alexandre
DUMAS

LUDOVIC al XIV-lea și SECOLUL SĂU

Colecția Clepsidra

Clepsidra EDITURA EMINESCU

Colecția Clepsidra

Coperta de
SERGIU DINCULESCU

ALEXANDRE DUMAS

LUDOVIC al XIV-lea și SECOLUL SĂU

traducere și note de
teodora popa-mazilu

Colecția Clepsidra
EDITURA EMINESCU

București 1977

Alexandre Dumas
Louis XIV et son siècle
Dufour et Mulat
Paris, 1850

EDIȚIE PRESCURTATĂ

Prefață

Au existat pe lume patru mari secole : al lui Pericle, al lui August, al lui Leon al X-lea și al lui Ludovic al XIV-lea.

Secolul lui Pericle i-a dat pe : Miltiade, Leonidas, Temistocle, Aristide, Pausanias, Alcibiade, Sofocle, Euripide, Fidias, Aristofan, Xeuxis, Parhasius, Socrate, Diogene, Herodot și Xenofon.

Secolul lui August pe Sylla, Cicero, Cezar, Lucreţiu, Catul, Virgiliu, Horaţiu, Properţiu, Ovidiu, Tibul și Caton, Salustius, Cornelius Nepos, Diodor din Sicilia, Tit-Liviu, Dionis din Halicarnas și Vitruviu.

Secolul lui Leon al X-lea pe Guicciardini, Machiavelli, Paul Jove, Ariosto, Michelangelo, Rafael, Tiţian și Galilei.

Secolul lui Ludovic al XIV-lea, i-a dat pe : Richelieu, Montmorency, Mazarin, Jean-Bart, Luxembourg, Condé, Turenne, Tourville, Catinat, Louvois, Villars, Corneille, Descartes, Mézeray, La Rochefoucauld, Bayle, Molière, La Fontaine, Lebrun, Perrault, Girardon, Bossuet, Mallebranche, Puget, Racine, Boileau, Lully, doamna de Sévigné, Fontenelle, Fénélon, Jean-Baptiste Rousseau, Rollin, Chaulieu, Mignard și Quinault.

Am ales dintre aceste patru secole — pentru a fi înfăţișat cititorului — nu cutez să spun, pe cel mai nobil, mai frumos, mai măreţ, ci pe cel mai apropiat de epoca noastră

și, prin urmare, pe cel care ni s-a părut a prezenta un mai mare interes pentru noi.

S-a creat un nou fel de a scrie istoria ; *Memoriile* particulare ne-au introdus în intimitatea zeilor monarhiei noastre, unde am văzut că aceşti zei, ca şi cei din antichitate, pe lîngă măreţia lor, aveau şi un mare număr de cusururi : sclipitori, cînd îi priveai de departe, îşi pierdeau o bună parte din această strălucire dacă izbuteai să te strecori în umbra proiectată de ei. În sfîrşit, aidoma acelor judecători în faţa cărora erau aduşi vechii faraoni după ce mureau — şi care după ce-i încununau cu iederă, şi-i deposedau de sceptrul şi de mantia lor regală, îi socoteau demni sau nedemni să fie îngropaţi — şi noi la rîndu-ne, în setea noastră de dreptate sau în mînia noastră, am smuls coroana, sceptrul şi mantia regilor morţi, ba uneori chiar şi celor vii, şi am rostit în faţa lor judecata irevocabilă a celor trei judecători din antichitate, care nu e alta decît judecata posterităţii.

Poate că Ludovic al XIV-lea este singurul care ar fi scăpat de această judecată. Ridicat prea sus de miniştrii linguşitori, aruncat prea jos de plebea revoluţionară, proclamat fără cusururi de unii, acuzat de a fi lipsit de orice virtute de alţii, nici un rege n-a fost, după moartea sa, mai comentat decît acesta şi nici unul cred că n-a auzit — dacă mai putea auzi ceva în mormînt, prăvălit în veşnicul somn al morţii, după cea mai lungă domnie pe care a avut-o vreodată un rege — atîtea laude josnice şi atîtea calomnii infame.

Ne propunem deci să realizăm nu un panegiric, nu un pamflet, ci un portret al acestui om, în toate epocile vieţii sale, începînd cu copilăria sa nefericită şi sfîrşind cu bătrîneţea vrednică de milă, trecînd prin toate etapele sale de bucurie şi durere, de dragoste şi ură, de slăbiciune

și de măreție care au plămădit această viață unică, atît în lumina cît și în umbrele ei. Căci Ludovic al XIV-lea a fost un zeu pentru omenire, rege pentru Europa, erou pentru Franța, bărbat pentru iubitele sale ; sîntem siguri că din această încercare a noastră va ieși mai adevărat, mai real, mai palpabil, mai uman, mai modelat, dacă ne putem exprima astfel, cum n-a fost niciodată, nici de istorie, nici pe pînză, nici în bronz. Și poate că făcîndu-l om și aducîndu-l printre oameni, va părea mai mare decît atunci cînd era asemuit cu un zeu și așezat printre zei.

Dealtfel, a existat oare alai mai măreț decît cel care l-a escortat pe Ludovic al XIV-lea ? Unde mai poți afla miniștri care să fie egali cu Richelieu, Mazarin, Colbert și Louvois ? Generali care să umbrească gloria unor Condé, Turenne, Luxembourg, Catinat, Berwick și Villars ? Marinari care să lupte și cu Anglia, dar și cu furia Oceanului, cum au făcut Dugay-Trouin, Jean-Bart și Tourville ? Poeți care să vorbească limba lui Molière, Corneille și Racine, iubite ca La Vallière și Fontanges, ca doamnele de Montespan și de Maintenon ?

Ei bine, lipsurile copilului, iubirile tînărului, gloria eroului, orgoliul regelui, decăderea bătrînului, slăbiciunea tatălui, totul va ieși la iveală în lucrarea noastră, care va avea în primul plan Luvrul, Saint-Germain și Versailles, în planul al doilea Franța, iar la orizont, Europa ; căci povestea vieții lui Ludovic al XIV-lea nu e dintre cele în care urci de la popor la rege ci dintre cele unde cobori de la rege la popor.

Să nu uităm aceste cuvinte solemne ale învingătorului Olandei, aflat la zenitul gloriei sale : „Statul sînt eu !"

Descrisă astfel în toate amănuntele sale, rezumată din cînd în cînd prin cîte o largă privire de ansamblu, viața lui Ludovic al XIV-lea — cutezăm s-o spunem — se va

bucura de toată seriozitatea istoriei, de capriciul romanului, de interesul *Memoriilor*. Aşa că nu mai şovăim — în pofida lucrărilor noastre anterioare, ba poate chiar tocmai din pricina acestor lucrări — să înfăţişăm cu curaj publicului această carte a noastră, siguri de simpatia şi de sprijinul său.

Alexandre Dumas

Capitolul I

Imprejurările cărora Ludovic al XIV-lea le datorează viața. — Ana de Austria anunță că e însărcinată. — Favoarea pe care o cere, cu acest prilej, regelui. — Privire retrospectivă. — Ludovic al XIII-lea. — Ana de Austria. — Maria de Medicis. — Cardinalul de Richelieu. — Doamna de Chevreuse. — Neînțelegeri între Ludovic al XIII-lea și Ana de Austria. — Cardinalul de Richelieu îndrăgostit de regină.

In 5 decembrie 1637, regele Ludovic al XIII-lea se duse să facă o vizită domnișoarei de La Fayette, care, din cursul lunii martie a aceluiași an, se retrăsese la mănăstirea Buneivestiri, din strada Saint-Antoine, unde se călugărise luînd numele de sora Angélique. Unul dintre prerogativele de care se bucurau regele, regina sau copiii Franței, fiind dreptul de a intra în toate mănăstirile și de a sta de vorbă nestingheriți, cu călugărițele, vizitele regelui la fosta lui iubită nu întîmpinau nici o dificultate. Dealtfel, se știe că iubitele lui Ludovic al XIII-lea nu-i erau decît prietene și niciodată asiduitățile castului fiu al lui Henric al IV-lea și ale castului tată al lui Ludovic al XIV-lea — monarhi prea puțin caști amîndoi — nu stricau în nici un fel reputația doamnelor cărora le erau adresate.

Louise Motier de La Fayette, provenită dintr-o veche familie din Auvergne, intrase, la vîrsta de șaptesprezece

ani în casa reginei Ana de Austria, în calitate de domnișoară de onoare. Regele o remarcase încă din 1630 și farmecele spiritului și ale persoanei sale îl făcuseră să rămînă — dacă nu la castitate, cel puțin la răceala lui obișnuită; Bassompierre povestește că, trecînd în acea epocă prin Lyon, unde se afla Ludovic al XIII-lea, l-a găsit pe rege, printre doamne, *„îndrăgostit și galant, contrar obiceiului său"*.

Această favoare a domnișoarei de La Fayette a durat, fără nici un nor, atîta vreme cît a rămas departe de treburile politice. Dar părintele Joseph [1] — care era rudă cu ea dinspre mamă — Marie Motier de Saint-Roman — o convinsese să se vîre într-o intrigă împotriva cardinalului, căruia ambițiosul capucin voia să-i ia locul, așa că toată liniștea și toată fericirea fură pierdute atît pentru ea cît și pentru regalul ei iubit.

Conform obiceiului său, Richelieu nu atacă pe față dragostea lui Ludovic al XIII-lea pentru domnișoara de La Fayette; se folosi de intrigile atît de familiare acestui mare ministru, care și-a irosit jumătate din viață în tot soiul de viclenii ce-i reușeau cu atît mai sigur cu cît — fiind nedemne de un astfel de geniu — nu te așteptai cîtuși de puțin la ele: îl determină deci, prin amenințări, pe Boizenval — pe care Ludovic al XIII-lea îl făcuse din garderobier primul său camerist — să-și trădeze stăpînul al cărui confident era. Mai întîi îl puse să falsifice mesajele verbale pe care cei doi iubiți și le trimeteau unul altuia; apoi începu să-i aducă lui Richelieu scrisorile pe care și le scriau și care, în cabinetul său și sub mîna dibace a secretarilor săi, plătiți în acest scop, sufereau

[1] *François le Clerc de Tremblay* (1577—1638), supranumit *Eminența Cenușie*, spre deosebire de Richelieu, căruia i se spunea *Eminența Roșie*. Capucin francez, a fost multă vreme confidentul și consilierul lui Richelieu (n.tr.).

astfel de transformări încît epistolele celor doi iubiți — plecate din mîinile lor, pline de cuvinte de dragoste — ajungeau înapoi doldora de învinuiri amare menite să ducă la o ruptură ; dar iată că o explicație între ei lămuri totul.

Fu chemat Boizenval, care fu silit să-și mărturisească trădarea și să povestească manevrele ministrului, și abia atunci Ludovic al XIII-lea și domnișoara de La Fayette aflară că purtau de multă vreme și fără nici un dubiu povara urii cardinalului.

Or, se știa că această ură era un lucru cumplit, chiar și pentru un rege. Buckingham, Chalais, Montmorency muriseră din pricina asta și, după toate probabilitățile, aceeași soartă îl aștepta și pe părintele Joseph. Domnișoara de La Fayette fugi înspăimîntată la mănăstirea Bunelvestiri ; cu toate insistențele depuse de Ludovic al XIII-lea, ea nu voi să mai iasă de acolo și, sub numele de sora Angélique, se călugări — unii zic că în 19, alții în 24 mai — anul 1637.

Dar deși domnișoara de Hautfort, rechemată de Richelieu din exil, începea să ia în inima regelui locul pe care-l ocupase domnișoara de La Fayette, Ludovic al XIII-lea păstrase relațiile cu aceasta din urmă, relații care se pare că-i deveniseră necesare ; deci, așa cum am mai spus, plecat în taină din Grosbois, castelul unde locuia — venise să-i facă o vizită. Intrat în mănăstire la ceasul patru după-amiază, plecase pe la opt. Ce-or fi vorbit în acest interval de timp, n-a aflat nimeni niciodată ; căci discuția s-a purtat numai între ei doi, ca dealtfel toate discuțiile de cînd domnișoara de La Fayette se retrăsese la mănăstire. Ieșind de acolo, regele li se păru foarte gînditor celor care-l însoțeau ; afară izbucnise o furtună cumplită, cu ploaie și grindină și se făcuse un întuneric de nu vedeai la doi pași ; vizitiul îl întrebă pe rege dacă se întorcea la Grosbois ; Ludovic al XIII-lea păru să se lupte cîteva clipe cu sine însuși, apoi după un moment de tăcere, spuse :

— Nu, mergem la Luvru !

Trăsura o porni repede către palat, spre marea bucurie a celor care-l escortau, încîntaţi că nu mai aveau de făcut patru leghe pe o vreme atît de cîinească.

Ajuns la Luvru, regele urcă în apartamentul reginei, care-l văzu intrînd, mută de uimire ; fiindcă de foarte multă vreme Ludovic al XIII-lea şi Ana de Austria se vedeau mai mult decît rar ; regina se ridică şi-l salută plină de respect. Ludovic al XIII-lea se îndreptă spre ea, îi sărută mîna, cuprins de aceeaşi timiditate ca în faţa unei femei pe care o vedea pentru prima oară, şi, încurcat, rosti :

— Doamnă, afară e o vreme atît de urîtă, încît nu mă mai pot întoarce la Grosbois. Vin deci să-ţi cer o masă pentru seara asta şi un adăpost pentru la noapte.

— Va fi o mare cinste şi o mare bucurie pentru mine să ofer şi una şi alta majestăţii-voastre, răspunse regina ; acum îi mulţumesc Domnului pentru această furtună pe care ne-a trimis-o şi care m-a speriat atît de tare mai adineauri.

In timpul acelei nopţi de 5 decembrie 1637, regele împărţi nu numai cina, ci şi patul cu Ana de Austria ; după care, a doua zi dimineaţa plecă la Grosbois.

Oare numai întîmplarea să fi dus la această apropiere între rege şi regină, la această revenire a intimităţii dintre soţ şi soţie ? Oare furtuna să-l fi speriat într-adevăr pe Ludovic al XIII-lea sau cedase insistentelor rugăminţi ale domnişoarei de La Fayette ? Această ultimă supoziţie pare să fie cea mai adevărată. În ce ne priveşte, socotim şi noi că furtuna n-a fost decît un pretext.

Orice-ar fi fost, noaptea aceea rămîne o noapte memorabilă pentru Franţa, ba chiar şi pentru Europa, a cărei faţă avea să se schimbe, căci după nouă luni veni pe lume Ludovic al XIV-lea.

Regina băgă repede de seamă că era însărcinată ; totuşi nu cuteză să spună nimănui nimic în primele patru luni, de teamă să nu se înşele ; la începutul celei de a cincea, nu mai avu însă nici o îndoială : copilul mişcase. Era în 11 mai 1638.

Îl chemă deci de îndată pe domnul de Chavigny, al cărui fel de a proceda îl elogiase întotdeauna. Domnul de Chavigny discută cîteva minute cu regina, apoi ieşind din cabinetul ei, se îndreptă spre apartamentul regelui. O găsi pe majestatea-sa gata să plece la vînătoare. Zărindu-şi ministrul, Ludovic al XIII-lea se încruntă, crezînd că acesta venise să-i vorbească despre administraţie sau despre politică, şi distracţia lui favorită, singura care-i plăcea în mod constant şi real, avea să-i fie amînată.

— Ei bine, ce vrei ? îl întrebă el pe Chavigny, făcînd un gest de nerăbdare. Ce ai să-mi spui ? Ştii — dacă vii să-mi vorbeşti despre probleme de stat — că ele nu mă privesc pe mine, ci pe cardinal.

— Sire, spuse domnul de Chavigny, vin să vă cer să iertaţi un biet captiv.

— Cere-i cardinalului, cere-i cardinalului, domnule de Chavigny ; poate că prizonierul e duşmanul eminenţei-sale, şi prin urmare şi al nostru.

— Cel despre care e vorba nu e duşmanul nimănui, sire, e doar un servitor fidel al reginei, bănuit pe nedrept de trădare.

— Ah, dacă ai venit ca să-mi vorbeşti din nou de Laporte, treaba asta nu mă priveşte, Chavigny, adresează-te domnului cardinal. Haideţi, domnilor, să plecăm !

Şi făcu semn suitei sale să-l urmeze.

— Totuşi, sire, spuse Chavigny, regina a socotit că datorită ştirii pe care v-o aduc, majestatea-voastră va binevoi să-i acorde această favoare pe care am cinstea s-o cer din partea sa.

— Și ce veste îmi aduci ?

— Vestea că regina e însărcinată, răspunse Chavigny.

— Regina însărcinată ! strigă regele, asta trebuie să se tragă din noaptea aceea de 5 decembrie !

— Eu nu știu, sire, de cînd se trage, dar ceea ce știu e că Domnul s-a arătat milostiv cu regatul Franței și că a pus capăt unei sterpitudini care ne mîhnea foarte tare.

— Ești sigur de ceea ce-mi spui, Chavigny ? întrebă regele.

— Regina n-a vrut să spună nimic majestății-voastre pînă n-a fost sigură. Dar chiar astăzi a simțit augustul copil mișcîndu-se pentru prima oară în pîntecele sale și, așa cum i-ați făgăduit, e cazul — m-a asigurat ea — să-i acordați favoarea pe care v-o cere, sire, adică să-l scoateți de la Bastilia pe cel care-i ducea mantia, adică pe Laporte.

— Bine, zise regele, vestea nu dăunează cu nimic vînătorii noastre ; nu-i vorba decît de o mică întîrziere, atîta tot ; domnilor, duceți-vă jos și așteptați-mă, fiindcă eu și Chavigny o să trecem pe la regină.

Curtenii îl însoțiră veseli, pe rege, pînă la apartamentul Anei de Austria, unde Ludovic al XIII-lea intră, iar ei își continuară drumul.

Regele îl lăsă pe Chavigny în salonul reginei, iar el trecu în capelă ; acolo nu se știe ce-or fi vorbit între ei, căci la această discuție n-a fost admisă o a treia persoană. Se știe doar că după zece minute regele ieși, cu chipul radios.

— Chavigny, zise el, e adevărat. Facă Domnul să fie un Delfin. Ah, l-ai făcut pe frate-meu să turbeze !

— Și Laporte, sire ?

— Ai să-l scoți mîine de la Bastilia, dar cu condiția să se retragă imediat în Saumur.

A doua zi, 12 mai, domnul Legras, secretarul reginei, se prezentă la Bastilia, însoțit de un comis din partea domnului de Chavigny, cu misiunea de a-l hotărî pe

Laporte să semneze o făgăduială cum că se va retrage în Saumur. Laporte semnă și, în dimineața zilei de 13 mai, fu pus în libertate.

Astfel, prima mișcare pe care o făcu Ludovic al XIV-lea în pîntecul mamei sale prilejui una din acele iertări pe care Ludovic al XIII-lea o acorda extrem de rar. Faptul era de bun augur.

Vestea că regina era însărcinată se răspîndi ca fulgerul în Franța ; oamenilor nici nu le venea să creadă ; după douăzeci și doi de ani de căsnicie stearpă, faptul era aproape un miracol. Dealtfel, cauzele neînțelegerilor și discordiei dintre rege și regină erau cunoscute. Dar nimeni nu mai cuteza să nutrească o speranță care părea de multă vreme pierdută.

Să aruncăm o privire în urmă, asupra cauzelor acestor disensiuni conjugale ; ar fi pentru cititorii noștri un prilej de a face cunoștință cu personajele cele mai importante de la această Curte romantică, unde se reuniseră trei nații — franceză, italiană și spaniolă — ce păreau, la începutul domniei lui Ludovic al XIV-lea, a fi reprezentantele unei alte vîrste și ale unui alt secol.

Regele Ludovic al XIII-lea, pe care l-am adus în scenă, și care mergea atunci pe treizeci și șapte de ani, era un prinț mîndru și totodată timid, care avea curajul unui erou și șovăiala unui copil ; știa să urască cu furie, dar nu iubea niciodată decît cu rezervă ; era ascuns, pentru că trăise multă vreme alături de oameni pe care îi detesta, răbdător și slab în aparență, dar violent prin vorbele sale de duh, crud cu desfătare și rafinament, deși tatăl său, Henric al IV-lea, făcuse totul, încă de pe cînd băiatul era mic, ca să-i înlăture această înclinare spre cruzime ; îl și bătuse, de două ori cu propria sa mînă : prima oară, pentru că zdrobise între două pietre căpșorul unei vrăbiuțe ; a doua oară pentru că, urînd foarte tare un tînăr gentilom, ținuse morțiș — ca să i se molcomească ura — să tragă cu

un pistol fără gloanţe în acel tînăr ; băiatul, prevenit dinainte, s-a prefăcut că pică mort, la pămînt. Faptul acesta i-a pricinuit o bucurie atît de mare viitorului prieten al lui Montmorency şi Cinq-Mars, încît a început să ţopăie şi să bată din palme. În timpul acelor corecţii administrate de rege, se zice că regina Maria de Medicis începuse să strige foarte tare, dar bearnezul nu ţinuse seama de strigătele ei şi-i răspunsese cu aceste cuvinte profetice :

— Doamnă, roagă-te lui Dumnezeu să trăiesc ; căci, crede-mă, băiatul ăsta răutăcios o să-ţi facă multe neajunsuri cînd nu voi mai fi eu !

Pînă la urmă copilul regal fu lăsat în părăsire : regina-mamă care — după spusele soţului ei — era „curajoasă, trufaşă, fermă, discretă, încăpăţînată, răzbunătoare şi neîncrezătoare", voia să păstreze cît mai mult cu putinţă puterea regală, devenită pentru ea o necesitate. Drept urmare, în loc să-i dea fiului ei acea educaţie înaltă care să-l pregătească pentru tron, ea îl lăsă într-o totală ignoranţă, în aşa fel încît educaţia lui nu ajunsese nici măcar la nivelul unui om de condiţie modestă. Tot timpul cu Concini şi Galigaï [1], pe care tînărul rege îi detesta, regina-mamă nu-l vedea decît atunci cînd venea cu vreo treabă la ea, şi în majoritatea acestor cazuri îl primea foarte rece.

Într-o zi, se întîmplă ca, intrînd la mama sa, să calce pe labă un cîine pe care Maria de Medicis îl iubea foarte mult. Cîinele se întoarse şi-l muşcă. Tînărul prinţ, furios din pricina durerii, îi arse un picior. Cîinele fugi chelălăind ; atunci regina-mamă luă potaia în braţe şi-o sărută

[1] *Concino Concini*, aventurier italian, exercitînd o mare influenţă asupra Mariei de Medicis, a fost făcut de aceasta marchiz d'Ancre şi mareşal al Franţei. A pierit ucis de Ludovic al XIII-lea ca şi soţia sa, Léonora Galigaï, arsă pe rug ca vrăjitoare (n.tr.).

plîngînd, fără să-i pese de rana fiului ei. Lovit în inimă de această dovadă de indiferență, regele ieși imediat, spunîndu-i lui Luynes :

— Vezi, Albert, mama își iubește mai mult cîinele decît pe mine.

Charles-Albert de Luynes, poate unicul favorit al lui Ludovic al XIII-lea — căci a murit fără să apuce să mai vadă prietenia regelui preschimbîndu-se în ură — fusese singurul tînăr căruia i se îngăduise să se apropie de prinț. Se bucura de această favoare fiindcă era un om frivol și nepericulos. Într-adevăr, cine-ar fi putut nutri vreo bănuială față de un personaj dintr-o familie mediocră, căruia i se contesta pînă și titlul de gentilom cu care și el și cei doi frați ai săi se prezentaseră la Curte ? Căci iată cam ce se povestea despre originea lui :

Regele Francisc I avea printre muzicanții din palatul său un cîntăreț din luth, un neamț pe nume Albert, care era la mare cinste datorită talentului și spiritului său. Așa că atunci cînd regele păși pentru prima oară în Marsilia, îi acordă fratelui acestui Albert, om al bisericii, canonicatul care era vacant. Canonicul avea doi băieți din flori ; îl trimise pe cel mare la studii ca să-l facă om de știință, și-l crescu pe cel mic ca să facă din el un războinic. Cel mare deveni medic, își luă numele de Luynes, după o căsuță pe care o avea aproape de Mornas, o sluji pe regina de Navara pînă la moartea acesteia și, făcînd avere, vîrî în afaceri vreo douăsprezece mii de scuzi. Cel mic deveni arcașul regelui Carol al IX-lea, se luptă într-un turnir din pădurea Vincennes, în fața întregii Curți și-și ucise adversarul ; fapt care-i aduse o atît de mare faimă, încît domnul Donville, guvernatorul din Languedoc, îl luă la el, îi dădu locotenența din Pont-Saint-Esprit, apoi îl făcu guvernator în Beaucaire, unde și muri lăsînd trei fii și patru fiice. Cei trei fii erau : Albert, Cadenet și Brantès. Toți trei i-au fost recomandați de La Varenne

lui Bassompierre. La Varenne, după cum se știe, era la Curtea lui Henric al IV-lea ceea ce avea să fie Lebel la Curtea lui Ludovic al XV-lea. Bassompierre, care se lăudase foarte tare cu amiciția lui La Varenne cînd trăia răposatul rege, ținu seama — lucru rar — de recomandarea unui om ce încetase să mai fie adulat. El îl plasă deci pe Albert pe lîngă rege, iar pe cei doi frați ai săi, la mareșalul de Souvré care-i dărui fiului său Courtanvaux. Albert fu binevenit și se bucură repede de favoarea tînărului rege.

Într-adevăr, Ludovic al XIII-lea, părăsit, fără nici un prieten, redus la societatea unui valet al cîinilor și a unui șoimar, n-avea altă distracție decît o colivie mare, plină cu păsări, așezată în grădină; n-avea altă plăcere decît să conducă el însuși, cu biciul în mînă, cotigele cu două roți, în care căra nisip, ca să-și construiască mici fortărețe; și n-avea altă ocupație decît muzica pe care-o iubea cu pasiune și cîteva jocuri mecanice pe care le studia de unul singur. Tînărul rege fu cuprins de o bruscă și puternică amiciție față de Albert care, priceput în diverse exerciții fizice, aduse multă însuflețire în viața de pînă atunci a regelui, atît de monotonă și de mohorîtă. Ceea ce-l apropiase mai ales pe rege de Albert era dibăcia acestuia de a prinde sfrîncioci, cu care și Ludovic al XIII-lea și el vînau păsărelele din grădinile Tuileries și Luvru. Așa că regele, fiind de bine de rău ocupat, regina-mamă privi cu bucurie prietenia lui cu Luynes, care — credea ea — avea să abată gîndurile fiului ei de la treburile statului. Tot cam în acea epocă, adică la începutul anului 1615, i se anunță tînărului rege apropiata lui căsătorie cu infanta Ana de Austria, fiica lui Filip al III-lea și a reginei Margareta. Ludovic al XIII-lea vădea prea puțină înclinație către plăceri. În acel an, cînd s-a hotărît căsătoria lui, împlinise paisprezece ani; și deși la vîrsta asta tatăl său — mare iubăreț — și alerga de-acum prin păduri și

munți — după cum ne-o spune el însuși — vînînd femeile și fetele cu ardoarea acelui sînge impetuos care continuase să fiarbă și sub pletele-i cărunte, tînărul rege fu preocupat de această căsătorie doar ca de o legătură sfîntă și indisolubilă ; așa că în loc să se lase tîrît de ardoarea și de dorințele vîrstei, el se purtă — cu acest prilej — cu neîncrederea și amorul propriu al unui om care nu vrea să fie înșelat. Astfel, de îndată ce află, la Bordeaux, că soția sa o pornise spre Bidassoa, unde trebuia să se facă schimbul de prințese — fiindcă în timp ce Ludovic al XIII-lea urma să se însoare cu Ana de Austria, Elisabeta a Franței [1] urma să devină soția infantelui Filip — îl trimise pe Luynes înaintea ei, sub pretextul că-i înmînează o scrisoare, dar în realitate ca să afle din gura unui om în care avea încredere dacă tînăra era demnă de vilva făcută în jurul frumuseții sale.

Luynes îl lăsă deci pe rege la Bordeaux, unde venise cu toată Curtea și, purtător al primului răvaș de amor scris de Ludovic al XIII-lea, ajunse în fața cortegiului care-o aducea pe mica regină. Căci așa era numită Ana de Austria, ca să poată fi deosebită de regina-mamă Maria de Medicis. Dincolo de Bayonne, Luynes o întîlni deci pe cea pe care venise s-o caute ; coborî de pe cal, se apropie de litieră și punînd un genunchi pe pămînt, zise :

— Majestății-voastre, din partea regelui ! și-i întinse scrisoarea.

Ana de Austria o luă, rupse sigiliul și citi cele ce urmează :

„Doamnă, neputînd așa cum aș fi dorit, să fiu alături de dumneavoastră, cînd ați intrat în regatul meu, ca să

[1] *Elisabeth de France* (1602—1644), fiica lui Henric al IV-lea și a Mariei de Medicis, și deci sora lui Ludovic al XIII-lea s-a măritat cu Filip al IV-lea al Spaniei (fratele Anei de Austria) ; a fost mama Mariei-Tereza, soția lui Ludovic al XIV-lea (n.tr.).

vă încredinţez de puterea pe care o deţin ca şi de întreaga mea dorinţă de a vă iubi şi sluji, îl trimit înaintea domniei-voastre pe Luynes, unul dintre cei mai apropiaţi prieteni ai mei, ca — în numele meu — să vă salute şi să vă spună că vă aştept cu nerăbdare. Vă rog deci să-l primiţi bine şi să credeţi tot ce vă va spune din partea mea, cel mai iubit şi mai umil servitor al domniei-voastre

Louis."

Lectura odată terminată, infanta mulţumi cu graţie mesagerului, îi făcu semn să se urce pe cal şi să meargă alături de litiera ei şi intră astfel în oraş tot discutînd cu el. A doua zi îl trimise înapoi cu acest răspuns pe care — din pricină că nu ştia prea bine franţuzeşte — fu nevoită să-l scrie în spaniolă :

„*Senor, mucho me he holgado con Luynes, con las buenos nuevas que me ha dado de la salud de V. M. Yo ruego por ella y muy deseosa de llegar donde puedra servir á mi madre. Y asi me doy mucha priesa à caminer por la soledad que me haze y bezar a V. M. la mano, a quien Dios guarde como deseo. Bezo las manos à V. M.* [1]

Ana"

Luynes o porni în goană, căci avea să-i dea regelui veşti bune. Infanta era nespus de frumoasă ; dar, am mai spus-o, Ludovic al XIII-lea era greu de mulţumit ; fie din curiozitate, fie din neîncredere, voi să-şi judece logodnica cu proprii săi ochi. Plecă deci din Bordeaux, pe tăcute, călare, escortat doar de două sau trei persoane, intră într-o

[1] „Sire, l-am văzut cu plăcere pe domnul de Luynes, care mi-a dat veşti bune despre sănătatea majestăţii-voastre. Mă rog pentru ea şi sînt dornică să fac tot ceea ce m-a sfătuit mama ; sînt nerăbdătoare să-mi isprăvesc călătoria şi să sărut mîna majestăţii-voastre, rugîndu-l pe Domnul să vă aibă în paza sa. Sărut mîinile majestăţii-voastre, Ana." (n.tr.).

casă pe uşa din spate, se aşează la una din ferestrele de la parter şi aşteptă.

De îndată ce trăsura infantei ajunse în faţa casei cu pricina, ducele de Epernon, care-şi învăţase bine lecţia, ieşi înainte să-i ureze bun venit. Ca să răspundă la această cinste, Ana de Austria, care-şi oprise trăsura, se aplecă mult peste portieră, aşa că regele putu s-o privească în voie. Urarea odată isprăvită, mica regină îşi continuă drumul, iar regele încîntat că realitatea se potrivea atît de bine cu descrierea făcută de Luynes, urcă pe cal şi ajunse la Bordeaux cu mult înaintea infantei.

Într-adevăr, dacă ar fi să dai crezare *Memoriilor* vremii, Ana de Austria avea cu ce satisface cele mai regale exigenţe : de o frumuseţe majestuoasă — de care s-a servit mai tîrziu ca să inspire simpatie şi respect nobilimii turbulente din jurul ei — viitoarea regină era înaltă, subţire, avea mîini nespus de albe şi de delicate, ochi verzi nespus de frumoşi, de o limpezime uluitoare, o gură mică şi roşie care părea un trandafir surîzător, plete lungi şi mătăsoase de acel blond-cenuşiu care dă o suavitate deosebită tenului.

Căsătoria fu celebrată în 25 noiembrie 1615, în catedrala din Bordeaux, şi tinerii soţi, după banchetul de nuntă, fură conduşi în patul nupţial, fiecare de către dădaca lui. Rămaseră alături cinci minute, după care dădaca regelui îl dădu pe Ludovic jos din pat şi infanta rămase singură ; căci se hotărîse ca nunta propriu-zisă să aibă loc abia peste doi ani, avînd în vedere extrema tinereţe a celor doi soţi care n-aveau împreună nici douăzeci şi opt de ani.

Întors la Paris, Ludovic al XIII-lea începu să se ocupe de certurile prinţilor de sînge, certuri iscate din pricina regenţei Mariei de Medicis, după asasinarea lui Henric al IV-lea şi care, fie sub un pretext, fie sub altul, aprindeau

în fiece clipă scînteia răscoalei în biata Franță, încă răvășită de războaiele religioase. Apoi, după tratatul de la Loudun, regele trebui să se ocupe de înlăturarea mareșalului d'Ancre, pe care o puse la cale și o duse la capăt într-un fel ce amintea de fermitatea lui Ludovic al XI-lea, dar și de prefăcătoria lui Carol al IX-lea ; cu singura deosebire că primul, în asasinatele săvîrșite, avusese în vedere niște planuri politice de o anumită elevație, și că cel de al doilea asculta orbește de poruncile mamei sale ; lui Ludovic al XIII-lea îi revine deci în întregime răspunderea acestei fapte, ciudată chiar și în secolul al XVII-lea. Se știe că, pe podul Luvrului, Concino Concini, mareșal d'Ancre a fost asasinat la 26 aprilie 1617 iar Léonora Galigaï, soția sa, a fost arsă ca vrăjitoare, în iulie, anul următor.

Cu acest prilej s-a verificat și profeția pe care Henric al IV-lea o făcuse în legătură cu răutăciosul lui fiu. Maria de Medicis, privată de rangul și de onorurile sale, a fost trimisă la Blois, mai curînd ca prizonieră decît ca exilată.

Totuși, cu toate aceste dovezi de bărbăție care izbucneau din cînd în cînd aidoma unor furtuni, în viața lui Ludovic, Ana de Austria, moștenind caracterul ferm al rasei sale și spiritul orgolios al națiunii sale, nu se prea lăsa intimidată de rege. Așa că din cînd în cînd nu se sfia deloc să-i rîdă în nas bărbatului ei care — violent, dar slab — încrunta din sprîncene în fața trufașei spaniole, dar nu cuteza să-i spună nimic, cum va proceda dealtfel, mai tîrziu, și cu Richelieu, față de care se comporta mai curînd ca un copilandru prins cu mîța-n sac, decît ca un stăpîn.

Marea nenorocire a reginei, nenorocire din care s-a făcut o adevărată crimă, a fost faptul că n-a avut copii. Se presupune că dacă Ludovic al XIII-lea ar fi avut la douăzeci de ani acel urmaș pe care l-a avut atît de tîrziu, și firea și felul lui de a domni ar fi fost altele. Această

sterpitudine l-a înăcrit pe rege, a îndepărtat-o pe regină de bărbatul ei, care era tot timpul preocupat, morocănos și neîncrezător, și a deschis un cîmp nespus de vast bîrfelilor de tot felul care i-au otrăvit reginei toată viața.

Zvonul acesta, că regina era stearpă — deși tînără, frumoasă și bine făcută — l-a împins pe Richelieu la una din cele mai ciudate și mai cutezătoare fapte pe care un ministru a săvîrșit-o vreodată în fața unei regine și un cardinal în fața unei femei : i-a propus să devină amantul ei.

Dar mai întîi, să zugrăvim, prin cîteva trăsături, această măreață și sumbră figură a cardinalului-duce, supranumit „eminența roșie", pentru a-l deosebi de părintele Joseph, confidentul său, căruia i se spunea „eminența cenușie".

Armand-Jean Duplessis avea în epoca în care ne aflăm, adică în 1623, treizeci și opt de ani ; era fiul lui François Duplessis, senior de Richelieu, cavaler al regelui, gentilom de neam ales și cei care se îndoiesc de stirpea lui pot apela la *Memoriile* domnișoarei de Montpensier. Nu se poate contesta faptul că orgolioasa fiică a lui Gaston de Orléans, n-ar fi cunoscut nobilimea din vremea sa.

La cinci ani și-a pierdut tatăl care, murind, a lăsat în urmă-i trei băieți și două fete. El era cel mai mic dintre băieți. Cel mai mare a îmbrățișat cariera armelor și a fost ucis ; al doilea, ajuns episcop de Luçon, a renunțat la episcopie pentru a se face călugăr. Armand-Jean Duplessis, care era sortit hainei bisericești, a moștenit deci episcopia fratelui său.

În 1607 a plecat la Roma ca să fie uns episcop. Pe atunci era Papă Paul al V-lea. Sfîntul Părinte l-a întrebat dacă avea vîrsta prescrisă de canoane, adică douăzeci și cinci de ani. El a răspuns că da, deși n-avea decît douăzeci și trei. După ceremonie, i-a mărturisit Papei minciuna.

Papa l-a iertat, dar în aceeași seară, prezentîndu-l ambasadorului Franței, Malaincourt, a spus :

— Iată un tînăr care va deveni un mare viclean !

Întors în Franța, proaspătul episcop de Luçon începu să-l frecventeze pe avocatul Le Bouthellier, care era prieten cu Barlin, omul de încredere al reginei-mame. Acesta, uimit de inteligența episcopului și presimțind că va face carieră, îl prezentă Leonorei Galigaï ; aceasta îi încredință unele mici probleme de stat, pe care Richelieu le îndeplini într-un chip atît de strălucit, încît Galigaï îl prezentă reginei ; convinsă foarte repede de meritele tînărului episcop, regina îl numi, în 1616, secretar de stat.

La un an după această numire, avu loc povestea cu asasinarea mareșalului d'Ancre. Să arătăm, în legătură cu această asasinare, un fapt care zugrăvește cum nu se poate mai bine firea celui despre care Papa Paul al V-lea spusese că va deveni un mare viclean. Îl rugăm de asemenea pe cititor să-și aducă aminte că cea care-l ajutase pe episcopul de Luçon să se ridice fusese Leonora Galigaï, nevasta mareșalului d'Ancre.

Tînărul secretar de stat locuia pe atunci la decanul din Luçon ; în seara de dinaintea asasinatului, i s-au adus decanului cîteva scrisori, cu rugămintea de a i le înmîna episcopului, spunîndu-i-se că una dintre ele cuprindea o veste extrem de importantă care nu suferea amînare. Deși era unsprezece noaptea, decanul intră în odaia episcopului. Acesta se vîrîse în pat și se pregătea să adoarmă, dar, la rugămintea decanului, citi totuși scrisorile. Una dintre ele era într-adevăr foarte importantă și nu suferea amînare : ea cuprindea vestea că mareșalul d'Ancre va fi ucis a doua zi, la ora zece dimineața. Locul asasinatului, numele complicilor, mă rog, toate amănuntele erau atît de limpede arătate, încît nu te mai puteai îndoi că scrisoarea fusese întocmită de o persoană care cunoștea afacerea în amănunt.

După ce citi această scrisoare, episcopul de Luçon căzu într-o meditație profundă. Apoi, în sfîrșit, ridicînd capul și întorcîndu-se către decan, rosti :

— Bine, nu-i nici o grabă. Noaptea e un sfetnic bun.

După care se culcă liniștit. A doua zi nu ieși din casă decît după ora unsprezece și primul lucru pe care-l auzi fu moartea mareșalului. Cu trei zile mai înainte de această întîmplare, Richelieu îl trimisese pe Pontcourlay să-l asigure pe rege, că el, episcopul de Luçon, îi este devotat cu trup și suflet. Dar în ciuda acestui demers, secretarul de stat, slujitor credincios al Mariei de Medicis, păru să fi căzut în dizgrație. Atunci îi ceru regelui îngăduința de a o urma pe regina-mamă, în exil, la Blois. Mulți spuseră că era iubitul ei ; mulți, că era spionul ei ; cîțiva murmurară că era și una și alta ; după toate probabilitățile, aceștia din urmă aveau dreptate. Dar nu după mult o părăsi și pe regina-mamă, retrăgîndu-se la un schit pe care-l avea lîngă Mirabeau, voind — zicea el — să se închidă împreună cu cărțile sale și să se ocupe de combaterea ereziei. În vremea asta, exilul reginei-mame se preschimbase într-o adevărată închisoare ; cei care-l înconjurau pe rege i-o înfățișau pe Maria de Medicis ca pe cea mai crîncenă dușmană a sa și Ludovic al XIII-lea se hotărî să n-o mai aducă niciodată la Curte. Maria de Medicis, văzînd că fiul ei n-avea de gînd s-o mai recheme, în noaptea de 22 februarie 1619, fugi din Blois. La puțină vreme după asta, domnul d'Alincourt, guvernatorul Lyonului, aflînd că episcopul de Luçon o ștersese și el din Avignon, unde se stabilise, fu sigur că se ducea să se întîlnească cu regina-mamă ; așa că atunci cînd Richelieu ajunse la Vienne, în Dauphiné, îl și arestă. Dar spre marea surpriză a domnului d'Alincourt, episcopul scoase din buzunar un bilet de liberă trecere, semnat și parafat de rege, în care se ordona tuturor guvernatorilor din provincie nu numai să-l lase să treacă, ci să-l și ajute dacă ar fi avut nevoie.

Domnul d'Alincourt nu se înșelase : Richelieu se ducea să se întîlnească cu regina-mamă, dar nu ca agent al Mariei de Medicis, ci ca agent al regelui.

Prinții de sînge, totdeauna gata să se răzvrătească împotriva regelui, se alăturară reginei-mame. Fuga Mariei de Medicis luă repede caracterul unei răscoale, care dovedea că Ludovic al XIII-lea avusese dreptate să se teamă de ea. Speriat, regele își adună în grabă armata.

Încăierarea de pe podul Cé pe care o istorisește cu atîta vervă Bassompierre, și în care regele însuși își conducea soldații, puse capăt dintr-o dată răscoalei : „*o hărțuială de două ceasuri* — spune Duplessis Mornay — *a risipit cel mai mare partid care a existat în Franța de multe secole încoace*". Regina-mamă trebui să se dea bătută. Apoi, cînd domnul de Sillery plecă la Roma ca ambasador, avu sarcina să-i ceară Papei Grigore al XV-lea, care urmase după Papa Paul al V-lea, prima pălărie vacantă de cardinal pentru episcopul de Luçon — „*cu scopul* — se spunea în scrisoare — *de a-i satisface rugămintea reginei-mame, cu care regele se înțelegea atît de bine și pe care voia s-o știe mulțumită*".

În urma acestei recomandări, Armand-Jean Duplessis obținu pălăria roșie de cardinal, în 5 septembrie 1622 și, din acel moment, se numi cardinalul Richelieu.

Și iată că într-o seară — la mai puțin de trei luni de cînd fusese făcut cardinal, Richelieu se anunță la tînăra regină, la ora la care doamnele de onoare se retrăseseră, ca să-i vorbească — chipurile — despre niște afaceri de stat. Cardinalul nu era în sutană, ci în costum de cavaler. Ana de Austria îi făcu semn să se așeze. Regina putea să aibă în acea epocă douăzeci sau douăzeci și doi de ani, adică era în culmea frumuseții sale. Richelieu era și el un bărbat încă destul de tînăr, dacă se poate spune că un om ca el a fost vreodată tînăr.

— Doamnă, începu el, i-am spus majestății-voastre că vreau să-i vorbesc despre afaceri de stat, dar ar fi trebuit să fiu sincer și să-i mărturisesc că vreau să-i vorbesc despre propriile mele afaceri.

— Domnule cardinal, știu că de multe ori — și mai ales față de regina-mamă — v-ați străduit să-mi apărați interesele și vă mulțumesc. Ascult deci cu cea mai mare atenție ceea ce-mi veți spune.

— Regele e bolnav, doamnă.

— Știu, zise regina, dar nădăjduiesc că boala nu e gravă.

— Pentru că medicii nu cutează să spună majestății-voastre ce gîndesc.

— Într-adevăr ? întrebă regina, neliniștită. Și ce gîndesc ?

— Că majestatea-sa nu se va mai vindeca de boala de care suferă.

Regina tresări și-l privi fix pe cardinal ; căci chiar dacă n-ar fi existat o prea mare simpatie între ea și rege, moartea acestuia i-ar fi adus mari necazuri.

— Bouvard a spus eminenței-voastre că boala regelui e mortală ? întrebă Ana de Austria străpungînd cu privirea chipul impasibil al cardinalului.

— Doamnă, nu vreau să vă sperii. Bouvard nu mi-a spus că moartea regelui ar fi iminentă, dar mi-a spus că boala de care suferă regele e mortală.

Cardinalul rosti aceste cuvinte cu un asemenea accent de sinceritate, încît Ana de Austria începu să ofteze.

Cardinalul, observînd starea de spirit a reginei, continuă :

— Majestatea-voastră s-a gîndit la situația în care s-ar afla dacă regele s-ar prăpădi ?

Chipul Anei de Austria se întunecă și mai tare.

— Această Curte, continuă cardinalul, unde majestatea-voastră este privită ca o străină, este plină numai de dușmani.

— Știu, zise Ana de Austria.

— Regina-mamă v-a dat destule dovezi de o inamiciție care abia așteaptă să izbucnească.

— Da, mă detestă, dar de ce ?

— Sînteți femeie și puneți o asemenea întrebare ! Vă detestă pentru că sînteți rivala ei la putere, pentru că ea nu poate fi rivala dumneavoastră în ceea ce privește tinerețea și frumusețea, pentru că dumneavoastră aveți doar douăzeci și doi de ani, iar ea patruzeci și nouă.

— Da, dar voi fi susținută de ducele de Anjou.

Richelieu surîse.

— De un copil de cincisprezece ani ! Și ce copil ! V-ați străduit vreodată să citiți în inima lui lașă și în mintea lui slabă unde eșuează orice dorință, orice ambiție și orice fărîmă de curaj ? Renunțați la această prietenie neputincioasă, Doamnă, căci în momentul primejdiei ducele va uita de dumneavoastră.

— Dar, domnule cardinal, n-aș putea oare conta pe dumneavoastră ?

— Da, doamnă, dacă nu voi fi și eu tîrît în catastrofa care vă amenință ; căci Gaston, care-i va urma la tron fratelui său, mă urăște ; căci Maria de Medicis, care-l iubește ca pe ochii din cap și în mîinile căreia Gaston e ca ceara, nu-mi va ierta în vecii vecilor dovezile mele de simpatie față de dumneavoastră. Dacă regele moare fără să aibă urmași, sîntem amîndoi pierduți ; pe mine mă alungă din episcopia mea, iar pe dumneavoastră vă trimite îndărăt în Spania, unde vă așteaptă mănăstirea. E o perspectivă cam tristă cînd ai tras nădejde la un regat sau dacă nu, măcar la o regență !

— Domnule cardinal, și soarta regilor ca și cea a muritorilor de rînd, e în mîinile Domnului !

— Da, zise cardinalul surîzînd, numai că Domnul a spus supușilor săi : „Ajută-te și cerul te va ajuta".

Regina aruncă din nou asupra cardinalului una din acele priviri limpezi și pătrunzătoare, cum numai ea știa să arunce.

— Nu vă înțeleg...

— Chiar vreți să mă înțelegeți ? întrebă Richelieu.

— Da, căci situația e gravă.

— Vor fi lucruri dificile de spus...

— Nu, căci ele se adresează cuiva care înțelege ce veți spune chiar și din jumătăți de cuvinte.

— Majestatea-voastră îmi îngăduie deci să vorbesc ?

— Vă ascult, eminență.

— Ei bine, în caz că regele moare, coroana nu trebuie să cadă în mîinile ducelui de Anjou, fiindcă în acest caz sceptrul va nimeri în mîinile Mariei de Medicis.

— Și ce e de făcut ca să împiedicăm acest lucru ?

— În momentul în care Ludovic al XIII-lea va muri, trebuie să anunțăm Franței că are un moștenitor.

— Dar, spuse regina roșind, eminența-voastră știe foarte bine că, pînă în prezent, cerul n-a binecuvîntat această legătură.

— Majestatea-voastră crede că vina îi aparține ?

O altă femeie decît Ana de Austria și-ar fi plecat ochii și ar fi roșit, fiindcă începuse să înțeleagă cam despre ce era vorba. Dar mîndra prințesă spaniolă, dimpotrivă, își ațintì și mai intens privirea asupra cardinalului. Richelieu susținu această privire cu surîsul jucătorului care riscă totul pe un zar.

— Da, zise ea, înțeleg. Îmi oferiți paisprezece ani de regalitate în schimbul cîtorva nopți de adulter.

— În schimbul cîtorva nopți de dragoste, doamnă, zise cardinalul, renunțînd la masca de om politic, pentru a și-o pune pe cea de îndrăgostit ; căci nu-i voi spune nimic nou

majestății-voastre dacă îi voi mărturisi că o iubesc și că în nădejdea că voi fi răsplătit pentru această dragoste sînt gata să risc tot...

Cardinalul nu era încă, în acea epocă, omul de geniu și ministrul inflexibil care se va dovedi mai tîrziu ; căci în acest caz, cea care s-a dovedit atît de slabă în fața lui Mazarin, poate că s-ar fi plecat și în fața lui Richelieu. Dar în acea epocă, repetăm, cardinalul era la începutul carierei sale și nimeni nu putea întrevedea ce urma să-i aducă viitorul. Așa că Ana de Austria privi cu dispreț îndrăzneţele sale propuneri și voi să vadă cam cît de departe mergea această dragoste a cardinalului.

— Monseniore, zise ea, propunerea dumneavoastră e neobișnuită și merită osteneala să reflectez asupra ei. Lăsați-mă să mă gîndesc la noapte și mîine toată ziua.

— Și, întrebă cardinalul foarte fericit, credeți că mîine seară voi putea avea cinstea de a-mi depune din nou omagiile la picioarele majestății-voastre ?

— Mîine seară o voi aștepta pe eminența voastră.

— Și cu ce sentimente îmi îngăduie majestatea-sa să plec acum ?

Trufașa spaniolă își înfrînse orgoliul și-i întinse mîna. Cardinalul i-o sărută pătimaș și se retrase nebun de bucurie. Ana de Austria rămase o vreme gînditoare, cu sprîncenele încruntate și cu buzele strînse. Apoi, clătinînd din cap ca și cum ar fi luat o hotărîre, intră în odaia de culcare și porunci ca a doua zi dis-de-dimineață să fie chemată doamna de Chevreuse.

Această doamnă a jucat în farsa pusă la cale cardinalului un rol atît de important, încît nu putem să nu spunem cîteva cuvinte despre ea. Doamna de Chevreuse, această ființă zăpăcită pe care Maria de Medicis o plasase pe lîngă nora-sa, pentru a o îndepărta, încet, încet de rege și a o determina să se poarte cît mai ușuratic, doamna de Chevreuse, numită de obicei doamna conetabilă, pentru

că fusese măritată prima oară cu Luynes, cel care se mînjise cu sîngele mareşalului d'Ancre, putea să aibă în acea epocă douăzeci şi trei sau douăzeci şi patru de ani. Era una dintre cele mai frumoase şi mai spirituale femei de la Curte, una dintre cele mai mari intrigante din vremea sa. La început, încercase să se apropie de rege, dar văzînd că n-are nici o şansă să devină iubita acestuia, se hotărî să devină prietena reginei, lucru mult mai lesne de înfăptuit. Ana de Austria, izolată şi spionată cum era, primi bucuroasă dovezile de prietenie ce i se arătau şi care aduceau totuşi un pic de veselie în viaţa mohorîtă pe care o ducea şi în singurătatea în care trăia. Aşa că cele două femei — Ana de Austria şi doamna de Chevreuse — deveniră, în scurtă vreme, prietene nedespărţite.

Cum primul ei bărbat murise la patruzeci şi trei de ani lăsîndu-i nu numai uriaşa sa avere, ci şi diamantele mareşalei d'Ancre, tînăra văduvă se mărită, după un an şi jumătate, cu domnul Claude de Lorena, duce de Chevreuse care avea tot patruzeci şi trei de ani, ca şi primul ei soţ, deci era aproape de două ori mai mare decît ea.

Am spus că în seara în care cardinalul o vizitase pe Ana de Austria, aceasta poruncise ca dis-de-dimineaţă doamna de Chevreuse să poftească la ea. De îndată ce aceasta sosi, cele două femei se sfătuiră cum să-şi bată joc în mod crîncen de bietul cardinal. Se ştie ce farsă i-a jucat regina, cum l-a pus să se îmbrace în haine de bufon, cu clopoţei la picioare şi cu castaniete în mîini şi cum l-a obligat să danseze o sarabandă îndrăcită, stîrnind hohotele de rîs ale doamnelor de onoare şi ale muzicanţilor ascunşi de regină după o draperie. Sărmani smintiţi care se jucau cu mînia cardinalului ! E adevărat că această mînie încă nu le era cunoscută. Căci după moartea lui Bouteville, a lui Montmorency, a lui Chalais şi a lui Cinq-Mars, n-ar mai fi cutezat nimeni o astfel de glumă.

În vreme ce regina și doamnele de onoare rîdeau de se prăpădeau, cardinalul, întors la el acasă, jură o ură de moarte reginei. Într-adevăr, toate nădejdile pe care și le făcuse în legătură cu această dragoste se prăbușiseră. Dacă regele murea, Domnul[1] — adică Gaston de Orléans — dușmanul lui de moarte — Domnul, tînăr, egoist, ambițios, avea să urmeze la tron și soarta cardinalului era pecetluită. Perspectiva era cumplită pentru un om care făcuse atîtea sacrificii ca să ajungă în funcția pe care o deținea. Dar cerul, care-și are planurile sale, îl ajută pe rege să se însănătoșească.

Capitolul II

1624 — 1625

Misiunea contelui de Carlisle în Franța. — Sosirea ducelui de Buckingham. — Măreția sa. — Istoria capătă forma unui roman. — Străduințile lui Buckingham ca să placă reginei. — Cei șaptesprezece. — Buckingham la balul Curții. — Aventura din grădină, la Amiens. — Despărțire. — O nouă vizită a lui Buckingham la regină. — Urmările scenei din grădina de la Amiens.

...În 1624, Curtea Angliei trimise în calitate de ambasador extraordinar la Paris, pe contele de Carlisle ; venea să-i ceară regelui Ludovic al XIII-lea mîna surorii sale, Henriette-Marie de France, pentru prințul de Galles, fiul lui Iacob I. Această cerere, despre care se tot vorbea de multă vreme fără ca totuși să fi fost tratată pe căi diplo-

[1] Titulatură dată fratelui regelui (n.tr.).

matice, fu acceptată de Curtea Franței și ambasadorul se reîntoarse în Anglia cu vești bune.

Contele de Carlisle venise însoțit de milordul Rich; acesta era unul dintre cei mai frumoși seniori de la Curtea Angliei, deși în Franța frumusețea lui păru cam fadă. Totuși, cum era foarte bogat și foarte elegant, făcu un mare efect asupra doamnelor care-o înconjurau pe Ana de Austria și mai ales asupra doamnei de Chevreuse. Reîntors la Londra, milordul Rich îi povesti prietenului său, lordul Buckingham, tot ceea ce văzuse mai frumos și mai deosebit la Luvru și la Paris, susținînd că de fapt tot ceea ce văzuse mai frumos și mai deosebit fusese regina Franței. Cel căruia i se adresa, juca pe atunci, la Curtea regelui Iacob I, rolul pe care-l vor juca mai tîrziu Lauzun, la Curtea lui Ludovic al XIV-lea, și ducele de Richelieu la Curtea lui Ludovic al XV-lea. Numai că cerul, darnic cu favoritul majestății-sale britanice, pusese în capul ducelui de Buckingham un dram de nebunie în plus față de cît pusese în mintea celor doi emuli ai săi.

Și acum să ni se îngăduie cîteva rînduri despre acest personaj pe care-l aducem în scenă... George Williers, duce de Buckingham, se născuse în 20 august 1592 și prin urmare avea treizeci și doi de ani. În Anglia era socotit cel mai strălucit cavaler care exista în Europa, titlu pe care i-l disputau „cei șaptesprezece seniori ai Franței" [1]. Nobletea lui, după tată, era veche, după mamă ilustră. Trimis la Paris la optsprezece ani, adică în epoca în care se prăpădea Henric al IV-lea (Buckingham avea să moară exact ca și el, optsprezece ani mai tîrziu), ducele s-a reîntors la Londra vorbind o franceză elegantă, călărind minunat, mînuind cu strășnicie armele și dansînd dumnezeiește. Iacob I, care nu putea să reziste farmecelor unui chip frumos și ale

[1] Astfel erau numiți șaptesprezece dintre cei mai eleganți seniori de la Curtea lui Ludovic al XIII-lea (n.tr).

unor veşminte elegante, porunci ca tînărul George să fie adus la Curte, şi-l făcu paharnicul său. În mai puţin de doi ani, noul favorit, după ce căpătase rînd pe rînd titlurile de cavaler, gentilom, viconte, marchiz de Buckingham, mare amiral, păzitor al celor cinci porţi, ajunse stăpînul absolut al tuturor onorurilor, darurilor, slujbelor şi veniturilor din trei regate. Ca să se împace cu tînărul prinţ de Galles, asupra căruia într-o seară cutezase să ridice mîna, i-a propus acestuia să meargă împreună cu el la Madrid ca s-o vadă pe infanta ce-i fusese destinată prinţului. Buckingham şi prinţul de Galles sosiră într-adevăr la Madrid, şocînd toate prejudecăţile etichetei spaniole. Tratativele începute în cabinetul din Escurial fură rupte, aşa că începură altele cu Franţa ; milordul Rich veni să-i spună lui Iacob ce făcuse şi ducele de Buckingham, ales să reprezinte Anglia, a fost trimis la Paris ca să ducă la bun sfîrşit aceste tratative.

Din acest ceas a început romanul despre care am vorbit mai înainte, roman care-şi continuă drumul dramatic şi pitoresc, atît de strîns legat de istorie încît o bună bucată de vreme n-a putut fi despărţit de ea.

Buckingham veni deci la Paris ; era, cum spun scriitorii contemporani cu el „*cel mai perfect om de lume şi cu cea mai minunată înfăţişare ce se putea vedea*". Îşi făcu deci apariţia la Curte, încărcat de atîtea daruri şi măreţie, încît stîrni pe loc admiraţia norodului, dragostea doamnelor, gelozia soţilor şi mînia galanţilor.

Ludovic al XIII-lea fu unul dintre acei soţi, iar Richelieu unul dintre acei galanţi. Astăzi sîntem foarte departe de acele iubiri cavalereşti care n-aveau adesea drept răsplată, pentru nişte sacrificii uriaşe, decît o privire sau un cuvînt ; pe atunci femeile erau iubite ca nişte regine, iar reginele ca nişte divinităţi. Ducele de Médina, nebun de dragoste pentru Elisabeta a Franţei, măritată cu Filip

al IV-lea în aceeași zi în care Ana de Austria se mărita cu Ludovic al XIII-lea, își arse, în toiul unei serbări, palatul, tablourile, tapiseriile, ruinîndu-se, numai ca s-o poată strînge o clipă în brațe pe regina Spaniei, pe care-o smulse din mijlocul flăcărilor și la a cărei ureche își murmură, în timp ce-o scotea de acolo, iubirea-i pătimașă. Buckingham o făcu și mai de oaie. Nu-și arse palatul, ci aprinse două mari regate, punînd la bătaie viitorul Angliei, care în această luptă avea să piardă, mizînd pe propria lui viață și totul numai ca să rămînă ambasador alături de Ana de Austria, în ciuda inflexibilei și amenințătoarei voințe a lui Richelieu. În așteptarea acestui deznodămînt tragic, încă ascuns în misterioasele profunzimi ale viitorului, Buckingham apăru deci la Curte ca ministru plenipotențiar și prima lui audiență lăsă niște amintiri de neuitat în analele Curții. Introdus în sala tronului, Buckingham, urmat de o suită numeroasă, înaintă spre rege și regină, cărora trebuia să le înmîneze scrisorile de acreditare. Era îmbrăcat într-o tunică scurtă de satin alb, țesută cu aur, peste care își aruncase o mantie de catifea de un gri deschis, brodată toată cu perle fine. Această culoare atît de periculoasă pentru tenul unui om de vîrsta ducelui — am spus că în acea epocă putea să aibă treizeci și doi de ani — ne dovedește ce strălucire avea chipul lui Buckingham, pentru că acea toaletă îi ședea — cum spun *Memoriile* vremii — *„nespus de bine"*. În curînd toți observară că perlele fuseseră cusute cu un fir de mătase atît de subțire, încît la cea mai mică mișcare se desprindeau și cădeau. Această măreție, puțin cam brutală prin însăși delicatețea ei, n-ar mai plăcea astăzi, dar pe atunci nimeni nu-și făcea scrupule să accepte perlele pe care ducele le oferea în acest fel și să se înghesuie să le adune de pe jos...

Ducele o impresionă puternic pe tînăra regină foarte răsfățată de darurile naturii, dar foarte puțin răsfățată de

cele ale soartei ; căci Curtea Franței o fi fost ea cea mai galantă din Europa, dar din păcate nu era și cea mai bogată. Banii adunați cu atîta grijă de Henric al IV-lea, în ultimii zece ani ai vieții sale, și depozitați la Bastilia, fuseseră irosiți în luptele dintre prinții de sînge. Rezultă deci că economia era crîncenă și că augustele personaje a căror istorie o scriem, foarte stînjenite, deși nu ajunseseră încă la acea treaptă a sărăciei la care vor ajunge mai tîrziu. Într-adevăr, mai pe urmă, Ana de Austria, obligată să mănînce resturile de la masa curtenilor ei și să-i conducă pe ambasadorii regelui Poloniei prin niște apartamente neluminate, își amintea cu amărăciune de toată bogăția risipită de Buckingham ca să obțină un surîs, o privire binevoitoare, un gest aprobator, în vreme ce Mazarin — pe care-l preferase, îl susținuse și-l acoperise cu aur și cu onoruri — o lăsa să locuiască pe ea, orgolioasa fiică a Cezarilor, în niște odăi dărăpănate, și-i refuza lui Ludovic al XIV-lea, copil, cearșafuri noi, înlocuindu-le pe cele vechi cu altele și mai vechi, care aveau asemenea găuri, încît se spune că Laporte, valetul lui Ludovic, își putea vîrî lesne picioarele prin ele.

Ducele de Buckingham, expert în afaceri amoroase, nu contase numai pe înfățișarea lui plăcută și pe risipa de pietre prețioase ca să-și atingă scopul pe lîngă Ana de Austria. Sigur că ceea ce făcuse era mult, dar nu destul cînd iscai bănuielile unui rege și ale unui cardinal. Buckingham, știind că avea dușmani puternici și periculoși se gîndi să-și facă un aliat sigur și devotat. Se uită în jurul lui și n-o văzu decît pe doamna de Chevreuse, singura în stare să țină piept intrigilor de care era înconjurat. Doamna de Chevreuse, prietenă cu Ana de Austria, frumoasă, spirituală și curajoasă, putea să-i fie de mare ajutor.

Un nod de diamante de o sută de mii de livre, un împrumut de două mii de pistoli și poate și latura aventuroasă a acestei afaceri, o convinseră. Buckingham adoptă un șiretlic vechi, dar excelent pentru că dăduse întotdeauna rezultate : se prefăcu îndrăgostit de doamna de Chevreuse. Dar cum posibilitatea unei întîlniri cu regina era foarte problematică, doamna de Chevreuse dădu o serbare somptuoasă în palatul ei. Regina acceptă invitația pe care i-o făcu favorita ei și însuși regele nu găsi nici un motiv ca să nu ia parte. În plus, îi dărui reginei — cu acest prilej — un nod de diamante pentru prins pe umăr, de care atîrnau alte douăsprezece diamante. La rîndul lui, ducele de Buckingham, care fusese de fapt inițiatorul acelei serbări, născoci mijlocul de a fi tot timpul lîngă regină, deghizat în diverse feluri : mai întîi ca grădinar, înmînîndu-i un buchet de flori, apoi ca ghicitor, pe urmă ca dansator, ca rege oriental și în sfîrșit, la plecare ca servitor ținîndu-i scara trăsurii.

După cîteva zile, zvonul acestor deghizări se răspîndi în întreaga Curte ; în plus, se află că ducele de Buckingham avea, în cabinetul lui de la ambasada engleză, un portret al reginei ; că acel portret era așezat sub un baldachin de catifea albastră, împodobit cu pene albe și roșii, și că un alt portret al Anei de Austria, de astă dată o miniatură înconjurată de diamante, nu părăsea niciodată pieptul ducelui, unde atîrna pe un lanț de aur. Zelul lui fanatic pentru acea miniatură dovedea că-i fusese dată chiar de către regină și cardinalul, de două ori gelos, petrecu — după aflarea acestei vești — niște nopți foarte proaste.

În toiul acestor întîmplări, Iacob I muri, în 8 aprilie 1625 și Carol I, în vîrstă de douăzeci și cinci de ani, se urcă pe tron. Buckingham, aflînd de această moarte neașteptată,

primi totodată şi porunca de a grăbi căsătoria. Asta nu-i mai conveni favoritului care voia să rămînă cît mai multă vreme la Paris. Contase că va fi ajutat în acest proiect de dificultăţile pe care le făcea Papa ca să acorde dispensa. Dar cardinalul, care dorea tot atît de mult să-l îndepărteze pe Buckingham din Paris pe cît dorea acesta să rămînă, îi scrise Papei că, dacă nu voia să-i trimeată această dispensă, căsătoria avea să se facă şi fără aprobarea lui. Şi iată că dispensa sosi. La şase săptămîni după moartea regelui Iacob, căsătoria era încheiată. Doamna de Chevreuse fu aleasă să-l reprezinte pe Carol I, cu care se înrudea prin Maria Stuart şi, în 11 mai 1625 doamnei Henriette şi soţului ei provizoriu le fu dată binecuvîntarea nupţială de către cardinalul de La Rochefoucauld, pe un podium ridicat în faţa portalului de la Notre-Dame.

Carol I era grăbit să-şi vadă nevasta ; aşa că imediat Curtea o porni la drum ca s-o conducă pe tînăra regină pînă la Amiens. În acest oraş, Buckingham izbuti s-o vadă din nou pe Ana de Austria. Faptul e consemnat sub titlul de „aventura din grădină", de către Laporte, domnişoara de Motteville şi Tallement des Réaux.

Într-o seară, cînd regina *„căreia îi plăcea să se plimbe tîrziu"*, spune cronica, îşi prelungise această plimbare prin grădină, avu una din acele aventuri care nu te fac să-ţi pierzi viaţa sau averea, dar care-ţi pătează, pentru totdeauna, reputaţia.

Ducele de Buckingham se plimba deci cu regina prin grădină. La un moment dat, cei doi dispărură în dosul unui tufiş. Sigur că dispariţia asta n-a trecut neobservată. Cei din jur şi începuseră să schimbe surîsuri maliţioase şi priviri pline de înţelesuri, cînd iată că din tufişul cu pricina se auzi un ţipăt. Putange, primul scutier al reginei, dădu fuga, cu sabia în mînă şi-şi văzu stăpîna zbătîndu-se în

brațele lui Buckingham. La rugămintea reginei, ducele — ca să n-o compromită — se retrase imediat. Era și timpul, căci Curtea dădu năvală să vadă ce se întîmplase.

— Nu-i nimic, zise regina celor din suita sa. Ducele de Buckingham m-a lăsat singură și cum mi-a fost foarte frică pe întuneric, am scos acel țipăt ca să veniți încoace.

Se prefăcură cu toții că înghit această poveste, dar adevărul transpiră. Laporte istorisește în scrierile sale că ducele voise s-o sărute pe regină, iar Tallement des Réaux — care n-o vedea cu ochi buni pe Ana de Austria — merge mult mai departe.

Ajungînd la Boulogne, Buckingham văzu marea atît de agitată și de furtunoasă, încît îi fu peste putință să plece. Regina, aflînd de această întîrziere, îl trimise în grabă pe Laporte, cameristul ei, la Boulogne, sub pretextul de a-i aduce vești de la doamnele Henriette și de Chevreuse. Numai că misiunea fidelului ei servitor nu se mărginea doar la atît, fiindcă interesul reginei viza o cu totul altă persoană.

Vremea proastă dură opt zile. În timpul acestor opt zile Laporte făcu de trei ori drumul de la Amiens la Boulogne. La întoarcerea din cea de a treia călătorie a sa, Laporte o informă pe regină că-l va vedea pe Buckingham chiar în acea seară. Ducele îi spusese lui Laporte că o scrisoare pe care-o primise de la Carol I, necesita o ultimă discuție cu regina-mamă și că, prin urmare, în trei ceasuri avea să fie la Amiens. Această întîrziere de trei ceasuri era necesară ca să-i dea timp lui Laporte s-o prevină pe regină. Ducele o ruga, în numele iubirii sale, să aranjeze astfel lucrurile încît s-o găsească singură. Această rugăminte o emoționă atît de tare pe Ana de Austria, încît aceasta hotărî să-i acorde întrevederea pe care o dorea ; sub pretextul că doctorul trebuia să-i ia sînge, regina

poftise pe toată lumea să se retragă ; dar iată că Nogent Beautru intră şi spuse cu glas tare că ducele de Buckingham şi milordul Rich tocmai soseau la regina-mamă.

Această veste, anunţată în mod public, îi răsturnă Anei de Austria toate planurile. Acum nu mai putea rămîne singură cu Buckingham fără să iste bănuieli. Îşi chemă totuşi medicul şi-l rugă să-i ia sînge, nădăjduind că această treabă le va face pe doamnele din jurul ei să se retragă ; dar, oricîte insistenţe depuse şi oricît îşi exprimă ea dorinţa de a se odihni, n-o putu îndepărta cu nici un preţ pe contesa de Lannoy, pe care regina avea motive s-o creadă vîndută cardinalului. Aşa că, aşteptă într-o neliniştе crescîndă, să vadă ce se va întîmpla.

La ora zece fu anunţat ducele de Buckingham. Contesa de Lannoy tocmai deschisese gura ca să spună că regina nu putea fi văzută, cînd Ana de Austria, temîndu-se de vreo izbucnire nelalocul ei din partea ducelui, dădu poruncă să fie poftit. Nici nu isprăvise bine de transmis acest ordin, că ducele se şi năpusti în odaie. Regina stătea în pat, iar doamna de Lannoy la căpătîiul ei. Ducele rămase încremenit cînd văzu că regina nu era singură aşa cum se aşteptase ; chipul îi era atît de schimbat, încît Anei de Austria îi fu milă de el şi-i spuse, în spaniolă, cîteva cuvinte de consolare, explicîndu-i totodată că nu putuse rămîne singură şi că doamna de onoare adăstase în odaie aproape fără voia ei. Atunci ducele căzu în genunchi în faţa patului, sărutînd cu atîta înflăcărare draperiile, încît doamna de Lannoy se văzu obligată să-i spună că în Franţa nu-i obiceiul să te porţi astfel în faţa capetelor încoronate.

— Ei, doamnă, îi răspunse atunci nerăbdător ducele, eu nu-s francez şi obiceiurile Franţei nu mă privesc ; sînt

ducele George-Villiers de Buckingham, trimisul regelui Angliei, şi ca atare reprezint eu însumi un cap încoronat. În această calitate nu există aici decît o singură persoană care are dreptul să-mi dea porunci şi această persoană e regina.

Zicînd acestea se întoarse spre Ana de Austria. — Da, doamnă, reluă el, aştept aceste ordine la picioarele voastre şi mă voi supune lor, v-o jur, cu condiţia să nu-mi porunciţi să nu vă mai iubesc.

Regina, încurcată, nu răspunse nimic şi încercă în zadar să-şi încarce privirea de o mînie pe care n-o simţea. Această tăcere o indignă pe bătrîna doamnă care strigă :

— Sfinte Dumnezeule ! Cred că domnul n-a cutezat să-i spună majestăţii-sale c-o iubeşte !

— Ba da ! strigă Buckingham, da, doamnă, vă iubesc sau mai curînd vă ador, în felul în care muritorii îl adoră pe bunul Dumnezeu ; da, vă iubesc şi voi repeta această mărturisire de dragoste în faţa lumii întregi, pentru că nu există putere, nici omenească, nici divină care să mă împiedice să vă iubesc. Şi acum, adăugă el ridicîndu-se, după ce v-am spus ceea ce aveam de spus, nu voi mai adăuga decît că de acum încolo scopul vieţii mele va fi să vă revăd, că mă voi folosi de orice mijloace şi că-mi voi ajunge acest scop cu toată împotrivirea cardinalului, a regelui şi a voastră înşivă, chiar dacă va trebui pentru asta să întorc cu susul în jos toată Europa !

După care apucînd mîna reginei şi acoperind-o de sărutări, se năpusti afară din odaie.

De-abia se închise uşa în urma ducelui, că Ana de Austria pierzîndu-şi stăpînirea de sine, îşi vîrî capul în perne şi începu să plîngă în hohote, poruncindu-i doamnei de Lannoy să plece. Cînd se văzu singură, o chemă pe doña Estefania, în care avea deplină încredere, îi dădu o scri-

soare și o casetă și-i porunci să i le ducă și pe una și pe cealaltă ducelui. Scrisoarea îl ruga pe Buckingham să plece, caseta conținea bijuteria împodobită cu douăsprezece diamante pe care o primise de la rege, și pe care o purtase la balul doamnei de Chevreuse.

A doua zi, Ana de Austria își luă rămas bun de la Buckingham, în fața întregii Curți și acesta, satisfăcut cu dovada de dragoste pe care-o primise, se purtă cu toată circumspecția pe care i-ar fi putut-o cere oea mai scrupuloasă etichetă. După trei zile marea se liniști și-l sili pe duce să părăsească Franța, lăsînd în urmă reputația celui mai extravagant, dar și a celui mai magnific senior pe care-l văzuseră francezii vreodată.

În vremea asta, aventura de la Amiens începu să dea roade. Cardinalul, pus la curent, povesti totul regelui, izbutind să-l înfurie cumplit. Nimic mai ciudat decît această dibăcie a ministrului de a-și strecura iubirea și gelozia lui în inima stăpînului, sau mai curînd a sclavului său ; toată viața Richelieu s-a folosit de această manevră și în asta a constat de fapt secretul puterii sale. Ludovic al XIII-lea care, nu numai că n-o iubea pe regină, ci din motive pe care încă n-am apucat să le arătăm, chiar începuse s-o deteste — și care era încurajat în această reavoință atît de regina-mamă și de acoliții ei cît și de manevrele zilnice ale ministrului său — se apucă să facă ordine printre servitorii reginei și persecuția, care pînă atunci fusese camuflată, izbucni pe față. Doamna de Vernet fu concediată, iar Putange alungat. Ce păcat că nu era de față și doamna de Chevreuse, care o însoțise la Londra pe regina Angliei !

Toate imprudențele Anei de Austria îi slujeau grozav reginei-mame în planurile ei. Prefăcîndu-se că vrea să-i apropie pe cei doi soți, ea de fapt învenina și mai mult lucrurile.

Deci, furios la culme, Ludovic al XIII-lea îi azvîrli în temniță pe mai toți servitorii reginei, pînă și pe Laporte, sluga cea mai fidelă a ei. N-a lăsat-o lîngă ea decît pe doamna de Boissière, duenă tot atît de crîncenă cum a fost mai tîrziu și doamna de Navaille. Din acel moment regina fu deci — cum s-ar spune — păzită pe față. În afară de persecuția manifestată fățiș față de Ana de Austria, începu să se țească în umbră și o conspirație. Cardinalul fusese prevenit de doamna de Lannoy, spioana lui pe lîngă regină, că aceasta nu mai avea bijuteria cu diamante pe care o primise de la rege și că, după toate probabilitățile, acea bijuterie fusese dăruită de ea lui Buckingham, în noaptea cînd acesta venise din Boulogne. Richelieu scrise de îndată lady-ei Clarick, care fusese iubita lui Buckingham, oferindu-i cincizeci de mii de lire dacă izbutea să taie două din diamantele acelei bijuterii. După cincisprezece zile, Richelieu primi diamantele. La un mare bal unde se afla și ducele, lady Clarick profitase de înghesuială și-i tăiase cele două diamante fără ca acesta să bage de seamă. Cardinalul fu încîntat : în sfîrșit, se putea răzbuna.

A doua zi, regele o anunță pe regină că în curînd va avea loc la Primărie o serbare dată de magistrații municipali și o ruga — pentru a face cinste magistraților și lui însuși — să-și pună bijuteria cu diamante pe care i-o dăruise.

Ana de Austria îi răspunse regelui, că-i va îndeplini dorința. Balul fusese fixat pentru a treia zi ; răzbunarea cardinalului nu avea deci să întîrzie prea mult. Cît despre regină, ea părea atît de liniștită, ca și cum n-ar fi pîndit-o nici o primejdie. Cardinalul nu deduse nimic din liniștea asta a ei care, credea el, nu era decît o mască cu ajutorul căreia încerca să-și ascundă spaima.

Sosi şi ceasul balului. La ora unsprezece fu anunţată regina. Cardinalul şi regele veniseră mai înainte. Toţi ochii se întoarseră spre ea şi mai ales, cum e lesne de înţeles, cei ai regelui şi ai cardinalului. Regina era neasemuit de frumoasă : se îmbrăcase în costum spaniol, din satin verde, brodat cu aur şi argint ; mînecile largi erau prinse în nişte rubine mari ; avea un guler plisat şi scrobit, care lăsa să i se vadă gîtul minunat de frumos ; pe cap purta o boneţică de catifea verde cu o pană de bitlan, iar pe umăr îşi pusese bijuteria din care atîrnau cele douăsprezece diamante. Regele se apropie sub pretextul că vrea s-o complimenteze pentru frumuseţea ei şi numără diamantele : nu lipsea nici unul. Cardinalul rămăsese uluit. Cele douăsprezece diamante se aflau pe umărul reginei şi totuşi, ţinea două din ele în mîna lui crispată de furie.

Şi iată şi dezlegarea enigmei.

Întorcîndu-se de la bal şi dezbrăcîndu-se, Buckingham băgă de seamă sustragerea celor două diamante. Îşi zise că era probabil vorba de un furt ordinar ; dar, gîndindu-se mai bine, ghici repede că diamantele îi fuseseră furate cu o intenţie mult mai periculoasă ; dădu deci ordin să se închidă toate porturile din Anglia şi interzise, sub pedeapsa cu moartea, proprietarilor de vase să ridice pînzele. În vreme ce oamenii se întrebau cu mirare şi aproape cu spaimă care să fie cauza acestei măsuri, giuvaergiul ducelui făcea în grabă două diamante aidoma cu cele care lipseau ; în noaptea următoare o navă uşoară, singura care căpătă îngăduinţa să ridice pînzele, se îndrepta spre Calais ; la douăsprezece ceasuri după plecarea navei, interdicţia din port fu ridicată. Rezultă deci că regina primise bijuteria cu douăsprezece ore înainte de rugămintea pe care i-o făcuse regele de a se împodobi cu ea la serbarea de la Primărie. De aici acea linişte pe care nu şi-o

putea explica Richelieu. Lovitura a fost cumplită pentru el ; începînd din acea clipă jură pieirea celor doi mistificatori. Vom vedea în ce fel i-a reuşit planul cu Buckingham.

Am arătat că Maria de Medicis în veşnica şi lacoma ei nevoie de putere, îşi asumase sarcina de a semăna discordia între copiii ei, despărţindu-l astfel pe soţ de soţia lui. Dar cum ducele plecase şi afacerea cu diamantele dăduse greş, Ludovic al XIII-lea era cît se poate de liniştit în privinţa lui Buckingham. Regina-mamă se temu deci de o apropiere între cei doi soţi, apropiere care i-ar fi stricat planurile şi i-ar fi anihilat influenţa. Îşi aruncă deci ochii asupra ducelui de Anjou, cel de al doilea fiu al ei, cu care se hotărî să-l facă din nou gelos pe gelosul Ludovic al XIII-lea.

Din pricina nebuniilor lui Buckingham, regele uitase de bănuielile pe care le avea împotriva fratelui său, dar nu chiar de tot. Aşa că la primele vorbe care-i ajunseră la ureche despre apropierea dintre Gaston şi Ana de Austria, vechea plămadă care de multă vreme dospea în inima lui începu să se umfle din nou. Regina-mamă şi Richelieu se străduiră cît putură să sporească gelozia regelui. Acesta fu năpădit de zeci de rapoarte ; în acele rapoarte se spunea că Ana de Austria, plictisită de faptul că n-avea copii, frumoasă, tînără şi cu sînge spaniol, negăsind ca răspuns la firea ei înflăcărată decît un bărbat rece şi melancolic, abia aştepta sfîrşitul sclaviei care avea să vină odată cu moartea soţului ei şi că acesta — odată mort — ea avea să se mărite cu un om pe măsura gusturilor şi firii ei. Ludovic al XIII-lea începu să creadă că e înconjurat de conspiratori. Se arătă deci cum nu se poate mai dispus să pedepsească cum nu se poate mai crud. Nu lipsea decît un complot : şi iată că izbucni complotul lui Chalais.

Capitolul III

1626

Domnul de Chalais. — Firea sa. — Conspirația ducelui de Anjou dezvăluită de Chalais, cardinalului. — Cardinalul și ducele de Anjou. — Proiect de căsătorie. — Arestarea, la Blois, a lui César de Vendôme și a Marelui Prieur al Franței, fiii naturali ai lui Henric al IV-lea. — Contele de Rochefort. — Mănăstirea capucinilor din Bruxelles. — Complotul s-a copt. — Arestarea, procesul și executarea lui Chalais. — Regina este adusă în plin consiliu. Răspunsul reginei.

Chalais era un nobil de neam mare și răspundea de garderoba regelui. Nepot al mareșalului de Montluc, care apărase cu atîta curaj orașul Cambrai împotriva spaniolilor, Chalais se înrudea, după mamă, cu familia Bussi d'Amboise.

Era un tînăr frumos, de vreo treizeci de ani, foarte elegant și foarte afemeiat, cam nechibzuit, teribil de ironic, imprudent și înfumurat cum avea să fie și Cinq-Mars mai tîrziu. Cu cîtva timp în urmă avusese un duel care făcuse multă vîlvă și-i crease o anumită faimă în acea epocă în care mai pîlpîiau încă vechile tradiții cavalerești.

Pe vremea aceea conspirația împotriva primului ministru era la modă, mai ales cînd acest prim-ministru se numea Richelieu și deținea întreaga putere de stat, regele nefiind în mîna lui decît o simplă unealtă pe care o manevra cum voia. Și totuși moda aceasta a conspirației nu devenise încă atît de periculoasă cum avea să devină mai tîrziu. Conspirația despre care ne pregătim să vorbim avea însă o valoare deosebită, pentru că în fruntea ei se afla însuși Gaston de Anjou, fratele regelui. Alături de el se

mai aflau alte două nume mari ale Franței : Alexandre de Bourbon, Marele Prieur [1] al Franței și ducele César de Vendôme, fiii naturali ai lui Henric al IV-lea și deci frații vitregi ai lui Gaston. Acestor trei mari personaje li se mai alăturară, în afară de Chalais, alți cinci sau șase tineri nobili, de mai mică importanță, care făceau parte din Curtea ducelui de Anjou. Și iată cum se gîndiseră ei să procedeze.

Sub veșnicul pretext al sănătății sale șubrede, care-i adusese nenumărate servicii în tot cursul laborioasei sale activități, Richelieu se retrăsese la conacul lui din Fleury, de unde conducea cu mină de fier afacerile statului. Ducele de Anjou și prietenii săi, prefăcîndu-se că vînează prin preajma conacului, urmau să se invite la masă la eminența-sa, iar odată intrați în casă, să profite de primul moment prielnic și să-i vină de hac cardinalului. Toate aceste comploturi, care astăzi ni se par imposibile, sau cel puțin ciudate, erau pe atunci foarte des folosite în mai toate țările Europei. Visconti fusese asasinat astfel în domul din Milan, Giulio de Medicis fusese ucis în catedrala din Florența, Henric al III-lea, în palatul Saint-Germain, Henric al IV-lea pe strada Féronnerie, iar mareșalul d'Ancre pe podul Luvrului. Gaston nu făcea decît să imite exemplele înaintașilor săi. Important era să reușească ; de pedeapsă nu se sinchisea, fiindcă augustul său frate, Ludovic al XIII-lea, cu greu își mai putea ascunde el însuși ura înverșunată pe care o nutrea față de Richelieu.

Totul era deci gata pentru a transpune în fapt acest plan, cînd iată că Chalais, poate din slăbiciune, poate pentru a-l atrage în acest complot și pe comandorul de Valancé, îi destăinui acestuia întreaga urzeală. Dar co-

[1] De la latinescul *prior* — superior ; aici are sensul de Marele Stareț al mănăstirilor franceze (n.tr.).

mandorul — fie că era omul cardinalului, fie că nu avea încredere în firea nestatornică a lui Gaston, fie — ceea ce era mai puțin probabil — că avea groază de un asasinat, nu numai că refuză să intre în complot, dar izbuti să-l convingă pe Chalais să-i dezvăluie cardinalului conspirația.

Richelieu tocmai lucra în cabinetul său cu un anume Rochefort — om isteț și dibaci, devotat cu trup și suflet cardinalului și care avea obiceiul să-și schimbe deseori vîrsta, mutra, numele și hainele, intrînd în pielea celor mai diverse personaje și învîrtind, sub izbutitele sale deghizări, cele mai suspecte și mai misterioase afaceri pentru eminența-sa — cînd se anunță vizita lui Chalais și a comandorului de Valancé, Richelieu îi făcu semn lui Rochefort să treacă după o draperie, apoi spuse valetului să-i poftească pe cei doi. Chalais era speriat și năucit : își dăduse seama că făcuse o mare greșeală intrînd în acel complot, iar că acum o făcea și pe a doua, dezvăluindu-i totul cardinalului. În această primă vizită vorbi numai comandorul. Cardinalul, așezat în fața mesei, cu bărbia sprijinită în mînă, ascultă cu atenție toată acea cabală țesută împotriva sa fără să-i tresară nici o cută, ca și cum întreaga conspirație ar fi fost îndreptată împotriva unei persoane străine. E adevărat că Richelieu avea acel curaj ieșit din comun, întîlnit la foarte puțini oameni de stat, de a brava, fără nici o tresărire, pumnalul asasinilor. După ce Valancé isprăvi, cardinalul îi mulțumi călduros lui Chalais și-l rugă stăruitor să mai vină pe la el. Acesta reveni. Cardinalul îi flutură prin fața ochilor niște făgăduieli îmbietoare, îi flată ambiția și vanitatea și scoase de la el pînă și cele mai neînsemnate amănunte. Chalais îl rugă să nu-l dea de gol complicilor săi, iar Richelieu îi făgădui să păstreze secretul ; îi era cu atît mai ușor să-și țină această făgăduială, cu cît capul ducelui de Anjou, cel al ducelui de Vendôme ca și al Marelui Prieur nu puteau în nici un caz să cadă pe eșafod. Imediat după dis-

cuție, cardinalul se duse la rege căruia îi povesti totul; ceru apoi îngăduința de a fi îndulgent cu căpeteniile acestui complot care deocamdată nu viza decît persoana sa, rezervîndu-și însă maximum de asprime pentru compoltiștii care ar fi cutezat să vizeze persoana regelui.

Cu aceste cuvinte se așezase prima scîndură a eșafodului pe care i-l pregătea lui Chalais. Regele admiră mărinimia ministrului său, apoi îl întrebă ce avea totuși de gînd să facă.

— Sire, răspunse cardinalul, lăsați-mă să conduc eu afacerea pînă la capăt. Fiindcă n-am în jurul meu nici gărzi, nici oameni înarmați, singura favoare pe care vi-o cer e să-mi dați cîțiva din oamenii dumneavoastră.

Regele îi dădu cardinalului șaizeci de cavaleri pe care acesta îi aduse cu sine la Fleury și-i ascunse cu grijă în conac. Noaptea se scurse în liniște. Dar la ora patru dimineață, cîteva slugi ale domnului duce de Anjou sosiră la Fleury, anunțîndu-l pe cardinal că, după ce se va întoarce de la vînătoare, stăpînul lor se va opri la eminența-sa și că, dorind să-l scutească de orice oboseală, le trimetea pe ele să-i pregătească masa.

Cardinalul le răspunse că și el și castelul său se aflau la dispoziția prințului și că puteau dispune cum voiau și de unul și de celălalt. După asta, se ridică imediat, ieși pe ascuns din casă, se urcă în caleașcă și nu se opri decît la Fontainebleau, unde se afla Gaston.

Cam pe la ora opt, acesta începu să se îmbrace pentru vînătoare; dar iată că ușa se deschise brusc și în cameră intră eminența-sa. Gaston se tulbură foarte tare, ceea ce îi dovedi cardinalului că Chalais îi spusese adevărul. Apropiindu-se de el, Richelieu zise:

— Să știți, Domnule, că sînt foarte supărat pe dumneavoastră.

— Pe mine ? întrebă Gaston speriat. Și ce anume v-a făcut să vă supărați ?

— Faptul că n-ați vrut să-mi faceți onoarea de a vă pregăti eu prînzul, prilejuindu-mi astfel plăcerea de a vă primi cu tot fastul cuvenit. Trimițîndu-vă slugile să vă pregătească masa, mi-ați dat de înțeles că nu vreți să fiți stingherit de prezența mea, așa că v-am pus casa la dispoziție și am plecat.

Apoi, salutîndu-l foarte reverențios pe duce, se întoarse cu spatele și ieși.

Ducele, ghicind că afacerea fusese descoperită, pretexă brusc o indispoziție și contramandă vînătoarea.

Mărinimia de care Richelieu dăduse dovadă în fața regelui nu era decît iluzorie ; cardinalul pricepuse că dacă nu distrugea acum toată acea clică a prinților coalizați împotriva lui, în care regina era pivotul, iar doamna de Chevreuse, unealta, mai devreme sau mai tîrziu viața avea să-i fie scurtată de un alt complot, mult mai bine urzit. Primul pas pe care-l făcu fu să-i dezbine pe complotiști, sigur că între timp va găsi mijlocul să-i doboare pe fiecare în parte.

Din fericire pentru el, tocmai atunci Curtea era preocupată de însurătoarea Domnului. Ducele de Anjou — care toată viața lui n-a pierdut nici o clipă din ochi coroana Franței, dar spre care n-a cutezat totuși să întindă fățiș, mîna — dorea să se însoare cu vreo prințesă străină, a cărei familie să-l sprijine și în al cărei regat să se poată refugia în caz de nevoie. Richelieu, dimpotrivă, voia ca ducele de Anjou să se însoare cu domnișoara de Montpensier, fiica ducesei de Guise. Gaston se opunea nu pentru că prințesa i-ar fi displăcut, dimpotrivă ; ci pentru că-i aducea ca dotă doar o avere uriașă, dar nici o posibilitate de a fi ajutat în realizarea ambițioaselor sale planuri. Or, Gaston, mult prea slab ca să reziste singur, își chemase în ajutor prietenii, și astfel se crease la Curte un partid ce se de-

clarase net pentru o căsătorie cu o prințesă străină. Șefii acestui partid erau regina-mamă, Ana de Austria, Marele Prieur al Franței și fratele său, César de Vendôme.

Cardinalul îl atrăsese pe rege de partea sa, arătîndu-i inconvenientele de a-i facilita fratelui său retragerea într-o țară străină așa cum năzuiau Maria de Medicis și Gaston. Spania, care o susținea pe Ana de Austria, se amestecase prea mult în căsnicia ei și cardinalul nu mai voia cu nici un preț ca această țară să se amestece și în relațiile dintre rege și fratele său. Regele se convinse deci că pentru binele statului și siguranța coroanei sale, ducele de Anjou trebuia să se însoare cu domnișoara de Montpensier. Eminența-sa îi arătă clar că Marele Prieur și ducele de Vendôme îi contracarau planurile. Auzind acest lucru, regele începu să-i privească pe cei doi prinți ca pe niște dușmani personali ; dar cum Ludovic al XIII-lea era un maestru în ale prefăcătoriei, nimeni nu observă ura care începuse să se strecoare în inima regelui. Din păcate, nu era chiar așa de ușor să-i prindă pe cei doi frați în capcană, și încă pe amîndoi deodată. Ducele de Vendôme, care era guvernator în Bretagne, putea să ridice drepturi suverane asupra acestei provincii, prin soția sa, moștenitoarea casei de Luxembourg și a casei de Penthière. În plus, ducele se pregătea să-și însoare fiul cu fata cea mai mare a ducelui de Retz, care avea și el două mari proprietăți în această provincie. Bretagne, această nestemată care fusese cu atîta greutate alipită la coroana Franței, putea să alunece din nou din mîinile regelui. Cardinalul îi înfățișă, rînd pe rînd, acestuia, toate neplăcerile, i-i arătă pe spanioli intrînd în Franța la chemarea reginei, pe austrieci îndreptîndu-se spre hotarele țării la chemarea ducelui de Anjou și Bretagne revoltîndu-se la primul semnal al lui Vendôme. Trebuia deci, să prevină această catastrofă, prin arestarea celor doi frați.

Cel care știe să aștepte are întotdeauna cîștig de cauză. Conjurația de la Fleury fiind dejucată și constatînd că Richelieu era mai puternic ca niciodată, iar în toată această afacere nu fuseseră rostite nici numele lui, nici cel al fratelui său, Marele Prieur își închipui că eminența-sa nu cunoștea numele celor care-i voiseră pieirea. Începu deci să se dea bine pe lîngă ministru, făcînd pe devotatul și pe smeritul. Cardinalul se purtă atît de blînd și de îndatoritor cu el, încît Marele Prieur, lăsîndu-se înșelat de atitudinea lui, se hazardă să-i ceară comanda flotei.

— În ce mă privește, răspunse mieros cardinalul, eu sînt gata să ți-o dau. Nu eu sînt cel care mă voi împotrivi.

— Dar cine va fi împotrivă ?

— Chiar regele.

— Regele ! Dar ce nemulțumire poate avea regele împotriva mea ?

— Nici una. Vina o poartă fratele dumitale. Regele nu mai are încredere în domnul de Vendôme ; crede că e sfătuit de oameni prost intenționați.

— Monseniore, spuse Marele Prieur, nu socotiți c-ar trebui să-l aduc pe fratele meu în fața regelui ca să se disculpe ?

— Cred că ăsta ar fi lucrul cel mai bun. Dar cum regele pleacă la Blois, n-are rost să mai veniți amîndoi la Paris, ci îndreptați-vă împreună către Blois.

La cîteva zile după sosirea regelui în acest oraș, își făcură apariția și cei doi frați. Cum e lesne de înțeles, amîndoi fură arestați și conduși la castelul Amboise ; ducesa de Vendôme primi poruncă să se retragă de îndată la castelul Anet. În vremea asta, speriat de întorsătura pe care-o luaseră lucrurile, Chalais îl părăsi pe cardinal și trecu din nou de partea ducelui de Anjou. Cu asta își semnă singur sentința de condamnare la moarte. Pe de altă parte, fratele regelui, speriat și el de arestarea neașteptă-

tată a celor doi prinți, temîndu-se să nu le împărtășească soarta, se gîndi s-o șteargă din Franța, așa cum făceau mai toți prinții francezi rebeli, pentru ca să reapară mai tîrziu, după ce lucrurile se vor fi potolit și nemulțumirile vor fi dispărut. Chalais se oferi să facă pe negociatorul cu cîțiva dintre principii străini. Îi scrise deci marchizului de la Valette, care era stăpînul orașului Metz, și marchizului de Laisques, favoritul arhiducelui Spaniei, la Bruxelles. La Valette refuză să-l primească pe fratele regelui, nu pentru că n-ar fi vrut să-l supere pe Richelieu, ci pentru că n-avea nici un chef să se vîre într-o intrigă ce-ar fi putut duce la ruperea căsătoriei dintre duce și dimnișoara de Montpensier, care-i era rudă foarte apropiată. Cît despre domnul de Laisques se va vedea imediat care a fost rezultatul negocierilor purtate cu el. Dar să începem cu începutul...

Tocmai atunci, Louvigny, fiul cel mai mic al familiei de Grammont, îl rugă pe Chalais să-i fie martor într-un duel cu contele de Chandale. Din păcate, Louvigny își făcuse, în materie de dueluri, o reputație foarte proastă ; cu cîtva timp în urmă mai avusese un duel cu Hocquincourt, cel care a devenit mai tîrziu mareșal al Franței. Înainte de duel, Louvigny îi propusese lui Hocquincourt să-și scoată amîndoi pintenii, care, chipurile, i-ar fi stînjenit. Dar cînd Hocquincourt se aplecase să și-i scoată, Louvigny, se apropiase de el și, ca un laș, îi vîrîse sabia în spinare. Hocquincourt s-a zbătut șase luni de zile între viață și moarte. Or, Chalais, care se temea ca nu cumva și de data asta Louvigny să facă vreo figură asemănătoare, refuză categoric să-i fie martor. *„Acest tînăr răutăcios* — spune Bassompierre — *fu atît de șocat de refuzul lui Chalais, încît se duse glonț la cardinal și-i spuse acestuia tot ce știa și mai ales ce nu știa în legătură cu Chalais.*" Ceea ce știa Louvigny în legătură cu Chalais era că acesta scrisese — în numele ducelui de Anjou — domnilor de La Valette și de Laisque ; ceea ce nu știa, și nici nu era

adevărat, ci scornise pur și simplu din răutate, era că Chalais voia să-l ucidă pe rege cu concursul ducelui de Anjou. Cardinalul îl rugă să aștearnă pe hîrtie, cele spuse, și să se iscălească. Louvigny se conformă. Împotriva lui La Valette, cardinalul nu avea nici un fel de dovezi, în schimb, împotriva lui Laisques avea destule ; marchizul de Laisques era — după cum am mai spus — favoritul arhiducelui Spaniei ; arhiducele era favoritul regelui Spaniei, iar regele Spaniei, era — precum se știe — fratele Anei de Austria, pe care cardinalul o ura de moarte și pe care urmărea s-o compromită. Așa că dezvăluirea lui Louvigny căzu cum nu se poate mai bine. Rochefort, același pe care l-am văzut cu cîteva pagini în urmă discutînd cu Richelieu în clipa în care comandorul de Valancé intrase împreună cu Chalais la el, primi poruncă să plece imediat la Bruxelles, deghizat în călugăr capucin ; aici, uzînd de toată dibăcia sa, trebuia să intre pe sub pielea marchizului de Laisques și să-și însușească scrisorile pe care acesta urma să i le trimeată lui Chalais, cît și pe cele pe care Chalais avea să i le trimeată marchizului. Rochefort se achită cum nu se poate mai bine de această sarcină. În plus, de comun acord cu Richelieu, contrafăcu ultima scrisoare a lui Chalais în așa fel, încît să reiasă limpede din ea atît angajamentul acestuia de a-l ucide pe rege, cît și dorința expresă și foarte limpede formulată, a ducelui de Anjou, de a-i lua fratelui său atît tronul cît și nevasta. Acest complot urma să explice de minune și împotrivirea ducelui de Anjou de a se însura cu domnișoara de Montpensier.

Cînd auzi de la cardinal ce anume i se pregătea, regele vru să-l aresteze imediat pe Chalais și să-i aducă în fața judecății pe fratele și pe soția sa. Dar Richelieu îl rugă să aștepte ca acel complot *„să se coacă"*. Ceea ce trebuia *„să coacă"* acel complot era o ultimă scrisoare pe care

Chalais i-o scrisese regelui Spaniei și în care o presa pe majestatea-sa catolică să încheie un tratat cu prințul de Anjou și cu nobilimea din Franța, sătulă pînă peste cap de hățurile cu care o struncea cardinalul. Amintim că un tratat asemănător avea să ducă, peste paisprezece ani, la căderea altor două capete celebre : Cinq-Mars și Thou. Și iată că în vreme ce regele se afla la Nantes sosi și răspunsul Spaniei. Acum, cînd „complotul era copt", Richelieu nu mai avea ce să aștepte așa că trecu imediat la acțiune, adică îl arestă pe Chalais sub învinuirea de a fi atentat la viața regelui. Regina, vîrîtă și ea pînă în gît în acest complot, prin intrigile murdare ale cardinalului, fu deocamdată acuzată că voise să-i aducă pe spanioli în Franța. Gaston, îngrozit, voi să fugă din țară, dar neavînd unde se duce, se mulțumi să tune și să fulgere împotriva cardinalului. Doamna de Chevreuse, singura deocamdată care mai putea acționa liber, începu să se agite în dreapta și-n stînga, încercînd să-l scape pe Chalais de la moarte.

În timpul procesului care avu loc la Nantes, Chalais nu recunoscu nici una din scrisorile contrafăcute de cardinal și în care i se punea în circă intenția de a-l ucide pe rege. Asta îl cam derută pe Richelieu, cu atît mai mult cu cît nici regele nu era prea convins că Chalais ar fi cutezat să atenteze **la viața sa. Pe de altă parte,** argumentul că fratele său nu **voia s-o ia de nevastă** pe domnișoara de Montpensier ca să se poată însura cu regina începu să se clatine și el, mai ales cînd trei dintre persoanele cele mai apropiate lui Ludovic respinseră și ele, cu hotărîre, proiectul unei asemenea căsătorii. Aceste persoane erau : Barradas, favoritul regelui, Tronson, secretarul de cabinet, și Sauveterre, primul valet de cameră al majestății-sale. Ei îl făcură pe rege să priceapă că nu era deloc bine să însori un frate atît de rebel cu fata unei familii și mai

rebele cum era familia de Guise, care stătea veşnic cu ochii aţintiţi asupra coroanei Franţei ; că dacă Gaston îşi contopea averea cu averea imensă a domnişoarei de Montpensier ar deveni mult mai bogat şi poate chiar mai puternic decît însuşi regele.

Aceste argumente îl neliniştiră teribil pe Ludovic. Cînd cardinalul se afla lîngă el şi-i împuia urechile cu argumentele sale, slabul şi şovăielnicul Ludovic îi dădea întrutotul dreptate acestuia. Cînd însă cardinalul pleca şi Ludovic rămînea cu cei trei prieteni ai săi, simţea cum ura acumulată de atîta vreme împotriva cardinalului îl sufocă, şi toate argumentele acestuia se prăbuşeau ca un castel de cărţi de joc.

Într-o dimineaţă, iezuitul Suffren, duhovnicul reginei-mame, intrînd neanunţat în odaia lui Ludovic, îl găsi pe acesta cu capul sprijinit în palme şi plîngînd. Cînd îl văzu pe duhovnic, regele se aruncă în braţele lui, strigînd printre lacrimi :

— Ah, părinte, sînt groaznic de nefericit ! Mama mea, regina, n-a uitat povestea cu mareşalul d'Ancre şi cu doamna Galigaï, care era favorita ei ; ea l-a iubit întotdeauna pe Gaston mai mult decît pe mine şi de asta se grăbeşte atîta să-l însoare cu domnişoara de Montpensier ! Sigur că s-au coalizat amîndoi împotriva mea !

— Sire, răspunse duhovnicul, n-aveţi dreptate ! Sînteţi primul în inima majestăţii-sale regina, după cum aţi fost şi primul în pîntecele ei !

Dar acest răspuns nu era în măsură să-l liniştească pe Ludovic care, trîntindu-se în fotoliu începu din nou să se plîngă şi să se lamenteze.

Iezuitul, ieşind de la rege, dădu fuga la cardinal. Acesta, înţelese că trebuia să acţioneze rapid ca să şi-l apropie din nou pe şovăielnicul Ludovic, gata întotdeauna să-i scape din mînă din pricina exageratei sale slăbiciuni. Chiar în aceeaşi seară Richelieu îi făcu o vizită lui Chalais, la

închisoare. După o jumătate de ceas, cardinalul ieşi din celulă şi deşi se făcuse destul de tîrziu, ceru să fie primit imediat de rege. Cînd se află în faţa acestuia, se înclină respectuos şi, fără să scoată o vorbă, îi întinse o hîrtie împăturită în patru. Regele o luă, o desfăcu şi recunoscu scrisul lui Chalais : într-adevăr, era o mărturisire completă a acestuia în care Chalais recunoştea tot ce i se punea în circă, învinuindu-i de complicitate pe ducele de Anjou şi pe regină. În faţa acestei dovezi de necontestat, Ludovic păli. Speriat, se aruncă în braţele celui pe care-l ura ; îl numi pe cardinal prietenul şi salvatorul său şi-i jură recunoştinţă veşnică.

A doua zi se răspîndi zvonul că Chalais făcuse mărturisiri complete. Speriat de moarte, Gaston se pregăti din nou să fugă. Dar unde ? La Valette refuzase să-l primească la Metz, iar cu Spania nu ajunsese la nici o înţelegere. Nu-i mai rămînea decît cetatea La Rochelle. Îmbrăcîndu-se repede, intră cu noaptea în cap în odaia regelui, rugîndu-l să-l lase să plece la mare. Regele îi spuse că el îi îngăduie să plece, dar că trebuia să ceară şi aprobarea cardinalului. Gaston, înşelat de prefăcuta bunăvoinţă a fratelui său, socoti că Chalais îl cruţase şi nu-l amestecase în acel faimos complot ; căpătînd curaj, se îndreptă spre Beauregard, conacul unde plecase de cu noapte Richelieu. Cardinalul, care stătea la fereastră, îl zări şi ochii îi sticlira la fel ca ochii pisicii sale cînd vedea un şoarece. Căci şi el şi Mazarin aveau cîte un animal preferat pe care-l iubeau şi-l răsfăţau în aceeaşi măsură în care-i urau şi-i disprefuiau pe semenii lor. Richelieu adora pisicile, iar Mazarin se juca toată ziua cu o maimuţă.

Richelieu ieşi înaintea prinţului şi-l pofti, plin de consideraţie, în cabinetul său. Gaston îi mărturisi dorinţa lui de a pleca la mare.

— În ce fel ar dori alteţa-voastră să călătorească ?

— Fără nici un protocol. Ca un simplu particular.

— N-aţi prefera să aşteptaţi pînă vă căsătoriţi şi să plecaţ în voiaj de nuntă ?

— Dacă voi aştepta pînă cînd voi fi soţul domnişoarei Montpensier, înseamnă că voi vedea foarte tîrziu marea, pentru că n-am de gînd să mă însor prea curînd.

— Şi pentru ce, mă rog, alteţă ?

— Pentru că, răspunse tînărul prinţ, sufăr de o boală care nu-mi îngăduie să mă însor.

— Fleacuri, răspunse cardinalul. Am eu un leac care vă vindecă în mod sigur.

— Da ? Şi în cît timp ?

— Păi, cam în zece minute...

Gaston se uită lung la cardinal. Ministrul surise, unul din acele surîsuri veninoase care-l făcu pe prinţ să tremure.

— Şi unde-i leacul acela ?

— Aici, spuse cardinalul scoţînd din buzunar declaraţia lui Chalais.

Ducele de Anjou cunoştea scrisul prietenului său. După ce citi acea declaraţie, deveni palid ca un mort ; deşi nu era cîtuşi de puţin vinovat, înţelese — din cele scrise acolo — că era pierdut.

— Sînt gata să vă ascult, spuse el cu glas slab. Sînt de acord să mă însor cu domnişoara de Montpensier, nu înainte însă de a afla ce anume aveţi de gînd cu mine.

— Păi, în situaţia în care vă aflaţi, am să mă străduiesc, alteţă, s-o rog pe majestatea-sa să nu vă dea pe mîna tribunalului şi...

— Cum ? strigă ducele, credeţi că regele ar avea curajul să mă dea pe mîna tribunalului, pe mine, ducele de Anjou ?

— Fratele dumneavoastră mi-a mărturisit că da, răspunse calm, cardinalul, dar l-am determinat să renunţe la această hotărîre care, deşi dreaptă, mi s-a părut totuşi

puțin cam severă. Mai mult decît atît ; dacă binevoiți să acceptați propunerea noastră de căsătorie, am convins-o pe majestatea-sa să vă dăruiască ducatul de Orléans, ducatul de Chartres, comitatul de Blois și poate și senioria de Montargis, adică aproape un milion de livre venit pe an, care împreună cu ducatele de Montpensier, de Chatellrault și de Saint-Fargeau pe care vi le va aduce ca dotă viitoarea dumneavoastră soție, vă vor aduce un venit de-a dreptul fabulos.

— Și cu Chalais ce se va întîmpla ?

— Chalais va fi condamnat, fiindcă e vinovat. Dar...

— Dar ce ? întrebă repede ducele.

— Dar regele are dreptul la grațiere, așa că mai mult ca sigur că nu va lăsa pradă morții pe unul dintre foștii săi prieteni.

— Dacă mă asigurați că va trăi — zise Gaston, care de cînd auzise ce avere ar urma să primească, începuse să simtă o dragoste subită pentru domnișoara de Montpensier — sînt gata să mă însor.

— Mă voi strădui din toate puterile, răspunse cardinalul, cu atît mai mult cu cît pe un om care ți-a adus niște servicii atît de mari cum mi-a adus mie domnul de Chalais, nu-l lași să piară. Fiți deci, domnule, liniștit, și lăsați justiția să-și facă datoria.

După această făgăduială, ducele de Anjou se retrase.

În seara aceleiași zile, regele îl chemă la el. Tînărul prinț intră, tremurînd, în cabinetul lui Ludovic. Aici îi găsi, în afară de rege, pe regina-mamă, pe cancelar și pe cardinal. Văzînd cele patru chipuri care-l priveau cu severitate, fu sigur că avea să fie arestat. Dar nu fu vorba decît de o simplă semnătură pe o hîrtie în care se consemna că primise mai multe bilețele de la cumnata sa în care-l ruga să nu se însoare cu domnișoara de Montpensier și-i mai scria că abatele Scaglia, ambasadorul Savoiei,

se vîrîse şi el în această intrigă matrimonială. Despre Chalais nici un cuvînt. Gaston fu cum nu se poate mai fericit că scăpase atît de ieftin. După cîteva zile fu din nou chemat, de data asta pentru celebrarea căsătoriei sale cu domnişoara de Montpensier, care sosise împreună cu mama ei, ducesa de Guise. Aceasta, deşi extrem de bogată, nu voi să-i dea deocamdată fiicei sale nimic altceva ca zestre, decît un diamant ; e adevărat însă că acel diamant valora cam trei sute de mii de livre. Contractul, semnat imediat, fu urmat de o ceremonie nupţială atît de rece şi de sobră, încît parcă nici n-ar fi fost vorba de nunta unui prinţ. „*Noul duce de Orléans* — spune unul dintre cronicarii anonimi ai vremii — *nu-şi făcuse nici măcar haine noi pentru această ceremonie în care juca totuşi rolul principal.*"

A doua zi după nuntă prinţul plecă la Chateaubriand, nevrînd să mai rămînă într-un oraş unde cel mai bun prieten al său urma să fie dat din nou pe mîna judecătorilor.

În vremea asta sosi la Nantes doamna de Chalais-mama. Era una din acele femei care, deşi de neam mare, avea o inimă şi mai mare, cum am mai văzut apărînd cîte una în istoria secolelor trecute. Abia ajunsă la Nantes, ceru să fie primită de rege ; acesta însă nu voi s-o vadă. În dimineaţa zilei de 18 august apăru, în sfîrşit, hotărîrea tribunalului concepută în aceşti termeni :

„*Camera de justiţie criminală, adunată la Nantes, în virtutea puterii acordată de rege, declară în procesul contelui de Chalais şi al complicilor săi, în urma interogatoriilor, informaţiilor şi mărturisirilor inculpatului, că numitul conte se face vinovat de crimă de les-majestate faţă de şeful statului şi de tulburare a ordinii publice, motiv pentru care Camera îl condamnă pe numitul Cha-*

lais la tăierea capului ; trupul îi va fi despicat în patru, iar toate bunurile sale vor fi confiscate în favoarea regelui etc.

Semnat — *Malescot*".

Imediat ce se pronunță sentința, mama condamnatului făcu o nouă încercare de a ajunge la rege. Nu izbuti nici de data asta, dar, după ce bătu la toate ușile și se rugă de toți curtenii sus-puși, căpătă îngăduința să-i trimeată regelui o scrisoare.

Iată această scrisoare care ni se pare un model de demnitate și de durere :

Sire,

Sînt de acord că cine vă jignește, merită odată cu pedeapsa dată de oameni și pe cea a cerului. Dar dacă Domnul acordă iertarea celor care i-o cer plini de o căință fără margini, de ce n-ar putea face și regele acest lucru ? Din moment ce lacrimile oamenilor pot înduioșa pînă și cerul, ale mele să nu aibă puterea de a vă stîrni mila ? Pedeapsa ajută întotdeauna mai puțin decît iertarea ; și apoi e mult mai lăudabil să ierți decît să condamni. Sire, sînteți regele și stăpînul acestui nefericit prizonier. Cea mai de seamă însușire a unui rege este îndurarea. Iertarea îi face pînă și pe cei mai ticăloși dintre oameni să devină buni. Sire, vă implor în genunchi să cruțați viața fiului meu și să nu îngăduiți ca cel pe care l-am crescut ca să vă slujească cu credință să fie ucis de cei pe care nu i-a slujit niciodată ; cruțați-mi copilul pe care l-am crescut cu atîta dragoste și nu-mi întunecați puținii ani pe care-i mai am de trăit ; cruțați-mi durerea de a-mi vedea băiatul murind înaintea mea. Vai, sire, de ce n-a vrut Domnul să mi-l ia după ce l-am născut, de ce nu s-a prăpădit în urma rănilor primite la Saint-Jean, în toiul luptelor de la Montauban sau Montpellier sau de ce n-a fost ucis de

mina celui care ne-a căşunat atîtea necazuri şi nenorociri? (Aluzie la Richelieu n.n.). *Fie-vă milă de el, sire, căci încă de la opt ani l-am dăruit majestăţii-voastre ca să vă slujească cu credinţă. Fie-vă milă de el, majestate, fie-vă milă de lacrimile şi de jalea unei mame nenorocite şi cruţaţi-i viaţa. Recunoştinţa mea ar fi fără margini, chiar dacă l-aţi trimite să lupte în vreo armată străină, chiar dacă l-aţi arunca în temniţă pînă la sfîrşitul zilelor sale. Eu şi toţi ai mei vom lăuda toată viaţa mila şi bunătatea majestăţii-voastre şi ne vom ruga cerului pentru sănătatea augustei voastre persoane.*

Cea mai umilă şi mai supusă slugă a majestăţii-voastre,
De Montluc".

Se înţelege cu ce nerăbdare aştepta biata mamă răspunsul la această scrisoare. Răspunsul sosi în aceeaşi zi, scris de la cap la coadă de mina regelui. Cei care vor să vadă, negru pe alb, logica opusă elocinţei, ura răspunzînd durerii, n-au decît să citească această scrisoare pe care o reproducem în întregime :

„*Doamnei de Chalais*

Pînă şi Domnul, care n-a greşit niciodată, ar fi foarte nemulţumit dacă ar fi obligat să-i ierte pe toţi cei vinovaţi. Atunci cei buni şi virtuoşi ar fi puşi laolaltă cu cei răi, care n-ar avea decît să verse nişte lacrimi ca să fie iertaţi. Aflaţi, doamnă, că dacă bunul Dumnezeu m-a ales reprezentantul său pe pămînt, mi-a încredinţat şi puterea de a citi în sufletele oamenilor. Dacă fiul dumneavoastră m-ar fi jignit numai pe mine prin această faptă nesăbuită a lui, aş fi fost în măsură să-l iert. Ştiţi că nu sînt un rege crud şi sever şi că mi-am deschis întotdeauna braţele faţă de toţi cei care, căindu-se din tot sufletul pentru greşelile săvîrşite, au venit umili să-mi ceară iertare. Dar cînd îmi arunc privirea asupra milioanelor de oameni pe care-i am în grijă, îmi dau seama că cea mai mare datorie a mea este

să-i feresc să pășească pe un drum greșit și că, aidoma unui părinte drept și înțelept, nu-i pot feri de rele, decît pedepsindu-i pe cei răi și nesupuși și dîndu-le astfel și celor buni o pildă de cum trebuie să se poarte. Dacă nu i-aș pedepsi din cînd în cînd pe cei răi, coroana Franței, care se odihnește azi pe fruntea mea, ar ajunge un nimic în ochii oamenilor. Și această puternică monarhie, atît de bine și de fericit cîrmuită și păstrată de înaintașii mei, ar fi sfîșiată în bucăți de uzurpatori. Cînd o mînă sau un picior se cangrenează, chirurgul amputează fără milă membrul putred, ca nu cumva din cauza lui să se îmbolnăvească întregul trup. Fiți sigură că dacă iertarea îi îndreaptă pe ticăloși, așa cum spuneți dumneavoastră, frica de torturi și de moarte îi îndreaptă și mai repede și pentru totdeauna. Ridicați-vă deci din genunchi și nu-mi mai cereți viața unuia care a vrut să mi-o răpească pe a mea. Fapta lui, doamnă, mă face să mă îndoiesc că l-ați crescut să mă slujească cu credință, din moment ce laptele pe care l-a supt a putut avea asupra lui un efect atît de dăunător. Mă alătur întrutotul regretelor dumneavoastră de a nu se fi prăpădit la Saint-Jean sau la Montauban și de a fi rămas să trăiască spre a atenta la viața regelui și părintelui său. Și cum orice rău e adesea spre bine, mulțumesc cerului că s-a întîmplat așa și că mi-a oferit prilejul de a da poporului meu un exemplu care să fie învățătură de minte tuturor acelora care, în loc să-și slujească cu supunere și credință stăpînul, cutează să se ridice împotriva lui. Vedeți dar că-mi cereți în zadar îndurare pentru fiul dumneavoastră. Dacă această crimă a lui ar fi fost îndreptată — așa cum am mai spus — numai asupra persoanei mele, poate că l-aș fi iertat ; dar regii sînt persoane publice, lor nu le este îngăduită nici un fel de abatere care să le păteze memoria. Ca rege, n-aș putea suporta ca supușii mei credincioși să mă țină de rău că n-am pedepsit o astfel de faptă și nici ca Cel de sus — care domnește

asupra regilor așa cum regii domnesc asupra popoarelor — să mă judece, după ce nu voi mai fi, că am iertat un om ce s-a făcut vinovat de o asemenea crimă, numai fiindcă el și mama sa au vărsat niște lacrimi și s-au căit. Așa că, doamnă, nu-mi rămîne altceva de făcut decît să mă rog, împreună cu dumneavoastră, ca bunul Dumnezeu să fie cît mai iertător și milostiv față de sufletul celui ce s-a ridicat împotriva regelui și stăpînului său ; în ce mă privește, îl rog pe Domnul să vă dea putere să îndurați această mare mîhnire.

Ludovic" [1]

Această scrisoare nu-i mai lăsă doamnei de Chalais nici o nădejde. Mai rămînea cardinalul ; dar doamna de Chalais știa că ar fi fost de prisos să i se adreseze. Atunci biata femeie luă hotărîrea supremă de a se adresa călăilor. Spunem „călăi", pentru că în acel moment, la Nantes existau doi : unul pe care-l adusese regele și care era numit „călăul Curții", și altul care era călăul orașului Nantes. Adună tot aurul și bijuteriile pe care le avea în casă, așteptă să se înnopteze, apoi, înfășurîndu-se într-un șal lung, se duse la cei doi călăi. Execuția fusese fixată pentru a doua zi, la ora opt. Chalais negase tot ce scrisese în declarație, mărturisind că acele vorbe îi fuseseră dictate cuvînt cu cuvînt de eminența-sa, care-i făgăduise în schimb, libertatea ; apoi ceruse să fie confruntat cu Louvigny, acuzatorul său.

La ora șapte, Louvigny fu adus în celula lui Chalais și pus față în față cu acesta. Louvigny era palid ca un mort și tremura ca varga. Chalais, mîndru și dîrz, îl rugă

[1] Am reprodus aceste două scrisori în lucrarea de față pentru că sînt absolut autentice, și, după cîte știu, n-au fost citate pînă acum de nici unul din istoricii noștri (n.a.).

pe Louvigny, în numele Domnului, în fața căruia avea să apară peste puțin, să mărturisească dacă el, Chalais, îi făcuse vreo confidență în legătură cu asasinarea regelui sau cu însurătoarea domnului de Anjou cu regina. Louvigny făcu fețe, fețe, apoi tulburat peste măsură, mărturisi că, într-adevăr Chalais nu-i mărturisise niciodată astfel de lucruri.

— Atunci cum de-ai aflat de complot ? întrebă cancelarul.

— Aflîndu-mă la o vînătoare, am auzit niște oameni îmbrăcați în cenușiu, pe care nu-i cunosc, spunînd cîtorva seniori de la Curte tot ceea ce i-am raportat eu eminenței-sale, minți el.

Chalais surise disprețuitor și se întoarse spre cancelar :

— Acum, domnule, zise el, sînt gata să mor !

Ora execuției se apropia. Dar iată că o întîmplare ciudată făcu pe toată lumea să creadă că această execuție nu va mai avea loc : cei doi călăi, și cel al Curții și cel din Nantes, dispăruseră fără urmă. Peste vreo două ceasuri se răspîndi însă zvonul că judecătorii găsiseră totuși un alt călău : era un condamnat la spînzurătoare, căruia i se acordase iertarea cu condiția să-l ucidă pe Chalais. La ora zece grefierul veni să-l anunțe pe Chalais că nu mai avea de trăit decît cîteva minute. Trebuie să fie groaznic cînd ești tînăr, bogat, frumos și de neam mare să mori victimă a unei trădări ticăloase. Auzind ce-i spunea grefierul, Chalais avu un moment de disperare, cu atît mai mult cu cît tocmai acum, în aceste clipe grele, îl părăsise toată lumea. Regina, compromisă ea însăși, nu mai avusese curajul să intervină. Domnul se retrăsese la Châteaubriand și nu mai dădu nici un semn de viață. Doamna de Chevreuse, după ce făcuse tot ce era omenește cu putință, se refugiase la prințul de Guéméné ca să nu vadă acel înfricoșător spectacol al morții iubitului ei. Toată lumea părea să-l fi părăsit pe

Chalais, cînd dintr-o dată iată că apăru mama sa. După ce încercase să-şi salveze fiul fără să izbutească, acum venea să-l ajute să treacă peste pragul greu al morţii. Doamna de Chalais era una din acele firi pline de devotament, dar şi de resemnare. Cînd o văzu, Chalais se aruncă în braţele ei şi plînse cu hohote. Apoi, ca şi cum ar fi sorbit puteri din trupul plăpînd al mamei sale, îşi înălţă capul, îşi şterse ochii şi spuse hotărît :

— Sînt gata ! Să mergem !

Pe eşafod, Chalais îşi îmbrăţişă pentru ultima oară mama, apoi îşi puse capul pe butuc.

După ce muri, mama sa căpătă îngăduinţa să-l îngroape ; cardinalul era uneori foarte milostiv. Doamna de Chevreuse primi ordinul să rămînă definitiv la Verger, unde se retrăsese. Gaston află de moartea lui Chalais la masa de joc ; nepăsător, îşi continuă tihnit, partida.

Regina fu somată să se prezinte în faţa consiliului, unde fu poftită să se aşeze nu pe un scaun, ci pe un taburet. După ce i se relatară depoziţiile lui Chalais şi Louvigny, i se reproşă că a vrut să-şi omoare bărbatul şi să se mărite cu cumnatul ei. Pînă atunci regina nu scosese o vorbă ; dar la această ultimă acuzaţie se ridică în picioare şi, cu unul din acele surîsuri pline de dispreţ, care-i erau atît de caracteristice frumoasei spaniole, spuse :

— N-avea nici un rost să-mi omor bărbatul, căci n-aş fi cîştigat nimic în plus !

Acest răspuns îl înstrăină definitiv pe rege de soţia lui.

Louvigny îşi primi şi el curînd pedeapsa, căci după mai puţin de un an fu ucis într-un duel.

Cît despre Rochefort, acesta se reîntoarse la Bruxelles, intrînd din nou la mănăstire, fără să ştie nimeni nici pînă în ziua de azi ce parte de vină i-a revenit în moartea nefericitului Chalais.

Capitolul IV

1627 — 1628

Ce s-a întîmplat cu dușmanii cardinalului. — Planurile politice și amoroase ale lui Buckingham. — Situația critică a cetății La Rochelle. — Sfîrșitul tragic al lui Buckingham. — Regretele reginei.

Din pricina iubirii lui Buckingham, indiferența regelui pentru Ana de Austria se schimbase în răceală. Din pricina complotului lui Chalais, această răceală se schimbase în antipatie ; în acest capitol vom vedea cum antipatia i s-a schimbat în ură. Începînd din acel moment, cardinalul a devenit suveranul stăpînului său. Regalitatea pierise în ziua asasinării lui Henric al IV-lea și n-avea să mai reapară decît la majoratul lui Ludovic al XIV-lea. Jumătate din secolul care s-a scurs între cele două evenimente a fost consacrat domniei unor favoriți, dacă totuși pot fi numiți favoriți Richelieu și Mazarin, cei doi tirani ai poporului și ai stăpînilor lor.

Regina, datorită lui Laporte și doamnei de Chevreuse — retrasă sau mai curînd exilată în Lorena — păstrase legăturile epistolare cu ducele de Buckingham. Acesta îi cerea întruna lui Carol I îngăduința de a reveni la Paris, ca ambasador, îngăduință pe care regele Franței sau mai curînd cardinalul o refuza cu aceeași înverșunare cu care era cerută. Așa că neputînd veni ca prieten, Buckingham se hotărî să vină ca dușman. La Rochelle îi furniză — dacă nu cauza — cel puțin pretextul unui război. Buckingham, care dispunea de armata Angliei, nădăjduia să se coalizeze — împotriva Franței — cu Spania, Austria și Lorena,

convins că Franța, oricît de puternică ar fi încercat s-o facă Richelieu, nu putea să reziste în fața unei asemenea coaliții. Atunci Buckingham avea să se prezinte ca negociator ; sigur că va accepta pacea cu regele și cardinalul, dar cu o singură condiție : să revină la Paris ca ambasador. Urma deci ca din pricina iubirii dintre Ana de Austria și Buckingham, și mai ales din pricina gelozieі cardinalului, întreaga Europă să fie zdruncinată iar Franța să fie trecută prin foc și sabie. Căci despre gelozia regelui nici nu putea fi vorba. Ludovic o detesta prea mult pe regină, mai ales după conspirația lui Chalais, ca să mai poată fi gelos pe ea. După cum se vede, din tot acest poem nu lipsea decît Homer ca să facă din Buckingham un Paris, din Ana de Austria o Elenă și din asediul cetății La Rochelle, un război al Troiei.

La Rochelle era una dintre cetățile dăruite hughenoților de către Henric al IV-lea, ca urmare a edictului din Nantes. Or, acest oraș constituia pentru cardinal un prilej de spaimă continuă fiindcă era focarul insurecției, cuibul răzvrătiților, centrul discordiilor.

Să vedem acum ce s-a întîmplat cu cei care participaseră la acea faimoasă conspirație pusă la cale de Chalais, ca să-l ucidă pe cardinal, și la care luaseră parte cîteva din vîrfurile aristocrației franceze. Chalais — după cum se știe — fusese ucis pe eșafod. Henri de Condé fusese închis la Vincennes și, după acest eșec, n-a mai izbutit să se ridice. E adevărat că Franța tot a cîștigat ceva din exilul lui, căci în cei trei ani de captivitate s-a împăcat cu nevastă-sa și a făcut doi copii : pe Anne-Geneviève de Bourbon, cunoscută mai tîrziu sub numele de prințesa de Longueville și pe Ludovic al II-lea de Bourbon, care a devenit mai tîrziu Marele Condé. Ducele de Vendôme fusese arestat și închis în castelul din Amboise. Contele de Soisson, denunțat cardinalului că l-ar fi ajutat cu bani și arme pe ducele de Anjou, pretextînd că nu se simțea

bine, părăsi repede Parisul, trecu Alpii și nu se opri decît la Torino. Ura cardinalului, neputincioasă deci împotriva persoanei sale, încercă să-i terfelească reputația. Îi scrise domnului de Béthune, ambasadorul Franței în Italia, să aibă grijă ca titlul de alteță să-i fie refuzat contelui de Soisson, la Curtea pontificală. Deci Henri de Condé fusese făcut inofensiv. Ducele de Vendôme era prizonier la Vincennes. Contele de Soisson exilat în Italia. Gaston de Orléans era dezonorat. Singura care îi mai ținea încă piept cardinalului era cetatea La Rochelle. Din păcate, unei cetăți nu prea poți să-i intentezi proces așa cum îi poți intenta unui om. E mult mai greu să razi un oraș de pe fața pămîntului decît să tai un cap. Cardinalul abia aștepta deci ocazia de a pedepsi acest oraș, cînd iată că această ocazie i-o oferi chiar Buckingham.

Buckingham, după cum am mai spus-o, voia război. Or, războiul nu era deloc greu de obținut de la vechea noastră monarhie. Ministrul englez băgă mai întîi zizanii între Carol I și doamna Henriette, așa cum făcuse Richelieu cu Ludovic al XIII-lea și Ana de Austria. După care, în urma acestor zizanii, regelui Angliei, neplăcîndu-i casa franceză a soției sale o trimise plocon, la Paris, așa cum Ludovic al XIII-lea trimisese odinioară, la Madrid, toată casa spaniolă a Anei de Austria. Dar deși această violare a uneia dintre principalele clauze ale contractului de căsătorie îl jignea foarte tare pe Ludovic, ea nu i se păru totuși suficientă pentru o ruptură. Buckingham, după ce așteptă în zadar declarația de război, hotărî să uzeze de un alt mijloc. Îi sfătui pe cîțiva dintre armatorii englezi să captureze navele negustorilor francezi pe care mai apoi le declară, printr-o hotărîre a amiralității, proprietatea statului englez. Infracțiunea era gravă, dar Richelieu n-avea ochi decît pentru La Rochelle. Voia, cum s-ar spune, să alerge după doi iepuri deodată, adică să pună capăt dintr-o singură lovitură și războiului dinăuntru și celui

din afară. Plîngerile Franței în fața lui Carol I n-au fost deci susținute cu prea mare tărie, tocmai ca să-l convingă pe Buckingham să facă și mai mult pentru a ajunge la ruptura dorită. Și iată că ducele îl determină pe Carol să îmbrățișeze cauza protestanților francezi și să le dea acestora ajutoare. Rochellezii, asigurați deci de sprijinul Angliei, trimit la Buckingham pe ducele de Soubisse și pe contele de Brancas ; și favoritul lui Carol, acordîndu-le mai mult decît veniseră aceștia să ceară, se așează el însuși în fruntea unei flote de o sută de corăbii și se năpustește cu ea asupra insulei Ré, pe care o cucerește, cu excepția citadelei Saint-Martin, apărată eroic de contele de Toiras cu o garnizoană de două sute cincizeci de oameni împotriva a douăzeci de mii de englezi. Și iată-l pe Richelieu ajuns acolo unde voia. Întocmai ca un pescar care, aplecat pe mal, așteaptă momentul prielnic să înșface peștele. Poate, în sfîrșit, dintr-o singură aruncătură de năvod să-i prindă acum și pe englezi și pe rochellezi, dușmanii politici și dușmanii credinței. Într-o clipă dădu ordinul ca toate trupele disponibile să se îndrepte spre La Rochelle. Regele pofti toată nobilimea în fața cetății răzvrătite, anunțînd că va conduce el însuși asediul.

De cînd cu blocusul care împiedica orice convoi să intre în oraș, de cînd cu digul construit în radă care împiedica orice vas să pătrundă în port, cetatea încetase de a mai fi aprovizionată ; neavînd de nici unele, nu mai era susținută decît de energia, prudența și fermitatea primarului ei, Guiton, și de pilda dată de ducesa de Rohan și de fiica sa, care — de trei luni de zile — nu trăiau decît cu carne de cal și cu cinci uncii de pîine pe zi. Dar restul populației n-avea nici carne de cal și nici cele două uncii și jumătate de pîine pe zi. Cei slabi de înger se plîngeau în gura mare. Regele, înștiințat de ceea ce se petrecea în oraș, făgăduind marea cu sarea, atîța această discordie

înăbușită întruna, dar care izbucnea mereu. Magistrații prezidialului [1] erau în ceartă cu primarul. Adunările ținute se soldau mai întotdeauna cu conflicte ; într-una din ele partizanii primarului și consilierii prezidialului ajunseră să se ia la bătaie.

La cîteva zile după această scenă violentă — după care partizanii regelui își căutară refugiul în tabăra regală — două sau trei sute de bărbați și tot atîtea femei, nemaiputînd îndura lipsurile cumplite la care erau supuși, luară hotărîrea să iasă din oraș și să se ducă să ceară de mîncare armatei regale. Asediații, bucuroși că scapă de atîtea guri, le deschiseră porțile și tot acel convoi amărît o porni spre tabără, cu mîinile împreunate a rugă, implorînd mila regelui. Numai că ei făceau apel la o virtute prea puțin practicată de Ludovic al XIII-lea ; acesta dădu imediat ordin ca bărbații să fie despuiați pînă la piele, iar femeile lăsate doar cu cămașa pe ele ; după care, soldații luară bicele și-i fugăriră pe nenorociți, ca pe o turmă de vite, spre cetatea de unde plecaseră și care acum nu mai voia să le deschidă porțile. Trei zile rămaseră lîngă ziduri, murind de frig, murind de foame, implorîndu-i rînd pe rînd cînd pe prieteni, cînd pe dușmani, pînă cînd, în sfîrșit, cei mai sărmani, așa cum se întîmplă de obicei, se milostiviră de ei. Porțile se deschiseră și fugarilor le fu îngăduit să se întoarcă în cetate și să împartă sărăcia cu cei pe care-i părăsiseră.

O clipă s-a crezut că totul avea să se sfîrșească : Ludovic al XIII-lea, aproape tot atît de sătul de acest asediu ca și asediații, l-a chemat într-o zi pe aghiotantul său — Breton — i-a poruncit să-și îmbrace tunica cu flori de crin, să-și pună toca pe cap, să ia sceptrul în mînă și, precedat de doi trompeți, să se ducă și să-i someze, după

[1] Tribunal, instanță din secolele XVI—XVIII (n.tr.).

obicei, pe primar și pe toți cei care alcătuiau sfatul orașului, să se predea.

Iată cum suna somația către primar :

„Pe tine, Guiton, primar al orașului La Rochelle, te somez în numele regelui, unicul suveran și stăpîn al meu și al tău, să aduni imediat sfatul orașului pentru ca fiecare să poată auzi din gura mea ceea ce am de spus din partea majestății-sale".

Dacă primarul venea la poarta orașului să audă această somație și aduna sfatul orașului, după cum suna porunca, Breton trebuia să se prezinte în fața acestui sfat și să citească cea de a doua somație :

„Pe tine, Guiton, primar al orașului La Rochelle, pe toți consilierii municipali, pe toți pairii cît și pe toți cei care iau parte la cîrmuirea orașului, vă somez în numele regelui, unicul suveran al meu și al vostru, să-i deschideți porțile orașului, și să-i dați de îndată deplina ascultare pe care i-o datorați ; în acest caz vă declar că vă va ierta crima de trădare și de răzvrătire ; dacă nu, dacă persistați în încăpățînarea voastră, refuzînd mila unui prinț atît de mare, vă declar din partea sa, că nu mai aveți nimic de nădăjduit de la îndurarea sa și că trebuie să vă așteptați la dreapta pedeapsă pe care o meritați, la toate asprimile pe care un rege atît de mare poate și trebuie să le exercite asupra unor supuși atît de răi."

Dar cu toate străduințele depuse de aghiotant, cu toate sunetele ascuțite scoase de trîmbițașii care-l însoțeau, nici primarul, nici altcineva nu veni să-l primească la porțile orașului. Nici măcar sentinelele nu se deranjară să-i răspundă, așa că Breton fu obligat să renunțe la cele două somații. Și asta din pricină că, în culmea deznădejdii lor, asediații mai aveau totuși o speranță : speranța consta în făgăduielile lui Buckingham, care erau într-adevăr cît

pe-aci să se realizeze, dacă n-ar fi survenit unul din acele evenimente neașteptate care răstoarnă toate combinațiile omenești și care distrug ori salvează pe neașteptate statele.

Buckingham își continua proiectul unei invazii în Franța, cu toată ardoarea de care era capabil, în ciuda opoziției înverșunate pe care o ridicase în Anglia acest război împotriva Franței ; unii însă mai miloși, cînd vedeau la ce cumplită deznădejde fuseseră aduși frații lor protestanți din La Rochelle, doreau cu ardoare ca o lovitură viguroasă să pună capăt asediului regelui și cardinalului. Buckingham însă, bătut în insula Ré, intenționa să încerce acea lovitură numai după ce toți prinții din Ligă s-ar fi declarat de partea lui. Dar cum arestarea de către cardinal a trimisului său în Franța, milordul Montaigu, îi speriase pe prinții din Ligă, Buckingham se văzu obligat să-și recheme flota plecată în ajutorul orașului La Rochelle. Această flotă reintră deci senină, în rada portului Portsmouth, fără să fi făcut nimic pentru asediați.

Asta fiindcă, așa cum am mai spus-o, Buckingham aștepta din zi în zi vestea că ducii de Lorena, de Savoia și de Bavaria erau gata să intre în Franța. Dar, la înapoierea acestei flote, iată că izbucni o mare răscoală. Poporul se năpusti în palatul lui Buckingham și, negăsindu-l pe duce, îl strînse de gît pe medicul acestuia. A doua zi, Buckingham puse la vedere o placardă mare în care anunța că rechemase flota ca să preia el însuși comanda. Dar la această placardă i se răspunse printr-o alta, care conținea aceste cuvinte amenințătoare :

„Cine cîrmuiește regatul ? Regele. Cine-l cîrmuiește pe rege ? Ducele. Cine-l cîrmuiește pe duce ? Diavolul. Ducele să bage de seamă, de nu, va avea și el soarta medicului său !“

Buckingham nu se neliniști din pricina acestei amenințări, mai întîi pentru că era foarte curajos, apoi pentru că ea îi răsunase atît de des în ureche, încît ajunsese a se obișnui. Continuă deci pregătirile de război fără să ia nici o măsură în privința persoanei sale. În sfîrșit, în 23 august, în clipa în care Buckingham — după ce-i primise în casa în care locuia la Portsmouth, pe ducele de Soubisse și pe trimișii orașului La Rochelle — ieșea din odaia sa, simți brusc o durere groaznică în inimă, însoțită de o răceală ca de gheață. Zărind un om care fugea, își duse mîna la piept și simți mînerul unui cuțit pe care și-l smulse din rană, spunînd :

— Ah, ticălosul ! M-a omorît !

După care se prăvăli în brațele celor ce-l însoțeau și muri fără să mai poată rosti vreun cuvînt.

Jos, lîngă el, se afla o pălărie ; în fundul pălăriei fu găsită o hîrtie pe care se putură citi aceste cuvinte : *„Ducele de Buckingham era dușmanul țării și din pricina asta l-am ucis"*.

Atunci, de la toate ferestrele, se auziră strigăte :

— Arestați-l pe ucigaș ! Ucigașul e cu capul gol !

Pe stradă se afla o grămadă de lume care aștepta ieșirea ducelui și, în mijlocul acelei mulțimi, zăriră într-adevăr un bărbat fără pălărie, foarte palid, dar care părea totuși calm și liniștit. Se aruncară asupra lui, strigînd :

— Iată-l pe ucigașul ducelui !

— Da, răspunse omul, eu l-am omorît !

L-au arestat și l-au dus în fața judecătorilor. Acolo el mărturisi totul, susținînd că salvase regatul ucigîndu-l pe cel care-i dădea regelui sfaturi dezastruoase. Declară că nu avusese complici și că nu nutrise nici un fel de ură personală împotriva ducelui.

Se descoperi totuși că acest om, care era locotenent, îi ceruse de două ori ducelui, care-l refuzase, gradul de

căpitan. Omul se numea John Felton ; muri cu îndrăzneala unui fanatic şi cu liniştea unui martir.

Se înţelege ce răsunet avu o asemenea veste în Europa şi mai ales la Curtea Franţei. Cînd i se anunţă această moarte Anei de Austria, regina aproape că leşină, lăsînd să-i scape aceste cuvinte imprudente :

— Nu se poate ! Abia am primit o scrisoare de la el !

Dar în curînd n-a mai existat nici o îndoială ; Ludovic al XIII-lea, reîntors la Paris, i-a confirmat reginei această cumplită veste. Şi a făcut-o plin de fiere, fără ca măcar să-şi ascundă faţă de nevastă-sa bucuria pe care i-o pricinuia acest eveniment.

La rîndul ei, regina s-a purtat la fel de deschis : s-a închis în apartamentele sale, unde a plîns îndelung şi fără să se mai ascundă. Mai tîrziu, deşi timpul i-a potolit oarecum durerea, n-a izbutit să mai alunge din minte chipul frumosului şi nobilului duce, care riscase totul pentru ea şi despre care era convinsă — avînd în vedere bănuielile împotriva lui Richelieu şi Ludovic al XIII-lea — că plătise cu viaţa dragostea pe care i-o purtase.

Capitolul V

1629 — 1638

Sfîrşitul şi urmările războiului. — Zvonuri în legătură cu sarcina Anei de Austria. — Primul copil. — Naşterea lui Ludovic al XIV-lea. — Bucurie generală. — Horoscopul noului născut. — Darul Papei. — Cortegiul viitorului rege.

Se cunoaşte rezultatul politic al acestui război. Oraşul La Rochelle, înfometat, din pricina unui dig construit de cardinal, fu silit să se predea şi capitulă la 28 octombrie

1628, după unsprezece luni de asediu. În ceea ce privește rezultatul particular, el a dus la ruptura definitivă dintre rege și regină, ruptură care în următorii zece ani a fost și mai mult înveninată de moartea lui Montmorency, de războiul cu Spania, din 1635, și de relațiile dintre Ana de Austria și domnul de Mirabel, ambasadorul Spaniei. Amintim că victima acestor relații a fost Laporte, care se afla întemnițat la Bastilia cînd Chavigny venise să-i ceară regelui să-l ierte, vestindu-l că regina era însărcinată.

Așa cum am mai spus la începutul acestei povestiri, lumea s-a îndoit multă vreme în privința fericitei vești și cînd, în sfîrșit, a fost confirmată, începură să circule mii de zvonuri ciudate despre acest copil așteptat atîta vreme în zadar.

Știm foarte bine că aceste zvonuri nu sînt demne de istorie. Le relatăm totuși, fără să le dăm crezare, doar ca să dovedim că n-am neglijat nimic în ceea ce privește studiul acestei epoci și că am consultat, în egală măsură, și paginile serioase ale lui Mézeray, Levassor și Daniel, dar și *Memoriile* picante ale lui Bassompierre, Tallemant des Réaux și de Brienne ; cu alte cuvinte și arhivele bibliotecilor și bîrfele alcovurilor.

Sîntem astfel asigurați că regina știa cît se poate de bine că nu ea era de vină că n-avea copii, fiindcă în 1636 mai fusese însărcinată o dată. Se spune că rodul acelei sarcini fusese tăinuit cu multă grijă și poate că mai tîrziu el este acela care a apărut cu o mască de catifea pe obraz.

Dispariția primului copil, care conform acelorași zvonuri ar fi fost băiat, o făcuse pe regină să aibă niște regrete cumplite, mai întîi ca mamă, apoi ca regină. Sănătatea regelui se înrăutățea din zi în zi și majestatea-sa putea muri dintr-un moment în altul, lăsîndu-și văduva expusă urii cardinalului. Or, Ana de Austria avea un exemplu de forța malefică a acestei uri chiar sub ochii ei.

Regina Maria de Medicis, cutezînd într-o zi să-l înfrunte fățiș pe cardinal, fusese exilată, deși era mama regelui, fiind silită să ducă o viață plină de privațiuni, printre străini. E adevărat că și Richelieu părea condamnat; doctorii spuneau că nu mai avea mult de trăit. Dar eminența-sa o făcuse de atîtea ori pe bolnavul și abuzase atît de des de acele false agonii, încît acum nu-l mai credea nimeni. Dealtfel, chiar dacă Richelieu ar fi fost într-adevăr bolnav și chiar dacă boala lui ar fi fost mortală, cine putea spune care dintre cei doi — el sau regele — aveau să ajungă mai repede la groapă? Dacă Richelieu îi supraviețuia doar șase luni regelui, regina era pierdută. Așa că Ana de Austria, de îndată ce băgă de seamă că e din nou însărcinată, vru — se zice — să tragă foloase, făcîndu-l pe rege să creadă că el e fericitul tată, iar dacă pruncul avea să fie băiat, să devină moștenitorul tronului. Scena petrecută la domnișoara de La Fayette, și cu care am început această povestire, n-ar fi fost deci decît o scenă pregătită cu dibăcie, o comedie în care regele a jucat rolul soțului înșelat.

Niște indiscreții verbale, ba unele chiar și scrise ale lui Guitaut, căpitanul gărzilor reginei, iscaseră aceste zvonuri. Domnul Guitaut afirmase că lui Ludovic al XIII-lea nici prin cap nu-i trecuse să se ducă să mănînce și să doarmă la Luvru în seara aceea de 5 decembrie, ci că regina fusese cea care trimisese de două ori după ilustrul ei soț, la mănăstirea Bunăvestirii din Saint-Antoine; că pînă la urmă, Ludovic, plictisit de atîtea insistențe, se lăsase înduplecat, mai ales de rugămințile domnișoarei de La Fayette decît de cele ale reginei. Cît despre adevăratul tată al celor doi copii, îl vom vedea apărînd mai tîrziu.

Dar, repetăm, toate aceste afirmații nu-s decît simple zvonuri și istoricul deși le amintește, nu pune nici o bază pe ele.

Un singur fapt era adevărat și anume că regina era însărcinată și că această sarcină bucura întreaga Franță. Totuși, în această bucurie se mai amesteca o ultimă teamă : ca nu cumva regina să nască o fată. În sfîrșit, momentul atît de dorit sosi. În 4 septembrie 1638, la ora unsprezece seara, regina simți primele dureri ale nașterii. Se afla la Saint-Germain-en-Laye, în pavilionul lui Henric al IV-lea, ale cărui ferestre dădeau spre Sena.

Nașterea aceasta stîrnise un atît de mare interes printre parizieni, încît mulți dintre ei, care nu aveau unde sta la Saint-Germain, tocmiseră niște mesageri pe care-i așezaseră în diverse puncte pe drumul de la Saint-Germain la Paris, ca să capete, cît mai repede, vești. Din nenorocire, podul de la Neuilly se rupsese și în locul lui se afla un bac care venea foarte greu. Dar oamenii, lacomi să afle noutatea, devansară telegraful, plasînd pe malul stîng al Senei cîțiva bărbați care se schimbau din două în două ceasuri și care aveau misiunea să anunțe, de pe un mal pe celălalt, cum stăteau lucrurile. Trebuiau să facă semne negative dacă regina nu născuse încă, să stea posomoriți și cu brațele încrucișate dacă regina ar fi născut o fată și, în sfîrșit, să-și fluture pălăriile și să scoată strigăte de bucurie dacă regina aducea pe lume un Delfin.

Duminică, 5 septembrie, către ora cinci dimineața, durerile înteținduse, domnișoara de Filandre dădu fuga să-l anunțe pe rege, care nu dormise toată noaptea, că putea să vină. Imediat Ludovic al XIII-lea intră în odaia reginei, poruncind să fie chemați de îndată Gaston de Orléans sau Domnul cum i se mai spunea — singurul său frate — doamna prințesă de Condé și doamna contesă de Soissons. Cînd prinții sosiră și fură introduși în camera Anei de Austria, ceasul bătea orele șase. Contrar ceremonialului, care cerea ca odaia reginei să fie plină de lume, nu se aflau, împreună cu regele și personajele pe care

le-am amintit mai înainte, decît doamna de Vendôme căreia regele îi îngăduise — ca o favoare personală — să asiste la naștere. În plus, se mai aflau în odaia reginei doamna de Lansac — guvernanta copilului ce urma să se nască — doamnele de onoare de Senecey și de Flotte, două cameriste, ale căror nume n-au fost consemnate în procesul-verbal, doica viitorului copil și moașa care se numea doamna Peronne.

În același pavilion, în odaia vecină cu cea unde urma să nască regina, erau adunate : prințesa de Guéméné, ducele de la Trémouille și de Bouillon, doamnele de Ville-aux-Clercs, de Mortemar, de Liancourt și altele, episcopul de Metz, ducele de Vendôme, ducii de Chevreuse și de Montbazon, domnii de Souvré, de Mortemar, de Liancourt, de Ville-aux-Clercs, de Brion, de Chavigny, în sfîrșit arhiepiscopii de Bourges, de Châlons și du Mans și principalii funcționari ai casei regale.

Ludovic al XIII-lea se plimba nerăbdător, dintr-o cameră într-alta. În sfîrșit, la ora unsprezece și jumătate dimineața, moașa anunță că regina născuse ; apoi, după o clipă, în mijlocul tăcerii pline de nerăbdare, strigă :

— Bucurați-vă, sire, nici de data asta regatul nu va cădea pe mîna unei femei ! Majestatea-sa a născut un Delfin !

Ludovic al XIII-lea luă pruncul din mîinile moașei și așa cum era, se duse cu el la fereastră să-l arate, strigînd :

— Un fiu, domnilor, un fiu !

Urmară imediat semnalele convenite, iar strigătele de bucurie fură atît de năvalnice, încît trecură peste Sena, de unde, grație oamenilor postați pe drum, se prelungiră pînă la Paris. Regele, aducîndu-l pe Delfin în odaia soției sale, porunci să fie uns de episcopul de Meaux, primul său preot, în prezența prinților, a prințeselor, a seniorilor, a doamnelor de la Curte și a cancelarului.

Serbările pe care regele le-a poruncit cu acest prilej, la Paris, întrec orice imaginație. Toate palatele nobilimii au fost iluminate cu făclii mari de ceară albă, care ardeau în niște enorme candelabre de aramă. În plus, toate ferestrele erau împodobite cu felinare de hîrtie colorată; nobilii își zugrăviseră pe ele însemnele, burghezii scriseseră o mulțime de cuvinte de circumstanță. Clopotul cel mare de la palat sună toată ziua aceea și a doua zi, ca și clopotul de la Samaritaine: aceste două clopote nu sunau decît la nașterea unui fiu al Franței, la nașterea sau la moartea unui rege. În tot restul acelei zile, ca și a doua zi, Arsenalul și Bastilia traseră cu tunul și lansară focuri de artificii. În sfîrșit, în aceeași seară, cum focul de artificii care trebuia tras de la Primărie nu putea fi gata decît a doua zi, fu aprins un rug uriaș, unde fiecare aduse cîte o grămadă de lemne; se zice că flacăra acestui foc era atît de mare, încît pe celălalt mal al Senei se putea citi la fel de clar ca în toiul zilei.

Pe toate străzile fuseseră întinse mese, unde te puteai așeza să mănînci în lege și să bei un pahar cu vin în sănătatea regelui, a reginei și a Delfinului. Ambasadorii, la rîndul lor, rivalizau în sărbătorirea acestui eveniment. Ambasadorul Veneției atîrnase la ferestrele palatului său ghirlande lungi de flori și de fructe, minunat aranjate, în care se reflectau luminile felinarelor colorate și ale făcliilor de ceară; un alt ambasador își trimisese muzicanții într-un car de triumf la care erau înhămați șase cai albi să străbată străzile Parisului și să cînte cîntece vesele. Ambasadorul Angliei poruncise să se tragă numeroase focuri de artificii și să se împartă vin oricui voia.

În timpul acestui fericit eveniment, cardinalul nu se afla la Paris, ci la Saint-Quentin, în Picardia. Îi scrise regelui, ca să-l felicite și să-i spună să-i dea Delfinului numele de Teodosie — adică Darul lui Dumnezeu. Prin același curier, cardinalul o felicită și pe regină; dar scri-

soarea era scurtă și rece. „*Marile bucurii* — spunea cardinalul în această scurtă epistolă — *sînt mute.*"

Astrologul Campanella, adus de Richelieu la Paris, fu pus să-i facă de îndată horoscopul noului născut.

— Acest copil, spuse Campanella după ce cercetă pruncul, va fi desfrînat ca Henric al IV-lea și foarte mîndru ; va domni vreme îndelungată, cu destule greutăți, dar și cu unele bucurii ; sfîrșitul îi va fi însă trist, căci va produce mari încurcături atît în religie cît și în stat.

Dar, în același timp, un alt astrolog, de un cu totul alt gen, făcea și el horoscopul pruncului. Ambasadorul Suediei, Grotius, îi scria lui Oxenstiern, la cîteva zile după nașterea prințului :

„*Delfinul a schimbat pînă acum de trei ori doica, căci nu numai că-i seacă acesteia sînul, dar i-l mai și sfîșie. Vecinii Franței să ia aminte la o rapacitate atît de precoce.*"

În 28 iulie, anul următor, vice-legatul din Avignon, Sforzza, nunțiul extraordinar al Papei, îi înmînă reginei, la Saint-Germain, scutecele pe care sanctitatea-sa avea obiceiul să le trimită primilor născuți ai coroanei Franței, dovedind astfel că-i recunoștea pe acești prinți drept fiii mai mari ai Bisericii. Aceste scutece, strălucind de aur și de argint, erau închise în două cutii mari de catifea roșie.

Acum, să aruncăm o privire în jur, asupra Franței, dar și asupra Europei ; să vedem ce suverani domneau atunci și ce oameni se născuseră sau erau pe cale de a se naște, meniți să concureze la gloria acestui copil, care primise la naștere numele de „Darul lui Dumnezeu" și care avea să-l capete, peste treizeci de ani, pe cel de Ludovic cel Mare.

Să începem cu diferitele state ale Europei.

În Austria domnea Ferdinand al III-lea. Născut în 1608 — ca și Gaston de Orléans — Ferdinand, rege al Ungariei în 1625, al Boemiei în 1627 și, în sfîrșit, ales împărat în 1637, Ferdinand zic, stăpînea cel mai mare și mai puternic imperiu din lume. Numai în Germania, șaizeci și două de orașe imperiale, șaizeci de suverani laici, patruzeci de prinți ecleziastici, nouă electori, printre care se aflau și trei sau patru regi, îl recunoscuseră ca suveran. În plus, fără a mai număra Spania, mai curînd sclava decît aliata lui, mai stăpînea Țările-de-Jos, Milanul, regatul Neapolului, Boemia și Ungaria.

Așa că începînd cu Carol Quintul, balanța înclina spre Austria, care nu mai avea nici o altă contrapondere europeană. Și tocmai pe această mare putere o atacase cu înverșunare Richelieu, fără să-i facă însă tot răul pe care i l-ar fi putut cășuna, fiind veșnic constrîns să-și întoarcă privirea de la opera sa politică, la siguranța propriei sale persoane.

După Imperiu, în ordinea națiunilor, urma Spania, cîrmuită de ramura vîrstnică a casei de Austria. Spania, pe care Carol Quintul o ridicase la rangul de mare națiune și pe care Filip al II-lea o menținuse la înălțimea la care o ridicase tatăl său ; Spania, ai căror regi se lăudau, grație minelor din Mexic și din Potosi, că e destul de bogată pentru a putea cumpăra tot pămîntul ; ceea ce n-aveau de gînd să facă — adăugau ei — din moment ce erau destul de puternici ca să-l cucerească. Filip al III-lea, purtase, de bine de rău, pe umerii săi, aidoma lui Atlas, această cumplită povară, lăsată de cei doi uriași din care se trăgea. Totuși era ușor de prevăzut că această povară, mult prea grea pentru el, avea să-l zdrobească pe plăpîndul urmaș al lui Filip al III-lea, care domnea atunci și care pierduse Roussillonul din pricina slăbiciunii sale, Catalonia, din pricina tiraniei sale, iar acum pierdea și Portugalia din pricina neglijenței sale.

Anglia ocupa locul al treilea. Încă din acea epocă, ea pretindea suveranitatea mărilor și rîvnea la poziția de mediatoare între alte state. Dar pentru a-și împlini, în acel moment, acest destin măreț, i-ar fi trebuit un alt suveran decît slabul Carol I și un popor mai puțin divizat decît era cel din cele trei regate. Singurul lucru pe care avea să-l săvîrșească Anglia în această epocă, va fi acea răscoală, căreia îi va cădea victimă, șase ani mai tîrziu, însuși regele ei.

Pe urmă venea Portugalia, cucerită în 1580 de Filip al II-lea și recucerită, în 1640, de ducele de Bragance; Portugalia, această veșnică dușmană a Spaniei, sătulă de a fi stat șaizeci de ani sub stăpînirea ei, ca un bulgăre inert sub gheara unui leu de marmoră; Portugalia, care în afară de statele din Europa, mai avea insulele Madera și Azore, pieţele din Tanger, regatele Congo și Angola, Etiopia, Guineea, o parte din India și, la hotarul cu China, orașul Macao.

Apoi venea Olanda (țară care merită o mențiune specială, căci vom avea foarte des de a face cu ea și a cărei înfrîngere îi va aduce lui Ludovic al XIV-lea titlul de „cel Mare"), Olanda, alcătuită din șapte provincii, bogată în pășuni, dar săracă în grîne, nesănătoasă, aproape în întregime inundată de marea de care n-o apărau decît digurile sale și care, cu bălțile, canalele și podurile ei, semăna cu o Veneție a Nordului; Olanda, pe care o jumătate de secol de libertate și de muncă o ridicase la nivelul națiunilor de rangul al doilea și care aspira — dacă n-o oprea nimeni din drumul ei — să ocupe locul întîi; Olanda, această Fenicie modernă, rivala Italiei în comerț și care-i amenința drumul spre Cap, mult mai scurt ca să ajungă în India decît oricare dintre cele trei drumuri de caravane care duceau la Alexandria, la Smirna și la Constantinopol; rivala Angliei, în ceea ce privea flota, ai

cărei corsari își spuneau „măturătorii mărilor", și care aveau drept pavilion o mătură, fără să le treacă prin cap că într-o bună zi vor fi biciuiți cu vergile smulse din acest pavilion ; Olanda, din a cărei poziție conducătorii ei au făcut o mare putere maritimă și din ai cărei soldați, prinții de Orania — cei mai buni generali ai Europei, în acea epocă — au făcut o mare putere militară.

Dincolo de Olanda începeau să se întrevadă, printre zăpezile lor, popoarele Nordului : Danemarca, Suedia, Polonia și Rusia. Dar acele popoare, mereu în război unele cu altele, avînd de rezolvat problema supremației polare, n-aveau vreme să se ocupe de chestiunile politice ale Europei centrale. Danemarca îl avea pe atunci pe Cristian al IV-lea ; Suedia pe Gustav Vasa ; Polonia însă era în așteptarea lui Jan Sobieski, iar Rusia în așteptarea lui Petru I.

În cealaltă parte a continentului, în vreme ce statele din Nord se dezvoltau, cele din Sud decădeau. Veneția, această regină a Mediteranei, pe care o invidiaseră cu o sută de ani mai înainte, toate celelalte regate, lovită în inimă de drumul deschis spre Cap, descoperit de Vasco da Gama, tremurînd și în fața sultanului și în fața împăratului Austriei, abia izbutind să-și apere pămînturile, nu mai era decît fantoma a ceea ce fusese odinioară și intra în acea epocă de decadență care a făcut din ea cea mai frumoasă și mai poetică ruină care mai există și azi.

Florența era liniștită și bogată, dar marii săi duci muriseră. Dintre urmașii lui Tiberiu Toscanul, dintre nepoții lui Giovannni delle Bandenere, nu mai rămăsese decît Ferdinand al II-lea. Florența avusese întotdeauna pretenția de a fi numită „Atena Italiei" ; dar pretenția ei se reducea doar la atît. Căci urmașii marilor ei artiști nu erau mai grozavi decît ai marilor săi duci ; poeții, pictorii,

sculptorii şi arhitecţii florentini erau tot atît de degeneraţi faţă de Dante, de Andrea del Sarto şi de Michelangelo, pe cît erau de degeneraţi actualii ei duci faţă de Laurenţiu Magnificul sau de Cosimo cel Mare.

Genova era la fel de slăbită ca şi sora şi rivala sa Veneţia : avusese oamenii ei mari, îndeplinise faptele măreţe pe care le avusese de îndeplinit : acum, neputinciosul urmaş al lui Andrea Doria venise la Versailles să ceară iertare regelui, fiindcă îndrăznise să vîndă praf de puşcă şi ghiulele algerienilor.

Savoia nu mai conta, sfîşiată cum era de războiul civil : dealtfel partidul ei predominant se arăta a fi cu totul de partea Franţei.

Elveţia era — aşa cum este dealtfel şi astăzi — doar o barieră naturală aşezată între Franţa şi Italia ; îşi vindea soldaţii prinţului care se dovedea a fi mai bogat ca să i-i plătească.

Iată care era starea Europei. Să vedem acum care era situaţia în Franţa.

Franţa n-avea încă o poziţie însemnată printre statele lumii. Henric al IV-lea tocmai se pregătea să facă din ea cea dintîi naţiune europeană, dar pumnalul lui Ravaillac a pus capăt acestui plan. Richelieu făcuse să fie respectată. Dar cu excepţia Roussillonului şi a Cataloniei, nu cucerise aproape nimic. Cîştigase bătălia de la Avein cu austriecii, dar o pierduse pe cea de la Corbie, cu spaniolii, iar avangarda duşmană înaintase pînă la Pontoise. Avea doar optzeci de mii de oameni sub arme ; marina, inexistentă sub Henric al III-lea şi Henric al IV-lea, a fost înfiinţată abia sub Richelieu. Ludovic al XIII-lea n-avea decît patruzeci şi cinci de milioane de livre venit, ca să facă faţă tuturor cheltuielilor statului ; şi, după asediul Metzului de către Carol Quintul, Franţa n-a mai văzut cincizeci

de mii de soldați adunați sub un singur șef și într-un singur loc. Dar, ocupat să facă Franța puternică în afară, să pună capăt revoluției dinlăuntru, să ruineze familiile princiare — care, alungate de coasa lui Ludovic al XI-lea, iscaseră acele nesfîrșite războaie civile ce pîrjoliseră statul încă de pe vremea lui Henric al II-lea — cardinalul nu mai avusese cînd se gîndi la amănunte secundare care fac, dacă nu măreția unui popor, cel puțin fericirea și siguranța cetățenilor săi. Marile drumuri, părăsite de Stat, abia dacă erau practicabile și gemeau de tîlhari ; străzile Parisului, strîmte, prost pavate, pline de noroi și de murdărie, deveneau — începînd de la ora zece seara — domeniul pungașilor, al hoților și al asasinilor, pe care nu-i stînjeneau cîtuși de puțin rarele felinare semănate cu zgîrcenie prin oraș, după cum nu-i deranjau aproape niciodată cei patruzeci și cinci de oameni din garda de noapte, prost plătiți, cărora le era încredințată paza Parisului.

Spiritul general era înclinat spre revoltă. Prinții de sînge se revoltau și în curînd vom vedea revoltîndu-se și Parlamentul. O spoială de cavalerism barbar, dar avîndu-și aerul său pitoresc, însufleța nobilimea, gata în orice clipă să pună mîna pe sabie și făcea din orice duel o mică luptă între patru, șase sau chiar opt persoane. Aceste încleștări, în ciuda edictelor, aveau loc pretutindeni : în Piața Regală, în dosul mănăstirilor Carme-Déchaussé și Pré-aux-Clercs. Dar în acest domeniu Richelieu și adusese o mare reformă. Aflat între două secole — cel al lui Henric al IV-lea, pe care-l văzuse isprăvindu-se și cel al lui Ludovic al XIV-lea pe care-l vedea începînd — Richelieu, întocmai ca și Tarquinius Superbus, doborîse capetele prea înalte ; în epoca în care ne aflăm, nu mai rămăseseră din trecutul secol decît ducele de Angoulême, contele de Bassompierre și domnul de Bellegarde ; dar

domnul de Bassompierre tocmai ieşise de la Bastilia, iar Angoulème, după ce petrecuse şi el patru sau cinci ani în acelaşi loc, sub regenţa Mariei de Medicis, fugise şi nu se mai întorsese sub ministeriatul cardinalului.

În ceea ce priveşte gradul de prevedere la care ajunseseră tribunalele sau mai curînd gradul de supunere oarbă în care se aflau, o dovedesc două procese : cel al Léonorei Galigaï, arsă ca vrăjitoare în 1617 şi procesul lui Urban Grandier, ars ca vrăjitor în 1634.

Literele rămăseseră şi ele mult în urmă. Italia deschisese un drum strălucit spiritului uman : Dante, Petrarca, Ariosto şi Tasso apăruseră unul după altul ; Spenser, Sidney şi Shakespeare, le urmaseră în Anglia ; Guilhem de Castro, Lope de Vega şi Calderon de la Barca, fără a-i mai pune la socoteală pe autorul sau pe autorii acelor *romanceros,* o adevărată *Iliadă* castiliană, înfloriseră sau înfloreau în Spania, în vreme ce, în Franţa, Malherbe şi Montaigne abia plămădeau limba pe care avea s-o vorbească Corneille. Pentru că stătuseră multă vreme în umbră, proza şi poezia franceză aveau să strălucească, în curînd, şi cu atît mai puternic. Corneille, al cărui nume l-am şi rostit şi care în această epocă îşi şi jucase trei din capodoperele sale — *Cidul, Cinna,* şi *Polyeucte* — avea atunci treizeci şi doi de ani ; Rotrou avea douăzeci şi nouă ; Benserade douăzeci şi şase, Molière optsprezece, La Fontaine şaptesprezece, Pascal cincisprezece, Bossuet unsprezece, Racine abia se năştea. [1]

În sfîrşit, domnişoara de Scudéry, care avea să deschidă largi perspective influenţei femeilor în societatea modernă, avea treizeci şi unu de ani.

[1] În realitate Benserade avea douăzeci şi cinci de ani, Pascal treisprezece, Molière şaisprezece (n.tr.).

Capitolul VI

1639 — 1643

Naşterea ducelui de Anjou. — Observaţii curioase în legătură cu luna septembrie. — Favoarea făcută lui Cinq-Mars. — Academia franceză. — Mirame. — Prima reprezentaţie a acestei tragedii. — Fontrailles. — La Chesnaye. — Fabert. — Conspiraţia. — Călătoria regelui în sud. — Boala cardinalului. — Richelieu îi doboară pe conspiratori. — Ultimele clipe ale cardinalului. — O dublă apreciere asupra acestui ministru.

Evenimentele de oarecare importanţă care s-au petrecut în primii doi sau trei ani de viaţă ai lui Ludovic al XIV-lea au fost : moartea părintelui Joseph, cu care ne-am întîlnit la începutul acestei povestiri, favoarea crescîndă de care începuse să se bucure Cinq-Mars, şi, în sfîrşit, faptul că regina adusese pe lume un al doilea fiu, numit ducele de Anjou, născut în ziua de 21 septembrie.

În legătură cu această lună, trebuie remarcată ciudata ei influenţă în cuprinsul acelui secol. Cardinalul se născuse în 5 septembrie 1585 ; regele, în 17 septembrie 1600 ; regina, în 22 septembrie 1601 ; Delfinul, în 5 septembrie 1638, iar ducele de Anjou venise pe lume în ziua de 21 septembrie 1640 ; în sfîrşit, în aceeaşi lună în care s-a născut, Ludovic al XIV-lea a şi murit în 1715.

Cu acest prilej savanţii se apucară să facă cercetări şi descoperiră, chipurile, că în luna septembrie fusese creată lumea, fapt care-l măguli grozav pe Ludovic al XIII-lea şi care deveni pentru el o nouă certitudine a prosperităţii viitoare a statului.

În vremea asta, fără ca regina să depună vreo strădanie, relaţiile ei cu regele deveniră mai bune, în timp ce acesta, din ce în ce mai oprimat de cardinal, începuse să nutrească pentru el o ură surdă. Aşa, de pildă, toţi cei care-l înconjurau pe rege erau oamenii cardinalului : valeţi, gentilomi, favoriţi. Nu mai existau la această Curte numeroasă decît domnii de Treville, Des Essarts şi Guitaut care rămăseseră tari pe poziţie, primii doi fiind fideli regelui, iar ultimul reginei.

Ludovic al XIII-lea se apropiase din nou de domnişoara de Hautefort, dar această legătură, oricît de castă ar fi fost, putea să aibă un rezultat funest pentru cardinal, din pricina prieteniei care exista între regină şi domnişoara ei de onoare. Richelieu o îndepărtă deci cum o îndepărtase şi pe domnişoara de La Fayette şi o înlocui cu un bărbat pe care putea conta. Acest bărbat era marchizul de Cinq-Mars, pe care frumosul roman al lui Alfred de Vigny l-a făcut atît de cunoscut. Cardinalul observase că regelui îi plăcea să discute cu acest tînăr şi crezînd că poate conta pe el, fiindcă mareşalul d'Effiat, tatăl lui Cinq-Mars, era unul dintre slujitorii săi credincioşi, dori să-l vadă ocupînd pe lîngă rege acelaşi loc pe care-l ocupase bietul Chalais, şi cum presupunea că sfîrşitul avea să-i fie acelaşi, şi începuturile trebuiau să fie asemănătoare.

Cinq-Mars fu deci vîrît în sufletul lui Ludovic al XIII-lea nu în calitate de camerier, post pe care îl deţinea în acel moment marchizul de La Force, ci ca prim-scutier al regelui. Lui Cinq-Mars îi trebuise aproape un an şi jumătate pînă să se hotărască să accepte trista cinste ce i se făcea. Îşi aminti de Chalais, decapitat, de Barradas, aflat în exil ; şi, tînăr, frumos, bogat, nu ţinea deloc să-şi rişte viaţa, vîrîndu-se în acea prăpastie a favorurilor regale care-i înghiţea pe toţi. Dar cardinalul şi soarta sa îl mînară într-acolo şi el nu putu opune nici o rezistenţă. În concluzie, niciodată vreo favoare n-a fost atît de mare, nici

atît de reală. Regele îl numea de față cu toți „scumpul său prieten" și nu putea sta nici o clipă fără el ; cînd Cinq-Mars a plecat la asediul de la Arras, a trebuit să-i făgăduiască suveranului său că-i va scrie de două ori pe zi ; cum într-o zi Ludovic al XIII-lea n-a primit nici o scrisoare de la el, regele și-a petrecut seara plîngînd și susținînd că Cinq-Mars fusese desigur ucis și că nimic nu-l va consola vreodată de o asemenea pierdere.

În vremea asta, cardinalul continua s-o urască din toată inima pe regină, iar cele două nașteri fericite nu făcuseră decît să dospească și mai mult vechea plămadă a iubirii respinse. Așa că eminența-sa, care-și isprăvise de construit Palatul Cardinal, ținea cu tot dinadinsul — inaugurîndu-și noua locuință — să se răzbune într-un mod răsunător pe regala lui rivală.

Sînt cunoscute gusturile poetice ale cardinalului ; el fondase, în 1635, Academia Franceză, pe care ministrul Saint-Germain o poreclise „colivia lui Psafon" [1], iar academicienii, recunoscători, îl numiseră pe cardinal „zeu", și la „divina sa poruncă", cenzurară *Cidul*. Mai mult decît atît ; făcuseră portretul eminenței-sale în mijlocul unui soare uriaș cu patruzeci de raze și fiecare din aceste raze se isprăvea cu numele unui academician.

Cardinalul susținea, în gura mare, că nu prețuia și nu iubea decît poezia ; cînd se apuca să scrie versuri, nu mai acorda nimănui nici o audiență. Într-o zi, în vreme ce discuta cu Desmarets, îl întrebă pe neașteptate :

— Ce crezi că-mi face cea mai mare plăcere, domnule ?

[1] Psafon a fost un mare senior libian care a avut pretenția să fie numit zeu. El a strîns laolaltă toate păsările vorbitoare pe care și le-a putut procura și le-a învățat să spună : „Psafon este un mare zeu !" Cînd au articulat corect această frază, le-a dat drumul. Păsările au zburat, repetînd ceea ce le învățase stăpînul lor și libienii, uluiți de o astfel de minune, l-au proclamat, cu toții pe Psafon, zeu (n.tr.).

— După toate probabilitățile, monseniore, să vă preocupați de fericirea Franței.

— Te înșeli, replică Richelieu, îmi place să fac versuri.

Asupra acestui punct, ca dealtfel și asupra celorlalte, cardinalul nu suferea să fie contrazis. Într-o zi, domnul l'Etoile, cuteză — cît mai delicat cu putință — să-i arate că printre versurile pe care eminența-sa avusese bunăvoința să i le citească, exista unul care avea numai treisprezece picioare.

— Ei, domnule, zise cardinalul, așa îmi place mie, și mi-l veți aproba cu toții fie că are un picior în plus sau în minus !

Dar în ciuda prezicerii marelui ministru, cum versurile nu-s totuna cu legile, versul cu pricina nu fu acceptat. Asta nu l-a împiedicat pe cardinal să-și isprăvească, de bine de rău, tragedia lui, *Mirame*, scrisă în colaborare cu Desmarets, confidentul său ; alegînd-o ca să-și inaugureze sala de spectacole, îi invită pe rege, pe regină și întreaga Curte să vină s-o asculte. Această sală îl costase trei sute de mii de scuzi ; așa că avea tot dreptul să-și joace în ea piesele. Eminența-sa urmărea să aibă în acea seară două victorii : triumful răzbunării și triumful poeziei. Piesa era plină de aluzii amare la adresa Anei de Austria și, rînd pe rînd, fură scoase la iveală relațiile ei cu Spania și iubirea dintre ea și Buckingham. Astfel, *Mirame*, după ce la început se acuzase de crimă contra statului, se învinuia acum de o alta, și într-un moment de deznădejde, îi spunea confidentei sale :

„Mă simt o criminală iubind acest bărbat...
Iubirea-i, în pericol îmi pune-ntregul Stat."

Asistența aplauda mai, mai să-și rupă palmele. În vremea asta cardinalul aproape că-și ieșise din fire de bucurie ; se aplecase pe jumătate afară din lojă și făcea semne

cu mîna, cînd pentru a se aplauda, cînd pentru a impune tăcere ca să nu se piardă nici un cuvînt din paragrafele mai frumoase. Cît despre Ana de Austria, e lesne de închipuit cam în ce stare se afla. Piesa fusese dedicată regelui de către Desmarets, care-şi asumase şi răspunderea în această privinţă. Regele acceptase dedicaţia. Cu cîteva zile în urmă însă, refuzase dedicaţia lui *Polyeucte*, de frică să nu fie cumva obligat să-i dea lui Corneille tot atît cît îi dăduse Mautauron pentru dedicaţia piesei *Cinna*, adică două sute de pistoli. Aşa că pînă la urmă *Polyeucte* a fost dedicată reginei.

Cinq-Mars asista şi el la reprezentaţie împreună cu Fontrailles, în loja regelui ; şi cum discutau întruna, nefiind atenţi la piesă, cardinalul îşi pierdu încrederea în primul şi jură răzbunare cruntă celuilalt. La cîtăva vreme după asta, Fontrailles şi Ruvigny se aflau în anticamera cardinalului, la Rueil, unde acesta era aşteptat de nu ştiu ce ambasador. Richelieu ieşi ca să vină în întîmpinarea acelui ilustru personaj şi văzîndu-l pe Fontrailles, care pe lîngă faptul că era foarte urît, mai era şi cocoşat, îi zise :

— Dă-te la o parte, domnule de Fontrailles, acest ambasador n-a venit în Franţa ca să vadă monştri !

Fontrailles scrîşni din dinţi şi se dădu înapoi fără să răspundă. În sinea lui însă îşi zise : „Ah, ticălosule, mi-ai înfipt pumnalul drept în inimă ; dar fii pe pace, ţi-l voi înfige şi eu de îndată ce voi putea !"

Din acel moment, Fontrailles nu mai avu decît o singură dorinţă : de a se răzbuna. Acele vorbe imprudente pe care le rostise Richelieu dădură naştere, după un an, celui mai crîncen complot pe care l-a avut de înfruntat vreodată cardinalul.

Fontrailles era foarte bun prieten cu Cinq-Mars ; îl făcu deci să priceapă cît era de ruşinos pentru el să fie spionul cardinalului şi să-l trădeze astfel pe regele care-l

copleșea cu binefaceri. Cinq-Mars nu-l iubea pe rege, ale cărui dovezi de prietenie le primea cu neliniște, ba chiar cu silă ; dar era ambițios și apoi peste tot sufla vîntul conspirației. Așa că se lăsă antrenat în noua cabală.

Favoritul, plictisit să mai ocupe un post de subaltern, îl ceru pe cel de mare scutier pe care — în ciuda opunerii lui Richelieu — regele i-l acordă. Dar înainte ca această numire să devină publică, Richelieu o și aflase de la Chesnaye, primul valet de cameră al regelui, care era spionul eminenței-sale. Richelieu voi să stăvilească această numire și dădu fuga la Luvru ca să se plîngă regelui. Ludovic al XIII-lea îl rugase pe Cinq-Mars să nu spună încă nimic despre noua numire de care nu știa decît el și Chesnaye. Cinq-Mars se jură pe toți sfinții că nu deschisese gura față de nimeni și-l acuză pe Chesnaye, rugîndu-l pe rege să-l alunge. Regele, în acea epocă, nu-i refuza nimic favoritului său. Chesnaye, alungat în mod rușinos, se duse să se plîngă cardinalului, care-și putu da seama din acest fapt, de puterea favoritului asupra regelui.

Cu toate astea Cinq-Mars era un favorit cam ciudat, veșnic în dispută cu stăpînul său : căci Cinq-Mars iubea tot ce ura Ludovic al XIII-lea — cu excepția cardinalului — și ura tot ceea ce-i plăcea regelui.

Așa după cum lesne se poate înțelege, *Mirame* n-o apropiase pe regină de cardinal. Sigură pe poziție prin dubla ei maternitate, ea îl încurajă pe ducele de Orléans, acel veșnic conspirator care-și trăda întotdeauna complicii, să mai facă o tentativă împotriva lui Richelieu. Or, aținat de Fontrailles, Cinq-Mars — amețit de favoarea pe care i-o arăta Ludovic — fu gata să devină șeful unui complot la care era sigur că va lua parte însuși regele.

În vremea asta, cardinalul începu să grăbească războiul cu Spania. Catalonia ceruse să se alipească Franței și Richelieu îi răspunse lui Lavallé, trimisul domnului de

Lamouthe Houdancourt, care venise să-i arate acestuia ce diligențe depusese stăpînul său în Aragon și Valencia :

— Spune-i domnului de Lamothe Houdancourt că înainte de trei luni îl voi conduce eu însumi pe rege în Spania !

În urma acestei făgăduieli pe care avea într-adevăr de gînd să și-o țină, cardinalul îl chemă, în august 1641, pe amiralul de Brézé, anunțîndu-l să-și înarmeze de îndată navele ce se aflau în portul Brest și după ce va traversa strîmtoarea, să se plaseze în fața Barcelonei, în vreme ce regele o va porni spre Perpignan. Or, cum cardinalul hotărîse această expediție pentru sfîrșitul lui ianuarie 1642, amiralul n-avea vreme de pierdut : făgădui deci că în opt zile va părăsi Parisul. După ce primise ordinele cardinalului, domnul de Brézé trebuia să le primească și pe cele ale regelui. Se înfățișă deci la majestatea-sa și, cum funcția îi îngăduia să intre neanunțat, fu introdus imediat. Regele discuta cu Cinq-Mars în ambrazura unei ferestre și discuția era atît de aprinsă, încît nici unul nici celălalt nu observară prezența domnului de Brézé. Așa că acesta putu auzi, aproape fără să vrea, o parte din cele discutate. Cinq-Mars se dezlănțuise împotriva cardinalului, reproșîndu-i cele mai cumplite crime, fără ca regele să ia în vreun fel partea ministrului său. Brézé nu știa ce să facă ; dar geniul cel bun îl ajută : se retrase în tăcere, ținîndu-și răsuflarea și ieși fără să fi fost văzut. Brézé era unul dintre cei mai fideli supuși ai cardinalului, dar, de asemenea, și un om foarte cinstit. Să-l denunțe pe Cinq-Mars eminenței-sale ar fi însemnat să fie un delator ; să păstreze secretul, ar fi însemnat să nu fie un slujbaș devotat. Hotărî deci ca la prima ocazie să-i caute ceartă lui Cinq-Mars și să încerce să-l omoare în duel, ceea ce ar fi împăcat toate lucrurile. Dar întîmplarea potrivi în așa fel treburile, încît patru sau cinci zile marele amiral să nu-l poată întîlni pe marele scutier. În sfîrșit, în a șasea zi, cum

Cinq-Mars îl însoțea pe rege la vînătoare, Brézé îl găsi singur și într-un loc prielnic. Se duse deci glonț la el și, sub un pretext oarecare, îi propuse să scoată sabia ; domnul de Cinq-Mars, care era curajos, n-ar fi șovăit să accepte această propunere, cînd iată că de undeva se ivi un cîine. Brézé crezu că dulăul era urmat de toată haita și că după haită veneau și vînătorii ; dădu iute pinteni calului și se îndepărtă aminînd duelul pe altă dată. Timp de două zile, Brézé căută inutil ocazia pe care-o pierduse. Săptămîna de răgaz pe care i-o ceruse cardinalului trecuse ; trebuia să plece. Cardinalul reînnoi ordinul pe care i-l dăduse. Brézé mai ceru două zile pentru echipajul său ; în sfîrșit, cum cele două zile trecură și ele, și cum domnul cardinal începuse să se uite urît la el, bietul om neștiind ce să facă, dădu fuga la domnul Des Noyers și-i povesti tot.

— Foarte bine, spuse Des Noyers, nu pleca nici azi, nici mîine.

— Dar dacă domnul cardinal se supără pe mine că nu l-am ascultat ? întrebă marele amiral.

— Am eu grijă ca monseniorul să nu se supere.

Asigurat astfel, domnul de Brézé rămase. A doua zi eminența-sa întîlnindu-l, îi spuse cu cel mai fermecător surîs al său :

— Ai făcut bine că ai rămas o zi, două în plus, domnule mare amiral, și mă bucur de această mică întîrziere ; acum însă poți pleca la Brest ; fii liniștit, nu-mi uit prietenii, dar nici dușmanii.

Domnul de Brézé plecă și cardinalul își puse gărzile să-l spioneze îndeaproape pe Cinq-Mars, ale cărui mari favoruri începuseră să-l neliniștească.

În vremea asta, conspirația își urma cursul. Fontrailles, deghizat în călugăr capucin, plecase ca să ducă cu mîna lui regelui Spaniei un tratat de alianță iscălit de Gaston

de Orléans, de regină, de domnul de Bouillon și de Cinq-Mars. Favoritul, mai trufaș și mai insolent ca niciodată, se credea inatacabil în ceea ce privea prietenia regelui pînă cînd, într-o bună zi băgă de seamă că această prietenie scăzuse foarte mult și iată și cu ce prilej observă acest lucru.

Abraham Fabert, viitorul mareșal al Franței, era pe atunci căpitan al gărzilor și destul de bine văzut de rege. Într-o zi, Ludovic al XIII-lea, pe care-l apucau din cînd în cînd niște uri și niște copilării ciudate, își deschise inima față de Fabert și începînd să-i vorbească despre planul de asasinare al cardinalului, îl întrebă, pe ocolite, dacă el, Fabert, n-ar vrea să-și asume această răspundere. La care se zice că Fabert clătinase din cap și se mulțumise să spună :

— Sire, eu nu sînt domnul de Vitry.

— Dar cine ești ? îl întrebase regele.

— Sire, sînt Abraham Fabert, sluga domniei-voastre, gata la orice în afară de asasinat.

— Bine, răspunsese regele ; voiam să te încerc, Fabert ; văd că ești un om cinstit și-ți mulțumesc ; oamenii cinstiți devin din zi în zi mai rari.

Același Fabert, care băgase de seamă că răspunsul dat, oricît de cutezător a fost, nu l-a supărat pe rege, discuta într-o zi cu majestatea-sa despre asedii și bătălii. Cinq-Mars, deși tînăr, se contrazise de mai multe ori cu Fabert. Discuția asta, în care orgoliul se înfrunta cu știința armelor, îl plictisi pe rege.

— Ei, drăcie ! îi zise el lui Cinq-Mars, dumneata care n-ai văzut încă nimic, n-ai dreptate să înfrunți un om cu experiență.

— Sire, răspunse Cinq-Mars, uluit de a se simți atacat tocmai din partea din care, dimpotrivă, nădăjduia ajutor, există unele lucruri pe care atunci cînd ai bun-simț și educație le știi fără să le fi văzut.

După care, salutîndu-l pe rege, se retrase ; dar făcînd acest lucru trecu pe lîngă Fabert și-i șopti :

— Îți mulțumesc domnule Fabert și nu voi uita ceea ce-ți datorez !

Apoi ieși. Regele îl văzuse apropiindu-se de căpitanul gărzilor, dar nu auzise ce-i spusese acestuia.

— Fabert, întrebă el, ce ți-a spus nebunul ăla ?

— Nimic, sire, răspunse căpitanul.

— Mi s-a părut că aud niște amenințări...

— Sire, nu se rostesc amenințări în fața majestății voastre. Și apoi nici nu le-aș răbda.

— Ei, Fabert, spuse regele după o clipă de tăcere, văd că trebuie să-ți spun tot...

— Mie, sire ?

— Da, fiindcă ești un om de onoare. Ei bine, sînt sătul pînă peste cap de domnul Cinq-Mars.

— De domnul Cinq-Mars ? întrebă Fabert uluit peste măsură.

— Da, de domnul Cinq-Mars, Fabert. Sînt șase luni de cînd ori de cîte ori îl văd îmi vine să vărs...

Fabert fu năucit și de mărturisire și de expresie.

— Dar, sire, spuse el după o clipă, toată lumea crede că domnul Cinq-Mars se bucură de înalta favoare a majestății-voastre.

— Da, continuă regele, da, fiindcă toți își închipuie că după ce toată lumea se retrage, el rămîne să stea de vorbă cu mine ; dar nici pomeneală de așa ceva, Fabert ; în loc să discute cu mine, se vîră în camera de haine și-l citește pe Ariosto... Ei bine, află că nu există om pe lume mai puțin amabil și mai vicios ca el ; este cel mai mare ingrat de pe pămînt ; m-a făcut de nenumărate ori să-l aștept ceasuri întregi în trăsură, în vreme ce dumnealui alerga după Marion de Lorme sau după nebuna de Chaumerault. Mă ruinează, Fabert ; pentru dezmățurile lui nu-i ajunge

nici venitul unui regat, şi, în clipa în care-ţi vorbesc, află că are trei sute de perechi de cizme...

În aceeaşi zi Fabert îi dădu cardinalului raportul despre situaţia în care se afla Cinq-Mars. Lui Richelieu nu-i venea a crede ; îl puse pe Fabert să repete de trei, patru ori această ieşire a majestăţii-sale, întrebînd dacă erau chiar propriile sale cuvinte. Apoi, încrezîndu-se prea mult în cinstea lui Fabert pentru ca să mai pună la îndoială ceea ce-i spusese acesta, şi văzîndu-l pe Cinq-Mars — în ciuda lipsei de afecţiune a regelui — continuînd să fie foarte calm şi foarte liniştit, nu se mai îndoi că marele scutier pusese la cale un complot ; ministrul nu se înşela : Cinq-Mars, lipsit de afecţiunea regelui, se credea susţinut de regină şi de ducele de Orléans. Dealtfel tratatul ajunsese la Madrid şi Fontrailles se întorsese de acolo cu nişte făgăduieli nemaipomenite.

La cîteva zile după această revelaţie, domnul de Thou veni la Fabert, amicul său, şi voi să-l tîrască şi pe el în partidul lui Cinq-Mars. Dar încă de la primele cuvinte care-i ieşiră din gură, Fabert îl opri :

— Domnule, zise el, ştiu despre domnul de Cinq-Mars o mulţime de lucruri pe care nu ţi le pot spune ; aşa că te rog să nu-mi vorbeşti despre el.

— Atunci, spuse de Thou, să vorbim despre altceva.

— Cu plăcere, dar cu condiţia să nu fie vorba de lucruri care privesc statul, căci te previn că i le voi aduce la cunoştinţă domnului cardinal.

— Dar pentru numele lui Dumnezeu ! strigă atunci de Thou, ce ţi-a oferit eminenţa-sa ca să-i fii un atît de bun amic ? Nu ţi-a dat nici măcar slujba de căpitan al gărzilor pe care ţi-ai cumpărat-o singur.

— Dar ţie, răspunse Fabert, nu ţi-e ruşine să te iei după un copil, care mai ieri, alaltăieri mai era încă paj ? Bagă de seamă, de Thou, nu face prea multă cîrdăşie cu el, pentru că te mînă pe un drum prost.

Şi fără să-i spună mai multe, Fabert îi întoarse spatele lui de Thou care, cu firea lui nehotărîtă, rămase perplex şi mai ales foarte mirat.

Şi iată că veni şi clipa plecării : în 27 februarie 1642 regele părăsi palatul Saint-Germain : se întîmplase exact cum îi spusese cardinalul domnului de Brézé. La Lyon, regele se opri pentru un *Te Deum* în cinstea victoriei de la Kempen, pe care tocmai o repurtase contele de Guébriant asupra generalului Lamboy. Ieşind din biserică, unde slujise însuşi cardinalul, regele găsi o deputăţie a barcelonezilor, care-l pofteau să intre în oraşul lor. Lucrurile mergeau deci cum nu se poate mai bine : prin contele de Guébriant cardinalul îi bătuse pe austrieci ; prin La Mothe Houdancourt supusese Spania. Regele şi cardinalul porniră deci la drum, spre Vienne, Valence, Nimes, Montpellier şi Narbonne. La Narbonne, Fontrailles se alătură şi el Curţii. Aducea tratatul semnat de ducele de Olivares. Acest tratat îl bucură grozav pe Cinq-Mars, fiindcă el îi făgăduia lucruri mari : sănătatea regelui era atît de şubredă, încît acesta putea să moară dintr-un moment în altul. Or, în acest caz, Gaston de Orléans, fratele regelui, era obligat să împartă regenţa cu domnul de Cinq-Mars. Favoritul, spre marea neliniştea cardinalului, avea deci de ce să fie atît de calm. La Narbonne, Richelieu avea ca scop al călătoriei, cucerirea oraşului Roussillon şi a Perpignanului asediat.

Dar iată că bietului cardinal i se întîmplă un lucru foarte neplăcut : pe obraz îi apăru un buboi ; devorat de febră, zdrobit de durere, declară — cu tot curajul său — că nu putea merge mai departe. Regele mai rămase cîteva zile la Narbonne, în nădejdea că lui Richelieu îi va fi mai bine : dar cum boala, dimpotrivă, i se înrăutăţi, regele se hotărî s-o pornească spre tabără unde şi ajunse nu peste mult. În vremea asta cardinalul rămăsese la Narbonne în prada celor mai cumplite dureri ale trupului şi celor

mai apăsătoare neliniști ale sufletului. Îl lăsa pe Cinq-Mars, dușmanul său, nestingherit, alături de rege. Bănuia că se urzește un complot grozav împotriva lui și prin urmare împotriva Franței și tocmai în clipa în care avea nevoie de toată puterea, de toată agerimea, de tot geniul său, iată că febra îl țintuia în fotoliu, departe de rege, departe de asediu și departe de treburile statului. Ca o culme a ghinionului, medicii îl anunțară că aerul de mare îi era potrivnic și că, atîta vreme cît va rămîne la Narbonne, starea i se va înrăutăți. Iată-l deci silit să părăsească acest oraș și să se îndrepte spre Provence, într-o stare atît de disperată încît înainte de a pleca își chemă notarul și-i dictă testamentul.

În vreme ce cardinalul, purtat în litieră, se ducea să caute la Arles sau la Tarascon un aer mai blînd, regele, pe umerii căruia cădea acum toată povara acestei îndrăznețe întreprinderi, simți că era mai presus de puterile lui să conducă și războiul și politica, adică și asediul și statul. Drept pentru care, crezînd că-l mai găsește pe cardinal la Narbonne, plecă în 10 iunie spre acest oraș. Îl însoțeau cei mai apropiați curteni ai săi, printre care Cinq-Mars și Fontrailles. Or, iată ce s-a petrecut în timp ce regele se întorcea la Narbonne, sau, cel puțin, ce povestește Charpentier, primul secretar al cardinalului.

Richelieu, care se îndrepta spre Tarascon, se oprise la cîteva leghe de acest oraș și se odihnea într-un han de țară, cînd un curier care venea din Spania și care spunea că aduce vești extrem de importante, ceru să-i vorbească. Charpentier îl introduse și curierul îi înmînă cardinalului o scrisoare. După ce citi această depeșă cardinalul deveni mai palid decît era și fu cuprins de un tremur puternic. Porunci tuturor să iasă, cu excepția lui Charpentier ; după ce rămase singur cu el, îi spuse :

— Adu-mi o ceașcă cu supă, ca să-mi vin în fire !

Iar după ce i se aduse supa adăugă :

— Încuie uşa cu zăvorul !

Apoi reciti depeşa şi trecîndu-i-o lui Charpentier adăugă : — Citeşte-o şi fă nişte cópii după ea !

Ceea ce cardinalul îi înmînase lui Charpentier era tratatul cu Spania. Copiile odată făcute, eminenţa-sa îl chemă pe Chavigny, acelaşi pe care l-am văzut în urmă cu trei ani anunţîndu-l pe rege că regina era însărcinată.

— Chavigny, zise Richelieu, ia-l pe Des Noyers şi duceţi-vă împreună după rege, oriunde ar fi el. Înmînaţi-i copia acestui tratat. Regele vă va spune că e un fals, dar n-are importanţă, insistaţi şi rugaţi-l să-l aresteze pe Cinq-Mars, spunindu-i că dacă depeşa asta minte, va avea tot timpul să-l elibereze, în vreme ce dacă duşmanul intră în Champagne şi ducele de Orléans ocupă Sedanul, va fi prea tîrziu pentru a mai putea îndrepta ceva.

Chavigny luă hîrtia pe care avea misiunea să i-o înmîneze regelui şi plecă imediat împreună cu domnul Des Noyers.

Cei doi mesageri îl găsiră pe Ludovic al XIII-lea la Narbonne. Tocmai discuta cu curtenii săi, printre care se aflau Cinq-Mars şi Fontrailles, cînd iată că i se anunţară cei doi secretari de stat. Bănuind că vin din partea cardinalului îi primi imediat şi-i pofti să intre împreună cu el în cabinetul său.

Fontrailles, deîndată ce auzi numele domnilor de Chavigny şi Des Noyers, avu o bănuială ; cînd văzu că discuţia dintre rege şi cei doi se prelungeşte într-un mod neliniştitor, îl trase pe Cinq-Mars într-un colţ şi-i spuse :

— Domnule, părerea mea e că lucrurile merg prost şi că e timpul să ne retragem.

— Fleacuri ! zise Cinq-Mars. Eşti nebun, dragă Fontrailles.

— Amice, îi răspunse acesta, cînd te-o scurta de cap, cum eşti destul de înalt, vei rămîne tot frumos ; eu însă sînt prea mărunt ca să-mi risc capul cu tot atita nepăsare ca dumneata. Sluga dumitale !

După care Fontrailles făcu o reverenţă şi o şterse.

Aşa cum prevăzuse Richelieu, regele începu să vocifereze şi să se lamenteze, susţinînd că nu se putea hotărî să-l aresteze pe Cinq-Mars decît dacă avea o nouă dovadă şi că toate astea erau de fapt o conspiraţie pusă la cale împotriva acelui „biet diavol". Chavigny se întoarse la cardinal şi, după cîteva zile, se înapoie cu originalul tratatului. Cînd Chavigny intră, regele stătea de vorbă cu Cinq-Mars. Secretarul, ca şi cum i-ar fi făcut o simplă vizită regelui, tot vorbind cu el, se apropie şi-l trase de mantie. Aşta era un obicei al lui pe care-l practica ori de cîte ori urma să-i spună regelui ceva deosebit. Imediat Ludovic al XIII-lea îl pofti pe Chavigny în cabinetul său. Cinq-Mars, neliniştit, voi să-l urmeze pe rege, dar Chavigny îi spuse pe un ton foarte autoritar şi semnificativ :

— Domnule Cinq-Mars, am ceva de discutat cu majestatea-sa.

Cinq-Mars se uită în ochii regelui şi surprinse una din acele priviri pline de cruzime pe care le avea uneori ; înţelese că era pierdut. Se duse glonţ acasă, să-şi ia aurul pe care-l avea şi s-o şteargă. Dar nici n-apucă să intre bine în casă, că gărzile se şi înfiinţară la uşa de la intrare. Abia avu vreme să iasă printr-o portiţă de din dos, urmat de valetul său de cameră, Belet, care-l duse la iubita lui, îndrugîndu-i tatălui fetei o minciună oarecare pentru ca acesta să consimtă a ascunde în casa lui un gentilom pe care nu-l cunoştea. Seara, Cinq-Mars, îi spuse uneia din slugile sale să se ducă să vadă dacă nu cumva mai rămăsese deschisă vreuna din porţile oraşului ca să poată pleca din Narbonne. Fie de lene, fie de frică, sluga nu se

duse nicăieri ; după o vreme se întoarse şi-i spuse stăpînului că toate porţile oraşului fuseseră închise, ceea ce nu era adevărat, fiindcă tocmai în acea noapte una din porţi rămăsese deschisă ca să poată intra mareşalul de La Meilleraie, pe care-l aşteptau dintr-o clipă într-alta. Cinq-Mars fu deci silit să rămînă în Narbonne. A doua zi dimineaţă, burghezul la care stătea se duse la slujbă şi-l auzi pe crainic anunţînd că cel care-l va preda pe Cinq-Mars va primi drept răsplată o sută de scuzi de aur, iar dacă nu-l va preda va fi condamnat la moarte.

— Ia te uită, zise burghezul, n-o fi cumva gentilomul care se ascunde la noi ?

Şi apropiindu-se de crainic, îl rugă să-i dea semnalmentele celui căutat. Dîndu-şi seama că era într-adevăr omul care se ascundea în casa lui, se duse să-l denunţe şi se întoarse acasă cu gărzile după el.

Amănuntele procesului şi ale morţii lui Cinq-Mars sînt atît de cunoscute, încît nu le vom mai reproduce aici. Domnul de Thou, aşa cum îi spusese Fabert, o apucase pe un drum greşit ; dar cel puţin îl parcurse cu noblеţe pînă la capăt şi vineri 12 septembrie, se urcă pe acelaşi eşafod ca şi prietenul său Cinq-Mars, pe care nu voise nici să-l trădeze, nici să-l părăsească.

Numai că Richelieu n-avea să supravieţuiască multă vreme acestui triumf. Întors la Paris, în acea faimoasă litieră a lui, purtat de douăzeci şi patru de oameni, porunci să fie dus la Rueil, unde începu să se simtă ceva mai bine ; apoi îl chemă pe Juif, care-i deschise buboiul. Juif îi recomandă ce avea de făcut, dar în aceeaşi zi îi mărturisi academicianului Jacques Esprit că eminenţa-sa n-avea s-o mai ducă mult. O ceartă cu regele îi grăbi şi ea moartea. Cearta a izbucnit din pricina domnului de Tréville, căpitanul muschetarilor, şi a domnilor des Essarts, cum-

natul acestuia, Tilladet și La Sale, pe care cardinalul îi socotea dușmani. Atîta îl sicîise pe rege în legătură cu ei, încît ultimii trei fură — în 26 noiembrie — îndepărtați din slujbele lor ; acum însă Ludovic al XIII-lea nu voia pentru nimic în lume să numească alte persoane în locul lor. Această rezistență îl exasperase pe cardinal, fiindcă își dădea seama că de îndată ce va muri, cei trei vor fi imediat repuși în funcțiile lor. Atunci îl atacă pe domnul de Tréville, pe care, pînă la urmă, regele trebui să-l scoată din slujbă, sfătuindu-l ca deocamdată să se ducă în Italia, de unde avea să-l cheme foarte curînd înapoi la Curte. Tréville plecă în 1 decembrie, iar regele le mărturisi domnilor de Chavigny și Des Noyers că acceptase să-i îndepărteze pe patru dintre cei mai fideli slujitori ai săi, doar ca să scape de pisălogeala cardinalului și ca să fie amîndoi liniștiți în puținele zile pe care le mai aveau de trăit.

Aceste cuvinte, pe care Chavigny și Des Noyers i le raportară cardinalului, făcură o asemenea impresie asupra acestuia, încît simți încă din 28 noiembrie o puternică durere în coastă. Această durere se înteți atît de tare încît fu nevoit să recurgă grabnic la medici care-i luară de două ori sînge. În ciuda acestui tratament energic, starea lui deveni atît de alarmantă, încît mareșalii de Brézé, de La Meilleraie și doamna de Aiguillon, nepoata lui Richelieu, trebuiră să doarmă la Palatul Cardinal.

Luni 1 decembrie, ziua în care Tréville fusese îndepărtat din slujbă, cardinalul se simți puțin mai bine. Dar către ora trei după-amiază, febra crescu, însoțită fiind de hemoragii și de o mare greutate în respirație. Noaptea următoare, rudele cele mai apropiate și prietenii cei mai buni se adunară la Palatul Cardinal, căci deși lui Richelieu i se mai luase de două ori sînge, boala nu i se ameliora deloc. Bouvard, primul medic al regelui, veghie toată

noaptea la căpătîiul lui. Marți dimineața urmă un mare consult de medici și, în aceeași zi, pe la orele două, regele — care nu voia să dea impresia că poartă ranchiună unui muribund — veni să-i facă o vizită. Cînd Richelieu îl văzu apropiindu-se de patul său, se ridică ușor din perne.

— Sire, șopti el, văd bine că trebuie să-mi iau rămas-bun de la majestatea-voastră, dar mor cu satisfacția că v-am slujit cu credință, că las țara pe cea mai înaltă culme și pe toți dușmanii ei, doboriți. Drept mulțumire pentru serviciile aduse, o rog pe majestatea-voastră să aibă grijă de rudele mele. Las în urma mea cîțiva oameni foarte capabili și foarte dibaci în afacerile statului : aceștia sînt domnii Des Noyers, de Chavigny și cardinalul Mazarin.

— Fiți liniștit, domnule cardinal, voi ține seama cu sfințenie de recomandările dumneavoastră, deși nu cred să fac acest lucru chiar atît de curînd, fiindcă nădăjduiesc că vă veți însănătoși.

Apoi, sub pretextul că această lungă discuție îl obosise pe bolnav, ieși din odaie și toți observară — în vreme ce traversa galeria și privea tablourile care aveau în curînd să-i aparțină, fiindcă Richelieu lăsase prin testament Palatul Cardinal, Delfinului — toți observară zic, cît era de bucuros și cum izbucnise chiar de vreo două ori în hohote de rîs, deși era însoțit de doi dintre cei mai buni prieteni ai cardinalului, mareșalul de Brézé și contele de Harcourt, care-l conduseră pînă la Luvru ; pe drum, le recomandă celor doi să nu-l părăsească pe cardinal pînă ce acesta nu-și va da duhul.

A doua zi, în 3 decembrie, medicii văzînd că nu-l mai puteau ajuta pe bolnav, îl lăsară pe mîna vracilor, care-i înrăutățiră și mai rău boala, încît, spre ora unsprezece, începu să circule zvonul că ministrul murise. La ora patru regele făcu o ultimă vizită la Palatul Cardinal, dar spre

marea sa mirare şi probabil şi spre marea sa dezamăgire, îl găsi pe bolnav ceva mai bine. O pilulă pe care i-o dăduse un medic din Troyes, pe nume Lefèvre, adusese această ameliorare. Majestatea-sa rămase cinci minute lîngă Richelieu, străduindu-se s-o facă pe îndureratul şi arătîndu-se plin de regrete ; după care se retrase, de data asta cu mai puţină bucurie decît penultima oară. Noaptea trecu în linişte. Pe la prînz, un gentilom trimis de regină să afle cum se mai simte ministrul, căpătă acest răspuns chiar din gura lui :

— Rău, domnule, rău şi spune-i reginei că dacă s-a socotit nedreptăţită de mine, o rog cu umilinţă să mă ierte.

Gentilomul se retrase, dar n-apucă să iasă bine din odaie că Richelieu se simţi cuprins de o atît de mare slăbiciune încît, întorcîndu-se către doamna de Aiguillon, îi şopti :

— Nepoată, mă simt rău, mor, te rog, du-te... Durerea ta mă tulbură prea tare... Nu vreau să mă vezi dîndu-mi sufletul...

De-abia închise doamna de Aiguillon uşa, în urma ei, că Richelieu, sfîrşit, îşi lăsă capul pe pernă şi-şi dădu sufletul.

Astfel muri, la cincizeci şi opt de ani, în palatul pe care şi-l construise sub ochii regelui — dar care fusese grozav de încîntat de această construcţie — Armand-Jean Duplessis, cardinal de Richelieu. Ca despre toţi oamenii care au ţinut în mîna lor un regat, există şi despre el două aprecieri : una a contemporanilor, cealaltă a posterităţii. Iată pe prima, după care vom încerca s-o formulăm şi pe a doua :

„Cardinalul — spune Montrésor — *era capabil de mult bine, dar şi de mult rău. Avea spirit, însă unul obişnuit, îi plăceau lucrurile frumoase, dar n-a ştiut niciodată să aprecieze cum se cuvine creaţiile spiritului. Era cumplit de*

gelos pe toți cei care-i puteau știrbi reputația. Pe oamenii mari, indiferent de profesia lor, i-a socotit întotdeauna dușmani și toți cei care l-au jignit i-au simțit asprimea răzbunării. Cei pe care nu i-a putut ucide, au trebuit să-și petreacă viața în surghiun. În timpul cîrmuirii lui au avut loc mai multe conspirații menite să-l distrugă ; pînă și regele a făcut parte din unele și totuși, norocul lui orb l-a ajutat să triumfe asupra dușmanilor, și să-l aducă pe rege în pragul mormîntului. În sfîrșit, a fost văzut pe catafalc, plîns de cîțiva, disprețuit de mulți și privit de o atît de mare mulțime de gură-cască, încît o zi întreagă, abia dacă s-a mai putut intra în Palatul Cardinal."

Acum iată și aprecierea posterității :

Cardinalul de Richelieu — aflat la distanță aproape egală de Ludovic al XI, al cărui scop a fost distrugerea feudalității și de Convenția Națională, care urmărea să doboare aristocrația — pare să fi primit și el din partea Providenței o misiune la fel de sîngeroasă. Marea seniorie, pusă pe goană de Ludovic al XII-lea și de Francisc I, a fost doborîtă aproape în întregime sub Richelieu, pregătind prin căderea ei, domnia calmă, unitară și despotică a lui Ludovic al XIV-lea, care a căutat în van în jurul lui un mare senior, dar care n-a mai găsit decît niște simpli curteni. Veșnicele răscoale, care tulburau de două secole Franța, dispărură aproape cu totul sub ministeriatul, sau mai bine-zis sub domnia lui Richelieu. Familia de Guise, care întinsese mîna spre sceptrul lui Henric al III-lea, familia Condé, care pusese piciorul pe primele trepte ale tronului lui Henric al IV lea, Gaston de Orléans care-și încercase pe frunte coroana lui Ludovic al XIII-lea, fuseseră cu toții, dacă nu distruși, cel puțin făcuți inofensivi. Toți cei care s-au ridicat împotriva voinței de fier închisă în trupul șubred al cardinalului, au fost zdrobiți.

Într-o zi, Ludovic al XIII-lea, convins de rugăminţile mamei sale, făgădui geloasei şi răzbunătoarei florentine dizgraţia acestui ministru. Ţinu deci în acest scop sfat cu Marillac, cu ducele de Guise şi cu mareşalul de Bassompierre. Marillac propuse ca Richelieu să fie asasinat; ducele de Guise propuse exilul, iar Bassompierre închisoarea. Şi iată că fiecare dintre ei avu pînă la urmă soarta pe care voiseră să i-o pregătească ministrului: Bassompierre fu închis la Bastilia, ducele de Guise fu alungat din Franţa, capul lui Marillac căzu pe eşafod, iar regina Maria de Medicis, care ceruse să fie dizgraţiat, fu la rîndul ei dizgraţiată şi-şi sfîrşi zilele la Köln, într-o sărăcie lucie. Vă puteţi da lesne seama că toată această luptă Richelieu n-a dus-o pentru el, ci pentru Franţa; duşmanii pe care-i combătea nu erau atît ai lui, cît ai ţării. Dacă s-a cramponat cu înverşunare de Ludovic al XIII-lea, dacă l-a silit să ducă o viaţă tristă, nefericită şi izolată, dacă l-a despuiat, rînd pe rînd, de prieteni, de iubite şi de familie, cum despoi un copac de frunze, de ramuri şi de scoarţă, a făcut-o din pricină că prietenii, iubitele şi familia secătuiau seva regatului muribund, care avea nevoie de egoismul lui ca să nu piară. Fiindcă statul era destrămat de lupte interne, la care aveau să se adauge în curînd şi cele externe. Toţi acei mari seniori pe care-i decima, toţi acei prinţi de sînge pe care-i exila, îi chemau pe străini în Franţa şi străinii dădeau fuga la această chemare, năpustindu-se din trei părţi ale regatului: englezii, prin Guyenne, spaniolii, prin Roussillon, austriecii prin Artois. Richelieu îi respinse pe englezi, alungîndu-i din insula Ré şi asediind oraşul La Rochelle; le veni de hac austriecilor, luîndu-le Bavaria, anulîndu-le tratatul cu Danemarca şi semănînd discordia în Liga catolicilor din Germania; învinse Spania, înfiinţînd în coasta ei acel regat al Portugaliei, din care

Filip al II-lea făcuse o privincie a sa și din care ducele de Bragance crease un stat. Mijloacele sale au fost șirete și crude, dar rezutatul a fost măreț. Chalais a căzut, dar Chalais conspirase cu Spania și cu Lorena ; Montmorency a căzut, dar Montmorency intrase în Franța cu armată străină ; Cinq-Mars a căzut, dar Cinq-Mars îl chemase pe străin în țară. Poate că fără toate aceste lupte, vastul său plan, reluat mai apoi de Ludovic al XIV-lea și de Napoleon n-ar fi reușit. Rîvni la Țările-de-Jos pînă la Anvers și Malines ; își munci creierul cum să răpească Spaniei, Franche-Comté ; recîștigă pentru Franța, orașul Roussillon. Născut pentru a fi un simplu preot, a devenit doar prin forța geniului său, nu numai un mare politician, dar și un mare general ; și după ce La Rochelle a căzut datorită strategiei sale în fața căreia s-au plecat pe rînd, Schomberg, mareșalul Bassompierre și ducele de Angoulême, Richelieu i-a spus regelui :

— Sire, nu sînt profet, dar o asigur pe majestatea-voastră că acum, dacă binevoiți să faceți ce vă sfătuiesc eu, în luna mai veți pacifica Italia, în iulie îi veți supune pe hughenoții din Languedoc și în august veți fi înapoi la Paris.

Și fiecare din aceste profeții ale sale se îndeplini la locul și la vremea cuvenită, în așa măsură încît, începînd din acel moment, Ludovic al XIII-lea jură să-i urmeze întotdeauna sfaturile. În sfîrșit, Richelieu a murit — cum spune Montesquieu — după ce l-a obligat pe rege să ocupe locul al doilea în țară, dar primul în Europa ; după ce l-a înjosit, dar i-a făcut domnia ilustră ; după ce, în sfîrșit, i-a secerat pe răzvrătiți de la rădăcină, în așa fel încît urmașii celor care creaseră Liga n-au mai putut aprinde decît Fronda, după cum în urma domniei lui Napoleon, urmașii răzvrătiților din Vandeea anului 1793 n-au mai putut isca decît neinsemnata răzmeriță din 1832.

Capitolul VII

1643

Intrarea lui Mazarin în consiliu. — Favoarea făcută domnului Des Noyers. — Bassompierre iese de la Bastilia. — Rămăşiţele reginei-mame. — Boala regelui. Declararea regenţei. — Botezul Delfinului. — Ultimele clipe ale lui Ludovic al XIII-lea. — Moartea sa. — Aprecieri asupra acestui rege. — Avariţia, cruzimea, neseriozitatea lui.

De îndată ce cardinalul muri, spre marea satisfacţie a regelui, acesta, ca să-şi ţină şi cuvîntul pe care i-l dăduse pe patul de moarte, dar şi pe cel pe care şi-l dăduse el însuşi, le înapoie lui Tréville, Des Essart, Lasalle şi Tilladet brevetele de căpitani ai gărzii sale şi îl introduse şi pe Mazarin în consiliu.

La cîteva zile după asta au fost eliberaţi din temniţa Bastiliei mareşalul de Vitry, contele de Cramail şi mareşalul de Bassompierre. Ultimul, care zăcuse acolo doisprezece ani, constată ce schimbări mari apăruseră în moda al cărei ilustru reprezentant fusese şi în Parisul unde pe vremuri numele lui era atît de popular. Intrînd în Luvru, mărturisi că ceea ce-l mirase cel mai tare fusese faptul că ar fi putut veni de la Bastilia la palatul regal pe imperiala trăsurilor, atît de multe caleşti treceau pe stradă. Cît despre bărbaţi şi despre cai, declară că era cît pe-aci să nu-i mai recunoască, fiindcă bărbaţii nu mai purtau barbă, iar caii aveau cozile pînă la pămînt. Dealtfel, Bassompierre rămăsese ceea ce fusese toată viaţa sa : un om loial, ironic şi spiritual ; dar şi spiritul avea să se schimbe în curînd, în Franţa, aşa cum se schimbaseră străzile şi chipurile.

În vremea asta, la palatul regal se mai pregătea o reîntoarcere : cea a rămăşiţelor pămînteşti ale Mariei de Medicis, victima urii cardinalului care avusese atîta putere asupra lui Ludovic al XIII-lea, încît îl împiedicase pe fiu să-şi ajute mama. Maria murise la Köln, în casa pictorului ei, Rubens, fără nici o îngrijire decît cea a unei biete guvernante, fără alţi bani decît cei pe care îi dădea din milă, Electorul. Or, ea lăsase cu limbă de moarte să fie dusă în mormîntul regal din Saint-Denis. Dar acest lucru nu se putuse face, atîta vreme cît trăise Richelieu, aşa că fusese lăsată să putrezească în odaia în care murise. Acum, aducîndu-şi aminte de ceea ce uitase atîta vreme — şi anume că avusese o mamă — regele trimise pe unul din gentilomii săi să-i aducă rămăşiţele pămînteşti în ţară. În sfîrşit, după douăzeci de zile de drum, sicriul fu depus la Saint-Denis.

Între timp, începură să se facă pregătiri mari pentru o nouă campanie, de care însă se îndoia toată lumea, fiindcă sănătatea regelui începuse să se clatine serios. Se părea că Richelieu, ministrul-suveran, care toată viaţa îl dominase, îl tîra după sine pînă şi în moarte. Spre sfîrşitul lui februarie, regele se îmbolnăvi grav, după toate probabilităţile de o gastro-enterită, de care păru oarecum vindecat, fiindcă în prima zi a lui aprilie, după o lună de zăcere, se sculase din pat şi se apucase să facă nişte caricaturi. În 2 aprilie se distră ca şi în ajun. În 3, se sculă din pat şi voi să facă o plimbare prin galerie ; Souvré, primul său gentilom, şi Charost, al doilea căpitan al gărzilor, îl ajutară să meargă, în vreme ce valetul Dubois venea în urma lui cu un scaun, pe care regele se vedea silit, din zece în zece paşi, să se aşeze. Aceasta a fost ultima sa plimbare. S-a mai ridicat din cînd în cînd din pat, dar nu s-a mai îmbrăcat şi a dus-o aşa, slăbind din ce în ce, pînă la 19 apri-

lie, cînd — după o noapte foarte proastă — le-a spus celor care-l înconjurau :

— Mă simt rău, văd că puterile încep să mă părăsească. M-am rugat Domnului astă-noapte să-mi scurteze boala !

Luni, 20 aprilie o declară pe Ana de Austria regentă, în prezenţa ducelui de Orléans, a prinţului de Condé şi a tuturor mărimilor de la Curte. Regina stătea în genunchi, în faţa patului, şi tot timpul cît vorbi regele, Ana de Austria plînse.

În 21, avu loc botezul Delfinului, care împlinise patru ani şi jumătate. Regele ceru să i se dea numele de Ludovic şi-i desemnă ca naş şi naşă pe cardinalul Mazarin şi principesa Charlott-Marguerite de Montmorency, mama Marelui Condé. Ceremonia avu loc în capela vechiului castel din Saint-Germain, în prezenţa reginei. Micul prinţ era îmbrăcat în nişte haine nemaipomenit de frumoase, trimise de sanctitatea sa Papa Urban. După ceremonie, Delfinul fu adus regelui, care voi să se convingă dacă i se urmaseră întocmai instrucţiunile.

— Cum te cheamă, copile ? il întrebă el.

— Ludovic al XIV-lea.

— Încă nu, fiule, încă nu, zise Ludovic ; dar roagă-te Domnului ca acest lucru să se întîmple cît mai curînd.

Luni 11 mai, regele se afla într-o stare disperată ; avea dureri cumplite şi nu mai putea mînca nimic. Miercuri 13, boala se înrăutăţi. A doua zi intră în agonie şi la ora două şi patruzeci şi cinci după-amiază se sfîrşi ; muri în 14 mai 1643 după treizeci şi trei de ani şi aproape un ceas de domnie.

E mult mai uşor de făcut o apreciere asupra lui decît asupra cardinalului, pentru că în privinţa sa n-au existat păreri contradictorii şi judecata posterităţii nu s-a bătut cap în cap cu cea a contemporanilor.

Ludovic al XIII-lea, căruia i s-a spus „cel Drept“ — nu din pricină că ar fi fost astfel, ci fiindcă, după unii, se

născuse sub semnul balanței, iar după alții, avînd un defect de vorbire, cardinalul se temuse să nu i se spună Ludovic cel Bîlbîit — Ludovic al XIII-lea deci, fusese, așa cum s-a putut vedea, un prinț amărît și un rege destul de mediocru, deși, ca toți Burbonii, avea și curaj și spirit prompt ; dar, ca toți Burbonii, avea, de asemenea, acel cusur din care politica a făcut o virtute regală : ingratitudinea. În plus, era avar, crud și neserios.

Ne amintim că refuzase dedicația piesei *Polyeucte*, de teamă să nu fie obligat să-i dea ceva lui Corneille. După moartea lui Richelieu, tăie toate pensiile oamenilor de litere, chiar și pe cele ale academicienilor, zicînd :

— Domnul cardinal a dat ortul popii ; nu mai avem nevoie de toți oamenii ăștia care nu erau buni decît să-i ridice osanale !

Într-o zi, aflîndu-se la Saint-Germain, se apucă să cerceteze situația financiară a casei sale și tăie cu mîna lui de pe listă castronul cu lapte pe care-l bea în fiece dimineață generăleasa Coquet ; apoi, văzîndu-l pe domnul de la Vrillière tratîndu-se cam des cu biscuți, îi zise :

— Ei, La Vrillière, după cît se pare îți cam plac biscuiții !

Și interzise și biscuiții lui La Vrillière cum interzisese și laptele generălesei.

Asta în privința avariției. Am spus de asemenea că era crud.

Debutul lui în cruzime a fost asasinarea mareșalului d'Ancre și execuția Leonorei Galigaï. Mai tîrziu, la asediul de la Montauban, se distrase, uitîndu-se la vreo douăzeci de hughenoți grav răniți, care fuseseră trîntiți într-un șanț, așteptînd în zadar să li se trimită un doctor. Bieții oameni mureau de sete și erau literalmente mîncați de muște. Din pricina durerii se schimonoseau în fel și chip. Regele nu numai că nu le dădu nici un ajutor, dar le interzise și celorlalți să le dea. Se uita cu o plăcere nespusă

cum trăgeau să moară şi chemîndu-l pe domnul de la Roche-Guyon ca să se distreze şi el, îi spuse :

— Conte, ia vino să vezi ce schimonoseli fac ăştia !

Mai tîrziu, domnul de la Roche-Guyon, aflîndu-se pe patul de moarte, regele trimise pe cineva să vadă cum se mai simte.

— Rău, răspunse contele, şi chiar spune-i regelui că dacă vrea să se distreze să vină mai repede, fiindcă uite, încep să mă schimonosesc şi eu.

Se ştie cît de mult a ţinut Ludovic al XIII-lea la Cinq-Mars. Nu numai că nu s-a gîndit nici o clipă să-l ierte, dar în clipa morţii sale, s-a uitat la pendulă, şi-a scos ceasul din buzunar ca să şi-l potrivească şi a spus :

— Ei, în momentul ăsta domnul de Cinq-Mars o să se schimonosească urît de tot !

Asta a fost toată oraţia funebră pe care a obţinut-o de la regele său acel tînăr frumos, pe care cu puţină vreme înainte suveranul păruse a-l îndrăgi grozav.

Asta, în privinţa cruzimii. Dar am mai spus că era şi neserios.

Ludovic al XIII-lea n-avea decît o singură plăcere reală : vînătoarea. Dar cum nu putea vîna în fiece zi, nici de dimineaţă pînă seara, trebuia să-şi ocupe vremea cu ceva. Or, cu firea lui melancolică şi plicticoasă, nu era chiar aşa uşor să se distreze. Ar fi greu de numărat toate meseriile pe care le-a încercat : a făcut năvoade, a turnat tunuri, a sculptat arbalete, a forjat archebuze, a făcut monezi. Domnul de Angoulême, fiul natural al lui Carol al IX-lea, care manifesta o înclinare vădită către acest ultim capriciu al regelui, îi spunea adesea :

— Sire, ar trebui să ne asociem ; eu v-aş împiedica să vă ruinaţi, arătîndu-vă cum să înlocuiţi aurul cu argintul, iar dumneavoastră aţi împiedica să fiu spînzurat.

S-a ocupat, de asemenea, de grădinărit şi, pricepîndu-se să recolteze mazărea înainte de vreme, îşi trimitea slujitorii s-o vîndă la piaţă[1]. Unul dintre curtenii săi, pe nume Montauron, neştiind că mazărea venea din grădina lui, o cumpără pe un preţ foarte mare şi i-o trimise în dar, aşa că regele se alese şi cu mazărea şi cu banii. Şi nu numai că se pricepea să cultive mazăre, dar ştia s-o şi gătească. Deci, după ce fusese grădinar, regele deveni bucătar. O vreme avu pasiunea frigărilor, slujindu-se de baionetele pe care i le aducea scutierul său, Georges.

Într-o zi îl apucă mania rasului. Îşi adună ofiţerii, le tăie bărbile şi nu le lăsă decît un mic smoc de păr pe bărbie care de atunci se numi „regalul".

Ultima lui ocupaţie a fost să facă rame împreună cu domnul Des Noyers ; îşi petrecea, cu această treabă, ceasuri întregi, în timpul cărora lumea credea că regele şi ministrul lucrau pentru fericirea Franţei.

Pe deasupra, se mai credea şi mare muzician. După ce muri cardinalul, îl chemă pe Miron, conetabilul său, şi-i ceru să scrie nişte versuri privitoare la acest eveniment. Miron îi aduse poezia următoare :

„Se duse cardinalul. În groapă-a nimerit
Lăsîndu-şi numai neamul distrus şi cătrănit
Căci toţi ceilalţi din juru-i — din cîte am aflat —
S-au bucurat al naibii că popa a crăpat...
Preocupat să lase urmaşilor bani grei
S-a pus pe jaf, pe daruri, pe nunţi, pe tot ce vrei.
Dar vremea lui apuse şi totul s-a schimbat
De cînd temutul popă, în fine, a crăpat..."

[1] Pe vremea aceea mazărea, foarte rară, constituia un articol de mare lux şi costa foarte scump. *Romanul comic* vorbeşte de o mîncare de mazăre *„care costase mai mult decît pămîntul pe care s-ar fi cultivat o baniţă."* (n.tr.)

Regelui îi plăcură grozav versurile și compuse muzica. De data asta neseriozitatea era dublată de cruzime și de ingratitudine. Cînd a murit, i s-a compus și lui un epitaf care se încheia astfel :

„Avu o sută de virtuți de slugă
Nici una însă de stăpîn..."

Capitolul VIII

1643 — 1644

Mazarin. — Originea sa. — Începuturile sale. — Părerea lui Richelieu despre el. — Încercarea. — Prezicerea unui ambasador. — Partidele în care era împărțită Curtea. — Trei partide. — Cel mai cinstit om din regat. — Purtarea reginei. — Declarația Parlamentului. — Rivalitățile izbucnesc. — Mazarin și camerierul reginei.

Intrăm într-o nouă perioadă dominată de un singur om, așa după cum Richelieu a domina-o pe cea precedentă. Dar, înainte de orice, să arătăm cine era acest om.

Giulio Mazarini, căruia noi i-am francizat numele, preschimbîndu-i-l în Jules Mazarin, era fiul lui Pietro Mazarini, originar din Palermo și al Ortensiei Bufalini, care se trăgea dintr-o familie destul de bună din Città-di-Castello. Giulio, născut la Piscina, în Abruzzi, în 14 iulie 1602, a fost botezat în biserica sfîntul Silvestru din Roma.

În epoca în care ne aflăm avea patruzeci și unu de ani. Începuturile lui Mazarin sînt obscure ; se zice că ar fi făcut studii la Roma, apoi că ar fi plecat în Spania cu

abatele Colonna, unde ar fi urmat, vreme de trei ani, cursurile Universităților din Alcala și Salamanca. Cert e că în 1622 era la Roma, fiindcă îl găsim jucînd rolul lui Ignațiu de Loyola, în piesa pe care iezuiții o reprezentară cu prilejul sanctificării patronului lor. Rolul era de bun augur pentru un tînăr sortit diplomației. Mazarin avea atunci vreo douăzeci de ani. În acea epocă intră în slujba cardinalului Bentivoglio. În ce calitate ? Asta nu se mai știe. Dușmanii săi au spus că în calitate de slugă.

Oricum ar fi stat lucrurile, stăpînul său își dădu în curînd seama de calitățile tînărului, fiindcă într-o bună zi îl duse pe Mazarin la cardinalul-nepot (așa i se spunea cardinalului Barberino) spunîndu-i acestuia :

— Monseniore, am mari obligații față de ilustra dumneavoastră familie, dar sînt sigur că mă achit de ele dîndu-vi-l pe acest tînăr.

Barberino îl privi cu mirare pe cel care îi era recomandat într-un asemenea mod.

— Îți mulțumesc pentru dar, răspunse el, dar te rog să-mi spui și mie cum se numește cel pe care mi-i recomanzi cu atîta căldură ?

— Giulio Mazarini, monseniore.

— Dacă-i așa de grozav cum spui, întrebă neîncrezătorul prelat, de ce nu l-ai păstrat dumneata și de ce mi-l dai mie ?

— Vi-l dau pentru că eu nu sînt demn să-l păstrez.

— Mă rog, fie, răspunse cardinalul-nepot ; dar la ce anume se pricepe ?

— La toate, monseniore.

— Dacă-i așa cum spui, răspunse Barberino, poate că n-ar fi rău să-l trimitem în Lombardia cu cardinalul Ginetti.

Această prezentare îi deschise lui Mazarin drumul onorurilor. La început fu pus să încheie unele mici tratative pe care le duse cu bine la capăt și care-i facilitară drumul spre

altele mai mari. În sfîrșit, în 1629, cînd Ludovic al XIII-lea, forțînd trecătoarea Suze, îl constrînse pe ducele de Savoia să se despartă de spanioli, cardinalul Sachetti, reprezentantul Papei la Torino, se întoarse la Roma și-l lăsă în locul lui pe Mazarin cu titlul de internunțiu papal, cu depline puteri să trateze pacea. Noile treburi de care se ocupa tînărul diplomat îl obligară să facă mai multe călătorii, dintre care una îi hotărî soarta. În 1630, venind la Lyon, fu prezentat lui Ludovic al XIII-lea — care se afla în acel oraș — și după prezentare tînărul discută, preț de două ceasuri, cu Richelieu ; cardinalul fu atît de încîntat de această discuție în care șiretul italian își desfășurase toată agerimea minții, încît — cînd isprăvi — spuse :

— Am discutat cu cel mai mare om pe care l-am întîlnit vreodată.

Se înțelege că în clipa în care Richelieu își făcea o astfel de părere despre o persoană, acea persoană trebuia să intre în slujba lui. Așa că Mazarin se înapoie în Italia cu totul devotat intereselor Franței. Totuși, cu toate eforturile lui, nu-i putu aduce acestei țări, pacea : spaniolii asediaseră orașul Cazale, iar francezii săriseră în ajutorul asediaților. Mazarin, trecînd de la o tabără la alta, izbuti să obțină mai întîi o încetare a ostilităților pe o durată de șase săptămîni ; dar iată că acest răstimp trecu fără ca tentativele sale de pacificare să aibă succes. În clipa cînd cele două armate — aflate față în față — se pregăteau să reînceapă lupta, Mazarin mai face o ultimă încercare : se strecoară printre șirurile soldaților spanioli și — cu eforturi nemaipomenite — izbutește să ajungă în tabăra adversă, la generalul Schomberg. Acesta însă, sigur de victorie, impune niște condiții de pace aproape de neacceptat. Mazarin nu se descurajează. Aleargă îndărăt la spanioli, se adresează generalului lor, îl convinge că armata lui e net inferioară și că va pierde lupta și izbutește

să-i impună condițiile cerute de mareșalul Schomberg : apoi se îndreaptă din nou către armata franceză, strigînd din răsputeri : „Pace ! Pace !" Dar iată că o mînă de soldați mai bătăioși sînt gata să-i năruie bietului Mazarin victoria obținută cu atîta trudă : susținînd sus și tare că ei vor cu orice preț să se bată, belicoșii răcnesc : „Nu vrem nici un fel de pace !" și ca să-și întărească spusele, trag niște salve îndrăcite. Dar Mazarin nu se lasă cîtuși de puțin intimidat : trece, în galop, prin ploaia de gloanțe, strigînd întruna : „Pace ! Pace !", ajunge la Schomberg care, uluit că i se acordă înainte de luptă ceea ce n-ar fi cutezat să ceară nici după victorie, acceptă tratatul de pace și pune capăt războiului. După două ceasuri, preliminariile de pace — întărite în anul următor prin tratatul de la Cherasco — sînt semnate chiar pe cîmpul de luptă.

Vreți să știți ce părere avea despre Mazarin, în acea epocă, Sagredo, ambasadorul Veneției ? Iată un extras după una din scrisorile sale către dogele Veneției :

„Giulio Mazarini, serenissime senior, este un bărbat plăcut și bine făcut ; e politicos, dibaci, impasibil, neobosit, prevăzător, secretos, ascuns, elocvent, convingător și fecund în afacerile statului. Într-un cuvînt, posedă toate calitățile marilor diplomați ; strădania lui de a încheia această pace a fost o adevărată lovitură de maestru ; un om care apare într-un mod atît de strălucit pe scena lumii va face în viitor o impresie nemaipomenită. Cum e voinic, tînăr și deosebit de robust, se va bucura multă vreme de onorurile care i se pregătesc și cred că va ajunge departe."

Veneționii erau mari profeți în materie de diplomație. Împreună cu florentinii, treceau drept cei mai abili în politică. Prezicerea ambasadorului se împlini în 1634. Richelieu, care-l voia pe Mazarin aproape de el, îl numi

vice-legat la Avignon. În 1639 îl trimise în Savoia cu titlul de ambasador extraordinar ; în sfîrşit, în 16 decembrie 1641 îl numi episcop, iar în 25 februarie 1642 primi din mîinile lui Ludovic al XIII-lea pălăria roşie de cardinal.

Ne amintim, desigur că, Richelieu îi recomandase regelui, pe patul de moarte, trei oameni : Chavigny, Des Noyers şi Mazarin. Dar, după cum am văzut, domnia lui Ludovic al XIII-lea fu scurtă. Cardinalul muri în 4 decembrie 1642 ; în 20 aprilie 1643, Ludovic al XIII-lea, aflat pe patul de moarte, îi instituí reginei-regente un consiliu condus de prinţul de Condé, şi alcătuit din cardinalul Mazarin, cancelarul Séguier, supraintendentul Boutillier şi secretarul de stat Chavigny. Ducele de Orléans — căruia Ludovic al XIII-lea îi iertase răzvrătirile, dar nu i le uitase — fusese numit locotenent-general al regelui minor, funcţie ce se afla însă sub autoritatea regentei şi a consiliului.

În acea epocă, Curtea era împărţită în două tabere : tabăra lui Vendôme şi tabăra lui Meilleraye. Să spunem două cuvinte despre motivul care le dezbina şi ale cărui urmări le vom vedea răsfrîngîndu-se asupra evenimentelor pe care ne pregătim să le istorisim.

Domnul de Vendôme fusese odinioară guvernator în Bretania. Frate-său, Marele Prieur, se dusese după el în această provincie şi amîndoi fuseseră mai apoi arestaţi de Richelieu şi închişi la Vincennes. După care, cardinalul îi luase lui Vendôme Bretania, lăsînd-o moştenire — pe patul de moarte — lui Meilleraye. Or, familia de Vendôme nu voia să cedeze nimănui acest teritoriu ; ducele de Beaufort, tînăr, frumos, cutezător, înfumurat, foarte sigur de sprijinul reginei, declarase fără ocolişuri, că-şi va lua îndărăt, cu voie ori fără voie, ţinutul smuls tatălui său. Aşa că în vreme ce regele trăgea să moară, cele două tabere

se și strînseseră în jurul șefilor lor. Mareșalul de la Meilleraye își chemă repede toți prietenii din Paris. Ducele de Beaufort îi chemă la rîndu-i, pe ai săi, iar Gaston — fratele regelui — adună în juru-i toți slujitorii. Aceste trei partide — căci Domnul reprezentase întotdeauna un partid — aveau o atitudine atît de amenințătoare, încît regina, temîndu-se de o ciocnire între ele, îl pofti de îndată la ea pe ducele de Beaufort ; spunîndu-i că el era „omul cel mai cinstit din regat", îi încredință paza castelului unde se aflau Ludovic al XIV-lea și micul duce de Anjou. În tot cursul acelei zile, domnul de Beaufort — în fruntea unei numeroase gărzi — fu deci protectorul copiilor Franței. Această favoare — cum e lesne de înțeles — jigni cumplit două persoane : prima era ducele de Orléans, care — avînd în vedere firea lui duplicitară — ar fi trebuit să fie obișnuit cu această lipsă de încredere, iar cea de a doua, prințul de Condé, care poate c-o merita tot atît cît și Orléans.

De îndată ce regele închise ochii, toți îi întoarseră spatele. Prima care-l părăsi fu Ana de Austria ; plecînd din Château-Neuf, unde zăcea trupul bărbatului ei, se îndreptă spre Château-Vieux, aflat doar la trei sute de pași de primul castel și unde se aflau Delfinul și fratele acestuia. Nici n-apucă bine să pășească în acest castel și-i chemă pe ducele de Beaufort și pe Gaston de Orléans, fratele regelui răposat. Prințul de Condé voi să-l însoțească pe Gaston, dar Beaufort îi spuse că avea poruncă de la regină să nu dea voie nimănui să intre în afară de domnul duce de Orléans.

— Foarte bine, domnule, dar spune-i reginei că dacă voia să-mi transmită un asemenea ordin, trebuia s-o facă prin căpitanul gărzilor și nu prin dumneata, care nu ai această cădere.

— Domnule, răspunse Beaufort, fac ceea ce mi-a poruncit regina şi nimeni nu mă va putea împiedica să execut ceea ce m-a rugat ea.

Prinţul fu foarte jignit de acest răspuns al domnului de Beaufort şi din acel moment între cei doi se iscă o ură care se înteţi cumplit mai pe urmă şi ale cărei efecte nu vom întîrzia să le vedem. După discuţia cu cumnatul ei, regina se întoarse la Luvru şi toată Curtea se înapoie odată cu ea. După trei zile, regina îşi aranjase atît de bine treburile, încît toate poruncile date de rege, pe patul de moarte, erau nule şi neavenite. Parlamentul o declarase pe Ana de Austria regenta regatului *„de care urma să aibă grijă, ca şi de educaţia tînărului rege, încredinţîndu-i-se toate treburile statului, în vreme ce ducele de Orléans, unchiul lui Ludovic al XIV-lea, va fi locotenentul general al tuturor provinciilor ţării, şi şeful Consiliului statului, sub directa autoritate a reginei. În lipsa lui, funcţia de şef al Consiliului îi revine prinţului de Condé.*

Regina are deplină putere să aleagă pe cine vrea în Consiliu ca să delibereze asupra diverselor probleme ale statului, şi nu este obligată să se supună majorităţii voturilor.“

Acest ultim articol, după cum se vede, răsturna tot eşafodajul tutelei la care Ludovic al XIII-lea voise s-o supună pe regină şi în loc ca regina să fie la discreţia Consiliului, acum, dimpotrivă, Consiliul era la discreţia ei.

Nici Mazarin, nici Chavigny nu asistară la această declaraţie ; absenţa lor fiind remarcată, amîndoi au început să fie priviţi ca nişte dizgraţiaţi. Şi iată că din cele trei persoane recomandate de Richelieu pe patul de moarte, Des Noyers se retrăsese încă înainte de moartea regelui, iar celelalte erau şi ele pe cale să dispară ; odată cu ei, influenţa cardinalului care acţionase asupra lui Ludovic

al XIII-lea, sclavul său, avea să se stingă sub Ana de Austria, dușmana sa.

Siguri că Mazarin și Chavigny urmau să cadă, toți ceilalți își revărsară din plin ura asupra lor, pregătindu-se să-i despoaie. Dar se cam grăbeau. Ana de Austria moștenise de la bărbatul ei prefăcătoria, *„această virtute a regilor, urîtă, dar necesară"* — după cum spune doamna de Motteville — pregătindu-le curtenilor ei o mare păcăleală.

În ziua în care toată lumea îl credea pe Mazarin ocupat să-și facă bagajele ca să se reîntoarcă în Italia, acesta — calm și liniștit — tocmai lua masa, împreună cu Chavigny — tovarășul său de suferință — la comandorul Souvré. După-masă, cei doi buni prieteni — Mazarin și Chavigny — care se zice că se juraseră să se ajute reciproc și să nu se părăsească niciodată, nici la bine, nici la rău — se apucară să joace cărți. În toiul jocului, fu anunțat Beringhen. Văzîndu-l pe primul camerier al reginei, Mazarin fu sigur că nu venea din proprie inițiativă.

Se sculă deci de la masă și-l pofti într-o odaie învecinată.

— Monseniore, zise Beringhen, vin să vă dau o veste bună.

— Care ? întrebă Mazarin, cu *„vocea lui mătăsoasă și cu surîsu-i rece"*.

— Vestea că regina e plină de bunăvoință în ce vă privește.

— Și cum se manifestă această bunăvoință, domnule de Beringhen ?

— Din discuția pe care am surprins-o între regină și domnul de Brienne, am aflat că Ana de Austria vrea să vă facă prim-ministru.

Contrar așteptării mesagerului, surîsul de pe buzele lui Mazarin se stinse ; chipul îi deveni rece, iar privirea îm-

pasibilă, dar profundă, păru să scormone pînă-n străfundul inimii mesagerului.

— Aha ! făcu el ; zici că ai auzit acea discuție ?

— Da, monseniore.

— Și ce zicea de Brienne ?

— Zicea că din moment ce trebuie numit un prim-ministru, cea mai bună alegere pe care ar putea-o face regina ar fi eminența-voastră, nu numai ca om priceput în toate afacerile statului, ci și ca unul din cei mai devotați servitori...

— Și majestatea-sa ce-a zis ?

— Majestatea-sa se teme ca eminența-voastră să nu aibă alte angajamente.

Mazarin surise.

— Mulțumesc, domnule de Beringhen ; cînd va fi cazul, îmi voi aduce aminte de faptul că mi-ai dat această veste bună... Și dădu să iasă.

— Asta-i tot ce binevoiește eminența-voastră să-mi spună ?

— Păi, ce-ai vrea să-ți spun ? Mi-ai mărturisit că ai surprins o discuție în care regina se arată plină de bune intenții față de mine. Pentru asta n-am a-ți mulțumi decît dumitale și ți-am mulțumit.

Beringhen văzu că Mazarin — temîndu-se să nu i se întindă vreo cursă — era hotărît să joace strîns ; își dădu seama de favoarea de care șiretul italian avea să se bucure în curînd, de faptul că a doua zi o liotă întreagă de curteni se vor năpusti să-l aduleze, așa că dădu cărțile pe față :

— Ascultați, monseniore, vreau să fiu sincer cu eminența-voastră... n-am venit aici din proprie inițiativă.

— A, da ? Și în numele cui ai venit ?

— În numele reginei.

Ochii viitorului prim-ministru străluciră în mod ciudat.

— Ei, asta-i cu totul altceva ; vorbește, dragă domnule de Beringhen, vorbește...

Beringhen îi mărturisi că nu auzise discuţia dintre regină şi domnul de Brienne, discuţie care avusese într-adevăr loc, dar pe care i-o relatase însăşi majestatea-sa.

— În cazul ăsta, zise Mazarin, regina e cea care te-a trimis încoace ?

— Ea însăşi, răspunse Beringhen.

— Pe onoarea dumitale ?

— Pe onoarea mea de gentilom. Regina vrea să ştie dacă poate conta pe dumneavoastră şi dacă în cazul în care v-ar susţine aţi susţine-o şi dumneavoastră.

Trecînd într-o clipă de la totală neîncredere, la încredere deplină, Mazarin spuse :

— Domnule de Beringhen, întoarce-te la regină şi spune-i că-mi pun — fără nici o condiţie — soarta în mîinile ei. Că renunţ la toate favorurile pe care le am de la raposatul rege ; că-mi va fi greu să-i spun toate aceste lucruri prietenului meu Chavigny, dar că nădăjduiesc că majestatea-sa va ţine secretă această alianţă a noastră pe care eu mă angajez s-o respect cu sfinţenie.

— Monseniore, zise Beringhen, eu n-am o prea bună ţinere de minte şi mi-e teamă că n-am să-i pot relata întocmai reginei cele spuse de dumneavoastră. Aşa că vă rog să scriţi aici tot ceea ce mi-aţi spus mai adineauri.

Şi scoţînd din buzunar o foaie de hîrtie cerată şi un creion i le întinse lui Mazarin. Luat pe neaşteptate, acesta nu mai putu da înapoi. Luă hîrtia şi creionul şi scrise :

„Nu voi dori niciodată decît ceea ce doreşte şi regina ; mă dezic, din toată inima, de toate avantajele oferite de raposatul rege şi renunţ la ele, fără nici o rezervă, în favoarea bunătăţii fără egal, a majestăţii-sale.

Scris şi semnat de mîna mea, al majestăţii-sale cel mai umil, cel mai ascultător, cel mai fidel şi cel mai recunoscător supus.

Jules, cardinal de Mazarin.“

Şi-i întinse hîrtia lui Beringhen, care-o citi, dar care începu să clatine din cap.

— Ce e? Ţi se pare că biletul nu spune tot ceea ce trebuia să spună?

— Dimpotrivă, îl găsesc atît de bine întors din condei, încît şi eu şi regina am fi dat nu ştiu cît să fie scris cu cerneală şi nu cu creionul. Creionul, ştiţi şi dumneavoastră monseniore, se şterge repede.

— Spune-i reginei că mai tîrziu îl voi scrie cu cerneală pe hîrtie, pe pergament, pe oţel, pe ce-o vrea ea şi că dacă trebuie, îl voi semna cu sîngele meu.

— Adăugaţi toate astea în *post-scriptum*, monseniore, zise Beringhen ; uitaţi-vă, mai aveţi loc.

Şi cardinalul scrise *post-scriptum*-ul cerut de Beringhen care, nespus de fericit de succesul tratativelor sale, se înapoie la Luvru. Regina mai stătea încă de vorbă cu de Brienne cînd intră camerierul. Discret, de Brienne voi să se retragă, dar regina îl opri. După ce citi, nespus de bucuroasă, ceea ce scrisese cardinalul, îi dădu hîrtia lui de Brienne s-o păstreze ; acesta o închise într-o casetă de unde nu avea voie s-o scoată decît la cererea reginei, adică chiar în cursul acelei zile, după ce numirea cardinalului fu întărită de Parlament. După care hîrtia îi fu înapoiată lui Mazarin împreună cu brevetul prin care Ana de Austria nu numai că-i înapoia cardinalului toate favorurile la care acesta renunţase de bună voie, dar îl mai numea şi prim-ministru.

Şi iată astfel explicată — prin zvonurile din păcate confirmate de această purtare a reginei — miraculoasele naşteri ale lui Ludovic al XIV-lea şi ducelui de Anjou după douăzeci şi doi de ani de sterpitudine. Şi iată explicat poate şi misterul de mai tîrziu al „omului cu masca de fier".

Capitolul IX

1643 — 1644

Ducele de Enghien. — Charlotte de Montmorency. — Ultima iubire a lui Henric al IV-lea. — Bătălia de la Rocroy.

Toate aceste mari schimbări, oricît de importante ar fi fost, se săvîrşiră doar în cinci zile. În a şasea, sosi vestea victoriei de la Rocroy. Să ni se îngăduie să spunem cîteva cuvinte despre tînărul învingător care va juca un rol de seamă în afacerile publice şi private din timpul regenţei.

Ducele de Enghien — care avea să devină nu peste mult, Marele Condé — era fiul lui Henric de Burbon, prinţ de Condé, căruia i se spunea Domnul Prinţ sau mai pe scurt, Prinţul ; personaj mediocru, Prinţului i se reproşau două lucruri : primul, că era foarte avar şi al doilea, că era prea puţin brav. La aceste două acuzaţii el răspundea întotdeauna că marchizul de Rostaing era şi mai avar şi că ducele de Vendôme şi mai laş decît dînsul. Prinţul mai era acuzat şi de un alt cusur, destul de des întîlnit în acea epocă : deşi trecuseră zece ani de cînd se însurase cu frumoasa Charlotte de Montmorency, încă nu avea copii. Dar iată că, din fericire atît pentru el cît şi pentru Franţa, fu vîrît în închisoarea din Vincennes. Soţia lui se duse după el şi, în timpul acestei recluziuni, s-au născut ducesa de Longueville şi ducele de Enghien.

Charlotte de Montmorency, nevasta Prinţului, era la cincisprezece ani de o frumuseţe atît de uluitoare, încît Henric al IV-lea se îndrăgosti nebuneşte de ea şi nu se ştie ce-ar fi fost în stare să facă dacă pumnalul lui Ra-

vaillac nu i-ar fi curmat viața. Bassompierre, care era și el îndrăgostit de ea, scrie în *Memoriile* sale : *„Nu exista nimic mai frumos sub soare, nici mai perfect, nici mai plin de grație ca domnișoara de Montmorency"*.

Tînăra urma să se mărite cu acest nobil, dar Henric îl rugă cu lacrimi în ochi să renunțe la această căsătorie. Bietul rege, deși avea atunci cincizeci și cinci de ani, se îndrăgostise cu tot atîta patimă ca la douăzeci. Regina Maria de Medicis, geloasă ca toate italiencele, puse piciorul în prag și-l obligă pe rege s-o lase pe fată să se mărite. Atunci Henric se hotărî să i-o dea de nevastă prințului de Condé, recunoscut pentru indiferența lui față de sexul slab. Prințul fu de acord să se însoare, cu atît mai mult cu cît cheltuind nebunește, ajunsese în umilitoarea situație de a nu mai avea decît un venit de zece mii de livre. Or, conetabilul de Montmorency, măgulit de a se înrudi cu un prinț de sînge, făgădui să-i dea fetei sale o sută de mii de scuzi zestre, iar regele, la rîndul său, să-i dăruiască tinerei mirese toate bunurile confiscate odinioară bătrînului duce de Montmorency. Această dotă princiară aduse familiei de Condé marile moșii din Chantilly, Montmorency, Ecouen și Valery.

Iată însă că după nuntă, contrar așteptărilor regelui, Prințul devine brusc, gelos ; își ferecă soția, în casă și o păzi cu atîta străşnicie, încît regele nu mai putu cu nici un chip s-o vadă. Izbuti totuși să-i trimeată o scrisoare în care o implora ca în seara cutare să se arate la ferastră, cu o lumînare în mînă, ca să-i poată zări chipul. Charlotte se arătă și se zice că ar fi fost atît de frumoasă, încît regele văzînd-o fu cît pe-aci să leșine. Cînd Prințul auzi de această nebunie a lui Henric, își luă nevasta și o duse în castelul lui din Muret, aproape de Soissons. Deghizat în surugiu, cu un plasture pe ochi, Henric ajunse la Muret, unde — cocoțat pe capra unei trăsuri — îi aținu calea tinerei prințese. Văzînd că nu poate scăpa de insisten-

țele regelui său, Prințul își luă nevasta si plecă la Bruxelles. Marchizul de Coeuvres, amabasadorul Franței în Țările-de-Jos primi imediat poruncă s-o răpească pe frumoasa Charlotte și s-o aducă la Paris. Prevenit la vreme, Prințul fugi la Milan. La puțină vreme după asta, Henric al IV-lea murind asasinat, Prințul se putu, în sfîrșit, întoarce la Paris. Dar Maria de Medicis, care nu-l putea suferi, găsi repede un pretext ca să-l închidă în donjonul de la Vincennes, unde bietul Prinț rămase trei ani încheiați. Spre marea mirare a întregii Curți, frumoasa Charlotte ceru să fie închisă împreună cu el. Din această căsătorie, atît de plină de peripeții, se iviră, după cum am mai spus, doamna de Longueville și ducele de Enghien.

Tînărul prinț era tot pe atît de viteaz pe cît de laș era tatăl său și deși n-avea decît douăzeci și doi de ani cînd a luat parte la bătălia de la Rocroy, s-a acoperit de glorie. Sub ordinele sale au luptat atunci domnii de Gassion, de La Ferté-Senectère, de l'Hôpital, d'Espenon și Sirot.

Gassion, ajuns mai tîrziu mareșal al Franței, a fost unul dintre cei mai bravi ofițeri din cîți au existat. Cardinalul Richelieu îl poreclise Războinicul, iar generalul don Francesco de Mello, îi spunea mai poetic, Leul Franței.

La Ferté-Senectère era nepotul lui François de Saint-Nectaire care apărase Metzul atacat de Carol Quintul.

Mareșalul de L'Hôpital era fratele domnului de Vitry care-l ucisese pe mareșalul d'Ancre și despre care Lauzières spunea în gura mare :

— De ce nu-mi dați și mie pe careva să-l asasinez mișelește ca să ajung mai apoi mareșal al Franței, așa cum a ajuns Vitry ?

D'Espenon și Sirot erau niște simpli soldați, dar care făcuseră din plin dovada bravurii lor.

Armata dușmană, comandată de don Francesco de Mello — care-i avea sub ordinele sale pe generalul Beck și pe contele de Fuentes — era alcătuită din douăzeci și

opt de mii de oameni. Ducele de Enghien avea sub ordinele sale doar cincisprezece mii de pedestraşi şi şapte mii de călăreţi. Cu două zile înainte de această luptă, primise — odată cu vestea morţii regelui — şi ordinul de a nu se angaja într-o bătălie decisivă. Dar tînărul general se sinchisi prea puţin de acest ordin. Francesco de Mello se lăudase că avea să cucerească oraşul Rocroy în trei zile şi că după opt zile avea să fie sub zidurile Parisului. Ducele de Enghien îi ieşi imediat înainte, ca să-i taie drumul. Rocroy era un oraş de cîmpie, înconjurat de păduri şi de mlaştini, la care nu puteai ajunge decît sau pe nişte poteci lungi şi întortocheate, sau pe coasta Champagne, unde n-aveai de străbătut decît un sfert de leghe de pădure şi de hăţiş. În acea cîmpie, tăiată de un rîu, puteau să încapă două oşti de douăzeci pînă la treizeci de mii de oameni fiecare, cu condiţia să poţi ajunge acolo ; căci don Francesco de Mello nu numai că-şi apăra cu străşnicie poziţia, dar mai era şi stăpîn pe toate cărările şi drumurile care duceau într-acolo.

În ajunul bătăliei, prinţul de Enghien ţinu un consiliu de război. Mareşalul de la Ferté, mentorul prinţului, fu de părere — ca dealtfel şi d'Espenon — să se trimeată doar nişte întăriri oraşului ; dar Jean de Gassion şi Sirot opinară pentru ridicarea asediului, şi cum tînărul prinţ era şi el de aceeaşi părere, se hotărî să se forţeze trecerea prin defileul din Champagne. În 18 mai, ducele de Enghien îşi împărţi oastea în : două linii de atac, o avangardă şi o rezervă. El preluă comanda primei linii, pe cea de a doua o încredinţă mareşalului de l'Hôpital, avangarda lui Gassion, iar rezerva, lui Sirot. În zori, avangarda se îndreptă spre defileul pe care Gassion îl găsi aproape nepăzit, fiindcă don Francesco de Mello nu se aştepta cîtuşi de puţin la o asemenea cutezanţă din partea francezilor. Defileul fu repede cucerit şi francezii coborîră în cîmpie, unde

ducele de Enghien își aranjă soldații în linie de atac pe o colină, apărat în dreapta de păduri, în stînga de mlaștini, iar în spate de defileul prin care tocmai trecuse. În față se afla armata spaniolă, desfășurată pe o ridicătură și despărțită de armata franceză doar de o vîlcea care constituia un mare dezavantaj pentru cel ce ar fi atacat primul. Zărindu-i pe francezi, don Francesco de Mello, îi trimise ordin generalului Beck, sub comanda căruia se aflau șase mii de oameni aflați la distanță de o zi de tabără, să-i vină grabnic în ajutor. Generalul spaniol își aranjă oastea în aceeași ordine ca și cea franceză ; el luă comanda aripei drepte, pe cea din stînga i-o încredință ducelui de Albuquerque, iar bătrînului general Fuentes îi dădu pe mînă acea hîrșită infanterie spaniolă, de reputație europeană și care constituia rezerva sa. Contele de Fuentes, octogenar și bolnav de gută, nemaiputîndu-se ține în șa, era purtat într-o litieră. La ora șase seara, cînd armata franceză isprăvi aranjatul, începu o canonadă însuflețită, dar care era net în dezavantajul francezilor, întrucît artileria dușmană era mult mai numeroasă și mai bine adăpostită decît cea franceză. Ducele de Enghien ordonă atunci să se abordeze linia de atac spaniolă ; dar chiar în clipa în care soldații se pregăteau să pornească, un incident neprevăzut îi obligă să-și îndrepte atenția în altă parte.

La Ferté-Senectère, care comanda aripa stîngă, sub ordinele mareșalului l'Hôpital, voi să profite de faptul că mareșalul fusese chemat de duce și să culeagă el singur laurii eliberării orașului Rocroy. Așa că în loc să rămînă la postul său și să aștepte ordinele superiorilor săi, se așeză în fruntea cavaleriei și a celor cinci batalioane de infanterie, traversă mlaștina și se îndreptă spre oraș, dezorganizînd astfel aripa stîngă și expunînd restul armatei franceze, atacului inamic.

Don Francesco de Mello era un general mult prea abil ca să nu profite de această greșeală ; porunci imediat aripii

drepte să înainteze ca să-l despartă pe la Ferté-Senectère de restul armatei. Dar ducele de Enghien, care-i ghicise gîndul, acoperi într-o clipă locul ce rămăsese gol așa că armata lui don Francesco se ciocni de a sa. Totodată La Ferté primi ordinul să se întoarcă imediat și să-și ocupe locul pe care-l părăsise într-un mod atît de imprudent. La Ferté merita o pedeapsă severă ; dar cum răul nu era chiar atît de mare pe cît ar fi putut să fie, scăpă cu o mustrare zdravănă și, după ce-și recunoscu greșeala și mărturisi și motivul pentru care o săvîrșise, jură s-o repare a doua zi, fie chiar și cu prețul vieții sale.

Ziua, fără să fi fost pustiitoare, fusese totuși foarte obositoare ; cele două oștiri rămăseseră în poziția de la început ca să fie gata de luptă a doua zi. Fiecare dormi alături de armele sale ; dimneață, cînd să înceapă lupta, ducele de Enghien care, ce e drept, se culcase foarte tîrziu, dormea tun. Cu chiu cu vai izbutiră să-l scoale. I se întîmplase și lui ceea ce i se întîmplase și lui Alexandru cel Mare. Învingătorul de la Arbela și cel de la Rocroy erau deoltfel, în momentul celor două bătălii, cam de aceeași virstă, iar la douăzeci și ceva de ani, prima și cea mai mare nevoie cînd ești obosit e somnul. Prințul se urcă pe cal ; în poziția celor două armate nu se operase nici o schimbare ; i se aduse însă la cunoștință că, în timpul nopții, don Francesco de Mello, ascunsese într-o pădure ce se întindea pînă la vîlceaua ce despărțea cele două armate, un corp de o mie de mușchetari. Prințul își dădu seama că fuseseră așezați acolo ca să-l prindă din flanc atunci cînd el va ataca. Hotărî, deci, să-i distrugă fără întîrziere. Se năpusti spre pădure și, într-o clipă toți acei mușchetari, răniți, morți, alungați, dispărură. După asta îi porunci lui Gassion să taie prin pădure, în fruntea infanteriei, în vreme ce el, în fruntea cavaleriei, încălzită de această primă victorie, urma să-i lovească din față pe cei pe care Gassion îi va lovi din flanc. Atacată urma să fie aripa stîngă a

dușmanului, condusă de ducele de Albuquerque, care habar n-avea despre distrugerea mușchetarilor din pădure. Și iată-l pe prinț atacîndu-l pe dușman din față în vreme ce Gassion îl prinse din flanc. Albuquerque trimise opt detașamente ca să facă față acestuia din urmă, iar el, cu restul trupei, se pregăti să-l întîmpine pe prinț. Atacul fu cum nu se poate mai violent : căci dintr-o parte, infanteria spaniolă era risipită și pusă pe goană de cavaleria prințului, iar din alta, cavaleria era respinsă cu putere de pedestrașii lui Gassion. Ducele de Albuquerque făcu tot ce putu ca să-și adune soldații ; dar totul fu zadarnic ; spaniolii, speriați, o luaseră la goană, hăcuiți de cavaleria prințului, împușcați de infanteria lui Gassion.

În aripa dreaptă victoria era sigură ; dar nu același lucru se petrecea și în aripa stîngă, unde, dimpotrivă, succesul înclina de partea spaniolilor. Mareșalul de L'Hôpital își condusese cavaleria într-un asemenea galop, încît atunci cînd trebuiră să-l atace pe dușman, soldații abia își mai trăgeau sufletul. Francesco de Mello nu trebui să facă decît un singur pas înainte ca să-i respingă. După care, cavaleria se năpusti asupra infanteriei lui La Ferté, pe care-o risipi într-o clipă. Apoi, profitînd de debandada creată, atacă din nou, cu toată puterea și La Ferté, grav rănit, căzu prizonier cu toată artileria sa. Mareșalul de l'Hôpital, vrînd să-i vină în ajutor, fu rănit de un glonte în braț ; din clipa aceea, ofițerii francezi, care încă nu știau nimic de victoria ducelui de Enghien, socotiră bătălia ca și pierdută și-l rugară pe Sirot să se retragă. Dar acesta le răspunse :

— Vă înșelați, domnilor, bătălia nu-i pierdută, pentru că dușmanul încă n-a avut de-a face cu Sirot și cu tovarășii săi.

Așa că în loc să bată în retragere, Sirot ordonă să se treacă la atac și, cu rezerva sa, îl lovi pe Mello care,

dintr-o dată, spre marea sa mirare, se văzu oprit de un zid ca de bronz. În acelaşi timp, prinţul — aflînd despre dezastrul aripei stîngi — se năpusti spre Mello şi-l atacă din spate. Strîns între două fronturi, generalul spaniol deveni victima îngîmfării sale. Atacat din faţă de Sirot, din spate de prinţ, care căzu asupra lui ca un fulger, din flanc de Gassion, fu silit nu numai să abandoneze prizonierii şi artileria franceză, ci să lase în mîinile duşmanului o bună parte dintr-a sa. Oştile sale dădură bir cu fugiţii, strecurîndu-se printre liniile franceze şi el însuşi, nemaiavînd altceva de făcut, se văzu silit să le urmeze.

Mai rămînea rezerva spaniolă, acea teribilă infanterie, alcătuită din şase mii de oameni şi optsprezece tunuri reunite într-o singură baterie. Această rezervă trebuia distrusă înainte ca Albuquerque să apuce să-şi adune aripa stîngă, Mello, aripa dreaptă, iar generalul Beck să ajungă cu corpul lui de armată. Aşa că prinţul, în loc să-i urmărească pe fugari, îşi adună toate forţele împotriva acestei infanterii care, nemişcată, mohorîtă, ca un fel de redută vie, încă nu apucase să ia parte la luptă.

Gassion, cu o parte din cavalerie, fu repede trimis să-l împiedice pe Beck să ajungă pe cîmpul de luptă. Apoi, prinţul de Enghien cu restul oastei, cu spada în mînă, mergînd în prima linie, se prăvăli peste infanteria spaniolă. Generalul Fuentes îl lăsă pe prinţ să se apropie pînă la distanţa de cincizeci de paşi. Atunci, la un ordin al său, acea masă nemişcată se dădu în lături şi optsprezece guri de tun bubuiră deodată, făcînd o spărtură înfricoşătoare în rîndurile soldaţilor francezi, care se retraseră în dezordine. Dar, într-o clipă, la comanda prinţului, coloana de atac se refăcu şi înaintă pentru a doua oară, de data asta respinsă de un uragan de mitralii ; de trei ori se retrase prinţul şi de trei ori se reîntoarse la atac. A treia oară începu lupta corp la corp. De data asta însă, lipsită de ajutorul artileriei sale, atacată din toate părţile, infanteria spa-

niolă, acea masă — pînă atunci atît de compactă — începu să se împartă, să se rupă, să se împrăştie şi să fugă, lăsînd în urmă două mii de morţi şi, în mijlocul lor, pe bătrînul conte de Fuentes.

În acel moment apăru şi Gassion. Generalul Beck nu-l mai aşteptase şi se retrăsese cu toată oastea sa. Lupta se isprăvise. Francezilor nu le mai rămînea decît să-şi numere morţii şi să-şi adune prizonierii. Victoria era deplină. Ducele îl îmbrăţişă pe Gassion, care-l secondase atît de bine, şi-i făgădui bastonul de mareşal. Duşmanul lăsase pe cîmpul de luptă nouă mii de morţi ; şapte mii de spanioli căzuseră prizonieri, fuseseră capturate mai multe tunuri şi treizeci de steaguri. Don Francesco de Mello fusese prins dar izbutise să fugă, lăsînd în mîinile celor care-l capturaseră bastonul de comandant ; acest baston fu adus prinţului, chiar în clipa în care, călare pe cal şi cu pălăria în mînă, se uita cu jale la trupul bătrînului conte de Fuentes, străpuns de unsprezece răni. După ce-l contemplă o vreme, prinţul spuse trist :

— Dacă n-aş fi învins, aş fi vrut să mor într-un fel tot atît de glorios ca şi el !

A doua zi, ducele de Enghien intră în oraşul Rocroy. Vestea acestui succes neaşteptat se răspîndi pretutindeni, ajungînd pînă la Paris. Întreaga ţară, salutînd aurora noii domnii, era plină de bucurie şi de mîndrie. Regina era aclamată peste tot pe unde apărea, iar cardinalul de Retz, acel veşnic nemulţumit, se dădu iar bine pe lîngă ea zicîndu-şi că : *„într-o asemenea epocă, nu-i şedea bine unui om cinstit să se pună rău cu Curtea"*.

Singuri prinţii simţiră oarecare nemulţumire să-l vadă pe Mazarin cocoţat în înalta funcţie în care l-am văzut instalat de regentă.

Capitolul X

1643 — 1644

Situaţia Anei de Austria. — Întoarcerea supuşilor ei. — Purtarea doamnei de Chevreuse. — Principesa de Condé. — Generozitatea lui Mazarin faţă de doamna de Chevreuse. — Doamna de Hautefort. — Nemulţumirea creşte. — Regele Halelor. — Partidul Importanţilor. — Două scrisori. — Cearta dintre doamna de Montbazon şi prinţesa de Condé. — Dizgraţia doamnei de Chevreuse. — Conspiraţia impotriva lui Mazarin. — Arestarea ducelui de Beaufort. — Fuga doamnei de Chevreuse. — Sfîrşitul cabalei Importanţilor.

Succedînd la putere, regina Ana de Austria se văzu trecînd brusc de la fosta ei stare de regină oprimată, la o putere aproape nelimitată. Cei care suferiseră alături de ea — şi numărul acestora era destul de mare — credeau că după ce-i împărtăşiseră dizgraţia, acum aveau dreptul să împartă cu ea puterea. Numai că această revenire a reginei alături de nişte prieteni credincioşi nu se mai putea face fără a stîrni mari perturbări în politica de toate zilele, care nu se schimbă odată cu oamenii. Maşina guvernamentală montată de Richelieu continuase să meargă sub Ludovic al XIII-lea exact cum mersese şi sub cîrmuirea cardinalului şi cum avea să meargă şi sub Ana de Austria.

Dealtfel se ştie dintotdeauna că cei care ajung la putere datorită unui partid, primul lucru pe care-l fac cînd se văd sus, e să întoarcă spatele tocmai acestui partid. Aşa au făcut Octavian, Henric al IV-lea şi Ludovic-Filip. Ingratitudinea a devenit astfel o virtute regală. Numai că

poziția Anei de Austria nu era totuși chiar cea a întemeietorilor de dinastii : Octavian pusese bazele monarhiei, Henric al IV-lea înlocuise o ramură pe cale de dispariție, Ludovic-Filip se substituise ramurii vîrstnice, uscată, dar încă vie. Ana de Austria venise la putere doar fiindcă era mama regelui : nu făcuse nici un efort ca să ajungă în vîrful piramidei și nimeni n-o ajutase în acest sens. Așa că nu avea de răsplătit servicii deosebite, ci doar niște mici devotamente.

Doamna de Hautefort, exilată de cardinal, fu rechemată de Ana de Austria, dîndu-i-se slujba pe care-o avusese odinioară, adică de cameristă a reginei. Marchiza de Senecey, exilată ca și doamna de Hautefort, fu rechemată ca și ea și făcută din nou doamnă de onoare. Laporte, camerierul Anei de Austria, care fusese închis din pricina ei și apoi exilat în Saumur, fu rechemat și numit primul valet al regelui. În sfîrșit, doamna de Chevreuse, căreia Ludovic al XIII-lea îi interzisese cu strășnicie să mai pună piciorul în Franța, fu înștiințată că i se ridicase această interdicție și că se putea întoarce acasă. A existat deci — ca la începutul oricărei domnii — un moment în care toată lumea era mulțumită sau aproape, și în care cei avizați încă nu se puteau pronunța în privința viitorului. Deocamdată toți ochii erau ațintiți asupra doamnei de Chevreuse, căci dacă fosta favorită a reginei izbutea să se apropie din nou de stăpîna ei, multe lucruri puteau lua un cu totul alt curs.

Favorita era așteptată din zi în zi. Fusese, timp de douăzeci de ani, prietena intimă a Anei de Austria ; jumătate din acești ani fusese persecutată din pricina ei : exilată, proscrisă, alungată din Franța, amenințată cu închisoarea, fugise deghizată în bărbat, și, așa cum Hanibal îi căuta pretutindeni pe dușmanii imperiului roman, tot așa îi căutase și ea, în mai toate țările Europei, pe dușmanii cardinalului. Ca tot ceea ce întreprindea doamna de Che-

vreuse, şi întoarcerea ei trebuia să facă vîlvă ; plecase din Bruxelles cu douăzeci de trăsuri şi intră în Franţa cu un alai de regină. Amintindu-şi de influenţa pe care-o avusese odinioară asupra Anei de Austria, pe vremea iubirilor ei nefericite, se şi vedea împărţind cu aceasta regenţa. Dar cu trei zile înainte de a ajunge la Paris, îl întîlni în drum pe prinţul de Marcillac.

— Regina, îi spuse el, a devenit serioasă şi cucernică, nu mai este cea pe care o ştiai dumneata. Gîndeşte-te deci cum să te porţi faţă de ea. Să ştii că ţi-am ieşit înainte numai ca să-ţi dau acest sfat.

— Foarte bine, răspunse doamna de Chevreuse surizînd ca o femeie foarte sigură de ea.

După care îşi continuă drumul, fără să mai facă vreun popas ; îşi luă, în trecere, bărbatul de la Senlis şi iat-o la Luvru. Regina o primi imediat şi păru nespus de bucuroasă c-o vede. Numai că primirea — din care răzbătea ceva rece şi ceremonios — era departe de cea la care se aşteptase doamna de Chevreuse. Pe lîngă faptul că devenise serioasă şi cucernică — aşa cum îi spusese prinţul de Marcillac — Ana de Austria o avea acum alături pe acea frumoasă Charlotte de Montmorency, vechea rivală a doamnei de Chevreuse ; sigur că principesa nu devenise, cu vîrsta, mai indulgentă, ci dimpotrivă, îi vîrîse reginei în cap tot soiul de lucruri împotriva vechii sale prietene. Apoi, ca toţi exilaţii, doamna de Chevreuse nu ştiuse să meargă în pas cu vremea ; credea că va găsi toate lucrurile, în Franţa, aşa cum le lăsase. Or, nu numai sentimentele particulare ale reginei se schimbaseră, ci şi cele politice, primele influenţate de Mazarin, celelalte, de evenimente. Doamna de Chevreuse rămăsese la etapa simpatiei, poate puţin interesate, a reginei, pentru cumnatul ei şi la fidelitatea acesteia faţă de Spania, pentru care fusese gata, de mai multe ori, să-şi sacrifice patria adoptivă. Dar Ana de Austria nu mai era femeia stearpă

și persecutată, care se vîra în toate comploturile ducelui de Orléans ; era mama regelui, regenta Franței. Or, ca să fii o cumnată îngăduitoare ar fi trebuit să fii o mamă vitregă, iar ca să continui a te arăta binevoitoare față de Spania, ar fi trebuit să fii o regină ticăloasă.

Doamna de Chevreuse nu-și dădu seama de aceste lucruri și se retrase foarte puțin satisfăcută de primirea care i se făcuse, nesesizînd faptul că prin legăturile ei flamande, lorene și spaniole, putea fi considerată oricînd un dușman al statului. În aceeași zi în care fusese primită de regină, și cam la două ceasuri după ce plecase de la ea, fu anunțată că domnul cardinal Mazarin venise să-i ceară favoarea unei întrevederi. Această veste îi dădu din nou curajul pierdut o clipă : dacă ministrul întindea el primul mîna, însemna că ea nu-și pierduse încă puterea. Dacă venea el la ea, însemna că avea nevoie de sprijinul ei.

În realitate, vicleanul cardinal voia să afle cam în ce ape se scaldă.

Dîndu-și deci niște aere de regină, doamna de Chevreuse îl pofti pe cardinal să intre. Acesta se înfățișă respectuos, afabil, surîzător și cu vorba mai mieroasă ca niciodată. Aflase de sosirea ei și venea să-i prezinte omagile. În plus, știind că mandatele de plată soseau greu, neîndoindu-se că după o atît de lungă și de costisitoare călătorie doamna de Chevreuse avea nevoie de bani, îi aducea cincizeci de mii de scuzi de aur, pe care-o ruga să-i accepte cu titlul de împrumut.

O femeie mai abilă decît doamna de Chevreuse ar fi făcut pe timida și pe modesta ; ea, dimpotrivă, crezîndu-se o mare putere, începu să pună condiții. Șiretul italian o lăsă să vorbească. Doamna de Chevreuse ceru să i se redea domnului de Vendôme, Bretania. Mazarin îi răspunse că nu putea smulge această provincie mareșalului de La

Meilleraye, în mîinile căruia o încredinţase Richelieu ; dar că-i putea oferi domnului de Vendôme amiralitatea, pe care i-o putea lua oricînd domnului de Brézé, mai puţin primejdios dacă-l nemulţumeai, decît domnul de La Meilleraye. Cum nu mai avu ce spune, doamna de Chevreuse înclină din cap în semn de mulţumire, după care ceru şi pentru ducele de Épernon funcţia de colonel general de infanterie şi provincia Guyenne. Funcţia era la dispoziţia lui Mazarin aşa că i-o dădu pe loc ; cît despre Guyenne, o dăduse — din păcate — contelui de Harcourt ; ministrul îi făgădui totuşi să facă tot ce-i va sta în putinţă ca să-l determine pe Harcourt să-şi dea cît mai repede demisia din funcţia de guvernator al acestei provincii. Încurajată de aceste două prime concesii, doamna de Chevreuse abordă problema cea mai importantă, şi anume să i se ia marele sigiliu cancelarului Séguier şi să fie dat marchizului de Châteauneuf. Dar aici se opri şi bunăvoinţa cardinalului, care se opunea din răsputeri ca domnul de Chateauneuf să fie reprimit la Curte. Făgădui totuşi, de formă, să vorbească cu regina, dar din clipa acea o socoti pe doamna de Chevreuse o viitoare inamică a sa. Cîtăva vreme, doamna de Chevreuse se legănă cu ideea că Mazarin o privea cu bunăvoinţă ; dar cum, lipsind atîta vreme, şi neavînd habar de intimitatea dintre cardinal şi regină, începu să strecoare, în discuţiile cu Ana de Austria, cîte o înţepătură la adresa cardinalului, regina deveni din ce în ce mai rece faţă de ea ; cum, pe de altă parte, ducele de Vendôme cerea în zadar să i se lase amiralităţii, pe care în sfîrşit o căpătase, taxa de ancorare, care i se luase ; cum contele de Harcourt nici nu voia să audă să-i cedeze domnului duce de Épernon, funcţia de guvernator în Guyenne ; cum, în sfîrşit, ministrul i-o spusese verde că cererea ei în legătură cu domnul de Châteauneuf nu poate fi satisfăcută, doamna de Chevreuse se plictisi de toate

aceste făgăduieli, deşarte ; se asigură deci de sprijinul ducelui de Beaufort şi, după ce se crezu destul de puternică pentru a deveni şefa unui partid, începu să se declare pe faţă împotriva cardinalului.

Pe de altă parte, doamna de Hautefort — favorita pe care regina o iubise cel mai mult după doamna de Chevreuse — începu şi ea să blameze alegerea pe care o făcuse regina şi să-i spună cu glas tare ceea ce gîndea despre Mazarin. În toiul acestor fapte sosi la Curte omul care credea că are dreptul să ceară şi el o favoare pentru primejdiile prin care trecuse : omul acesta era fostul prieten al lui Cinq-Mars, acel Fontrailles care alesese fuga sub pretext că ţinea prea mult la capul lui. Dar, contrar aşteptării sale, Fontrailles nu obţinu nimic altceva decît o primire foarte rece, şi asta din pricină că regina îşi aduse aminte că el fusese cel care semnase, la Madrid, acel faimos tratat ce-i întindea Spaniei, pe tavă, Franţa. Fontrailles contase pe influenţa ducelui de Orléans ; dar ducele de Orléans, încă năucit de disputele cu Richelieu, se ţinea deoparte, împreună cu prietenul său, abatele de la Rivière.

Pe de altă parte, doi oameni care jucaseră un mare rol sub domnia precedentă — Chavigny şi Boutillier — căzuseră brusc în dizgraţie.

Toţi aceşti nemulţumiţi se grupară în jurul ducelui de Beaufort care — din ziua în care regina îl proclamase „cel mai cinstit om din Franţa" şi-i încredinţase paza lui Ludovic al XIV-lea şi a fratelui său, se şi vedea luînd locul prinţului de Condé. În plus, domnul de Beaufort era iubitul doamnei de Montbazon, mama vitregă a doamnei de Chevreuse, de fapt mult mai tînără şi mai frumoasă decît fata vitregă.

Să spunem cîteva cuvinte despre acest şef de partid care a avut un mare rol în Frondă şi care s-a bucurat de

atîta popularitate, încît istoria l-a consemnat în paginile ei sub numele de „Regele Halelor", poreclă dată de însuși norodul Parisului.

François de Vendôme, duce de Beaufort, cel de al doilea fiu al lui Cézar de Vendôme — fiul natural al lui Henric al IV-lea și al Gabrielei d'Estrées — era pe atunci un bărbat tînăr și frumos care, cu pletele lui bălaie și nete-de, aducea mai curînd a englez decît a francez. Curajos dincolo de orice expresie, întotdeauna gata de fapte cute-zătoare, dar fără educație și fără vorbe curtenitoare, el avea toate calitățile și toate cusururile pe care nu le avea Gaston de Orléans ; căci acesta din urmă, deși foarte instruit și vorbind cu eleganță, se purta întotdeauna ca un laș. Așa că pe seama acestor doi prinți, poporul născo-ceise următoarele versuri :

„Beaufort în bătălie tună
Și sigur că te temi de el.
Dar mintea lui — cînd și-o adună —
E ca a unui bobocel.

Beaufort — persoană cu renume —
Ce-ntreg Parisu-a-nsuflețit
Sortit e pentru spadă-n lume
Și nicidecum pentru vorbit.

Slujește Franța cu credință
Cît nu s-apropie de bară ;
Înfrîngă-și orice elocință,
Dar spada să și-o tragă-afară.

Gaston vorbește clar, frumos,
Și fără vreo încurcătură.
De ce Gaston nu-i curajos ?
De ce Beaufort nu-i bun de gură ?"

Se întîmpla adesea ca în timpul unei discuții, ducele de Beaufort să confunde un cuvînt cu altul ; ceea ce schimba uneori cu totul sensul frazei. Spunea de pildă, că un oarecare căpătase „o confuzie" în loc de contuzie. Într-o zi spuse despre doamna de Grignan, pe care-o văzuse în doliu :

— Am văzut-o mai deunăzi pe doamna de Grignan... Avea un aer „lubric"...

De fapt voise să spună lugubru. Iar doamna, la rîndul ei, ca să i-o plătească, zărind într-o zi un senior german, zise :

— Seamănă ca două picături de apă cu ducele de Beaufort, cu singura deosebire că neamțul vorbește franțuzește mult mai bine decît el.

În fiece zi, partidul care-l recunoscuse, în mod tacit, pe domnul de Beaufort ca șef, și care era alcătuit — zice cardinalul de Retz : *„din patru sau cinci melancolici ce păreau că se gîndesc aiurea"*, se străduia să se întărească. Ducele de Beaufort nu precupețea nimic ca să creeze impresia că e un mare as în materie de comploturi. *„Se țineau ședințe la ore nepotrivite* — spune în continuare cardinalul de Retz — *se dădeau întîlniri fără motiv ; pînă și vînătorile erau misterioase."* Așa că poporul, aproape întotdeauna exact în aprecierile sale, numise această facțiune „Partidul Importanților". Nu-i mai trebuia decît o ocazie acestui partid ca să dea cărțile pe față. Și iată că printr-o întîmplare neașteptată, această ocazie se ivi.

Într-o zi, doamna de Montbazon, soția lui Hercule de Rohan, duce de Montbazon, primi la ea o mulțime de persoane de seamă de la Curte ; după ce plecară, o cameristă găsi, uitate în salon, două scrisorele pe care i le aduse stăpînei sale. Erau două bilețele dulci, nesemnate însă. Urînd-o cumplit pe doamna de Longueville, doamna de Montbazon

fu sigură că ele îi căzuseră din buzunar lui Coligny, care-i făcea curte rivalei sale. Doamna de Longueville, era fata principesei Charlotte de Montmorency și era socotită drept cea mai frumoasă și mai spirituală femeie din Franța. Dar, cu toate calitățile ei — bogăție, măreție, frumusețe, spirit — ducesa de Longueville era nefericită : taică-său, prințul de Montmorency, o silise să se mărite cu un bărbat bătrîn, care — printr-un ciudat capriciu al soartei — era îndrăgostit lulea de doamna de Montbazon. Acuzația adusă de aceasta doamnei de Longueville — **care pe** lîngă faptul că era nespus de frumoasă, mai **era și credincioasă** bărbatului ei — stîrni, cum, era și firesc, mare vîlvă. Mama împricinatei — principesa de Montmorency — făcu din această treabă măruntă, un cap de țară : înlăcrimată, dădu fuga la regină și se plînse că doamna de Montbazon, o calomniază pe fiică-sa. Regina n-o putea nici ea suferi pe doamna de Montbazon, din pricina lui Beaufort care era iubitul acesteia și care începuse să-i cam dea de gîndit în calitate de șef al Partidului Importanților. Regina o obligă deci pe doamna de Montbazon să-i ceară scuze doamnei de Longueville și cum aceasta refuză, fu obligată să nu mai apară la Curte și să se retragă într-una din casele pe care le avea la țară. Foarte sensibil la acest exil, ducele de Beaufort începu să-i facă reginei asemenea mutre și încă în public, de față cu toată lumea, încît pînă la urmă, regina porunci să fie arestat.

În aceeași zi în care ducele de Beaufort era întemnițat în donjonul din Vincennes, părinții acestuia — deci domnul și doamna de Vendôme — și fratele său — ducele de Mercoeur, om liniștit care nu se vîrîse niciodată în nici un fel de intrigi, primiră porunca să părăsească Parisul. La rîndul ei, doamna de Chevreuse care primise și ea poruncă să se retragă în orașul Tours, își luă fata și o șterse în Anglia.

Şi astfel se prăbuşi acea faimoasă cabală a Importanţilor care-şi văzu — doar în cîteva zile — distruse speranţele, prin întemniţarea şefului ei şi prin împrăştierea celor care luaseră parte la ea. Mazarin rămase atotputernic asupra regelui, a reginei şi a Franţei.

Capitolul XI

1643—1644

Curtea părăseşte Luvrul şi se mută în Palatul Regal. — Copilăria lui Ludovic al XIV-lea. — Educaţia regelui. — Lecţiile valetului său. — Aversiunea regelui faţă de Mazarin. — Trista stare a veşmintelor sale. — Avariţia ministrului cardinal. — Portretul lui Mazarin făcut de La Rochefoucauld.

În 7 octombrie 1643, regina părăsi Luvrul împreună cu cei doi copii ai ei — regele şi ducele de Anjou — şi veni să locuiască în Palatul Cardinal ; dar, la observaţia marchizului de Prouville, pe atunci mareşal al locuinţelor casei regale, că regele şi regina nu puteau locui într-una din **casele** supuşilor lor, denumirea de Palatul Cardinal **fu** înlocuită cu cea de Palatul Regal. Era o nouă ingratitudine faţă de memoria celui care dăruise palatul suveranului său...

La origine, Palatul Cardinal fusese un palat oarecare, situat undeva la marginea Parisului, lîngă zidul ce înconjura oraşul ; fusese construit în 1629, pe locul fostelor palate de Rambouillet şi Mercoeur, cumpărate de cardinal şi, urmînd soarta stăpînului, palatul crescuse odată cu el. Mai puternic decît regele, cardinalul voise să fie mai

măreț decît suveranul său. Prin urmare, zidul care înconjura Parisul fusese doborît, șanțul umplut cu pămînt, și grădina, degajată de tot ceea ce-o împiedica să capete o formă regulată, se întinse pînă către cîmpurile peste care s-au construit mai tîrziu, străzile Neuve-des-Petits-Champs și Vivienne. În plus, Richelieu mai construise și strada care-i purta numele și care ducea direct de la Palatul Cardinal la ferma sa din Grange-Batelière, situată la poalele colinei Montmartre. Toate acele achiziții, inclusiv palatul Sillery, cumpărat doar cu scopul de a fi dărîmat pentru a crea un amplu spațiu liber în fața palatului său, îl costaseră pe cardinal 816 618 livre, sumă enormă pentru vremea aceea.

Regele Ludovic al XIV-lea, pe atunci în vîrstă de cinci ani, fu instalat în fosta odaie a lui Richelieu. Apartamentul lui era mic, dar comod, situat între Galeria oamenilor iluștri care ocupa aripa stîngă a celei de a doua curți și galeria în care Philippe de Champagne [1], pictorul favorit al eminenței-sale, pictase cele mai însemnate momente din viața cardinalului.

Apartamentul reginei-regente era mult mai vast și mai elegant. Nemulțumită cu ceea ce făcuse Richelieu, ea mai adăugase niște ornamente, încredințîndu-i sarcina înfrumusețării interioarelor lui Jacques Le Mercier [2], arhitectul ei, și lui Vouet [3], care se proclama el însuși primul pictor din Europa. Cabinetul reginei, care era socotit drept „mi-

[1] *Philippe de Champagne* (sau de *Champaigne*), (1602—1674), pictor de origine flamandă, unul dintre marii reprezentanți ai clasicismului pictural. Este autorul portretelor unor oameni celebri printre care și cardinalul Richelieu (n.tr.).

[2] *Jacques le Mercier* (1585—1654), arhitect francez care a construit Pavilionul Orologiului din Luvru, biserica Saint-Roch, pe cea din Val-de-Grâce, precum și palatul lui Richelieu (n.tr.).

[3] *Simon Vouet* (1590—1649), pictor și gravor francez care a lucrat pentru Ludovic al XIII-lea și pentru Richelieu, într-un stil decorativ foarte somptuos (n.tr.).

nunea" sau „miracolul Parisului", avea printre altele, un tablou de Leonardo da Vinci, *Înrudirea Fecioarei* de Andrea del Sarto [1], o lucrase intitulată *Enea salvîndu-l pe Anchise,* de Annibale Carraccio [2], un *Sfînt Ioan călare pe un vultur,* de Rafael, două tablouri de Poussin și *Pelerinii spre Emaus* de Paolo Veronese. Acest cabinet fusese camera de lucru a cardinalului ; dar regina îi mai adăugase o sală de baie, un oratoriu și o galerie. Tot ceea ce gustul epocii putuse crea în materie de flori, de monograme și de alegorii era semănat pe un fundal de aur în sala de baie. Oratoriul era împodobit cu tablouri de Philippe de Champagne, de Vouet și de Sébastien Bourdon [3], care înfățișau faptele mai de seamă din viața Fecioarei ; acest oratoriu era luminat de o singură fereastră, ale cărei ochiuri erau montate în argint. Cît despre galeria, plasată în locul cel mai retras — căreia Vouet îi pictase plafonul și Macé îi lucrase parchetul — regenta o destinase ședințelor de Consiliu ; în această galerie au fost arestați în 1650 prinții de Condé, de Conti și ducele de Longueville. Apartamentele reginei dădeau spre grădina care, în acea epocă, n-avea nici forma, nici aranjamentul pe care le are astăzi. În grădină exista o alee pentru plimbare, un manej și două bazine ; cel mai mare, numit „rondul de apă" era umbrit de arbuști. Ludovic al XIV-lea, copil, căzuse într-o zi în bazinul mic din această grădină, numită „grădina prinților" și fusese cît pe-aci să se înece [4].

[1] *Andrea d'Agnolo di Francesco del Sarto* (1486—1530), pictor florentin care a conjugat cu armonie, în lucrările sale, influența lui Rafael cu cea a lui Leonardo da Vinci (n.tr.).

[2] E vorba de pictorul bolonez *Annibale Carraccio* (1560—1609), celebru decorator al palatului Farnese (n.tr.).

[3] *Sébastien Bourdon* (1616—1671) pictor francez care a zugrăvit mai ales scene de bătălie (n.tr.).

[4] Toate aceste amănunte au fost extrase din frumoasa și conștiincioasa lucrare a domnului Vatour privind reședințele regale (n.a.).

Mazarin venise și el odată cu regina, să locuiască în Palatul Cardinal ; apartamentul lui dădea spre strada Bons-Enfants ; avea o sentinelă la ușă și un corp de gardă, cum aveau dealtfel toate celelalte intrări.

În vremea asta, Ludovic al XIV-lea era crescut de mîinile unor femei pricepute, pe care urma să le părăsească la vîrsta de șapte ani. Cardinalul era un fel de supraintendent al educației sale, domnul de Villeroy un fel de director de studii, domnul de Beaumont, preceptorul său, iar Laporte — care ne-a lăsat despre copilăria acestui rege niște memorii foarte curioase — era primul său valet de cameră.

În afară de *Gazeta Franței* care înregistra faptele și gesturile oficiale ale micului rege, primele informații despre ele ne sînt date de Louis-Henri de Loménie, fiul acelui conte de Brienne, care urmase după Chavigny în funcția de secretar de stat. Născut în 1636, el avea doar șapte ani cînd contele de Brienne, tatăl său, îl plasă lîngă rege, în calitate de „copil de onoare". Prezentarea se făcu în galeria Luvrului unde se aflau expuse portretele regilor Franței. Doamna de la Salle, camerista reginei-regente, îi primi pe noii tovarăși ai micului Ludovic bătînd din tobă în fruntea companiei de copii de onoare care era destul de numeroasă. Doamna ținea în mînă o suliță, la șold avea o sabie, iar pe cap o pălărie bărbătească cu pene negre. Fiecărui copil i se făcu onoarea unei muschete pe care o primi ducîndu-și mîna la pălărie, fără însă să se descopere, căci acest lucru nu era îngăduit. Regelui îi plăcuse grozav să se joace cu armele încă de pe cînd era un țînc ; toate micile sale distracții erau de natură războinică. Bătea tot timpul toba cu degetele, fie în fereastră, fie pe masă ; de îndată ce degetele lui micuțe putură să țină bețișoarele, i se aduse o tobă asemănătoare cu cea a elveților, în care bătea întruna.

La șapte ani, adică în 1645, Ludovic al XIV-lea fu luat din mîinile dădacelor și dat pe mîinile preceptorului, subpreceptorului și valeților de cameră. Schimbarea îl mîră foarte tare pe micul rege, care-l ruga în van pe Laporte să-i spună poveștile pe care i le spuneau seara, la culcare, dădacele lui. Laporte o întrebă atunci pe regină dacă în locul poveștilor cu zîne n-ar fi mai bine să-i citească seara, copilului, cîte ceva din vreo carte interesantă. Regina fu de acord și Laporte îi ceru domnului de Beaumont, preceptorul regelui, *Istoria Franței* de Mézeray [1], din care începu să-i citească în fiece seară lui Ludovic cîte un capitol. Contrar tuturor așteptărilor, regele prinse gust pentru o astfel de lectură, făgăduind cu glas tare să semene cu Carol cel Mare, Ludovic cel Sfînt sau cu Francisc I și înfuriindu-se cumplit cînd i se spunea că va fi un al doilea Ludovic cel Leneș.

Dar nu peste mult timp Laporte observă că aceste lecturi nu erau cîtuși de puțin pe gustul cardinalului. Surprinzîndu-l într-o seară pe Laporte citindu-i copilului din *Istoria Franței*, ridică din umeri și ieși brusc fără să zică nimic. Dar a doua zi dimineață spuse de față cu toată lumea că din moment ce valetul îl învăța pe rege istoria, probabil că preceptorul îl descălța.

Ori de cîte ori Mazarin intra seara în odaia micului rege, acesta se prefăcea că doarme. Și asta din pricina unei ciudate aversiuni pe care-o nutrea față de cardinal. Această aversiune nu se oprea numai la eminența-sa, ci se întindea și asupra familiei acestuia. Așa se face că dintre toți copiii de onoare pe care-i avea, singurul pe care nu-l putea suferi era micul Mancini, nepotul cardinalului, un băiat bun și de ispravă totuși, care mai tîrziu a fost ucis în luptele de la poarta Saint-Antoine.

[1] *François Eudes de Mézeray* (1610—1683), istoric francez, autorul unei lucrări intitulată *Istoria Franței* (n.tr.).

Într-o zi, la Compiègne, văzîndu-l pe cardinal trecînd cu suita sa pe una din terasele castelului, micul rege spuse destul de tare pentru ca domnul Deplessis să-l audă :

— Iacă-tă-l pe marele turc care se plimbă !

Deplessis raportă aceste vorbe reginei care — certîndu-l foarte aspru pe copil — se străduí în zadar să afle de la cine le auzise.

În altă zi, auzind pe coridor zgomotul făcut de pintenii şi de săbiile oamenilor din suita cardinalului, Ludovic al XIV-lea spuse :

— Domnul cardinal face atîta zgomot pe unde trece, încît crezi că are peste cinci sute de oameni în suita lui !

Această aversiune nu era numai instinctivă ; ea se datora şi totalei indiferenţe pe care o manifesta cardinalul faţă de micile distracţii ale copilului, dar mai ales faţă de strictul necesar în ceea ce privea nevoile zilnice.

Aşa de pildă, legea prevedea să i se dea regelui, în fiece an, douăsprezece perechi de cearşafuri şi două haine de casă, una de vară şi alta de iarnă ; dar Mazarin, nesinchisindu-se de această lege, care i se părea prea costisitoare, îi dădea regelui doar şase perechi de cearşafuri la trei ani odată ; aşa că aceste cearşafuri ajungeau atît de rupte şi de flendurite, încît el intra cu picioarele prin găurile lor şi de cele mai multe ori era obligat să doarmă pe salteaua goală. Cît despre hainele de casă, în loc să-i dea două pe an, îi dădea una la doi ani, pe care micul rege o purta şi iarnă şi vară ; era o haină de casă de catifea verde, dublată cu blană, care în cel de al doilea an nu-i mai ajungea nici pînă la genunchi.

Într-o zi regele voi să se ducă să se scalde la Conflins. Laporte dădu poruncile necesare şi ceru să vină o trăsură. Dar cînd dădu să se urce în ea, băgă de seamă că pielea portierei fusese furată şi că întreaga trăsură se afla într-o

asemenea stare, încît oricît de scurt ar fi fost drumul, s-ar fi făcut bucăţi ; atunci Laporte îi relată regelui în ce stare se afla trăsura şi-i spuse că era cu neputinţă să se ducă la Conflins aşa cum dorea, fiindcă dacă ar fi fost văzut într-o asemenea trăsură, pînă şi cei mai amăriţi burghezi ar fi rîs de s-ar fi prăpădit. Regele, socotind exagerate cuvintele lui Laporte, voi să se convingă cu ochii lui de starea în care se afla trăsura ; dar văzînd puţinul respect de care se bucura din moment ce slujitorii lui putuseră crede că se va urca într-o astfel de droşcă, se înroşi de mînie şi chiar în aceeaşi seară se plînse amarnic în faţa reginei, a cardinalului şi a domnului de Maison, pe atunci superintendent al finanţelor. În urma acestei plîngeri, regele căpătă, în sfîrşit, cinci trăsuri nou-nouţe.

Această avariţie a lui Mazarin, despre care vom mai avea prilejul să vorbim pe parcursul povestirii, nu se extindea numai asupra regelui, ci asupra întregii Curţi. De pildă, în timp ce regele — care aprobase construirea palatului Versailles — n-avea cearşafuri, haine de casă şi trăsuri, doamnele de onoare ale mamei sale nu aveau ce mînca la palat şi rămîneau adesea flămînde. După masa reginei, se năpusteau asupra rămăşiţelor, slujindu-se în loc de tacîmuri, doar de şerveţele şi de bucăţi de pîine [1].

Festinurile publice nu erau nici ele mai strălucite, căci avariţia sordidă a cardinalului îşi întindea pretutindeni gheara de harpie. În 1645, în ziua semnării contractului de căsătorie al principesei Maria de Gonzague, regina primindu-i la Fontainebleau pe ambasadorii Poloniei, trebui să le ofere o masă ; dar chiar în seara aceea — spune doamna de Motteville — bucătarii se certaseră între ei, aşa încît primul fel de bucate lipsi. În plus, ordinele fuseseră

[1] Memoriile doamnei de Motteville (n.a.).

atît de anapoda executate, încît atunci cînd acei străini bogaţi, care speriaseră Parisul cu luxul lor oriental, voiră să plece, trebuiră să meargă pe întuneric pînă la scara cea mare, fiindcă nimeni nu se gîndise să aprindă nişte făclii. Regina, aflînd de această crîncenă dezordine, făcu mare scandal. Într-adevăr, asemenea ignorări ale etichetei şi o astfel de sărăcie trebuiau să i se pară foarte ciudate unei prinţese crescută în ceremonialul Curţii spaniole, alimentată de rîurile de aur şi de pietre scumpe ce se revărsau spre ea din cele două Indii.

Am insistat asupra acestor amănunte pentru că ele arată starea financiară a regatului şi moravurile Curţii, şi scot şi mai bine în evidenţă motivele urii pe care a nutrit-o încă din copilărie Ludovic al XIV-lea faţă de acea tiranie ministerială pe care tatăl său o acceptase, resemnat.

Cît despre Mazarin, pe care-l vom vedea jucînd rolul principal în perioada ce ne mai rămîne de parcurs pînă la majoratul regelui, vom transcrie aici portretul pe care i-l face contele de la Rochefoucauld şi vom lăsa evenimentele să-i aprecieze justeţea :

„Era un om isteţ, insinuant şi plin de şiretlicuri ; avea un caracter suplu, ba am putea spune chiar că n-avea deloc şi că, întruchipa — după nevoi — diverse personaje. Ştia să evite pretenţiile celor care-i cereau favoruri, făcîndu-i să tragă nădejde la altele şi mai mari. Avea vederi înguste chiar în proiectele mari şi — cu totul opus cardinalului de Richelieu, care avea un spirit cutezător şi o inimă sfioasă, cardinalul Mazarin avea inima mult mai cutezătoare decît spiritul ; îşi ascundea ambiţia şi avariţia sub o prefăcută modestie ; declara că nu voia nimic pentru sine, că întreaga lui familie aflîndu-se în Italia, avea de gînd să-i adopte pe toţi slujitorii reginei şi, copleşindu-i cu averi, să-şi afle în asta măreţia şi siguranţa.“

Capitolul XII

1644 — 1646

Revolta lui Toisé. — Apariția jansenismului. — Prima reprezentație a piesei Rodogune. **— A doua căsătorie a lui Gaston. — Nunta Mariei de Gonzagues. — Măreția polonezilor. — Campania din Flandra. — Bassompierre ; moartea ; portretul său**

Anul care se scursese și în care începuse noua domnie fusese foarte bogat în evenimente : un rege mort, o mare victorie repurtată de primul dintre prinții de sînge, un nou ministru venit la putere, o răscoală potolită aproape imediat, un nepot al lui Henric al IV-lea arestat și vîrît în pușcărie, o întreagă facțiune risipită și exilată, politica țării menținută pe linia pe care o așezase Richelieu cu douăzeci de ani în urmă ; în sfîrșit, doi oameni importanți, ridicați la rangul de mareșali ai Franței : Turenne și Gassion. Așa că anii care urmează par să se odihnească, ghiftuiți de atîta liniște și bunăstare.

În războaie, în noul an 1644, victoriile oscilează : Franța cîștigă, în războiul cu imperialii, bătălia de la Friburg și ia orașul Granvelines ; în schimb, pierde în Spania, bătălia de la Lerida.

La Roma, papa Urban al VIII-lea moare și Inocențiu al X-lea îi ia locul ; în sfîrșit, regina Angliei, Henriette de France, după ce sora ei Elisabeta moare pe tronul Spaniei, îl părăsește și ea pe al ei, dealtfel serios zguduit de revoluția puritană, și se refugiază în Franța.

Cele trei mari evenimente ale anului 1644 sînt : revolta lui Toisé, apariția jansenismului și prima reprezentație a

tragediei *Rodogune*. Să spunem cîte un cuvînt despre fiecare dintre ele.

„*Poporul Parisului* — scrie doamna de Motteville — *s-a răsculat din pricina unor impozite pe care cîrmuirea a voit să le pună pe case*". Iată ce anume a dus la această revoltă.

Vechile ordonanțe interziceau să se construiască case în foburgurile Parisului ; dar se știe cam cum respectă francezii atît vechile cît și noile ordonanțe. Un mare număr de case fură deci ridicate pe terenurile prohibite și Mazarin îi lăsă pe oameni să le construiască, rîzînd pe sub mustață ; căci, dacă avea să-i strîngă puțin cu ușa pentru contravenția făptuită, urma să adune parale serioase. Și iată că, nu după mult, în urma unei hotăriri date de consiliu, slujbașii de la Châtelet primiră sarcina să măsoare, în fiecare foburg, noile construcții înălțate ; această măsurătoare duse la o mică răscoală populară, numită „revolta lui Toisé" și care nu avu alte rezultate decît rechemarea imediată a reginei, din Rueil, unde se amuza de minune, precum și sporirea nemulțumirii Parlamentului față de Curte.

În ceea ce privește jansenismul, această credință care a făcut atîta vîlvă în Franța și care i-a tulburat atît de tare pe Ludovic al XIV-lea și pe doamna de Maintenon, e nevoie să luăm lucrurile mai de departe pentru ca cititorul să-și poată face o idee cît mai exactă despre această chestiune.

Exista în Franța un om foarte cunoscut pentru moravurile sale austere : acest om era abatele de Saint-Cyran. Richelieu, care își dădu seama ce foloase ar putea trage de pe urma unui astfel de om, îi oferi o episcopie, pe care însă abatele o refuză. Refuzul constitui pentru cardinal un motiv de mare mirare, căruia i se adăugă în curînd și unul de mare nemulțumire.

Gaston, fratele lui Ludovic al XIII-lea, văduv după prima nevastă — fosta domnișoară de Montpensier — ce se prăpădise dînd viață Marei Domnișoare pe care o vom vedea jucînd în timpul Frondei un rol mult mai important decît tatăl ei — Gaston deci, se însurase a doua oară cu prințesa de Lorena. Richelieu, declarîndu-se împotriva acestei căsătorii, vru s-o declare nulă. Întregul cler al Franței, plecat voinței sale, fu de acord cu el. Singurul care susținu că era valabilă, fu abatele de Saint-Cyran. De data asta, paharul dăduse pe dinafară. Richelieu porunci imediat ca abatele — care nu voise nici să-i accepte binefacerile, nici să se supună voinței sale — să fie luat pe sus și închis la Vincennes. Arestarea avu loc în 14 mai 1638. Cu opt zile mai înainte, murise în Belgia unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Saint-Cyran — Cornelius Jansénius, episcop de Ypres. Acest prelat lăsase o carte, opera întregii sale vieți, intitulată *Augustinus*. În acea epocă, subtilele discuții teologice încă nu cedaseră locul discuțiilor mai prozaice ale politicii. Noua carte trata despre harul divin ; or, despre acest lucru papa Urban al VIII-lea interzisese cu strășnicie să se vorbească. Lucrarea lui Jansénius fu deci interzisă. Dar, cum tocmai din pricina acestei interdicții ea se răspîndi în întreaga Franță, iezuiții o atacară cu furie și Saint-Cyran angajă un avocat s-o apere. Avocatul se numea Antoine Arnaud și era cel mai mic dintre cei douăzeci de copii ai bătrînului avocat Arnaud. De aici, și apariția jansenismului urmărit cu atîta patimă de iezuiți nu pentru că lucrarea lui Jansénius ar fi atacat ordinul lor, ci pentru că-l avea ca șef pe abatele de Saint-Cyran, care-l combătuse pe iezuitul Garasse, și ca apărător pe fiul avocatului Arnaud, vechiul lor adversar.

Dar afacerea n-avea să rămînă numai teologică. Într-o bună dimineață, regina semnă un ordin prin care Antoine

Arnaud era obligat să se ducă la Roma ca să dea socoteală Papei de purtarea sa. Acest ordin produse o tulburare cu atît mai mare, cu cît nimeni nu se aştepta la el. Arnaud, ca să nu plece, se ascunse, în vreme ce Sorbona, al cărei membru era, trimise nişte deputaţi la regină ca s-o roage să retragă ordinul cu pricina. Totodată Parlamentul, care pe zi ce trecea era tot mai nemulţumit şi tot mai predispus la revoltă, merse şi mai departe : el declară în faţa cancelarului că legile bisericii galicane nu îngăduiau ca un francez să fie judecat — pentru probleme ecleziastice — decît în Franţa şi că prin urmare Antoine Arnaud nu era cîtuşi de puţin obligat să se supună ordinului reginei.

De data asta afacerea începea să se încurce, căci din teologică devenise politică. Ana de Austria fu obligată să cedeze. Oamenii regelui declarară însă că regina nu putea retracta în mod public ordinul, pentru că o astfel de retractare ar fi fost împotriva demnităţii suverane, dar că accepta rugămintea Parlamentului în legătură cu problema şi persoana domnului Arnaud. De atunci, toţi cei care luaseră apărarea cărţii *Augustinus*, fură numiţi. jansenişti. după numele autorului acestei lucrări. Se ştie cum s-au dezvoltat principiile jansenismului printre solitarii de la Port-Royal.

Cu *Rodogune*, una dintre capodoperele lui Corneille, se încheie anul 1644. Era — dacă e să ne luăm după cuvîntul care precede această piesă — una dintre lucrările predilecte ale poetului. Acest cuvînt este dealtfel destul de curios, din pricina naivei admiraţii pe care o arată autorul pentru această tragedie a sa.

„Ea însumează — spune el — *frumuseţea subiectului, noutatea ficţiunii, forţa versurilor, uşurinţa expresiei, soliditatea raţionamentului, căldura pasiunii, afecţiunea dragostei şi tot acest fericit ansamblu e construit într-o astfel*

de manieră, încît creşte de la un act la altul : al doilea îl întrece pe primul, al treilea e cu mult deasupra celui de al doilea, iar ultimul e ca o culme a celorlalte trei. Acţiunea e amplă şi completă ; subiectul e dintre cele mai ilustre din cîte se pot imagina, iar unitatea de loc este exact aşa cum am indicat-o eu într-unul din discursurile mele despre teatru..."

Cum criticii Frénon şi Geoffrai încă nu apăruseră pe vremea aceea, publicul a fost de aceeaşi părere cu Corneille.

Anul 1645 începe cu arestarea preşedintelui Barillon şi cu bătălia de la Nordlingen, pe care au cîştigat-o împreună ducele de Enghien şi mareşalul de Turenne. A urmat apoi nunta prinţesei Maria de Gonzague cu regele Poloniei, nuntă care a însufleţit grozav Parisul din pricina spectacolului deosebit pe care l-a oferit, căci în 29 octombrie a avut loc intrarea solemnă în Capitală, a trimişilor extraordinari al Poloniei.

În întîmpinarea lor a fost trimis ducele de Elbeuf, în fruntea a doisprezece nobili de neam mare, împreună cu toate trăsurile regelui, ale cardinalului şi ale ducelui de Orléans. Cortegiul ambasadorilor Poloniei era precedat de o companie de gărzi pedestre, îmbrăcate în roşu şi galben şi împodobite cu nasturi şi eghileţi. Gărzile erau comandate de trei ofiţeri, îmbrăcaţi în uniforme minunate şi urcaţi pe niste cai magnifici. Aceste uniforme erau alcătuite dintr-o vestă turcească foarte frumoasă şi dintr-o mantie largă, cu mîneci lungi, care atîrna într-o parte. Atît vestele cît şi mantiile erau împodobite cu nasturi de rubine, cu agrafe de diamant şi cu broderii de perle.

După această companie, veneau alte două, călare ; cavalerii erau îmbrăcaţi la fel ca şi pedestrimea, cu singura deosebire că stofele hainelor erau mult mai scumpe, iar harnaşamentul cailor era acoperit cu pietre scumpe.

După aceste două companii veneau academiștii[1] francezi „*care* — spune doamna de Motteville — *îi onorau pe străini, dar dezonorau Franța ; căci caii lor, împodobiți doar cu panglici și pene, păreau cum nu se poate mai sărăcăcioși și mai amăriți pe lîngă bidiviii acoperiți cu valtrapuri de brocard, doldora de pietre scumpe.*" Trăsurile regelui nu făceau nici ele o impresie mai bună pe lîngă cele ale ambasadorilor, care erau îmbrăcate în argint, pe cînd cele ale Franței erau pur și simplu din fier.

După cele trei companii, urmau seniorii polonezi îmbrăcați în brocard de aur și argint ; stofele erau atît de frumoase și de bogate, culorile atît de vii și de strălucitoare, iar ploaia de diamante care șiroia pe ele, atît de uluitoare, încît doamnele de la Curte mărturisiră că nu mai văzuseră niciodată pînă atunci ceva mai frumos și mai fastuos. Unele mai bătrîne comparau acest cortegiu cu cel al ducelui de Buckingham, dar cum trecuseră totuși douăzeci de ani de atunci, prea puțină lume își mai aducea aminte de el. Cel mai grozav spectacol a fost cînd au apărut ambasadorii, conduși de domnul de Berlize ; episcopul de Varmie era îmbrăcat în odăjdii violete, cu un brîu lat de aur împodobit cu diamante ; palatinul Poznaniei era înveșmîntat în brocard de aur cu pietre scumpe ; spada, pumnalul și pintenii erau bătute în turcoaze, rubine și diamante, iar calul său avea valtrapul, șaua și potcoavele de aur. Cortegiul străbătu încet Parisul, prin mijlocul mulțimii de gură-cască, admirat de la ferestre de burghezii înstăriți și din balconul Palatului Cardinal de familia regală. Tot timpul cît stătură la Paris, polonezii locuiră în palatul Vendôme, care era gol fiindcă stăpînii săi fuseră exilați.

[1] A nu se confunda cu academicienii ; academiștii erau cam ceea ce sînt în zilele noastre conducătorii manejurilor (n.a.).

În 6 noiembrie 1645 avu loc căsătoria ; episcopul de Varmie celebră slujba, iar palatinul Poznaniei — Opalinski — se însură cu prinţesa în numele suveranului său.

Zilele de 7 şi 8 noiembrie fură consacrate dansului şi spectacolelor ; regele oferi două spectacole, cu nişte piese italieneşti, în aceeaşi sală pe care Richelieu o inaugurase cu tragedia lui, *Mirame*, după care avură loc două baluri. Regina se purtă foarte frumos cu prinţesa Maria, o trată ca pe fiica ei, şi-i constitui o dotă de şapte sute de mii de scuzi. Această generozitate e cu atit mai demnă de remarcat, cu cît a fost foarte aspru criticată de Mazarin care era, după cum se ştie, de o zgircenie proverbială. Dealtfel, din pricina acestei zgîrcenii ale sale, la banchetul dat în cinstea ambasadorilor polonezi a lipsit primul fel de mîncare, iar la plecare, aceştia au fost conduşi, aşa cum am mai spus, printr-o galerie neluminată, fiindcă lipseau luminările.

Prinţesa Maria a fost dusă în Polonia de mareşala de Guébriant, căreia i se făcu această cinste pentru a o despăgubi într-un fel pentru moartea soţului ei, căzut în lupta de la Rottveil.

Anul se isprăvi cu introducerea în Franţa a unui nou spectacol. Cardinalul Mazarin pofti întreaga Curte, în seara zilei de 14 decembrie 1645, în sala cea mare a palatului Petit Bourbon. Aici, nişte comedianţi veniţi din Italia, reprezentară în faţa regelui şi a reginei o dramă cîntată, intitulată *Nebuna închipuită*, cu nişte decoruri, maşinării, schimbări de decoruri şi balete foarte ingenioase, necunoscute pînă atunci în Franţa. Libretul era de Guido Strozzi, decorurile, maşinăriile şi schimbările de decor aparţineau lui Giacomo Torelli, iar baletul şi muzica lui Giovanni-Batista Balbi.

Aceasta a fost prima operă jucată în Franţa. Cardinalul de Richelieu introdusese în Franţa comedia şi tragedia, Mazarin opera ; deci fiecare pe potriva firii sale

Începuturile anului 1646 au fost marcate de ceea ce s-a numit „prima campanie a regelui". Franța voia să-și răzbune în Flandra cîteva înfrîngeri suferite în Italia; în acest sens, se țin la Liancourt un consiliu, unde ducele Gaston de Orléans, cardinalul Mazarin și mareșalul Gassion hotărîră un plan de luptă; apoi, anunțară Curtea și se îndrepte spre granița Picardiei.

Ludovic al XIV-lea încă nu împlinise opt ani, așa că regina, nevrînd să-l scape din ochi, porunci ca oastea comandată de el să nu treacă mai departe de Amiens. În momentul în care armata părăsi acest loc ca să se ducă și să asedieze orașul Courtay, prima campanie a micului rege luă sfîrșit și foarte tînărul ostaș se înapoie la Paris, unde află că, între timp, orașul Courtay fusese cucerit.

La noua Curte a Franței și în noul secol care începuse, mai existau totuși trei persoane ce reprezentau atît secolul ce trecuse cît și vechea Curte ce dispăruse. Aceste persoane erau: ducele de Bellegarde, mareșalul de Bassompierre și ducele de Angoulême. Primii doi au murit chiar în anul de care ne ocupăm, adică în 1645.

În legătură cu ducele de Bellegarde, Racan îi pusese în circă trei lucruri, care de fapt nu erau adevărate; că era laș, galant și liberal. În ce privește prima acuzație, răspunsul îl găsim în *Memoriile* ducelui de Angoulême, fiul natural al lui Carol al X-lea, care spune în legătură cu bătălia de la Arques:

„Printre cei care au dat dovadă de un curaj fără margini, trebuie amintit domnul de Bellegarde, mare scutier, a cărui bravură a fost însoțită de tot atîta modestie pe cît de amabil și de îndatoritor e la Curte."

Faptul că era socotit galant se datorează frumuseții sale deosebite și ascensiunii rapide la Curtea lui Henric al III-lea. Dar dacă sub Henric al III-lea a avut totuși reputația de a nu fi deloc galant, sub Henric al IV-lea a

căzut în cealaltă extremă ; căci a fost pe față și fără nici o jenă rivalul regelui la inima frumoasei Gabrielle d'Estrées. Deși bătrîn, ducele de Bellegarde i-a făcut o curte îndrăcită Anei de Austria, care avu o mare slăbiciune pentru el pînă în clipa în care apăru Buckingham. Gelos, cardinalul de Richelieu l-a exilat pe bietul domn de Bellegarde la Saint-Furgeau, unde a rămas aproape nouă ani. După moartea cardinalului, Bellegarde s-a întors la Paris, unde a murit în 13 iulie 1646, în vîrstă de optzeci și trei de ani.

Mareșalul de Bassompierre, mai tînăr cu vreo treisprezece ani decît Bellegarde, era tipul perfect al gentilomului din secolul al XVI-lea. Dealtfel a și fost pentru Henric al IV-lea ceea ce a fost Luynes pentru Ludovic al XIII-lea.

François de Bassompierre s-a născut în 12 aprilie 1579, în Lorena, și a fost unul dintre seniorii cei mai spirituali, mai galanți și mai generoși din acea epocă.

Henric al IV-lea, gelos pe el din pricină că-i făcea o curte cam prea stăruitoare Mariei de Medicis, îl trimise ambasador la Madrid. La înapoiere, ambasadorul povesti regelui său cum fusese obligat să-și facă intrarea solemnă în capitala Spaniei pe un catîr pe care i-l trimisese însuși regele.

— Ha ! Ha ! rise Henric, trebuie să fi fost din cale-afară de amuzant să vezi un măgar călare pe un catîr !

— Foarte amuzant, sire, răspunse Bassompierre, fiindcă de fapt eu o reprezentam pe majestatea-voastră.

În momentul în care ducele de Guise a intrat în partidul advers Curții, ducele de Vendôme i-a spus lui Bassompierre :

— Sigur că vei trece de partea domnului de Guise, din moment ce ești iubitul surorii sale !

— Asta n-are nici o legătură, răspunse calm Bassompierre ; am fost amantul tuturor mătușilor dumitale, dar ăsta nu-i un motiv ca să te agreez pe dumneata !

Altădată, regina Maria de Medicis, vorbindu-i lui Bassompierre despre Paris și despre Saint-Germain, cele două localități care ei îi plăceau atît de mult, spuse :

— Aceste două orașe îmi sînt atît de dragi, încît aș vrea să pot sta cu un picior la Paris, iar cu celălalt la Saint-Germain.

— În cazul ăsta eu, răspunse Bassompierre, aș vrea să stau la Nanterre.

Se știe că Nanterre se află așezat la jumătatea drumului dintre Paris și Saint-Germain.

A doua zi după ce s-a întors de la Bastilia, Bassompierre s-a întîlnit cu contele de la Rochefoucauld, care-și cănise barba și părul.

— Ei, drăcie ! zise contele care nu-l mai văzuse de mult pe Bassompierre ; în sfîrșit, iată-te : gros, chelbos, burdihos !

— Mda, iată-te și pe tine, răspunse Bassompierre : vopsit, veștejit, zugrăvit !

Eliberat din închisoare, nu întîrzie să-și reia slujba de colonel al gărzii elvețiene. Continuase să rămînă un om foarte plăcut, arăta încă bine, deși avea acum șaizeci și patru de ani și, ca și în zilele tinereții sale, era plin de vorbe de duh. Cam în acea epocă, domnul de Marescot, trimis la Roma să solicite pentru domnul de Beauvois pălăria de cardinal, se întoarse la Paris fără să fi făcut vreo ispravă și pe deasupra și răcit cobză. Văzîndu-l, Bassompierre îi spuse de față cu toată Curtea :

— Nu e de mirare că ai răcit astfel, din moment ce te-ai întors de la Roma fără pălărie !

Deși se bucura de o sănătate excelentă, după o masă luată la domnul Emery, Bassompierre se îmbolnăvi. La cîteva zile, simțindu-se mai bine, se sculă din pat și-și văzu de treburi. A doua zi însă după ce se dăduse jos din

pat îl găsiră mort. Fu înmormîntat la casa lui din Chaillot.

Dacă e să ne luăm după cele spuse de doamna de Motteville, se pare că moartea acestui om care a jucat un rol mare la începutul celui de al şaptesprezecelea secol, n-a produs nici un fel de vîlvă la Curte. Spiritul şi manierele sale deranjau tinerimea, care şi-l luase ca model pe zvăpăiatul duce de Enghien.

Iată ce ne spune în acest sens doamna de Motteville :

„Acest senior, atît de apreciat de Henric al IV-lea, atît de răsfăţat de Maria de Medicis, atît de admirat şi de lăudat de toţi în epoca tinereţii sale, n-a fost deloc regretat în epoca noastră. Bassompierre mai păstrase cîteva rămăşiţe din trecuta lui frumuseţe ; era atent, politicos, manierat. Dar tinerii nu-l puteau înghiţi ; spuneau despre el că nu mai era la modă, că făcea prea multă paradă de istorioarele sale, că vorbea prea mult despre epoca în care trăise. Pe lîngă aceste cusururi pe care i le scorniseră, cea mai mare crimă pe care i-o puneau în cîrcă era faptul că trăia conform principiilor vechii Curţi, unde politeţea şi respectul faţă de femei ocupau întotdeauna primul loc. Tinerii din ziua de azi socot, dimpotrivă, că e o ruşine să fii politicos ; că avariţia şi grosolănia, precum şi ambiţia nemăsurată sînt cele mai de seamă virtuţi ale adevăraţilor seniori. Iată de ce — spune în continuare doamna de Motteville — *socot că rămăşiţele acestui brav mareşal de Bassompierre preţuiesc mai mult decît toată tinerimea şlefuită din zilele noastre.“*

Tot cam în acea epocă s-a prăpădit şi Domnul Prinţ, dar despre el n-avem altceva de spus decît că era tatăl ducelui de Enghien care, începînd din acel moment s-a numit la rîndul lui prinţul de Condé sau, mai pe scurt Prinţul.

Capitolul XIII

1647 — 1648

Starea operațiunilor militare. — Calmul din țară. — Familia lui Mazarin. — Nepoatele și nepoții săi. — Paul de Gondy. — Începuturile sale. — Duelurile. — Sentimentele lui Richelieu față de Gondy. — Călătoria în Italia. — Gondy prezentat lui Ludovic al XIII-lea. — Devine coadjutor al episcopiei Parisului. — Răzmeriță din pricina impozitelor. — Noi edicte. — Rezistența se organizează.

Timpul mergea înainte, războiul continua în afară, iar ura dintre regentă și Parlament se ascuțea din ce în ce, înlăuntrul țării. Provinciile Unite se separaseră de Franța, instigate de Spania, care profitase de nebunia prințului de Orania ca să ajungă la acest rezultat. Prințul de Condé îl înlocuise, în Spania, pe contele de Harcourt, dar cu toate cele douăzeci și patru de viori cu care pornise la atac, bietul prinț fusese respins în fața Leridei ; mareșalul de Gassion fusese și el rănit în fața Lensului și murise din pricina acestor răni ; în sfîrșit, Neapole se răsculase sub comanda lui Mazaniello, un pescar din Amalfi, care după ce fusese un biet *lazarone* [1] vreme de douăzeci și cinci de ani, trei zile fu rege, douăzeci și patru de ore nebun, apoi sfîrși asasinat mișelește de regalitate. Toți prinții mărunți ai Italiei rîvniră această coroană a Neapolului, care alunecase de pe capul lazaronului și pe care se străduia din răsputeri s-o înșface domnul duce de Guise. Dar cum acesta era socotit un descreierat, nimeni nu dădu

[1] Om din clasa cea mai de jos a poporului (it.)

atenție planurilor sale. Plecă deci spre Italia, dar abandonat de Mazarin, după două luni căzu în mîinile spaniolilor.

În Franța lucrurile păreau a fi cum nu se poate mai liniștite. Atît de liniștite încît Mazarin, care se și vedea ancorat pentru totdeauna în această țară, se hotărî să-și cheme și familia. Avea atunci șapte nepoate și doi nepoți și socotea să-i căpătuiască pe toți, încuscrindu-se cu cele mai alese familii din Franța. Nepoatele erau Laura și Ana-Maria Martinozzi, fetele surorii sale Margareta, care se măritase cu contele Jérôme Martinozzi ; apoi Laura-Victoria, Olimpia, Maria, Hortensia și Maria-Ana Mancini ; cei doi nepoți erau tînărul Mancini, pe care Ludovic al XIV-lea, copil, nu-l putuse suferi și Filip-Iulian Mancini, care va moșteni o parte din averea cardinalului, între altele ducatul de Nevers, cu condiția să poarte numele de Mazarin. Toți acești șapte copii erau ai celei de a doua surori a cardinalului, Ieronima Mazarini, măritată cu un baron din Roma, pe nume Mihail-Laurențiu Mancini. Acest senior avea nouă copii ; dar noi nu-i vom aminti aici decît pe cei care vor juca un rol în istoria de față.

Ei, și iată că în 11 septembrie 1647, trei din aceste nepoate și unul din nepoți sosiră la Paris. Regina ținu morțiș să-i vadă chiar în seara sosirii lor, așa că cei patru copii fură aduși la Palatul Regal. Mazarin, care o făcea pe indiferentul față de rudele sale, se duse să se culce. Lumea, curioasă, se strînsese buluc în jurul copiilor. Mareșalul de Villeroy, văzîndu-i pe curteni înghesuindu-se astfel, zise :

— Hehei !, iată niște mici domnișoare care nu-s bogate, dar care în curînd vor avea parale, castele, diamante, veselă de argint și poate chiar și niște slujbe mari ; cît despre băiat, așa cum arată, s-ar putea, cînd va crește mare, să nu-și afle bucurie decît în pictură.

Culmea e că această profeție a mareșalului de Villeroy se adeveri. Victoria Mancini se mărită cu ducele de Vendôme, nepotul lui Henric al IV-lea, Olimpia îl luă de bărbat pe contele de Soisson ; Maria — care fu cît pe-aci să devină regină a Franței măritîndu-se cu Ludovic al XIV-lea — se căsători cu Laurențiu de Colonna, conetabilul Neapolului ; cît despre nepot, acesta avea să fie ucis în lupta de la bariera Saint-Antoine.

Ceea ce n-a mai putut însă prooroci mareșalul de Villeroy a fost faptul că Olimpia Mancini avea să-l nască pe acel faimos prinț Eugen, care era cît pe-aci să ducă Franța la pieire, iar Victoria Mancini avea să-l aducă pe lume pe acel faimos duce de Vendôme, care a păstrat coroana Franței pe fruntea lui Ludovic al XIV-lea, și care a pus coroana Spaniei pe fruntea lui Filip al V-lea.

Cam tot în acea vreme începu să se facă cunoscut un om care avea să joace un rol deosebit de important, și al cărui portret îl vom schița după ce-l vom aduce în scenă : omul era coadjutorul episcopiei Parisului.

Jean-François-Paul de Gondy se născuse în 1613 și provenea dintr-o veche familie italiană stabilită în Franța ; fiindcă avea doi frați mai mari, el fu sortit Bisericii și primit canonic la Notre Dame de Paris în 31 decembrie 1627. Mai tîrziu i se dădu abația Buzay ; dar cum acest nume se apropia de cel de *buze*[1], tînărul își zise abatele de Retz.

Această hotărîre a părinților săi îl făcu să turbeze pe bietul abate care, dimpotrivă, simțea o foarte mare înclinare către viața aventuroasă ; nădăjduind deci că un duel de pomină va face să-i cadă mantia preoțească de pe umeri, îl rugă într-o bună zi pe fratele contesei de Maure, frate care se numea Attichi, să-l ia ca ajutor prima oară cînd va avea prilejul să-și tragă spada. Or, cum acel senior

[1] În franceză, nătăru, ignorant (n.tr.).

își scotea foarte des spada din teacă, abatele de Gondy nu avu prea mult de așteptat. Într-o dimineață, Attichi veni la el și-l rugă să-l desfidă, din partea sa, pe un oarecare Melbeville, colonel al gărzilor, care avea și el un ajutor cu care urma să se bată abatele. Cei patru adversari se întîlniră deci în pădurea Vincennes unde se înfruntară și cu spada și cu pistolul. Abatele îl răni pe ajutorul colonelului, mai întîi la șold, cu sabia, apoi la braț, cu un glonte. Pe urmă se duseră împreună să-i despartă pe ceilalți doi, care se răniseră și ei unul pe celălalt.

Duelul făcu vîlvă mare, dar nu produse efectul pe care-l aștepta bietul abate. Procurorul general începu o anchetă care fu întreruptă la cererea neamurilor, așa că abatele rămase și cu duelul și cu sutana.

Văzînd că primul nu-i ieșise chiar atît de prost, abatele căută repede un al doilea. Abatele îi făcea curte doamnei de Chastelet, dar această doamnă fiind angajată față de domnul de Harcourt, îl dădu într-o bună zi pe foarte tînărul Gondy pe ușă afară. Neputînd să se bată cu doamna, se agăță de conte, căruia îi dădu întîlnire a doua zi în foburgul Saint-Marcel. Numai că în cea de a doua înfruntare, abatele fu mai puțin norocos decît în prima. După ce primi o lovitură zdravănă de sabie, care din fericire nu-l răni, fu trîntit jos de adversarul său. De Harcourt era mai vîrstnic și mai viguros, așa că după o vreme îi zise abatelui :

— Hai să ne ridicăm. Ești băiat simpatic, te stimez, și zău dacă am vreun motiv să mă bat cu dumneata !

Lucrurile se opriră aici și cum era vorba de reputația doamnei de Chastelet, afacerea nu numai că nu făcu vîlvă, dar nici măcar nu răsuflă. Abatele rămase deci cu sutana și cu două dueluri.

Gondy făcu atunci cîteva tentative pe lîngă taică-său — bătrînul general de galere Filip-Emanuel de Gondy ; dar

cum acesta avea în vedere pentru fiul lui arhiepiscopia Parisului, nici măcar nu catadicsi să-l asculte ; abatele se văzu deci nevoit să apeleze la sistemul obișnuit și hotărî să facă rost de un nou duel. Îi căută fără nici un motiv ceartă domnului de Praslin. Își dădură de îndată întîlnire în pădurea Boulogne. Domnul de Praslin îl răni pe abate la gît, iar acesta își răni adversarul la braț. Abatele își adusese și cîțiva martori, nădăjduind că afacerea va lua amploare. Dar cum nu poți forța soarta, toți își ținură cu strășnicie gura și iată-l deci pe abate cu sutana și cu trei dueluri.

Văzînd că nu poate scăpa cu nici un chip de popie, hotărî să-și ia, în mod public, o iubită. Puse ochii pe nepoata unei vînzătoare de ace, o tînără de vreo paisprezece ani, de o frumusețe uluitoare. Închirie o căsuță la Issy și-o instală pe frumoasă acolo, împreună cu sora acesteia. Dar fata era exact opusul lui, adică în loc să rîvnească la cele lumești, nu visa decît să se călugărească. La prima vizită pe care i-o făcu abatele, copila începu să plîngă cu hohote, după care îi vorbi cu atîta modestie, bun simț și înțelepciune, încît tînărului i se făcu rușine de fapta lui și-o duse de îndată pe neîntinata copilă acasă la mătușă-sa.

Din acea clipă, abatele înțelese că era condamnat să poarte pentru totdeauna sutana ; se resemnă deci și se gîndi s-o poarte cu cît mai multă cinste. În acea vreme Retz, care avea vreo optsprezece ani, isprăvi de scris *Conjurația lui Fiesco*. Domnul de Lausière, care i-o ceru s-o citească, i-o dădu lui Bois-Robert, care la rîndul lui i-o înmînă cardinalului de Richelieu. Acesta o citi pe nerăsuflate și după ce-o isprăvi, le zise mareșalilor d'Estrées și de Sennecterre :

— Iată un spirit primejdios !

Abatele auzi, și cum știa că Richelieu n-are obiceiul să revină asupra primelor sale impresii, îi dădu dreptate,

împrietenindu-se la toartă cu domnul conte de Soissons, dușmanul cardinalului.

Antipatia lui Richelieu față de tînărul abate, îi determină pe părinții săi să-l trimită în Italia. Gondy își începu călătoria cu Veneția, dar nici n-apucă să pună bine piciorul în acest oraș, că se și înamoră de una dintre cele mai frumoase și mai nobile doamne, signora Vendramena. Dar cum aceasta era foarte anturată și avea un soț foarte gelos, domnul de Maillé, ambasadorul Franței la Veneția, văzînd că tînărul abate se afla în primejdia de a fi asasinat, îl scoase repede din cetate. Retz plecă la Roma ; dar și aici, de îndată ce ajunse, se luă la harță cu prințul de Schemberg, ambasadorul Austriei.

După un an de ședere în Italia, abatele de Gondy se întoarse în Franța, unde reluă legăturile de strînsă prietenie cu domnul de Soissons. Apoi, la puțină vreme după asta, începu să participe, foarte activ la organizarea unui complot împotriva cardinalului. Cînd complotul era de acum copt, iată că sosi vestea morții contelui de Soissons, ucis mișelește de un glonte, chiar în ziua victoriei de la Margée. Unii ziceau că s-ar fi împușcat din greșeală în timp ce-și ridica viziera cu țeava pistolului, dar cei mai mulți nu se sfiiră să-l acuze de această crimă pe cardinal. Vestea morții contelui făcu să se ducă de rîpă complotul pus la cale cu atîta rîvnă, iar abatele — care de data asta se vedea într-adevăr scăpat de sutană, se trezi legat de ea mai zdravăn ca niciodată.

La moartea cardinalului de Richelieu, abatele de Gondy fu prezentat lui Ludovic al XIII-lea de către unchiul său, Jean-François de Gondy, arhiepiscop al Parisului. Regele îl primi atît de bine, încît abatele se simți încurajat să-i ceară funcția de coadjutor al arhiepiscopiei din Paris. Dar rugămintea nu-i fu îndeplinită decît după un an, în timpul regenței Anei de Austria. De îndată ce primi această funcție, abatele de Gondy — parcă presimțind

rolul pe care avea să-l joace în curînd — începu să se facă popular prin niște milostenii nemaivăzute. El însuși povestește că din luna martie și pînă în luna august, adică în decurs de numai patru luni, a cheltuit treizeci și șase de mii de scuzi cu diverse milostenii. Domnul de Morangis îi atrase atenția că asemenea cheltuieli nu erau cîtuși de puțin pe măsura averii sale.

— Fleacuri ! răspunsese proaspătul coadjutor, mi-am făcut bine socotelile. Și apoi află că Cezar, la vîrsta mea, cheltuia de șase ori mai mult decît mine.

Presupunînd că abatele de Gondy spunea adevărul, ar fi trebuit să aibă în acea epocă o avere de vreo opt milioane.

Vorbele acestea îi fură relatate întocmai lui Mazarin și nu contribuiră deloc la încălzirea relațiilor dintre ei.

Iată deci cam în ce stare se aflau lucrurile la începutul lunii ianuarie 1648, cînd poporul Parisului se răzvrăti din pricina edictului tarifelor. Vreo șapte-opt sute de negustori trimiseră zece dintre ei, în deputație la Luxembourg, la ducele de Orléans. Trimișii intrară fără nici o jenă în odaia ducelui și-l rugară să le facă dreptate, declarîndu-i că știindu-se susținuți de Parlament, nu vor răbda să fie ruinați nici de vechile impozite care creșteau fără încetare, nici de cele noi născocite zilnic. Ducele de Orléans, luat pe nepusă-masă, le făgădui să-i ajute încheind — după cum spune doamna de Motteville — cu cuvintele obișnuite ale prinților : — Vom vedea !

A doua zi, rebelii se adunară din nou : se înfățișară la palat, pe care-l invadară și, găsindu-l acolo pe președintele de Thoré, fiul lui Emery, supraintendentul finanțelor, începură să strige la el numindu-l „fiul tiranului", injurîndu-l și amenințîndu-l. Ajutat de cîțiva prieteni, de Thoré izbuti, cu chiu cu vai, să scape din mîinile lor.

În ziua următoare fu rîndul lui Mathieu Molé, pe care răsculații îl atacară — cum făcuseră în ajun cu de Thoré —

amenințîndu-l că se vor răzbuna crunt pe el. Dar acesta le răspunse că dacă nu se potolesc și nu ascultă de porunca regelui, avea să ridice deîndată spînzurători în toate piețele și cei mai încrîncenați dintre ei vor atîrna în streang; dar răzvrătiții îi întoarseră vorba, spunîndu-i că dacă avea să ridice acele spînzurători, în ele nu vor atîrna ei, ci judecătorii care, sclavi ai Curții, nu voiau să le facă dreptate.

Iată însă că burghezilor răzvrătiți li se alăturară în scurt timp și raportorii din Consiliul Statului. Cum Mazarin, în zgîrcenia sa, nu se gîndea decît în ce fel să adune cît mai mulți bani, indiferent de la cine și prin ce mijloace, sporise cu încă doisprezece corpul raportorilor din consiliu. Or, aceștia, care-și cumpăraseră foarte scump funcțiile, pricepură că dacă li se mai adăugau încă doisprezece membri, prețul acestor funcții avea să scadă și atunci cînd vor vrea să le vîndă nu vor mai căpăta pe ele atîta cît dăduseră.

Drept urmare, refuzară să se mai ocupe de procesele particularilor, jurară între ei să nu rabde această sporire a funcțiilor, și să reziste la toate persecuțiile Curții, făgăduindu-și unii altora că dacă vreunul își va pierde slujba, ceilalți să pună mînă de la mînă și să i-o răscumpere. După care se duseră la cardinalul Mazarin și unul dintre ei, pe nume Gomin, vorbi în numele celorlalți, cu atîta îndrăzneală, încît ministrul rămase uluit. Chiar în aceeași zi se ținu, la regină, un consiliu. Fu chemat Emery. Poziția superintendentului finanțelor era cum nu se poate mai neplăcută: întreg poporul începuse să strige împotriva lui. Consiliul fu lung, tumultuos, dar nu se luă nici o hotărîre.

Peste noapte, în diverse cartiere ale Parisului se auziră împușcături. Cardinalul trimise pe careva să afle de unde veneau împușcăturile și ce semnificație aveau. Trimisul

se întoarse şi spuse că burghezii îşi probau armele, hotăriţi — dacă ministrul avea de gînd să-i mai asuprească astfel — să facă şi ei ce făcuseră napolitanii. În acelaşi timp, nişte oameni ieşiţi nu se ştie de pe unde, alergau din casă în casă spunîndu-le burghezilor să-şi facă rezerve de praf de puşcă, de gloanţe şi de pîine. În aer plutea suflul răscoalei — lucru destul de ciudat în acea vreme cînd răzmeriţele erau rare — uşor de recunoscut de cei care-l mai adulmecaseră şi altădată.

Aceste lucruri se petreceau în noaptea de vineri spre sîmbătă. Sîmbătă dimineaţă, regina se duse la slujbă la Notre Dame. Fu împresurată de vreo două sute de femei care strigau, cerîndu-i să anuleze edictul tarifelor.

Trufaşă şi orgolioasă, regina porunci gărzilor să-i deschidă drum şi intră în biserică fără să dea vreo atenţie femeilor. După-masă, convocă din nou consiliul şi toţi, de comun acord, hotărîră să se ţină tari şi să nu facă nici o concesie poporului. Peste noapte, salvele se înteţiră. A doua zi, tulburările continuară. Străzile erau împînzite de soldaţi, fapt care înfurie şi mai tare mulţimea. Nu peste mult, starostele negustorilor [1] se înfăţişă la Palat şi spuse reginei şi cardinalului că dacă nu retrag armata, poporul Parisului avea să pună mîna pe arme. Îi trîntiră starostelui o minciună, spunîndu-i că străzile fuseseră împînzite de soldaţi pentru că regele voise să se ducă la Notre Dame. Acum regele trebui musai să se ducă la Notre Dame, după care soldaţii fură retraşi.

A doua zi, regele fu adus la Parlament. Avertizat din ajun de această vizită, cancelarul ţinu un discurs, în care începu să vorbească despre necesităţile statului, despre obligaţia pe care o avea norodul de a sprijini cheltuielile de război.

[1] Magistrat, şeful administraţiei municipale a Parisului (n.tr.)

Apoi luă cuvîntul avocatul general Talon. Discursul lui fu cît se poate de vehement : o rugă pe regină să revoce edictul tarifelor, amintindu-i că domnea peste niște oameni liberi și nu peste niște sclavi, și că acești oameni, oprimați, ruinați, împovărați de biruri, nu mai aveau de dat decît sufletele lor, care nu puteau fi scoase la mezat de către oamenii regelui. Adăugă apoi că victoriile și laurii cuceriți în războaie umpleau, ce-i drept, oamenii de mîndrie, dar că acestea nu puteau da norodului nici unul din cele două lucruri care le lipseau : pîinea și straiele.

Ca urmare a acestei ședințe, regele mai propuse încă cinci sau șase edicte, mult mai ruinătoare decît cele vechi. A doua zi, cele două Camere, după ce examinară aceste edicte, trimiseră o deputație la regină ca s-o roage să le retragă. Dar Ana de Austria, furioasă la culme, îi întrebă cum de-și îngăduiau să se atingă de niște acte aprobate de rege. Parlamentul însă pretinse că avea acest drept și că fusese instituit ca să apere poporul de pretențiile exagerate ale Curții. Regina se făcu foc și le porunci ca toate acele edicte să fie aprobate de îndată și fără nici un fel de modificare.

În ziua următoare, regina îi primi pe raportorii consiliului, cărora le vorbi cu și mai multă asprime decît deputaților Parlamentului, spunîndu-le că se înșelau dacă-și închipuiau că pot îngrădi autoritatea regelui.

— Am să vă arăt, continuă ea, că pot să desființez orice funcție și ca dovadă, aflați că vă înlătur din slujbele voastre !

Dar aceste vorbe, în loc să-i intimideze pe raportori, dimpotrivă, păru să le dea curaj. Unii primiră vestea rizînd, alții șușotiră între ei, alții își ridicară trufași fruntea ; apoi se retraseră cu o reverență care nu făgăduia nimic bun. „*Simțeau* — spune doamna de Motteville — *că în*

aer pluteau nori grei şi că vremea nu era prielnică delœ Curţii." A doua zi, în loc să-i facă reginei pe plac, ei se prezentară cu toţii în Parlament pentru a se opune la aprobarea noilor edicte. Parisul era copt pentru răscoală. Nu-i mai lipsea decît şeful. Dar dacă vom privi spre Vincennes, îl vom vedea şi pe acesta apărînd.

Capitolul XIV

1648

Fuga lui Beaufort. — Reapare coadjutorul. — Victoria de la Lens. — Coadjutorul şi Mazarin. — Neliniştea poporului. — Arestarea lui Broussel. — Mişcări populare. — Purtarea coadjutorului. — Comedie politică. — Disimularea unora, groaza altora. — Mînia reginei. — Misiunea coadjutorului. — Gondy îl salvează pe La Meilleraie. — Pericolul către care aleargă el însuşi. — O nouă vizită la Palatul Regal. — Răspunsul reginei — Coadjutorul în faţa mulţimii.

Ne amintim de arestarea ducelui de Beaufort care fusese închis în donjonul de la Vincennes. Stătea de cinci ani acolo, păzit cu străşnicie de Chavigny, duşmanul său personal, cînd iată că se răspîndi zvonul că un astrolog, pe nume Goisel, prezisese că ziua de Rusalii nu-l va mai prinde pe duce la puşcărie. Acest zvon ajunse şi la urechile cardinalului, care începu să se neliniştească. Aşa că-l chemă de îndată la el pe ofiţerul de poliţie care-l păzea pe duce şi care se numea la Ramée, ca să audă cu urechile lui din gura acestui om dacă exista vreo posibilitate ca

prizonierul să fugă din închisoare. La Ramée spuse că ducele era păzit zi și noapte de un ofițer și de șapte soldați ; că n-avea nici o slugă de-a lui pe lîngă sine și că Chavigny nu-l slăbea o clipă din ochi. Cardinalul se mai liniști, socotind că ducele nici dacă ar fi pasăre, și încă una mititică, tot nu s-ar putea strecura printre zăbrelele atît de apropiate ale ferestrei. Transformaseră odăița din donjon într-o adevărată colivie.

În vremea asta, ducele de Beaufort, ca orice prizonier, nu se gîndea la altceva decît cum să fugă. Neavînd nici un servitor de-al său prin preajmă, încercă să cumpere gărzile ; dar toate făgăduielile lui, oricît de măreţe se arătară, nu-i ispitiră pe soldaţi ; atunci ducele puse ochii pe valetul lui La Ramée, valet care se numea Vaugrimont. Acesta se lăsă corupt, se prefăcu bolnav ca să poată ieși din închisoare și, înarmat cu un bilețel al ducelui către intendentul său, primi de la acesta suma cerută drept preț al trădării. Imediat intendentul îi înștiință pe toți prietenii ducelui că stăpînul său voia să fugă din temniță și că-i ruga să-l ajute. Prietenii îl cumpărară pe plăcintarul închisorii, care le făgădui să ascundă, în primul pateu făcut pentru masa ducelui, o frînghie și două pumnale mici.

Raportîndu-i toate aceste lucruri ducelui, valetul Vaugrimont îl puse să jure nu numai că-l va ajuta și pe el să fugă, dar că îl va lăsa să treacă primul. În ajunul zilei de Rusalii, i se aduse ducelui pateul cu pricina ; Beaufort însă, pretinzînd că nu-i era foame, rugă garda să-i lase pateul în odaie. În toiul nopții, ducele se sculă, tăie pateul, scoase ghemul de frînghie, cele două pumnale și pe deasupra și un căluș. A doua zi, ducele, prefăcîndu-se bolnav, rămase în pat ; le dădu însă gărzilor o pungă cu bani ca să bea în sănătatea lui. Gărzile plecară, dar La Ramée, aducîndu-și aminte ce-i spusese Mazarin, rămase să-l păzească pe prizonier. Cînd se văzu singur cu ofițerul,

ducele îl rugă să-i aducă hainele și să-l ajute să se îmbrace. În clipa în care isprăvi cu îmbrăcatul, Vaugrimont îi făcu un semn. Ducele înțelese că sosise momentul eliberării, își scoase pumnalul și i-l puse în beregată ofițerului, amenințîndu-l că dacă va scoate un cuvînt, îl va ucide fără milă. Valetul îi vîrî repede căluşul în gură, apoi îl legă fedeleș cu niște eșarfe de-ale ducelui și-l trînti pe podea. După ce-i luară cheile, cei doi ieșiră din celulă și ajunseră într-o galerie, ale cărei ferestre se deschideau către un șanț împrejmuit cu verdeață. Legară repede funia de una din ferestre și se pregătiră să coboare. Cum ducele se pregătea să coboare primul, valetul îl opri, spunîndu-i :

— Ei, monseniore, cum ne-a fost înțelegerea ? Dacă veți fi prins, domnia-voastră veți fi adus îndărăt în închisoare, în vreme ce pe mine mă vor spînzura. Lăsați-mă deci să trec primul, așa cum ne-a fost învoiala !

— Ai dreptate, zise ducele. Treci !

Valetul nu așteptă să i se spună de două ori ; apucă cu nădejde frînghia și se lăsă să alunece pe ea. Dar cum era gras și solid, la vreo cinci, șase stînjeni, de pămînt, frînghia se rupse și sluga căzu grămadă drept în fundul șanțului. Ducele, mai subțire și mai suplu, nu păți nimic. În aceeași clipă, pe malul șanțului se iviră cinci sau șase oameni de-ai ducelui care-i scoaseră pe cei doi afară din șanț, îi urcară pe cai și se îndreptară cu toții, în goană mare, către poarta din Nogent care era deschisă. Dincolo de poartă, îi aștepta un grup de cincizeci de călăreți ; ducele se avîntă în mijlocul lor și, fericit că scăpase, dispăru într-o clipă cu întreg cortegiul.

Vestea avu la Curte efecte diferite. Regina nu păru prea neliniștită de această fugă, iar cardinalul rise, spunînd că dacă ar fi fost în locul lui ar fi făcut la fel, numai că el n-ar fi așteptat atîta. Adevărul e că ducele nu era o per-

soană de temut, neavînd nici funcție mare la Curte, nici bani mulți. Pe de altă parte, în acel moment Curtea era preocupată de cu totul altceva. Fiica lui Gaston, fratele lui Ludovic al XIII-lea, domnișoara de Montpensier [1], se făcuse mare și voia să se mărite. Primul care-i făcuse curte fusese prințul de Galles, exilat în Franța împreună cu mama sa, în vreme ce tatăl său, Carol I, își disputa tronul, Parlamentul, și capul, lui Cromwell. Regina Angliei ar fi fost bucuroasă de o astfel de căsătorie, dar nu și Mazarin. Treaba asta se petrecea prin 1646—1647, cînd treburile Angliei mergeau atît de prost, încît singura moștenire probabilă a prințului de Galles s-ar fi rezumat doar la răzbunarea morții tatălui său și la recucerirea tronului. Proiectul acesta căzînd, începu să circule zvonul că Domnișoara (așa i se spunea fetei lui Gaston de Orléans) ar fi pe cale să se mărite cu împăratul Austriei, care rămăsese văduv. Domnișoara era ambițioasă, și deși împăratul era de două ori mai mare decît ea, se arătă mai mult decît încîntată să-l ia de bărbat. Prințul de Galles, care înțelese că împăratul, deși bătrîn și urît, avea să-i fie preferat, se retrase, lăsînd cîmp liber ilustrului său rival. Asta voia și Curtea Franței : să scape de acest pretendent nedorit. Între timp, cineva de la Curte lansă zvonul că Domnișoara fusese cerută în căsătorie de arhiducele Leopold-Wilhelm al Flandrei. Poate că arhiducele ar fi fost încîntat de această căsătorie, dar — din păcate — nu era încîntată fata, căreia i se trecuse prin fața ochilor mirajul unei împărății și care o ținea una și bună că ea nu-l vrea de bărbat decît pe împăratul Austriei. Dar tocmai cînd Domnișoara era mai îndîrjită, căzu ca o bombă vestea că împăratul se însurase cu o arhiducesă din Tirol.

[1] Numită mai pe scurt Domnișoara sau Marea Domnișoară (n.tr.).

Iată însă că în vreme ce Mazarin şi regina erau preocupaţi de problema acestui măritiş, vine la palat coadjutorul şi-i anunţă pe cei doi că răzmeriţa ia amploare. Dar şi regina şi Mazarin nu dau prea mare importanţă nici acestui fapt şi nici coadjutorului, care începea să se bucure de o popularitate din ce în ce mai mare. E adevărat că persoana lui, la prima vedere, avea în ea ceva grotesc : Gondy era mic, slab, cu chipul măsliniu, şi nu ştia niciodată ce să facă cu mîinile ; scria necitet, nu era în stare să tragă o linie ca lumea, şi pe deasupra mai era şi miop, încît nu vedea nici la patru paşi înaintea lui. Se spune că într-o zi, dîndu-şi întîlnire cu o rudă, la fel de mioapă şi ea, după ce se învîrtiseră mai bine de un sfert de ceas prin preajma locului unde urmau să se întîlnească, fără să se vadă, se izbiseră unul de altul pe pragul aceleiaşi uşi pe care dădeau să intre...

In vremea asta Parlamentul îşi continua deliberările ; cei mai înverşunaţi împotriva Curţii erau consilierul Pierre Broussel, de la Marea Cameră şi Blancmesnil, preşedintele anchetelor, care pe măsură ce cădeau în dizgraţia Curţii, creşteau în ochii poporului. Numai că deocamdată între beligeranţi se instăpînise un fel de armistiţiu, căci ochii tuturor erau întorşi către graniţă, unde prinţul de Enghien se lupta cu spaniolii. Dacă prinţul era înfrînt, Curtea — care avea mare nevoie de oameni şi de bani ca să continue războiul — era silită să se împace cu Parlamentul. Dacă prinţul ieşea învingător, atunci Curtea putea vorbi altfel cu Parlamentul.

Deci şi o tabără şi cealaltă se aflau în această curioasă aşteptare ; în 23 august 1648, sosi la Paris un om din Arras care spuse că bătălia avusese loc, dar că nu văzuse la graniţă nici picior de francez. Vestea umplu Curtea de bucurie, fiindcă dacă prinţul ar fi fost înfrînt, graniţa

trebuia să fie plină de fugari și de răniți. Ziua trecu fără alte știri ; la miezul nopții sosi, în sfîrșit, contele de Chantillon, curierul extraordinar al prințului de Enghien. Dușmanii fuseseră într-adevăr înfrînți ; lăsînd în urmă nouă mii de morți, se retrăseseră într-o dezordine cumplită, părăsindu-și toate căruțele cu arme și cu bagaje și o mare parte din artilerie. Armata franceză repurtase la Lens o victorie strălucită.

A doua zi, în 24 august, coadjutorul se înfățișă la Curte ca să vadă cu ochii lui cum se manifestau Mazarin și regina. O găsi pe Ana de Austria nebună de bucurie ; cardinalul, mai stăpîn pe sine, izbuti, de bine de rău, să-și ascundă satisfacția.

— Domnule coadjutor, spuse el, sînt de două ori bucuros pentru vestea fericită pe care am primit-o : mai întîi, pentru binele general al Franței, apoi pentru că acum putem să le arătăm domnilor din Parlament cum ne vom folosi de această victorie.

Avea un accent atît de sincer, încît coadjutorul, oricît ar fi fost de obișnuit să nu se încreadă în vorbele cardinalului, de data asta își dădu seama că Mazarin spusese exact ceea ce gîndea.

În 26 august, sub pretextul că regele se duce la biserică, străzile fură din nou împînzite de soldați, care rămaseră la posturile lor și după ce majestatea-sa se întorsese acasă. Oamenii se cam mirară de acest lucru și, bănuitori din fire, începură să tragă cu urechea și să deschidă bine ochii. Într-adevăr, Comminges, unul dintre căpitanii gărzilor, primise ordin să-i aresteze de îndată pe președinții Blancmesnil și Novion și pe consilierul Broussel. Comminges începu cu Broussel.

Se năpusti în casa acestuia și, găsindu-l pe consilier la masă, în mijlocul familiei sale, zise :

— Domnule, am poruncă să vă arestez; iată aici ordinul scris și iscălit de rege. Așa că vă rog să mă urmați fără întîrziere.

— Dar, domnule, întrebă Broussel, pentru ce crimă sînt arestat ?

— Un căpitan de gardă nu se amestecă în treburi care-i privesc numai pe judecători. Eu am doar ordin să vă arestez, așa că vă arestez !

Și rostind aceste vorbe, îl înșfăcă zdravăn pe Broussel și dădu să iasă cu el pe ușă. Dar chiar în clipa aceea o servitoare bătrînă dădu fuga la fereastră, se aplecă spre stradă și începu să strige cît o ținea gura :

— Ajutor ! Săriți ! Îl arestează pe stăpînul meu !

Femeia făcu un asemenea tărăboi, încît atunci cînd Comminges ajunse la trăsură, tîrîndu-și prizonierul după el, se și văzu înconjurat de vreo douăzeci de oameni care se pregăteau să taie hamurile și să-l salveze pe consilier. Comminges ordonă oamenilor săi să-i țină la distanță, cu pușile, pe atacanți, iar el se urcă repede, cu prizonierul, în trăsură, poruncind vizitiului să dea bice cailor. Dar după vreo douăzeci de pași, cînd să dea colțul pe o altă stradă, găsiră lanțurile puse. Fură obligați să se întoarcă și s-o ia pe alt drum. Pe vremea aceea poporul nu era chiar atît de obișnuit cu luptele de stradă și apoi se temea grozav de soldați și mai ales de gărzile regelui. Așa că nu opuse o prea mare rezistență trecerii fugarilor, fapt care îngădui trăsurii să ajungă pe chei. Iată însă că aici lupta începu să devină mai serioasă. Oamenii lui Broussel, aținați de bătrîna servitoare, se răspîndiseră pe străzi, strigînd întruna : „Ajutor !" Într-o clipă li se alăturară și alții, apoi cînd ceata se mai îngroșă, începură să arunce cu pietre în gărzi. Trăsura izbuti totuși să se strecoare, dar, cînd să zică și Comminges „Doamne-ajută", trăsura, trecînd

peste un bolovan, se răsturnă. Aidoma unui stol de păsări, mulțimea se năpusti peste caleașca răsturnată. O clipă, Comminges se crezu pierdut, dar zărind la cîțiva pași o companie de gardă, îi veni inima la loc. Agitîndu-și sabia, începu să răcnească :

— Companie, la mine ! La arme !

Recunoscînd glasul și uniforma șefului lor, soldații îndepărtară mulțimea din jurul trăsurii răsturnate. Dar în afară de faptul că o roată era ruptă, mai fuseseră tăiate și hamurile cailor. Trăsura nu-și mai putea, în nici un caz, continua drumul. Chiar în acel moment, Comminges zări o altă trăsură, al cărei proprietari se opriseră ca să caște gura la încăierarea de pe chei. Trimise repede un sergent și zece oameni care-i dădu jos, fără multă vorbă, pe proprietari, și-i aduseră ofițerului trăsura. Atunci, în fața norodului care clocotea, Comminges îl scoase pe Broussel din trăsura răsturnată, îl vîrî repede în cealaltă și o porni în goană către Palatul Regal. În urma lui, trăsura părăsită fu făcută bucăți de mulțime. Dar ca și cum această arestare ar fi fost urmărită de o fatalitate, iată că pe strada Saint-Honoré se rupse și cea de a doua trăsură. Atunci norodul dădu din nou năvală și se năpusti cu atita furie asupra gărzilor, încît soldații fură nevoiți să-i respingă cu săbiile și cu patul puștii, rănind pe cîțiva dintre ei. Sîngele care curgea, în loc să-i sperie pe răzvrătiți, le spori furia. Sudalmele, ocările și amenințările cu moartea, proferate de cei din stradă, scoaseră repede de prin case o sumedenie de oameni înarmați cu halebarde. Alții, cu archebuze în mîini, se ivîră pe la ferestre. Un glonte răni un soldat din gardă. Lucrurile începeau să se îngroașe. În vreme ce Comminges stătea în cumpănă, neștiind ce să facă cu prizonierul, apăru o a treia trăsură, trimisă de Guitaut, unchiul său. Comminges se azvîrli

înăuntru, tîrîndu-l pe Broussel după sine. Caii, odihniți și puternici, o luară la goană, ajunseră în dosul palatului Tuileries unde se afla un popas de poștă și, în sfîrșit, scăpat de mulțimea care se ținea scai după el, Comminges se îndreptă spre Saint-Germain. În același timp, erau conduși la închisoarea din Vincennes, Blancmesnil și Novion.

Zvonul încăierării pricinuite de arestarea lui „moș" Broussel — cum îi spuneau toți în vremea aceea — se răspîndi în întreg Parisul. Poporul fu mai întîi consternat, apoi se înfurie. Răzvrătirea cuprinse stradă după stradă, ca o maree care urcă : oamenii alergau, strigau, înjurau, își închideau prăvăliile. Vecinii se întrebau unii pe alții dacă au arme și cei care aveau le dădeau și celor care n-aveau, fie sulițe, fie halebarde, fie archebuze.

Coadjutorul află vestea în timp ce lua masa cu trei canonici de la Notre Dame. Deși nu se potrivea cîtuși de puțin cu ceea ce i se făgăduise în ajun la Curte, vestea aceasta nu-l afectă prea tare. Ieși deci din casă în costumul pe care-l purtase la slubă, adică în stiharul lui alb și cu pelerina episcopală. Ajuns în Piața Nouă, se văzu înconjurat de o mulțime imensă. Poporul îl recunoscuse și striga, sau mai curînd urla în jurul lui, cerîndu-l pe Broussel. Coadjutorul se cocoță pe o bornă și le spuse oamenilor că se va duce la Luvru și-o va ruga pe regină să elibereze prizonierul. Pe Podul Nou îl găsi pe La Meilleraie, în fruntea gărzilor. Mareșalul, foarte îngrijorat, îi povesti în amănunt ce se petrecuse ; coadjutorul îi răspunse că tocmai se ducea la Palat să vorbească cu regina. Mareșalul se oferi să-l însoțească, hotărît să-i arate lui Mazarin situația în care ajunseseră lucrurile. O porniră deci amîndoi spre Palatul Regal, urmați de sute de bărbați și femei care strigau fără încetare : „Broussel !

O găsiră pe regină în cabinetul cel mare, înconjurată de Mazarin, domnul de Longueville, mareşalul de Villeroy, abatele de la Rivière, Bautru, Nogent şi Guitaut, căpitanul gărzilor. Regina îl primi pe coadjutor nici rău, nici bine, fiindcă era prea mîndră ca să se căiască de ceea ce făcuse ; cît despre cardinal, acesta se prefăcu a fi uitat tot ceea ce discutaseră în ajun.

— Doamnă, zise coadjutorul, vin — cum dealtfel mi-e şi datoria — ca să primesc porunci de la domnia-voastră şi să contribui atît cît îmi va sta în putere, la liniştea majestăţii-voastre.

Regina făcu din cap un mic semn de aprobare ; cum Nogent, la Rivière şi Bautru socoteau răzmeriţa un fleac, Ana de Austria nu socoti de cuviinţă să-i mulţumească lui Gondy pentru bunele sale intenţii. Dar iată că la imprudentele ironii ale curtenilor, care nu cunoşteau sau care se prefăceau că nu cunosc gravitatea situaţiei, răspunse mînios mareşalul de la Meilleraie. Acesta, care văzuse lucrurile de aproape şi care n-avea nici un motiv să ascundă adevărul, îl înfăţişă pe de-a-ntregul, asigurîndu-i pe cei de faţă că răzmeriţa era serioasă şi adăugînd că putea să devină şi mai serioasă ; coadjutorul întări şi el cele spuse de mareşal. Cardinalul surise neîncrezător, iar regina începu să strige :

— Domnule coadjutor, e revoltător să-ţi închipui că parizienii noştri liniştiţi se pot răscula ! Poveştile astea ridicole sînt scornite de cei care nu visează altceva decît revolte ! Şi chiar dacă ar fi aşa, fii liniştit, autoritatea regelui va şti să facă ordine !

Cardinalul, observînd pe chipul coadjutorului ce efect avuseseră cuvintele nesăbuite ale Anei de Austria, zise la rîndul său pe acel ton blînd şi ipocrit, care-i era caracteristic :

— Doamnă, facă cerul ca toată lumea să vorbească atît de sincer ca domnul coadjutor ! Se teme pentru turma lui, se teme pentru autoritatea majestății-voastre. Sînt convins că pericolul nu-i chiar atît de mare cum și-l imaginează el, dar sînt sigur că a văzut cu ochii lui ceea ce ne-a spus.

Regina pricepînd cam unde bătea Mazarin, își schimbă într-o clipă și fața și tonul, îi mulțumi de mii de ori coadjutorului care, la rîndul său, prefăcîndu-se că se lasă înșelat, se înclină plin de respect. Abatele de la Rivière, văzînd acest lucru, îi șopti lui Bautru :

— Iată ce înseamnă să nu fii de-ai casei. Coadjutorul, care e totuși un om isteț, o ia în serios pe regină !

Adevărul este că toți cei aflați în acel moment în cabinet jucau teatru : regina o făcea pe blînda și clocotea de furie ; cardinalul o făcea pe omul sigur de el și tremura pînă-n măduva oaselor ; coadjutorul o făcea pe credulul și nu era deloc ; ducele de Orléans o făcea pe preocupatul și era tot atît de nepăsător în această afacere ca și în toate celelalte ; domnul de Longueville o făcea pe îndureratul, dar în adîncul inimii nu mai putea de bucurie ; mareșalul de Villeroy o făcea pe veselul, pentru ca după aceea să mărturisească, cu lacrimi în ochi, că țara se afla pe marginea prăpastiei ; în sfîrșit Bautru și Nogent se strîmbau și o imitau pe bătrîna slujnică a lui Broussel, ca să-i facă plăcere reginei, deși știau foarte bine că, împotriva obiceiului care, pe scenă, cerea ca după o tragedie să urmeze o farsă, de data asta farsa putea să fie urmată de o tragedie. Singur abatele de la Rivière era convins că toată acea răzmeriță nu era decît un foc de paie. Această disimulare avu efect pînă și asupra mareșalului de la Meilleraie, care venise hotărît să spună adevărul, dar care văzînd pe toate chipurile acea nepăsare reală ori

simulată, se ruşină de teama încercată şi-şi arboră şi el o mutră semeaţă. Dar chiar în acel moment, uşa se deschise din nou şi locotenent-colonelul gărzilor veni să-i spună reginei că poporul devenea din ce în ce mai cutezător şi că ameninţa să-i pună pe goană pe soldaţi. Mareşalul de la Meilleraie, omul *„plămădit din contraste"*, cum spune cardinalul de Retz în *Memoriile* sale, în loc să revină la prima sa părere şi să încerce să aplaneze lucrurile, ceru îngăduinţa să adune cele patru companii de gardă, să-i ia cu el pe toţi curtenii pe care-i va găsi prin anticamere şi pe toţi soldaţii pe care-i va întîlni pe drum şi să-i pună pe goană pe răzvrătiţi. Regina — căreia îi plăceau întotdeauna mijloacele violente — se ralie la acest proiect. Iată însă că uşa se deschise din nou şi cancelarul Séguier dădu buzna în cabinet ; era atît de palid şi tremura atît de tare, încît regina nu se putu abţine să nu-l întrebe :

— Ce mai este, domnule cancelar ? Ce se mai întîmplă iarăşi ?

Oricît de puţin obişnuit ar fi fost cancelarul să rostească adevărul, de data asta groaza îl împinse să săvîrşească acest sacrileigu : se apucă deci să povestească ceea ce văzuse, făcînd lucrurile şi mai negre decît erau, căci el le văzuse cu ochii spaimei. N-apucară să-şi vină în fire după cele spuse de cancelar, că în cabinet intră domnul de Souterre. Tot atît de calm pe cît era de răvăşit cancelarul, Souterre îi asigură pe cei de faţă că mînia poporului începea să se potolească şi că nu va mai fi nevoie să iasă cu armata, aşa cum crezuse la început ; dacă există puţină răbdare — totul se va aranja. Toată lumea răsuflă uşurată ; dar iată că bătrînul Guitaut — care n-avea reputaţia unui om sclipitor de deştept, dar în care regina avea mare încredere, fiindcă era unul dintre cei mai fideli supuşi ai ei — luă cuvîntul şi, cu o voce mai răguşită ca

de obicei, declară că trebuia făcut totuşi ceva ; că numai nişte smintiţi sau nişte oameni rău intenţionaţi se puteau culca liniştiţi în starea în care ajunseseră lucrurile.

— Atunci, zise Mazarin, care nu-l iubea, care-i părerea dumitale ?

— Părerea mea, domnule, răspunse Guitaut, este să-l dăm pe Broussel, viu sau mort, celor care-l cer !

— Dumneata, domnule coadjutor, ce părere ai despre sfatul lui Guitaut ?

— Socot, domnule cardinal, că cele spuse de căpitanul gărzilor au o parte bună şi una rea : să-l dăm pe Broussel poporului, dar viu, nu mort.

— Să-l dăm ? strigă regina înroşindu-se de furie, îndreptîndu-se către coadjutor. Decît să-l dăm ticăloşilor care-l cer, prefer să-l strîng de gît cu propriile mele mîini — şuieră ea, apucîndu-l pe coadjutor de gît — ca şi pe cei care...

Văzîndu-i gestul imprudent, Mazarin îi şopti cîteva cuvinte la ureche ; într-o clipă regina îşi lăsă braţele în jos şi, cu surîsul pe buze, adăugă : — Sînt nebună să mă înfurii astfel ! Iartă-mă, domnule coadjutor !

În acel moment intră în cabinet locotenentul Dreux d'Aubray ; chipul, plin de sudoare, îi era de o paloare mortală. Începu să istorisească aventurile prin care trecuse ca să ajungă de la el de acasă la Palatul Regal şi, reproducînd fidel ameninţările şi ocările cu care fusese împroşcat, îşi exprimă teama că pînă la sfîrşitul zilei revolta va cuprinde întreg Parisul. Spaima este contagioasă ; cea a locotenentului era atît de limpede exprimată prin paloarea, prin gesturile şi prin glasul lui tremurat, încît frica lui se transmise şi celorlalţi. Toată acea mulţime care se agita pe străzi nu mai păru nici cardinalului, nici reginei, o adunătură ridicolă, ci o masă ameninţătoare. Mărturisiră că

afacerea merita strădania de a fi discutată şi încropiră un fel de consiliu, în care fiecare fu obligat să-şi spună părerea. Mareşalul de Villeroy, la Meilleraie, coadjutorul şi Guitaut propuseră din nou ca Broussel să fie eliberat; Mazarin fu, în sfîrşit, de acord, dar cum Broussel se afla închis la Vincennes, spuse că prizonierul nu putea fi eliberat decît a doua zi. Era limpede că voia să cîştige timp: dacă răzmeriţa continua, avea să-l scoată pe Broussel din temniţă; dacă mulţimea se risipea, avea vreme să ia toate măsurile pentru a preîntîmpina un nou val de revoltă, uitînd tot ceea ce făgăduise. Apoi întorcîndu-se spre coadjutor şi zîmbind mieros, cardinalul adăugă că nimeni nu era mai potrivit să ducă această veste poporului decît domnul de Gondy care, într-un fel, era deputatul lui. Coadjutorul văzu capcana şi ceru în scris promisiunea că-l va elibera pe Broussel, oricît de impertinentă ar fi putut să pară o astfel de cerere. Dar la Meilleraie îl trase după sine, iar ceilalţi curteni îl împinseră afară, strigînd că înscrisul era de prisos din moment ce avea cuvîntul reginei. Nu asta era însă şi părerea coadjutorului, care-şi dădea seama că voiau să-l facă să-şi piardă popularitatea, obligîndu-l să făgăduiască poporului un lucru ce nu avea să se adevereasă. Se întoarse să replice, dar regina şi intrase în odaia ei cenuşie, iar Gaston, împingîndu-l încetişor spre uşă, îi spuse cu vocea lui cea mai mieroasă:

— Du-te, domnule coadjutor, du-te şi salvează Statul!

Gărzile, luîndu-l de braţ, îl scoaseră afară din palat, zicînd la rîndu-le:

— Numai dumneavoastră puteţi pune capăt răului, domnule coadjutor! Duceţi-vă! Duceţi-vă!

Şi pînă să apuce să mai zică şi el ceva, coadjutorul se pomeni în stradă, cu stiharul şi pelerina lui popească în mijlocul mulţimii prin care se străduí să-şi croiască drum, împărţind binecuvîntări în dreapta şi-n stînga. Numai că

poporul aştepta cu totul altceva decît binecuvîntările sale. Aşa că începu din nou să strige : „Broussel ! Broussel ! Să ni-l dea pe Broussel !“ Coadjutorul era însă hotărît să nu făgăduiască nimic, fiindcă ştia că n-avea ce făgădui ; continuă deci binecuvîntările, cu gesturi cît mai largi, cînd iată că mareşalul de la Meilleraie, în fruntea cavaleriei sale uşoare, se avîntă cu sabia în mînă, strigînd :

— Trăiască regele ! Libertate lui Broussel !

Dar cum mulţimea nu auzise decît primele două cuvinte pe care acesta le strigase, în loc să se liniştească se înfurie şi mai tare. Un hamal, cu o sabie în mînă, se năpusti spre mareşal, dar acesta îl doborî cu un foc de pistol. Mulţimea, furioasă, începu să strige : „La arme ! La arme !“ Coadjutorul fu împins, sau mai bine-zis luat pe sus şi dus pînă la răscrucea din Trahoir, unde mareşalul de la Meilleraie se lupta cu un pîlc de burghezi ce-i baraseră drumul şi care la focurile cavaleriei uşoare răspundeau cu nişte salve îndrăcite. Crezînd că şi unii şi alţii vor avea respect pentru haina lui preoţească, Gondy se vîri între ei, încercînd să-i potolească ; mareşalul, care începuse să nu se prea simtă la largul lui, mulţumi cerului pentru această intervenţie şi ordonă o clipă cavaleriştilor săi să înceteze focul. Burghezii, la rîndul lor, încetară şi ei să mai tragă, dar continuară să păzească cu străşnicie răscrucea. Iată însă că vreo treizeci de oameni care veneau dinspre strada Prouvaines, şi care nu ştiau nimic despre acest soi de armistiţiu, se năpustiră cu halebardele şi cu muschetele ; nezărindu-l pe coadjutor, sau prefăcîndu-se că nu-l văd, începură să tragă cu furie ; îi zdrobiră, cu un glonte, braţul lui Fontrailles, aflat chiar lîngă mareşal, îl răniră pe unul dintre pajii coadjutorului şi-i veniră de hac chiar bietului coadjutor, care căzu grămadă, lovit de o piatră, după ureche. În clipa în care dădea să se ridice într-un genunchi, băiatul unui spiţer, cel mai îndîrjit

din gloată, voi să-l lovească cu patul muschetei în cap, dar prelatul apucînd arma, strigă :

— Ah, nenorocitule, dacă te-ar vedea taică-tău !

Tînărul crezu că cel pe care voise să-l omoare era prieten cu taică-său. Se uită deci cu atenție la coadjutor și observînd abia atunci veșmintele preoțești ale acestuia, zise :

— Vai de mine, nu cumva sînteți coadjutorul ?

— Ba da, răspunse acesta, și erai cît pe-aci să ucizi un prieten, crezînd că ucizi un dușman !

Tînărul, recunoscîndu-și vina, îl ajută pe coadjutor să se ridice de jos și începu să strige cît îl ținea gura :

— Trăiască coadjutorul !

Strigătul trecu din gură în gură, lumea se înghesui în jurul prelatului, iar la Meilleraie, profitînd de înghesuială, o șterse cu gardă cu tot, îndreptîndu-se în goană către Palatul Regal. Coadjutorul, văzîndu-se înconjurat de toată acea mulțime de oameni, care-l cereau întruna pe Broussel, spuse că nu apucase încă s-o vadă pe regină, și că intenționa să se ducă din nou la Palat. La aceste vorbe, mulțimea se mai potoli și iată-l pe înaltul prelat îndreptîndu-se pentru a doua oară către reședința regală, de data asta însă însoțit de mai bine de patruzeci de mii de oameni. La bariera Sergents dădu peste la Meilleraie care, mulțumindu-i că-l scăpase de la moarte, îl luă de mînă și-l conduse în odaia cenușie unde se afla regina, spunîndu-i acesteia :

— Doamnă, iată-l pe cel căruia îi datorez viața și căreia majestatea-voastră îi datorează salvarea gărzilor și poate chiar a Palatului Regal.

Regina surîse disprețuitor. Nearătîndu-se cîtuși de puțin jignit de atitudinea reginei, coadjutorul spuse :

— Doamnă, Parisul supus și dezarmat, vine să se prosterne la picioarele domniei-voastre...

— Nu iert acest oraș ticălos și nesupus ! strigă regina ai cărei obraji se înviorăiaseră ; dar poți să-mi spui și mie, domnule coadjutor, cum de s-a îmblînzit atît de repede ?

La aceste vorbe, mareșalul de la Meilleraie, care nu se mai putu abține, strigă :

— Doamnă, fiindcă văd că toți vă înșală, ei bine, îmi asum eu sarcina să vă spun adevărul : aflați că dacă nu-l eliberați chiar astăzi pe Broussel, mîine nu va mai rămîne piatră pe piatră din acest oraș.

Coadjutorul voi să întărească cele spuse de mareșal, dar regina, rîzînd disprețuitor, îi închise gura, spunînd :

— Du-te să te odihnești, domnule coadjutor, trebuie să fii obosit după ce te-ai agitat atîta astăzi !

La un asemenea răspuns, nu mai era nimic de replicat. Coadjutorul ieși, clocotind de furie și jurînd să se răzbune. La poartă, îl aștepta o mulțime uriașă ; această mulțime îl sili să se urce pe imperiala unei trăsuri și să le spună ce făcuse la Palat. Coadjutorul ce putea să facă ? Le spuse că regina era de acord să-l elibereze pe Broussel, cu condiția ca ei să se liniștească și să se ducă acasă. Cu două ceasuri în urmă această făgăduială nu i-ar fi mulțumit. Acum însă se înserase și se apropia ora mesei. *„Acest fapt* — spune cardinalul de Retz în *Memoriile* sale — *ar putea să pară ridicol ; totuși el este adevărat, fiindcă am observat că la Paris, în toiul tulburărilor populare, nici chiar cei mai înfierbîntați nu vor să scape ora mesei.“*

Datorită acestui fapt, mulțimea se risipi și coadjutorul se putu întoarce liniștit acasă la el, unde se așeză în pat poruncind să i se ia sînge ca să preîntîmpine urmările acelei lovituri de piatră.

Încă nu-l vom părăsi, fiindcă el va fi pivotul evenimentelor pe care ne pregătim să le istorisim.

Capitolul XV

1648

Coadjutorul şi prietenii săi. — Temerile şi sfaturile lor. — Gîndurile ambiţioase ale lui Gondy. — Pregătirile războiului civil. — Poruncile coadjutorului. — Mişcarea populară. — Baricadele. — Planurile Curţii. — Demersul Parlamentului pe lîngă regină. — Parlamentul obţine eliberarea lui Broussel. — Neliniştea Curţii. — Triumful lui Broussel. — Hotărîrea Parlamentului. — Înlăturarea baricadelor.

Coadjutorul se întorsese deci la el acasă, nemulţumit şi suferind mai mult sufleteşte decît fizicește. Îşi dăduse seama că fusese jucăria lui Mazarin şi a reginei şi că amîndoi îl împinseseră cu capul înainte, cu intenţia fermă de a nu-şi ţine nici una dintre făgăduielile făcute, prin gura lui, parizienilor. Or, dacă lucrurile stăteau astfel, coadjutorul pierdea, dintr-o dată, marea popularitate pe care şi-o cîştigase cu atîta trudă şi cu atîţia bani. În timp ce reflecta la toate aceste lucruri, intră Montrésor ; Montrésor, acel veşnic nemulţumit care conspirase cu Cinq-Mars împotriva lui Richelieu şi cu turbulentul coadjutor împotriva lui Mazarin.

— Ei bine, amice, zise el, ai făcut azi o expediţie strașnică !

— Cum adică ? întrebă coadjutorul.

— Păi ce crezi că ai cîştigat cu cele două vizite pe care le-ai făcut la Palatul Regal ?

— Am cîştigat — răspunse coadjutorul înciudat de faptul că această întrebare a lui Montrésor se potrivea întocmai cu cea pe care şi-o pusese şi el mai înainte — că

m-am achitat față de regină, căreia îi datorez funcția de coadjutor.

— Și crezi că regina e mulțumită de dumneata ? spuse rîzînd ironic, Montrésor.

— Nădăjduiesc.

— Ei bine, află că te înșeli, domnule, fiindcă regina le-a spus doamnelor de Navailles și de Motteville că tot ceea ce ai făcut dumneata n-a fost decît o comedie menită să impresioneze poporul.

Acest răspuns era într-o armonie atît de deplină cu tot ceea ce-i trecuse pînă atunci prin minte coadjutorului, încît deși acesta clătină din cap în semn de îndoială, Montrésor văzu limpede că vorbele sale își atinseseră ținta. Dealtfel, iată că-i pică un ajutor : domnul de Laigues, căpitanul gărzilor ducelui de Orléans, unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Gondy.

— Ah, pici cum nu se poate mai bine, zise prelatul. Știi ce-mi spunea mai adineauri Montrésor ?

— Nu, răspunse de Laigues.

— Îmi spunea că cei de la Curte și-au bătut joc de mine și pretindea că tot ce-am făcut eu în cursul acestei zile n-a fost decît o comedie menită să impresioneze poporul.

— Ei bine, zise rece de Laigues, Montrésor are dreptate.

— Poți să-mi faci unele precizări în acest sens ? spuse coadjutorul care simțea că începe să se înfurie.

— Mai adineauri am luat masa la regină, spuse Laigues.

— Ei bine, ce-ai văzut și ce-ai auzit acolo ?

— Am văzut niște oameni peste poate de bucuroși pentru că lucrurile ieșiseră mai bine decît nădăjduiau și am auzit niște glume foarte nesărate pe seama unui anumit prelat, care a încercat să răscoale poporul și care, neizbutind, a făcut-o pe rănitul, deși nu era ; care, plecînd

de acasă ca să fie aplaudat, ca într-o tragedie de Corneille, s-a înfiors fluierat ca într-o farsă de Bois-Robert. În sfîrşit, acelaşi prelat despre care-ţi vorbesc a prilejuit o atît de mare risipă de cuvinte, încît timp de două ceasuri încheiate a fost expus ironiilor lui Bautru, bufoneriilor lui Nogent, hazului lui Rivière, falsei compasiuni a cardinalului şi hohotelor de rîs ale reginei.

— Dragul meu coadjutor, zise Montrésor, n-ai citit cumva o anumită *Conjuraţie a lui Fiesco*, pe care a scris-o, în urmă cu vreo cincisprezece ani, un oarecare abate de Gondy ?

— Ba da, Montrésor, ba da, răspunse coadjutorul ; doar ştii că Fiesco este eroul meu favorit ; numai că Fiesco nu-şi datora titlul de conte de Lavagna dogelui împotriva căruia conspira.

— Ei bine, zise Montrésor, culcă-te pe recunoştinţa pe care i-o datorezi reginei şi mîine ai să te trezeşti la Bastilia.

— Ce părere ai, Laigues ? întrebă coadjutorul.

— Sînt cu totul de părerea lui Montrésor şi, dacă aş fi în locul dumitale, după tot ce-am văzut şi auzit, mi-aş lua tălpăşiţa şi asta nu mîine, nu la noapte, ci chiar în clipa asta.

În acel moment uşa se deschise pentru a treia oară şi domnul de Argenteuil, care fusese odinioară primul gentilom al contelui de Soisson şi care-l cunoscuse pe abatele de Gondy la acest conte, intră foarte palid şi speriat.

— Eşti pierdut, îi spuse el, mareşalul de la Meilleraie m-a trimis să-ţi spun că nu ştie ce diavol a pus stăpînire pe cei de la palat şi le-a vîrît în cap ideea că dumneata ai răsculat norodul, aşa că încă în noaptea asta se vor lua măsuri foarte aspre în ce te priveşte.

— Ce măsuri ? întrebă coadjutorul.

— Ascultă, zise Argenteuil, deocamdată nu e decît un zvon ; dar zvonul acesta poate deveni realitate dintr-o

clipă într-alta. Ai să fii arestat și dus la Quimper-Corentin ; Broussel va fi dus la Havre-de-Grâce, iar în zori cancelarul va închide Parlamentul și-i va porunci să se retragă la Montargis.

— Ei bine, îl întrebară Montrésor și Laigues pe coadjutor, ce spui de asta ?

— Că norodul nu le va îngădui să facă așa ceva.

— Mda, mă rog, numai că norodul habar n-are de asta !

— Cum adică ? Nu mai umple străzile ?

— Nu, și tocmai pe acest lucru au contat cardinalul și regina. Norodul, dragul meu coadjutor, s-a întors acasă. Mareșalul de la Meilleraie, trimis de Curte să vadă care mai e situația, s-a întors și le-a spus celor de acolo că la ora asta, din toată acea mulțime care se agita pe străzi și la răscruci, n-a mai rămas nici măcar o sută de oameni ; că răzmerița s-a stins și încă atît de deplin, încît dacă cineva ar veni în noaptea asta din Bretania sau din Languedoc, habar n-ar avea ce s-a petrecut în timpul zilei la Paris.

Coadjutorul se uită la Montrésor și la Laigues care surîdeau.

— Deci, dragă Argenteuil, zise coadjutorul, asta ți-a zis mareșalul de la Meilleraie să-mi spui...

— Da, să te gîndești la siguranța dumitale.

— Ei bine, strigă Montrésor, ce ți-am spus eu ?

— Ascultați, zise coadjutorul, lăsați-mă singur un sfert de ceas și în acest sfert de ceas am să vă arăt că pot inspira și altceva decît milă.

Cei trei trecură în odaia de alături și-l lăsară singur. Coadjutorul ajunsese, în sfîrșit, în acel moment la care rîvnise toată viața și anume să fie șeful unui partid. Or, în așteptarea acestui moment, pregătise totul cu grijă, ca nu cumva soarta să-i joace vreun renghi și să scape clipa mult rîvnită. Își chemă deci valetul și-l trimise grabnic cu o scrisoare la Miron, colonelul gărzii din

Saint-Germain-l'Auxerrois. În acel moment, la catedrala Notre Dame sună miezul nopții. Coadjutorul se duse la fereastră. Noaptea era senină. Pe străzile Parisului domnea liniștea. Cum sfertul de ceas trecuse, Montrésor, Laigues și Argenteuil intrară în odaie și-l găsiră pe coadjutor uitîndu-se pe fereastră.

— Ei bine, zise Argenteuil, sfertul de oră a trecut.

— Da, răspunse coadjutorul.

— La ce te gîndești ?

— Mă gîndesc, răspunse coadjutorul închizînd liniștit fereastra, că mîine la prînz voi fi stăpînul acestui oraș.

Cei trei prieteni se uitară speriați unii la alții, siguri că lovitura pe care-o primise abatele în cap, îi zdruncinase mințile. În acel moment, valetul intră în odaie împreună cu Miron. Coadjutorul îi dădu valetului o a doua scrisoare pentru un consilier de la Camera Conturilor, numit Lespinay și care era căpitanul gărzii din Saint-Eustache. Acest Lespinay era o veche cunoștință a coadjutorului, căci conspiraseră împreună pe vremea contelui de Soissons. Valetul plecă să ducă cea de a doua scrisoare.

Sigur că Miron fusese prevenit dinainte, fiindcă nu păru deloc mirat că era deranjat la o oră atît de înaintată. Coadjutorul îi povesti ce se petrecuse, apoi se retraseră amîndoi într-un colț ca să discute ce aveau de făcut. Pe urmă, Miron își luă rămas bun de la coadjutor și de la prietenii acestuia și plecă. Dar după cîteva minute ușa se deschise din nou și Miron reapăru, însoțit de un om din popor. Acest om era fratele bucătarului său. Întîlnindu-se cu Miron, îi povesti acestuia că, trecînd prin fața casei sale, văzuse postați acolo doi ofițeri de-ai regelui. Cei doi ofițeri erau locotenentul Rulentel și Vannes, locotenent-colonelul gărzilor. Omul îi auzise pe cei doi discutînd cum să intre în casa lui Miron și cum să-l aresteze, luîndu-l prin surprindere, așa cum îl luaseră și pe Broussel. Omul, so-

cotind că nu era vreme de pierdut, îi ieşise înainte lui Miron să-l prevină. Mai spuse că-i auzise pe cei doi discutînd despre nişte soldaţi care trebuiau să păzească toate drumurile, începînd de la Podul Nou şi pînă la Palatul Regal.

— Ei bine, spuse coadjutorul, asta voiam să mai aflu : locurile unde vor fi aşezaţi soldaţii. Acum, cînd cunosc aceste locuri, fă aşa cum am discutat, dragă Miron, fără să mai pierzi nici o clipă.

Miron se înclină şi ieşi. Coadjutorul începu să comande aidoma unui general. Rămas singur cu prietenii săi, îi întrebă dacă voiau să-l ajute. După cîteva clipe de ezitare, aceştia acceptară. Montrésor şi Laigues alergară să-şi adune prietenii. Argenteuil făgădui şi el să aducă vreo douăzeci de oameni. Hotărîră apoi unde să se posteze Montrésor şi Laigues cu oamenii lor. Argenteuil îşi asumă sarcina să păzească poarta Nesle, căci omul care venise cu Miron mai spusese că-i auzise pe cei doi ofiţeri rostind de mai multe ori numele acestei porţi. În vremea asta Miron îşi aşeza oamenii exact în locurile unde urmau să fie aşezaţi a doua zi soldaţii regelui ; după două ceasuri, mai bine de patru sute de oameni împînzeau tot drumul de la Podul Nou şi pînă la Palatul Regal, *„tot atît de tăcuţi* — spune coadjutorul în *Memoriile* sale — *şi tot atît de puţin emoţionaţi, ca şi novicii de la Chartreux care-ar fi venit să se roage în acele locuri"*.

În vremea asta, sosise şi Lespinay ; acesta primi ordin ca la prima poruncă să fie gata să ridice, la bariera Sergents, o baricadă împotriva gărzilor regale ; sigur că şi el fusese prevenit dinainte, fiindcă primi acest ordin ca şi cum ar fi fost lucrul cel mai firesc din lume, retrăgîndu-se fără să facă vreo observaţie, spunînd doar că puteau conta pe el, fiindcă va fi tot timpul la postul său. Coadjutorul, după ce dădu toate aceste ordine, ca domnul duce de Enghien în ajunul bătăliei de la Rocroy, făcu ceea ce

făcuse și el, adică se duse să se culce. La ora șase dimineața, secretarul lui Miron îl sculă din somn ca să-i spună că soldații încă nu apăruseră, că nu văzuse decît niște cavaleri care bătuseră o vreme străzile, după care se întorseseră în galop la Palatul Regal. La ora șapte, un al doilea mesager al lui Miron veni să-i spună coadjutorului că domnul cancelar Séguier se îndrepta, cu toată pompa, spre Palat. În același timp, un alt curier, trimis de Argenteuil, anunța că două companii de gărzi elveține mărșăluiau spre poarta Nesle. După un sfert de ceas, vacarmul care se auzea pînă la arhiepiscopie, îl încredința pe coadjutor că ordinele sale erau îndeplinite întocmai. Montrésor și Laigues — care se aflau pe Podul Nou — ajutați de oamenii lui Miron, chemaseră tot norodul la arme. La rîndul lui, Lespinay ocupase bariera Sergents, iar Argenteuil, care se bătuse cu elveții, omorîse vreo treizeci dintre ei, le luase drapelul și pusese pe goană rămășițele celor două companii. După acest triplu atac, se înflăcără întreg Parisul. Răscoala se prelinse, aidoma unei dîre de pulbere, din centrul orașului către margini, pînă în cele mai îndepărtate cartiere. Toată lumea dădea acum năvală, pînă și femeile și copiii, fiecare înarmat cu ce avea la îndemînă. Într-o clipă se ridicară peste o mie două sute de baricade. Cancelarul Séguier, împins de colo-colo, văzînd norodul țîșnind pînă și de sub caldarîmul Parisului, nemaiputînd ajunge la Palatul Regal, se opri la palatul d'O, aflat la capătul cheiului Augustinilor. Dar de-abia se închiseră porțile în urma sa, că poporul se năpusti cu atîta furie asupra lor, încît le doborî cît ai clipi din ochi. Cancelarul, împreună cu fratele său, episcopul de Méaux, izbutiră să se ascundă într-un mic cabinet, care avea o ușiță secretă. Cu spaima în suflet, bietul cancelar căzu în genunchi așteptînd, din clipă în clipă să fie descoperit și ucis. Dar spre norocul lui, nu fu descoperit. Mulțimea, ocupată să jefuiască palatul împodobit cu mobile și tapi-

serii neasemuit de frumoase, uită de micul cabinet unde se ascunsese cancelarul.

În vremea asta, la regină se adunaseră toate principesele, printre care se afla și acea nefericită regină a Angliei, fugită dintr-un regat care se răsculase și venită să ceară azil în altul, pe cale de a se răscula. Dar iată că în odaia plină de femei intră un om trimis în grabă de cancelarul Séguier, ca să-i anunțe pe regină și pe cardinal de situația cumplită în care se găsea. Regina îl chemă imediat pe la Meilleraie și-i porunci să-l ajute pe cancelar. Mareșalul își luă jandarmii și soldații și plecă. În vremea asta, regina îl descosea pe mesager. Cum acesta n-avea nici un motiv să îndulcească lucrurile, spuse adevărul gol-goluț, și anume că Parisul se răsculase, că străzile fuseseră închise cu lanțuri, că la fiece pas te izbeai de baricade și că, cerîndu-l întruna pe Broussel, norodul strîga fără încetare : „Trăiască coadjutorul !"

Regina, însoțită de omul trimis de cancelar, intră în cabinetul lui Mazarin, îi istorisi acestuia tot ce aflase, și amîndoi ajunseră la concluzia că trebuiau să trimită de îndată pe cineva la coadjutor.

În vremea asta, mareșalul de la Meilleraie ajunse, cu chiu cu vai, la palatul d'O. O bătrînă, singura care mai rămăsese în casă, îi conduse în cabinetul unde se afla ascuns cancelarul. Înconjurat de gărzi și însoțit de la Meilleraie, cancelarul o porni spre Palatul Regal. Pe chei, o întîlniră pe ducesa de Sully, fata cancelarului, care aflînd ce se petrecuse, venea cu trăsura să-și ia tatăl. Cancelarul și episcopul de Méaux se urcară repede în trăsură. Înconjurată de gărzile mareșalului, trăsura o porni spre Palat. Dar după ce trecură pe Podul Nou și intrară în piața Dauphiné, mulțimea masată în această piață începu să tragă în ei. Un ofițer din suita regelui fu ucis pe loc ; un altul din gardă și cîțiva soldați avură aceeași soartă. Du-

ceasa de Sully, care se aruncase în fața portierei, ca să-l apere cu trupul ei pe cancelar, fu rănită la braț de un glonte rătăcit. În sfîrșit, ajunseră la Palatul Regal și, la vederea doamnei de Sully, rănită, a cancelarului aproape mort de frică și a episcopului de Méaux, care tremura din toate mădularele, Curtea înțelese că de data asta treaba era serioasă și că merita osteneala de a lua o hotărîre. Nu după mult sosi și mesagerul pe care-l trimiseseră la coadjutor. Îl găsise pe domnul de Gondy la arhiepiscopie ; numai că acesta declarase că nu mai avea nici o putere asupra poporului și că nu putea decît să-și exprime, față de regină și de cardinal, regretul de a vedea în ce fel le sînt disprețuite poruncile. Răspunsul era cusut cu ață albă, fiindcă dimpotrivă, totul dovedea că domnul de Gondy era mai influent ca niciodată asupra Parisului. Chiar în acel moment, regina fu înștiințată că Parlamentul, care se adunase cu noaptea în cap, se îndrepta spre Palat, după ce emisese un decret împotriva lui Comminges, locotenentul gărzilor reginei ; acesta executase niște arestări în ajun, iar decretul prevedea că pe viitor ofițerilor le erau interzise astfel de fapte, ce urmau să fie pedepsite cu moartea. Deși înfuriată la culme, regina n-avu încotro și trebui să-l primească. După cîteva momente, în cabinet își făcu apariția o deputație, în fruntea căreia se afla primul președinte și președintele Mesme. Președintele vru să vorbească. Dar regina, ridicîndu-se și îndreptîndu-se către el, glăsui :

— Nu vi se pare ciudat și rușinos, domnule, că pe vremea soacră-mi, răposata regină Maria de Medicis, ați asistat la arestarea și la întemnițarea unui prinț, fără să vă manifestați în nici un fel, iar acum, pentru ticălosul ăsta de Broussel, voi și poporul vostru faceți atîta tămbălău ? Nu vă gîndiți că posteritatea va privi cu groază

aceste tulburări, iar regele, fiul meu, vă va pedepsi amarnic într-o zi ?

Președintele o lăsă pe regină să isprăvească, iar după ce aceasta tăcu, zise :

— Cutez, doamnă, să vă atrag atenția că încă n-a sosit ceasul învinuirilor și că starea în care se află poporul ar trebui să vă determine să vă gîndiți la un leac menit să-l potolească. În ce mă privește, adăugă el, socot că ar trebui să vă cruțați durerea de a vedea cum vi se ia prizonierul, cu forța, și să-l eliberați de bunăvoie și nesilită de nimeni.

— Se poate ca dumeata să vezi lucrurile astfel, zise regina, numai că mie mi-e cu neputință să trec peste autoritatea regală și să las nepedepsit un om care m-a atacat cu atîta violență.

— Ăsta e ultimul dumneavoastră cuvînt ? Refuzați deci în mod absolut ceea ce vi se cere ?

— Da, răspunse regina, atîta vreme cît acest lucru îmi va fi cerut așa cum mi se cere. În ce mă privește, poate că aș fi dispusă să iert, dar dumneavoastră, domnilor, știți mai bine decît oricine că regii sînt obligați la o anumită severitate pentru a izbuti să-și țină poporul în frîu.

Și cu aceste cuvinte, regina le întoarse spatele și intră în cabinetul lui Mazarin. Președintele o rugă să se întoarcă și să le mai acorde cîteva minute de discuție. Dar din cabinet nu mai ieși regina, ci cancelarul Séguier, care spuse că dacă sînt dispuși ca pe viitor să arate mai mult respect față de hotărîrile regelui, regina va face și ea tot ceea ce va putea. Președintele voi să știe despre ce anume era vorba. Atunci cancelarul spuse că dacă Parlamentul s-ar angaja să nu se mai amestece în afacerile statului și să nu mai controleze edictele, regina i-ar înapoia prizonierul. Parlamentarii se retraseră să delibereze asupra acestei

propuneri. Dar odată în stradă, văzură că aclamaţiile care-i însoţiseră la sosire se transformaseră într-o tăcere morocănoasă. Ajunşi la cea de a doua baricadă, lumea începu să murmure şi să întrebe ce-i cu Broussel. La răscrucea Trahoir murmurele se transformaseră în strigăte de nemulţumire iar un hangiu, înaintînd în fruntea a două sute de oameni, puse halebarda în pieptul primului preşedinte, strigînd :

— Aha, trădătorule, aşa ne aperi interesele ? Întoarce-te imediat la palat şi dacă nu vrei să fii făcut una cu pămîntul, adu-ni-l pe Broussel sau pe Mazarin ca ostatec.

La această ameninţare, cinci sau şase preşedinţi cu tocă de magistraţi şi vreo douăzeci de consilieri se fofilară prin mulţime şi izbutiră să se facă nevăzuţi. Primul preşedinte nu se intimidă însă şi, adunîndu-i în juru-i pe cei pe care-i mai putu prinde, se îndreptă din nou către Palat. Curtea şi aflase despre cele întîmplate. Dealtfel, strigătele mulţimii răzbăteau pînă în camera reginei. De data asta, parlamentarii o găsiră pe Ana de Austria mult mai dispusă să-i asculte.

— Ei bine, domnilor, sfătuiţi-vă şi vedeţi ce-i de făcut.

Magistraţii se adunară in marea galerie şi deliberară : după un ceas, veniră din nou la regină şi-i spuseră că Parlamentul hotărîse să nu se mai adune pînă după Sfîntul Martin. Era, după cum se vede, un armistiţiu şi nu o pace. Regina păru să se mulţumească şi cu atît : porunci imediat, printr-o scrisoare, ca Broussel să fie eliberat şi una din caleştile regale să se după după el şi să-l aducă la Paris. De data asta Parlamentul ieşi din Palat tot atît de triumfător pe cît de umilită era regina. Ajunşi în stradă, magistraţii spuseră mulţimii că, în sfîrşit, Broussel va fi eliberat ; dar norodul, care se mai păcălise de cîteva ori, nu vru să-l creadă. Noroc că nepotul lui Broussel, care luase scrisoarea din mîinile reginei, le-o arătă, o deschise

și le-o citi, făgăduind că a doua zi la ceasurile opt Broussel va fi la Paris. Dar cum norodul se temea să nu fie din nou înșelat, declară că va veghea toată noaptea și că dacă a doua zi, la ceasurile zece, Broussel nu va fi în Paris, va da buzna în Palatul regal, îl va dărîma din temelii și-l va spînzura pe Mazarin pe ruinele lui.

În vremea asta, Curtea era din ce în ce mai neliniștită. Burghezii trăgeau întruna cu armele și zgomotul împușcăturilor răsuna în întreg Palatul. Revoltații erau atît de aproape de locuința regelui, încît sentinelele de gardă și burghezii înarmați din strada Saint-Honoré se aflau doar la zece pași unii de alții. Regina, cu toată tăria ei de caracter, nu putu închide ochii toată noaptea. Cum amenințarea rostită de parizieni nu-i fusese ascunsă lui Mazarin, acesta, înfricoșat, își petrecu noaptea în cabinetul lui, îmbrăcat și încălțat cu cizme de călărie, gata în orice clipă să se urce pe cal și s-o șteargă. Vîrîse un întreg corp de gardă în anticameră, un altul făcea de strajă la ușă, iar un regiment de cavalerie îl aștepta în pădurea Boulogne ca să-l escorteze în cazul în care avea să fie obligat să fugă din Paris.

A doua zi, amenințările norodului se dublară. Cînd bătu ora nouă și cînd văzură că prizonierul încă nu sosise, începură să strige atît de tare, încît regina și Mazarin, speriați de moarte, începură a se pregăti de plecare.

În sfîrșit, la ora zece amenințările și înjurăturile se preschimbară în urale și în strigăte de triumf : apăruse Broussel. Purtat pe brațe, fu dus la Notre Dame, unde mulțimea înălță un *Te Deum* în cinstea lui. Dar bietul consilier, rușinat de zarva care se făcuse în jurul său, se strecură din biserică printr-o ușiță dosnică și nu se opri decît acasă la el, uluit de popularitatea de care se bucura și de care habar n-avusese pînă atunci.

În vremea asta, Parlamentul, stăpîn pe situație, avîndu-i în mînă pe rege, pe regină și pe cardinal, se adună și decretă următoarele :

„Curtea și Camerele din acest oraș ordonă, în legătură cu răzmerița de alaltăieri, de ieri și de azi, ca toate lanțurile și baricadele de pe străzi să fie înlăturate ; oamenii să se ducă acasă și să se apuce de treabă.
Dat de Parlament în 28 august 1648."

După două ceasuri, baricadele erau înlăturate, lanțurile scoase, prăvăliile deschise și Parisul, atît de liniștit, ca și cum toată răzmerița aceea care-l întorsese pe dos timp de trei zile ar fi fost ceva de domeniul fanteziei. A doua zi, consilierul Barillon începu să cînte cupletul următor, pus pe o arie la modă :

„Al Frondei vînt
În zori, suflînd,
Pe Mazarini
I-a-nspăimîntat.
Al Frondei vînt
În zori suflînd..."

Cupletul avu un succes grozav ; de atunci partizanii Curții s-au numit mazarini sau mazariniști, iar cei ai Parlamentului, frondeuri. Coadjutorul și prietenii săi care, așa cum am văzut, iscaseră răscoala, acceptară porecla și-și puseră la pălării niște panglici care aveau forma unei praștii [1]. Imediat după asta, pîinea, mănușile, evantaiele, batistele, eșarfele, toate deveniră *„à la Fronde"*. Acum revoluția n-avea decît să înceapă, căci numele sub care avea să fie înscrisă în istorie fusese găsit.

[1] Cuvîntul *la fronde* înseamnă praștie ; *fronder* înseamnă a trage cu praștia, iar în sens figurat, *a înfrunta, a te opune, a te răzvrăti* (n.tr.).

Capitolul XVI

1648—1649

Curtea se retrage la Rueil. — Victoriile şi rana prinţului de Condé. — Moţiune energică făcută Parlamentului. — Declaraţia reginei. — Influenţa lui Condé. — Curtea se întoarce la Paris. — Noi ostilităţi ale Parlamentului faţă de Mazarin. — Sfatul nefast al prinţului de Condé. — Curtea îşi propune să se întoarcă la Saint-Germain. — Plecarea din Paris. — Groaza parizienilor. — Hotărîrea Parlamentului. — Izbucneşte războiul civil.

Toate aceste evenimente o făcuseră pe regină să nu mai suporte Parisul ; aşa că se agăţă de prima ocazie ca să poată pleca din acest oraş. Pretextînd că în Palatul Regal urma să se facă mare curăţenie, regina cu cei doi copii — regele şi micul duce de Anjou, care se îmbolnăvise de vărsat — şi cardinalul Mazarin, care încă nu-şi venise în fire de pe urma spaimei încercate, se retraseră la Rueil, palatul din Saint-Germain fiind ocupat de regina Angliei.

În orice altă împrejurare, plecarea asta n-ar fi deranjat pe nimeni. Era în luna septembrie şi un rege, o regină şi un prinţişor bolnav pot sinţi şi ei, ca orice muritor de rînd, nevoia de a petrece cîteva zile la ţară. Acum însă plecarea asta semăna cu o fugă. Regele se urcase în trăsură la ora şase dimineaţa şi plecase împreună cu cardinalul. Regina, „ca mai vitează", cum spune doamna de Motteville, se duse mai întîi să se spovedească la Cordelieri şi să-şi ia rămas bun de la călugăriţele din Val-de-Grâce, după care plecă şi ea. Ducele de Orléans rămase să ţină

piept Parlamentului, în cazul în care acesta ar fi ridicat noi dificultăți. Acest prinț, care se dăduse la fund atîta vreme, începea să reapară, timid, dar tenace și ambițios, ca de obicei. Era locotenentul-general al regatului, și prin urmare dispunea de oarecare autoritate. Prințul de Condé își continua, la graniță, șirul victoriilor. Dar după ce-l bătu pe dușman la Lens, fu rănit la un șold ; era deci o ocazie bună ca Ana de Austria să-l recheme la Paris. Pînă să sosească el, regina, ca să-și ia revanșa pentru acea zi a baricadelor și pentru faptul că fusese obligată să elibereze nu numai pe Broussel, ci și pe Blancmesnil și Novion, îl exilă pe bătrînul marchiz de Châteauneuf și-l arestă pe Chavigny — pe primul sub pretextul că luase parte la răzmeriță, iar pe cel de al doilea pentru că instigase Parlamentul ; în realitate însă din pricina urii crunte care izbucnise între ei și Mazarin.

Aceste două arestări erau marile noutăți ale zilei, cînd iată că sosi la Paris prințul de Condé. Parlamentul privea această sosire cu teamă. La douăzeci și șapte de ani, Condé avea reputația de a fi cel mai mare general din Europa. În plus, avea un partid serios la Curte : se afla în fruntea facțiunii tinerilor sclivisiți, a eleganților care, sub Ludovic al XIV-lea, luaseră locul „celor șaptesprezece gentilomi" de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea ; apoi, prințul contribuise la arestarea ducelui de Beaufort, de care poporul era foarte atașat. În sfîrșit, prințul de Condé era un curtean de nădejde, plin de hotărîre și de spirit, cunoscînd istoria, filozofia și matematica, iar pe deasupra și viteaz.

Nici pe prințul de Orléans nu-l prea bucură această sosire a lui Condé. După ce că-i era rival în politică, îi mai era rival și în dragoste.

Deci în 20 septembrie 1648 prințul de Condé sosi la Paris. Trecuseră doar două zile de la arestarea lui Chavigny și exilarea lui Châteauneuf. Găsi Parisul foarte

însufleţit, iar Parlamentul gata să lupte ca să-l scoată din temniţă pe Chavigny, aşa cum îi scosese pe Broussel, Blancmesnil şi Novion.

La două zile după această sosire, în vreme ce prinţul se afla la Rueil s-o salute pe regină, în Parlament avu loc una dintre cele mai furtunoase şedinţe. Preşedintele Viole, bun prieten cu Chavigny, vorbi despre arestarea acestuia, despre exilul marchizului de Châteauneuf, despre plecarea regelui şi despre reîntoarcerea prinţului de Condé. Atunci preşedintele Blancmesnil strigă că toate aceste lucruri se întîmplaseră numai din pricina veneticului de Mazarin şi că nenorocirile nu vor lua sfîrşit decît atunci cînd se va aplica acestuia hotărîrea dată în 1617, după moartea mareşalului d'Ancre, hotărîre care interzicea străinilor să deţină slujbe, beneficii, onoruri, demnităţi sau funcţii în conducerea statului. Era cel mai direct atac împotriva cardinalului, care bineînţeles, ajunse imediat la urechile acestuia. Chiar a doua zi sosiră la Parlament două scrisori : una din partea ducelui de Orléans, cealaltă din partea prinţului de Condé : amîndoi cereau ca Parlamentul, prin reprezentanţii săi, să poftească la Saint-Germain şi să stea de vorbă cu ei. Douăzeci şi unu de membri ai Parlamentului plecară deci la Saint-Germain, către care se îndreptară în grabă şi cei doi prinţi. Rezultatul acestor discuţii fu o declaraţie semnată de regină, de cardinal, de Condé şi de Orléans, dată în ziua de 4 octombrie şi concepută în aceşti termeni :

„Nici un slujitor nu va putea fi destituit din funcţia sa printr-un simplu mandat de arestare ; orice slujitor arestat va fi deferit judecătorilor, potriviţi rangului său, în decurs de douăzeci şi patru de ore ; vor fi exceptaţi doar cei care nu pot aduce dovezile necesare, dar şi în acest caz, detenţia lor nu poate dura mai mult de şase luni."

Declarația părea cu atît mai ciudată, cu cît fusese semnată de doi prinți, dintre care unul exilat de două sau trei ori (Gaston de Orléans) fără ca Parlamentul să se sesizeze de acest lucru, iar tatăl celuilalt (Condé) fusese trei ani la Vincennes, fără ca Parlamentul — care făcuse atîta tămbălău pentru arestarea lui Broussel și a lui Blancmesnil și care se pregătea să mai facă unul și pentru Châteauneuf și Chavigny — să miște măcar un deget. În urma acestei declarații, Chavigny fu pus în libertate, dar cu obligația de a se retrage pe moșiile sale.

Această victorie convinse Parlamentul de puterea pe care-o avea, iar pe Mazarin de lipsa lui de putere, arătîndu-i-se cît se poate de clar că, în ciuda eforturilor depuse, de a prinde rădăcini în Franța, i se putea aplica oricînd edictul privitor la regimul străinilor.

Cei doi prinți puternici de la Curte erau, după cum am mai spus, ducele de Orléans și tînărul Condé. După cum e lesne de închipuit, Mazarin se apropie de cel de al doilea. Preferința aceasta se manifestă fățiș cu prilejul acordării unei pălării de cardinal pe care ducele de Orléans o ceruse pentru favoritul său La Rivière, dar pe care Mazarin hotărî să i-o dea lui Condé, pentru fratele său prințul de Conti. Ducele de Orléans făcu mare tărăboi, strigă, se supără, amenință ; toată lumea știa însă că Gaston era mai primejdios față de prieteni și nu față de dușmani. Alte două evenimente sporiră și mai mult influența lui Condé la Curte : primul, fu reintoarcerea regelui la Paris, în urma sfatului acestui prinț ; al doilea, încheierea păcii cu Austria, în urma căreia *Gazette de France* anunța că „*de acum încolo francezii își vor putea adăpa, liniștiți, căii în Rin*". După cum se vede, încă de pe atunci Rinul constituia o mare problemă între Imperiu și Franța.

Și iată că sosi ziua Sfîntului Martin și Parlamentul își reluă în mod oficial, activitatea, mai înverșunat contra Curții. Zilnic apărea cîte un pamflet împotriva cardina-

lului. La început, ministrul a rîs, dar cînd în locul cîntecelelor și al scrisorelelor, într-o bună zi a apărut o diatribă cumplită împotriva sa, nu i-a mai venit deloc a rîde, ci dimpotrivă. Căci iată cam cum suna această diatribă:

„E vorba de un sicilian, supus al regelui Spaniei, de origine foarte joasă; a fost valet la Roma, și a slujit în locurile cele mai deșucheate; s-a folosit de viclenii, de bufonerii și de intrigi; a venit în Franța ca spion, și, datorită influenței sale asupra reginei, s-a amestecat în toate lucrurile, spre marele scandal al casei regale și spre rîsul națiunilor străine. A dizgrațiat, alungat prinți, slujitori ai coroanei, parlamentari, mari seniori, în sfîrșit, pe cei mai credincioși slujitori ai regelui. S-a înconjurat de trădători, de delapidatori, de nelegiuiți și de necredincioși; și-a atribuit funcția de preceptor al regelui ca să-l crească aidoma lui. A corupt și puținul care mai rămăsese din buna-credință și din francheța Curții, obișnuind-o cu jocurile de cărți și de noroc; a violat și a dat peste cap justiția, a jefuit finanțele și a mîncat pe trei ani înainte veniturile statului. A umplut temnițele cu douăzeci și trei de mii de oameni, dintre care, într-un singur an, au murit cinci mii. Deși înghite cam o sută douăzeci de milioane pe an, n-are bani să plătească nici pensiile, nici armata; a mîncat sume uriașe împreună cu prietenii săi, dar cea mai mare parte din bani a transportat-o peste hotare, preschimbată în hîrtii de schimb și în pietre scumpe...“

În orice altă vreme, acest pamflet n-ar fi stîrnit cine știe ce vîlvă; dar în acel moment cădea ca un plasture pe rănile poporului și pe nemulțumirile Parlamentului. Curtea făcu cercetări temeinice ca să-l prindă pe făptaș, dar, vorba proverbului: „Prinde orbul, scoate-i ochii“. Situația însă nu mai putea continua astfel: trebuia, la urma urmei, să se știe cine domnea în țară: regele sau Parlamentul. Așa că, întreaga Curte, în frunte cu regina

cerură sfatul celui mai influent om din acea epocă : prințul de Condé. Acesta hotărî ca regele să fie dus de îndată la Saint-Germain, iar capitala să fie înfometată, interzicîndu-se cu străşnicie satelor din jur s-o mai aprovizioneze. Parizienii înfometați vor învinui Parlamentul, capul tuturor răutăților, iar acesta va veni umil să-şi ceară iertare şi să primească toate condițiile Curții.

Cardinalului nu-i prea plăcu acest plan, dar din moment ce regina îl aprobase, îl aprobă şi el. Momentul plecării fu ales în noaptea de 5 spre 6 ianuarie. Cu cîteva zile mai înainte de această dată, toate trupele de care dispunea prințul de Condé fură masate în jurul Parisului : adică vreo şapte sau opt mii de oameni.

Aceste mişcări începură să-i neliniştească pe parizieni care, fără să-şi dea încă seama despre ce era vorba, începură să simtă acel soi de neliniște pe care în ajunul marilor evenimente o respiri odată cu aerul.

Ziua de 5 ianuarie se scurse într-o neliniște crescîndă, dar fără nici un eveniment important. Spre seară, prinții şi miniştrii se duseră, ca de obicei, la regină, dar se retraseră foarte devreme. Rămasă singură, Ana de Austria luă un scaun şi începu să se uite la cei doi copii ai ei care se jucau. Doamna de la Trémouille se apropie încetişor de doamna de Motteville şi-i şopti :

— Ai auzit ce zvon circulă ? Cică la noapte regina pleacă...

Dar oricît de încet şoptise ea aceste cuvinte, regina le auzi şi o rugă să le repete cu glas tare. După care Ana de Austria începu să rîdă :

— Ţara asta e nebună, zise ea ; nu mai ştie ce să mai scornească... Adevărul e că vreau să petrec ziua de mîine la Val-de-Grâce.

În sfîrşit, la unsprezece, doamnele de onoare se retraseră şi uşile fură încuiate. Dar la cîteva minute după

plecarea lor, intrară Comminges și Villequier, cărora regina le dădu cîteva porunci. La ora trei noaptea, cei doi copii ai Anei de Austria fură sculați, îmbrăcați și vîriți într-una din trăsurile care așteptau la poarta grădinii. După cîteva minute veni și regina, urmată de Comminges, Guitaut și Villequier. Trăsurile plecară imediat și nu se opriră decît la Cours, locul de întîlnire al întregii Curți. După puțin sosiră domnul și doamna de Orléans, apoi Domnișoara, fiica lui Gaston, pe urmă prinții de Condé și de Conti. Doamna de Longueville, sora lor, motivînd că era însărcinată, nu venise. În cîteva minute sosiseră la Cours douăzeci de trăsuri, care aduseseră peste o sută cincizeci de persoane ; căci prietenii celor care plecaseră, înștiințați în ultima clipă, nu voiseră nici ei să rămînă în Parisul în care presupuneau că vor avea loc evenimente neplăcute. Regina, văzîndu-și întreaga casă adunată, dădu ordin de plecare. Dar ajungînd la Saint-Germain, începu harababura. În acea epocă în care încă nu fuseseră introduse luxul și comoditățile de astăzi, mobilele se transportau de la un castel la altul și palatul Saint-Germain, în care nu stătea nimeni iarna, n-avea nici o mobilă. De teama de a nu isca bănuieli, cardinalul nu cutezase să ceară să se mobileze această reședință ; nu izbutise să aducă decît două paturi ; unul pentru rege și celălalt pentru regină. Mai găsise, cu mare greutate, două paturi de campanie, unul pentru ducele de Anjou iar celălalt pentru ducele de Orléans. Ducesa de Orléans și Domnișoara se culcară pe paie. „*Dar* — spune doamna de Motteville — *mai rămăseseră o sută patruzeci sau o sută cincizeci de persoane care n-aveau unde dormi și în curînd paiele deveniră tot atît de prețioase ca și aurul.*"

Spre ora cinci dimineața ; vestea fugii reginei se răspîndi în întreg Parisul, iscînd o spaimă cumplită. La ora șase dimineața străzile erau ticsite de oameni. Curtenii care mai rămăseseră în oraș, încercară să fugă după re-

gînă, dar mulțimea închise porțile și puse lanțurile pe străzi.

În oraș, domneau confuzia și ignoranța. Se vorbea de asediu, de blocus, de foamete, și cum atunci cînd nu știi despre ce e vorba, ți-e teamă de orice, Parisul era speriat de moarte. Iată însă că se răspîndi zvonul că starostele negustorilor primise o scrisoare de la rege. Planul lui Condé începea să dea roade. În scrisoare se arăta că regele fusese nevoit să-și părăsească orașul din pricina Parlamentului, care atentase la autoritatea sa și abuzase prea mult de bunăvoința sa. În ziua de 6 ianuarie, Lisle, căpitanul gărzilor, aduse din partea regelui o hotărîre care interzicea corpurilor legiuitoare de a-și mai continua ședințele, precum și ordinul ca Parlamentul să se retragă la Montargis. Numai că Parlamentul refuză să țină seama de acest ordin, susținînd că el nu venea din partea regelui ci a celor care-l înconjurau și-i dădeau sfaturi proaste. În urma acestui răspuns, regina interzise satelor din jur să mai aprovizioneze Parisul cu pîine, carne și vin. Acum intenția Curții se văzu limpede : voia să înfometeze Parisul. Parlamentul hotărî să trimită o deputație care să discute cu regina. Deputația porni la drum, ajunse la Saint-Germain, dar regina n-o primi. Atunci Parlamentul dădu următoarea hotărîre :

„Dat fiind că Mazarin este autorul tuturor tulburărilor din țară, Parlamentul l-a declarat și îl declară perturbatorul liniștii publice, dușmanul regelui și al Statului, și-i pune în vedere să se retragă chiar azi de la Curte iar în opt zile să părăsească țara."

Această hotărîre îi înveseli foarte tare pe curteni. Dar veselia le fu brusc curmată de trei vești care ajunseră pînă la Saint-Germain : prima, că ducele de Elbeuf și prințul de Conti părăsiseră Curtea și se îndreptau spre Paris ; a doua, că ducele de Bouillon trecuse de partea

Parlamentului, iar a treia că doamna de Longueville se dusese la Primărie, unde făgăduise poporului sprijinul bărbatului ei, ducele de Longueville şi al iubitului ei, prinţul de Marcillac, duce de La Rochefoucauld.

Acum războiul civil era declarat nu numai între rege şi popor, ci şi între prinţii de sînge.

Capitolul XVII

1649

Un cuvînt despre ducele de Elbeuf, ducele de Bouillon, prinţul de Conti, doamna de Longueville şi coadjutor. — De ce erau ei nemulţumiţi. — Înţelegerea dintre Gondy şi doamna de Longueville. — Ovaţionarea coadjutorului, pe Podul Nou. — Vizita lui Brissac la Gondy. — Sosirea prinţului de Conti. — Neîncrederea poporului în familia Condé. — Prinţii la Parlament. — Lupta dintre Conti şi Elbeuf. — Intrigile coadjutorului. — Doamnele de Longueville şi de Bouillon la Primărie. — Conti este declarat generalisim al Parlamentului.

Să spunem mai întîi cîteva cuvinte despre aceşti şefi care trecuseră de partea poporului.

Charles de Lorena, duce de Elbeuf, se însurase cu Henriette, fiica legitimă a lui Henric al IV-lea şi a Gabriellei d'Estrées. Era un om destul de şters, cunoscut mai mult prin fratele său mai mic, ducele de Harcourt, decît prin el însuşi. Era nemulţumit pentru că era în firea casei de Lorena să fie nemulţumită ; dealtfel prinţii din această casă erau prost văzuţi la Curte.

Ducele de Bouillon avea o reputație mai bună decît ducele de Elbeuf, atît ca militar cît și ca om politic. Pe vremea lui Ludovic al XIII-lea fusese compromis în complotul lui Cinq-Mars. Cum era prinț suveran al Sedanului, scăpase cu fața curată, cedînd regelui acest oraș. Richelieu și regele odată morți, crezuse că-și va recăpăta orașul, dar regina nu mai vru să i-l dea înapoi. I se vorbise despre niște bani în schimbul Sedanului, dar banii nu mai veniră și el își dădu seama că fusese tras pe sfoară. Domnul de Bouillon avea deci motive serioase să fie nemulțumit.

Prințul de Conti era nemulțumit pentru că în acea epocă fiii cei mai mici erau întotdeauna nemulțumiți. Apoi pentru că el era cocoșat și fratele său bine făcut ; în sfîrșit, pentru că voiau să-l facă popă cu orice preț, dăruindu-i pînă și pălăria de cardinal, cînd el de fapt se prăpădea după fetrul cenușiu cu pană albă, cum se purta pe acea vreme și nu după tichia roșie făgăduită de frate-său.

Doamna de Longueville era nemulțumită... Dar asta-i o treabă mai greu de povestit. Există uneori niște cauze atît de ciudate care iscă nemulțumirea femeilor, încît Istoria — această mare mironosiță care ca și Adevărul, ar trebui să umble goală, dar care dimpotrivă, se înfășoară în văluri ca o matroană romană — nu ne spune nimic despre ele. Atunci, dacă ții cu tot dinadinsul să afli cauza unor astfel de nemulțumiri, ești obligat să recurgi fie la *Memoriile* vremii, fie la bîrfele iatacurilor. Să repetăm deci și noi ce se spunea pe atunci despre cauzele nemulțumirii doamnei de Longueville.

Doamna de Longueville era nemulțumită, se spune, pentru că ținea foarte mult la fratele ei, prințul de Condé, și pentru că nu admitea ca acesta să facă curte nici unei femei. Cînd Condé se îndrăgosti de domnișoara du Végean, soră-sa, neputîndu-i ierta această iubire, își revărsă toată dragostea asupra celuilalt frate al ei, prințul de Conti. Dar cum o femeie nu se poate hrăni cu dragostea fra-

ternă, și-l luase ca amant pe prințul de Marcillac — François de La Rochefoucauld, autorul *Maximelor*.

Domnul de Longueville, bărbat bătrîn și om de lume, era nemulțumit pentru că era nemulțumită nevastă-sa.

Dar mai exista un om, despre care n-am mai vorbit de mult și care era mai nemulțumit decît toți cei pe care i-am enumerat pînă acum : coadjutorul. Într-adevăr, după acea faimoasă zi a baricadelor, importanța sa scăzuse. Coadjutorul fusese chemat mai apoi la Curte, regina îl lăudase, cardinalul îl pupase pe amîndoi obrajii ; dar în dosul acestor măști, coadjutorul le văzuse chipurile adevărate și aceste chipuri nu făgăduiau nimic bun dacă roata avea să se întoarcă. Așa că se trăsese oarecum deoparte, menținîndu-și totuși influența asupra poporului, continuînd să aibă relații de prietenie cu Parlamentul și așteptînd desfășurarea evenimentelor, sigur că aceste evenimente îl vor scoate din anonimat.

Într-adevăr, în ziua în care regele fugise din Paris, coadjutorul fu sculat din somn la cinci dimineața de supraintendentul reginei, mesagerul lui obișnuit. Acesta îi aducea o scrisoare scrisă de mîna Anei de Austria, prin care regina îl ruga să vină de urgență la Saint-Germain. Coadjutorul răspunse că se va supune de îndată ordinului. După o clipă, președintele Blancmesnil intră la coadjutor palid ca un mort. Venea să-i spună că circula zvonul cum că regele se îndrepta spre Parlament cu opt mii de călăreți. Coadjutorul îl lămuri că departe de a se îndrepta spre Parlament cu opt mii de călăreți, regele fugise cu toate gărzile sale. Blancmesnil plecă repede să ducă această veste Parlamentului, iar coadjutorul dădu fuga la palatul Condé, unde se afla doamna de Longueville. În urmă cu cîteva zile, o găsise foarte pornită împotriva Curții și mai ales împotriva fratelui ei, Condé. O întrebase dacă avea vreo putere asupra celuilalt frate, Conti, și ea răspunsese că acesta era ca ceara în mîinile ei. Coadjutorului îi con-

venea de minune. Scopul era să găsească pe cineva gata să se opună lui Condé. E adevărat că acest cineva era doar umbra unui şef de partid ; dar cu atît mai bine pentru coadjutor, care-l putea manevra pe acest şef aşa cum voia el. O prevenise atunci pe doamna de Longueville să fie pregătită pentru orice, să-şi cheme bărbatul la Paris şi să nu părăsească oraşul sub nici un motiv.

Cînd coadjutorul intră în palatul Condé, doamna de Longueville tocmai era pe punctul să-l cheme la ea. Rămăsese în Paris aşa cum o sfătuise prelatul. Dar Condé i-l luase aproape cu forţa pe Conti. Era singură, căci domnul de la Rochefoucauld plecase să vadă dacă-l poate aduce înapoi pe Conti, iar domnul de Longueville plecase la guvernămîntul lui din Normandia. Primise însă o scrisoare de la el în care-i spunea că în seara zilei de 6 ianuarie va fi la Paris. Doamna de Longueville era foarte neliniştită. Îl întrebă pe coadjutor ce se petrecea pe străzile pe care ea nu cuteza să se aventureze. Erau pline de lume şi de larmă ; burghezii, cu de la ei putere, se făcuseră stăpîni pe poarta Saint-Honoré. Coadjutorul îi propuse doamnei de Longueville ca, în afară de la Rochefoucauld, să-l trimită la Saint-Germain şi pe Saint-Ibal, prietenul său, ca să încerce să-l aducă pe Conti la Paris. Dînsa se învoi, Saint-Ibal se deghiză şi plecă. Coadjutorul ar fi putut face şi el la fel ca să ajungă la regină, după cum îi poruncise aceasta. Numai că el avea cu totul alte planuri. Voia să plece în mod ostentativ, ca să fie împiedicat de a ajunge acolo. Porunci deci să i se pună caii la trăsură, îşi luă rămas bun de la oamenii săi, în faţa uşii şi porunci cu glas tare vizitiului : — La Saint-Germain !

Era mijlocul cel mai sigur de a nu mai putea ieşi din oraş. Într-adevăr, la capătul străzii Neuve-Notre-Dame, un negustor de lemne, pe nume Buisson, începu să asmută poporul, puse mîna pe trăsură, îl burduşi pe vizitiu şi

declară că domnul coadjutor nu va ieși din Paris. După care răsturnă trăsura și-i scoase roțile. Femeile din Piața Nouă încropiră un fel de litieră în care îl așezară pe coadjutor și, spre marea sa bucurie, îl duseră astfel pînă acasă. El scrise imediat reginei și cardinalului pentru a-și exprima regretul de a nu-și fi putut continua drumul. Dar nici unul, nici celălalt nu se lăsară înșelați de acest șiretlic și ura lor împotriva turbulentului prelat spori și mai tare.

Trei zile trecură cu dusurile și veniturile pe care le-am istorisit mai înainte. Nici la Rochefoucauld, nici Saint-Ibal nu sosiseră încă la Paris, cînd iată că domnul de Longueville, aflînd că întreaga Curte se retrăsese la Saint-Germain, întorsese trăsura, și în loc să se îndrepte spre Paris, o pornise spre Saint-Germain. Ce planuri avea ? Nu știa nimeni. Coadjutorul era foarte încurcat. Garantase în fața lui Bouillon pentru Conti și Longueville ; dar de la Conti n-avea nici o veste, iar cele pe care le avea despre Longueville erau cît se poate de proaste ; și iată că o împrejurare neprevăzută îi spori și mai tare încurcătura în care se afla. În după-amiaza zilei de 9 ianuarie, domnul de Brissac veni să-i facă o vizită. Deși era însurat cu una dintre verișoarele coadjutorului, se vedeau destul de rar. Prelatul îl întrebă ce anume îl adusese la el.

— Pe legea mea, zise Brissac, am aflat azi-dimineață că facem parte din același partid, și cum îmi ești văr, vin să-ți cer o slujbă în Parlament.

— Vii din partea domnului de Longueville ?

— Nu, vin din partea mea. Am a mă plînge de mareșalul de la Meilleraie și vreau să trec în partidul opus lui.

— În acest caz, vino cu mine, zise coadjutorul.

— Unde ?

— La Parlament. Uită-te pe fereastră și vezi dacă bidiviii sînt înhămați la trăsură.

Brissac se uită pe fereastră și scoase o exclamație de uimire.

— Ce e ? întrebă coadjutorul.

— Domnul de Elbeuf şi cei trei fii ai săi...

— Elbeuf ? Credeam că e la Saint-Germain.

— Era, răspunse rîzînd Brissac, dar cum n-a avut ce mînca acolo, a venit să ia masa la Paris.

— Vine încoace ?

— Urcă scara.

Nici o altă vizită nu putea spori mai tare încurcătura coadjutorului. Nu cuteza să spună nimănui despre înţelegerea sa cu doamna de Longueville, ca nu cumva Conti să fie arestat la Saint-Germain ; pe de altă parte, Bouillon declarase că nu va întreprinde nimic pînă nu-l va vedea pe Conti, iar mareşalul Houdancourt — pînă nu va discuta cu Longueville. Pînă atunci, Elbeuf, care se bucura şi el de simpatia poporului, avea toate şansele să fie ales şeful noului partid şi general al Parisului, stricîndu-i coadjutorului toate planurile. Iată-l deci pe Elbeuf, însoţit de cei trei fiii ai săi, intrînd în odaia lui Gondy. Începu să-i povestească acestuia că părăsise Curtea şi că venise la Paris ca să treacă de partea Parlamentului. După care îl întrebă cum socoate el că ar fi mai bine să procedeze.

— Eu zic să aşteptaţi pînă mîine şi să vă oferiţi serviciile celor două Camere.

— Bun, zise Elbeuf, voi face întocmai cum m-aţi sfătuit.

Şi se retrase urmat de cei trei fii ai săi. Nici n-apucară bine musafirii să iasă că prelatul, care surprinsese un surîs complice între tată şi fiii săi, porunci uneia din slugile sale să-i urmărească şi să-i spună unde s-au dus. Aşa cum presupusese coadjutorul, Elbeuf în loc să se ducă la Parlament, se dusese glonţ la Primărie. Deşi amîndoi jucaseră teatru, nu izbutiseră să se înşele unul pe celălalt. Coadjutorul se puse deci pe treabă : erau necesare nişte intrigi, ori aici era în elementul său. Scrise de îndată lui

Fournier, cu care era prieten, să nu-l primească pe Elbeuf la Primărie ; pe urmă le ceru preoților din Paris, care-i erau foarte devotați, să iște unele bănuieli împotriva lui Elbeuf printre enoriașii din parohiile lor, amintindu-le că ducele era în stare să facă orice pentru bani și rugîndu-i să-și aducă aminte că acest om era cel mai bun prieten al abatelui de la Rivière, favoritul lui Gaston de Orléans. În sfîrșit, pe la șapte seara coadjutorul ieși din casă și alergă el însuși toată noaptea pe la toți membrii Parlamentului pe care-i cunoștea ca să le vorbească despre domnul de Elbeuf : că nu era un om pe care să se poată pune bază, că jignise Parlamentul ducîndu-se mai întîi la Primărie să-și ofere serviciile, în loc să vină a doua zi la ei, cum îl sfătuise coadjutorul și așa mai departe. Coadjutorul alergă astfel pînă pe la două dimineața, convins că nici Elbeuf nu stătea cu mîinile în sîn. Zdrobit de oboseală, ajunse acasă și se vîrî în pat, hotărît ca a doua zi să se declare făți împotriva lui Elbeuf, cînd iată că cineva ciocăni la ușă. Trimițîndu-și valetul să vadă cine venise, se trezi în odaie cu cavalerul de La Chaise, omul lui Longueville, care-i strigă :

— Sculați-vă, domnule, și îmbrăcați-vă ! Prințul de Conti și domnul de Longueville sînt la poarta Saint-Honoré, dar poporul susține că au venit să predea regelui orașul, și nu vrea să-i lase să intre !

Coadjutorul scoase un strigăt de bucurie și sări ca ars din pat, căci vestea asta o aștepta de trei zile. În timp ce se îmbrăca, porunci să se înhame caii la trăsură. Apoi, luîndu-l pe La Chaise cu el, se duse glonț la consilierul Broussel, pe care-l luă pe sus și flancat astfel se îndreptă spre poarta Saint-Honoré, unde-l așteptau cei doi care, cu infinite greutăți, izbutiseră să fugă din Saint-Germain. Abia atunci văzu Gondy cît de inspirat fusese cînd îl luase cu el pe bătrînul Broussel. Norodul se temea atît de tare de prințul de Condé, încît toți cei care aveau cît de cît

legătură cu el îi inspirau aceeași teamă și neîncredere. Coadjutorul și Broussel garantară însă pentru cei doi, spunînd poporului că veniseră la Paris să-l apere, nu să-l trădeze. În sfîrșit, lanțurile fură ridicate, Conti și Longueville se urcară în trăsura coadjutorului și toți cinci, escortați de o mulțime uriașă, se îndreptară spre casa lui Longueville. Între timp, se făcuse dimineață. Coadjutorul mai dădu o fugă pînă la Elbeuf, dar acesta și plecase spre Parlament. Dîndu-și seama că nu mai era vreme de pierdut, coadjutorul veni înapoi la palatul Condé și-i sili pe Longueville și Conti să plece și ei de îndată la Parlament. Dar domnul de Conti era atît de zdrobit de drumul pe care-l făcuse, încît se și vîrîse în pat. Și nu numai că se și vîrîse, dar și adormise. Coadjutorului mai că-i veni să înnebunească de necaz. După ce se străduise atîta, după ce izbutise așa de greu să-l aducă pe Conti la Paris, avea să piardă partida din pricina unui fleac. Între timp, unul din oamenii săi veni să-i spună că Elbeuf și cei trei fii ai săi depuseseră jurămîntul de credință față de Parlament. Deci, totul se dusese de rîpă. Elbeuf, fiind primul prinț de sînge care trecuse de partea poporului, urma să fie numit general al armatei Parisului. Oricare altul în afară de coadjutor ar fi abondonat partida. El însă n-o abandonă și hotărî să depună și Conti jurămîntul de credință în ședința care urma să aibă loc a doua zi. Între timp, cum norocul îi ajută întotdeauna pe cei cutezători, doamna de Lesdiguières îi trimise o copie după un bilet pe care Elbeuf i-l expediase abatelui de la Rivière. Biletul valora milioane, căci iată ce cuprindea : *„Spuneți-i reginei și domnului Gaston că afurisitul de coadjutor e pe cale de a pierde partida și că în două zile nu va mai avea nici o putere."*

Coadjutorul citi acest bilet doamnei de Longueville și lui Conti, apoi fugi să-l arate tuturor prietenilor săi ; pînă

scara, întreg Parisul știa ce cuprindea acel bilet. Cum lesne vă puteți închipui, coadjutorul mai puse și el paie peste foc, șoptind ici și colo că biletul cu pricina constituia cea mai grăitoare dovadă a faptului că Elbeuf era vîndut Curții. Pe la miezul nopții, domnul de Longueville și mareșalul de La Mothe Houdancourt veniră să-l ia pe coadjutor și toți trei se duseră la domnul de Bouillon, care stătea în pat, din pricina gutei. Împreună alcătuiră planul de bătaie pentru a doua zi.

În 11 ianuarie, la zece dimineața, prințul de Conti și cumnatul său, domnul de Longueville, se îndreptară spre Parlament, unde prințul își oferi și el serviciile. Pe urmă, se urcă la tribună domnul de Longueville care, în calitate de guvernator al Normandiei, oferi orașului Paris sprijinul și ajutorul orașelor Rouen, Caen și Dieppe, iar Parlamentului sprijinul provinciei sale, adăugînd că, spre a dovedi cît de serioasă era această ofertă, își lăsa nevasta însărcinată, ostatecă la Primărie. Această propunere, care dovedea totala bună-credință a celui care o făcuse, fu primită cu urale nesfîrșite. Cînd aceste urale se isprăviră, la tribună urcă, susținut de doi gentilomi, domnul de Bouillon, care spuse și el Parlamentului că venea să-și ofere serviciile și că ar fi nespus de încîntat să slujească sub comanda unui prinț atît de însemnat cum era domnul de Conti. Bouillon era socotit drept cel mai mare căpitan al epocii. Curajul său era dincolo de orice discuție, iar înțelepciunea îi era cunoscută de toți. Discursul lui avu deci un mare efect. Ducele de Elbeuf socoti că e momentul să intervină. Își repetă discursul din ajun, susținînd că el fusese primul care depusese jurămîntul de credință față de Parlament și că nu va renunța la comandamentul Parisului decît odată cu viața. Dar în acea clipă coadjutorul dădu și ultima lovitură pe care-o pregătise. Mareșalul de Houdancourt

intră solemn și spuse că și el era gata să slujească sub ordinele prințului de Conti. Mareșalul nu sclipea prin inteligență, dar era un militar cu faimă. Numele său se acoperise de glorie în războaie și partidul de partea căruia ar fi trecut putea să se socoată norocos. Apariția și discursul lui înclinară serios balanța în favoarea lui Conti. Președintele Molé, care ținea cu Curtea, propuse ca ședința să fie amînată și generalul Parisului să fie proclamat în ședința următoare. Dar președintele Coigneux, omul coadjutorului, nici nu vru să audă de așa ceva. I se alăturară și alte voci, așa că Parlamentul fu obligat să înceapă dezbaterile.

Coadjutorul socoti că nu mai avea ce face acolo, mai ales că prezența lui era mult mai necesară în altă parte. Ieși deci repede, dădu fuga la doamna de Longueville, apoi la doamna de Bouillon, le urcă pe amîndouă în trăsură și le duse la Primărie. Cum zvonul ofertei făcută de domnul de Longueville se și răspîndise, cele două doamne fură purtate în triumf ; erau amîndouă tinere, frumoase și nespus de înduioșătoare ca mame. După ce urcară scara, doamna de Longueville, care era mai isteață, strigă :

— Parizieni, domnii de Longueville și de Bouillon vă încredințează ceea ce au ei mai scump pe lume : nevestele și copiii lor !

Cuvintele îi fură primite cu urale nesfîrșite. În același timp, de la una din ferestrele Primăriei, coadjutorul începu să arunce aur cu pumnii. Două mii de livre fură aruncate astfel norodului entuziasmat, care începu să strige numele prințului de Conti. Domnul de Elbeuf își dădu seama că partida era pierdută. Dar ca să n-o piardă de tot, spuse că era gata să slujească și el, ca și ceilalți, sub comanda prințului de Conti. Imediat, și el, și Bouillon, și Houdancourt fură declarați generali, iar Conti numit genera-

lisim al Parisului. Domnul de Elbeuf ceru și obținu cinstea de a soma Bastilia să se predea. Cum Bastilia n-avea nici cea mai mică intenție să reziste, guvernatorul ei și paznicii mazarinişti se predară imediat. În timp ce domnul de Elbeuf soma Bastilia, marchizii de Noirmoutier, la Boulaie și domnul de Laigues, împreună cu cinci sute de călăreți, se îndreptară spre Charenton unde fuseseră masate trupe regaliste și mazariniste, care urmăreau să împiedice aprovizionarea Parisului cu alimente. Mazarinişții se străduiră să țină piept celor cinci sute de călăreți, dar nu izbutiră și fură nevoiți să părăsească satul. Pe la șapte seara, călăreții, victorioși, se îndreptară spre Primărie. Acolo o găsiră pe doamna de Longueville, mai frumoasă ca niciodată și care trona ca o regină ; marchizul de Noirmoutier, căruia îi plăcea grozav romanul *Astrée* [1], o compară cu Galateea asediată de Lindamor. Și într-un fel avea dreptate : acum, adevărata Curte aici părea să fie, căci regele, regina, și Mazarin, izolați cum erau, la Saint-Germain, locuiau într-un castel fără mobile, răbdau de foame și dormeau pe paie. Cele două ducese, prinții de Conti, de Longueville, de Bouillon și coadjutorul alcătuiau o Curte exuberantă și strălucitoare, cu totul opusă Curții triste și copleșite de lipsuri de la Saint-Germain.

Poate că ne-am întins cam mult cu această mișcare populară, care pare puțin cam curioasă ; dar și noi am apucat să vedem Parisul revoltîndu-se, și noi am aplaudat Curtea de moment, instalată la Primărie, și tocmai de asta am ținut atîta să zugrăvim acest tablou care, deși vechi de două secole, pare totuși nespus de viu și de actual.

[1] Roman de scriitorul francez *Jean Louis Guez de Balzac* (1597—1654) care a contribuit la formarea prozei clasice franceze (n.tr.).

Capitolul XVIII

1649

Condé se declară de partea Curții. — Sosirea ducelui de Beaufort la Paris. — Măsurile frondeurilor. — Sărăcia lucie a reginei Angliei. — Contele de Harcourt. — Misiunea care i se încredințează. — Succesele parizienilor. — Condé atacă și recucerește satul Charenton. — Demersurile pașnice ale Curții. — Tratatul particular. — Sfîrșitul primului act al războiului civil. — Revoluția din Anglia.

Cînd se auziră toate aceste veşti, frica fu mare la Saint-Germain, cu atît mai mare cu cît prințul de Condé, aflîndu-se la Charenton, Curtea se temu să nu se alieze cu Conti şi cu doamna de Longueville. Dar Condé, înfrînt de Noirmoutier, se întoarse la Saint-Germain mai furios ca niciodată.

În toiul acestor evenimente iată că soseşte la Paris un alt competitor la generalat : ducele de Beaufort. După evadarea de la Vincennes, rătăcise prin Vendomois, iar acum venise şi el la Paris să se alăture prinților răzvrătiți. Sosirea lui produse o zarvă nemaipomenită în orașul care-l adora. Dealtfel coadjutorul regizase într-un fel această zarvă, căci Beaufort îi trimisese vorbă prin Montrésor, oferindu-se să-i fie aliat. Această alianță semăna grozav cu cea dintre un copoi şi o vulpe : de o parte puterea, de cealaltă şiretenia. Coadjutorul, care observase că Bouillon îi era devotat lui Conti, iar Houdancourt lui Longueville, socotise că avea şi el nevoie de un general al lui şi acceptase bucuros oferta lui Beaufort.

În ziua sosirii sale, coadjutorul se plimbă cu el pe străzile Parisului, iar plimbarea asta fu un adevărat tri-

umf. Gondy îi rostea numele, îl arăta tuturor și nu mai contenea să-l ridice în slăvi. Ajunși pe străzile Saint-Denis și Saint-Martin, mulțimea îmbulzindu-se, îl sili pe prinț să coboare din trăsură. Femeile începură să-i pupe mîna, iar precupețele din hale manifestară un asemenea entuziasm, încît Beaufort trebui să se lase sărutat și îmbrățișat de zeci de femei.

Cînd Curtea de la Saint-Germain auzi de acest triumf, îl porecli pe Beaufort, în derîdere „Regele Halelor", poreclă cu care dealtfel a și rămas în istorie.

În vremea asta Parisul începuse să se umple de prinți care veneau să se alăture norodului și de seniori care veneau să se pună în slujba acestor prinți. Datorită măsurilor luate de Parlament, Parisul putea face acum față oricăror atacuri. Armata regală avea vreo șapte, opt mii de oameni adunați lîngă Charenton ; milițiile organizate ale Parisului se ridicau la mai bine de șaizeci de mii de oameni ; în plus, toți țăranii din împrejurimi își aduseseră în capitală bucatele, fără a mai pune la socoteală convoaiele care se strecurau pe sub nasul armatei regale, aprovizionînd din plin capitala. Pe deasupra, în urma executării hotărîrii luate împotriva lui Mazarin, i se confiscaseră acestuia toate bunurile mobile și imobile, veniturile și beneficiile ; ca să dovedească reginei că Parisul nu ducea lipsă de bani, Parlamentul dărui patruzeci de mii de livre reginei Angliei, care rămăsese singură la Luvru și pe care de aproape șase luni Curtea o lăsase să moară de foame. Într-adevăr, cu cîteva zile înaintea de plecarea Anei de Austria, coadjutorul îi făcuse o vizită reginei Angliei, iar aceasta îl poftise în odaia fiicei sale, care se afla culcată în pat.

— Intră, domnule coadjutor ; îi țin companie fiicei mele, care e cam bolnavă și care nu se poate da jos din pat din pricină că n-avem cu ce face focul !

Această nepoată a lui Henric al IV-lea, această „sărmană Henriette", cum îi spunea maică-sa, care nu se putea

da jos din pat din pricina cîtorva butuci de lemne refuzați de cardinal, avea să devină mai tîrziu soția lui Filip de Anjou, fratele lui Ludovic al XIV-lea.

După cîteva lupte în care fu înfrîntă, Curtea mai suferi un eșec și în Normandia. Ea îl chemase în ajutor pe contele de Harcourt, fratele mai mic al ducelui de Elbeuf, poreclit „mezinul cu perla", din pricina unei perle pe care o purta la o ureche. Era un general cu faimă, ce făcuse cu succes războaiele din Italia și care-l înlocuise pe mareșalul Houdancourt în Spania. Contele de Harcourt primi deci misiunea să cucerească orașul Rouen în numele regelui și să-l înlocuiască pe domnul de Longueville din funcția de guvernator al Normandiei. Dar Parlamentul din Rouen, urmînd pilda Parlamentului din Paris, închise porțile orașului în nasul lui Harcourt ; și cum contele venise fără bani și cu armată puțină, doar cu niște pîrghii cu care să deschidă sau să sfărîme porțile orașului, fu silit să se retragă.

Toate aceste evenimente dădură curaj parizienilor asediați, care începură să iasă din oraș, cu steagurile desfășurate. Pe aceste steaguri erau scrise cuvintele : *„Îl căutăm pe rege"*. Prima oară cînd ieșiră arborînd această deviză ciudată dădură peste o turmă de porci pe care o aduseră triumfători în oraș. Nu e nevoie să vă mai spun ce ilaritate a stîrnit în Paris această pradă capturată sub o astfel de deviză.

Dar iată că în seara zilei de 7 februarie, Chaulieu, care comanda postul din Charenton, anunță că ducele de Orléans se îndrepta spre el cu șapte sau opt mii de pedestrași, cu patru mii de călăreți și cu tunuri. Trimiseră repede pe cineva să-l anunțe pe prințul de Conti și să-l întrebe ce era de făcut. Imediat, se ținu un mic consiliu la domnul de Bouillon ; acesta, socotind că postul nu putea fi păstrat, fu de părere ca Chaulieu să-și retragă de îndată oamenii, lă-

sînd doar un mic post de apărare a podului. Dar domnul de Elbeuf, care ținea la Chaulieu și care voia să-i dea prilejul să se distingă, fu de părere ca acesta să rămînă pe loc. I se răspunse deci lui Chaulieu să reziste, făgăduindu-i-se că va fi ajutat de garnizoana din Paris. Deși trupele începuseră să se înșiruie în poziție de luptă încă de pe la unsprezece noaptea, bătălia nu începu decît în zori cînd Condé atacă Charentonul. Încă de la primele împușcături, ducele de Chatillon, nimerit de un glonte, se prăbuși. Prințul de Condé îi luă locul și se năpusti, cu ardoarea lui obișnuită, spre fortificațiile apărate de Chaulieu, pe care le cuceri cît ai bate din palme. Bietul Chaulieu, nimerit de un glonte, plăti cu viața actul nesăbuit al lui Elbeuf.

Profitînd de lupta care se dădea, Noirmoutier alcătui un detașament de o mie de călăreți și se strecură pe nevăzute din Paris ca să iasă înainte convoiului cu alimente ce urma să vină din Etampes. Cum nu apăru nici în ziua de a treia zi, în 10 ianuarie Beaufort și La Motte se duseră după el. Dar în cîmpia Ville-Juif, dădură peste mareșalul de Grammont cu două mii de pedestrași, cu gărzile elvețiene și franceze și cu două mii de călăreți. Aceștia din urmă erau comandați de seniorul de Nerlieu. Cînd zări soldații lui Beaufort, Nerlieu se și năpusti asupra lor. Dar chiar de la primele împușcături Nerlieu căzu mort. Faptul nu-i împiedică pe ceilalți să continue lupta cu atîta înverșunare, încît Beaufort se trezi bătîndu-se în parte cu un oarecare Briolles, care-i smulse sabia din mînă. Dar chiar în aceeași clipă La Motte îi veni în ajutor și mazariniștii fură siliți să dea înapoi. În acel moment apăru și convoiul; mareșalul nu vru să-și ducă pînă la capăt victoria, fugărindu-i pe mazariniști, zicînd că erau și așa destul de bătuți din moment ce convoiul izbutise să intre în Paris. Intră într-adevăr escortat de aproape o sută de mii de oameni, care ieșiseră înarmați din oraș.

În 12 ianuarie comandantul porții Saint-Honoré veni să înștiințeze Parlamentul că un crainic, precedat de doi trîmbițași, cerea să intre în oraș. Crainicul aducea trei scrisori : una pentru Parlament, alta pentru prințul de Conti, iar cea de a treia pentru Primărie. La această veste, în Parlament se iscă o mare agitație ; dar, sfătuit de coadjutor, consilierul Broussel se ridică și spuse că, așa cum e obiceiul, nu se trimite crainic decît egalilor sau dușmanilor unui rege. Or Parlamentul nu era nici egalul, nici dușmanul regelui, așa că nu-l putea primi pe crainic. Răspunsul lui Broussel fu răsplătit cu aplauze. Se hotărî apoi ca Parlamentul să trimită o deputație la rege, pentru a afla ce propuneri voia să-i facă ; îl trimiseră deci pe crainic să ceară un permis de liberă trecere pentru această deputație. A treia zi permisul sosi și deputația plecă. Dar adevăratele demersuri de împăcare nu se făceau pe cale publică : în timp ce deputația se îndrepta spre Saint-Germain, domnul de Flamarens venise să-i facă o vizită prințului de Marcillac care, rănit de un glonte într-una din lupte, începuse să se cam satureze de acest război. Flamarens avea sarcină din partea abatelui de La Rivière să facă propuneri secrete șefilor rebelilor. Mai întîi i se oferi prințului de Conti intrarea în Consiliu și o fortăreață în Champagne, cu condiția să-i cedeze abatelui de la Rivière pălăria de cardinal. Domnului de Longueville, care urma să aducă ajutoare din Rouen orașului Paris, i se propuse, în schimbul întîrzierii acestor ajutoare, pe lîngă guvernămîntul lui din Normandia și pe cel din Pont-de-l'Arche precum și o slujbă la Curte. Domnului de Bouillon i se făgădui, în sfîrșit, răscumpărarea Sedanului care se tărăgăna de atîta vreme.

Toate aceste propuneri duseră la un fel de armistițiu, în timpul căruia urmau să fie aduse zilnic în Paris cîte o sută de baniță de grîu. După trei zile, deputații Parlamentului începură discuțiile cu regina. Dar în timpul

acestor discuții, Parlamentul primi două veşti importante: prima, că ducele de Longueville se îndrepta spre Paris cu zece mii de oameni pe care-i aducea din Rouen ; iar a doua, că domnul de Turenne trecuse de partea Parlamentului. Erau două veşti care valorau aur ; scriseră imediat deputației să se țină tare. Dar deputații, văzîndu-i, pe de o parte pe ducele de Orléans exasperat şi pe prințul de Condé amenințător, pe de altă parte, poporul înverşunat şi Parlamentul hotărît să se mențină pe poziție, iar peste toate aceste neajunsuri Spania gata să profite de războiul civil şi să se năpustească asupra Franței, se hotărîră să-şi asume răspunderea unui tratat cu regele pe care-l şi semnară în 13 martie 1649 ; tratatul cuprindea printre altele, următoarele puncte :

1. Toate ostilitățile vor înceta de îndată şi dintr-o parte şi din cealaltă ; trecerile vor deveni libere, iar comerțul va fi restabilit.

2. Toate hotărîrile Parlamentului, luate după plecarea regelui din Paris, vor fi nule şi neavenite.

3. Toți soldații mobilizați de Parlament şi de oraşul Paris vor fi trimişi la vatră.

4. Regele îşi va retrage trupele din jurul Parisului.

5. Parizienii vor depune armele.

6. Particularilor le vor fi înapoiate bunurile, iar regelui i se vor reda Bastilia şi Arsenalul.

7. Prințul de Conti şi toți cei care au ridicat armele îşi vor păstra bunurile, funcțiile şi guvernămintele, dacă se vor declara de acord cu tratatul de față.

8 Regele se va întoarce la Paris de îndată ce treburile statului îi vor îngădui acest lucru, etc...

Tratatul, citit în Parlament, făcu mare vîlvă. Dar cum nu se stipula nicăieri ce urma să se întîmple cu generalii care luptaseră alături de norodul Parisului, se trimise re-

pede o nouă deputăție la regină pentru a fi reglementate și interesele acestor generali : adică ale prințului de Conti, de Elbeuf, de Bouillon, de Beaufort, de Longueville și ale mareșalului de Houdancourt. Trebuia de asemenea făcut ceva și pentru mareșalul de Turenne, care se decisese destul de tîrziu să treacă de partea Parlamentului, dar, care, în sfîrșit, se decisese.

Stipulațiile fură discutate, anexate la tratatul general și făcute publice :

1. Prințul de Conti avea să capete orașul Damvilliers.

2. Ducele de Elbeuf, plata sumelor datorate soției sale plus o rentă de o sută de mii de livre pentru fiul său cel mare.

3. Ducele de Beaufort era din nou primit la Curte, iar cei care-l ajutaseră să evadeze din închisoare erau iertați ; tatăl său, ducele de Vendôme, urma să-și primească din nou pensia precum și o despăgubire pentru casele și castelele dărîmate în Bretania.

4. Ducelui de Bouillon urma să i se dea niște domenii egale ca valoare cu estimarea ce urma să se facă orașului Sedan, o despăgubire pentru nefolosința principatului său și titlul de prinț acordat lui și celor din casa sa.

5. Ducele de Longueville primea guvernămîntul din Pont-de-l'Arche.

6. Mareșalul de Houdancourt primea două sute de mii de livre și o slujbă la Curte.

7. Armata din Germania urmînd a fi desființată, mareșalului de Turenne urma să-i fie încredințată o altă slujbă, pe măsura stimei datorată persoanei sale.

Astfel se isprăvi primul act al acestui război, unde fiecare coborî cu o treaptă în ceea ce privea demnitatea și unde cel mai de seamă eveniment fu nașterea fiului doamnei de Longueville, regina neîncoronată de la Primărie, fiu care primi ciudatul nume de Charles-Paris-Orléans.

În vremea asta, la numai şaptezeci de leghe de Paris, avea loc o altă revoluţie, dar mult mai serioasă. În 30 ianuarie 1649, capul lui Carol Stuart, căzut pe eşafodul din White-Hall, era arătat poporului englez, de către călăul mascat al cărui nume nu s-a aflat niciodată. Vestea nu făcu prea mare vîlvă în Parisul ocupat în acea epocă cu scandalul celor nouă sute de pamflete împotriva Curţii, scrise în toiul acelui război civil. Dar dacă contemporanii n-au luat aminte la această execuţie, posteritatea în schimb şi-a însuşit-o pe deplin, căci peste o sută patruzeci şi patru de ani, Convenţia Naţională avea să dea replica Parlamentului englez, arătînd la rîndul ei, poporului francez, capul lui Ludovic al XVI-lea.

Capitolul XIX

1649 — 1650

Ducele de Orléans se întoarce la Paris. — Proiect de alianţă între casa Vendôme şi Mazarin. — Plecarea reginei la Compiègne, împreună cu cei doi copii, cu Mazarin şi Condé. — Starea de spirit a lui Condé. — Cearta dintre el şi Mazarin. — Întoarcerea Curţii la Paris. — Afacerea taburetelor. — Nemulţumirea şi răzbunarea lui Condé. — Întrevederea lui Gondy cu regina. — Vizita lui Condé la regină. — El şi fratele său sînt arestaţi.

În timp ce se petreceau aceste lucruri, regina — nu prea grăbită să se întoarcă la Paris unde ploua asupra ei şi a lui Mazarin cu cele mai indecente pamflete — continua să stea la Saint-Germain; din întreaga familie regală,

singur ducele de Orléans se reîntorsese în Capitală şi-şi ocupase reşedinţa obişnuită din palatul Luxembourg. Războiul civil se isprăvise, dar lucrurile rămăseseră aproape în aceeaşi stare. Ducele de Beaufort continua să rămînă Regele Halelor. Coadjutorul, singurul care nu căpătase nimic dintre toţi cei stipulaţi cu atîta grijă în tratat, rămăsese omul cel mai popular din Paris. Doamna de Longueville îşi mutase Curtea, de la Primărie la ea acasă. Domnul de Condé, care se împăcase cu ea, venea din cînd în cînd s-o vadă şi de fiecare dată ea îşi recăpătă cîte puţin din vechea influenţă pe care-o avusese odinioară asupra lui. Şi iată că dintr-o dată se răspîndi zvonul că domnul de Vendôme, care cu prilejul tratatului fusese rechemat din exil, se pregătea să definitiveze un proiect de alianţă între casa sa şi Mazarin. Se spunea că fiul lui cel mare, ducele de Mercoeur, urma să se însoare cu Victoria Mancini, cea mai mare dintre nepoatele cardinalului. În vremea asta, spaniolii, profitînd de rechemarea trupelor la Paris îşi luară revanşa pentru înfrîngerea suferită la Lens şi cuceriră Ypres şi Saint-Venant. Regina, speriată, îşi luă copiii şi plecă la Compiègne. Cardinalul şi prinţul de Condé se îndreptară spre La Fère, ca să treacă în revistă trupele ce urmau să se îndrepte spre Flandra. Dar sfaturile primite de Condé, la Paris, de la sora sa, începură să dea roade. Prinţul, am mai spus-o, era inimos, curajos, dar schimbător şi lacom de glorie. La douăzeci şi şapte de ani cucerise titlul de mare căpitan. Rîvnea să-l cucerească şi pe cel de mare om politic şi să-l înfrunte pe Mazarin. Doamna de Longueville îi arătase cît se poate de limpede în ce fel se folosise cardinalul de el. Toţi nobilii care luptaseră împotriva Curţii intraseră în graţiile ei. El, care slujise Curtea, nu căpătase nimic ; în plus, mai pierduse şi pălăria de cardinal, pe care voise s-o dea fratelui său. Mai mult chiar,

acest frate al său, cocoşat, moliu, ignorant şi în ale războiului şi în ale politicii, fusese numit — datorită numelui său — generalisim al oraşului Paris şi domnise o vreme, aidoma unui rege, în capitala Franţei. Cum s-ar fi comportat el dacă s-ar fi aflat în locul lui, el, soldatul şi omul de geniu ! Ar fi domnit ca un rege şi poate că pînă la urmă ar fi izbutit chiar să pună mîna pe sceptru ! Pe de altă parte, alianţa care se pregătea între Vendôme şi Mazarin îl deranja foarte tare. Ducele de Beaufort, băiatul cel mic al lui Vendôme, deşi mai puţin iscusit decît el în ale războiului, dar tot atît de viteaz şi de popular, rîvnea să-i ia locul. Şi chiar dacă ar mai fi avut de înfruntat unele piedici în realizarea acestui scop, Victoria Mancini, vitoarea lui cumnată, avea să i le înlăture cu uşurinţă. Aşa că în timpul şederii sale la Compiègne, Condé fu într-o dispoziţie sufletească din cele mai negre. În La Fère, indispoziţia îi spori şi exigenţele marelui căpitan în privinţa armatei pe care-o inspecta îl supărară foarte tare pe Mazarin. Lui Condé îi sări ţandăra şi cum căuta cu lumînarea un motiv ca s-o rupă cu Mazarin, se folosi de acest prilej şi se certă la cuţite cu el. Contele de Harcourt, fratele ducelui de Elbeuf, despre care am mai vorbit, fu numit imediat comandantul armatei din Flandra, în locul lui Condé. Prinţul se retrase la guvernămîntul său din Bourgogne, nemulţumit de toţi şi de toate, de oameni şi de lucruri.

În vremea asta, cum demonstraţiile frondeurilor împotriva lui Mazarin îi jigneau pe partizanii acestuia, mazariniştii hotărîră să riposteze. O mînă de nobili, foarte ţanţoşi şi siguri de ei, începură să ia seara cu asalt aleile grădinii Tuileries, să-l laude în gura mare pe cardinal şi să-i facă, cum le venea la gură, pe toţi ce-i care-l ponegreau. Şi iată că ceata asta de tineri aiuriţi se întîlni, într-o seară, în grădina amintită, cu ducele de Beaufort. Cum ducele era singur, socoti înţelept să-i ocolească. A

doua zi, întreg Parisul află că ducele, tremurînd de frica mazarinistilor, nu avusese curajul să-i înfrunte și fugise ca un laș. Beaufort nu zise nimic, dar seara, își luă cu el vreo cincizeci de oameni, se duse la birtul Renard, foarte la modă pe acea vreme, unde auzise că se aflau nobilii bătăuși, îi făcu de ocară de față cu toată lumea, îi ciomăgi zdravăn și-i alungă din Paris. Această escapadă era cît pe-aci să ducă la ruperea proiectului de căsătorie dintre ducele de Mercoeur și Victoria Mancini. Cardinalul, furios de înfrîngerea partizanilor săi, începu să strige cît îl ținea gura că nu-și va da nepoata după fratele unui zăpăcit pe care-l ura din toată inima. Culmea e că în această afacere pusă la cale între Mazarin și Vendôme, adică între sluga de odinioară a cardinalului Bentivoglio și urmașul lui Henric al IV-lea, Mazarin era cel care amenința că-și va retrage cuvîntul !

În vremea asta, regina, deși îl ura pe prințul de Condé, își dădu seama că încă nu era destul de puternică pentru a-și permite luxul să se descotorosească de el. Îi trimise deci, în Bourgogne, o scrisoare plină de bunăvoință, în urma căreia prințul părăsi Mâconul, unde se retrăsese, și se reîntoarse la Compiègne. Regina nu aștepta decît această întoarcere ca să-și pregătească intrarea în Paris. Coadjutorul, socotind și el necesară această întoarcere, plecă la Compiègne să discute cu regina. Ajungînd acolo, intră în palat, dar cînd să urce scara, cineva îi strecură un bilețel în care scria : *„Dacă intrați la regină, sînteți un om mort"*. Coadjutorul vîrî biletul în buzunar și intră.

Regina îl primi cum nu se poate mai bine și insistă să discute și cu Mazarin. Dar coadjutorul, care ținea să-și păstreze popularitatea de care se bucura față de parizieni, refuză. Regina se supără, dar coadjutorul îi răspunse că dacă s-ar împăca cu Mazarin și-ar pierde într-o clipă toată influența pe care-o avea și n-ar mai putea face nimic pentru cardinal. La cîteva zile după această vizită, doamna de

Chevreuse fu chemată la regină. După ea, porni spre Compiègne ducele de Conti, sub pretextul că se duce să-şi vadă fratele, pe ducele de Condé. În aceeaşi zi, Curtea primi vestea că ducele de Harcourt forţase rîul Escaut, între Bouchain şi Valenciennes, şi pusese pe goană un corp de armată spaniol de opt sute de călăreţi ; sigur, nu era nici victoria de la Rocroy, nici cea de la Lens, dar, mă rog, era totuşi o victorie, şi regina hotărî să profite de ea şi să se întoarcă în Capitală. Această întoarcere avu loc în 18 ale lunii august, 1649, după o absenţă de şase luni. Seara, se dădu o mare petrecere la Palatul Regal. A doua zi, ai fi putut crede că regina nu lipsise nici o zi din Paris. Dar, cum bine vă puteţi da seama, toate aceste împăcări erau numai de suprafaţă ; pe dedesubt erau pline de venin. Domnul de Condé era mai posomorît ca niciodată. Căsătoria domnului de Mercoeur cu Victoria Mancini, care, în sfîrşit, se făcuse, îl înăcrise şi mai tare. Aflase că regina îl primise pe ducele de Beaufort, fratele lui Mercoeur, şi că discutase cu el pe ascuns. Vedea deci plouînd cu favoruri ministeriale peste casa Vendôme pe care-o ura, în timp ce el nu izbutise nici măcar să-l ajute pe cumnatul său, domnul de Longueville, să intre în posesia guvernămîntului din Pont-de-l'Arche care-i fusese făgăduit prin tratat. În sfîrşit, într-o seară, venind să insiste din nou pe lîngă Mazarin, acesta, contrar obiceiului său, îl repezi cu atîta grosolănie, încît Condé întrebă :

— Eminenţa-voastră îmi declară război ?

— Nu-ţi declar, dar dacă ţii neapărat să te războieşti cu mine, sînt gata.

Condé îşi luă pălăria şi privindu-l pe cardinal cu surîsul lui disprepuitor, îi spuse :

— Cu bine, Marte !

Cuvintele fuseseră rostite atît de tare, încît se auziră pînă în anticameră. A doua zi, toată lumea nu-i mai spunea lui Mazarin decît Marte.

De data asta Condé părea definitiv certat cu Mazarin. Dar Gaston de Orléans, care ţinea morţiş să-i facă rost abatelui de la Rivière de pălăria de cardinal, încercă să-i împace. Condé se arătă gata să-i satisfacă dorinţa lui Gaston, cu condiţia ca doamnelor de Marcillac şi de Pons să li se acorde onoarea unor taburete la regină. Cererea i se păru atît de nesăbuită lui Gaston, încît o primi cu cel mai dispreţuitor zîmbet cu putinţă. Deşi cititorilor noştri poate că li se pare cît se poate de simplă, ea stîrni la Curte o adevărată revoluţie. Regulile etichetei precizau că n-aveau dreptul la taburet în odaia reginei decît femeile care se înrudeau cu casele regale, adică ducesele, soţiile de duci şi cele de pairi. Sora ducelui de Rohan, deşi fusese recunoscută oficial de către Henric al IV-lea ca fiind rudă cu el, iscase mari nemulţumiri la Curte cînd i se acordase dreptul la taburet. La rîndul lui, Ludovic al XIII-lea acordase acest drept domnişoarelor din casa de Bouillon ; dar acestea se trăgeau din neam de regi. În sfîrşit, regina acordase şi ea acest drept contesei de Fleix, dar contesa era rudă cu Ana de Austria, după cum sora ducelui de Rohan era rudă cu Henric al IV-lea. Or, nevasta prinţului de Marcillac şi văduva domnului de Pons nu se trăgeau nici una, nici cealaltă din neam de regi. Aşa că toată nobilimea se ridică împotriva acestei pretenţii, ceea ce o făcu pe regină să nu le acorde celor două favoarea cerută. Condé fierbea de mînie. Dar iată că i se ivi ocazia să se răzbune pentru afrontul îndurat. Ducele de Richelieu, nepotul cardinalului cu acelaşi nume, o iubea cu înfocare pe doamna de Pons şi voia s-o ia de nevastă. Or, Curtea nici nu voia să audă de această căsătorie ; ducele de Richelieu era guvernator în Havre ; doamna de Pons era cea mai bună prietenă a doamnei de Longueville, care — prin bărbatul ei — avea o mare influenţă în Normandia. Dacă l-ar fi atras de partea ei pe ducele de Richelieu, Normandia ar fi constituit un mare pericol pentru regină. Condé îi

căsători pe cei doi, împotriva Curții. Această veste o lov crunt pe regină, mai ales că prințul de Condé începu să se laude pretutindeni cu isprava făcută. Fără să-și dea seama, își iscălise sentința de întemnițare. Într-adevăr furioasă la culme și aținată de Mazarin, regina porunci ca prinții de Condé, de Conti și de Longueville să fie arestați. Lucrul se execută de îndată și cei trei fură conduși, fără multe fasoane, la închisoarea din Vincennes.

Capitolul XX

1650

Doamna de Longueville în Normandia. — Ajunge în Olanda. — Încercarea de fugă a doamnei de Bouillon. — Doamna de Condé la Bordeaux. — Purtarea lui Gaston. — Turenne tratează cu spaniolii. — Neliniștea Curții care pleacă din nou la Compiègne. — Orașul Bordeaux îi primește pe prinții nemulțumiți. — Curtea pornește împotriva acestui oraș. — Actul de cruzime al reginei. — Represaliile bordelezilor. — Sfîrșitul războiului din sud. — Coadjutorul intră în partidul prinților. — Condițiile acestei alianțe. — Campania lui Mazarin. — Sfîrșitul prințesei de Condé, mama lui Condé, Conti și a doamnei de Longueville. — Hotărîrea Parlamentului. — Cardinalul se întoarce la Paris.

În politica veacului de care ne ocupăm este demn de remarcat faptul că ori de cîte ori este vorba de un rege, de un prinț sau de un ministru, orice lucru perfid pe care-l săvîrșesc li se iartă, orice faptă urîtă este uitată, orice obstacol întîlnit în cale este înlăturat, orice dificultate

este îndepărtată, astfel încît în locul drumului povîrnit și bolovănos, li se înfățișează o cale ușoară, pardosită cu zîmbete. E adevărat că la capătul acestei căi se mai află uneori cîte o prăpastie. Miniștrii, mai dibaci, o evită ; regii și prinții se pare însă că țin cu tot dinadinsul să nimerească drept în ea. Așa s-a întîmplat și cu prințul de Condé. A salvat Franța cîștigînd victoriile de la Rocroy, Nordlingen și Lens ; a apărat prestigiul regalității la Saint-Germain și Charenton ; i-a adus, în triumf, pe rege și pe regină, la Paris ; cardinalul îi era dator vîndut pentru tot ceea ce făcuse pentru el ; dar, ca să-și recîștige popularitatea pierdută, Mazarin s-a hotărît să-l trădeze tocmai pe omul care-l ajutase cel mai mult ; drept mulțumire pentru binele pe care i-l făcuse, îl vîrîse în temniță. Gestul lui Mazarin ne face să ne dăm seama și mai limpede de lașitatea și de infamia acestui ministru. În sfîrșit, izbutise să se debaraseze de cei trei prinți care-l stinghereau. Mai rămînea doamna de Longueville.

La vestea arestării soțului și celor doi frați, doamna de Longueville se retrase în Normandia, pe care socotea că putea conta. Dar regina plecă imediat la Rouen, cu cei doi fii ai ei. Normandia, care cu un an în urmă se ridicase pînă la ultimul om la glasul doamnei de Longueville, de data asta nu mai vru să miște nici măcar un deget pentru ea. Speriată, doamna de Longueville părăsi Rouenul și se refugie în Havre ; conta pe ducele de Richelieu care fusese numit guvernator al acestui oraș. Dar ducele îi închise porțile cetății și nici măcar nu vru să audă de ea. Atunci se refugie la Dieppe. Între timp, regina, care-l numise pe contele de Harcourt guvernator al Normandiei, trimise un regiment de soldați, comandat de Bellière, s-o prindă pe fugară și s-o aducă în oraș. Cînd văzu trupele, doamna de Longueville, temîndu-se ca nu cumva guver-

natorul orașului s-o predea reginei, fugi pe o poartă dosnică, urmată de cîteva din femeile care-o însoțiseră în Normandia și de cîțiva dintre gentilomii care-i rămăseseră credincioși ; după ce făcu mai bine de două leghe pe jos, ajunse în micul port din Pourville ; aici văzu la mal o corabie care se pregătea de plecare și se hotărî să fugă cu ea. Dar marea era atît de puternică, marea atît de zbuciumată, iar vîntul sufla cu atîta furie, încît bărcagiii de pe țărm o sfătuiră să nu plece pe o astfel de vreme. Cum doamna de Longueville se temea de regină mai cumplit chiar decît de un uragan, porunci unui bărcagiu s-o ducă totuși pe vas ; nu făcură însă nici douăzeci de metri și un val uriaș răsturnă barca. Doamna de Longueville căzu în apă și ar fi pierit cu siguranță, dacă bărcagiul n-ar fi izbutit s-o prindă și s-o aducă pe mal. Cum doamna de Longueville voia cu tot dinadinsul să ajungă la vas, gentilomii o sfătuiră să renunțe și să nu ispitească soarta care totuși fusese atît de binevoitoare cu ea și o salvase de la moarte. Unul din bărbații din escortă făcu repede rost de niște cai și, încălecînd în grabă cu toții, merseră toată noaptea, de-a lungul coastei ; dimineață ajunseră la o casă arătoasă. Era conacul unui senior din Caux, care-i primi cu multă bunăvoință, făgăduind să-i ascundă atîta cît va fi nevoie. Aici, doamna de Longueville află cu stupoare că nava pe care ținuse cu atîta îndărătnicie să se îmbarce aparținea cardinalului Mazarin și că, de îndată ce-ar fi pus piciorul pe punte, ar fi fost arestată și predată acestuia. Peste cîteva zile, închirie un vas englezesc, părăsi Franța și ajunse cu bine în Olanda, unde fu primită ca o regină de prințul de Orania și de soția acestuia.

Campania din Normandia se terminase. Toți căpitanii, toți guvernatorii se grăbiră să depună jurămîntul de supunere în fața reginei. Apoi Ana de Austria se îndreptă spre

Bourgogne, unde lucrurile se petrecură la fel ca în Normandia : adică toată lumea se supuse. Domnul de Vendôme fu numit guvernator în acest ținut, la fel cum fusese numit și domnul de Harcourt în Normandia. Apoi regina și cei doi fii ai săi se reîntoarseră la Paris.

Înainte însă de a pleca din Capitală, regina poruncise ca doamna de Bouillon — al cărei bărbat izbutise să fugă imediat după întemnițarea celor trei prinți — să fie arestată. Aceasta fu cît pe-aci să scape, dar din nenorocire fata ei se îmbolnăvi de vărsat chiar în ziua plecării. Cum mama nu vru să se despartă de fiica bolnavă, fură prinse și întemnițate amîndouă la Bastilia. Soția prințului de Condé fu mai norocoasă. Auzind că va fi arestată, puse pe una din cameriste în pat, în locul ei, iar ea luîndu-și fiul, pe ducele de Enghien, fugi la Montrand, iar de acolo la Bordeaux, oraș care-l simpatiza pe Condé și care era foarte nemulțumit de guvernatorul său, ducele de Epernon, certat la cuțite cu Parlamentul din acest oraș și cu magistrații săi. Aflînd această veste, regina îl trimise pe mareșalul de la Meilleraie să supună orașul și s-o aducă pe doamna de Condé.

În vreme ce doamna de Longueville fugea în Olanda, în vreme ce doamna de Bouillon era arestată iar doamna de Condé se refugia la Bordeaux, o altă femeie se pregătea s-o înfrunte pe regină : această femeie era prințesa-văduvă de Condé, mama celor doi prinți arestați în mod samavolnic, ducii de Condé și de Conti. Doamna de Condé-mama se hotărî să facă ceea ce nimeni nu cutezase pînă atunci : să roage Parlamentul să-i facă dreptate. În vreme ce regina se afla încă în Bourgogne, prințesa-mamă veni în fața consilierilor din Marea Cameră și ceru ca fiii ei să fie judecați dacă erau vinovați, și eliberați dacă erau nevinovați.

Dar Gaston de Orléans, care ținea locul reginei cît aceasta era plecată, porunci ca prințesa-mamă să fie exilată la Bourges. Parlamentul, neputîndu-se opune hotărîrii date de Gaston, o sfătui pe prințesă să plece. Ea plecă într-adevăr, dar, ajungînd la Angerville, se îmbolnăvi grav din pricina oboselii și a durerii și fu obligată să-și întrerupă călătoria.

În vremea asta, doamna de Longueville se întîlnise cu nemulțumitul Turenne și încheiaseră împreună un tratat cu spaniolii. Turenne își uni trupele cu cele ale arhiducelui Spaniei, și, după ce-l asediară o vreme pe ducele de Guise, în Picardia, se îndreptară spre Paris. Curtea, neliniștită, plecă la Compiègne, iar Mazarin se îndreptă spre Saint-Quentin să discute cu mareșalul Duplessis în ce fel să se opună armatelor lui Turenne. Dar n-apucă să ajungă bine în Saint-Quentin, că-l și prinse din urmă vestea că lucrurile se încurcaseră rău de tot și în Guyenne. Într-adevăr, soția lui Condé, împreună cu prințul de Marcillac, acum duce de la Rochefoucauld în urma morții tatălui său, și cu Bouillon, după ce-l atrăseseră de partea lor pe Turenne, se întorseseră în Guyenne, unde făcuseră apel la toată nobilimea din Auvergne și Poitou să-i ajute, apel la care nobilimea răspunsese punîndu-le la dispoziție o oaste de vreo două mii cinci sute de oameni. Întîlnirea cu această oaste fu fixată în orașul Mauriac și doamna prințesă de Condé, purtîndu-și băiatul ca pe un drapel, ajunse în acel loc în ziua de 14 mai 1649. De acolo se îndreptară cu toții către Bordeaux, echipați ca de război, cu steagurile desfășurate și sunînd din trîmbiți. După cîteva mici încăierări cu oamenii regelui, ajunseră cu bine la Coutras, unde aflară că orașul Bordeaux era gata să-i primească, pe prințesă și pe fiul ei, cu condiția ca escorta acestora, care li se păru cam prea numeroasă ma-

gistraților, să rămînă dincolo de zidurile orașului. Prințesa primi și intră în oraș în uralele mulțimii de bordelezi care veniseră s-o întîmpine. Curtea, foarte speriată de toate aceste evenimente, îi declară, pe doamna de Condé, pe ducele de Bouillon, pe vicontele de Turenne și pe ducele de la Rochefoucauld, vinovați de crimă de les-majestate. În curînd, veștile din sud deveniră din ce în ce mai alarmante. Prințesa de Condé reeditâ la Bordeaux scenele de la Primăria Parisului, care avuseseră loc pe vremea doamnei de Longueville. Acum era rîndul ei să fie regină în acest oraș, așa cum fusese și cumnata ei, cu un an în urmă, la Paris. Îi primi pe ambasadorii regelui Spaniei, discută cu ei, refuză să citească scrisorile mareșalului de la Meilleraie, scrise Parlamentului din Bordeaux prin intermediul Parlamentului din Paris, și încredință ducilor de la Rochefoucauld și de Bouillon posturile-cheie ale orașului. Curtea, înfuriată, hotărî să pornească împotriva doamnei de Condé așa cum pornise și împotriva doamnei de Longueville. Gaston de Orléans fu numit locotenent general al regatului și regele, regina și Mazarin o porniră spre Bordeaux, destul de speriați și uitîndu-se mai mult îndărătul decît înaintea lor. Deși gazetele de la Curte anunțară că se îndreptau cu toată repeziciunea spre acest oraș, le trebui mai bine de o lună ca să ajungă de la Paris la Libourne. Prima faptă a reginei, sosind în acest oraș, fu un act de mare cruzime, care se soldă cu niște represalii la fel de crude. La două leghe de Bordeaux se afla o cetățuie, pe jumătate castel, pe jumătate fortăreață, unde comanda un om pe nume Richon. Cum acel om nu vru să se supună reginei, aceasta ordonă ca cetățuia să fie luată cu asalt, iar după ce fu luată, îl condamnă pe Richon la spînzurătoare. Drept represalii, bordelezii spînzurară și ei un maior din regimentul lui Navailles, pri-

zonier la Bordeaux. Acum, nimeni din acest oraș nu mai vru să se predea reginei. Ana de Austria, înfuriată, ordonă asediul. Dar acest mic război se sfîrși ca toate celelalte din această zbuciumată epocă. Regina se plictisi să mai asedieze orașul, orașul se plictisi să mai fie asediat de regină. După diverse tratative purtate ba de domnul de la Meilleraie, ba de La Rochefoucauld, ba de ducele de Bouillon, cele două tabere se împăcară și încheiară un tratat în care se prevedeau următoarele :

1. Bordelezilor li se acorda amnistia totală.

2. Prințesa de Condé era liberă să se ducă la oricare din castelele ei.

3. Ducii de Bouillon și de La Rochefoucauld reintrau în grațiile Curții, garantîndu-li-se viața și bunurile.

4. Ducele de Epernon era rechemat la Curte.

În plus, doamna de Condé era obligată să părăsească imediat orașul Bordeaux, ca să facă loc reginei, aceasta ținînd neapărat să fie la rîndu-i stăpînă, chiar și numai douăzeci și patru de ore, în acest oraș rebel. Prințesa nu mai așteptă să fie poftită a doua oară ; se îmbarcă imediat pe o mică galeră și se îndreptă spre Coutras, unde căpătă îngăduința să rămînă cîteva zile. Regina cu cei doi copii ai ei, cu Mazarin, cu Domnișoara, fiica lui Gaston de Orléans, și cu mareșalul de la Meilleraie, intrară în oraș. Dar în timp ce cardinalul repurta la Bordeaux acest succes neînsemnat, domnul de Turenne, care nu stătuse nici el cu mîinile în sîn, mărșăluia spre Paris ca să-l elibereze din închisoare pe prințul de Condé. Și iată că într-o bună dimineață se răspîndi zvonul că spaniolii se aflau la Dammartin, adică la numai două leghe de Paris. Groaza fu atît de mare printre cei de la Curte, încît nu mai cutezară să-i lase pe cei trei prinți la închisoarea din Vincennes

și-i transportară, în mare grabă, la castelul Marcousis, aflat la șase leghe de Paris, dincolo de rîurile Sena și Marna, castel care aparținea contelui de Entraignes. Mutarea odată isprăvită, lucrul cel mai important pentru Curte devenea, în acel moment, să facă rost de bani. După îndelungi deliberări parlamentare, se propuse o Cameră de Justiție care să-i jupoaie pe bancheri, obligîndu-i să plătească pe un an înainte, darea anuală. Această măsură procură într-adevăr statului ceva bani, la care mai contribui și Gaston de Orléans cu șaizeci de mii de livre. Dar Parlamentul nu vru să contribuie cu nimic înainte de a afla din ce pricină se ajunsese într-o situație bănească atît de dezastruoasă. Or, cauza era Mazarin, același Mazarin care îi tîrise pe rege, pe regină, Curtea și armata la o sută cincizeci de leghe de Paris, ca să se războiască cu cine ? Cu un oraș pașnic și pe deasupra și parlamentar. Căci între Parlamentele din cele două orașe existau trainice legături de prietenie. Dovadă faptul că Parlamentul din Bordeaux înaintase o cerere Parlamentului din Paris prin care cerea eliberarea celor trei prinți întemnițați ; Parlamentul din Paris luase imediat în considerație această cerere și deliberase, cu toată opoziția lui Gaston de Orléans, care numai la gîndul că prințul de Condé ar putea fi pus în libertate simțea cum moare de frică.

În vremea asta, la Paris începuse să se constituie un partid alcătuit din toți cei nemulțumiți, adică din frondeurii care nu căpătaseră nici un beneficiu, și din vechii mazarinișți care fuseseră trași pe sfoară. Coadjutorul, pe care Mazarin îl jignise crunt de două sau trei ori, era sufletul acestui partid. Ducele de Beaufort, foarte satisfăcut de favorurile Curții, nu voi să facă parte din noul partid. Dar iată că într-o noapte, trăsura îi fu atacată de o ceată de oameni înarmați, și în încăierare, una dintre slugile

ducelui fu ucisă. Era, fără îndoială, unul din acele atacuri banditeşti atît de frecvente în acea epocă, în care hoţii buzunăreau pe oricine. Dar poporul, care-l idolatriza pe Beaufort şi care nu încetase o clipă să-l urască pe Mazarin, puse fapta în cîrca acestuia, strigînd sus şi tare că ministrul voise să-l asasineze pe duce. Cum de data asta pentru o asemenea crimă versurile li se părură neputincioase, renunţară la ele şi apelară la pictură. La trei zile după această întîmplare, nu exista colţ de stradă, potecă sau răscruce unde Mazarin să nu atîrne cu laţul de gît, într-o spînzurătoare mai lungă ori mai scurtă, după cît era de înverşunată ura celui care-l zugrăvise. Zidurile mai erau încă acoperite cu aceste picturi, cînd, în 15 noiembrie 1650, Curtea se înapoie în Capitală.

Nici nu ajunse bine Mazarin la Palat, că noul partid îi şi puse în mînă o cerere. După felul cum avea să răspundă la această cerere, tabăra adversă îşi putea da seama de intenţiile sale. În cerere se solicita pălăria de cardinal pentru coadjutor. Mazarin duse cererea reginei, iar aceasta o respinse, înfuriată. Ducele de Orléans, pe care teama îl făcea să vadă uneori mult mai departe decît ceilalţi, insistă pe lîngă regină să nu respingă cererea. Regina se mai gîndi, apoi spuse că va supune această cerere consiliului ei şi că va face aşa cum o va sfătui acesta. Era un alt mod de a refuza, fiindcă acest consiliu era alcătuit din contele Servien, secretarul de stat Letellier şi din noul cancelar, marchizul de Châteauneuf, toţi trei duşmani înverşunaţi ai coadjutorului.

Coadjutorul avea mai multe motive să fie nemulţumit de Mazarin. Primul era că după decapitarea lui Carol I, regele Angliei, cardinalul îl primise foarte prost pe contele de Montrose care făcuse foarte multe lucruri bune în Scoţia, în favoarea Franţei.

Al doilea, era refuzul unei amnistii pe care o ceruse coadjutorul in favoarea cîtorva gentilomi întemniţaţi la începutul Frondei.

Al treilea motiv de nemulţumire era refuzul pălăriei de cardinal, pe care Mazarin i-o făgăduise totuşi în urmă cu cîteva luni.

Această ultimă ofensă umplu paharul şi coadjutorul redeveni duşmanul neîmpăcat al cardinalului. Numai că această ură era acum mult mai ameninţătoare şi mai înveninată. Or, coadjutorul nu era omul care să-şi rumege multă vreme ura fără să-şi lovească duşmanul. Se alătură deci partidului prinţilor. Şefii acestui partid erau trei femei. Totul este ciudat în această epocă în care, vreme de cinci sau şase ani, mersul firesc al lucrurilor pare răsturnat. Cele trei femei erau : doamna de Rhodes, văduva domnului de Rhodes şi fiica naturală a cardinalului Louis de Lorena ; prinţesa Ana de Gonzague, care s-a dat vreme îndelungată drept soţia ducelui de Guise şi care pînă la urmă s-a hotărît să se mărite cu fratele electorului palatin Eduard de Bavaria, motiv pentru care acum i se spunea Prinţesa Palatină şi în sfirşit, domnişoara de Chevreuse. Gaston de Orléans aderase şi el la acest partid, dar numai ca să aibă o portiţă de scăpare atunci cînd Condé avea să iasă din închisoare. Prinţul acesta adera la toate complo-turile şi le trăda pe toate ; aşa că nu ştiai de ce anume să te minunezi mai mult : de uşurinţa cu care el accepta să facă parte din toate aceste cabale, ori de nechibzuinţa celor care-l rugau să participe la ele.

Coadjutorul discută deci cu cele trei şefe de partid şi toţi patru ajunseră la concluzia că : 1. Mazarin trebuia răsturnat ; 2. Prinţii trebuiau să fie scoşi din închisoare ; 3. Coadjutorul să fie, în sfirşit, făcut cardinal ; 4. Domnişoara de Chevreuse să se mărite cu prinţul de Conti.

Semnară cu toţii actul care conţinea aceste condiţii ; dar, din păcate, actul n-avea nici o valoare dacă nu era semnat şi de Gaston de Orléans. Ca să poată pune mîna pe el, fură obligaţi să se lanseze într-o adevărată vînătoare : prinţul fu urmărit, rugat, sicîit, strîns cu uşa. Pînă la urmă semnă „*dar — spune domnişoara de Chevreuse — ca şi cum ar fi semnat un pact cu diavolul, speriat să nu fie cumva surprins de îngerul său păzitor*".

Cam tot pe atunci, cardinalul, de teamă ca nu cumva prinţii întemniţaţi să evadeze, porunci să fie transferaţi de la Marcousis la Havre. De această treabă se ocupă domnul de Harcourt, noul guvernator al Normandiei. Cei trei îşi păstraseră firea pînă şi în închisoare : domnul de Condé făcea spirite şi cînta, domnul de Conti ofta şi se ruga, iar domnul de Longueville suferea şi se văita. În ziua în care porniră spre Havre, Condé compuse în cinstea şefului de escortă un cuplet pe care-l cîntă cît ţinu drumul. Iată-l :

„*Bondocul ăsta gras şi scurt*
Ce-a fost un nume în istorie,
Acest brav conte de Harcourt
Învăluit cîndva în glorie,
Care-a intrat ca un erou
Şi în Cazal şi în Turin
Acuma, vai ! Acuma, vai !
E portărel la Mazarin !"

Închisoarea îi sporise grozav popularitatea lui Condé. Oamenii de litere îi înălţau osanale : Corneille, Sarrasin, Segrais, Scarron şi domnişoara de Scudéry îi aduceau elogii pretutindeni. La cîteva zile după plecarea din Vincennes, domnişoara de Scudéry, care venise într-un fel de pelerinaj în fosta celulă a lui Condé, pelerinaj foarte la

modă în acea vreme, văzînd niște flori pe care prințul, ca să se distreze, le uda zilnic cu mîna lui, scrise pe perete următorul catren :

„Aceste gingașe garoafe stropite de-un războinic mare
Cu mîna ce-a ținut o spadă și-a înstrunit un armăsar,
Îți amintesc că și Apolo a construit cîndva altare
Și nu te mira că și Marte poate să fie grădinar."

În vremea asta, campania din Guyenne îi deschisese cardinalului apetitul pentru războaie. În loc să rămînă la Paris, unde dușmanii lui îi făceau o atmosferă din cele mai proaste, el plecă în Champagne, unde mareșalul Duplessis se pregătea să cucerească Rethelul. Nici nu trecu bine de bariera Parisului că ostilitățile împotriva lui și începură. Soția lui Condé trimise repede Parlamentului o cerere, în care implora ca cei trei prinți să fie puși în libertate, iar dacă nu, să fie măcar judecați și aduși de la Havre la Luvru. Tot atunci sosi la Paris vestea că prințesa-mamă de Condé murise. Își dăduse sfîrșitul fără să mai apuce să-și revadă fiii, iar cei care aveau interes să tragă foloase din această moarte lansară zvonul că prințesa se prăpădise de jalea și durerea pricinuite de întemnițarea fiilor ei. Parlamentul luă imediat în discuție cererea doamnei de Condé, soția prințului, și tocmai erau pe cale să-i dea satisfacție, cînd iată că un curier aduse vestea cuceririi Rethelului și a victoriei repurtată de mareșalul Duplessis asupra lui Turenne, care sosise prea tîrziu în ajutorul acestui oraș. Vestea contraria grozav noile planuri ale coadjutorului. Așa că, chiar a doua zi după sosirea acestei vești, se înființă în fața Parlamentului pentru a sprijini cererea doamnei de Condé, susținînd că trebuia să se profite de victoria de la frontieră pentru a se asigura liniștea în orașul Paris. Parlamentarii căpătară din nou

curaj şi, în 30 decembrie, se hotărî ca, după ce se va discuta şi cu regina arătîndu-i-se că cei trei prinţi fuseseră închişi pe nedrept, aceştia să fie puşi de îndată în libertate.

A doua zi, în 31 decembrie, cardinalul înştiinţat de regină că, profitînd de plecarea sa, partidele adverse unelteau împotrivă-i, se întoarse în Capitală.

Cu această înapoiere a lui Mazarin la Paris se încheiară şi evenimentele atît de pline de neprevăzut ale acelui an, 1650, la sfîrşitul căruia se stinse din viaţă şi ducele de Angoulême. Era unul dintre ultimii combatanţi ai veacului al XVII-lea, aşa că socotim necesar să ne ocupăm puţin de el.

Charles de Valois, duce de Angoulême, era fiul lui Carol al IX-lea şi al Mariei Touchet şi vreme de şaptezeci şi şapte de ani, a trăit sub cinci regi : Carol al IX-lea, Henric al III-lea, Henric al IV-lea, Ludovic al XIII-lea şi Ludovic al XIV-lea.

La moartea sa, Carol al IX-lea l-a lăsat în grija lui Henric al III-lea. Acesta l-a iubit foarte mult şi ducele de Angoulême nu numai că a vegheat ultimele clipe ale tutorelui său, dar ne-a lăsat şi nişte *Memorii* foarte interesante, în care moartea acestui rege este descrisă pînă în cele mai mici amănunte.

Pe patul de moarte, Caterina de Medicis, i-a dăruit comitatele Auvergne şi Lauraguais. Ducele a păstrat aceste două comitate pînă în clipa în care Margareta de Valois, prima nevastă a lui Henric al IV-lea, i le-a cerut regelui pentru Delfinul Ludovic al XIII-lea.

În vremea asta Angoulême, zăcea la Bastilia pentru complotul pus la cale împotriva lui Henric al IV-lea, împreună cu Biron. În 1603 ieşi în sfîrşit, din temniţă, dar în 1604 nimeri din nou acolo, deoarece conspirase împotriva aceluiaşi rege împreună cu sora lui, marchiza de Verneil.

De data asta fu condamnat la decapitare ; dar Henric al IV-lea preschimbă cruda pedeapsă în închisoare pe viață. Iată însă că în 1616, ducele de Angoulême ieși din nou din temniță și deveni, în 1619, colonel-general al cavaleriei franceze și cavaler al ordinelor regelui ; în 1628 era comandantul șef al armatei care asediase cetatea La Rochelle.

Bastilia, pe care o frecventase în atîtea rînduri, îi inspirase ducelui un mare respect față de Richelieu. Cum devenise unul dintre cei mai zeloși curteni ai acestuia, într-o zi Richelieu, dîndu-i să comande un corp de armată, i-a spus :

— Domnule, regele îți încredințează comanda supremă a acestei armate, dar te roagă ca, atît cît este cu putință, să te abții să-l furi.

— Domnule, răspunsese ducele care era recunoscut pentru lăcomia lui de bani, ceea ce-mi cereți e un lucru foarte dificil ; dar, în sfîrșit, voi face tot ce voi putea ca să nu-l nemulțumesc pe rege !

În 1644, deci la vîrsta de șaptezeci și unu de ani, deși încovoiat și doborît de gută, s-a însurat cu o fată de douăzeci, frumoasă, și deșteaptă pe care o lăsat-o văduvă în 1650. Această văduvă, care a trăit pînă în 15 august 1725, constituie unicul exemplu, în istorie, al unei nurori care a murit la o sută cincizeci și unu de ani după socrul ei. (Se știe că regele Carol al IX-lea a murit în 1574).

Să presupunem acum că ducele de Angoulême n-ar fi fost fiul natural al lui Carol al IX-lea, ci fiul lui legitim : nici Henric al III-lea, nici Henric al IV-lea n-ar mai fi domnit. Ce s-ar fi întîmplat atunci cu Franța ? Ce schimbări ar fi adus în lume acest moștenitor direct al regilor din ramura Valois ? Există genuni a căror adîncime te sperie și pe care inteligența umană nu cutează să le sondeze...

Capitolul XXI

1651

Intrigile lui Mazarin după înapoierea sa la Paris. — Refuzul Domnişoarei. — Fidelitatea lui Gaston. — Plîngerile Parlamentului. — Discursul lui Gondy. — O nouă furtună ameninţă Curtea. — Ducele de Orléans şi Mazarin. — Măsurile luate de Gaston. — Izbucneşte furtuna împotriva cardinalului. — Plecarea lui Mazarin. — Sfatul coadjutorului. — Nehotărîrea Domnului. — Răscoala Parisului. — Poporul la Palatul Regal. — Eliberarea celor trei prinţi. — Împăcarea reginei cu Gondy. — Înţelegeri. — Majoratul regelui.

Ajuns la Paris, cardinalului nu-i trebuiră decît o discuţie cu regina şi o privire aruncată în jur ca să-şi dea seama cît de mult pierduse. Se simţi părăsit de toţi cei care-l ajutaseră odinioară. Socoti că cel mai important sprijin ce trebuia recucerit era cel al lui Gaston de Orléans. Aşa că primele sale demersuri fură îndreptate către unchiul regelui. Dar Gaston, pe lîngă alte cusururi, îl avea şi pe cel al vicleniei. Ca să nu discute cu ministrul, o făcu cînd pe bolnavul, cînd pe bosumflatul, cînd pe nemulţumitul. Mazarin se văzu abligat să folosească alte mijloace. Apelă deci la domnişoara de Navailles, pe care o trimise la fiica lui Gaston să-i ofere, din partea lui, mîna lui Ludovic al XIV-lea, cu condiţia să-şi împiedice tatăl să intre în partidul prinţilor.

Domnişoara de Orléans — căreia acum începuse să i se spună şi Marea Domnişoară spre a o deosebi de celelalte fete ale lui Gaston, avute din cea de a doua căsătorie a sa cu Margareta de Lorena — depunea nişte eforturi nemai-

pomenite ca să se mărite. Lucrul pare cu atît mai ciudat, cu cît Marea Domnişoară avea un chip plăcut, se trăgea din os de rege şi era putred de bogată. E adevărat că atunci cînd se născuse, un vraci îi prezisese că nu se va mărita niciodată. Oare această prezicere să fi influenţat asupra soartei sale, sau soarta dăduse cîştig de cauză prezicerii ?

Dar fie că Domnişoara nu se încrezu în făgăduiala făcută de Mazarin, nici în sinceritatea acestuia, fie că diferenţa prea mare de vîrstă dintre ea şi Ludovic al XIV-lea o făcu să-şi dea seama de imposibilitatea unei asemenea căsătorii, deşi ar fi dat oricît să se mărite cu un rege, nu se lăsă impresionată de propunere. Dimpotrivă, pufni în rîs şi-i spuse domnişoarei de Navailles :

— Sînt dezolată, dar şi eu şi tata ne-am dat cuvîntul că vom intra în acest partid ; acum nu mai putem da înapoi.

— Ei, Doamne, răspunse domnişoara de Navailles, mai întîi măritaţi-vă cu regele şi după aceea n-aveţi decît să intraţi în ce partid doriţi !

Dar sfatul n-avu nici o influenţă asupra Marei Domnişoare care scăpă şi de data asta ocazia de a-şi schimba coroana de prinţesă cu una de regină.

Un asemenea refuz îl nelinişti foarte tare pe cardinal. Îşi spuse că Gaston trebuia să fie vîrît pînă în gît în politica noului partid din moment ce-şi permitea să refuze o asemenea propunere.

Asta însă nu-l împiedică pe Mazarin să-l poftească pe Gaston la masă, împreună cu regele şi regina, crezînd că doar, doar va izbuti să-l atragă de partea lui. Coadjutorul, ştiind cît de nestatornic era Gaston în prieteniile sale, socoti că nu mai era vreme de pierdut şi că Mazarin trebuia răsturnat cu orice preţ. Dar, în ciuda temerilor coadjutorului, Gaston se ţinu tare. Această inflexibilitate a Domnului timp de şase săptămîni, fu poate cel mai mare miracol pe care-l săvîrşise vreodată coadjutorul. Ceea ce pare mai ciudat în toată povestea asta, e că cei trei prinţi,

aflați la Havre, nu numai că erau la curent cu tot ceea ce se petrecea la Paris, dar conduceau ei înșiși răzmerița menită să le aducă eliberarea. Trimiteau și primeau scrisori în niște ludovici mari de aur, goi pe dinăuntru. În 4 decembrie, în timp ce Parlamentul se afla în plină ședință, regina trimise pe careva să le spună parlamentarilor că aștepta o deputație a lor la Palatul Regal. Deputația plecă imediat. Primul președinte, care o conducea, luă cuvîntul și fără să mai aștepte ca regina să le spună de ce-i chemase, începu să se plîngă, în numele întregului Parlament, că încă nu primiseră nici un răspuns la cererea pe care i-o trimiseseră în 30 octombrie. Regina răspunse că mareșalul de Grammont plecase la Havre ca să-i scoată pe cei trei prinți din închisoare, cu condiția ca aceștia să-și dea cuvîntul că nu vor mai contribui în nici un fel la zdruncinarea statului. Cum răspunsul era cam evaziv deputații insistară ca regina să se pronunțe mai limpede. Dar ea, plictisită, îi trimise la ministrul justiției, care în loc să le răspundă la întrebare, se dezlănțui, ocărîndu-l pe coadjutor. Cum ministrul de justiție, fiind răcit, răgușise și vorbea cu oarecare dificultate, parlamentarii pretextînd că nu înțeleg ce spune, îl rugară să pună totul pe hîrtie. Ministrul fu de acord; trecu alături, în cabinetul reginei, și după o vreme se întoarse cu o declarație scrisă de mîna lui și corectată de mîna reginei. Iată ce se spunea, între altele, în această declarație:

„*Că domnul coadjutor minți*se (cuvîntul era scris de mîna reginei); că *era un spirit răutăcios și periculos, care-i dădea domnului Gaston sfaturi nefaste; că urmărea să ducă statul la pierzanie, numai fiindcă i se refuzase pălăria de cardinal; că se lăudase în mod public cum că va pune foc în cele patru colțuri ale țării și că va păzi cu strășnicie acest foc, zdrobind cu mîna lui capul oricui s-ar apropia să-l stingă...*"

Citirea acestei declarații, în plin Parlament, produse, după cum vă puteți lesne închipui, un mare efect. Era scînteia care mai lipsea butoiului cu pulbere și lupta deveni acum o chestiune de viață și de moarte între Mazarin și Gondy. Acesta din urmă se năpusti la tribună, îmboldit de declarația cu pricina, întocmai ca un bidiviu de pinteni.

— Domnilor, strigă el, dacă respectul pe care-l am față de dumneavoastră nu mi-ar închide gura, ar fi cazul să mă plîng că n-ați condamnat ticăloșia acestei hîrtii fără valoare care s-a citit aici ; presupun însă că ați socotit acest pamflet josnic — care nu-i altceva decît o izbucnire nesăbuită de ură a cardinalului — sub demnitatea mea și a domniilor voastre. Aveți dreptate, domnilor, și eu nu voi răspunde invectivelor cardinalului decît printr-un citat din cei vechi : *„In dificillimis Reipublicae temporibus urbem non deserui, in prosperis nihil de publica re libavi, in disperatis nihil timui"*.[1]. Cer iertare adunării, că — după aceste puține cuvinte — mă văd silit să plec ; mă voi întoarce însă. Părerea mea, domnilor, e să-l rugați pe rege să emită un ordin de eliberare al celor trei prinți și o declarație de nevinovăție a acestora ; apoi să-i cereți să-l îndepărteze de îndată, din consiliu și de lîngă persona sa pe Mazarin. Sper că Parlamentul va rezolva chiar azi aceste treburi.

Cuvîntul coadjutorului fu salutat cu vii aclamații și propunerea sa, pusă la vot, fu aprobată în unanimitate. Regina, auzind de cele petrecute în Parlament, îi trimise

[1] *In epocile cele mai dificile ale republicii n-am fugit din oraș ; în epocile bune, n-am cerut nimic pentru mine ; în vremuri de deznădejde nu m-am temut* (lat.).

Coadjutorul ar fi fost foarte încurcat dacă ar fi trebuit să spună din ce autor împrumutase acest citat ; avusese nevoie de o armă, și-o confecționase singur, și o aruncase, încinsă pînă la roșu, dușmanilor săi (n.a.).

vorbă lui Gaston că vrea să discute cu el. Dar Gaston se mai afla încă sub influența dominatoare a coadjutorului. Îi răspunse deci că n-avea ce discuta cu ea pînă ce Mazarin nu va fi alungat și cei trei prinți scoși din temniță. De data asta furtuna începuse să bubuie peste tot : în familia regală, în nobilime și în popor. Totuși regina nu se dădu bătută : răspunse că dorea mai mult decît oricine eliberarea prinților, dar că trebuia să ia unele măsuri pentru siguranța statului ; că, în privința cardinalului, îl va ține în consiliu atît cît va socoti ea că e util, adăugînd că nu era de competența Parlamentului să-i dicteze ei ce miniștri s-o slujească.

În aceeași zi, Gaston se duse totuși la Palatul Regal, spre consternarea prietenilor săi, care se temeau să nu-și schimbe părerile. Dar alteța-sa se afla într-o pasă bună, în care predominau curajul și statornicia. Nu vru să audă nimic și, pentru prima oară, avu tăria să-și privească dușmanii politici — pe regină și pe cardinal — drept în față. Mazarin se apucă să-i atace cu furie pe domnul de Beaufort și pe coadjutor, care, în acel moment, erau cei mai apropiați sfătuitori ai Domnului. Îl compară pe ducele de Beaufort cu Cromwell, pe coadjutor cu Fairfax și Parlamentul cu Camera supremă care-l condamnase la moarte pe Carol I. Prințul îl repezi, spunîndu-i că Beaufort și coadjutorul erau prietenii săi și că nu îngăduia nimănui să-i vorbească de rău ; că, în ceea ce privea Parlamentul, acesta era primul și cel mai mare corp legiuitor al țării și că în tot ceea ce făcuse procedase cum nu se poate mai just. După care, întorcîndu-i cardinalului spatele, se retrase. A doua zi, Gaston îi trimise la regină pe mareșalul de Villeroy și pe secretarul de stat Letellier, cu poruncă să-i spună acesteia că el, Gaston, era foarte nemulțumit de cardinal ; că acesta îi vorbise foarte obraznic în ajun ; că o ruga să-l îndepărteze de îndată din consiliu, unde el

nu-şi va mai relua locul cîtă vreme Mazarin se mai afla acolo ; în plus, îi trasă lui Villeroy sarcina să răspundă de persoana regelui, poruncindu-i totodată, în calitatea lui de locotenent-general al regatului, să nu asculte decît de ordinele sale. Secretarul de stat Letellier primi şi el poruncă să nu expedieze nici o scrisoare înainte de a i-o arăta prinţului. Gaston mai porunci, de asemenea, gărzilor oraşului să-şi pregătească armele şi să nu asculte decît de ordinele sale. După care, îl chemă pe coadjutor, îi povesti tot ce se întîmplase şi-l trimise, a doua zi, la Parlament, în numele său. Coadjutorul istorisi pe larg, parlamentarilor, scena pe care-o avusese domnul de Orléans cu Mazarin, la Palatul Regal. În plus, relată adunării cuvintele injurioase rostite de Mazarin la adresa domnului de Beaufort, a sa şi a Parlamentului. Insulta — rostită de coadjutor pe un anumit ton — căpătă asemenea proporţii, încît ridică în picioare întreaga adunare. Urmă un moment de furie cumplită împotriva cardinalului şi din toate părţile începu să plouă cu propuneri care de care mai năstrusnice. Un consilier pe nume Coulon ceru să se trimită pe loc o deputaţie la regină care s-o poftească să-l alunge pe cardinal. Preşedintele Viole propuse ca Mazarin să fie adus pe sus în faţa Parlamentului ca să dea socoteală de felul cum administrase bunurile statului şi să-şi ceară scuze, în mod public, de jignirile aduse. Unii cerură să fie arestat. Practic însă, nu se hotărî nimic şi şedinţa din ziua aceea se încheie cu strigătul de : „Jos Mazarin !", strigăt care se răspîndi pe mai toate străzile oraşului.

Regina nu se aşteptase la o asemenea furtună, care începu să zgîlţîie întreg Palatul. Cîţiva ofiţeri îi propuseră lui Mazarin să se retragă în vreun loc mai întărit. Alţii propuseră să aducă nişte trupe în Paris şi să le cantoneze în jurul Palatului. În toiul acestor dezbateri, iată că sosi la Palat doamna de Chevreuse. Întrebată şi ea, ca toţi cei-

lalți, ce părere are în legătură cu plecarea cardinalui, doamna de Chevreuse — una din cele mai înflăcărate adepte ale lui Gondy — spuse că ar fi bine ca domnul cardinal să plece o vreme din Paris, pînă ce va trece furtuna. În timpul acestei absențe ea se va face luntre și punte să-l împace cu domnul Gaston de Orléans. De îndată ce prinții vor ieși din închisoare, ea își va asuma sarcina de a-l îmblînzi pe Gaston de Orléans, care-l va privi cu alți ochi pe eminența-sa.

Această părere — emisă de o femeie pe care-o credeau prietenă sinceră — avu cîștig de cauză. Cardinalul hotărî să plece chiar în aceeași seară la Havre, ca să-i elibereze pe cei trei prinți. Nimeni nu fu prevenit de această fugă. În 6 februarie, seara, cardinalul veni ca de obicei, la regină, care discută cu el, îndelung, fără ca cineva să poată observa nici cea mai mică schimbare în glasul sau pe chipul celor doi. La ora zece, Mazarin o salută pe regină și intră în apartamentul său. Acolo, își puse o haină de culoare roșie, strînsă pe corp, o pereche de pantaloni cenușii și o pălărie cu pană; apoi plecînd pe jos, din Palat, urmat doar de doi gentilomi, ajunse la poarta Richelieu unde-l așteptau cîțiva dintre oamenii săi, cu niște cai gata înșeuați. După două ceasuri ajunse la Saint-Germain, unde urma să petreacă noaptea.

Coadjutorul află vestea de la doamna de Guéménée. Dădu fuga la Gaston de Orléans pe care-l găsi înconjurat de curteni. Se bucurară cu toții de ce auziră, dar bucuria le fu curmată brusc de un gînd care-i trecuse prin cap coadjutorului: regina fusese mult prea calmă și prea liniștită; nu cumva se pregătea să fugă și ea după cardinal, luîndu-l cu sine și pe rege? Singurul care nu se sinchisi de asemenea presupunere fu Gaston. Chiar dacă lucrurile s-ar fi întîmplat astfel, el n-avea decît de cîștigat: regele și regina odată plecați, el rămînea stăpînul

absolut al Parisului şi poate, cine ştie, pînă la urmă al Franţei, realizîndu-şi astfel planul la care visa de-o viaţă.

A treia zi după plecarea cardinalului, în momentul în care coadjutorul, vîrît în pat, se pregătea să adoarmă, se trezi cu o slugă a lui Gaston care-i spuse că stăpînul său îl ruga să vină cît mai repede cu putinţă la Luxembourg. Coadjutorul sări din pat şi în timp ce se îmbrăca, un paj îi aduse un bileţel din partea domnişoarei de Chevreuse, în care aceasta nu spunea decît atît : *„Vino repede la Luxembourg şi ia-ţi nişte oameni să te păzească."*

Coadjutorul sări în trăsură, ajunse la palat şi intră repede în anticamera domnişoarei de Chevreuse, care-l aştepta stînd pe un cufăr.

— Ah, tu eşti ? strigă ea văzîndu-l pe Gondy. Mama, care nu s-a simţit azi prea bine, şi n-a putut să iasă din casă, m-a trimis pe mine să-i spun Domnului că regina se pregăteşte să fugă din Paris. S-a culcat, dar o cameristă are poruncă s-o scoale şi se spune că s-ar fi culcat îmbrăcată şi încălţată.

— Vestea asta provine dintr-o sursă sigură ?

— De la mareşalii d'Aumont şi d'Albret, răspunse domnişoara de Chevreuse. M-am dus deci repede la Domnul ; l-am sculat din somn şi i-am spus despre ce e vorba. El a ascultat, iar primele cuvinte pe care le-a rostit au fost : „Chemaţi-l repede încoace pe coadjutor".

— Hai la el, spuse Gondy şi încă repede de tot, fiindcă dacă Domnul e şi de data asta tot atît de încet ca de obicei, regina ne scapă.

Îl găsiră pe Gaston tot în pat, alături de nevastă-sa.

— Ah, dragă Gondy, strigă ducele de Orléans, ai avut dreptate ! Acum ce-i de făcut ?

— Monseniore, nu ne rămîne altceva de făcut decît să luăm cu asalt porţile Parisului !

Dar măsura era mult prea viguroasă pentru ca Domnul să fie în stare s-o transpună în fapt. Tot ceea ce putu obține coadjutorul de la el fu făgăduiala că-l va trimite pe Souches, căpitanul gărzilor elveţiene, s-o roage pe regină să se mai gîndească înainte de a face un asemenea pas.

— Atîta va fi de ajuns, spuse Gaston. Cînd regina o să vadă că planul i-a fost descoperit, n-o să mai fugă.

Coadjutorul se uită o clipă la el, apoi ieşi din odaie. Îi scrise imediat lui Beaufort rugîndu-l să vină la el. În vremea asta, domnişoara de Chevreuse îl scula din somn pe mareşalul de La Motte. După cîteva clipe, alarma din palat trecu în stradă. Beaufort şi La Motte, călare pe cai, se năpustiră pe ulițele Parisului, strigînd cît îi ţinea gura : „Sus ! La arme ! Regina vrea să fugă !" Burghezii se adunară în grabă şi o porniră grămadă către Palatul Regal. Între timp, regina — prevenită de Gaston, prin Souches — îl dezbrăcă repede pe rege, care era îmbrăcat ca pentru drum, îi scoase ghetele şi-l vîrî în pat, spunîndu-i să se prefacă adormit. Apoi se dezbrăcă şi ea şi se vîrî în pat. După cîteva minute, un ofiţer din gardă veni să-i spună că norodul Parisului, înfuriat de ideea unei a doua fugi a regelui său, ţinea morţiş să-l vadă. În acel moment, strigătele de afară se înteţiră ; din zgomotul infernal pe care-l făcea mulţimea la porţile palatului, nu se putea distinge decît un singur cuvînt : „Regele !"

Ana de Austria luă, brusc, o hotărîre.

— Coboară, domnule, îi spuse ea ofiţerului, şi dă poruncă să se deschidă porţile palatului. Să vină toţi încoace să-l vadă pe rege ! Ai însă grijă şi spune-le să nu facă zgomot, fiindcă regele doarme !

Ofiţerul făcu ce i se spusese şi mulţimea năvăli în palat. Preveniţi să nu facă zgomot, oamenii vorbeau în

șoaptă și mergeau în vîrful picioarelor ; ajunși în odaia micului rege, Ana de Austria dădu în lături perdelele de la pat și toată grămadă aceea de oameni putură să-l vadă pe Ludovic dormind liniștit în așternutul său. Procesiunea dură pînă pe la trei dimineața.

În vremea asta, cardinalul se îndrepta spre Havre, tot trăgînd nădejde că regina îl va ajunge din urmă. În 15 februarie, sosi la Paris vestea că cei trei prinți fuseseră eliberați. Mazarin le deschisese cu mîna lui ușa temniței, nădăjduind în felul acesta într-o împăcare cu Condé. Dar acesta, care știa din scrisorile primite de la Paris, că Mazarin nu-i eliberase decît forțat de Parlament și de Gaston de Orléans, îl privi de sus și, ca să-i arate că nu era deloc grăbit să părăsească închisoarea, oferi un banchet în regulă, chiar în celula sa.

În 16, întreg Parisul îi aștepta pe cei trei prinți. Gaston și Beaufort le ieși înainte cu trăsura, și în strigătele unei mulțimi uriașe, ajunseră în sfîrșit la Palatul Regal. Condé intră în odaia reginei — *„unde se purtă* — spune La Rochefoucauld în *Memoriile* sale — *nu ca un om ce venise să ceară iertare, ci ca unul ce urma să acorde iertare"*.

În vremea asta, cardinalul, părăsind orașul Havre, ajunse la granița de nord a țării și se retrase la Bruhl, un orășel din electoratul Colonia. A doua zi, după ce Mazarin părăsise Parisul, Parlamentul redactă o declarație în care i se mulțumea reginei pentru că-l gonise pe cardinal și în care i se punea în vedere să excludă din Consiliu *„orice străin sau orice persoană legată prin jurămînt față de alți prinți și nu față de rege"*. Regina se grăbi să accepte această declarație care-i interzicea și coadjutorului — ca italian ce era — să facă vreodată parte din Consiliu sau să ajungă cardinal. La o lună după asta, președintele Viole veni să-l roage pe Gaston de Orléans să revoce hotărîrea

privitoare la căsătoria prințului de Conti cu domnișoara de Chevreuse. Se vedea încă o dată cît de puternică era influența doamnei de Longueville asupra fratelui ei. Căci această doamnă se temea grozav ca nu cumva domnișoara de Chevreuse, odată măritată cu Conti, să facă din bărbatul ei sclavul supus al coadjutorului. Totodată i se retrăgea domnului de Châteauneuf funcția de ministru de justiție, funcție ce i se încredința primului președinte Molé, dușman declarat al coadjutorului. Era limpede că domnul de Gondy, după ce depusese atîtea strădanii ca să aducă pacea în țară, era ales să plătească oalele sparte. Dar coadjutorul nu era omul care să poată fi tras pe sfoară. Nu numai că-și cunoștea puterea, dar și-o mai și exagera. Hotărî deci să se retragă sub acoperișul episcopal și să pedepsească astfel Curtea, prin absența sa. Se duse la Gaston și-i spuse că după ce avusese cinstea și satisfacția de a-l ajuta în două treburi nespus de plăcute — adică alungarea cardinalului și reîntoarcerea celor trei prinți care-i erau lui Gaston veri — cerea îngăduința de a se întoarce la preocupările sale ; și cum se apropia Săptămîna Mare, voia să se retragă la Notre-Dame, ca să se roage și să se căiască. Oricît de tare ar fi știut Domnul să se prefacă, în ochii săi licări totuși o sclipire de bucurie. Într-adevăr, după victorie coadjutorul devenise un aliat stînjenitor. Așa că Domnul își deschise larg brațele, apoi îl strînse la piept, jurîndu-i că nu-l va uita niciodată. Ieșind de la Gaston, coadjutorul le făcu o vizită celor trei prinți, de la care — zicea el — voia să-și ia rămas bun. Erau cu toții la palatul Condé împreună cu doamna de Longueville și cu Prințesa Palatină. Cele două doamne nu părură prea afectate de această retragere ; singur Condé întrevăzu urmarea *„acestui pas de balet"*, cum spune coadjutorul în *Memoriile* sale, și păru foarte surprins.

Chiar în aceeași seară, Gondy se retrase la Notre-Dame, lăsînd timpul și două dintre cele mai puternice sentimente să-i deschidă larg poarta pe unde să reintre pe scena lumii : ura înverșunată a prinților față de Mazarin și dragostea pătimașă a reginei pentru același Mazarin.

În vremea asta, coadjutorul părea să-și fi luat în serios rolul, fiindcă nu se mai amesteca în nimic. Nu se ocupa decît de îndatoririle sale preoțești, nu discuta decît cu clerici și canonici și nu se ducea decît noaptea tîrziu, la iubita sa, domnișoara de Chevreuse. Scăpat de coadjutor, prințul de Condé începu să-și formuleze cererile și să-și precizeze poziția. I se făgăduise guvernămîntul din Guyenne (care-i fusese luat ducelui de Epernon) și locotenența generală. Dar iată că pe lîngă ceea ce i se oferise, Condé mai pretindea și guvernămîntul din Provence pentru fratele său, Conti. Or, cum prințul de Condé mai avea în stăpînire orașele Stenay, Bellegarde, Dijon și Montrond ca și Clermontul, în Argonne, dacă i s-ar fi acordat tot ce cerea, devenea aproape egal cu regele : asta însemna să-i oferi unui ambițios mijloacele de a susține o luptă în care regele putea fi oricînd învins. Din exilul lui, de unde coresponda totuși cu regularitate cu regina, Mazarin se îngrozi de aceste cereri ale prințului, care dealtfel și începuse să-și însfăce partea, fără a se mai sinchisi de foștii săi prieteni. Lucrurile se aflau deci în această stare, cînd într-o noapte, cam pe la ceasurile unu, vicontele de Antel, fratele mareșalului Duplessis, unul dintre cei mai intimi confidenți ai reginei și mai fideli servitori ai cardinalului, intră în odaia coadjutorului și, aruncîndu-se în brațele acestuia strigă :

— Salvați-l pe domnul cardinal !

Coadjutorul îl privi uluit și-l întrebă dacă nu cumva se smintise.

— Nu sînt nebun, răspunse Antel ; dealtfel afară. în trăsură, e cineva care poate să vă confirme că sînt în toate mințile !

— Și cine e persoana care-și asumă o asemenea răspundere ? întrebă rizînd, coadjutorul.

— Fratele meu, mareșalul Duplessis.

Coadjutorul începu să fie din ce în ce mai atent.

— Ascultați, reluă Antel și vă rog să cîntăriți fiecare vorbă a mea... Regina mi-a poruncit mai adineauri să vă spun că pune în mîinile dumneavoastră soarta ei, a regelui și a țării.

După care Antel îi istorisi pe larg coadjutorului cum Mazarin îi scrisese reginei că dacă-i dă lui Condé pe lîngă Guyenne, și guvernămîntul din Provence, va fi trasă la răspundere de rege, care atunci cînd va fi mare o va învinui că i-a dus țara de rîpă. Coadjutorul asculta cu urechile pîlnie, cînd iată că în odaie intră mareșalul Duplessis care puse pe masă o scrisoare.

— Poftim, Gondy, citește...

Era scrisoarea lui Mazarin, în care cardinalul spunea printre altele :

„Știți, Doamnă, că cel mai cumplit dușman pe care-l am pe lumea asta e coadjutorul. Ei bine, prefer să discutați cu el condițiile puse de domnul de Condé. Faceți-l pe domnul de Gondy cardinal, dați-i postul meu de ministru, instalați-l, dacă vrea, chiar în propriul meu apartament. E adevărat că e mai apropiat de Gaston decît de dumneavoastră, dar asta n-are nici o importanță fiindcă Gaston nu vrea pieirea statului. În sfîrșit, orice veți face, Doamnă, va fi de o sută de ori mai bine decît să-i acordați domnului de Condé ceea ce vă cere ; căci dacă obține cele două provincii, nu-i mai rămîne altceva decît să se ducă și să se încoroneze la Reims.“

Din toate propunerile făcute, pe coadjutor nu-l interesa nici funcția de ministru, nici apartamentul lui Mazarin, singurul lucru pe care-l rîvnea era pălăria de cardinal. Îi răspunse deci mareșalului că era oricînd gata s-o slujească pe regină fără nici o răsplată, cu atît mai mult cu cît îi era silă — zicea el — să ocupe un loc care nici nu apucase să se răcească bine. Mareșalul își dădu seama că această „modestie" și această „delicatețe" veneau dintr-o prea mare siguranță ; adăugă deci că trebuia neapărat s-o vadă pe regină. Văzînd că acesta se încăpățîna să tacă, mai scoase o scrisoare și desfăcînd-o, spuse :

— Poftim, citește. Cred că recunoști scrisul. Acum te mai îndoiești ?

Coadjutorul o citi, după care se prefăcu a săruta cu profund respect, hîrtia. Apoi, apropiindu-se de o luminare o arse cu grijă ; strîngînd cenușa, îl întrebă pe mareșal :

— Cînd vrei să mergem la regină ?

Mareșalul Duplessis îl rugă să fie a doua zi, la miezul nopții, la mănăstirea Saint-Honoré. Într-adevăr, la ora fixată, Duplessis îl conduse pe coadjutor în oratoriul reginei. După vreo jumătate de ceas, Ana de Austria intră în oratoriu și mareșalul îi lăsă pe cei doi, singuri. Din această întrevedere și din alte două care mai urmară, rezultă o înțelegere scrisă între cardinalul Mazarin, coadjutorul Parisului, domnul de Châteauneuf-ministrul de justiție — și domnișoara de Chevreuse, înțelegere care cuprindea mai multe articole dintre care le menționăm doar pe cele mai importante :

1. Pentru a se bucura în continuare de încrederea poporului, coadjutorul va trebui să-l bîrfească pe cardinal oriunde va vrea el, așteptînd momentul propice pentru a se declara de partea lui, fără nici un risc.

2. Domnișoara de Chevreuse, ministrul de justiție și coadjutorul se vor strădui să-l rupă pe prințul de Orléans de prințul de Condé, și să-l determine pe primul să treacă de partea cardinalului.

3. Domnul de Châteauneuf va fi și prim-ministru și ministru de justiție.

4. Marchizul de Vieuville va fi numit ministru de finanțe, plătindu-și funcția cu 400.000 de livre.

5. Mazarin va obține de la rege, pentru coadjutor, cardinalatul și funcția de ministru de stat.

6. Domnul Mancini va primi ducatul de Nevers sau Rethelois și guvernămîntul din Provence și se va însura cu domnișoara de Chevreuse.

7. Cardinalul îl va împiedica pe domnul de Beaufort să se bucure de încrederea regelui și a reginei și-l va trata ca pe unul din dușmanii săi.

8. Coadjutorul își va da toată silința ca prințul de Orléans să nu afle de existența acestei înțelegeri, nici de discuțiile care vor mai avea loc, etc., etc.

Toate aceste lucruri se petreceau cu puțin înainte ca regele să devină major. În ziua de 5 septembrie 1651, domnul de Rhodez, marele maestru de ceremonii, înștiință Parlamentul că în 7 septembrie, regele va ține o ședință la Palat, în care își va proclama majoratul.

În dimineața zilei de 7 septembrie, întreaga Curte ieși din Palatul regal, cu trîmbițașii în frunte ; după o companie de cavalerie ușoară, după marele intendent, după două sute de seniori reprezentînd nobilimea Franței, după guvernatorii provinciilor, cavalerii diferitelor ordine, primii gentilomi ai Camerei, ofițerii superiori ai casei regale, urmau cei șase trîmbițași ai regelui, îmbrăcați în catifea albastră, urmați la rîndul lor de șase crainici călare, îmveșmîntați în haine de catifea roșie, smălțate cu crini de

aur şi cu caduceul în mînă ; după ei veneau mareşalii Franţei, călare pe nişte bidivii focoşi, învăluiţi în valtrapuri de aur şi de argint. În urma lor, singur, contele de Harcourt, marele scutier al Franţei, care ducea sabia regelui, aşezată pe o pernă de catifea albastră, presărată cu crini de aur şi de argint. Marele scutier purta o vestă scurtă, ţesută din fir de aur şi argint şi nişte pantaloni scurţi şi bufanţi, plini de broderii de aur ca şi vesta ; mergea călare pe un cal vînăt rotat, cu valtrapuri roşii împodobite cu pasmanterie de aur, lucrată în punct spaniol, avînd în loc de hăţuri două eşarfe de tafta neagră.

Pajii şi valeţii, în număr foarte mare, îmbrăcaţi în roşu şi albastru şi împodobiţi cu pene de aceeaşi culoare, îl urmau pe conte pe jos. După care apăru, în sfîrşit, regele.

Tînărul Ludovic al XIV-lea era înveşmîntat într-un costum atît de plin de broderii de aur, încît nu mai puteai distinge culoarea stofei.

Majestatea-sa fu întîmpinată la Saint-Chapelle de episcopul de Bayeux, îmbrăcat în haine episcopale ; acesta îi ţinu un mic discurs, pe care regele îl ascultă cu multă atenţie ; după care fu condus în cor de unde urmări slujba celebrată de un capelan.

Ieşind de la Saint-Chapelle, regele se îndreptă spre Parlament unde luînd cuvîntul, spuse :

— Domnilor, am venit în Parlamentul *meu* ca să vă spun că, urmînd legile statului *meu*, vreau să cîrmuiesc singur ; nădăjduiesc că o voi face cu milă şi cu dreptate. Cancelarul *meu* vă va arăta pe larg intenţiile *mele*.

Cancelarul, executînd această poruncă, se lansă imediat într-un lung şi interminabil discurs, plin de laude la adresa regelui. După ce acesta isprăvi, regina, înclinîndu-se uşor în faţa regelui, spuse :

— Domnule, e al nouălea an de cînd, conform voinţei răposatului rege, mi-am asumat grija educării dumitale şi a cîrmuirii statului ; Domnul mi-a răsplătit străduinţile şi mi-a ajutat să te văd mare şi voinic, spre bucuria mea şi a tuturor supuşilor ; acum, cînd legile ţării te cheamă să cîrmuieşti această monarhie, îţi încredinţez cu satisfacţie puterea care mi-a fost încredinţată de răposatul rege şi nădăjduiesc, cu ajutorul Celui-de-Sus, să ai o domnie lungă şi fericită.

La care regele răspunse :

— Doamnă, îţi mulţumesc pentru grija cu care m-ai crescut şi mi-ai administrat regatul. Te rog să continui să-mi dai sfaturi şi doresc ca, după mine, domnia-ta să fii şeful consiliului meu.

La aceste cuvinte, regina se ridică de la locul ei şi se apropie ca să-l salute pe rege. Dar acesta, coborînd de pe tron, veni spre ea şi o îmbrăţişă ; apoi fiecare reveni la locul său. Pe urmă, se apropie de rege domnul duce de Anjou, fratele său ; îngenunchind, îi sărută mîna şi-i jură credinţă. După care se perindară prin faţa tronului toţi prinţii, în frunte cu Gaston de Orléans, unchiul regelui, apoi toţi ducii şi pairii, ecleziaştii, mareşalii Franţei şi ofiţerii Coroanei. Abia în acel moment toţi cei de faţă observară că prinţul de Condé lipsea. Imediat începu să circule zvonul că ar fi părăsit Parisul cu o seară înainte. Plecase ca să nu depună jurămîntul de credinţă în faţa regelui ? În ciuda acestei absenţe, care insuflă Curţii o teamă vagă, întoarcerea majestăţii-sale la Palatul Cardinal n-a fost mai puţin fastuoasă.

Să profităm de acest răgaz pe care ni-l oferă istoria ca să aruncăm o privire asupra societăţii franceze şi să vedem cam cum se prezenta ea spre mijlocul celui de al XVII-lea secol.

Capitolul XXII

Cum era societatea în acea epocă. — Ce femei au avut influenţă asupra ei. — Marion Delorme. — Ninon de Lenclos. — Doamna de Choisy. — Domnişoara de Scudéry. — Primele ei lucrări. — Cronicile de simbătă. — Marchiza de Rambouillet. — Camera albastră.

Vom simboliza spiritul acestei epoci prin cinci femei de condiţii şi firi diferite. Căci fiecare din ele au influenţat într-un fel, societatea din epoca respectivă. Pînă atunci, femeile nu existau decît ca iubite, adică reduse la condiţia de sclave-regine. Aşa au fost şi Diana de Poitiers, şi doamna d'Étampes şi Gabrielle d'Estrées. Puterea lor se datora exclusiv frumuseţii : dacă-şi pierdeau influenţa asupra iubiţilor lor încoronaţi, îşi pierdeau şi influenţa asupra lumii. Secolul al XVII-lea vede însă născîndu-se altă putere : cea a spiritului.

Cele cinci femei despre care vom vorbi, sînt : Marion Delorme, care reprezintă curtezana ; Ninon de Lenclos, femeia galantă ; doamna de Choisy, femeia de lume ; domnişoara de Scudéry, femeia de litere, şi doamna de Rambouillet, doamna din înalta societate.

Marion Delorme, se născuse la Châlons-sur-Marne şi, în epoca frondelor, putea să aibă treizeci şi patru sau treizeci şi cinci de ani, vîrstă la care se afla în culmea strălucirii şi frumuseţii sale. Fiică a unui om bogat, care-i dăduse o zestre de douăzeci şi cinci de mii de scuzi, s-ar fi putut mărita cu oricine. Dar ea a preferat o cu totul altă viaţă, în locul unei căsnicii nefericite cum erau mai toate în acea vreme. Trecînd din amant în amant, s-a încurcat pînă la urmă cu unul dintre cei mai mari tîlhari ai epocii respective : domnul d'Emery, ministrul finanţelor. „*Era*

— spune cardinalul de Retz — *spiritul cel mai corupt al secolului său ; tot timpul născocea noi biruri şi striga în plin consiliu că buna-credinţă nu era făcută decît pentru negustori.*" Ar fi greu să faci, în trei rînduri un portret mai exact. Trimis în Languedoc ca intendent, i-a tăiat lui Montmorency pensia pe care i-o dăduse statul. Această faptă l-a determinat pe Montmorency să se răzvrătească împotriva Curţii, răzvrătire care s-a soldat cu moartea acestuia. De atunci prinţesa de Condé nu mai avea ochi să-l vadă pe d'Emery şi, socotindu-l principalul vinovat de asasinarea fratelui ei, îl ura de moarte. El nu-i dădea bani lui Marion, căci Marion nu primea bani. În schimb, îi aranja diverse afaceri din care se alegea cu sume considerabile.

Cel de al doilea iubit mai important al lui Marion era Charles Duret, senior de Chevry, căruia i se spunea mai pe scurt, preşedintele Chevry. Era nepotul lui Duret, cel care fusese medicul lui Carol al IX-lea, Henric al III-lea şi al Mariei de Medicis şi care, închipuindu-şi că aerul Parisului era viciat, îşi crescuse unicul băiat pe care-l avusese după mai multe fete, sub un clopot de sticlă unde bietul copil murise.

Preşedintele Chevry avea obiceiul să spună :

— Dacă un om mă înşală o dată, fie blestemat ! Dacă mă înşală de două ori, să fie blestemat el, dar şi eu. Dacă mă mai înşală şi a treia oară atunci să fiu blestemat numai eu, că prea am fost prost !

Istoria nu ne spune dacă aplica această axiomă şi femeilor. Marion s-a stins din viaţă la vîrsta de treizeci şi nouă de ani, cînd se zice că era mai frumoasă ca niciodată.

Ninon era cu nouă ani mai mică decît Marion. Se numea Anne de Lenclos. Era fiica unui gentilom din Turenne, ataşat pe lîngă domnul de Elbeuf. Cînd tatăl ei fu obligat

să părăsească Franța, fiindcă-l ucisese în duel pe baronul de Chabanas, Ninon era încă o copilă. În timpul absenței acestuia, fata crescu și cum domnul de Lenclos era un filozof, micuța Anne privi viața cu aceiași ochi cu care o privise și taică-său în tinerețe. Se remarcă prin firea ei veselă cît și prin faptul că știa să cînte admirabil din luth și să danseze ca nimeni alta, sarabanda. Și-a făcut prieteni și amanți din oamenii cei mai influenți ai vremii, avea o casă minunată, lachei în livrele somptuoase și primea cea mai aleasă societate a Parisului. Cum Ninon a trăit optzeci și cinci de ani, a apucat aproape toată domnia lui Ludovic al XIV-lea ; a murit în anul 1705.

Doamna de Choisy, una dintre femeile care a avut o mare influență asupra începuturilor societății moderne, era soția domnului de Choisy, cancelarul ducelui de Orléans ; era o doamnă foarte la modă, care plăcea tuturor și mai ales domnului cardinal Mazarin. Saloanele sale erau locul de întîlnire al marilor personaje de la Curte. Domnișoara de Montpensier în *Memoriile* sale, doamna de Brégis în *Portretele sale*, Ségrais în cartea sa *Distracțiile principesei Aurélie*, și Saumise în *Dicționarul prețioaselor*, îi aduc elogii strălucite. Se zice că într-o zi, ea i-ar fi spus lui Ludovic al XIV-lea, copil :

— Sire, dacă vreți să deveniți un rege mare, ascultați-l pe domnul Mazarin ; dacă vreți să deveniți un bărbat politicos și manierat, atunci ascultați-mă pe mine !

Ludovic al XIV-lea n-a uitat acest sfat și ori de cîte ori era complimentat pentru felul elegant în care vorbea, răspundea :

— Nu-i de mirare, doar sînt elevul doamnei de Choisy, ea m-a învățat să vorbesc atît de frumos.

Doamna de Choisy era mama acelui abate de Choisy, care ne-a lăsat niște *Memorii* interesante despre el însuși, o *Istorie a domnișoarei de La Vallière* și o *Istorie a lui*

Ludovic al XIV-lea și care și-a petrecut jumătate din viață îmbrăcat femeiește și distrîndu-se să iște pasiuni printre prietenii săi. Probabil că el i-a servit de model lui Faublas pentru eroul romanului său, Louvet.

Femeie distinsă cum era, doamna de Choisy purta o strînsă corespondență cu regina Poloniei, Maria de Gonzague, cu faimoasa regină Cristina, a Suediei, și cu multe principese din Germania.

Madeleine de Scudéry, ca și celelalte femei despre care am vorbit, se născuse și ea tot pe la începutul acelui secol. Era sora lui George de Scudéry și fiica unui căpitan sicilian care-și găsise norocul pe lîngă familia de Anjou. Deși fratele și sora au trăit alături timp de patruzeci și șapte de ani, fără să se despartă unul de celălalt, noi îi vom despărți ocupîndu-ne mai întîi de soră, apoi cînd vom vorbi despre începuturile teatrului, și de frate. Domnișoara de Scudéry era o persoană înaltă și slabă, care avea un chip prelung și negricios, ceea ce o făcuse pe doamna de Cornuel — zugrăvită de domnișoara de Scudéry nu prea lăudabil într-unul din romanele sale — să spună că providența, ajutînd-o pe Scudéry să ajungă scriitoare, o făcuse să asude cu lacrimi de cerneală.

Domnișoara de Scudéry și fratele ei fuseseră foarte persecutați de soartă. După ce rămăseseră săraci lipiți, aflaseră că tatăl lor avea de primit de la cineva o datorie de zece mii de scuzi. Nu aveau altă dovadă despre această datorie decît mărturia unui prieten de-al lor, care fusese de față la acest împrumut. Dar iată că într-o zi, în vreme ce acest prieten se plimba la Tournelle, se iscă o mică vijelie și un fulger, picat aproape din senin, îl trăsni tocmai pe prietenul lor. Așa că pierdură într-o clipă cei zece mii de scuzi. Milostivindu-se de ei, doamna de Rambouillet ceru pentru Georges de Scudéry guvernămîntul Notre-Dame-de-la-Grande din Marsilia. Dar domnul de

Brienne îi scrise acestei doamne că n-ar fi înțelept să-i ceară cardinalului acest guvernămînt pentru un poet ce scrisese cîteva piese pentru teatrul de la palatul Bourgogne, teatru care-l luase adesea peste picior pe domnul cardinal. Dar doamna de Rambouillet îi răspunse lui Brienne că și Scipio Africanul scrisese în tinerețe piese de teatru și că asta nu-l împiedicase să ajungă un mare general. Cum Brienne nu mai avu ce răspunde la această replică, îi dădu lui Scudéry postul solicitat. Cei doi frați plecară deci la Marsilia și aici domnișoara de Scudéry scrise *Discursurile femeilor ilustre* și *Ilustrul Bassa*. Deși avea mult mai mult talent decît fratele ei, semnă aceste două cărți ca și primele sale romane *Marele Cyrus* și *Clélia* cu numele fratelui său. Lucrările avură un succes covîrșitor. El s-a datorat mai ales unor portrete ale contemporanilor, care spre bucuria sau disperarea lor, se recunoscură în paginile acelor romane. Un negustor de pene ornamentale, care puse să i se scrie pe firmă „*La marele Cyrus*", făcu avere.

În vremea asta, Georges de Scudéry, pierzîndu-și postul din Marsilia, se întoarse împreună cu sora sa la Paris, unde nobilimea, ca să nu fie zugrăvită în culori defavorabile în cărțile lor, începu să-i copleșească cu daruri : starețа de la Trinité, sora doamnei de Chevreuse, le dărui un ceasornic bătut în pietre scumpe. Doamna Duplessis-Guénégaud le dărui mobilă de preț pentru o cameră, doamna de Longueville, un portret al ei cu o ramă bătută în diamante ce valora pe puțin o mie două sute de scuzi. În plus, cărțile începuseră și ele să le aducă bani serioși. Dar, sub pretextul că erau iscălite cu numele său, Georges puse mîna pe bani și începu să cumpere bulbi de lalele. Din fericire pentru domnișoara de Scudéry, Georges îl jigni, nu știm cu ce, pe cardinal și fu exilat în Normandia. Acest exil spori reputația domnișoarei care, de atunci

începu să primească la opt zile o dată, oameni de spirit și literați normanzi ce-și petreceau seara scriind versuri și ocupîndu-se de literatură. Pelisson ne-a lăsat o culegere foarte interesantă intitulată *Cronici de sîmbătă* în care relatează tot ce se discuta și se realiza în cadrul unor astfel de seri.

Catherine de Vivonne, marchiză de Rambouillet, care fără să fi scris un singur rînd s-a bucurat de faima uneia dintre cele mai ilustre femei de litere, era fiica lui Jean de Vivonne, marchiz de Pisani și a Juliei Savelli, din Roma, provenind din ilustra familie Savelli care a dat creștinătății doi Papi : pe Honoriu al III-lea și pe Honoriu al IV-lea. Mama sa, care o învățase să vorbească perfect italiana și franceza, fusese foarte bine văzută la Curtea lui Henric al IV-lea. Măritată la doisprezece ani cu marchizul de Rambouillet, la douăzeci de ani nu mai vru să se ducă la Luvru, spunînd că nu mai avea nimic de văzut acolo, decît felul cum se înghesuia nobilimea ca să fie poftită la rege. În 1606, marchizul de Rambouillet își vîndu vechiul său palat domnului Pierre Dufresne pentru 34.500 de livre turneze [1] ; Dufresne, la rîndul lui îl revîndu cardinalului Richelieu, care îl dărîmă și-și construi în locul lui faimosul Palat Cardinal. În 1615, marchiza de Rambouillet se hotărî, în sfîrșit, să-și clădească o nouă locuință, care avea să devină locul de întîlnire a celor mai elevate spirite ale vremii, bucurîndu-se, cu timpul, de o reputație europeană. Mai întîi, dărîmă vechea casă a tatălui ei, aflată pe strada Saint-Thomas-du-Louvre, chiar pe locul unde s-a ridicat mai tîrziu Teatrul Vaudeville și cum nu-i plăcu nici unul din planurile aduse de arhitecți, declară că-și va desena ea însăși planul casei. Fu preocupată multă

[1] Monedă franceză veche, bătută la Tours (n.tr.).

vreme de acest plan, pînă cînd într-o seară ceru veselă o bucată de hîrtie.

— Daţi-mi repede o hîrtie, căci cred că am găsit ceea ce căutam !

Şi cît ai clipi din ochi, schiţă interiorul şi exteriorul viitoarei sale case, cu atîta pricepere şi gust, încît Maria de Medicis — venită din ţara celor mai frumoase clădiri — atunci cînd îşi construi palatul Luxembourg îşi trimise meşterii la doamna de Rambouillet să-i viziteze casa şi să-i ceară sfatul. „*Într-adevăr* — spune un cronicar din acea vreme — *doamnei de Rambouillet i se datorează faptul că de atunci încoace meşterii n-au mai plasat scara drept în mijloc, ci au pus-o lateral, pentru ca odăile să poată da astfel dintr-una într-alta; ferestrele şi uşile, înalte şi largi, le-au aşezat faţă în faţă; tot ea e cea care a poruncit să se zugrăvească fiecare odaie în altă culoare, nu numai în roşu şi cafeniu cum se zugrăviseră pînă atunci, ceea ce a făcut ca odaia ei să fie supranumită* «Camera albastră».“

Aceasta este faimoasa *Cameră albastră*, despre care vorbeşte Voiture în operele sale şi care — spune Sauval, în *Antichităţile Parisului* — „*era împodobită cu mobilă îmbrăcată în catifea albastră, cu cusături de aur şi argint. Acesta era locul unde Arthenice*[1] *îşi primea vizitele; ferestrele, înalte de jos şi pînă în tavan, o făceau să fie foarte veselă, luminoasă, îngăduind luminii şi aerului să pătrundă fără piedici înăuntru şi grădinii de afară să fie văzută în toată splendoarea ei. Căci doamna de Rambouillet poruncise să i se planteze sub ferestre o alee de sicomori, iar de jur împrejur să se semene grîu. Aşa că era singura din tot*

[1] Printre preţioasele Parisului, marchiza era cunoscută sub numele de Arthenice (n.a.).

Parisul care se putea lăuda că de la fereastra ei privește cum se seceră grîul.“

După cum se vede, doamna de Rambouillet nu-și căpătase pe degeaba reputația de femeie deșteaptă. Ca să-l poată citi pe Virgiliu în original se apucase să învețe latina ; mai tîrziu, a învățat spaniola. Într-o epocă în care femeile abia dacă știau să scrie, doamna de Rambouillet așternea pe hîrtie niște epistole mai mult decît încîntătoare ; în plus, mai era și o femeie nemaipomenit de bună și de milostivă, care-i ajuta pe săraci cît putea, fără ca aceștia să știe de la cine la veneau darurile și banii. Bătrîna marchiză de Rambouillet a murit în 1665, dar faima palatului ei mai dăinuie și astăzi.

Capitolul XXIII

Începuturile teatrului. — Palatul de Bourgogne. — Teatrul din Marais. — Starea precară a actorilor. — Gaultier Garguille. — Henri Legrand. — Gros-Guillaume. — Beaupré. — Montdory. — Familia Bejart. — Molière. — Autorii dramatici. — Scudéry. — Bois-Robert. — Scarron. — Rotrou. — Corneille.

Am trecut în revistă cinci din femeile care au transformat societatea secolului al XVII-lea, înapoiată și incultă, într-una din cele mai elegante și mai spirituale din întreaga lume. Acum să trecem, așa după cum am făgăduit, la situația teatrului, și să completăm tabloul literar al acestei epoci cu portretele cîtorva din acele genii ale timpului pe care epoca lor i-a plasat prea sus, iar posteritatea prea jos.

Comedia n-a început să se bucure de atenție decît pe vremea lui Richelieu ; pînă atunci, femeile nu se duceau la spectacole. Teatrul din palatul Bourgogne și cel din cartierul Marais erau singurele existente în acea epocă. Comedianții neavînd costume, le închiriau de la hala de vechituri și jucau cum dădea Dumnezeu. Primul care s-a bucurat de o oarecare reputație în Paris, a fost un anume Agnan. Apoi un altul, Valeran, om frumos, care era și actor și directorul trupei. Artiștii n-aveau salariu și-și împărțeau în fiece seară banii pe care îi strîngea șeful lor, la intrare. Pe atunci, existau la Paris două trupe : una care juca la Palatul Bourgogne și alta în Marais. Acești comedieni — relatează *Memoriile* timpului — erau aproape toți niște pungași, iar nevestele lor duceau o viață foarte liberă. Primul care a trăit mai cu frica lui Dumnezeu a fost Hugues Guéru, zis și Gaultier Garguille care a debutat cu trupa sa în Marais, în 1598. Scapin, celebru actor italian, pretindea că n-ar fi putut găsi în întreaga Italie un actor ca Garguille. După el a urmat Henri Legrand ; în comedie, își zicea Belleville, iar în farsă, Turlupin. Cariera dramatică a acestui artist a fost una dintre cele mai lungi pe care a cunoscut-o vreodată teatrul : a durat cincizeci și cinci de ani. El a fost primul care a izbutit să aibă o cameră și niște mobilă care să-i aparțină. Pînă la el, actorii n-aveau nici loc, nici foc, dormeau pe unde se nimerea, pe sub poduri și prin hambare, întocmai ca țiganii nomazi ori ca cerșetorii.

Cam odată cu Gaultier Garguille, Teatrul din Marais s-a mai îmbogățit cu Robert Guérin, poreclit Gros-Guillaume, dar care mai apoi a trecut la Teatrul Bourgogne. Gros-Guillaume mai era poreclit și Făinarul, pentru că nu purta ca ceilalți, o mască pe față, ci se dădea din gros cu făină.

Iată cam care era situația teatrului francez cînd Richelieu a început să-și întoarcă privirile spre el. În curînd, l-a remarcat, la Bourgogne, pe Pierre-le-Messier, zis și Bellerose, care a interpretat, în 1639, rolul lui Cinna. Alături de Bellerose, se mai aflau la același teatru actrițele Beaupré și Valliote.

Prima, juca în tragediile lui Corneille, deși nu-l prea aprecia pe autorul *Cidului* :

— Corneille ne face mari greutăți, spunea ea ; avem aici piese de teatru care ne-au costat doar trei scuzi, le-am pregătit într-o singură noapte și ne-au adus bani serioși ; piesele domnului Corneille ne costă foarte scump și nu cîștigăm mai nimic cu ele.

Domnișoara Valliote era o tînără extrem de frumoasă, foarte bine făcută și care a inspirat la vremea ei, mari pasiuni. Tot cam în acea vreme a început să apară și Montdory ; era fiul unui judecător din Thièrs, în Auvergne. Tatăl său îl trimisese la Paris ca să facă practică la un procuror. Dar cum procurorului îi plăcea foarte mult teatrul, își trimitea învățăcelul în fiece duminică să se amuze la diverse comedii. Numai că băiatul s-a amuzat atît de tare, încît pînă la urmă l-a părăsit pe procuror și s-a făcut actor, ajungînd cu timpul șeful unei trupe de comedianți. În 1631, jucînd în fața cardinalului de La Vallette piesa *Virginie* de Mairet, înaltul prelat a fost atît de încîntat de jocul lui Montdory, încît a poruncit să i se dea o pensie pe viață. Din ziua aceea, Montdory a început să se bucure de oarecare prestigiu ; remarcat de cardinalul Richelieu, acesta a luat sub protecția lui Teatrul din Marais, condus de Montdory. Dar în 1634, Ludovic al XIII-lea — care era tot timpul la cuțite cu Richelieu — îi luă lui Montdory cîțiva din cei mai buni actori și-i trecu la Teatrul Bourgogne. Atunci Montdory l-a angajat în

trupa lui pe Baron şi a pus în scenă tragedia *Marianne* de Tristan Ermitul, care a avut un succes copleşitor ; piesa aceasta s-a jucat mai bine de o sută de ani în Franţa şi succesul ei n-a fost egalat decît de *Cidul* lui Corneille.

Tot în acea epocă, Madeleine Béjart, Jacques Béjart şi Molière alcătuiră şi ei o trupă ambulantă pe care o numiră Teatrul Ilustru. Doamna Béjart se bucura de mare reputaţie. Cît despre Molière, care abia părăsise băncile Sorbonei, era încă un necunoscut. Dădea sfaturi trupei, scria nişte comedioare lipsite de duh şi interpreta — cu oarecare succes — roluri de bufon. În 20 februarie 1662 s-a însurat cu Armande-Gressinde-Elisabeth Béjart, sora Madeleinei Béjart, de care fusese foarte îndrăgostit.

Acum, să trecem de la teatru, la autorii care-l alimentau.

Progresul teatrului francez, începînd din momentul în care piesele încep să capete o formă, se împarte în trei perioade : prima, de la Etienne Jodelle la Robert Garnier, adică din 1521 pînă în 1573 ; a doua, de la Robert Garnier la Alexandre Hardy, adică din 1573 pînă în 1630 ; şi a treia, de la Alexandre Hardy la Pierre Corneille, adică din 1630 pînă în 1670.

Să aruncăm o privire asupra acestei ultime perioade, pentru a completa tabloul societăţii franceze de la jumătatea veacului al XVII-lea şi deci de la începutul domniei lui Ludovic al XIV-lea.

Dramaturgii mai de seamă din această perioadă sînt : Georges de Scudéry, Bois-Robert, Desmarets, La Calprenède, Mairet, Tristan Ermitul, Du Ryer, Pujet de la Serre, Colletet, Boyer, Scarron, Cyrano de Bergerac, Rotrou şi Corneille. Ne vom ocupa doar de cei mai importanţi dintre ei.

L-am pomenit pe Georges de Scudéry cînd am vorbit despre sora sa. Să spunem acum cîteva cuvinte şi despre el. Chiar dacă n-a fost un scriitor de mîna întîi, a făcut totuşi multă vîlvă în prima jumătate a secolului al XIX-lea, ceea ce ne obligă să-i consacrăm totuşi cîteva rînduri.

Georges de Scudéry avea douăzeci şi şapte sau douăzeci şi opt de ani cînd a scris, în 1629, prima sa tragicomedie, inspirată de romanul *Astrée* şi intitulată *Lydamon şi Lydias* sau *Asemănarea*, urmată în 1631 de o alta, *Înşelătorul pedepsit sau Istorie septentrională*. Succesul celor două lucrări l-a făcut să se umfle atît de tare în pene încît, comandîndu-şi portretul, a pus să se scrie dedesubt, aceste versuri :

„Poet de frunte şi soldat,
De lauri fi-va-ncununat."

Un critic — căci au existat în toate timpurile — a şters cele două versuri, şi le-a pus în locul lor pe acestea :

„E şi poet, e şi gascon :
Va avea parte de baston."

Vă puteţi închipui furia lui Scudéry, dar cum criticul şi-a păstrat anonimatul, poetul a trebuit să înghită insulta, fără să se poată răzbuna.

Într-adevăr, Scudéry avea pretenţia că mînuieşte spada tot atît de bine ca şi pana, mai ales dacă te iei după rîndurile cu care îşi încheie prefaţa scrisă la *Théophile* :

„Nu mi-e greu să strig sus şi tare că nici printre cei morţi, nici printre cei vii n-a existat şi nu există nimeni care să se poată apropia de talentul acestui geniu viguros ; şi dacă mai nimeresc uneori peste vreun extravagant care socoate că-i ofensez gloria efemeră, vreau ca acesta să ştie că geniul sînt eu şi că mă numesc de Scudéry."

I s-a reproşat lui Scudéry că la ordinul lui Richelieu ar fi criticat *Cidul*. Dar, după ce-i citeşti operele, îl ierţi. Îţi dai seama că a criticat *Cidul* nu la cererea lui Richelieu, ci din proprie iniţiativă, fiindcă n-a priceput o iotă din ce era scris acolo.

Asta nu l-a împiedicat să devină membru al Academiei.

Cît despre Bois-Robert, de îndată ce-a murit Richelieu a vrut să se pună în slujba lui Mazarin, dar acesta nu l-a acceptat. Atunci, jurîndu-i o ură de moarte cardinalului, a trecut în tabăra coadjutorului. Dar, avînd în vedere firea lui versatilă, nu s-a putut abţine să nu scrie nişte versuri ofensatoare împotriva acestuia şi a cîtorva prieteni ai săi. Dintre cele mai reprezentative piese ale sale, amintim : *Rivalii, Încoronarea lui Darie, Casta Didona, Necunoscuta, Generalii inamici*. Nici una dintre aceste lucrări n-are nici cea mai mică valoare. Bois-Robert a fost membru al Academiei.

Şi Colletet a fost. Colletet era fiul unui procuror de la Châtelet. S-a însurat foarte de tînăr cu servitoarea tatălui său care nu era nici bogată, nici frumoasă ; se numea Marie Prunelle şi locuia la Rungis, un sătuc aflat la trei leghe de Paris. Într-o zi cineva îi spuse lui Colletet, reţinut în Capitală de preocupările sale poetice, că nevastă-sa trăgea să moară. Colletet plecă imediat la Rungis şi pe drum, ca să nu piardă vremea, compuse un epitaf pentru nevastă-sa pe care era sigur că o va găsi moartă. Din fericire, femeia se făcuse bine şi Colletet nu se sluji de acest epitaf decît peste şase ani. Rămas văduv, se însură din nou, de astădată cu servitoarea răposatei. Dar n-avu noroc nici de cea de a doua soţie a sa, care nu peste mult se îmbolnăvi şi muri. Rămas din nou văduv, se însură a treia oară şi cum se pare că se obişnuise cu servitoarele, de data asta o luă de nevastă pe servitoarea

fratelui său. Cel puțin aceasta — se numea Claudine-le-Nain — era frumoasă și isteață. După nuntă, Colletet se certă crîncen cu frate-său, pentru că acesta nu vru nici mort să-i spună „cumnată" fostei sale servitoare.

Ca să i se ierte această căsătorie, Colletet voi să-și imortalizeze nevasta, nu numai dedicîndu-i versurile sale, dar lăsînd să se înțeleagă că ea însăși scria versuri. Scrise astfel o mulțime de poezii pe care le semnă cu numele soției sale, arătîndu-le tuturor. Împinse atît de departe această complezență sau mai bine-zis această manie, încît atunci cînd se îmbolnăvi — boală din pricina căreia avea să și moară — pregăti un adevărat stoc de poezii, pe care nevastă-sa trebuia să le publice, bineînțeles sub semnătura ei, după ce el avea să piară.

Colletet era unul dintre cei cinci poeți de care se slujea Mazarin ca să-i scrie tragediile.

Tristan Ermitul, care pretindea că descinde din Pierre Ermitul, cel care predicase prima cruciadă, era autorul acelei faimoase tragedii, *Marianne*, despre care am vorbit mai înainte. Autorul ei, era, ca și Scudéry, un om de arme. La treisprezece ani fusese nevoit să fugă din Franța pentru că ucisese un soldat din gardă. În afară de *Marianne*, Tristan Ermitul a mai scris : *Prăbușirea lui Phaeton, Nebunia înțeleptului, Moartea lui Seneca, Nenorocirile servitorilor lui Constantin cel Mare* și în sfîrșit, *Osman*, care s-a jucat după moartea sa.

În ciuda succeselor sale în teatru, Tristan a trăit în lipsuri și a murit în sărăcie, căci era mîndru și nu-i plăcea să lingușească pe nimeni.

Un alt autor care s-a bucurat și el de mare succes la epoca respectivă, a fost Pujet de la Serre, al cărui nume aproape că a dispărut cu desăvîrșire sub colbul uitării, dar care în acea epocă a făcut mare vîlvă cu tragedia sa în proză *Thomas Morus*. A avut, într-adevăr, un atît de

mare succes, încît la cea de a doua reprezentație ușile teatrului au fost smulse din țîțîni, iar patru din ușierii care au încercat să țină piept mulțimii au fost pur și simplu călcați în picioare. Așa că într-o zi, cînd cineva începu să laude *Cidul* în fața lui Pujet, acesta spuse plin de trufie :

— Voi recunoaște că domnul Corneille este mai talentat decît mine, în ziua în care la una din piesele sale vor fi călcați în picioare, cinci ușieri.

La Calprenède, care-și semna romanele și piesele cu numele de Gaultier de Coste, cavaler și senior de Calprenède, Toulgon, Saint-Jean de Livet și Vatimesnil, se născuse în castelul Toulgon, aproape de Sarlat. A debutat cu *Moartea lui Mitridate*, jucată în 1635, piesă care s-a bucurat de mare succes.

În afară de romanele *Casandra, Cleopatra, Faramond* și de tragedia *Mitridate*, Calprenède a mai scris piesele : *Bradamante, Ioana a Angliei* și *Contele de Essex* care este de fapt cea mai bună dintre toate lucrările sale.

Să trecem acum la Scarron, numit în acea epocă „micul Scarron" sau „Scarron ologul".

Paul Scarron cunoscut mai mult prin soarta ciudată a nevestei sale decît datorită talentului său, era fiul unui consilier la Cameră, poreclit „Scarron apostolul", pentru că cita tot timpul din învățăturile apostolului Pavel. Băiatul era frumos, dansa minunat, avea o fire veselă, cînd dintr-o dată se abătu asupră-i nenorocirea care nu-i lăsară slobode decît degetele și limba de care, în ciuda bolii sale, continua să se slujească cu dibăcie, ponegrindu-și semenii. Cum de l-a lovit tocmai pe el această boală cumplită, nimeni nu știa s-o spună. Unii presupuneau că paralizase din pricina unui drog pe care i-l dăduse un șarlatan, alții că fugărit într-o noapte, în timpul unui bal mascat, la Mans, nu izbutise să scape de urmăritori decît aruncîndu-se în apele înghețate ale rîului Sarthe, alții că

ar fi fost trîntit de cal. În ciuda acestei infirmități, Scarron era totuși vesel, și deși purtat tot timpul pe un scaun, rîdea și glumea peste tot pe unde se ducea. Într-o zi, abatele Giraut își puse în cap să-l însoare ; îi prezentă cîteva femei de condiție bună, dar el nu alese pe nici una.

În vreme ce Scarron își rima butadele din *Căpitanul fanfaron*, în versuri de cîte opt silabe, undeva, obscură și nesemnificativă, creștea cea care avea să-i devină soție și al cărei destin ciudat și magnific îl vom urmări mai tîrziu.

Scarron nu era numai autor de comedii *(Jodelet* și *Moștenitorul ridicol)*, nu era numai protejatul coadjutorului, căruia i-a dedicat *Romanul comic*, ci și prietenul domnului de Villars, al domnului de Beuvron, al celor trei Villarceaux, ca și al tuturor eleganților din Paris.

Vom arăta mai tîrziu cum a murit Scarron, cînd vom vorbi despre văduva lui.

Rotrou, deși mai tînăr decît Corneille cu cîțiva ani, i-o luase înainte acestuia atît în comedie cît și în tragedie : în comedie, cu *Inelul uitării*, în tragi-comedie cu *Cléagénor și Doristée*, iar în tragedie cu *Hercule pe moarte*. Așa încît Corneille îi zicea adesea „maestre". Ca să nu fie detronat, după reprezentația cu piesa *Văduva*, Rotrou s-a grăbit — un pic prea devreme, după părerea noastră — să-i cedeze tronul rivalului său, Corneille.

Lucru curios : atît Corneille cît și Rotrou veneau din Normandia, deci din nord, în vreme ce Scudéry și Calprenède veneau din sud. Iată deci angajîndu-se lupta între limba celor din nord și a celor din sud, în care avea să învingă pentru a doua oară limba celor din nord.

Cît despre Corneille, chiar dacă n-ar fi să spunem despre el decît că a scris *Cidul, Cinna* și *Horațiu* și încă ar fi un om fericit ; aplaudat de întreg Parisul, a fost cenzurat de Academie ; după ce l-a avut ca prieten pe Rotrou și i-a făcut dușmani pe Calprenède, Bois-Robert și Scudéry.

Cu prima perioadă teatrală se sfîrşeşte şi literatura naţională ; cu cea de a doua au fost introduse pe scena franceză, genul italian şi cel spaniol cărora, le vor urma în curînd imitaţiile după greci şi latini.

Capitolul XXII

1652

Majoratul regelui. — Moşnegii. — Starea Franţei înăuntru şi în afară. — Domnul. — Prinţul de Condé. — Mazarin. — Coadjutorul. — Domnişoara. — Cardinalul intră în Franţa. — Pe capul lui se pune preţ. — Străbate liniştit Franţa şi vine la Poitiers ca să se alăture reginei. — Mareşalul de Turenne îşi oferă serviciile regelui. — Curtea se îndreaptă spre Orléans. — Domnişoara cucereşte Orléansul.

Ludovic al XIV-lea era major. Ca şi Ludovic al XIII-lea, trecuse dintr-o dată de la o dependenţă totală la o autoritate absolută ; dar, spre deosebire de tatăl său, care debutase printr-un act de voinţă şi care căzuse aproape imediat sub tutela lui Richelieu de care n-avea să se mai scuture niciodată, noul rege nu şi-a manifestat decît treptat personalitatea, ajungînd mult mai tîrziu la acea voinţă care a constituit trăsătura caracteristică a domniei sale. Aşa că, deşi regele devenise major, tot Ana de Austria era cea care domnea, călăuzită de spiritul subtil al cardinalului, la fel de atotputernic asupra ei, ba poate chiar mai atotputernic acum, cînd era exilat, decît atunci cînd îşi avea apartamentul în Luvru sau în Palatul Regal.

Consiliul fusese remaniat, cum se spune în zilele noastre: marchizul de Châteauneuf devenise prim-ministru; domnul de Molé redevenise ministru al justiției; în sfîrșit, domnul de Vieuville, care cu douăzeci și șapte de ani mai înainte deschisese ușa Consiliului cardinalului de Richelieu, fu numit ministru de finanțe. I se încredințase această funcție, nu atît pentru calitățile sale de „om al finanțelor", cît mai ales pentru cele patru sute de mii de livre pe care le dăruise reginei. Cel mai tînăr dintre acești trei miniștri era domnul de Molé, care avea șaizeci și șapte de ani. Așa că membrilor Consiliului li se dădu porecla de „moșnegii".

Franța era destul de liniștită în interior, deși fiecare își dădea seama că liniștea asta nu era decît un scurt moment de răgaz, un fel de haltă între două războaie civile. Țara își iubea regele, dar așa cum iubești pe cineva necunoscut de care-ți legi o nădejde. Nu avea încredere în regină, de ale cărei slăbiciuni și violențe se temea, și-l ura pe cardinal, a cărui lăcomie și avariție o ruina; în sfîrșit, nu-l ura, dar nici nu-l iubea pe domnul de Condé, care se comporta aidoma unei femei capricioase. Gaston de Orléans continua să-și joace rolul de nemulțumit inactiv: cu cît îmbătrînea, cu atît creștea în el convingerea neputinței sale, care-l împiedicase toată viața să-și realizeze planurile. Se certase și cu Gondy și cu Condé; nu avea încredere în Parlament, dar nici Parlamentul n-avea încredere în el. Încercase de vreo douăzeci de ori s-o mărite pe fiică-sa, Marea Domnișoară, cu Ludovic al XIV-lea, dar de îndată ce lucrurile păreau să avanseze, dădea înapoi ca și cum s-ar fi temut de o astfel de încuscrire. Singurul lucru care se pare că rămăsese constant la acest om nestatornic era ura lui crîncenă împotriva lui Mazarin. Prințul de Condé, după cum am mai spus, plecase din Paris în ajunul declarării majoratului lui Ludovic; se dusese la Trie unde se afla și ducele de Longueville, pe

care nădăjduia să-l tirască din nou în vîrtejul ambițiilor sale. Dar ducele de Longueville era bătrîn, iar captivitatea îl îmbătrînise și mai tare; așa că refuză propunerea cumnatului său. Atunci Condé se îndreptă spre Essonnes, unde se aflau fratele său Conti, La Rochefoucauld și Nemours; îi luă cu sine și-și continuă, împreună cu ei, drumul pînă la Bourges. Aici, un consilier din Parlamentul acestui oraș îl sfătui să stea liniștit în Guyenne, pînă cînd se vor aduna Statele Generale. Dar cum lucrul care-i repugna cel mai mult acestui prinț turbulent era tocmai liniștea, îi rîse în nas consilierului și plecă la Montraud; lăsîndu-i în acest oraș pe La Rochefoucauld și pe Nemours, el se îndreptă, împreună cu Conti, spre Bordeaux.

Dacă orașul Bordeaux se răsculase pentru doamna de Condé și pentru fiul acesteia, ducele de Enghien, adică pentru o femeie și pentru un copil fără apărare, cu atît mai vîrtos avea să-l apere pe Condé, care le aducea rebelilor faima lui de „primul căpitan al lumii" și garanția victoriilor de odinioară. Așa că, sub conducerea acestui prinț, orașului Bordeaux nu-i trebui prea mult ca să devină un nou focar al răzmeriței, în Franța. De îndată ce prințul intră în acest oraș, veniră imediat să i se alăture: soția și fiul său, doamna de Longueville, contele Foucaut du Doignon, guvernator în Brouage — unde stăpînea întreaga coastă, de la cetatea La Rochelle și pînă la Royan — bătrînul mareșal de La Force și prietenii săi din Guyenne, ducele de Richelieu, prințul de Tarente și contele de Marchain, vice-rege în Catalonia. Între timp, Lenet, prietenul lui Condé, plecase la Madrid, ca să discute cu Curtea Spaniei. Poziția lui Condé — ca rebel — era deci cum nu se poate mai bună.

În vremea asta, Mazarin, împotriva căruia ura națională se menținea la aceeași cotă, continua să stea la Bruel. Dar avînd în vedere tratativele sale cu coadjutorul, și mai ales afecțiunea statornică a Anei de Austria, își pregătise

o mică armată cu care intenționa să se întoarcă în Franța. Pentru a-și încropi această armată, cardinalul vînduse tot ce avea. Coadjutorul, deși ocupat să-și țină făgăduielile pe care i le făcuse Anei de Austria, părea cu totul retras din afaceri. La cîteva zile după majorat, regele îi înmînase, în mod public, actul prin care Franța îl numea cardinal. Dar cum nu se încredea cîtuși de puțin în sinceritatea regală, trimise imediat un curier la Roma, să-i ceară Papei mult rîvnita pălărie. Marea Domnișoară, căreia nu i se mai dădea prea multă atenție de cînd regina nu mai avea ochi s-o vadă, continua să aștepte un soț care nu mai venea. Fiindcă dorea din tot sufletul să se mărite cu Ludovic al XIV-lea și să devină regină și fiindcă observase că în acea epocă ciudată nu te puteai impune decît dacă inspirai teamă, se străduia să-i insufle lui taică-său curajul care-i lipsea.

Acum, după ce i-am înfățișat cititorului, teatrul și actorii, să trecem la evenimente.

Parisul aflase de isprăvile lui Condé la Bordeaux; aflase și de primirea pe care i-o făcuseră acestuia Parlamentul și nobilimea din acest oraș. Furioasă, regina hotărî să se îndrepte cu armată spre Bordeaux și să acționeze împotriva lui Condé, așa cum mai acționase cu cîteva luni în urmă în același oraș, împotriva nevestei acestuia. Se propuse ca Ana de Austria și regele să se îndrepte spre Bordeaux pe același drum pe care mersese și Condé, ca să mai șteargă astfel din impresia lăsată de acesta, pretutindeni pe unde trecuse. În 2 octombrie 1651, Ludovic — care plecase din Paris în 27 septembrie — porni din Fontainebleau spre Berry. Începutul a fost de bun augur: orașul Bourges și-a deschis larg porțile în fața lui; după șaptesprezece zile petrecute în acest oraș, Curtea s-a îndreptat spre Poitiers. Aici însă lucrurile n-au mai mers tot atît de bine și armata regelui, condusă de ducele de Harcourt, a trebuit să înfrunte armata lui Condé, condusă

de La Rochefoucauld și Tarente. Dar iată că în toiul acestei lupte pică vestea că Mazarin o pornise spre Franța. După ce trecuse prin orașele Huy, Dinant și Bouillon, se oprise la Sedan, unde fusese cît se poate de bine primit de domnul Fabert ; în fruntea unei armate de șase mii de oameni — toți cu eșarfe verzi, culoarea casei sale — după ce se odihnise cîteva zile la Sedan, trecuse rîul Meuse și acum străbătea ținutul Champagne, escortat de doi generali ai Franței : Hocquincourt și Senectère.

Vă dați seama ce efect a avut această veste asupra Parisului : s-a uitat și de războiul intern și de cel extern, și de partizanii lui Condé și de spanioli, mă rog, s-a uitat de orice. Parlamentul s-a adunat imediat și, deși primise de la rege o scrisoare în care era poftit să nu-și facă griji în legătură cu călătoria eminenței-sale, magistrații se pregătiră să ia măsuri împotriva exilatului care acuma devenise rebel. Declarară deci de îndată că din moment ce Mazarin și acoliții săi tulburaseră ordinea publică, urmau să suporte rigorile legii ; biblioteca și mobilele cardinalului trebuiau să fie vîndute imediat iar din suma realizată să se ofere 150.000 de livre celui care-l va aduce pe cardinal la Paris, viu sau mort. În zadar a încercat Gondy să-i ia apărarea aliatului său. În furtuna cumplită care se dezlănțuise, nimeni nu l-a mai luat în seamă și singurul lucru pe care l-a mai putut face, a fost să părăsească adunarea spunînd că haina lui preoțească nu-i îngăduia să asiste la niște deliberări în care era vorba de pedeapsa cu moartea.

Cu cîteva zile mai înainte, fuseseră luate măsuri asemănătoare și în privința celor trei frați — Condé, Conti și doamna de Longueville — precum și a domnilor de Nemours și de La Rochefoucauld. Dar declarația de condamnare la moarte a cardinalului făcuse lumea să uite de condamnarea la moarte a celor cinci prinți. Ura mul-

ţimii şi înverşunarea Parlamentului împotriva cardinalului erau atît de mari, încît ai fi putut crede că Mazarin era unicul adversar ce trebuia doborît, unicul duşman ce trebuia răpus. Magnifica sa bibliotecă fu vîndută la mezat şi împrăştiată, deşi unul dintre marii bibliofili ai epocii, Violette, vru s-o cumpere oferind 45.000 de livre.

În vremea asta, cardinalul îşi continua nestingherit drumul. În 30 ianuarie, deci la o lună după ce puse piciorul pe pămîntul Franţei, fără să fi întîlnit, în ciuda protestelor vehemente ale Parlamentului, nici cea mai mică piedică, se îndreptă spre Poitiers, în trăsura regelui care-i ieşise el însuşi în întîmpinare.

Vestea avu un mare răsunet la Paris. Dar cel mai jignit dintre toţi fu domnul duce de Orléans. Condé, aflînd din Bordeaux de supărarea lui Gaston, vru să profite de ea şi să-l atragă de partea lui. Îl trimise deci repede la Paris pe domnul de Fiesque, ca să-l determine pe Gaston să încheie un tratat de alianţă cu el ; totodată Fiesque trebuia să-i înmîneze şi fiicei acestuia o scrisoare.

Soţia lui Gaston încercă în fel şi chip să-şi împiedice bărbatul de a-şi pune semnătura pe acel tratat ; dar ura pe care prinţul o nutrea faţă de cardinal fu mult mai puternică decît influenţa soţiei sale. Tratatul prevedea că ducele de Orléans îşi va uni trupele de care dispunea cu cele pe care domnul de Nemours le va aduce din Flandra şi că, începînd din acel moment, va sluji — chiar pe faţă dacă va fi nevoie — cauza prinţului, împotriva cardinalului. De îndată ce isprăvi cu tatăl, contele de Fiesque trecu alături ca să discute cu fiica. Îi aducea — după cum am mai spus — o scrisoare din partea lui Condé. Scrisoarea o ruga pe Marea Domnişoară să aibă încredere *„în tot ce vă va spune domnul de Fiesque, din partea mea“* şi o asigura de respectul şi de profunda simpatie pe care i le purta. Or, lucrul pe care urma să i-l spună Fiesque, Domnişoarei, era urarea lui Condé de a o vedea cît mai

repede, regină a Franței. Domnișoara primi această urare, care-i merse drept la inimă, cu cea mai mare satisfacție, făgăduind la rîndul ei să fie cu totul devotată intereselor domnului de Condé.

Între timp, regele, care asediase orașul Poitiers, izbutise să-l cucerească. Dar chiar a doua zi după această victorie, Curtea află cu stupoare despre ura crescîndă a Parlamentului împotriva cardinalului și mai ales despre tratatul încheiat între Condé și Gaston. Aceste două vești erau mai mult decît neliniștitoare : Parisul fusese lăsat la discreția lui Gaston și a Parlamentului. Deci Curtea trebuia să se întoarcă fără întîrziere, în Capitală. Porniră, dar cînd regele ajunse la Blois, află că ducele de Nemours intrase în Franța, în fruntea unei armate spaniole, că urma să-și unească trupele cu cele ale ducelui de Beaufort și că cei doi prinți se pregăteau să înfrunte împreună armata regală. Într-o asemenea împrejurare, trebuia aflat numaidecît către cine avea să încline capitala acelui ținut răsculat, adică orașul Orléans. Ludovic al XIV-lea nu era decît regele Franței, în vreme ce Gaston era seniorul și deci stăpînul absolut al Orléansului. Iar Gaston — după cum am văzut — încheiase un tratat cu Condé. Conform obiceiului, regele trimise de îndată un crainic ca să întrebe autoritățile din Orléans de partea cui aveau de gînd să treacă. Autoritățile răspunseră că vor urma întocmai porunca seniorului și stăpînului lor. Acum regelui nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să-l întrebe chiar pe Gaston de partea cui era : a sa sau a prinților ? Avînd însă în vedere firea nehotărîtă și temătoare a acestui principe, lucrul se dovedi a fi din cale-afară de dificil. Gaston ar fi vrut ca autoritățile din Orléans să-și asume singure răspunderea de a nu-i îngădui regelui să intre în oraș, fără a mai aștepta dispozițiile lui. Dealtfel, Fiesque și Gram-

mont şi plecaseră la Orléans ca să sugereze edililor oraşului acest lucru. Numai că orleanezii răspunseră că ei nu se vor opune regelui dacă ducele de Orléans nu va fi alături de ei, să-i încurajeze. De data asta, Domnul nu mai putea da îndărăt. Prietenii săi, veniţi în grabă la palatul Luxembourg, încercară să-l determine să plece. După numeroase tergiversări, făgădui că va pleca în Duminica Floriilor. Domnişoara, care avea de gînd să petreacă Săptămîna Mare la mănăstirea Carmelitelor din Saint-Denis, veni să-şi ia rămas bun de la taică-său şi-l găsi pe acesta într-una din acele stări de posomorală şi de proastă dispoziţie care-l cuprindeau ori de cîte ori era obligat să ia o hotărîre. Se plînse amar de faptul că prietenii săi îl obligaseră să plece, susţinînd că dacă avea să părăsească oraşul, totul avea să se ducă de rîpă ; apoi, adăugă, aşa cum făcea de obicei, că mai bine ar fi trăit la Blois, liniştit şi departe de treburile publice, că se săturase, pînă peste cap, de toate, şi că-i invidia din inimă pe toţi cei care nu erau obligaţi să se amestece în tot felul de istorii. Domnişoara, care era obişnuită cu astfel de lamentări în care Domnul îşi epuiza şi fărîma de energie pe care-o mai avea, înţelese că se pregătea să se fofileze şi de data asta — cum mai făcuse în atîtea alte rînduri. Nu se înşelase. Pe măsură ce se apropia ceasul plecării, Domnul era tot mai nervos şi mai nehotărît. Pe la opt seara, Domnişoara îl părăsi, după ce-şi epuizase toate posibilităţile de a-i insufla un pic de energie.

Ieşind din apartamentul tatălui ei, se întîlni cu Chavigny, amicul de odinioară al cardinalului, şi care acum — după ce Mazarin îl trăsese pe sfoară — îl ura cu o înverşunare nemaipomenită.

— Domnişoară, şopti el, vi se oferă cea mai bună ocazie să vă afirmaţi şi să-l îndatoraţi şi pe domnul de Orléans.

— Care ? întrebă Domnișoara.

— Să vă duceți la Orléans în locul lui.

Domnișoara — care avea o fire tot atît de aventuroasă pe cît de fricos era taică-său — se gîndise și ea la acest lucru, dar nu cutezase să-l rostească.

— M-aș duce cu plăcere ; dacă-l convingeți pe tata să mă lase, plec chiar în noaptea asta.

— Bun, zise Chavigny, lăsați pe mine !

Gaston nu numai că aprobă imediat plecarea fiicei sale, dar zise și „Doamne-ajută" că izbutise să iasă atît de bine din încurcătură.

A doua zi, Domnișoara se duse să-și ia rămas bun de la tatăl ei.

— Du-te, fata mea, du-te ! îi spuse el cum nu se poate mai fericit. La Orléans ai să-l găsești pe episcopul d'Eloène ; sfătuiește-te cu el în tot ce vei face. Ia de asemenea legătura cu Fiesque și cu Grammont și străduiți-vă cu toții să împiedicați cu orice preț armata regelui să treacă dincolo de Loara. Asta-i tot ce am a-ți spune.

După ce Domnișoara ieși din Chartres, escortată de paisprezece ofițeri din gardă, se întîlni cu domnul de Beaufort, care nu numai că ținuse s-o întîmpine, ci voia s-o conducă pînă la Orléans. La cîteva leghe mai departe de Chartres, Domnișoara era așteptată de domnul de Valan, aghiotantul lui Gaston, care venise cu o escortă alcătuită din cinci sute de călăreți. Ținînd morțiș să se erijeze în postură de general, Domnișoara se dădu jos din caleașcă, se urcă pe un cal și trecu în fruntea trupelor. La Toury, îl întîlni pe domnul de Nemours, căruia îi aduse la cunoștință ceea ce-i spusese tatăl ei : că armata regelui nu trebuia cu nici un preț să treacă Loara. A doua zi, ea ajunse la Artenay, unde fu întîmpinată de marchizul de Flamarin

care, cu tristeţe în glas, îi spuse că orleanezii nu voiau cu nici un preţ s-o primească în oraş ; că fiind puşi între ciocan şi nicovală — adică între rege şi fata seniorului lor — o rugau pe aceasta să se oprească din drum şi să facă pe bolnava ; după două, trei zile, după ce regele va intra în oraş, o vor primi şi pe ea cu toată cinstea şi onorurile datorate. Dar Domnişoara ţinea să dovedească tuturor că, pe cît de şovăielnic era tatăl ei, pe atîta era ea de hotărîtă. Aşa că se urcă în caleaşcă, îşi lăsă armata în Artenay, ca să n-o încurce pe drum şi să poată merge mai repede, şi însoţită doar de cîţiva ofiţeri o porni în goană spre Orléans. La o leghe de oraş fu întîmpinată de Pradine, unul din ofiţerii de gardă pe care ea îl trimisese cu o zi înainte să afle care era situaţia în oraş. Pradine fusese rugat de autorităţile din Orléans s-o implore pe Domnişoară să nu-şi continue drumul, pentru a nu fi obligate să închidă porţile. Ofiţerul adăugă că în clipa în care el ieşise din oraş pe una din porţi, la poarta din celălalt capăt al Orléansului aşteptau să intre ministrul de justiţie şi întreg Consiliul regelui. Dîndu-şi seama că nu mai era vreme de pierdut, Domnişoara se urcă din nou în caleaşcă şi la unsprezece dimineaţă ajunse în faţa porţii Bannière. Numai că poarta era încuiată şi baricadată. Bătu, strigă, dar degeaba : nimeni nu veni să-i deschidă. Neavînd altceva mai bun de făcut, intră în hanul de peste drum. După trei ceasuri, ieşi din nou afară şi începu să se plimbe pe marginea şanţului care înconjura oraşul. Tot plimbîndu-se, ajunse pe malul rîului, unde luntraşii — care la Orléans alcătuiau o corporaţie puternică — se oferiră s-o ajute. Ea acceptă şi, după ce le mulţumi, îi rugă s-o ducă cu barca pînă la poarta Faux.

— Cu plăcere, spuse patronul unei bărci ; dar nu-i nevoie să ne ducem tocmai acolo. Dacă alteţa-voastră ne

îngăduie, mai bine o spargem pe asta de aici care e la doi pași...

Azvîrlindu-le cîțiva pumni cu bani, Domnișoara îi rugă să se grăbească. În sfîrșit, după multă tevatură, două din scîndurile groase ale porții cedară. Domnișoara se strecură repede înăuntru și, ovaționată de mulțimea care se strînsese dincolo de poartă, fu așezată pe un scaun și dusă în triumf, la Primărie. După vreo cinci sute de pași, sătulă de urale, declară că știa să meargă foarte bine și pe jos și că dorea să-și folosească picioarele cu care o înzestrase bunul Dumnezeu. Cortegiul se opri, iar doamnele de onoare profitară de acest popas ca s-o ajungă din urmă și să i se alăture. În sunetele unor trîmbițe și în bubuitul cîtorva tobe, Domnișoara se îndreptă spre palatul unde locuia ori de cîte ori venea împreună cu Domnul. Dar la jumătatea drumului, se întîlni cu guvernatorul care, foarte încurcat, începu să bîlbîie un discurs. Domnișoara îi tăie repede vorba și se îndreptă spre locuința ei. Nu după mult, i se înfățișară toate mărimile orașului ; începînd din acea clipă începu să dea diverse porunci, pe care nimeni nu cuteză să nu le execute. Între altele, ordonă ca nici ministrul de justiție, nici Consiliul regelui să nu fie primiți în oraș. Către seară, primi o scrisoare de la domnul de Beaufort, care-i scria că nu putuse veni după ea la Orléans, fiindcă — vrînd să pună mîna pe rege — el și Nemours forțaseră malul Loarei, dar Turenne le stăvilise avîntul, silindu-i să se retragă și obligîndu-i să piardă un mare număr de oameni.

Domnișoara, furioasă la culme de acest atac inutil și nesăbuit, îi pofti imediat la ea, unde mai fuseseră chemați domnii de Fiesque, de Grammont și primarul orașului. Voia să afle încotro se îndrepta armata regelui. Domnul

de Nemours fu de părere că tocmai se pregătea să treacă rîul Blois, iar Beaufort susținu sus și tare că se îndrepta spre Montargis. Deși cumnați, cei doi nu se împăcau deloc și se ciorovăiau întruna. Cum fiecare ținea la părerea lui, Domnișoara socoti mult mai plauzibilă supoziția lui Beaufort. Atît îi trebui domnului de Nemours care avea o fire foarte iritabilă și nestăpînită. Uitînd de respectul pe care i-l datora Domnișoarei, începu să înjure în gura mare, după care afirmă că, decît să meargă împreună cu Beaufort spre Montargis, prefera să renunțe la tot și să piardă pînă și prietenia domnului de Orléans.

— Domnule, îi replică Domnișoara, dacă asta este intenția dumitale, te rog să-mi spui din vreme ca să știu. Căci în situația în care ne aflăm e absolut necesar să-i deosebești pe prieteni de dușmani !

În sfîrșit, după multă tevatură, în care cei doi cumnați nu pregetară chiar să se și pălmuiască unul pe celălalt, Domnișoara izbuti, de bine, de rău, să-i împace. În sîmbăta care urmă, ea primi de la tatăl ei un bilet, în care acesta îi mulțumea pentru că izbutise să-i salveze orașul : *„Poți să-ți închipui cît m-am bucurat că mi-ai salvat orașul și ai liniștit Parisul... Bucuria e publică și toată lumea spune că fapta dumitale e vrednică de nepoata marelui Henric al IV-lea. De-acum încolo te rog să-i pui pe secretarii dumitale să-mi scrie, din motivul pe care-l cunoști"*.

Motivul era că Domnișoara scria atît de urît, încît tatăl ei nu izbutea decît cu mare greutate să-i descifreze scrisul.

Cam în aceeași vreme, adică în 11 sau 12 martie, domnul coadjutor primi vestea că fusese făcut cardinal : pălăria atît de mult rîvnită, obiect al atîtor intrigi și uneltiri, îi fusese, în sfîrșit, acordată, în consistoriul din 18 februarie 1652.

Capitolul XXV

1652

Prințul de Condé ia conducerea armatei rebele. — Starea armatei regale. — Sărăcie generală. — Reintoarcerea Domnișoarei la Paris. — Se pregătește o luptă. — Domnul refuză să acționeze. — Îi dă puteri depline Domnișoarei. — Propunerile făcute consilierilor. — Lupta din fobugul Saint-Antoine. — Domnișoara trage cu tunul din Bastilia, în armata regelui. — Retragerea armatei regelui. — Domnișoara este lăudată la Luxembourg.

În 2 aprilie, Domnișoara află o veste pe care o dorea atît de mult, încît aproape că se îndoi de ea : prințul de Condé luase conducerea armatei. Vestea se confirmă chiar în aceeași zi, printr-o scrisoare, foarte curtenitoare, pe care i-o trimise Condé. În 3 aprilie, o nouă scrisoare o informă că prințul bătuse și împrăștiase armata regelui, îi pusese pe goană pe Hocquincourt și pe Turenne, luase ca pradă peste trei mii de cai și o mulțime de muniții. Într-adevăr, armata regală era în mare derută. Curtea se afla la Gien, înfometată și amărîtă, căci toate orașele prin care trecuse își închiseseră porțile, nevrînd s-o primească. Înfrîngerea mareșalului Hocquincourt stîrnise o panică nemaipomenită în statul major al armatei regale. Regina, speriată, dădu ordin de retragere. Cu mare greutate ajunseră la Saint-Fargeau atît de năuciți, încît nu mai știau nici ce să facă, nici ce aveau de făcut. De la Saint-Fargeau, Curtea o porni spre Montereau, trecînd rînd pe rînd prin Auxerre, Joigny și Sens. În timpul acestei retrageri,

care semăna mai mult cu o fugă, ordinele erau date atît de anapoda încît se băteau cap în cap. Se fura ca în codru şi nici chiar regele n-a fost scutit de unele acte de tîlhărie. Fratele contelui de Broglie i-a furat caii şi cînd domnul de Beringhen s-a dus să i-i ceară înapoi, domnul de Broglie i-a rîs în nas şi l-a dat pe uşă afară.

De la Montereau, Curtea s-a îndreptat spre Corbeil. În noaptea sosirii lor în acest sat, la Etampes a avut loc o luptă în care armata lui Condé a fost respinsă. A doua zi, regele s-a dus şi el la Etampes şi aici a luat pentru prima oară parte la o luptă adevărată. S-a purtat cu mult curaj, deşi mai multe ghiulele i-au trecut şuierînd pe deasupra capului.

Seara, toată lumea s-a înghesuit să-l felicite pentru curajul său. Atunci regele, întorcîndu-se spre Laporte, valetul lui, care nu-l părăsise nici o clipă în toiul luptei, l-a întrebat :

— Dar, ţie, Laporte, ţi-a fost frică ?

— Sire, răspunse Laporte, cînd n-ai nici un sfanţ în buzunar, n-are de ce să-ţi fie frică.

Regele începu să rîdă, fiindcă şi el se afla în aceeaşi situaţie ca şi valetul său. Mazarin, nu numai că nu-i dădea nici un ban, dar de cîteva ori i-i luase şi pe cei pe care i-i dădea din cînd în cînd ministrul finanţelor. Pentru un rege era un lucru cum nu se poate mai trist să vadă sărăcimea oraşelor, pe unde trecea, întinzînd mîna şi cerîndu-i de pomană şi el să nu aibă nici măcar cîţiva bănuţi în buzunar. Căci sărăcia norodului, în acea epocă, era înfricoşătoare. Peste tot pe unde poposea această Curte, ţăranii se rugau cu lacrimi în ochi s-o apere de jafurile armatei, care nu numai că le distrugeau ogoarele, dar le mai furau şi bruma de agoniseală de prin gospodării. Aşa că erau nevoiţi să-şi părăsească satele, tîrîndu-şi după ei vitele ; acestea însă, neavînd ce să mănînce, mureau repede de foame, soartă împărtăşită şi de stăpînii

lor care, lipsiți de hrană, de adăpost și de haine, se îmbolnăveau de febră tifoidă și piereau cu sutele. Și poate că spectacolul n-ar fi fost atît de înfricoșător, dacă ar fi murit numai bărbați. Dar cînd vedeai mamele, slabe ca niște schelete, jelindu-și copilașii morți, tabloul era pur și simplu cutremurător. Într-o zi, regele văzu o femeie cu trei copii culcată pe podul de la Melun ; mama și doi dintre copii muriseră, iar al treilea, care de-abia mai sufla, sugea la pieptul măicuței sale moarte. Ceea ce pare de-a dreptul ciudat, e că — văzînd aceste scene — regina se ruga Domnului să-i pedepsească pe ticăloșii care aduseseră norodul într-o asemenea stare, fără să se gîndească nici măcar o clipă că ea era prima și cea mai mare vinovată.

În vremea asta, Domnișoara, nemaiavînd nimic de făcut la Orléans, începuse să se plictisească, și plictisindu-se o porni spre Paris. La Bourg-la-Reine se întîlni cu domnul de Condé, cu ducele de Beaufort, cu prințul de Tarente și cu domnul Rohan, pe care îi luă în trăsura ei și-i aduse în Capitală. Aici, se părea că ciocnirea dintre trupele regelui și armatele acestor prinți, în fruntea cărora se afla Condé, era iminentă. Regele plecase din Melun, trecuse în revistă, la Lagny, trupele pe care mareșalul Senectère le adusese din Lorena și se îndreptase spre Saint-Denis. Într-adevăr, se luase hotărîrea să fie atacate trupele lui Condé, înșirate de-a lungul Senei, între Suresne și Saint-Cloud. Condé, socotind că poziția sa nu era avantajoasă, părăsi malul Senei și se îndreptă spre Charenton. Dar cum Domnișoara va apărea foarte curînd în scenă, sîntem obligați să-l părăsim o vreme pe domnul de Condé și să ne ocupăm din nou de ea.

În ziua de 1 iulie 1652, cam pe la zece și jumătate seara, Domnișoara auzi tobele bătînd și trompetele sunînd. Alergă la fereastră, o deschise și recunoscu trupele domnului de Condé. Rămase la fereastră pînă pe la

miezul nopții, gînditoare și stăpînită de presimțirea că a doua zi avea să fie o zi mare pentru ea.

După vreun ceas, se culcă. Dar la ora șase dimineața o treziră niște bătăi puternice în ușă. Era contele de Fiesque. Fusese trimis de Condé la Gaston să-i spună acestuia că armata prințului fusese atacată între Montmartre și la Chapelle ; că lucrurile se încurcaseră și că ar fi bine să se urce pe cal și să vină să vadă el însuși care era situația ; dar se întîmplase ce se întîmpla de obicei în astfel de situații : lașul Gaston refuzase să se scoale din pat, pretextînd că nu se simțea bine. Atunci, Fiesque, disperat, venise la Domnișoara s-o roage, în numele domnului de Condé, să nu-l părăsească și să-l ajute.

Domnișoara fu cît se poate de încîntată : gustase, la Orléans, din emoțiile războiului civil, succesul o ameți se, așa că abia aștepta să intre din nou în pielea unei eroine. În plus, nevasta lui Condé era în acea epocă foarte bolnavă și Domnișoara — în veșnica ei goană după un soț — nutrea în străfundul inimii, dacă nu dorința, cel puțin nădejdea de a se mărita cu prințul. Făgăduind deci domnului de Fiesque să facă tot ce-i va sta în putință, se dădu jos din pat, se îmbrăcă în grabă și alergă la Luxembourg unde-l găsi pe Domnul, în capul scărilor.

— Ah, Domnule, strigă ea, ceea ce văd mă umple de bucurie ! Domnul de Fiesque mi-a spus că sînteți bolnav, iar eu vă găsesc în picioare !

— Domnul de Fiesque nu s-a înșelat, fata mea, zise Gaston. E adevărat, nu sînt chiar atît de bolnav încît să stau în pat, dar nici nu mă simt în stare să întreprind ceva.

— Ar trebui totuși să încercați să vă urcați pe cal ; căci, dacă mi se îngăduie să dau tatălui meu un sfat, i-aș spune că întreg Parisul e cu ochii pe el și că în afacerea despre care este vorba e în joc însăși onoarea sa.

— Fată dragă, zise prințul, îți mulțumesc pentru sfat ; dar mi-e cu neputință să îndeplinesc ceea ce-mi ceri ; mă simt atît de slăbit, încît n-aș putea face nici o sută de pași.

— Atunci, Domnule, culcați-vă imediat ; e mult mai bine ca lumea să știe că nici măcar nu vă puteți da jos din pat.

Sfatul era bun, dar Gaston nu vru să-l urmeze.

— Vai, Domnule, zise Domnișoara supărată, purtarea domniei voastre mi se pare atît de ciudată, încît mai că-mi vine să cred că ați încheiat vreun tratat secret cu Mazarin.

Prințul nu răspunse nimic la această acuzație, ceea ce dovedi că Domnișoara putea să aibă dreptate. Între timp, domnii de Rohan și de Chavigny izbutiră să-l convingă pe Gaston s-o trimită pe Domnișoara în locul lui la Primărie, așa cum o trimisese și la Orléans. Prințul fu de acord și-i înmînă domnului de Rohan o scrisoare prin care o împuternicea pe fiica sa să discute — în numele său — cu primarii și cu magistrații municipali. Înarmată cu această scrisoare, Domnișoara se îndreptă spre Primărie. Străzile erau pline de trupe, burghezii se înarmaseră aproape toți. La Primărie fu primită cu mult respect de mareșalul l'Hôpital, care era și guvernator al Parisului, și de consilierul Lefèvre, starostele negustorilor. Le spuse că Domnul, fiind bolnav, o trimisese pe ea în locul lui, după care îi rugă s-o urmeze în sala de ședințe. După ce citiră scrisoarea lui Gaston, magistrații întrebară :

— Ei bine, ce anume dorește alteța-sa, domnul de Orléans ?

— Dorește trei lucruri, răspunse cu voce fermă Domnișoara. Primul, ca toate cartierele orașului să se înarmeze.

— Asta s-a și făcut, răspunse mareșalul l'Hôpital.

— Al doilea, să i se trimeată de îndată domnului de Condé două mii de oameni din gărzile civice.

— Asta e mai greu, zise mareşalul. Nu poţi dispune de burghezi aşa cum dispui de trupele organizate. Dar, în sfîrşit, îi vom trimite domnului de Condé două mii de oameni din trupele domnului de Orléans.

— Şi al treilea, zise Domnişoara, care lăsase la urmă lucrul cel mai important, să se dea voie trupelor prinţului de Condé să intre în oraş pe poarta Saint-Honoré sau Saint-Antoine.

Această cerere, aşa cum dealtfel gîndise şi Domnişoara, era cea mai dificilă dintre toate. Auzind-o, mareşalul l'Hôpital, starostele negustorilor şi ceilalţi consilieri municipali se uitară unii la alţii consternaţi. Dar Domnişoara, dîndu-şi seama de situaţia critică a lui Condé, trecu la atac.

— Domnilor, zise ea, mi se pare că tatăl meu a făcut destule pentru oraşul Paris şi că ar fi cazul să i se arate puţină recunoştinţă. În afară de asta, ar trebui să ştiţi că Mazarin se întoarce plin de cele mai rele intenţii şi că dacă prinţul de Condé va fi înfrînt, cei care l-au proscris şi au pus preţ pe capul lui nu vor scăpa nici în gaură de şoarece, iar Parisul va fi trecut prin foc şi spadă. Nu ţine decît de noi să evităm această nenorocire, căci nu i-am putea aduce regelui un mai mare serviciu decît păstrîndu-i intactă Capitala.

— Dar, Domnişoară, gîndiţi-vă că dacă trupele prinţului nu se apropiau de Capitală, n-ar fi venit încoace nici cele ale regelui.

— Mă gîndesc, domnule, răspunse prinţesa, că în vreme ce noi batem apa în piuă aici, domnul de Condé se află în mare pericol la periferiile oraşului şi că dacă va pieri din pricină că nu i-am dat ajutor, Parisul va fi veş-

nic îndurerat și rușinat. Puteți să-l ajutați, domnilor, și încă repede de tot.

Vorbele Domnișoarei avură efect. Magistrații se ridicară și ieșiră ca să delibereze. Deliberarea fu lungă, dar cînd intrară înapoi în sală magistrații declarară că sînt gata să-l ajute pe prinț. Domnișoara îl trimise repede pe Jarzé să-i spună lui Condé că trupele sale puteau intra în oraș și pe marchizul de La Boulaie, să deschidă poarta Saint-Antoine trupelor care veneau din Poissy.

În vremea asta, lupta continua la periferiile orașului și tunurile bubuiau surd. Domnișoara ținu să se ducă într-acolo ca să vadă cu ochii ei cum stăteau lucrurile.

Ieși deci din Primărie și se îndreptă spre cartierul Saint-Antoine. Piața Grève era plină de oameni care strigau că părăsindu-l și nevoind să-l ajute, consilierii municipali îl trădaseră pe Condé. Un om se apropie de Domnișoara și arătîndu-i-l pe mareșalul l'Hôpital, care o însoțea, spuse :

— Alteță, cum de suportați lîngă dumneavoastră un mazarinist ? Dacă vă supără cu ceva, n-aveți să ne spuneți decît un singur cuvînt și s-a zis cu el ! Îl înecăm !

— Dimpotrivă, zise prințesa, n-am a mă plînge de nimic, fiindcă a făcut tot ce i-am poruncit eu să facă !

— Foarte bine ! Atunci să se care înapoi la Primărie și să nu calce pe de lături !

Mareșalul n-așteptă să i se spună de două ori ; se întoarse repede pe călcîie și se înapoie la Primărie. Domnișoara își continuă drumul ; ajungînd în strada Tixéranderie, spectacolul care i se înfățișă ochilor o năuci. Ducele de La Rochefoucauld fusese rănit la amîndoi ochii ; orb, cu chipul scăldat în sînge, era dus de o mînă de fiul său, iar de cealaltă, de prietenul său Gourville. Mantia albă în care era învăluit fusese acoperită de pete mari de

sînge. Fiul şi prietenul său plîngeau în hohote, căci văzîndu-l într-o asemenea stare erau convinşi că nu se va mai face bine niciodată.

Deşi îngrozită, Domnişoara îşi continuă drumul. La intrarea în strada Saint-Antoine se întîlni cu tînărul Guitaut, fiul celui care-o slujea pe regină. Băiatul, palid ca un mort, mergea împleticindu-se, susţinut de doi soldaţi.

— Ce ţi s-a întîmplat, dragă Guitaut? strigă prinţesa alergînd spre el.

— Un glonte, alteţă... murmură Guitaut.

După o sută de paşi, îl întîlni pe Vallons, unul dintre ofiţerii care o însoţiseră la Orléans. Vallons primise un glonţ în şale şi cum era foarte gras, doi soldaţi se chinuiau în van să-l care de acolo.

— Ah, spuse el zărind-o pe prinţesă, sîntem pierduţi, alteţă!

— Dimpotrivă, sîntem salvaţi! Ne vin ajutoare!

Domnişoara îşi croi drum spre poarta Saint-Antoine, printre răniţii care zăceau peste tot. După ce află că domnul prinţ de Condé era sănătos şi că făcuse adevărate minuni de vitejie, se îndreptă spre locuinţa unui anume Lacrois, aflată la doi paşi de Bastilia. Dar n-apucă să intre bine în casă, şi iată că prinţul de Condé şi bătu la uşă. Auzise că Domnişoara venise pe cîmpul de luptă şi alergase s-o salute şi să-i mulţumească pentru ajutorul pe care i-l dăduse. Condé era alb de praf din cap şi pînă în picioare, părul ud de transpiraţie i se lipise pe frunte, iar gulerul cămăşii îi era pătat de sînge. În plus, cuirasa era complet deformată de loviturile pe care le primise, iar sabia, plină de sînge, îi era ciobită şi fără teacă.

— Ah, Domnişoară, strigă el, sînt disperat! Mi-am pierdut toţi prietenii: pe Nemours, pe La Rochefoucauld, pe Clinchamp; eu sînt singurul care n-am nici măcar o zgîrietură şi cerul mi-e martor că nu m-am cruţat deloc!

— Liniștește-te, domnule, zise Domnișoara. Clinchamp se află la doi pași de aici, în grija unui doctor. La Rochefoucauld e într-adevăr grav rănit, dar medicii trag nădejde să se vindece, iar Nemours are o rană foarte ușoară.

— Ah, Domnișoară, zise Condé deși mi-ați luat o piatră de pe inimă, durerea continuă să mă apese la fel de crîncen, din pricina tuturor celor care și-au pierdut viața pentru certurile noastre prostești !

Rostind aceste cuvinte, prințul izbucni în plîns. Domnișoara îl lăsă să-și exteriorizeze durerea, apoi după ce se mai liniști, îi spuse :

— Domnule, n-ar fi mai bine să te întorci în oraș ?

— Nu, Domnișoară ! Am impresia că grosul luptei s-a dat ; eu însă nu-mi pot părăsi oamenii ! Aveți grijă să intre în oraș trupele care mi-au fost făgăduite iar dumneavoastră rămîneți aici ca să știu unde vă pot găsi în caz de nevoie. Mă duc înapoi la ai mei, ca să nu se spună că am dat bir cu fugiții din fața mazariniștilor !

Și salutînd-o pe Domnișoară, ieși afară, se urcă pe cal și dispăru.

Gînditoare, Domnișoara se așeză la fereastră. Dar, după o bucată de vreme, văzu că din nou încep să fie aduși răniți. Întrebînd ce se întîmplă, i se spuse că lupta reîncepuse, mai înverșunată ca niciodată. Armata regală atacase la bariera Saint-Denis și în foburgul Saint-Antoine. Domnișoara trimise repede patru sute de oameni pe bulevardul Saint-Antoine, patru sute de muschetari la Arsenal și un pîlc de cavalerie la Saint-Denis. Într-adevăr, domnul de Turenne, cu unsprezece mii de oameni, îl atacase din nou pe domnul de Condé, care n-avea nici șase mii. Și, în ciuda părerii prințului, cum că grosul luptei se dăduse, bătălia reîncepu mult mai înverșunată decît prima oară. Condé, tot timpul în primele rînduri, își însuflețea oamenii și se vîra unde era primejdia mai mare, cu atîta

curaj și dăruire de sine, încît pînă și regaliștii fură impresionați. În vremea asta, Domnișoara dădu fuga la Bastilia și condusă de guvernator — care era fiul lui Broussel — se urcă în tun. Cerînd o lunetă, cercetă cu luare-aminte cîmpul de luptă. Pe colina Charonne zări trăsurile și litierele Curții, spre Bagnolet văzu infanteria regală regrupîndu-se pentru un al treilea atac și cavaleria îndreptîndu-se în goană spre faubourgul Saint-Antoine. Trimise repede un curier la prințul de Condé să-i spună ce văzuse. Acesta însă, prins între două focuri și copleșit de numărul uriaș al regaliștilor, își dădu seama că nu mai avea nici o șansă și că bătălia era pierdută. Dar chiar în clipa în care se pregătea să-și adune oamenii și să se retragă, răsună o bubuitură groaznică și șiruri întregi din armata regală dispărură, nimicite de tăria exploziei. Ce se întîmplase ? Vrînd să vină cu orice preț în ajutorul lui Condé, Domnișoara îndreptase tunul cel mare de la Bastilia spre armatele regale și poruncise să se tragă. Într-adevăr, fapta ei curajoasă îl salvă pe prinț. Armata regelui, care nu se aștepta totuși la o astfel de demonstrație de inamiciție din partea Parisului, se opri înfricoșată. Condé, profitînd de acest moment de derută, își strînse repede oamenii și se retrase în liniște ; regina, care cu o clipă mai înainte fusese atît de sigură că va pune mîna pe Condé, încît trimisese și trăsura să-l aducă, turba de furie. Cînd auzi că lovitura salvatoare se datorase fiicei lui Gaston, îi jură acesteia o ură veșnică. Pierderile armatei regale erau uriașe, cu atît mai mult cu cît pieriseră foarte multe persoane ilustre. Printre ele se număra și Paul Mancini, nepotul cardinalului, un tînăr frumos și plin de har, în vîrstă de numai șaisprezece ani.

Seara, avu loc un mare banchet la Luxembourg, în timpul căruia Domnișoara fu din nou ridicată în slăvi, atît de Condé cît și de toată nobilimea care se afla de față.

Capitolul XXVI

1652

Adunarea de la Primărie. — Noi încurcături ale Domnului. — Proiectul de uniune. — Atacul de la Primărie. Noua misiune a Domnișoarei. — Curajul acestei prințese. — Sosirea ei la Primărie. — Îl salvează pe starostele negustorilor. — Curtea se retrage la Pontoise. — Declarația Parlamentului în favoarea Domnului. — Hotărîrea Consiliului regal.

Parisul era al prințului de Condé deși — lucru ciudat — îl cucerise printr-o retragere. Dar, după ce-l ocupase cu armata, Condé voia să-și exercite puterea și din punct de vedere administrativ ; or, pentru a ajunge la acest lucru, domnii din conducerea orașului trebuiau să renunțe la o parte din atribuțiile lor. Așa că se hotărî de urgență o adunare la Primărie în care această cedare de drepturi sau cesiune — cum i s-a spus — să fie făcută sub titlul de „uniune". Adunarea urma să aibă loc în ziua de 4 iulie.

Ca să-și recunoască soldații, prin mulțimea de oameni care năpădise străzile Parisului, Condé ordonase ca fiecare din ei să poarte un mănunchi de paie la pălărie. Poporul, crezînd că acesta era un semn distinctiv al tuturor celor care țineau cu prințul, îl adoptă imediat. Așa se face că în ziua adunării, toți cei care erau întîlniți pe stradă, fără acest semn — bărbații îl purtau la pălărie, iar femeile pe umăr — erau imediat obligați să arboreze acest ciudat stindard. Pînă și călugărițele fuseseră obligate să-l poarte, iar un frate carmelit, care refuzase mănunchiul de paie, fu bătut atît de crîncen, încît fu cît pe-aci să-și dea duhul.

În ziua adunării, Gaston începu, ca de obicei, să dea din colţ în colţ şi, în loc să ajungă la Primărie la ora două, cînd fusese fixată şedinţa, ajunse pe la patru. Prezenţa lui era însă absolut necesară, pentru că în această adunare Gaston trebuia declarat locotenent-general al statului cu puteri depline *„atîta vreme cît regele se afla prizonier în mîinile cardinalului ce fusese declarat duşman al ţării şi perturbator al liniştii publice"*. Formula, după cum vedeţi, era ingenioasă. În drum spre primărie, Domnul se întîlni cu fiică-sa, care purta şi ea la evantai un mănunchi de paie legat cu panglică albastră, culoarea casei de Orléans. Străzile erau atît de ticsite de lume, încît Gaston abia izbuti să-şi croiască drum pînă la Primărie. Partea proastă era că toată această mulţime de oameni tuna şi fulgera împotriva lui l'Hôpital şi a starostelui negustorilor, făcîndu-i „trădători" şi „mazarinişti", învinuiri extrem de grave în acea epocă.

După ce, în sfîrşit, Gaston se aşeză la locul său, şedinţa se deschise prin citirea unei scrisori trimisă de rege, în care acesta poruncea ca adunarea să se amîne cu opt zile. Propunerea fu primită cu huiduieli şi strigăte de protest. Pe urmă, Gaston şi Condé mulţumiră mai marilor oraşului pentru ajutorul dat la poarta Saint-Antoine. Acum ar fi trebuit ca municipalităţile să propună acea uniune de care fusese vorba. Dar magistraţii nici nu crîcniră. Condé, supărat, se ridică şi, făcîndu-i lui Gaston semn să-l urmeze, ieşiră din Primărie pe uşa cea mare, care dădea în piaţa Grève.

Cum şi Domnul şi prinţul erau foarte supăraţi, cîţiva oameni îi întrebară pe ofiţerii din suită, ce se întîmplase. Aceştia le răspunseră că actul de uniune nu numai că nu fusese semnat, dar nici măcar nu fusese propus de magistraţii municipali. La această veste ce se răspîndi într-o clipă, mulţimea, care şi aşa avea un dinte serios împotriva celor de la Primărie, fiindcă erau vînduţi car-

dinalului, începu să se agite și să strige cît o ținea gura: „Uniunea! Uniunea!" Peste puțin, aceste strigăte fură însoțite de o salvă de muschete care sparse cîteva din ferestrele Primăriei. Auzind strigătele celor de afară și văzînd geamurile sparte de gloanțe, magistrații — speriați de moarte — se aruncară la pămînt, convinși că le sosise sfîrșitul. Dar iată că o nouă salvă, trasă de cîțiva soldați ce se urcaseră pe acoperișul unei case de peste drum, de data asta nimeri din plin. Gemetele răniților începură să se amestece cu horcăitul muribunzilor și cu țipetele celor rămași în viață, care se năpustiră înnebuniți spre uși. Din nenorocire însă, poporul încuiase și baricadase toate ușile. Mai mult decît atît; în fața fiecăreia puseseră grămezi mari de vreascuri, cărora le dădură foc. Văzută de departe, primăria părea un rug uriaș.

Între timp, Condé și Gaston se întorseseră la Luxembourg, fără să aibă habar ce se petrecuse la Primărie după plecarea lor. Domnul intrase în odaia lui să-și schimbe cămașa, iar prințul rămăsese în anticameră, unde se amuza citind în fața doamnelor de Fiesque, de Villars, de Sully și a Domnișoarei, o scrisoare trimisă de domnul de Turenne. Tocmai cînd se distrau mai copios, în anticameră dădu buzna un burghez care striga cu glas întretăiat:

— Ajutor!... Arde Primăria... S-a tras cu muscheta... Au murit oameni... Dacă vezi ce-i acolo... te apucă jalea!

Prințul intră alături să-i ducă lui Gaston această veste.

— Vere, zise Domnul, te rog du-te la Primărie și fă ordine acolo!

— Domnule, răspunse Condé, știi bine că m-aș duce oriunde pentru dumneata. Dar de data asta aș vrea să fiu scutit. Trimite-l pe domnul de Beaufort; este foarte cunoscut și foarte iubit de popor și se va descurca mult mai bine decît mine.

Beaufort, rugat de Gaston să se ducă la Primărie, se pregăti să plece. În acel moment, intră în odaie Domni-

şoara ; prinzînd gustul politicii, se oferi să se ducă ea, susţinînd că ar fi o ocazie cum nu se poate mai bună să scape de l'Hôpital şi de starostele negustorilor : prefăcîndu-se că-i salvează din mîinile populaţiei, avea să-i oblige să-şi dea demisia. Gaston fu de acord. Dar abia ieşi Domnişoara din palatul Luxembourg, însoţită de gărzile tatălui ei şi ale lui Condé, că se şi împiedică de-un mort. Din păcate, acesta nu era decît începutul. La capătul străzii Gesvres, cînd să păşească pe podul Notre Dame, dădu peste consilierul Ferrand, ucis cu mai multe lovituri de pumnal. Ceva mai încolo, ucis în acelaşi chip, consilierul Miron. Pe urmă află că vicarul Saint-Jean izbutise să-l salveze pe preotul din Grève şi că amîndoi se refugiaseră în biserică ; dar mulţimea, dezlănţuită, îi ajunsese din urmă şi-i împuşcase în altar. Speriată, Domnişoara opri trăsura şi trimise cîţiva mesageri la Primărie. Dar nici unul nu se mai întoarse. Atunci se gîndi să trimită un trîmbiţaş. Cum nu găsiră însă nicăieri, se îndreptară spre palatul Nemours, socotind că acolo vor afla cu siguranţă, unul. Pe drum, trăsura prinţesei se întîlni cu căruţa care transporta morţii de la Primărie. Şi cum tocmai atunci scosese capul pe fereastră, Domnişoara trebui să se tragă repede înapoi ca să nu fie lovită de picioarele celor morţi, aruncaţi claie peste grămadă în căruţa aceea ponosită.

La palatul Nemours nu găsiră nici un trîmbiţaş. Domnişoara ceru veşti despre duce, care, după cum ne amintim, fusese rănit în foburgul Saint-Antoine şi se bucură mult aflînd că era pe cale de vindecare.

Amărîtă că nu putuse face nimic, se întoarse la Luxembourg. Dar Domnul care era foarte curajos cînd era vorba să scoată castanele din foc cu mîinile altuia — îi propuse să mai încerce o dată. Domnişoara fu de acord şi, deşi se apropia miezul nopţii, se urcă din nou în trăsură şi-o porni spre Primărie. De data asta, străzile erau goale. Pe drum, se întîlni cu domnul de Beaufort şi amîndoi intrară în

Primăria cu grinzile arse și cu pereții afumați. Sala unde avusese loc ședința era pustie. În cabinetul alăturat dădură peste starostele negustorilor, care, speriat de moarte, ceru domnului de Beaufort să-l conducă acasă, prezentîndu-i totodată Domnișoarei demisia din funcția pe care o deținea. Domnișoara i-o acceptă, iar domnul de Beaufort îl însoți pe bietul staroste pînă acasă. Cît mai colindară ei prin Primărie, tocmai bine începu să se crape de ziuă. Constatînd să nu mai avea nimic de făcut acolo, Domnișoara se întoarse acasă și se culcă. După-amiază, Broussel fu ales staroste al negustorilor și, în noua sa calitate, veni să depună jurămîntul de credință în fața lui Gaston de Orléans, cu aceeași ceremonie ca și cum l-ar fi depus în fața regelui. Aflînd această veste, Curtea se retrase de la Saint-Denis la Pontoise. Ba, la un moment dat, s-a propus chiar ca regele să fie dus în Normandia ; însă regina și cardinalul au socotit că nicăieri n-ar fi mai bine apărat ca în mijlocul armatei sale, condusă de domnul de Turenne. În vremea asta, Parlamentul Parisului își începu dezbaterile. Gaston de Orléans fu numit locotenent-general al regatului, titlul pe care-l deținuse și în timpul minorității regelui, cu șaptezeci și patru de voturi contra șaizeci și nouă. În declarația dată cu acest prilej se spunea :

„Avînd în vedere că regele nu e liber, ci e prizonierul lui Mazarin, domnul duce Gaston de Orléans este rugat să primească funcția de locotenent-general al regatului, străduindu-se, datorită acestei funcții, să-l elibereze pe rege și să-l gonească pe cardinal din Franța. Domnul de Condé, care este numit comandantul suprem al armatei, va acționa numai la ordinele locotenentului-general al Franței."

Prin această declarație, Gaston era învestit aproape cu puteri regale.

— Acum, nu-i mai lipsește, zisese în bătaie de joc consilierul Catinat, decît puterea de a vindeca de gîlci !

Această declarație a Parlamentului a fost dată în 20 iulie ; în 31, Consiliul regal dădea și el o declarație prin care toate hotărîrile Parlamentului erau considerate nule și neavenite, fiindcă fuseseră smulse prin constrîngere și muta Parlamentul din Paris în Pontoise, după cum odinioară Henric al III-lea îl mutase la Tours.

Capitolul XXVII

1652

Dezbinare între prinți. — Urmarea certei dintre domnul de Nemours și cumnatul său, ducele de Beaufort. — Condé este pălmuit. — Domnul își pierde unicul fiu. — O nouă opoziție a Parlamentului. — Mazarin pleacă a doua oară. — Regele se reîntoarce la Paris. — Încurcătura Domnișoarei. — Plecarea prinților ; sînt învinuiți de crimă de lesmajestate. — Rechemarea lui Mazarin. — Imprudența coadjutorului. — Curtea vrea să scape de el. — Arestarea cardinalului de Retz. — Sfîrșitul celei de a doua Fronde. — Reîntoarcerea lui Mazarin.

De-abia au cucerit prinții victoria politică pe care v-am istorisit-o, că au și început să se certe între ei. Se hotărîse ca, pe viitor, să existe un Consiliu mult mai categoric decît fusese înainte, și cum toți voiau să facă parte din acest Consiliu, prinții de sînge și prinții străini au început să se certe pentru întîietate. De aici, neînțelegeri între ducele de Nemours care făcea parte din casa de Savoia și ducele de Beaufort, care se trăgea din casa Franței. Această ceartă a inspirat cu atît mai multe temeri prietenilor celor doi prinți, cu cît ea era o recrudescență a

scenei de la Orléans, în care ne amintim că Beaufort se încăierase cu cumnatul său. Gaston și Condé îl obligară pe Nemours să-și dea cuvîntul că timp de douăzeci și patru de ore nu va întreprinde nimic împotriva lui Beaufort. Numai că ducele de Nemours, scandalagiu și arțăgos cum era, nu-și respectă cuvîntul dat. Își căută cumnatul, pe care-l găsi plimbîndu-se în grădina Tuileries împreună cu trei dintre prietenii săi, și-i provocă pe toți patru la duel. Beaufort, făcu tot ce putu ca să înlăture acest duel, dar Nemours, jignind în dreapta și-n stînga, făcu dimpotrivă totul ca duelul să aibă loc. În ziua hotărîtă, Nemours, însoțit și el de trei dintre prietenii săi care urmau să se bată cu cei trei prieteni ai lui Beaufort, fu atît de grăbit să încrucișeze spada cu cumnatul său, încît o scoase din teacă încă înainte de a ajunge la locul unde urma să aibă loc duelul. Mai mult decît atît ; de teamă ca nu cumva spada să se rupă înainte de-a apuca să-și doboare adversarul, adusese cu sine și o pereche de pistoale, pe care le încărcase cu grijă, încă de cu seară.

Beaufort mai încercă o dată să se împace cu Nemours.

— Vai, cumnate, zise el, zău că e rușinos să ne comportăm astfel ! Hai să ne împăcăm și să uităm tot ce ne-am spus !

— Nu, ticălosule ! strigă Nemours. Ne vom bate pe viață și pe moarte ! Ori te omor, ori mă omori !

Și, fără să-și mai prevină adversarul, scoase pistolul și trase. Glonțul își greși ținta și Nemours, furios la culme, apucă spada și se pregăti de atac. Beaufort, trase și el, însă la nimereală, parcă ferindu-se să nu-și rănească adversarul. Dar, ca un făcut, glonțul îl nimeri din plin pe ducele de Nemours, care, după ce oftă o dată, adînc, își dădu duhul. Între timp cei trei martori ai lui Beaufort, care se băteau cu martorii lui Nemours, fură și ei grav răniți. Mai tîrziu, unul din ei s-a făcut bine, dar ceilalți doi au murit.

A doua zi, altă ceartă : de astă dată între prințul de Tarente, fiul ducelui de Trémouille și contele de Rieux, fiul ducelui de Elbeuf ; și tot din pricina întîietății. Condé, care se afla de față, îi luă apărarea ducelui de Tarente, care-i era rudă apropiată. În toiul discuției, contele de Rieux făcu un gest cam nelalocul lui pe care Condé îl socoti drept ofensă și-i trase contelui o palmă. Rieux, înfuriat, ripostă trăgîndu-i și el o palmă lui Condé. Prințul, care nu era înarmat, înșfăcă spada baronului de Migenne și se năpusti asupra contelui. Atunci domnul de Rohan se aruncă între ei și-l scoase afară pe Rieux. Cei din jur izbutiră, cu mare greutate, să-l potolească pe Condé, care voia cu tot dinadinsul să-l omoare pe cutezătorul conte.

La cîteva zile după toate aceste divergențe mai muri și unicul fiu al lui Gaston : era un băiețel de doi ani, cu chip frumos, dar care nici nu vorbea, nici nu putea merge. Domnul de Orléans, extrem de afectat de această moarte, îi ceru reginei voie să-și îngroape băiatul la Saint-Denis ; regina însă îl refuză, printr-o scrisoare foarte dură, în care îi spunea printre altele că această moarte era pedeapsa cerului pentru că Gaston cutezase să se răzvrătească împotriva ei și a regelui.

Am spus mai înainte că regele dăduse o hotărîre prin care poruncea Parlamentului să se mute la Pontoise. Supunerea sau refuzul erau la fel de neplăcute pentru onorabila instituție, care izbuti și de astă dată să iasă din încurcătură, răspunzînd că ea nu se putea supune unui asemenea ordin cîtă vreme Mazarin se afla în Franța. Mai mult decît atît, Parlamentul dădu un ordin prin care interzicea membrilor săi să se îndepărteze de Paris, iar celor plecați le poruncea să se întoarcă de îndată în Capitală.

Consiliul regelui, sătul pînă peste cap de toate aceste neînțelegeri, spuse că situația nu mai putea continua

astfel. Mazarin se oferi el însuşi să se retragă şi această retragere îi fu acceptată imediat. În 12 august, regele aflat încă la Pontoise, semnă declaraţia de îndepărtare a cardinalului. Măsura era cum nu se poate mai binevenită pentru familia regală : afacerea de la Primărie, soldată cu moartea a patru consilieri, a doi magistraţi municipali şi a treizeci de burghezi, îndispusese foarte tare Parlamentul, care începuse să nu mai aibă încredere nici în Gaston, nici în Condé. Numirea lui Gaston ca locotenent-general al regatului se făcuse destul de greu, doar cu o majoritate de cinci voturi : şaizeci şi nouă fuseseră contra, şaptezeci şi patru, pentru.

Plecarea lui Mazarin punea capăt tuturor tulburărilor şi neînţelegerilor. Declaraţia regelui, de îndepărtare a cardinalului, ajunse la Paris în 13 august şi avu efectul scontat. Gaston şi Condé declarară în Parlament că, din moment ce motivul principal al războiului civil fusese îndepărtat, ei erau gata să depună armele, cu condiţia ca regele să-şi retragă atît trupele din jurul Parisului, cît şi pe cele din Guyenne. Tratativele au fost lungi : prinţii voiau garanţii, regele avea rezerve ; prinţii voiau ca totul să fie uitat, regele dimpotrivă, nu voia să uite nimic. Într-o astfel de situaţie s-a întîmplat ceea ce se întîmplă de obicei : adică toţi cei implicaţi în această treabă, dînd impresia că apără cauza generală, şi-o apărau de fapt pe-a lor : Gaston, prin intermediul cardinalului de Retz ; Condé, prin intermediul lui Chavigny. Dar nici unul, nici celălalt nu izbutiră : Domnul nu căpătă decît nişte răspunsuri foarte vagi, iar Condé fu obligat să părăsească Parisul. Beaufort şi Broussel îşi dădură amîndoi demisia, primul din funcţia de guvernator al Parisului, cel de-al doilea din slujba de staroste al negustorilor. În 17 octombrie, regele veni la Saint-Germain şi deputaţii oraşului dădură fuga şi-i readuseră la Primărie pe domnul de l'Hôpital şi pe

consilierul Lefèvre, pe care-i reinstalară, cu mare pompă, în vechile lor funcţii, adică de guvernator al Parisului şi de staroste al negustorilor. Apoi anunţară că în trei zile regele se va înapoia în Capitală. În aceeaşi zi, Domnişoara, fiica lui Gaston, primi o scrisoare de la rege, în care acesta îi spunea că, reîntorcîndu-se la Paris şi neavînd unde-l instala pe fratele său, ducele de Anjou, o ruga să elibereze imediat palatul Tuileries, pe care-l ocupa ea, pentru ca peste trei zile fratele său să se poată muta în el. Domnişoara, foarte supărată, alergă la Gaston de Orléans ca să-l întrebe unde credea el că s-ar putea instala. Acolo însă află vestea că şi taică-său primise ordin să elibereze de îndată palatul Luxembourg în care locuia.

— Vai, Domnule, strigă ea de îndată ce-l văzu, e adevărat că aţi primit ordinul să plecaţi ?

— Adevărat sau nu, asta e treaba mea şi nu sînt obligat să-ţi dau socoteală dumitale !

— Spuneţi-mi măcar ce ştiţi în legătură cu mine : e adevărat că sînt alungată ?

— După cîte ai făcut, ce-ai vrea ? Să fii îmbrăţişată ? Asta o să te înveţe minte să nu te mai iei niciodată după sfaturile mele !

Oricît de bine l-ar fi cunoscut Domnişoara pe taică-său, acest răspuns o deconcertă totuşi.

— Domnule, zise ea, zău dacă pricep ce vreţi să spuneţi ! Cînd m-am dus la Orléans nu m-am dus din ordinul dumneavoastră ?

— Nu-i vorba de Orléans, ci de povestea aceea de la periferia Saint-Antoine, cînd ai tras cu tunul Bastiliei în armata regelui. Ai vrut s-o faci pe eroina, să te încununi cu laurii gloriei ; acum, n-ai decît să te înveleşti cu aceşti lauri şi-o să vezi cît or să-ţi ţină de cald !

— Bun ! Şi eu unde o să stau ? Îngăduiţi-mi măcar să locuiesc la palatul Condé, care acum e pustiu...

— Aşa ceva nu-ţi pot îngădui !

— Bine, atunci unde să mă duc ?
— Te privește ! zise Domnul și ieși.

Am istorisit acest mic incident ca să vă puteți da seama și mai bine de egoismul feroce al domnului Gaston de Orléans, care, după ce i-a părăsit rînd pe rînd, pe Chalais, pe Montmorency și pe Cinq-Mars, acum își părăsea, fără mustrări de conștiință, propria-i fiică.

A doua zi după intrarea sa în Capitală, regele dădu o declarație prin care îi iertă pe toți cei care luptaseră împotriva lui afară de : ducii de Beaufort, de La Rochefoucauld și de Rohan, de zece consilieri din Parlament și de toți slujitorii casei de Condé.

Dintre evenimentele mai importante petrecute în timpul celui de-al doilea război civil, amintim :

Arhiducele le smulsese francezilor orașele Gravelines și Dunkerque ; Cromwell, fără nici o declarație de război, pusese mîna pe opt vase franceze ; Franța a pierdut orașele Barcelona și Casal, dintre care primul era cheia Spaniei, iar al doilea, cheia Italiei ; Champagne și Picardia fuseseră distruse în urma trecerii armatelor lorene și spaniole chemate în ajutor de prinți ; Berry, Nivernais, Saintange, Poitou, Perigord, Limousin, Anjou, Touraine, Beauce și ținutul Orléans erau ruinate de războaiele civile ; iar pe deasupra, s-au mai putut vedea steagurile Spaniei fîlfîind pe Podul Nou, în fața statuiei lui Henric al IV-lea și eșarfele albastre și bej, culorile caselor de Orléans și de Condé.

După ce regele s-a întors în Capitală, primul care a venit să-l felicite cu prilejul acestui eveniment a fost coadjutorul, acum mare cardinal de Retz. Ducele de Orléans, deși a încercat să se dezvinovățească și să aducă dovezi despre „marea și statornica sa fidelitate", a fost obligat să se retragă la Blois. Domnișoara, după ce a rătăcit o bucată de vreme de la un castel la altul, s-a stabilit la Saint-Fargeau. Ducele de Beaufort, ducesa de Montbazon și ducesa de Châtillon părăsiseră Parisul. Ducele de La Rochefou-

cauld, grav rănit în lupta de la Saint-Antoine, a fost transportat la Bagneux, aproape vindecat de dubla lui pasiune : pentru războiul civil și pentru doamna de Longueville. Doamna de Condé, prințul de Conti și doamna de Longueville rămaseseră la Bordeaux, nu însă cu titlul de stăpîni ai acestui oraș, ci ca simpli oaspeți. În sfîrșit, ducele de Rohan, unul dintre cei mai fideli slujitori ai lui Condé, își aranjase atît de bine micile sale afaceri, încît la opt zile după reîntoarcerea regelui, acesta îi boteza băiatul.

Singurul dușman care mai rămăsese era prințul de Condé ; dar oricît de cumplit ar fi fost el, își pierduse totuși trei sferturi din putere. Așa că în ședința din 13 noiembrie, regele dădu o hotărîre prin care îi declara pe prinț și pe toți ai săi vinovați de crimă de les-majestate, perturbatori ai liniștii publice și trădători de patrie. Parlamentul aprobă cu atîta docilitate această hotărîre, încît regele regretă că nu inclusese în ea și un paragraf care să menționeze rechemarea lui Mazarin, deși nimeni nu se mai îndoia că această rechemare va avea loc foarte curînd. Într-adevăr, regina îl și trimisese pe Fouquet cu misiunea de a-i spune lui Mazarin că la Paris lucrurile se liniștiseră și că se putea întoarce oricînd dorea. Lucrul ciudat e că acum Mazarin făcea mofturi și nu mai voia să se întoarcă, pretextînd că se simțea mult mai bine acolo unde se afla decît în mijlocul vieții agitate de la Curte. Dar Fouquet insistă atît de mult, încît pînă la urmă Mazarin acceptă.

— Bine, spuse el ; vom pleca, de îndată ce voi primi o veste pe care o aștept cu multă nerăbdare !

În vremea asta, la Paris se mai pregătea o ultimă măsură importantă. Am spus că Gondy, acum cardinal de Retz, fusese primul care-l felicitase pe rege pentru reîntoarcerea sa în Capitală. Regina îi mulțumise cu căldură pentru tot ce făcuse pentru ea și, drept răsplată, îi propusese

titlul de ambasador la Roma pe timp de trei ani, plata tuturor datoriilor și un venit suficient de mare ca să reprezinte cu cinste țara în capitala lumii creștine. Retz, înșelat de amabilitatea reginei și crezîndu-se privit ca un prieten, se apucă să-i ceară perfidei Ana de Austria și diverse favoruri pentru cîțiva dintre amicii săi. Astfel, ceru un guvernămînt pentru ducele de Brissac, o slujbă pentru contele de Montrésor, o funcție pentru domnul de Caumartin, un brevet de duce și de pair pentru marchizul de Fosseuse, o sumă de bani pentru consilierul Joly și, în sfîrșit, cum spune el însuși, *„alte cîteva fleacuri : abații, locuri și demnități"*.

Era o mare imprudență să ceri ceva ca prieten cînd, de data asta, contrar obiceiului, nici cei care erau ostili și de care Curtea se temea nu primiseră nimic. Așa că, începînd din acel moment, regina — sau mai precis, Mazarin — luă hotărîrea să se debaraseze de acest incomod personaj. De îndată ce Retz făcu o nouă vizită la Palatul Regal, fu arestat, urcat într-o trăsură și condus, cu maximum de viteză, la Vincennes.

Cu asta se sfîrși și cea de a doua Frondă. Retz, care fusese primul ei șef, era ultima ei victimă. În primul act al acestei tragi-comedii avusese un rol de primă mărime, în al doilea, rolul lui fusese șters, lipsit de importanță. Acest politician șiret, care a vrut să rivalizeze cu Mazarin, în finețe, și cu Richelieu, în îndrăzneală, s-a lăsat amăgit de cuvintele dulci ale unui rege încă copil ; acest prelat galant, atît de dibaci în tot soiul de intrigi, s-a lăsat înșelat de cochetăriile răsuflate ale unei regine bătrîne care-l ura ; în sfîrșit, acest observator atît de atent, ce asistase la arestarea unui prinț — proclamat de regină *„cel mai cinstit om din regat"* — ce-l văzuse pe învingătorul de la Rocroy vîrît în temniță, după ce regina îl felicitase și-i strînsese mîna, avusese slăbiciunea să creadă

că nici Ana de Austria, nici Mazarin nu vor cuteza să atenteze la libertatea sa : încrederea asta prostească era mai mult decît orbire, era aproape o nebunie.

Aceasta era vestea pe care-o aştepta Mazarin ca să se poată întoarce nestingherit la Paris. Regele îi ieşi în cale mai bine de trei leghe şi-l luă în trăsura sa. Curtenii se duseră să-l aştepte tocmai la Dammartin.

Seara, la Luvru, avu loc în cinstea sa un mare banchet şi un uriaş foc de artificii. Odată cu ultimele licăriri ale acestui foc se şterse şi amintirea lui Condé, a domnului de Beaufort şi a cardinalului de Retz, cei trei eroi ai Frondei, al căror curaj, popularitate şi influenţă fuseseră învinse prin laborioasa răbdare a lui Mazarin, demnul urmaş al profesorului său, cardinalul de Richelieu.

În seara în care Mazarin se înapoie în Capitală, se înapoiară şi nepoatele sale.

În timpul acelui an, 1652, atît de bogat în evenimente, muri ducele de Bouillon, care după ce se răzvrătise împotriva lui Mazarin, ajunsese unul dintre cei mai buni prieteni şi sfătuitori ai săi ; muri bătrînul mareşal Caumont de la Force, care scăpase ca prin minune din acel cumplit masacru din noaptea Sfîntului Bartolomeu ; şi, în sfîrşit, muri acea încîntătoare domnişoară de Chevreuse, care-şi luase rămas bun de la viaţă exact la vreme pentru a nu mai apuca să vadă prăbuşirea cardinalului de Retz, omul pe care-l iubise cu patimă şi care fusese atît de ingrat faţă de ea.

Tot în cursul acelui an 1652, poetul Scarron se însură, în luna iunie, cu domnişoara Françoise d'Aubigné, nepoata lui Agrippa d'Aubigné, acel sever tovarăş al lui Henric al IV-lea, mult mai fidel decît regele său în prieteniile şi mai ales în credinţa sa.

Capitolul XXVIII

1653

Primele măsuri ale lui Mazarin. — Împărţirea recompenselor. — Privire asupra societăţii pariziene în acea epocă. — Françoise d'Aubigné. — Copilăria. — Sosirea la Paris. — Cunoştinţa cu Scarron. — Căsătoria. — Succesele sale în societate. — Doamna de Longueville se retrage la mănăstire. — Căsătoria prinţului de Conti. — Condamnarea la moarte a lui Condé. — Vederile lui Mazarin în legătură cu Ludovic al XIV-lea. — Petreceri la Curte. — Ludovic este uns rege. — Prima sa campanie. — Moartea lui Broussel.

După reîntoarcerea sa în Franţa, sigur că de data asta n-o va mai părăsi, prima grijă a lui Mazarin a fost să se ocupe de finanţele statului, care erau la pământ, şi de ale sale, care nu erau nici ele într-o situaţie mai bună. În locul ministrului de finanţe Vieuville, care murise chiar în ziua în care fusese făcut duce, Mazarin numi doi : pe contele de Servien şi pe procurorul general Nicolas Fouquet, fratele abatelui Fouquet, prietenul bun al lui Mazarin, cel care venise să-l roage să se înapoieze în Franţa. Apoi începu să împartă la recompense în dreapta şi-n stînga, tuturor celor care, devotaţi cauzei regale, refuzaseră să pactizeze cu prinţii. Ducele de Guise fu ales în Consiliul suprem împreună cu mareşalul de Turenne, care-l slujise pe Mazarin, şi cu mareşalul de Gramont, care-l slujise pe rege ; secretarul de stat Letellier căpătă funcţia de trezorier, în locul lui Chavigny, iar contele de Palluau, care cucerise oraşele Montrond şi Miossens şi care-l con-

dusese odinioară, la închisoarea din Vincennes, pe Condé, fu numit mareşal al Franţei.

In Paris, totul era acum liniştit, atît de liniştit, încît, după ce se gîndise la statornicirea averii sale, Mazarin, se putea gîndi în voie şi la statornicirea familiei sale. În afară de cele trei nepoate despre care am vorbit, le mai aduse, de la Roma, şi pe cele două surori ale sale, amîndouă văduve, împreună cu cele trei fete ale lor şi cu un fiu; a şaptea nepoată şi al treilea nepot rămăseseră în Italia, gata să vină şi ei în Franţa la prima chemare a unchiului lor.

Parisul începuse să aibă şi el o altă înfăţişare: căci societatea de pe vremea regenţei şi a frondelor fusese fărîmiţată şi dispersată. Gaston de Orléans se afla la Blois; Domnişoara, stabilindu-se la Saint-Fargeau, luase cu ea multe din doamnele sale de onoare. Condé şi strălucitorul său stat-major de ofiţeri tineri şi de femei frumoase dispăruseră. Doamnele de Châtillon, de Rohan, de Montbazon şi de Beaufort plecaseră din Paris; toţi prietenii coadjutorului — ducele de Brissac, Châteaubriand, Renaud de Sévigné, Lameth, d'Argenteuil, Caumartin şi Hocqueville fuseseră exilaţi; ducele de La Rochefoucauld îşi isprăvea convalescenţa la Dampvilliers, domnişoara de Chevreuse murise; doamna de Chevreuse — mama, încerca să-şi spele păcatele, măritîndu-se; prinţesa de Condé şi doamna de Longueville se aflau la Bordeaux; domnul de Conti se retrăsese la moşia sa din Granges; Scudéry şi sora sa erau în Normandia; doamna de Choisy îşi urmase bărbatul, la Blois; numai bietul olog Scarron rămăsese în Capitală, şi asta pentru simplul motiv că el nu putea fugi.

La sfîrşitul capitolului precedent am spus că se însurase. Să aruncăm deci o privire asupra soţiei sale, ale cărei saloane aveau să transforme societatea pariziană din a doua jumătate a secolului al XVII-lea.

Françoise d'Aubigné era nepoata lui Théodore Agrippa şi fata lui Constant d'Aubigné, baron de Surimeau. Baronul, care se însurase, fără consimţămîntul tatălui său, cu văduva Anne Marchand, surprinzîndu-şi nevasta în flagrant delict de adulter, îi ucisese şi pe ea şi pe iubitul ei, după care — foarte liniştit — se însurase a doua oară cu Jeanne de Cardillac, fiica guvernatorului din Château-Trompette. Această de a doua soţie îi dărui mai întîi un fiu, apoi o fiică, pe care o născu în închisoarea din Niort, unde soţul ei fusese întemniţat ca hughenot. Această fiică, născută într-un mediu atît de sumbru, era Françoise d'Aubigné, măritată prima oară cu poetul Scarron, iar a doua oară cu Ludovic al XIV-lea.

La cîteva luni după naşterea fetiţei, doamna de Villette, sora lui Constant d'Aubigné, îi făcu acestuia o vizită la puşcărie. Mişcată de sărăcia lucie în care trăiau cei doi soţi, luă fetiţa cu sine şi o duse la castelul ei din Murcey, unde o ţinu cîţiva ani. Între timp, Constant d'Aubigné, obţinînd să fie transferat la închisoarea din Château-Trompette, îşi ceru fata înapoi. În 1639, baronul ieşi, în sfîrşit, din închisoare ; dar nevoind să renunţe la calvinism, fu obligat să părăsească Franţa şi să se stabilească în Martinica. Pe vapor, mica Françoise se îmbolnăvi, căzu în letargie şi medicii o declarară moartă. Tocmai se pregăteau s-o vîre într-un sac şi s-o arunce peste bord, cînd mamă-sa, aplecîndu-se peste ea ca s-o sărute pentru ultima oară, simţi o răsuflare uşoară pe buzele fetiţei. Nebună de bucurie, o luă în braţe şi-o duse în cabină, unde copila într-adevăr reveni la viaţă. După cîţiva ani, afacerile domnului d'Aubigné, ajutat îndeaproape de soţia sa, începură să prospere. Dar, cînd să zică şi ei Doamne-ajută că scăpaseră deasupra nevoii, baronului îi veni ideea să-şi trimeată nevasta în Franţa ca să vadă dacă nu putea pune mîna pe o parte din averea sechestrată. În lipsa soţiei sale, bărbatul se apucă să joace cărţi şi pierdu tot ce agonisise. Sărăcia

în care fură obligaţi să trăiască de acum înainte era atît de crîncenă, încît în 1645, cînd baronul d'Aubigné muri, soţia lui se văzu nevoită ca, în schimbul banilor de drum împrumutaţi de la cămătar, să-şi lase amanet fetiţa. După cîteva luni însă, cămătarul sătul s-o mai hrănească pe gratis pe Françoise, îi luă bilet, o urcă într-un vapor şi-o trimise plocon maică-si, în Franţa. Fata îşi găsi mama în oraşul La Rochelle ; cum sărăcia în care trăia biata baroană întrecea orice închipuire, cumnata ei se oferi pentru a doua oară să aibă grijă de fetiţă. De data asta, mama nu mai acceptă cu aceeaşi uşurinţă oferta doamnei de Villette, pentru că aceasta, fiind ca şi soţul ei, o calvinistă înfocată, putea să-i convertească fata la această religie, din pricina căreia suferise atîta. Şi chiar aşa se şi întîmplă. Dar iată că doamna de Neuillant, naşa fetiţei, una dintre doamnele de onoare ale Anei de Austria, obţinu îngăduinţa de a o lua pe Françoise la ea, unde făcu tot ce putu s-o convertească din nou la catolicism. Cea care avea să revoce într-o zi edictul din Nantes, începu prin a fi martira credinţei pe care mai tîrziu avea s-o persecute cu atîta străşnicie. Căci naşă-sa, văzînd că n-o poate convinge cu vorbă bună să renunţe la calvinism, începu s-o trateze cu mare severitate : o obligă să facă lucrurile cele mai grele şi mai neplăcute, să măsoare porţia de ovăz la cai, să spele şi să cheme slugile ori de cîte ori stăpîna avea nevoie de vreuna din ele, căci clopoţelul încă nu fusese inventat. Pe deasupra, doamna de Neuillant fiind foarte avară, o lăsa adesea să flămînzească şi să doarmă în frig. Într-o zi, biata fată fu cît pe-aci să moară asfixiată de nişte cărbuni pe care-i aprinsese în odaie, ca să se mai dezmorţească. Aflînd de acest accident, mama ei, supărată, o luă de acolo şi-o internă la Mănăstirea Ursulinelor din Niort. Dar nici doamna de Villette, nici doamna de Neuillant nu vrură să-i plătească întreţinerea. În sfîrşit, convinsă de insistenţele mamei sale şi doborîtă de lipsuri, tînăra

Françoise renunță la calvinism și deveni catolică. Drept răsplată, Ursulinele o ținură la mănăstire un an ; dar cînd văzură că nici una din cele două rude bogate n-avea de gînd să-i plătească întreținerea, o dădură pe ușă afară. Biata copilă se întoarse lîngă mama ei, tocmai la timp pentru a asista la ultimele ei clipe. Zdrobită de durere, fata nu ieși trei luni de zile din cămăruța unde se prăpădise biata ei măicuță, plîngînd și rugîndu-se cerului s-o ia cît mai repede și pe ea, căci nu mai avea nici un sprijin pe pămînt. Mișcată de atîta durere, disperare și sărăcie, doamna de Neuillant o duse din nou la Ursuline, de data asta angajîndu-se să-i plătească întreținerea. Mai tîrziu, mutîndu-se la Paris, o luă cu dînsa. Aici Françoise făcu într-o zi cunoștință cu doamna de la Méré, care se ataşă foarte repede de „mica indiană", cum îi spunea ea. O învăță manierele frumoase, îi arătă cum să se poarte în societate ; dar tînăra Françoise, deși frumușică și deosebit de inteligentă, îi spuse acestei doamne că era atît de speriată de nenorocirile prin care trecuse, încît nu mai dorea nimic altceva decît să intre la mănăstire. O rugă deci să-i găsească, dacă poate, o inimă caritabilă care să-i plătească suma necesară modestului trusou de călugăriță. Peste drum de doamna de Neuillant locuia Scarron. Deși poet și ca atare destul de strîmtorat, Scarron făcea totuși din cînd în cînd multe fapte bune, pe care bogații nu sînt niciodată înclinați să le facă. Așa că atunci cînd doamna de la Méré îi vorbi despre foarte tînăra Françoise, poetul se arătă dispus să-și desfacă băierile pungii și s-o ajute. Cînd fata veni să-i mulțumească și cînd poetul văzu cît era de tînără și de cultivată, îi zise :

— Domnișoară, m-am răzgîndit ! Nu-ți mai dau bani să intri la mănăstire !

Fata începu să plîngă. — Stai, continuă Scarron, așteaptă să auzi ce vreau să spun. Nu-ți mai dau bani să

te faci călugăriță, pentru că vreau să te măriți cu mine. Slugile mă supără și eu nu pot să le mustruluiesc; prietenii uită să mai treacă pe la mine și eu nu mă pot duce la ei; cînd slugile vor avea o stăpînă tînără care să le poruncească, se vor cuminți, iar cînd prietenii vor vedea că am o nevastă frumoasă, vor trece zilnic să mă vadă. Te las să te gîndești opt zile la propunerea mea!

Deși olog, Scarron era totuși un om foarte la modă; pe lîngă faptul că era un poet apreciat, era bun și vesel. Văzîndu-l mai des, domnișoara d'Aubigné se obișnui cu el, așa că după opt zile îi spuse că primea să-l ia de bărbat. La cîteva zile după ce se mărită, tînăra doamnă Scarron îi scrise fratelui ei: *„M-am măritat cu un om pe care-l iubesc prea puțin și căruia nu-i voi putea fi niciodată nevastă, din pricina beteșugului său."*

Scarron nu se înșelase în aprecierile sale. Conduse de noua stăpînă, slugile deveniră supuse și ascultătoare; prietenii, atrași de făptura ei, se înghesuiră din nou la ușa lui, așa că nu peste mult timp casa lui Scarron deveni locul de întîlnire al oamenilor de spirit de la Curte și din oraș.

Numai că acest biet poet se cam compromisese în timpul Frondei; multe din piesele satirice care-l vizau pe cardinal fuseseră scrise de el; din nenorocire, Mazarin se reîntorsese în Franța mai puternic ca niciodată, așa că încîntătoarea soție a poetului — care primise sarcina să-i îmblînzească pe servitori și să-i apropie pe prieteni — primi acum o alta cu mult mai dificilă: să-l împace pe poet cu Curtea și deci cu Mazarin. Doamna Scarron era prietenă bună cu Ninon de Lenclos — curtezana — și cu doamna de Sévigné — virtuoasa. Prin ele izbuti ca bărbatul ei să nu fie alungat și să rămînă în continuare la Paris. Îngăduința asta, odată căpătată, casa lui Scarron începu să fie vizitată de întreaga societate elegantă din Paris. Dealtfel, în Franța era liniște. Mai stăruia o amenințare dinspre Țările-de-Jos,

unde se refugiase Condé, dar acum nu mai avea cine să-l ajute fiindcă : domnul coadjutor era păzit strașnic de bine la Vincennes ; doamna de Condé și fiul ei se duseseră după prinț, în Țările-de-Jos ; prințul de Conti se retrăsese la Granges ; iar doamna de Longueville se călugărise.

Mazarin, liniștit în privința situației dinlăuntrul țării și destul de liniștit și în privința celei dinafară, începu să se ocupe foarte stăruitor de situația nepoatelor sale. Primul pe care puse ochii fu prințul de Conti. Acesta acceptă propunerea cardinalului, cu condiția să-l lase să aleagă pe cine-o vrea dintre cele șase nepoate ale cardinalului. Acesta consimți și prințul o alese pe Anne-Marie Martinozzi, care fusese logodită cu ducele de Chandale, și pe care acesta acum n-o mai voia de nevastă. După citeva zile avu loc, la Fontainebleau, nunta celor doi tineri. În timp ce Conti se însura cu nepoata cardinalului, Parlamentul vota legea prin care frate-său, prințul de Condé, era condamnat la moarte pentru crimă de les-majestate și felonie.

În vremea asta Mazarin, văzîndu-l pe rege crescînd și impunîndu-și tot mai mult voința, socoti că a venit vremea să și-l apropie, așa cum cu ani în urmă și-o apropiase pe mamă. De cincisprezece ani cardinalul domnea prin regină ; acum venise vremea s-o abandoneze pe regină și să domnească prin fiul ei. Regelui îi plăceau distracțiile ; deși Curtea era săracă, Mazarin făcut tot ce putu și începu să organizeze, în cinstea tînărului rege, tot soiul de serbări : baluri, nunți, dar mai ales reprezentații teatrale, pentru care Ludovic avea o adevărată slăbiciune. În plus, începuseră să-i placă grozav baletele. Cum palatul Petit-Bourbon se afla la doi pași de Luvru, unde locuia regele, Mazarin îl alese ca loc al serbărilor și reprezentațiilor teatrale. Într-adevăr, aici s-au jucat acele faimoase balete regale care au făcut atîta vîlvă, executate de rege, de fratele său, ducele de Anjou, de seniorii de la Curte și

de doamnele de onoare din suita reginei. Benserade, aflat la mare cinste în acea vreme, căpătă privilegiul exclusiv de a compune versurile acelor balete, şi dacă ele nu i-au sporit cîtuşi de puţin reputaţia, i-au sporit în schimb în mod considerabil averea. În vremea asta, baletele îşi urmau cursul ; se jucau în mod succesiv, trei : *Proverbe, Timpul* şi *Tetis şi Peleas*. Primele două, care nu cereau decoruri şi costume deosebite, se jucau în sala gărzilor. Al treilea însă — pentru care fusese chemată trupa de comedianţi din Mantua — se juca la Petit-Bourbon. În acest balet, Ludovic apărea în cinci ipostaze diferite : Apolo, Marte, furie, driadă şi curtean. Avu un asemenea succes încît trebui să joace toată iarna, uneori chiar de trei ori pe săptămînă.

Toate serbările acestea costau enorm şi ţara era cum nu se poate mai săracă. Ne amintim că, după moartea lui Vieuville, Mazarin numise doi miniştri de finanţe : pe contele de Servien şi pe Fouquet. Aşa că, de îndată ce Mazarin rămase fără bani, se adresă celor doi miniştri. Servien îl refuză net ; era momentul pe care-l aştepta Fouquet, om abil, lacom de putere şi mai ales de bani. Ridicîndu-se de la masă, îi spuse cardinalului că el i-ar putea face rost de bani, nu numai pentru serbările regelui şi pentru războaie, ci şi pentru încoronarea majestăţii-sale. Lui Mazarin îi plăceau grozav oamenii curajoşi şi întreprinzători, mai ales cînd aceşti oameni se angajau să-l umple de bani. Îl lăsă deci pe Fouquet să se descurce cum va şti. După trei luni, intendentul finanţelor îşi ţinuse atît de bine făgăduiala, încît Mazarin îi încredinţă nu numai banii statului, ci şi pe ai săi.

Şi iată că sosi şi momentul încoronării. Abia acum însă Curtea băgă de seamă, cu spaimă, că nu prea mai avea pe cine pofti la această măreaţă solemnitate. Ducele de Orléans, stabilit la Blois, refuzase să participe ; Domnişoara,

fiica lui, retrasă la Saint-Fargeau, răspunse că nu putea asista la o solemnitate la care nu participa și tatăl ei ; prințul de Condé, cel condamnat la moarte, fugise ; prințul de Conti, ca să iasă din încurcătură, își luase rămas bun de la tînăra sa nevastă și plecase la asediul de la Roussillon ; coadjutorul era la închisoare ; mii de francezi, din cele mai nobile case ale Franței, îl urmaseră pe Condé în străinătate, alții, rămași în țară, se supăraseră cumplit pe rege că-l întemnițase pe coadjutor. Familiile Montmorency, Foix, la Trémouille, Coligny, *„străluceau* — cum s-a spus mai tîrziu — *prin absența lor"*. Totuși ceremonia încoronării avu loc la Reims, ca de obicei. A doua zi, Ludovic părăsi orașul și se îndreptă, în fruntea armatei sale, spre orașul Stenay, pe care ținea morțiș să i-l ia lui Condé. În 28 iunie ajunse la Rethel, iar de acolo la Sedan. Toți credeau că asediul orașului Stenay va fi lung și plicticos, fiindcă presupuneau că prințul îl va apăra pe viață și pe moarte ; dar Condé își concentră toate forțele în apărarea Arrasului ; Stenay fu deci repede cucerit și această victorie i-a deschis regelui un apetit pentru asedii care l-a ținut toată viața.

După cucerirea acestui oraș, Ludovic hotărî să-i înfrunte pe spanioli. În acest scop, o parte din armată urma să se unească cu trupele lui Turenne, iar o alta să rămînă cu regele și să fie întărită de cele două corpuri de oaste aflate, unul, sub conducerea mareșalului de La Ferté, iar celălalt sub conducerea mareșalului Hocquincourt. Ambele armate îi înconjurară pe dușmani și, în ziua Sfîntului Ludovic — strămoșul regelui și patronul Franței — francezii îi zdrobiră pe spanioli și-i puseră pe goană pe loreni, cu tot ajutorul dat acestora de prințul de Condé. Toate bagajele și tunurile dușmanilor căzură în mîna francezilor, ca și orașul Arras, în care Ludovic intră victorios cîteva zile mai tîrziu.

Întors la Paris, regele porunci să se facă o slujbă la Notre Dame în cinstea acestei victorii.

A doua zi după această slujbă, murea, uitat de toți, bătrînul consilier Broussel, meteorul care cu cinci sau șase ani mai înainte răspîndise atîta strălucire și făcuse atîta vîlvă.

Capitolul XXIX

1654 — 1656

Gondy devine arhiepiscop al Parisului. — Opoziția Curții. — Oferte strălucite. — Refuzul lui Retz. — Ce anume îl determină să-și dea demisia. — E transferat la castelul din Nantes. — Papa nu vrea să-i aprobe demisia. — Încurcătura lui Retz. — Fuga din închisoare. — Dragostea lui Ludovic pentru Olimpia Mancini. — Gondy ajunge la Roma. — Nunți și distracții la Curtea Regală — Regina Cristina, în Franța. — Portretul acestei regine făcut de ducele de Guise. — Moartea doamnelor de Mancini și de Mercoeur. — Căsătoria Olimpiei Mancini. — Sfîrșitul vieții politice a lui Gaston de Orléans.

În timp ce Ludovic al XIV-lea își îndeplinea primele îndatoriri ca rege și obținea primele victorii ca soldat, în Franța se petrecea un eveniment care aducea oarecum a eșec.

Cardinalul de Retz, după cum am văzut, se afla întemnițat la Vincennes. Or, la cîteva zile după arestarea sa, murind unchiul lui — arhiepiscopul Parisului — coadjutorul urma să-i succeadă în funcție. Arhiepiscopul murise în 21 martie 1654, la ora patru dimineața. La ora

cinci, domnul de Caumartin, care avea o procură a cardinalului de Retz, puse stăpînire pe arhiepiscopie. La cinci și douăzeci de minute domnul Letellier se prezentă în același scop, cu o procură din partea regelui, dar venise prea tîrziu. Deși închis, coadjutorul era totuși de temut: păstrase legătura cu toată preoțimea din Paris care, la un simplu semn, putea răscula din nou poporul. În plus, Papa îi trimitea regelui scrisoare după scrisoare, prin care cerea punerea în libertate a coadjutorului. Pe de altă parte, un eveniment petrecut la Vincennes sporise compasiunea poporului față de coadjutor. Un canonic de la Notre Dame ceruse, din spirit de sacrificiu, să fie și el întemnițat odată cu coadjutorul. Dar bietul canonic se dovedi a avea mai mult devotament și abnegație decît putere fizică. Începu să nu mai aibă poftă de mîncare, să slăbească, să devină tot mai trist; apoi se îmbolnăvi de friguri și, într-un acces de febră, își tăie gîtul cu briciul. Zvonul acestei morți se răspîndi imediat în întreg Parisul. Poporul atribui această sinucidere asprimilor închisorii și mila lui pentru bietul coadjutor spori și mai mult.

Imediat după moartea arhiepiscopului Parisului, cei doi mari vicari ai lui Mazarin — Paul Chevalier și Nicolas Ladvocat — se urcară în scaunul episcopal și tunară și fulgerară împotriva coadjutorului. Preoțimea Parisului se înfierbîntă, oamenii lui Retz mai turnară și ei gaz peste foc și iată că clerul din Paris hotărî să închidă toate bisericile din oraș. Era un soi de excomunicare în masă, cu atît mai primejdioasă, cu cît nu venea din partea șefului Bisericii, ci a Bisericii în general. Mazarin se sperie și trecu la tratative: trebuia să obțină cu orice preț demisia lui Retz din postul de arhiepiscop al Parisului. Încercă mai întîi cu amenințări. În acest scop, îl trimise la Vincennes pe domnul de Navailles, căpitan al gărzilor, care se apucă să-i trîntească bietului coadjutor niște vorbe atît de deșucheate,

de mai să juri că erau rostite de aga unor ieniceri și nicidecum de un ofițer în slujba unui rege cu frica lui Dumnezeu. Dar coadjutorul rămase rece la orice și-i spuse domnului de Navailles că-i va da răspunsul în scris. Într-adevăr, în aceeași noapte scrise în mai multe exemplare o epistolă ; unul i-l trimise regelui, iar pe celelalte, prietenilor săi, care le multiplicară și ei și le răspîndiră în întreg Parisul. Refuzul coadjutorului, foarte bine chibzuit, produse un mare efect asupra locuitorilor Capitalei. Văzînd că n-o scosese la capăt cu răul, Mazarin se gîndi să-l ia cu binișorul. După Pradelle, care încercă să-l încînte cu tot soiul de făgăduieli în schimbul demisiei, își făcu apariția președintele Bellièvre. Din nefericire pentru Mazarin, Bellièvre era un foarte bun prieten al coadjutorului și-l detesta cumplit pe cardinal.

După ce-l salută pe Gondy cu aceeași deferență ca și cum acesta ar fi fost liber, Bellièvre începu prin a spune :

— Domnule de Gondy, sînt trimis de primul ministru ca să vă aduc la cunoștință că, în schimbul demisiei din arhiepiscopia Parisului, vi se oferă abațiile Saint-Lucien din Beauvais, Saint-Médard din Soissons, Saint-Germain din Auxerre, Saint-Martin din Pontoise, Saint Aubin din Auge, din Barbeau și din Ovian.

Apoi, văzînd că Gondy se uită la el mirat, Bellièvre continuă :

— Gata ! Pînă acum ți-am vorbit ca ambasador al cardinalului, dar începînd din clipa asta am să-mi bat joc împreună cu dumneata de acest sicilian tont, care s-a găsit să mă trimeată tocmai pe mine să-ți fac o astfel de propunere.

— Pricep, zise coadjutorul, te gîndești la siguranța mea.

— Chiar așa ! Asupra acestui lucru îți va fi imposibil să te înțelegi cu Mazarin !

— Mă rog, să vedem ce propune.

— E gata să te scoată din pușcărie, cu condiția să-i lași în gaj doisprezece din cei mai buni prieteni ai dumitale.

— I-a numit ?

— Da. Domnii de Retz, de Brissac, de Montrésor, de Caumartin, de Hocqueville...

Coadjutorul făcu o mișcare.

— Stai, lasă-mă să-ți spun tot ce am de spus, fiindcă nu-mi închipui nici o secundă că ai fi în stare să accepți asemenea propuneri.

— Păi, atunci de ce-ai venit ? întrebă coadjutorul.

— Ca să-ți aduc la cunoștință că prietenii dumitale au zis să te ții tare, fiindcă pînă la urmă Curtea nu va avea încotro și va trebui să te scoată din închisoare. În ce mă privește, vreau să-ți spun că și Mazarin și prietenii dumitale se înșală. Mazarin se înșală, crezînd că vei accepta imediat ce ți-a propus ; prietenii dumitale se înșală crezînd că e de ajuns să te ții tare. Poate că, pînă la urmă, Mazarin s-ar mulțumi cu demisia dumitale, dar regina nu va accepta niciodată ideea de a te scoate din pușcărie și a te lăsa liber. Letellier a și spus că probabil Mazarin s-a scîrțit din moment ce se gîndește să-ți dea drumul ; abatele Fouquet tună și fulgeră, iar Servien se lamentează pe toate drumurile. Așa că hai să tragem linie și să adunăm : reiese că numai cardinalul e dispus să-ți redea libertatea. Dar oare e într-adevăr dispus ?

— Crezi că are de gînd să mă otrăvească ?

— Nu, răspunse primul președinte. Mazarin nu e un om sîngeros. În schimb, prietenii lui sînt.

— Ai aflat ceva ?

— Că Navailles îți poartă sîmbetele.

— În concluzie, ce mă sfătuiești ? Să-mi dau demisia ?

— Dumneata, cel mai bun cazuist din vremea noastră, ce-ai face cu o demisie dată în donjonul de la Vincennes ? Ai fi încîntat de ea ?

— Cîtuşi de puţin. Tocmai de asta îmi cere şi Mazarin nişte gajuri.

— Dar dacă aş izbuti să-l determin pe Mazarin să nu-ţi mai ceară aceste gajuri ?

— În acest caz, aş semna imediat afurisita aia de demisie !

— Bun ! Ţin-te tare şi nu accepta altceva decît o simplă demisie.

Retz îşi dădu cuvîntul că-i va urma întocmai sfatul. A doua zi Bellièvre se întoarse cu răspunsul cardinalului. Mazarin — care se temea de răscoale şi de încăierări tocmai acum cînd se pregătea să-l atace pe Condé — acceptase, în schimbul celor şapte abaţii, demisia coadjutorului ; dar, pînă cînd Papa avea să aprobe această demisie, Retz continuă să rămînă prizonier, nu la Vincennes ci în castelul din Nantes, sub paza mareşalului de La Meilleraie. Despre garanţii nimeni nu mai suflase un cuvînt. Retz îşi dădu demisia din funcţia de arhiepiscop al Parisului şi fu dus, evident sub pază bună, la Nantes. Aici, deşi liber să primească musafiri, să discute şi să se distreze, nu putea părăsi sub nici un motiv castelul, iar odaia, a cărei uşă era veşnic încuiată, avea doar o singură fereastră, prevăzută cu nişte zăbrele groase cît mîna. Şi iată că vestea mult aşteptată de la Roma sosi : Papa refuzase să accepte demisia coadjutorului, motivînd că nu putea valida o asemenea hîrtie smulsă cu forţa, între cei patru pereţi ai unei închisori. Acest refuz îl nelinişti foarte tare pe Retz ; cum îl cunoştea bine pe mareşalul de La Meilleraie — curtean ipocrit, devotat cu trup şi suflet lui Mazarin — ştia că se putea aştepta din partea acestuia la tot ce era mai rău. Bănuielile îi fură confirmate de un bilet scris de Montrésor şi adus în mare taină de o doamnă din oraş, biletul în care Montrésor spunea doar atît : *„Încearcă să evadezi, fiindcă la sfîrşitul lunii se pare că vei fi dus la închisoarea din Brest.“* Retz

se hotărî să profite cît mai repede de acest sfat. Singurul om în care putea avea încredere era președintele Bellièvre. Îi mărturisi deci acestuia că se hotărîse să evadeze, rugîndu-l totodată să-i anunțe prietenii să fie pregătiți pentru ziua de 8 august. Retz își făcuse un plan foarte ambițios, pe care abia aștepta să-l pună în aplicare, de îndată ce avea să scape din închisoare. Profitînd de absența regelui și a Curții, plecați cu toții să-l înfrunte pe Condé, Retz urmărea să pună mîna pe Capitală. Planul, oricît de îndrăzneț ar fi părut la prima vedere, putea fi totuși realizat, mai ales că și președintele Bellièvre se arătă întrutotul de acord cu el. În ziua de 8 august, la cinci după-amiază, coadjutorul ieși pe terasa din fața odăii sale, să se plimbe ca de obicei. Tot ca de obicei, pe o altă terasă ieși și sentinela care nu-l pierdea nici o clipă din ochi. Făcînd pe curiosul, Retz se aplecă peste balustradă și se uită cu atenție în jos. Piciorul terasei pe care se afla el era udat de apele Loarei ; în rîu se scăldau un călugăr și doi novici ; la cîțiva pași de ei, patru gentilomi se prefăceau că-și adapă caii. Cum izbutise să ascundă o funie solidă în odaia lui, Retz intră repede în casă, luă funia și ieși din nou pe terasă. Dar chiar în acel moment, cei doi novici începură să țipe. Ce se întîmplase ? Călugărul, care nu știa să înoate, se avîntase la apă mai mare și acum era pe cale să se înece. Socotind că întîmplarea îl slujea cum nu se poate mai bine, coadjutorul legă zdravăn funia de balustradă și-și dădu drumul în jos. Deși sentinela căsca gura la călugăr, îl zări totuși și se pregăti să tragă.

— Dacă tragi, am să poruncesc să te spînzure ! strigă coadjutorul.

Sentinela crezu că prizonierul era înțeles cu domnul de La Meilleraie și nu trase. Cardinalul ajunse cu bine jos, se îndreptă spre gentilomii care-și adăpau caii, săriră cu toții în șa și o porniră într-un galop nebun. Între Nantes și Paris existau patruzeci de popasuri de poștă,

așa că nădăjduiau să ajungă foarte repede în Capitală. Pînă una, alta trebuiau să apuce să iasă din Nantes, înainte ca mareșalul de La Meilleraie să prindă de veste că Retz fugise și să dea poruncă să se închidă poarta orașului. Coadjutorul avea unul dintre cei mai buni cai din lume, care costase o mie de scuzi. Dar cum drumul era plin de hîrtoape, trebuia totuși să-și menajeze calul. În centrul orașului dădură peste două gărzi. Coadjutorul scoase pistolul ca să-l aibă la îndemînă, dar iată că o rază de soare, reflectîndu-se în mînerul de metal al armei, sperie calul, care-și azvîrli călărețul cît colo. Coadjutorul căzu peste borna din fața unei porți și-și zdrobi umărul. Se ridică însă imediat și sări înapoi în șa, continuîndu-și drumul. Umărul începuse să-l doară atît de cumplit, încît din cînd în cînd se trăgea cu putere de păr, de frică să nu leșine. În sfîrșit, ajunseră la primul popas de poștă, unde erau așteptați de Brissac și de cavalerul de Sévigné ; de îndată ce puse piciorul pe bac, coadjutorul leșină. După ce traversă rîul, îi fu cu neputință să se mai urce pe cal. Cei care-l însoțeau căutară disperați un loc unde să-l ascundă ; dar nu găsiră nimic decît o claie de fîn ; îi vîrîră repede în ea pe coadjutor și pe unul din gentilomi, iar Brissac și Sévigné se îndreptară spre Beaupréau ca să aducă ajutoare. Retz rămase ascuns în fîn șapte ceasuri încheiate, suferind îngrozitor din cauza umărului rupt. Pe la nouă seara îl apucă febra și, odată cu ea, setea. Dar gentilomul care-l însoțea nu cuteza să iasă, de frică să nu deranjeze paiele și să dea astfel în vileag locul unde erau ascunși. Așa că trebuiră să aștepte, Retz, pradă durerilor, iar însoțitorul său pradă fricii, căci tot drumul fusese împînzit cu soldați care dădură de zece ori ocol clăii de fîn, căutîndu-l pe coadjutor. În sfîrșit, pe la două noaptea, un gentilom, însoțit de doi țărani, îl luară pe rănit, îl așezară pe o targă și-l ascunseră într-o șură cu fîn. Dar, de data asta,

cum avea la îndemînă şi un ulcior cu apă, ascunzătoarea i se păru grozavă coadjutorului. După vreo opt ceasuri, doamna şi domnul de Brissac, însoţiţi de douăzeci de călăreţi, îl luară şi-l duseră la Beaupréau. În vremea asta, domnul de Brissac strînsese vreo două sute de gentilomi, la care ducele de Retz, fratele coadjutorului, mai adăugase şi el vreo trei sute. Din păcate însă, rana de la umăr nu-i mai îngăduia coadjutorului să-şi ducă la îndeplinire planul de cucerire a Parisului. Acest accident nenorocit dăduse peste cap totul. Aşa că bietul coadjutor fu obligat să se îndrepte spre Machecoul, unde fratele său urma să-l ascundă în castelul pe care-l stăpînea. Vestea fugii coadjutorului ajunse la Paris în 13 august, şi la Arras, unde se afla Condé, în 18. În Capitală, spaima curtenilor mazarinişti fu mare. Servien şi Séguier tocmai se pregăteau s-o şteargă din oraş, cînd — spre norocul lor — aflară că Retz era rănit şi că în loc să se îndrepte spre Paris, se refugiase la Machecoul. Îi scriseră de îndată regelui, care porunci ca fugarul să fie imediat arestat oriunde s-ar găsi.

Ludovic se afla la începutul lungii sale vieţi şi soarele care avea să devină simbolul domniei sale (cu deviza „*Nec pluribus impar*“ [1]) ieşea radios dintre norii ce-i întunecaseră copilăria. Era tînăr, frumos şi începea să fie sensibil la farmecele sexului slab. Prima fată pe care-i căzură ochii şi de care se îndrăgosti nebuneşte fu Olimpia Mancini, nepoata cardinalului. Cînd venise la Paris, Olimpia era o fetiţă slabă, urîtă, negricioasă, cu chipul prelung şi cu bărbia ascuţită. La optsprezece ani, se făcuse o frumuseţe. În scurtă vreme pasiunea regelui pentru tînăra siciliană atinse asemenea proporţii, încît Ana de Austria începu să se neliniştească. Stimulat de această primă iubire, Ludovic începu să devină din ce în ce mai voluntar şi mai stăpîn pe sine. Şi iată o dovadă: Fouquet, ministrul

[1] Superior tuturor, deasupra celorlalţi oameni (lat.).

obligat să scoată bani şi din piatră seacă pentru luxul exorbitant al regelui său, trimise Parlamentului cîteva noi edicte, pe care acesta trebuia să le aprobe. Ca să fie sigur că vor fi aprobate, Ludovic luă şi el parte la şedinţa cu pricina. Edictele fură aprobate, dar după ce regele plecă, Parlamentul începu să discute, hotărînd să revină asupra acelor legi păgubitoare şi să le respingă. Condé şi partizanii săi, adică vechii frondeuri de odinioară, ţinură hangul Parlamentului, încercînd să-l aţiţe. Parlamentarii începură să murmure şi, în cîteva zile, murmurele lor se auziră pînă la Vincennes, unde regele se dusese să vîneze. Supărat, Ludovic porunci Parlamentului să se adune imediat. În ziua de 10 aprilie, la ora nouă şi jumătate dimineaţa, magistraţii, în ţinută de mare gală, ca de obicei, îl văzură pe rege apărînd ; dar spre stupoarea lor, atît el cît şi suita erau îmbrăcaţi în costume de vînătoare, adică în haine roşii, strînse pe trup, cizme înalte în picioare şi pălării cenuşii pe cap. „*În această ţinută nemaipomenită* — scrie marchizul de Montglat în *Memoriile* sale — *regele se aşeză pe tron, cu ceremonialul obişnuit şi, cu biciul în mînă, declară Parlamentului că dorea ca pe viitor edictele sale să fie aprobate şi nu comentate, ameninţîndu-l că, în caz contrar, va fi obligat să ia măsuri.*“ Aceste cuvinte puteau duce sau la o revoltă generală, sau la o supunere oarbă. Dar zilele revoltelor trecuseră, Parlamentul era şi el sătul şi obosit de războaiele civile, aşa că alese cea de a doua alternativă. Aceasta a fost ultima zvîrcolire a Frondei. Coadjutorul şi-a dat şi el seama că partida era definitiv pierdută. După ce a mai stat o vreme la fratele său, în Machecoul, s-a îndreptat spre Bellisle. Dar, urmărit îndeaproape de mareşalul de La Meilleraie, s-a îmbarcat pe un vas şi a izbutit să pună piciorul în Spania. De acolo, s-a îndreptat spre Roma, ajungînd tocmai la vreme ca să însoţească la groapă rămăşiţele Papei Inocenţiu al X-lea, protectorul său.

După ce a tunat şi a fulgerat, Mazarin a fost obligat să se consoleze cu fuga coadjutorului. Ca să-şi mai uite necazul, şi-a mai măritat o nepoată, pe Laura Martinozzi, sora tinerei doamne de Conti. Pe aceasta i-a dat-o de nevastă fiului mai mare al ducelui de Modena. Se pare că Parisul n-a văzut niciodată mai multe nunţi ca în anul acela. Căci, după Laura Martinozzi s-a măritat domnişoara de Mortemart cu marchizul de Thianges, apoi una dintre fiicele lui Chavigny cu Lomenie de Brienne, fiul ministrului de Brienne. Un scriitor din acea vreme notează că în cursul acelui an ar fi avut loc la Curte o mie cinci sute de nunţi, deci cam cîte trei, patru pe zi. Ca să se distreze, Ludovic al XIV-lea organiză în acea vară un carussel şi o splendidă cursă a inelelor, care aminteau de vechile obiceiuri ale înaintaşilor săi. În acest scop, Ludovic alcătui trei grupe de călăreţi, de cîte opt persoane fiecare ; prima era condusă de el, a doua de ducele de Guise, a treia de ducele de Candale. Culorile regelui erau roşu-stacojiu şi alb ; ale ducelui de Guise, albastru şi alb, iar ale ducelui de Candale, verde şi alb. Cei trei şefi erau îmbrăcaţi în tunici scurte, romane şi cu căşti aurite pe cap. Caii aveau valtrapuri colorate şi erau împodobiţi cu valuri de panglici şi de pene. Cele trei grupe ieşiră toate odată în grădină, apoi, în cea mai perfectă ordine, defilară pe sub balcoanele Palatului Regal, în care erau aşezate doamnele de la Curte. Primul trecu grupul condus de rege. Acest grup era precedat de paisprezece paji îmbrăcaţi în straie roşii-stacojii şi argintii, care purtau lăncile şi scuturile cavalerilor. După ei, veneau şase trîmbiţaşi, apoi scutierul regelui. După scutier veneau alţi doisprezece paji, bogat împodobiţi cu pene şi cu panglici albe şi roşii, dintre care ultimii doi duceau unul, lancea, iar celălalt, scutul regelui. Apoi urma aghiotantul şi, în sfîrşit, regele, în fruntea celor opt călăreţi în nişte veşminte nemaipomenit de frumoase. Pe

urmă trecu grupul, îmbrăcat în alb și albastru, al ducelui de Guise și, în sfîrșit, cei opt călăreți, îmbrăcați în alb și verde, ai ducelui de Candale, aplaudat și el îndelung, mai ales pentru frumosul lui chip, înconjurat de bucle lungi și blonde. Cred că vă puteți da lesne seama că mai mult datorită complezenței rivalilor decît dibăciei sale, regele a ieșit învingător și a izbutit să ia inelul care atîrna de prăjină.

Această întrecere odată terminată, întreaga Curte a plecat să-și petreacă vara la Compiègne. Acolo au aflat că regina Cristina, fiica lui Gustav-Adolf al Suediei, după ce se dusese la Roma unde trecuse la catolicism, venea să facă o vizită regelui Franței. Ludovic îl trimise înaintea ei pe ducele de Guise și, cînd toată lumea era mai curioasă să știe cum arată această regină, despre care auziseră atîtea lucruri ciudate, iată că sosi o scrisoare a ducelui în care acesta, cu un uimitor spirit de observație, îi făcea portretul :

„Regina nu-i înaltă, ci bondoacă și cu șolduri late. Are mîini albe, dar mai curînd de bărbat decît de femeie și niște umeri solizi, pe care și-i ascunde sub un veșmînt din cale-afară de ciudat. Are o față lată, fără cusururi mari, nasul acvilin, gura destul de mare, dinți albi și niște ochi mari, foarte frumoși și plini de foc. Pe cap poartă o perucă la fel de ciudată ca și hainele cu care e îmbrăcată, o perucă mai mult de bărbat decît de femeie, foarte lată și lăsată mult pe frunte ; peruca nu are aceeași culoare peste tot, iar în partea de jos este aproape blondă. Uneori, regina poartă pălărie. Hainele ei sînt lălii, bluza, foarte dreaptă și foarte strîmtă, îi iese mereu în afară din fustă. Se pudrează din gros și nu poartă mănuși. Umblă încălțată ca un bărbat, are o voce groasă și o face pe amazoana. E mîndră și trufașă ca și tatăl ei, e foarte politicoasă, vorbește opt limbi la perfecție, dintre care franceza tot atît de

bine ca și limba maternă. Știe mai multe lucruri decît știe toată Sorbona noastră la un loc, se pricepe grozav la pictură și cunoaște toate intrigile de la Curtea noastră mai bine decît mine. Mi s-a părut, pur și simplu, extraordinară..."

În sfîrșit, în 8 septembrie 1656, după ce s-a oprit cîteva zile la Essonne, ca să vadă o comedie, un balet și un foc de artificii, regina Cristina a intrat în Paris, însoțită pînă la Palat de o mulțime de cască-gură. Memoriile vremii spun că străzile erau atît de înțesate de lume, încît intrată în Paris la ora două după-amiază, regina n-a putut ajunge la Luvru decît pe la nouă seara. Fu găzduită în apartamentul unde se afla acea magnifică tapiserie cu Scipio și acel magnific pat de satin alb brodat cu aur, apartament pe care Richelieu i-l lăsase moștenire lui Ludovic al XIII-lea. Descrierea făcută de ducele de Guise se dovedi cum nu se poate mai exactă. Cristina nu era nici frumoasă, nici elegantă ; în schimb era deosebit de instruită. Cunoștea nu numai genealogiile și blazoanele celor mai ilustre familii din Franța, ci și diversele povești mai mult sau mai puțin plăcute care circulau pe seama acestor familii. Cunoștea de asemenea numele și lucrările cele mai importante ale celor mai de seamă pictori și muzicieni de la Curtea Franței. Știa pînă și obiectele de preț aflate într-unele biserici și mănăstiri, de care n-aveau habar nici preoții care răspundeau de ele.

Așa, de pildă, la Sainte-Chapelle voi să vadă acea agată de mare preț care exista într-adevăr, dar de care nu se interesase nimeni niciodată.

Înainte de a părăsi Franța, regina Cristina mai făcu o vizită care scandaliză întreaga Curte. Moartă de curiozitate s-o cunoască pe faimoasa curtezană Ninon de Lenclos, regina o vizită, stătu la ea mai bine de două ceasuri și se despărțiră ca cele mai bune prietene — spune doamna

de Motteville în *Memoriile* sale. Apoi „*această amazoană suedeză urcă în caleașca dată de rege și, urmată de suita ei sărăcăcioasă, lipsită de strălucire, de fast, de măreție, de veselă de argint și de haine pretențioase, părăsi Franța*".

După plecarea ei, Mazarin avu durerea de a-și pierde sora — pe doamna de Mancini — și pe una din nepoate — doamna de Mercoeur. Soră-sa, care rămăsese văduvă și care-și pierduse unicul băiat — pe acel foarte delicat și frumos Paul de Mancini — în luptele de la poarta Saint-Antoine, își dădu liniștită sufletul, după ce încredințase lui Mazarin pe Maria și Hortensia.

Cît despre doamna de Mercoeur, aceasta se prăpădi la naștere, lăsînd în leagăn pe micul duce de Vendôme, care peste patruzeci de ani avea să-i salveze lui Ludovic al XIV-lea țara și coroana.

Spre sfîrșitul lunii decembrie a anului 1656, Olimpia, văzînd că iubirea regelui n-avea să ia nici un fel de întorsătură serioasă pentru ea, se mărită cu prințul Eugen, fiul prințului Toma de Savoia, care-și luă numele de contele de Soissons. Această nepoată a lui Mazarin avea să fie, după cum am mai spus, mama acelui faimos prinț Eugen, care duse regatul lui Ludovic la doi pași de prăpastie.

Anul 1656 se sfîrși deci cu două morți și cu o nuntă.

În timp ce se afla în Compiègne, regele primi o vizită neașteptată: unchiul său Gaston de Orléans veni pe neașteptate, să se împace cu Curtea. Bineînțeles că și regele, și regina, și Mazarin îl primiră cum nu se poate mai bine, prefăcîndu-se că uitaseră toate neajunsurile și lașitățile făptuite de acest prinț. După cîteva zile însă, Gaston, nesimțindu-se deloc bine la această nouă Curte a unui rege tînăr, își luă rămas bun de la toți ai săi și se întoarse la Blois, hotărît să nu mai plece niciodată de

acolo. Gaston de Orléans era ultimul reprezentant al războiului civil din Franța care venise să ceară iertare Curții, pregătindu-i astfel drumul celuilalt mare răzvrătit — prințul de Condé — ce avea în curînd să-i urmeze exemplul.

Capitolul XXX

1656 — 1658

Maria Mancini. — Proiecte de însurătoare. — Infanta Maria-Tereza. — Nădejdile lui Mazarin. — Opoziția Anei de Austria. — Trădarea și moartea mareșalului Hocquincourt. — Boala regelui. — Călătoria la Lyon. — Întrevederea dintre Curtea Franței și Curtea Savoiei. — Purtarea regelui Spaniei.

Cardinalul Mazarin nu uitase rugămintea surorii sale, pe patul de moarte, privitoare la cele două fete ale acesteia, Hortensia și Maria, cu atît mai mult cu cît trăgea nădejde să-l însoare pe rege cu una dintre ele. Prevăzătorul ministru era aproape sigur că lui Ludovic îi va plăcea Hortensia ; dar spre marea sa mirare, cea care era cît pe-aci să ajungă regină a Franței, fu Maria. Era sora mai mică a Olimpiei și sora mai mare a Hortensiei ; mai tînără cu vreo doi ani decît regele, Maria era mai mult urîtă decît frumoasă. E adevărat că, fiind înaltă și subțire, într-o zi putea deveni foarte atrăgătoare ; dar deocamdată părea atît de slabă, avea, brațele și gîtul atît de subțiri, încît aproape că te cuprindea mila cînd o vedeai ; deși brună, din pricina slăbiciunii părea galbenă. Avea ochii, mari și negri, gura — în care străluceau niște dinți

ca perlele — prea mare, bărbia prea ascuțită. La început, regele n-a dat nici o atenție celor două nepoate ale cardinalului, cu atît mai mult cu cît în acea epocă se îndrăgostise de una dintre domnișoarele de onoare ale reginei, La Motte d'Argencourt. Cum domnișoara în chestiune nu era nici frumoasă, nici virtuoasă, regina puse piciorul în prag, o îndepărtă de la curte și-l trimise pe rege o săptămînă să vîneze la Vincennes. Cînd Ludovic se întoarse la Paris, Maria Mancini puse ochii pe el și declară tuturor că-l iubea cu pasiune. La început, regele rise ; apoi îi fu recunoscător tinerei pentru sentimentul pe care i-l purta și pe care și-l mărturisea cu glas tare ; pe urmă, începu să stea de vorbă cu ea și văzu că dacă natura fusese oarecum nedreaptă cu chipul ei, o înzestrase în schimb, regește, cu spirit. Deși cardinalul era, în acea epocă, foarte preocupat de însurătoarea regelui, nu-și descurajă nepoata, ci dimpotrivă, o sfătui să se apropie și mai mult de tînărul și înflăcăratul Ludovic.

În ceea ce privește însurătoarea majestății-sale, Mazarin tatonase terenul în mai multe direcții. Mai întîi, fusese avută în vedere fiica lui Gaston de Orléans, care ar fi dat oricît să devină regină a Franței. Dar Domnișoara se vîrîse în tot soiul de încurcături politice ; mai mult decît atît, atunci cînd Ana de Austria o rugase s-o lase să treacă prin Orléans, trufașa stăpînă a acestui oraș, răspunsese :

— Spuneți-i reginei să mi-l dea de bărbat pe Ludovic și-i pun la picioare întreg orașul !

La aceste vorbe, regina începuse să rîdă în hohote, după care răspunsese trufașă emisarului :

— Ei bine, în loc să trecem prin Orléans, vom trece pe lîngă el ! Regele nu-i de nasul Domnișoarei, deși, fie vorba între noi, are un năsoi destul de mare !

După ce domnul de Orléans s-a împăcat cu Curtea, s-a pus din nou problema însurătorii regelui, de data asta cu

fata mai mică a lui Gaston. Dar Mazarin, care nu-l putuse suferi niciodată pe acest prinț, se opuse cu strășnicie noului proiect de căsătorie. Pe urmă, cîțiva o propuseră pe Henriette, fata reginei Angliei ; dar biata copilă rămăsese fără țară, căci tronul tatălui ei se preschimbase în eșafod. Cum Cromwell era încă foarte puternic în Anglia, Henriette n-avea șanse să-și recapete prea curînd regatul, așa că și propunerea aceasta căzu. Atunci cardinalul își îndreptă atenția spre Portugalia. Din scrisorile lui Comminge, ambasadorul său în această țară, află că regele Portugaliei avea o fată de măritat și că regina se oferise chiar să-l răsplătească împărătește pe ambasador dacă izbutea s-o mărite pe fiică-sa cu Ludovic. Comminges trimise deci lui Mazarin portretul prințesei Portugaliei. Dar iată că se răspîndi zvonul că portretul era mult înfrumusețat și că, dacă regele s-ar însura cu tînăra prințesă, ar încerca o cruntă dezamăgire văzînd originalul. Proiectul fu abandonat, iar Curtea începu să se ocupe foarte serios de Margareta de Savoia, nepoata reginei Angliei și verișoara Henriettei. Dar cei care cunoșteau dedesubtul acestei afaceri, știau că toate aceste discuții nu aveau alt scop decît să-l hotărască pe regele Spaniei să-și dea fata după Ludovic. Ana de Austria și Mazarin doriseră întotdeauna o alianță cu Spania ; numai că în calea acestei alianțe existase o mare piedică : infanta Maria-Tereza fusese, pînă nu demult, fiica unică și deci moștenitoarea tronului Spaniei. În acea epocă era deci cu neputință ca viitoarea regină a Spaniei să se mărite cu un rege care domnea în altă țară. Dar cum norocul părea să surîdă Franței, iată că regina Spaniei născu un băiat. Infanta devenise o simplă prințesă, deoarece — conform legilor țării — moștenitorul tronului era acum fratele ei. Din ziua fericitei nașteri a acestui prinț, ochii lui Mazarin nu mai părăsiseră Spania, sau mai curînd Flandra și Brabantul, pe care cardinalul ardea de nerăbdare să le alipească Franței.

Iarna aceea trecu în serbări şi petreceri, care de care mai pretenţioasă şi mai costisitoare. În toiul acestor serbări, Ludovic se îndrăgosti nebuneşte de nepoata cardinalului ; stătea tot timpul lîngă ea şi n-o părăsea o clipă din ochi. Regina începu din nou să se neliniştească, şi asta cu atît mai mult, cu cît era sigură că Mazarin nutrea speranţa s-o mărite cu regele. Uitînd legăturile ei cu cardinalul, cutezanţa acestuia o scoase din sărite pe trufaşa Ana de Austria. Temîndu-se de o căsătorie secretă, regina îi întrebă pe cei mai abili consilieri şi avocaţi dacă o astfel de căsătorie, încheiată fără consimţămîntul ei, ar fi valabilă. Pînă atunci nu suflase încă nici un cuvînt cardinalului în legătură cu aceste temeri ale sale. Iată însă că, într-o seară, Mazarin vrînd să sondeze terenul, începu să vorbească el primul, chipurile în glumă, despre pasiunea nepoatei sale pentru rege şi despre temerea ca nu cumva Ludovic să facă vreo nebunie şi s-o ia de nevastă. După ce-l ascultă în tăcere, regina răspunse cu o răceală care-l îngheţă pe cardinal :

— Domnule, nu-l cred pe rege în stare de o asemenea laşitate. Dar dacă totuşi s-ar întîmpla aşa ceva, te avertizez că întreaga Franţă s-ar ridica împotriva lui şi a dumitale, şi că eu însămi, împreună cu cel de-al doilea fiu al meu, vom fi în fruntea acestei revolte !

Dezumflat, Mazarin, renunţînd la dorinţa de încuscrire cu Franţa, reîncepu tratativele cu Spania, continuîndu-le totodată şi pe cele cu casa de Savoia. Adevărul e că ambele căsătorii erau avantajoase : alianţa cu Savoia îngăduia Franţei să continue războiul cu Spania ; alianţa cu Spania aducea Franţei pacea.

În primăvară, pregătirile de război reîncepură. De astă dată campania debută cu o trădare. Mareşalul de Hocquincourt, sedus de ochii frumoşi ai doamnei de Châtillon, tratase cu Condé şi se angajase să-i predea oraşul Péronne.

Dar tratatul fu descoperit la vreme ; mareşalul fugi la duşmani, însă în timpul atacului de la Dunkerque fu grav rănit şi, la puţină vreme după aceea, muri.

A doua zi după Paşti, regele luă parte la atacul oraşului Hesdin, care se revoltase. Dar cum deocamdată nu avea şanse să ocupe acest oraş, îl lăsă şi se îndreptă spre Calais, de unde — ajutat de englezi — urmărea să pună mîna pe Dunkerque. De fapt Mazarin încheiase acea alianţă cu Cromwell numai ca să-i sperie pe spanioli. Dunkerque fu într-adevăr cucerit în ziua de 14 iunie, dar bucuria prilejuită de acest eveniment fu întunecată de îmbolnăvirea regelui. În 22 iunie, pe trupul acestuia apăru o erupţie ciudată, care începu să facă progrese atît de rapide, încît la un moment dat îi puse în primejdie viaţa. În sfîrşit, după mai multe zile de zăcere, medicii putură anunţa că regele era în afară de orice pericol. De la Fontainebleau — unde fusese adus în timpul bolii — de îndată ce se făcu bine, Ludovic se îndreptă spre Paris. Aici nu stătu prea mult, fiindcă regina îl obligă să facă o călătorie la Lyon. Această călătorie avea un scop mărturisit şi unul nemărturisit. Scopul mărturisit era să-l prezinte pe rege prinţesei de Savoia, iar cel nemărturisit să-l determine pe regele Spaniei să-şi dea fata după Ludovic. Plecarea a fost fixată în 25 octombrie.

În cele cîteva luni care se scurseseră de la sosirea regelui în Capitală şi pînă la plecarea sa la Lyon, Curtea o ţinuse numai în serbări şi în petreceri. Molière obţinuse aprobarea să joace şi în Capitală, şi piesele sale, pline de vervă şi umor, începură să atragă atenţia Curţii asupra lui, mai ales că micul Baptiste Poquelin tocmise, pentru aceste piese, nişte maşinişti italieni, care făceau adevărate minuni pe scenă. Parisul parcă se mai înfrumuseţase, numărul trăsurilor crescuse uimitor, iar iarmarocul din Saint-Laurent, acel bazar unde găseai tot ce voiai, strălucea în fiece noapte, iluminat de sute de făclii ; în sfîrşit,

totul în Paris începuse să prevestească acea epocă strălucitoare care a inundat, ca un torent de lumină, perioada de mijloc a domniei lui Ludovic al XIV-lea.

În 25 octombrie, Curtea Franței plecă la Lyon, unde ajunse în 23 noiembrie ; în 28 a aceleiași luni sosi în oraș și Curtea din Savoia. La vestea că prințesele se apropiau, Mazarin le ieși în întîmpinare cale de două leghe, ducele de Anjou, o leghe, iar regina și regele doar o jumătate de leghe. Cînd trăsura ajunse la doi pași de rege, se opri, iar prințesa de Savoia, căreia i se mai spunea și Doamna Regală, coborî împreună cu cele două fete ale sale ; căci pe lîngă Margareta, o luase cu sine și pe fata cea mare, Luisa, care fusese măritată și care acum era văduvă. Regele le salută pe toate trei și o privi îndelung pe cea care urma să-i fie destinată ; Ana de Austria îl trase deoparte și-l întrebă cum îi place.

— E drăguță, zise regele, și lucru cu totul neobișnuit, seamănă leit cu portretele trimise. E puțin cam oacheșă, dar asta n-o împiedică să fie drăguță.

În tot acest timp, Mazarin făcea tot ce putea ca vestea călătoriei lui Ludovic la Lyon să ajungă la Madrid și să pătrundă în palatul Escurial. Și ajunse. Cînd Filip al IV-lea auzi că Ludovic era pe cale să se însoare cu prințesa de Savoia, începu să strige plin de mînie :

— *Esto no puede ser, y no serra !* (Acest lucru nu-i cu putință și nici nu va fi vreodată) !

Chemîndu-l de îndată pe Antonio Pimentelli la el, îl trimise val-vîrtej în Franța, încît bietul ambasador, luat pe nepregătite, trebui să plece fără pașaport. Gonind ca un nebun, Pimentelli se îndreptă spre Lyon și, în vreme ce regele, regina, cardinalul și cele trei principese de Savoia intrau în oraș pe o poartă, el intra pe cealaltă ; chiar în aceeași seară îi ceru o audiență lui Mazarin. Cînd îl zări, cardinalul strigă :

— Ori regele te-a alungat din Spania, ori vii să ne-o oferi pe infantă !

— Vin să v-o ofer pe infantă, domnule, zise ambasadorul, și iată aici scrisoarea prin care sînt împuternicit să discut cu dumneavoastră amănuntele acestei căsătorii.

Nebun de bucurie, Mazarin dădu fuga la regină, pe care-o găsi singură, visătoare și melancolică.

— Veşti bune, doamnă, strigă el, veşti bune !

— Ce anume ? întrebă regina. Se va încheia pacea ?

— Mai mult, doamnă, mai mult, răspunse Mazarin, căci aduc majestății-voastre și pacea și pe infantă !

Acest eveniment avu loc în 29 noiembrie și cu această veste atît de îndelung așteptată se încheie anul 1658.

Capitolul XXXI

1658 — 1659

Renunțarea la proiectul de căsătorie cu prințesa de Savoia. — Bucuria regelui. — Reprezentația piesei Oedip. **La Fontaine. — Bossuet. — Racine. — Boileau. — Planul unui tratat între Franța și Spania. — Plecarea Mariei Mancini. — Curtea pleacă în sudul Franței. — Conferințele din Insula Fazanilor. — Tratatul Pirineilor. — Întoarcerea lui Condé. — Moartea lui Gaston de Orléans. — Sfîrșitul ultimei Fronde.**

După cincisprezece zile Curtea se întoarse la Paris. Doamna Regală, căreia Ana de Austria îi mărturisise cinstit de ce anume venise Pimentelli, se înapoie în Savoia, cu făgăduiala formală că dacă regele n-o va lua totuși de nevastă pe infantă, se va însura cu Margareta.

Cît despre Ludovic, el n-a văzut în această răsturnare de planuri, decît întîrzierea însurătorii sale, lucru ce l-a bucurat nespus, fiindcă se putea întoarce nestingherit la nepoata cardinalului.

Tot cam pe atunci, bătrînul Corneille isprăvise piesa *Oedip*, care se reprezenta cu deosebit succes la Palatul Bourgogne, în vreme ce Molière se instalase împreună cu trupa sa — sub protecţia ducelui de Anjou — la palatul Petit-Bourbon. Tot în acea epocă începeau să se afirme doi oameni foarte diferiţi unul de călălalt : primul era Jean de La Fontaine, care venea din Château-Thierry, celălalt, Bossuet, care provenea din Metz. Mari nădejdi se puneau în acea vreme şi în alţi doi tineri, care se numeau, unul, Racine, iar celălalt Boileau. Tot pe atunci au apărut primele două părţi ale romanului *Clélia* de domnişoara de Scudéry, care s-a bucurat de un succes răsunător.

În vremea asta, don Antonio Pimentelli, ascuns în locuinţa lui Mazarin, pregătea împreună cu cardinalul clauzele tratatului menit să asigure pacea Europei ; căci Franţa începuse, în sfîrşit, să capete şi ea o anumită importanţă printre statele europene ; dar cum tratatul trebuia neapărat să se încheie printr-o conferinţă între primii miniştri ai Spaniei şi ai Franţei, se hotărî ca această conferinţă — între Mazarin şi don Louis de Haro — să aibă loc la frontierele celor două ţări, urmînd să se stabilească mai tîrziu dacă se vor întîlni pe pămînt francez sau spaniol.

Mai înainte însă de această conferinţă, Mazarin avea de rezolvat o problemă personală. Ca să nu mai fie acuzat nici de Curte, nici de regină că vrea s-o vadă pe nepoată-sa pe tronul Franţei, se hotărî s-o despartă pe Maria de rege şi să smulgă din inima celor doi tineri, dacă nu dragostea, cel puţin nădejdea că vor fi vreodată unul al altuia. Poate că Mazarin s-ar fi făcut luntre şi punte s-o mărite pe Maria

cu Ludovic, dacă la mîna regelui n-ar fi candidat decît două prințese mai sărăcuțe — prințesa de Savoia și prințesa Portugaliei — care nu aduceau Franței cine știe ce avantaje. Cînd însă apăru Pimentelli cu oferta lui grandioasă și îndelung visată de cardinal, acesta, întrevăzînd uriașele avantaje pe care le-ar avea Franța în urma acestei căsătorii, renunță la măruntele sale ambiții personale și făcu tot ce putu pentru transpunerea în fapt a acestui îmbietor proiect. Așa că, înainte de a se duce la conferința cu ministrul spaniol, cardinalul o urcă pe tînăra și disperata Maria, într-o caleașcă, împreună cu cealaltă nepoată a sa, Hortensia, și porunci ca amîndouă să fie duse la Brouage. După asta, plecă și el la conferință, însoțit de doi arhiepiscopi, patru episcopi, trei mareșali ai Franței și numeroși seniori din cele mai nobile familii ale țării. Conferința urma să aibă loc în Insula Fazanilor. În ziua în care Mazarin ajunse în Saint-Jean de Luz, Curtea părăsi palatul din Fontainebleau și se îndreptă spre sud, ca să fie cît mai aproape de cardinal.

Negocierile din Insula Fazanilor durară mult ; mai întîi, fu întoarsă pe toate fețele o problemă asupra căreia cei doi miniștri nu se puteau pune de acord : și anume reintegrarea prințului de Condé în toate funcțiile sale și redobîndirea bunurilor. Pe urmă, se discută îndelung asupra fiecărui oraș care trebuia anexat sau cedat. Mazarin, cu finețea și tenacitatea lui italienească, îi ținu piept cu o dîrzenie nemaipomenită vajnicului don Louis de Haro și, deși își dădu seama că aceste discuții epuizante îi ruinează sănătatea, nu se lăsă pînă nu duse cu bine la capăt acest tratat — numit mai tîrziu Tratatul Pirineilor — de o importanță capitală pentru Franța.

Tratatul avea o sută douăzeci și patru de articole prin care se stipula o pace fermă și durabilă, o alianță perpetuă, privilegii și libertăți comerciale egale. Franța

își păstra aproape toate orașele cucerite în Țările-de-Jos : Arras, Bapaume, Hesdin, Liliers, Béthune, Lens, comitatul Saint-Paul, Artois.

În Flandra, căpăta orașele Gravelines, Bourbourg și Saint-Venant ; în Hainaut — Landrecies și Quesnoi ; în Luxembourg — Thionville, Montmedy, Dampvilliers, Yvoy, Chavancy și Marville. În sfîrșit, Spania, îi ceda orașele Roussillon și Conflins. La rîndul ei, Franța, trebuia să cedeze : Țărilor-de-Jos — Ypres, Dixmude, Furnes, Merville, Menin, Comines, Bergnes și Bassée ; comitatului Bourgogne — Bleterans, Saint-Amour și Joux ; Italiei — Valencia și Mortara ; Spaniei — Roies, Trinité, Cadagnes, Bastida, Ripol și comitatul Cerdagne.

Cît despre prințul de Condé, acesta, căindu-se de purtarea sa și făgăduind să se supună și să-l asculte pe rege, s-a hotărît ca, după ce-și va dizolva armata, să se întoarcă în Franța, unde urma să-și recapete averea și demnitățile. În sfîrșit, garanția înțelegerii și a bunei amiciții care trebuiau să se statornicească pe viitor între cele două state era infanta Maria-Tereza, fata regelui Spaniei. Tratatul, în două exemplare, a fost semnat de fiecare ministru, pe masa sa ; contractul de căsătorie s-a semnat pe masa lui don Louis de Haro, ca să i se facă miresei cinstea de a se fi măritat la ea acasă. Prin acest contract i se dădea infantei o zestre de cinci sute de mii de scuzi de aur, plătibilă în trei rate, în schimbul căreia Maria-Tereza renunța la orice pretenție asupra succesiunii la tron sau asupra vreunui bun al părinților sau al fratelui ei. Cununia a fost fixată pentru luna mai 1660.

Retrasă la Toulouse, Curtea Franței aștepta sfîrșitul negocierilor. După trei luni de zile petrecute în Insula Fazanilor, Mazarin sosi și el în acest oraș ; era zdrobit de oboseală și bolnav ; căci, în ciuda gutei de care suferea, fusese obligat să lucreze cu ministrul spaniol cîte zece-

douăsprezece ore pe zi, într-un climat foarte puțin prielnic sănătății sale. După ce petrecu o săptămînă la Toulouse, cardinalul, împreună cu regele și cu regina, plecară la Aix. În ziua în care Curtea porni din Toulouse, prințul de Condé părăsi și el orașul Bruxelles, împreună cu soția, fiul și fiica sa ; la Coulommiers fu întîmpinat de sora sa, ducesa de Longueville. Aflînd că frate-său ajunsese la Lambèse, prințul de Conti îi ieși și el înainte, însoțit de mareșalul de Grammont, și amîndoi îl conduseră pe faimosul rebel la Aix, în fața regelui. La cîteva zile după înapoierea lui Condé, în 2 februarie 1660, muri la Blois Gaston de Orléans, în vîrstă de șaizeci și doi de ani.

Pe parcursul acestei povestiri, am arătat în nenumărate rînduri ce fel de fire avusese Domnul ; toți cei care se încrezuseră în el sfîrșiseră unii în exil, alții în pușcărie, alții în mormînt. Moartea lui Gaston n-a făcut deloc zarvă și n-a îndurerat pe nimeni. Fiică-sa — Marea Domnișoară — cu care era în proces, nu l-a regretat ; regele, care vedea în el un rival la tron, l-a regretat și mai puțin ; nu l-au regretat nici chiar cei mai intimi prieteni ai săi, căci fiecare avea să-i reproșeze cîte o lașitate sau cîte o trădare.

Dealtfel, Curtea era în acel moment cu ochii ațintiți asupra tinerei infante a Spaniei. Fronda se sfîrșise exact ca acele piese ale lui Molière care începeau să fie foarte la modă, adică printr-o căsătorie.

Ceea ce se petrecu de asemenea fără comentarii fu supunerea deplină în fața regelui a prințului de Condé, ultimul reprezentant al unor seniori turbulenți și rebeli din Evul Mediu. Triumful lui Ludovic al XIV-lea asupra lui a fost triumful monarhiei absolute asupra feudalității. Nu s-au înfruntat doi oameni, ci două principii : unul dintre ele a fost înfrînt pentru totdeauna.

Capitolul XXXII

1660 — 1661

Nunta regelui. — Portretul tinerei regine. — Reîntoarcerea familiei regale la Paris. — Restabilirea regalităţii în Anglia. — Boala lui Mazarin. — Regretele cardinalului. — Ultimele sale momente. — Moartea. — Testamentul lui Mazarin. — Aprecieri asupra acestui ministru. — Ambiţia şi avariţia sa.

În 3 iunie 1660, don Louis de Haro se însură — în numele lui Ludovic al XIV-lea şi în prezenţa episcopului de Frejus — cu infanta Maria-Tereza, fiica regelui Filip al IV-lea al Spaniei. Căsătoria a avut loc în biserica din Fontarabie. Regele avea douăzeci şi doi de ani, soţia lui era mai mică decît el doar cu cîteva luni. A doua zi după nuntă, regele Spaniei, Ana de Austria şi infanta se îndreptară spre Insula Fazanilor. Cu acest prilej, pavilionul în care discutaseră Mazarin şi don Louis de Haro, fusese împodobit cu un fast neînchipuit. Regina sosi prima, însoţită de două doamne de onoare şi de ducele de Anjou. Întrevederea dintre frate şi soră fu gravă şi demnă. Ana de Austria voi să-l sărute pe Filip ; dar acesta se ţinu atît de ţeapăn, încît regina nu izbuti cu nici un chip să-l îmbrăţişeze ; trecuseră mai bine de patruzeci şi cinci de ani de cînd fratele şi sora nu se mai văzuseră.

Don Louis îi aduse un jilţ stăpînului său ; doamna de Flex aduse şi ea unul reginei. Scaunele fură aşezate de o parte şi de alta a liniei trasă pe parchetul pavilionului şi care simboliza graniţa dintre cele două ţări. Infanta se aşeză pe două perne lîngă tatăl ei. După cîteva minute, Mazarin întrerupse banala discuţie dintre cei doi regi,

anunțîndu-i că dincolo de ușă *„aștepta cineva care dorea grozav ca ușa aceea să se întredeschidă"*. Ana de Austria surise și-l întrebă pe fratele ei *„dacă îngăduia celui de afară să calce legile de fier ale etichetei spaniole"*. Regele făcu un semn din cap că îngăduia. Atunci Mazarin și don Louis se duseră să deschidă ușa. În pragul pavilionului își făcu apariția Ludovic al XIV-lea. Era mai înalt cu un cap decît cei doi miniștri, tînăr, frumos, elegant. După ce se uită bine la Maria-Tereza — pe care abia acum avea îngăduința s-o vadă — salută și se retrase.

— *Lindo hierno* (Frumos ginere) ! spuse Filip.

— Sire, zise Ana de Austria, îmi dai voie s-o întreb pe nepoata mea dacă i-a plăcut tînărul ?

— Încă n-a sosit vremea ! i-o curmă Filip.

— Și, mă rog, cînd va sosi această vreme ?

— Mai încolo... După ce vom ieși din pavilion...

Afară, mareșalul de Turenne îl iscodea pe Ludovic :

— Ei bine, majestatea-voastră e mulțumită ?

— Foarte mulțumită ! La început m-au speriat grozav pieptănătura aceea înfricoșătoare și rochia nespus de ciudată, dar, după ce m-am uitat mai cu atenție, am văzut că prințesa e foarte frumoasă și mi-am dat seama că nu-mi va fi deloc greu s-o iubesc.

Într-adevăr, Maria-Tereza era micuță, dar bine făcută. La ea te izbeau mai ales ochii și albeața tenului ; ochii îi avea albaștri ca cerul, strălucitori și nespus de blînzi ; obrajii — puțin cam prea cărnoși — erau albi și plini de prospețime ; gura — deși cam mare — era frumoasă și roșie ca cireașa ; părul blond, de un blond argintiu, care se potrivea de minune cu tenul acela alb și strălucitor.

În 9 iunie, episcopul de Bayonne celebră și el cununia, de astă dată după tipicul franțuzesc și, în aceeași seară, tînăra regină părăsi apartamentul soacrei sale și se mută în cel al regelui. Din acel moment, Ana de Austria căpătă

titlul de regina-mamă. În 15 iunie, Curtea părăsi localitatea Saint-Jean-de-Luz și se îndreptă spre Paris.

În timpul pregătirilor acestei căsătorii, în Anglia avură loc mari schimbări. Cromwell murise în 13 septembrie 1658 iar în 19 mai 1660, în vreme ce Curtea Franței se afla la Saint-Jean-de-Luz, fiul lui Carol I își recăpătă tronul. Era acel timid prinț de Galles, care se îndrăgostise de Domnișoara și pe care Gaston îl refuzase, pentru că era sărac și — după părerea sa — n-avea perspective să ajungă rege. Tot cam pe atunci începu să se înrăutățească și boala lui Mazarin. Zdrobit de oboseala acumulată în Insula Fazanilor, cînd ajunse la Sibourre boala îl trînti la pat. La Fontainebleau, unde fu adus în litieră, se declanșă un nou atac al gutei. Deși grav bolnav, ajunse totuși cu bine la Luvru, unde ținu morțiș să dea o serbare în cinstea însurătorii regelui. Tocmai poruncise să se decoreze galeria portretelor cu niște brocarturi de aur pe fonduri roșii și verzi, cînd izbucni un incendiu. Focul distruse mai întîi tavanul pictat de Fremine, care-l înfățișa pe Henric al IV-lea în chip de Zeus trăsnindu-i pe titani, apoi înghiți, rînd pe rînd, toate portretele regilor aflate în acea galerie, pictate de Janet și Porbus. Focul acesta i-a dat cardinalului o lovitură de moarte : căci n-a ars numai galeria portretelor, ci și întregul său apartament, plin cu cele mai rare și mai frumoase comori de artă. Mai mult mort decît viu, a fost dus de îndată la Palatul Mazarin, unde a fost chemat Guénaud, medicul său. După ce l-a consultat împreună cu alți doisprezece confrați ai săi, Guénaud s-a apropiat de cardinal și i-a spus :

— Monseniore, vreau să fiu sincer cu eminența-voastră... Putem să vă mai prelungim zilele, dar de vindecat nu vă mai putem vindeca. Așa că pregătiți-vă de marea încercare. Dacă vreunul din confrații mei vă va da speranțe, să știți că vă minte !

Cardinalul îl ascultă calm, apoi spuse :

— Guénaud, din moment ce te-ai apucat să-mi spui adevărul, atunci te rog să fii bun și spune-mi-l pînă la capăt... Cît crezi că mai am de trăit ?

— Cel mult două luni.

— E deajuns, răspunse cardinalul. Vino să mă mai vezi din cînd în cînd, și profită de timpul care mi-a mai rămas ca să-ți rotunjești averea. Pentru că ai fost sincer cu mine, cere-mi ce vrei și te voi ajuta.

După această discuție, Mazarin se închise în cabinetul său și începu să se pregătească de moarte.

Cu vreo șapte, opt zile înainte de a se sfîrși, îl apucă o toană ciudată : porunci să fie ras, să i se potrivească mustața, să fie dat cu pudră pe față și cu roșu pe obraji. Apoi le spuse slugilor să-l urce în lectică și să-l scoată la plimbare în grădină, deși afară era încă destul de frig, fiind abia începutul lui martie. Primul om pe care-l întîlni fu Condé. Prințul rămase uluit cînd îl văzu dichisit astfel ; apoi le spuse celor din preajma sa :

— Ca un fățarnic a trăit, ca un fățarnic vrea să moară !

După cîțiva pași, Mazarin se întîlni cu Nogent-Bautru, care apropiindu-se de el, îi spuse ironic :

— Vai, ce bine arată eminența-voastră ! Ar trebui să vă fardați mai des, zău așa !

Izbit drept în inimă de aceste vorbe răutăcioase, Mazarin porunci să fie dus imediat în casă și așezat în pat. Auzind că e pe ducă, regele veni să-l vadă și să-i ceară ultimele sfaturi.

— Sire, îi spuse Mazarin, aveți grijă să vă respectați întotdeauna, și atunci vă vor respecta și ceilalți ; să nu vă mai luați un alt ministru, ci să vă folosiți în orice treabă de domnul de Colbert, care este un om foarte deștept și foarte devotat...

Înainte de a muri, hotărî să-și rostuiască și ultimele două nepoate care-i mai rămăseseră nemăritate : pe cea mai

mare, Maria Mancini — cea pe care-o iubise regele — o logodi cu don Lorenzo Colonna, conetabilul Neapolelui ; pe cea mică, Hortensia, o logodi cu fiul mareşalului de La Meilleraie, care renunţă la numele său pentru a şi-l lua pe cel de duce de Mazarin. Această ultimă nepoată, pe care Mazarin o obligase să trăiască într-o sărăcie vecină cu mizeria, aproape că înnebuni de bucurie cînd — după logodnă — unchiul ei o pofti să treacă în cabinetul său şi să-şi vadă trusoul. În afară de trusou, se mai afla acolo un coş cu zece mii de pistoli de aur, adică mai bine de o sută de mii de livre. Chemîndu-şi imediat sora, începură să-şi îndese prin buzunarele rochiei pumni întregi de aur ; apoi, cum pe fundul coşului mai rămăseseră vreo trei sute de ludovici, deschiseră ferestrele şi-i aruncară în curtea palatului, strigînd cît le ţinea gura slugilor ce se repeziseră să adune banii :

— *Crepa adesso ! Crepa adesso !* (Acum n-are decît să crape !)

Cardinalul auzi vorbele celor două nerecunoscătoare şi simţi un cuţit în inimă. Cu atît mai mult cu cît uriaşa sa bogăţie, de care-şi dădu seama abia acum, pe patul de moarte, începu să-l sperie pînă şi pe dînsul. Şi cardinalul Richelieu fusese bogat, dar el provenea dintr-o familie nobilă şi avută, aşa că averea sa nu mira pe nimeni. Mazarin însă, fiul unui pescar sărac lipit, fu aproape înfricoşat să afle că, în clipa morţii sale, avea de lăsat familiei mai bine de patruzeci de milioane de livre. Confesorul său, un biet călugăr teatin, speriat de cifra auzită, îl sfătui pe cardinal să restituie tot ceea ce agonisise pe căi necinstite.

— Eşti nebun ? strigase Mazarin. Apoi, luîndu-l gura pe dinainte, adăugă : În cazul ăsta ar trebui să restitui tot, pînă la ultimul bănuţ... Apoi, venindu-şi în fire, spuse : Să vină imediat domnul Colbert la mine ! E om isteţ, o să găsească el un mijloc ca să mă scoată din încurcătură !

Colbert era, precum se știe, supusul credincios al cardinalului și omul pe care acesta îl recomandase în chip stăruitor regelui. Cînd Colbert sosi, Mazarin îi mărturisi teama că averea sa fiind mult prea mare, putea fi confiscată de stat și atunci toate rudele sale ar fi rămas pe drumuri. Colbert îl sfătui să doneze tot ce avea regelui, iar acesta, conform obiceiului, trebuia să refuze donația. După asta, putea face cu banii ce voia, căci nimeni nu mai avea dreptul să se amestece în averea lui. Lui Mazarin sfatul i se păru bun, așa că în 3 martie 1661 făcu actul de donație, bineînțeles fără să arate la cît anume se ridica această avere. Dar iată că zilele începură să treacă și regele nu dădea nici un semn de refuz. Mazarin, mai mult mort decît viu, se lamenta ca un disperat, frîngîndu-și mîinile :

— Vai, biata mea familie ! Vai, bieții mei nepoți ! Vor rămîne muritori de foame !

În sfîrșit, după vreo șase zile, Colbert îi aduse la cunoștință cardinalului că regele refuzase donația, îngăduindu-i muribundului să dispună cum voia de bunurile sale. Cardinalul, bucuros, își scoase de sub pernă testamentul și i-l înmînă lui Colbert. Dar chiar în clipa aceea cineva bătu la ușă. Valetul se duse să-i spună musafirului că monseniorul se simțea rău și că nu primea pe nimeni.

— Cine era ? îl întreabă Mazarin pe valet cînd acesta se întoarse.

— Domnul de Tubeuf, președintele Camerei Conturilor.

— Nerodule, ce-ai făcut ? strigă Mazarin. Îmi datora niște bani și poate că tocmai venise să mi-i aducă ! Du-te repede după el și cheamă-l îndărăt !

Mazarin nu se înșelase ; într-adevăr, domnul de Tubeuf venise să-i aducă cei o sută de pistoli pe care i-i datora. Seara, cardinalul simțindu-se rău, fu împărtășit. La ora două noaptea, abia mai suflînd, întrebă cît e ceasul. Peste o jumătate de oră, își dădea sfîrșitul. Era în 9 martie

1661 și intrase în cel de al șaizeci și doilea an al vieții sale : trăise doar cu puțin mai mult decît Richelieu, după ce, timp de optsprezece ani, fusese tot atît de atotputernic ca și el.

Dimineața, regele își chemă dădaca și-o trimise să vadă cum se mai simțea cardinalul.

— Majestate, monseniorul a murit, spuse aceasta întorcîndu-se.

Ludovic îi chemă imediat pe Letellier, pe Fouquet și pe Lionne și le spuse :

— Domnilor, v-am chemat să vă spun că dacă pînă acum răposatul cardinal s-a ocupat de treburile mele, din clipa asta mă voi ocupa singur de ele. Domniile voastre mă veți ajuta doar cu sfatul și numai atunci cînd vi-l voi cere.

Averea lăsată de cardinal era imensă : conform testamentului, trecea de cincizeci de milioane de scuzi. Principalul său moștenitor era marchizul Armand-Charles de La Meilleraie, duce de Mazarin, căruia îi revenea tot ceea ce avea să rămînă după plata unor legate speciale. Averea acestuia, după ce a fost degrevată de acele legate, s-a ridicat la mai bine de treizeci și cinci de milioane de scuzi, adică o avere aproape regească. Prințesa de Conti a primit două sute de mii de scuzi ; celelalte patru nepoate ale sale — prințesele de Modena, de Vendôme, de Soissons și conetabila de Colonna, fiecare cîte două sute de mii de scuzi ; nepotul său Mancini primi ducatul de Nevers, nouă sute de mii de livre, bani lichizi, rentele din Brouage, jumătate din mobilele sale din Paris și toate bunurile din Roma ; mareșalul de Grammont primi o sută de mii de livre ; sora sa, doamna Martinozzi, optsprezece mii de livre pe lună, pensie viageră.

Regele primea două cabinete mari, cu o mulțime de saloane, încă neterminate, regina-mamă, un diamant estimat la un milion de livre, regina-tînără, un buchet de

diamante, fratele regelui, şaizeci de mărci de aur, o tapiserie foarte scumpă şi treizeci de smaralde. Lui don Louis de Haro, ministrul Spaniei, Mazarin îi dărui un minunat tablou de Tiţian, contelui de Fuensaldagne, un orologiu mare într-o cutie de aur, sanctităţii-sale Papa, şase sute de mii de livre destinate războiului cu turcii, iar săracilor, şase mii de livre. În sfîrşit, Coroanei, optsprezece diamante mari, care de atunci s-au numit „mazarini" şi care au fost aşezate alături de cele cinci diamante Medicis, de cele patru diamante Valois, de cele şaisprezece Bourbon, de cele două Navarra şi de diamantele Richelieu. Dar nu numai aceste diamante au căpătat numele lui Mazarin. Cardinalul, l-a obligat pe marchizul de la Meilleraie să-i poarte numele, a dat, de asemenea, numele său palatului pe care l-a construit (Palatul Mazarin) apoi jocului de cărţi inventat de el şi pateului care-i plăcea la nebunie.

După cum s-a putut vedea, dacă aţi urmărit cu oarecare atenţie această istorisire, ambiţia şi avariţia erau pasiunile predominante ale cardinalului. Ca să-şi satisfacă ambiţia, a trădat Franţa, ca să-şi satisfacă avariţia, a ruinat-o ; şi cu toate astea, în ciuda acestor reproşuri meritate, nici un ministru străin, nici chiar unul francez n-au făcut ceea ce a făcut Mazarin pentru patria sa adoptivă.

Am spus că a trădat Franţa. Şi iată cum : într-o zi Brienne, trimis să caute o hîrtie în caseta cardinalului, a dat peste această înţelegere scrisă :

„Prin acest act, regele Spaniei mi-a făgăduit să nu se opună la alegerea mea ca Papă, după moartea lui Alexandru al VII-lea, cu condiţia ca eu să-l determin pe regele Franţei să se mulţumească cu oraşul Avesne în loc de Cambrai, pe care-l voi obliga să-l restituie Spaniei". Din păcate, moartea nu i-a dat răgaz lui Mazarin să-şi pună în practică ambiţiosul său plan ; Alexandru al VII-lea, care a fost ales Papă în 7 aprilie 1655, a murit abia în 2 mai 1667, adică la şase ani după cel care rîvnea să-i ia locul.

Cît despre avariția cardinalului, ea a fost într-adevăr proverbială, și ăsta a fost cel mai mare reproș pe care i l-au făcut și prietenii și dușmanii. A murit urît de toată lumea : de regină, care i-a reproșat ingratitudinea, de rege, care i-a reproșat avariția, de popor, care i-a reproșat sărăcia și ruina sa. Epigramele care l-au urmărit toată viața nu l-au cruțat nici după moarte. Iată, de pildă, două dintre ele :

„Cea de-a doua Eminență zace colo, în pămînt...
De a treia, ne păzească pe vecie Domnul sfînt !"

„Ici zace cardinalul sub piatra de mormînt :
De treci pe-aici ferește-ți și pungă și veșmînt !"

Acum, să lăsăm deoparte încrîncenările epocii și urile partidelor și să-l judecăm pe Mazarin din punct de vedere al rezultatelor obținute și nu al metodelor folosite. Mazarin a continuat în afara granițelor politica lui Henric al IV-lea, adică slăbirea casei de Austria. Pentru a ajunge la acest rezultat, orice mijloc i s-a părut bun : ateu în politică, materialist în afacerile de stat, el n-a nutrit nici ură, nici simpatie, nici antipatie, nici dragoste. Cine-i sprijinea planurile îi era aliat, cine nu, dușman. În ochii lui, mai presus de orice, mai presus chiar decît regele, a fost binele țării. Cromwell putea să-l ajute la slăbirea casei de Austria, Cromwell putea să-i dea șase mii de oameni ca să recucerească orașele Montmédy, Mardick și Saint-Venant : încheie deci un tratat cu Cromwell. Ca preț al acestei alianțe, Cromwell cere ca prinții englezi legitimi să fie alungați din Franța. Mazarin îi alungă pe prinți și n-o păstrează decît pe nepoata lui Henric al IV-lea. E avar cu oamenii, dar nu și cu țara. Cînd trebuie să-i cumpere pe dușmanii Franței, aurul se revarsă în valuri. În timpul ministeriatului său, războiul a continuat cu rîvnă în Țările-de-Jos, în Italia și în Catalonia. Dar în vreme

ce generalii săi îi bat pe spanioli și pe imperiali, agenții săi duc tratative la Amsterdam, la München, la Madrid și la Bruxelles ; afacerile mari însă le discută personal ; la conferințele din Insula Fazanilor, don Louis de Haro aduce cu sine șase din cele mai luminate capete ale Spaniei ; Mazarin vine singur, face față tuturor, discută paragraf cu paragraf, frază cu frază, cuvînt cu cuvînt, un tratat cu o sută douăzeci și patru de articole, luptă trei luni de zile cu cei mai mari politicieni ai epocii, ține piept la douăzeci și patru de întrevederi de cîte cinci, șase ore fiecare și asta unde ? Pe o insulă unde te năucește zgomotul apelor și unde te sufocă miasmele mlaștinilor. Aici, pe această insulă, semnează tratatul cel mai avantajos pe care l-a semnat vreodată Franța, asigură pacea Europei, tulburată vreme de cincizeci de ani ; și, ca și cum și-ar fi pus tot sufletul și toată vlaga trupului în acest tratat, vine să moară la Paris, chiar în clipa în care regele, în culmea bucuriei, anunță că Franța va fi în curînd binecuvîntată cu un moștenitor.

Înlăuntrul țării Mazarin continuă politica lui Richelieu, adică luptă din răsputeri pentru tripla prăbușire a feudalității, a Bisericii și a Parlamentului. Feudalitatea se prăbușește în ziua în care atotputernicul senior, prințul de Condé, cere iertare și se supune regelui Franței ; Biserica își recunoaște neputința acceptînd ca Retz să fie închis și mai apoi exilat ; iar Parlamentul zdrobit, risipit, umilit, este învins pentru totdeauna, în clipa în care regele, în costum de vînătoare, și-a pus biciul pe grumazul său. Și în spatele tuturor acestor succese stă el, Mazarin ; Mazarin cel condamnat de două ori la moarte, Mazarin pe capul căruia s-a pus un preț fabulos, Mazarin ale cărui bunuri au fost vîndute la mezat, Mazarin proscrisul, insultatul, batjocoritul, care s-a întors să moară în Franța, mai atotputernic ca niciodată, mai bogat decît regele, detestat — e adevărat — de popor, de familie și de rege, dar care a

dăruit Franței pacea, familiei sale bogății colosale, lui Ludovic un regat solid și puternic, din care orice opoziție parlamentară, ecleziastică și feudală fusese nimicită pentru totdeauna.

Atunci de unde această ură, această reprobare generală împotriva lui ? De ce geniul său este calomniat, capacitatea sa contestată, strălucitele sale rezultate negate de contemporanii săi ? Secretul constă în aceste trei cuvinte : *Mazarin era avar.*

Or, mîna care ține sceptrul trebuie să fie întotdeauna larg deschisă : zeii nu trebuie să fie numai înimoși ci și darnici.

Capitolul XXXIII

1661

Letellier. — Lyonne. — Fouquet. — Firea lor. — Colbert și comoara. — Ludovic al XIV-lea la douăzeci și trei de ani. — Filip de Anjou, fratele său. — Retragerea Anei de Austria. — Regina-mamă a Angliei se întoarce în Franța. — Căsătoria lui Filip de Anjou. — Portretul doamnei Henriette. — O zi din viața lui Ludovic al XIV-lea. — Domnișoara de La Vallière. — Serbarea de la Vaux. — Călătoria la Nantes. — Arestarea lui Fouquet. — Ura contra lui Colbert.

Am arătat cum, imediat după moartea lui Mazarin, Ludovic al XIV-lea îi chemase pe Letellier, Lyonne și Fouquet și le declarase că de-acum încolo își va cîrmui singur țara. Să spunem cîteva cuvinte despre acești trei slujitori ai răposatului cardinal, rezervîndu-ne dreptul ca

despre Colbert — recomandat cu atîta căldură regelui — să vorbim ceva mai tîrziu.

Michel Letellier, nepotul unui consilier de la Curtea împozitelor, era unul dintre acei oameni față de care natura se arată uneori mult prea darnică : Letellier era un bărbat înalt, frumos, cu un chip atrăgător, cu ochi limpezi și strălucitori, cu un aer sincer și deschis, care plăcea tuturor. Extrem de atent și de politicos, era vesel și ușor insinuant, își cîntărea fiecare cuvînt și dădea întotdeauna impresia că ar fi foarte abil și ascuțit la minte, chiar dacă de cele mai multe ori nu era. Curajos și foarte inteprinzător în treburile statului, cu neputință de abătut de la ideile sale — cînd își punea ceva în cap nu se lăsa pînă nu-și realiza planul — Letellier era totuși un timid și nu disprețuia niciodată un dușman, oricît de neînsemnat ar fi fost acela ; iată pe scurt portretul modestului tată al orgoliosului Louvois.

Hugues de Lyonne, gentilom din Dauphiné, era net superior colegului său Letellier ; avea un foarte ascuțit simț al afacerilor, era activ și pătrunzător. Cardinalul Mazarin îl folosea adesea ca negociator în discuțiile diplomatice, unde căpătase o asemenea faimă, încît pînă și italienii — a căror iscusință și perfidie în afaceri era unanim recunoscută — se fereau de el ; în rest, îi plăcea să trăiască bine, era risipitor, senzual, cînd de o lene uluitoare, cînd de o activitate fără egal, lăsîndu-se întotdeauna în voia capriciilor, contînd doar pe el și cîștigînd prin ascuțimea minții tot ceea ce pierdea prin indolența trupului. Iată deci cam cum arăta Lyonne, sau mai bine-zis cum ne-a fost el zugrăvit de către abatele de Choisy.

Nicolas Fouquet — un personaj aparte în istorie, atît din pricina averii uriașe cît și a căderii sale neașteptate — avea geniul afacerilor ; financiar îndrăzneț, s-a priceput întotdeauna să scoată bani și din piatră seacă ; jurist strălucit,

obișnuit cu legile, inteligent, manierat, îi cam plăcea adesea să se îmbete cu apă chioară, închipuindu-și că toți cei cărora le făcuse cîndva un serviciu îi erau prieteni statornici și devotați.

În rest, știind să asculte și pricepîndu-se să răspundă — două calități rare ale unui ministru — îi făcea adesea fericiți pe oamenii veniți să-i solicite ajutorul, numai cu cîteva vorbe calde și cu miez, fără să fie nevoit să-și mai deschidă punga. Îi plăcea viața, visa să ajungă prim-ministru și muncea cu măsură, fără să renunțe la nici una din distracțiile sale. Uneori se încuia în cabinetul său și, în vreme ce toți cei din jur îi lăudau rîvna, el ieșea printr-o ușiță dosnică și alerga pe furiș într-o grădiniță unde-l așteptau tot soiul de femeiuști. Generos cu oamenii de litere pe care-i prețuia și-i răsplătea cu mărinimie, prieten cu Racine, La Fontaine și Molière, Mecena lui Lebrun și Le Nôtre, Fouquet se lăuda adesea că el îl călăuzea pe tînărul rege în munca, în distracțiile și-n iubirile sale, trei lucruri pe care — din nefericire pentru ambițiosul ministru — Ludovic înțelegea să și le rezolve singur.

Deci acestor trei oameni le spusese Ludovic — la cîteva ceasuri după moartea cardinalului — cuvintele pe care le-am reprodus mai înainte. Letellier și Lyonne se plecară imediat în fața voinței regale ; Fouquet însă, surîse : avea în mînă finanțele, și cum era obișnuit să-i țină pe toți în frîul lui de aur, era sigur că și regele va nimeri curînd în acest frîu.

Sosind la Luvru, prima persoană pe care Ludovic o văzu în cabinetul său fu un tînăr cu obrajii scofîlciți, cu ochii adînciți în orbite, cu sprîncenele negre și dese, cu un aer cam sălbatic și nu prea plăcut.

Tînărul, care aștepta de mai bine de două ceasuri să-i vorbească regelui, era Jean-Baptiste Colbert, cel care în ultima vreme se ocupase de afacerile bănești ale cardinalului și pe care acesta — murind — i-l recomandase cu

atîta căldură lu Ludovic. Acum, venise să-i spună regelui că Mazarin ascunsese în diverse locuri vreo douăzeci de milioane de scuzi, bani lichizi ; că nevorbind în testamentul său despre aceşti bani, Colbert înţelesese că fuseseră lăsaţi anume ca să umple lăzile goale ale regelui. Ludovic se uită la el uluit, apoi îl întrebă dacă era într-adevăr sigur de cele afirmate. Colbert îi spuse că da şi-i dădu dovezi. Nimic nu-i cădea mai bine lui Ludovic în acel moment decît descoperirea unei asemenea comori, căci ea însemna o totală independenţă faţă de Fouquet. Într-adevăr, Colbert descoperise cinci milioane de scuzi la mareşalul Fabert, două la Brissac, şase la domnul de La Fère, cinci sau şase ascunse la Vincennes. Mai existaseră şi nişte sume considerabile pitite la Luvru, dar aici găsiseră toate ascunzătorile goale. Imediat, Colbert îşi aduse aminte că Bernouin îl părăsise pe Mazarin cu două ceasuri înainte ca acesta să moară şi că, în cele două ceasuri, avusese vreme berechet să fure banii şi să fugă cu ei. Dar chiar şi fără acei bani, Ludovic se trezi dintr-o dată cu o avere de optsprezece sau nouăsprezece milioane de scuzi, devenind unul dintre cei mai bogaţi regi din Europa, cu atît mai mult cu cît nimeni nu ştia încă nimic despre această avere.

De îndată ce Ludovic intră în posesia banilor, primul lucru pe care-l făcu fu să-şi pună la punct toate problemele de etichetă, căci încă din acea epocă începuse să manifeste pentru persoana sa un respect care cu timpul avea să se transforme într-un adevărat cult.

La cei douăzeci şi trei de ani ai săi, era într-adevăr — poate cu excepţia cîtorva lacune în educaţia sa, neglijată dinadins de cardinal — un gentilom desăvîrşit ; bine făcut, purta, ca să fie mai înalt, nişte pantofi cu tocuri foarte mari ; avea un păr frumos, pe care şi-l lăsa pe umeri, aidoma strămoşilor săi din veacuri mai îndepărtate ; nasul îi era mare, dar frumos, gura roşie ca cireaşa, ochii

albaştri aveau o privire pe care se străduia să şi-o fac majestuoasă ; vorbea tărăgănat, dar accentuat, fapt car dădea vorbei o gravitate nepotrivită pentru vîrsta sa Toate aceste caracteristici ieşeau cu atît mai mult în evi denţă, cu cît îl făceau să fie diametral opus fratelui său

Ducele de Anjou era blînd şi efeminat, tipul nobilulu molatic, visător şi romantic, cum erau mai toţi pe vreme dinastiei Valois, seniori care se ilustraseră atît prin cura şi bravură, cît şi prin vicii. Deşi blînd din fire, îndura c greu superioritatea manifestată de Ludovic faţă de toţi ce care-l înconjurau. Copii, cei doi prinţi se înfruntaser adesea ; dar cu anii, mîna de fier a lui Ludovic îl înşfăcas zdravăn pe mezin şi-l silise să se plece în faţa voinţei sale Dealtfel, regele procedase la fel şi cu mama sa, atot puternică în primii ani ai regenţei.

La moartea cardinalului, Ana de Austria crezuse că so sise în sfîrşit momentul să-şi recucerească puterea sub minată o vreme de Mazarin ; dar la primele veleităţi d stăpînă, regele îi spuse şi ei ceea ce le spusese celor tr miniştri, şi anume că ţinea să domnească singur şi că n admitea nici un fel de constrîngere din partea nimănu Regina-mamă încercă o decepţie cumplită, după car se retrase la Val-de-Grâce, unde începu să se ocupe d creşterea florilor. Dealtfel, era destul de bolnavă de boal de care avea să şi moară : cancer la sîn.

Cît despre tînăra regină, deşi era foarte frumoasă regele n-a fost nici măcar o clipă îndrăgostit de ea. Sigu că o trata cu tot respectul cuvenit unei prinţese şi une regine, dar respectul acesta era puţin lucru pentru inim înflăcărată a unei tinere de douăzeci şi trei de ani. Biat regină îşi petrecea mai tot timpul vorbind despre Spani cu regina-mamă. Serbările nu-i plăceau, fiindcă la acel serbări îşi vedea bărbatul *„gata să răscolească acel mi nunat buchet de roze ce se ridica în jurul ei, parcă anum*

ca să-l îndepărteze pe rege de soția lui", după cum ne spune în *Memoriile* sale Bussy Rabutin. La Luvru, începea să se ridice o Curte nouă, care-o făcea din ce în ce mai geloasă pe Maria-Tereza.

Încă de pe cînd trăia, cardinalul Mazarin definitivase proiectul de căsătorie între Filip de Anjou și acea Henriette a Angliei, pe care cardinalul o lăsase fără foc, la Luvru, și căreia regele nu-i dăduse multă vreme nici o atenție. Acum însă Henriette crescuse, avea șaptesprezece ani, iar soarta, i se schimbase și ea, căci între timp prințesa săracă și ocolită de toți devenise sora regelui Angliei. Mama își luase fata cu ea și plecase la Londra. Aici Henriette îl cunoscu pe ducele de Buckingham, fiul celui care fusese îndrăgostit nebunește, pe vremuri, de Ana de Austria. Și iată că acest tînăr, ca un demn urmaș al tatălui său, se îndrăgosti la rîndu-i, nebunește, de tînăra Henriette. În vremea asta, regina-mamă a Angliei era zilnic rugată de Filip de Anjou, prin scrisori tot mai stăruitoare, să se întoarcă în Franța și să i-o dea mai repede pe Henriette de nevastă. Căci Filip, sătul pînă peste cap de tutela fratelui său, voia să se însoare și să trăiască pe picioarele sale. Și iată că regina se întoarse, cu fiică-sa, dar și cu tînărul Buckingham după ea. Filip îi ieși în întîmpinare, însoțit de cel mai bun prieten al său, contele de Guiche. Contele era unul dintre cei mai frumoși, mai bravi și mai eleganți seniori de la Curtea Franței. Buckingham, nebun de gelozie, se dezlănțui împotriva acestui nobil, tot așa cum se dezlănțuise pe vremuri și taică-său, adică cu zarvă mare și cu tămbălău, încît toată povestea ajunse umflată și răstălmăcită la urechile viitorului mire. Cele două regine-mame — a Angliei și a Franței — izbutiră, cu mare greutate, să potolească scandalul, să-l trimeată pe Buckingham val-vîrtej la Londra și să-l însoare pe Filip cu năbădăioasa Henriette. Ludovic îi dădu drept dar de nuntă lui Filip ducatul de Orléans al răposatului său unchi, din

care își păstră însă orașele Blois și Chambord. Începînd din acel moment, Filip de Anjou căpătă numele de Domnul și titlul de duce de Orléans.

Prințesa Angliei, care a jucat în primii ani ai grandorii lui Ludovic al XIV-lea un rol de seamă în viața sa, era demnă de această pasiune ; înaltă și subțire, avea un ten de o rară gingășie, o piele albă ca laptele și obraji ca trandafirii ; ochii îi erau mici, dar nespus de blînzi și de strălucitori, nasul frumos, gura și mai frumoasă, iar dinții, albi și mărunți ca niște perle. Doar chipul îi era puțin cam prelung, ceea ce poate că i-ar fi sporit frumusețea, dacă pe atunci ar fi fost la modă melancolia. Foarte cochetă, se îmbrăca și se coafa cu o eleganță extremă, care se potrivea de minune făpturii sale.

Căsătoria avu loc în 31 martie 1661, la Palatul Regal, de față fiind doar regele, cele două regine-mame, Domnișoara de Orléans și prințul de Condé.

Cam tot în acea vreme, Ludovic impuse la Curte o etichetă, pe care avea s-o respecte cu stricteță pînă la sfîrșitul vieții sale. Se scula întotdeauna la ora opt dimineață, deși uneori i se întîmpla să se culce foarte tîrziu ; părăsind patul reginei, făcea o scurtă rugăciune, apoi începea să se îmbrace. Pe urmă se instala în cabinetul său de lucru, unde n-avea voie să intre decît mareșalul de Villeroy ; la ora zece se ducea la Consiliu unde stătea întotdeauna pînă la unu ; după Consiliu se ducea la slujba religioasă. Timpul care-i rămînea de la ieșirea din capelă și pînă la masă și-l petrecea cu Curtea sau cu regina. După-masă, rămînea încă un ceas sau două în sînul familiei. Apoi se ducea din nou să lucreze cu unul sau altul dintre miniștri săi, dădea audiențe și-i asculta cu răbdare pe toți cei care i se înfățișau ; în sfîrșit, seara și-o petrecea din nou în sînul familiei sau le însoțea pe regina tînără și pe regina-mamă la vreo comedie, la repetiția vreunei piese sau a vreunui balet.

Pe la sfîrșitul lui aprilie, Curtea plecă la Fontainebleau. Tînărul duce de Orléans devenise unul dintre cei mai supuși și mai credincioși slujitori ai regelui. Dar și regele avea o considerație deosebită pentru el și-l ținea în mare cinste. Trecuse cam o lună de cînd se aflau cu toții la Fontainebleau, petrecîndu-și vremea cu plimbări, cu baluri și cu spectacole, într-o caldă și plăcută armonie, cînd iată că această armonie fu zguduită de o criză de gelozie a tinerei regine. Aruncîndu-se la picioarele soacrei sale, ea îi mărturisi acesteia, printre hohote nestăvilite de plîns, că bărbatul ei se îndrăgostise de nevasta fratelui său. Din păcate, regina-mamă nu auzea pentru întîia oară acest lucru. Cu cîteva zile mai înainte venise să i se plîngă fiul ei, Filip. De data asta lucrurile păreau mult mai încurcate, pentru că pe rege nu-l mai puteau expedia peste graniță, așa cum făcuseră cu ducele de Buckingham. Într-adevăr, regele — așa cum observaseră Maria-Tereza și Filip, adică două dintre persoanele cele mai interesate să urmărească îndeaproape progresele acestei idile — se purta față de cumnata sa cu o complezență care începuse să cam bată la ochi. Căci toate serbările și distracțiile puse la cale de Ludovic păreau a fi organizate numai în cinstea Henriettei. Cel mai intrigat dintre toți părea însă Fouquet, care nu înțelegea de unde are regele atîția bani de cheltuit și cum de n-a apelat încă la el. De unde era să știe bietul Fouquet că regele cheltuia cu amîndouă mîinile milioanele lui Mazarin și că nici nu visa să apeleze la el ?

În urma ieșirii furtunoase a Mariei-Tereza, Ana de Austria făgădui să vorbească cu cea de a doua noră a sa și s-o determine să-și vire mințile în cap. Dar Henriette, sătulă de tutela maică-si, care o ținuse foarte din scurt înainte de măritiș, nu voia cu nici un preț să cadă acum sub tutela soacră-si. Așa că atunci cînd aceasta începu s-o moralizeze, tînăra îi răspunse destul de înțepată ; în plus,

se imprieteni cu doamna de Soissons, pe care nici Ana de Austria, nici Maria-Tereza n-o puteau suferi. Lucrurile începeau deci să se învenineze, cu atît mai mult, cu cît între rege şi fratele său se strecurase o răceală care nu mai avea mult pînă să se transforme în ură. Lucrurile se îndreptau deci, cu paşi repezi, spre o ruptură din cele mai spectaculoase, cînd iată că doamnei de Soissons îi veni ideea să lanseze svonul că regele ar fi îndrăgostit nu de cumnata sa, ci de una dintre domnişoarele ei de onoare, iubire necondamnabilă şi fără urmări, cu atît mai mult cu cît persoana care urma să fie folosită drept manta de vreme rea era o fiinţă ştearsă şi insignifiantă. Această fiinţă, numită Louise-Françoise de la Vallière, era fiica marchizului de La Vallière, născută la Tours în 6 august 1644. Foarte tînără — nu împlinise încă şaptesprezece ani — avea părul bălai, ochii negri, gura puţin cam mare —, dinţii cam prea laţi şi cîteva urme de vărsat pe faţă. Nici umeri rotunzi, nici sîni frumoşi ; braţele îi erau prea subţiri, şi pe deasupra mai şi şchiopăta. Altfel, generoasă şi sinceră şi fără adoratori. Aceasta era victima propusă a fi sacrificată pe altarul convenienţelor sociale, victima cu care voiau să abată bănuielile reginei tinere şi ale lui Filip de Orléans. Cea care propuse însă acest plan nu ştia un lucru : şi anume că tînăra, căreia Ludovic nu-i aruncase nici măcar în treacăt o privire, era îndrăgostită nebuneşte de rege. Cînd văzu că Ludovic începe să-i dea atenţie, bucuria fetei întrecu orice măsură. În această inimă tînără şi nevinovată exista atîta dragoste, graţie, naivitate şi încredere, încît, fără să-şi dea seama, regele începu să se simtă tot mai atras de ea, pînă cînd această atracţie se preschimbă într-o dragoste adevărată. Alături de ea se simţea mai timid, mai plin de teamă şi mai respectuos decît faţă de o regină. Se dau chiar şi unele exemple care par atît de nemaipomenite, încît — deşi relatate de memorialiştii vremii — mai că nu-ţi vine a le crede. Aşa, de pildă, se

povestește, că în timpul unei furtuni, regele — care se refugiase împreună cu domnișoara de La Vallière sub un copac stufos — stătuse tot timpul cît ținuse această furtună, adică aproape două ceasuri, cu capul descoperit și cu pălăria în mînă. Mai mult decît atît, se apucase să-i facă și versuri. Nu se știe cum ar fi evoluat această înclinare poetică, dacă n-ar fi fost oprită de un fapt destul de hazliu. Ludovic își găsea versurile nespus de frumoase și probabil că tot așa le găsea și cea căreia îi erau adresate. Dar iată că într-o dimineață, după ce isprăvise de compus un nou madrigal, Ludovic îl opri pe mareșalul de Grammont, care tocmai trecea, și trăgîndu-l după el în ambrazura unei ferestre, îi spuse :

— Mareșale, vreau să-ți arăt niște versuri...

— Niște versuri ? Mie ? se minună mareșalul.

— Da, dumitale. Vreau să-mi spui cum ți se par...

— Citiți-le, sire, zise mareșalul cu o expresie din cele mai plictisite.

Regele se prefăcu a nu-i observa expresia și începu să citească :

„Cine să-mi știe tainica iubire ?
Rîd pe înfundate de tot ce se scornește,
De tot ce se spune, de tot ce se șoptește.
Cine să-mi știe tainica iubire
Decît doar aceea ce-o pricinuiește ?"

— Ptiu, drace, cine a putut face astfel de versuri ?

— Ți se par proaste, mareșale ?

— Îngrozitoare, sire.

— Ei bine, mareșale, zise regele rîzînd, eu le-am făcut ! Dar fii liniștit, sinceritatea dumitale m-a lecuit să mai scriu altele.

Mareșalul se retrase consternat și, lucru de necrezut, regele se ținu de cuvînt. Ludovic al XIV-lea se întoarse deci la proză, dar nici proza nu era un lucru lesne de

realizat. Într-o zi, fiind extrem de ocupat, îl rugă pe secretarul său Dangeau să-i scrie el scrisoarea. Într-un ceas, secretarul îi înfăţişă o misivă atît de bine adusă din condei, încît din ziua aceea Dangeau îi scrise toate epistolele ; biata La Vallière, care primea acum cîte trei, patru scrisori pe zi, nu mai prididea să răspundă la toate. Atunci îi veni strălucita idee să apeleze la... Dangeau. Secretarul acceptă cu plăcere şi această rugăminte, şi din ziua aceea scria odată cu răvaşul de amor şi răspunsul.

În vreme ce noua favorită se ridica, Fouquet începea să decadă. Pe lîngă faptul că era plin de orgoliu, de îngîmfare şi de despotism, mai pusese ochii şi pe favorita regelui. Un om prudent s-ar fi dat deoparte. El, dimpotrivă, se apucă să-i ofere domnişoarei de La Vallière, prin intermediul doamnei Duplessis, douăzeci de mii de pistoli, adică aproape o jumătate de milion de livre, dacă consimţea să-i fie amantă. Zvonul ajunse la urechile regelui, care, furios la culme, jură să se răzbune.

Dealtfel, nu numai regele avea a se plînge împotriva lui Fouquet. Domnul de Laigues, care se însurase cu vechea noastră cunoştinţă, doamna de Chevreuse, profund nemulţumit de Fouquet, o trimise pe nevastă-sa la regină, ca să se plîngă împotriva ministrului. Acolo, doamna de Chevreuse îi găsi pe Colbert şi pe Letellier, care veniseră şi ei tot în acelaşi scop. De cînd rămăsese singurul stăpîn al ţării, regele o refuza sistematic pe regina-mamă ori de cîte ori aceasta venea să-i ceară ceva. Acum însă, cînd maică-sa veni să-l roage să-l aresteze pe Fouquet, regele se arătă încîntat să-i satisfacă dorinţa. Cum însă ministrul avea prea mulţi prieteni la Paris, aranjară o călătorie la Nantes, cu scopul de a-l aresta pe ministru în acest oraş şi de a pune totodată mîna şi pe castelul Belle-Isle, pe care supraintendentul abia îl cumpărase. Dar iată că tocmai acum, cînd i se pregătea arestarea, Fouquet — împins de

demonul trufiei sale prosteşti — socoti nimerit să dea o serbare la castelul lui din Vaux, ţinînd cu tot dinadinsul să-l umilească pe rege, prin luxul exorbitant al acestei reşedinţe.

Ludovic primi invitaţia şi în ziua de 17 august 1661 Curtea plecă la Vaux. Castelul lui Fouquet costase cincisprezece milioane de livre. Toată floarea nobilimii fusese chemată la această serbare, pe care La Fontaine a descris-o şi Benserade a cîntat-o şi în cursul căreia s-a jucat un prolog de Pélisson şi o comedie de Molière. Dacă în străfundul sufletului regele nu era încă hotărît să-l aresteze pe Fouquet, după ce-i vizită castelul se jură să-l aresteze, şi încă repede de tot. Cel care-şi luase ca deviză : *„nec pluribus impar"*, nu putea îndura ca un om cu un nume obscur să-l întreacă în bogăţie şi fast. Nimeni, în regatul său, nu trebuia să-l egaleze în lux, în glorie şi în dragoste *„căci după cum pe ceruri nu există decît un singur soare, tot la fel în Franţa nu putea exista decît un singur rege"*. Pe la amiază, se dădură drumul fîntînilor ţîşnitoare. Fouquet cumpărase şi dărîmase trei sate ca să poată aduce apa de la cinci leghe distanţă în acele splendide rezervoare de marmoră ; fîntînile acestea aproape că nici nu se cunoşteau în Franţa ; aşa că toată lumea fu mai întîi uimită, apoi din uimire căzu în admiraţie, iar din admiraţie în entuziasm : era un pas în plus făcut de Fouquet către pierzanie. În sfîrşit, se făcu seară. De îndată ce pe cer apăru prima stea, se auzi sunînd un clopot : în acea clipă toate fîntînile se opriră : tritonii, delfinii, divinităţile Olimpului, zeii mării, nimfele, driadele, animalele din fabule îşi încetară respiraţia zgomotoasă şi lichidă ; pe urmă, fură coborîte încet din tavan nişte mese ; o muzică discretă îi învălui pe meseni, şi începură să apară bucatele. Totul de un gust, de un rafinament şi de o bogăţie fără pereche. După masă, Ludovic dori să viziteze castelul.

Văzu niște tablouri uluitoare făcute de un pictor de care nu auzise, admiră grădinile, opera unui om care desena cu arbori și flori și al cărui nume nu-l cunoștea.

— Cum se numește arhitectul dumitale ?

— Le Vau [1], sire.

— Și pictorul ?

— Lebrun [2], sire.

— Și grădinarul ?

— Le Nôtre [3].

Ludovic reținu aceste nume și-și continuă drumul. Se gîndea la Versailles și la restaurarea acestui palat.

La ora trei dimineață, petrecerea luă sfîrșit. Fouquet, foarte curtenitor, îl conduse pe rege pînă la poartă.

— Domnule, îi zise Ludovic luîndu-și rămas bun de la el, de acum încolo nu voi mai cuteza să te primesc la mine. Căci ar însemna să te găzduiesc mult prea prost.

Apoi Ludovic se întoarse la Fontainebleu, ros de umilința pe care o îndurase din partea ministrului de finanțe, jurînd în sinea lui să-i vină de hac. Dar ca să-l poți aresta pe Fouquet ca pe un particular oarecare trebuia să-l determini să renunțe la funcția pe care-o avea, de procuror general al Parlamentului. De-abia scăpaseră de acele nefaste războaie civile în care puterea Parlamentului făcuse tronul

[1] *Louis Le Vau* (1612—1670), arhitect francez care a construit palatele Luvru, Vaux (pentru Fouquet) și a început construirea palatului Versailles, al cărui plan general îl realizase. (n.tr.).

[2] *Charles Lebrun* (sau *Le Brun*), (1619—1690), pictor francez. Protejatul lui Colbert și al lui Ludovic al XIV-lea, a exercitat o influență considerabilă asupra artelor din epoca sa și a prezidat decorarea palatului Versailles (n.tr.).

[3] *André Le Nôtre* (1613—1700), celebru desenator francez de parcuri și grădini ; el este cel care a creat așa-zisul „parc francez", caracterizat prin perspective largi și prin nenumărate fîntîni arteziene (n.tr.).

să se clatine serios. A intenta un proces unuia dintre cei mai de seamă magistraţi ai acestui corp legiuitor, însemna să jigneşti întreaga adunare. Aşa că Ludovic recurse la un şiretlic. Cum se apropia numirea de cavaleri ai ordinului Saint-Esprit, îi spuse lui Fouquet că nu va mai numi cavaleri ai acestui ordin pe nici unul dintre curtenii care deţineau funcţii în justiţie, în armată, în Parlament sau în aparatul de stat, fie ei chiar şi miniştri. Ludovic făcea apel la orgoliul lui Fouquet ; orgoliul învinse şi Fouquet, orbit, îşi vîndu imediat funcţia de procuror general, domnului de Harlay. Acum nu se mai punea decît problema acelei călătorii la Nantes ca Fouquet să fie arestat. Într-adevăr, la vreo două săptămîni după serbarea de la Vaux, adică în 29 august, regele plecă la Nantes. Cu o zi înainte, Brienne se întîlnise cu Fouquet, care începuse să fie uşor neliniştit.

— De ce pleacă regele la Nantes ? îl întrebase el pe secretar. N-ai idee, domnule de Brienne ?

— Cîtuşi de puţin.

Deşi bolnav de friguri, Fouquet se urcă totuşi în trăsură şi plecă la Nantes. Acolo află, în sfîrşit, că regele pusese la cale o vînătoare. Se duse să-l vadă pe rege şi să-i prezinte omagiile, dar cînd ieşi de acolo, unul dintre prietenii săi, domnul de Feuillade, îi şopti :

— Vezi că tu eşti vînatul. Se pregătesc să te aresteze !

Fouquet nu-şi crezu urechilor. Dar cum totuşi avea şi el unele presimţiri, nu se mai urcă în trăsura sa, ci în caleaşca unor prieteni, pe care-i rugă să mîne cît pot de repede. Căpitanul gărzilor, care nu-l scăpase din ochi nici o clipă, urmări caleaşca, o ajunse, îl scoase pe Fouquet afară şi-l vîrî imediat într-o trăsură cu gratii. În aceeaşi zi, Fouquet fu condus la închisoarea din Angers, iar Ludovic

al XIV-lea se îndreptă liniștit și fericit, spre Fontainebleau. Vînătoarea se terminase.

Arestarea lui Fouquet făcu mare vîlvă, cu atît mai mult cu cît fiecare înțelese că nu era vorba numai de simpla ură a regelui față de un ministru ajuns pe cea mai înaltă treaptă a gloriei sale, nici de un om care avea să moară necunoscut în vreo celulă întunecoasă și izolată ; era vorba de fapt de ultima luptă dintre puterea administrativă și cea regală ; căderea lui Fouquet nu însemna căderea unui ministru, ci însăși căderea ministerialismului.

Capitolul XXXIV

1661 — 1666

Nașterea Delfinului. — Starea de spirit în acea epocă. — Construirea palatului Versailles. — Noii cavaleri ai ordinului Saint-Esprit. — Jachela albastră. — Boala reginei-mame. — Sfîrșitul Anei de Austria. — Aprecieri asupra firii și purtării sale.

În 1 noiembrie, la ora douăsprezece fără șapte minute, regina născu la Fontainebleau pe prințul moștenitor. Ludovic al XIV-lea se afla într-una din cele mai bune perioade ale sale. Tratatul Pirineilor pusese capăt războaielor mari din afară ; Mazarin, care-l tutelase, murise, Fouquet care voise să-l umilească, fusese închis, regina pe care n-o iubea, îi dăruise un fiu, domnișoara de La Vallière, pe care-o iubea, îl făcuse fericit. Așa că fiind liniște și bună pace, Ludovic se gîndi să-și mai înmulțească re-

şedinţele. Opoziţia nobilimii, care, începînd cu domnia lui Francisc al II-lea, îndoliase Franţa, fusese zdrobită ; opoziţia Parlamentului, care încă de pe vremea lui Mathieu Molé răsculase Parisul, dispăruse ; opoziţia populară, care se manifesta cînd public, cînd pe tăcute, împotriva cîrmuirii, se potolise. Singura care mai rămînea era opoziţia literelor. Existau pe atunci în Franţa, aşa cum există şi astăzi şi cum vor exista întotdeauna, două şcoli literare. Deosebirea dintre ele era, firește, de natură politică. Astfel, pe lîngă vechea şcoală a Frondei, alcătuită din La Rochefoucauld, Bussy-Rabutin, Corneille şi La Fontaine, luase fiinţă şi o şcoală regalistă, din care făceau parte Benserade, Boileau şi Racine.

La Rochefoucauld se opunea regimului prin *Maximele* sale, Bussy-Rabutin prin *Istoria amoroasă a galilor*, Corneille prin tragediile sale, La Fontaine prin *Fabule*.

Benserade, Boileau, Racine lăudau totul. Pe urmă mai exista şi doamna de Sévigné — aflată între cele două tabere — care-l admira pe Ludovic fără să-l iubească, şi care — necutezînd să-şi arate făţiş antipatia faţă de noua Curte — îşi manifesta tot timpul simpatia faţă de cea veche.

Cît despre războaiele religioase care aveau să izbucnească mai tîrziu, deocamdată încă nu-şi arătaseră colţii, deşi calviniştii fuseseră deposedaţi, pe încetul, de aproape toate drepturile căpătate prin edictul din Nantes. După cucerirea cetăţii La Rochelle, li se interzisese categoric să mai aibă oraşe fortificate, castele sau armată. Deşi se părea că opoziţia acestora fusese înfrîntă, ea totuşi exista, dar nu făţişă, ci ascunsă ; se manifesta astfel o creştere îngrijorătoare a prozeliţilor, cărora li se adăugau multe alte secte religioase, avînd la bază doctrine asemănătoare cu cele ale religiei protestante. Deocamdată, protestantis-

mul era aidoma unui uriaş vîrît de viu în mormînt, dar care atunci cînd avea să răzbată la lumină, avea să zguduie din temelii întreaga Franţă.

Aşa cum am mai spus, în ţară era linişte şi nimic nu-i tulbura lui Ludovic nici tihna, nici serbările date în acea epocă, în cinstea domnişoarei de La Vallière. Serbările acestea îşi aveau totuşi rostul lor, fiindcă prin ele regele urmărea un dublu scop : să-şi întărească regalitatea şi să doboare nobilimea. Într-adevăr, ca să rivalizeze în lux cu regele, majoritatea gentilomilor îşi mîncau prosteşte averile, iar dacă n-aveau averi prea mari, se îndatorau ; odată ruinaţi, erau în mîna regelui, iar acesta putea dispune de ei cum voia ; pe de altă parte, un mare număr de străini bogaţi, care veneau la Paris atraşi de aceste serbări grandioase, erau jupuiţi fără milă de fisc ; în sfîrşit, datorită acestor serbări, Ludovic izbuti ca — încetul cu încetul — dintr-un simplu rege să devină un zeu.

Tot în vremea asta începu să încolţească în mintea lui Ludovic ideea de a-şi face un palat mai frumos decît cel al lui Fouquet. După ce trecu în revistă toate castelele coroanei, gîndindu-se care s-ar preta mai bine la o reşedinţă menită să facă cinste secolului său, se opri asupra castelului Versailles.

Vechiul castel feudal de aici dispăruse încă de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea, dar moara mai exista încă şi cînd acel rege trist şi posac întîrzia uneori la vînătoare, *„se culca* — spune Saint-Simon — *într-o colibă amărîtă de căruţaş sau în acea moară de vînt"*. Pînă la urmă, Ludovic al XIII-lea, care-şi petrecea într-un chip atît de trist zilele, se sătură să-şi petreacă într-un chip şi mai trist nopţile ; aşa că porunci să i se construiască în acest loc un pavilion de vînătoare, care a şi fost ridicat în 1624. Dar cum suita sa, neîncăpînd în noua clădire, era obli-

gată să doarmă tot în vechea moară, Ludovic luă hotărîrea să transforme pavilionul într-un castel. În acest scop, cumpără de la Jean de Torcy un teren pe care familia acestui senior îl stăpînea de peste două secole, îl chemă pe arhitectul Lemercier și-i porunci să ridice un castel *„cu care* — spune Bassompierre — *nu s-ar fi mîndrit nici un gentilom“* și căruia Saint-Simon i-a zis în bătaie de joc *„castelul din cărți de joc“*. Dar Ludovic al XIII-lea era mult mai puțin pretențios decît Bassompierre și Saint-Simon; foarte mulțumit de castelul lui, și-a petrecut aici iarna anului 1632, toată perioada carnavalului din 1633 și toată toamna aceluiași an. După nașterea lui Ludovic al XIV-lea, regele se întoarse la Versailles și, în cinstea acestui eveniment, cumpără un teren alăturat, îl împrejmui cu un zid și numi acest loc „Boschetul Delfinului“. Acesta este terenul pe care se află astăzi faimoasa livadă a castanilor.

În 1663, Ludovic al XIV-lea, hotărînd să facă din acest castel modest o reședință regală, i-a chemat pe Mansart [1] și pe Lebrun: Mansard a făcut planurile, Lebrun desenele. Lucrările propriu-zise au început abia în 1664. Mansart i-a propus regelui să dărîme micul castel ridicat de Ludovic al XIII-lea, a cărui arhitectură meschină ar fi făcut notă discordantă cu eleganța noii reședințe. Dar fiul a respectat adăpostul unde tatăl său se refugia adesea ca să mai uite de grijile domniei și unde petrecuse poate singurele ceasuri liniștite din viața sa; așa că a poruncit arhitecților ca micul castel să fie inclus în marele palat de marmoră.

[1] *Jules-Hardouin Mansart* (1646—1708), primul arhitect al lui Ludovic al XIV-lea; a mărit palatul Versailles, a construit celebra Galerie a oglinzilor, a construit Domul și Capela Invalizilor, Marele Trianon, Marly, Piața Vendôme, etc. (n.tr.).

Spre sfîrșitul anului 1664 au început deci să se toarne fundațiile unui uluitor monument de artă, care avea să înghită 65.301.414 de livre.

Aceasta a fost epoca cea mai strălucitoare a domniei lui Ludovic al XIV-lea. Tot din această epocă datează și planurile concepute de Colbert, în liniștea cabinetului său, întru gloria regatului. Finanțele au fost reorganizate astfel încît miniștrii să nu mai confunde buzunarul lor cu cel al statului, așa cum făcuse pînă atunci Fouquet. Oamenii de artă au fost încurajați bănește și Ludovic al XIV-lea a scris de nenumărate ori, cu mîna sa, pe marginea ordonanțelor de plată, motivele acelor răsplăți materiale. A luat astfel naștere o nouă societate care avea să producă ceea ce s-a numit mai tîrziu „literatura marelui secol". Molière, Boileau, Racine, La Fontaine, Bossuet, a căror naștere am amintit-o cînd am vorbit despre nașterea lui Ludovic al XIV-lea, crescuseră odată cu regele; Corneille mai arunca, din cînd în cînd, cîte una din acele raze care-i luminaseră epoca.

Profitînd de zgîrcenia cu care distribuise Mazarin ordinele regale, Ludovic — fără să violeze statutele — făcu dintr-o dată șaptezeci de cavaleri ai ordinului Saint-Esprit. În afară de această recompensă națională, inaugurată de străbunicul său Henric al III-lea și, menită să răsplătească niște mari servicii publice, Ludovic al XIV-lea a mai creat una pe care o putea dărui sau retrage după bunul său plac și care trebuia să răsplătească niște servicii aduse persoanei sale sau să ilustreze unele preferințe; recompensa aceasta consta în îngăduința de a purta o jachetă albastră identică cu jacheta regelui. Cum îngăduința aceasta se acorda printr-un brevet special, era foarte rîvnită, pentru că numai cei care purtau jacheta albastră aveau dreptul să-l urmeze pe rege la vînătoare sau să-l însoțească la plimbare. Începînd din acest moment, favo-

riții — mai fericiți decît soldații — au o uniformă ; Condé, învingătorul de la Rocroy, Lens și Nordlingen, solicită și el această favoare și o obține nu pentru că a cîștigat trei mari victorii, ci pentru că l-a slujit umil la masă, pe rege, cu șervetul pe braț, în timpul plimbării acestuia pe canalul de la Fontainebleau.

Tot acum iau ființă și manufacturile, care aveau să adauge renumelui intelectual al Franței și unul comercial; din porturile țării încep să iasă tot mai multe vase, spre mirarea vecinilor care nu cunoșteau aptitudinile de marinari ale francezilor.

În timp ce unii arhitecți încep construirea palatului de la Versailles, alții isprăvesc de renovat Luvrul.

Tot în această perioadă ia ființă o companie a Indiilor orientale. În sfîrșit, miercuri 20 ianuarie 1666 moare regina-mamă, Ana de Austria, în urma unui cancer la sîn. Regele a suportat această moarte așa cum avea să le suporte mai tîrziu pe toate celelalte, adică cu o mare doză de egoism. De cînd scăpase de sub tutela mamei sale, o jignise adesea, căci nu suporta să i se mai facă nici un fel de observație.

Ca orice om, Ana de Austria a avut și calități și defecte. A fost încăpățînată în politică și slabă în dragoste. După ce i-a rezistat lui Buckingham, cel mai frumos, cel mai elegant, cel mai nobil și mai măreț senior din acea epocă, i-a cedat lui Mazarin, iar dacă e să ne luăm după cele spuse de Prințesa Palatină, ar fi fost chiar și măritată cu el. Dar cu toate acestea, inima de mamă a rămas constantă în dragostea pe care o nutrea fiilor ei și mai ales lui Ludovic. A vegheat cu grijă asupra lui, l-a ferit de boli și de primejdii.

Cînd a murit, Ana de Austria avea șaizeci și doi de ani, dar părea atît de tînără și de frumoasă, încît cu greu i-ai fi putut da patruzeci.

Capitolul XXXV

1667 — 1669

Urmările morții Anei de Austria. — Doamna de Montespan. — Firea noii favorite. — Pregătiri de război. — Campania din Flandra. — Șiretenia lui Ludovic. — Marea Domnișoară și Lauzun. — Portretul lui Lauzun. — Întemnițarea lui Lauzun la Bastilia. — Regele consimte la căsătoria lui Lauzun cu Marea Domnișoară. — Motivele care-l determină să-și retragă consimțământul.

Moartea reginei-mame n-a produs nici o schimbare în treburile publice în care, de multă vreme, nu se mai amesteca ; dar a lăsat un mare gol în jurul ei. Ana de Austria cunoștea bine întreaga Curte ; știa din ce familie provine și cu cine se înrudește fiecare. Mîndră ca o austriacă, politicoasă ca o franțuzoaică, ordonată ca o spaniolă, ea îi ținea pe toți la o anumită distanță ; ceea ce a regretat cel mai mult Ludovic — după moartea mamei sale — a fost ignorarea regulilor de etichetă, pe care răposata regină le respectase cu atîta strictețe, încît făcuse din ele adevărate îndatoriri și cărora regele s-a văzut nevoit să le confere putere de lege.

Domnișoara de La Vallière continua să fie favorita. Dar cum își pierduse prospețimea — dealtfel singura sa frumusețe — și cum regele începuse să nu mai fie atît de îndrăgostit de ea, dînd uneori semne vizibile de plictiseală, Curtea înțelese că domnia ei era pe sfîrșite. Cea care își dădu cel mai bine seama de acest lucru fu doamna de Montespan, care se hotărî să facă tot ce-i va sta în putință ca să-i ia locul.

Françoise-Athenaïse de Rochechouart de Mortemar, marchiză de Montespan, se născuse în 1641 şi în 1663 se măritase cu Henri-Louis de Pardaillan de Gondrin, marchiz de Montespan, care obţinuse pentru soţia lui, prin bunăvoinţa fratelui regelui, un loc de doamnă de onoare la palatul reginei Maria-Thereza. Superba frumuseţe a acestei femei, ca şi mintea ei ageră, fermecară repede pe toată lumea. Ca să fie remarcată de rege, se împrieteni cu domnişoara de La Vallière, ţinîndu-se scai de ea şi însoţind-o pretutindeni. Mai mult decît atît ; ţinu morţiş ca în *Baletul Muzelor* al lui Benserade, să joace rolul unei păstoriţe ; cu acest prilej recită cu atîta căldură nişte versuri în care un trandafir îşi exprima dragostea înflăcărată pentru soare, încît Ludovic o remarcă imediat. De atunci, ori de cîte ori o întîlnea la domnişoara de La Vallière, se bucura aproape făţiş ; şi ceea ce trebuia să se întîmple s-a întîmplat : adică, pus în faţa celor două femei, dintre care una blîndă, timidă şi devotată, cealaltă frumoasă, spirituală şi vicleană, iubirea sa începu să scadă pentru prima şi să crească vertiginos pentru a doua. Noile sale sentimente nu-l împiedicară însă pe rege să se pregătească în mod serios de război. De multă vreme pusese gînd rău Spaniei şi de multă vreme căuta un pretext ca să rupă relaţiile cu această ţară. Şi iată că-l găsi : drepturile legitime ale soţiei sale, regina Maria-Tereza, asupra unor oraşe spaniole. Înarmîndu-se cu legea care prevedea că vlăstarele din prima căsătorie moştenesc întotdeauna bunurile părinţilor, excluzîndu-i de la această moştenire pe copiii din cea de a doua căsătorie — or Maria-Tereza provenea din prima căsătorie a lui Filip al IV-lea cu Elisabeta a Franţei — Ludovic ceru regelui Spaniei să-i dea oraşele : Brabant, Haute-Gueldre, Mons, Luxembourg, Anvers, Cambrai, Molines şi Limbourg. În acest scop, Ludovic se alie cu Portugalia, duşmana dintotdeauna a Spaniei, şi cu Provinciile-Unite, care

nu vedeau cu ochi buni o Spanie catolică și supersilasă înfiptă în coasta lor. Marina franceză — care cu cîțiva ani în urmă, făcuse rost cu mare greutate de șaisprezece nave de categoria a treia ca să-l ajute pe împăratul Austriei împotriva turcilor — avea acum douăzeci și șase de nave mari, șase fregate ușoare, șase corăbii cu materii flamabile și două tartane. Casa regelui număra 5.[illegible] de oameni. Armata de uscat era alcătuită din 26 de regimente și două tartane. Casa regelui număra 5[illegible] de oameni; 6 regimente de cavalerie străină cu 2 872 de oameni; 2 regimente de dragoni cu 958 de oameni; 46 regimente de infanterie franceză cu un efectiv de 83 157 de oameni și, în sfîrșit, 14 regimente de infanterie străină cu 36 256 de oameni. În total, 148 643 de oameni. Era cea mai mare armată pe care vreo putere europeană o ridicase vreodată de la Cruciade încoace. Noua armată a fost încredințată și unui ministru nou: Louvois, fiul lui Letellier. În timpul pregătirii acestei campanii, doamna de Montespan a izbutit s-o înlăture, în sfîrșit, pe La Vallière și să-i ia locul. Această nouă iubire a regelui a stîrnit multe comentarii la Curte; dar o alta a produs și mai mare zarvă: dragostea pe care Marea Domnișoară o purta ducelui de Lauzun.

Marea Domnișoară sau domnișoara de Montpensier, trufașa nepoată a lui Henric al IV-lea, orgolioasa fiică a lui Gaston, amazoana din orașul Orléans, eroina din faubourgul Saint-Antoine, unica moștenitoare a tuturor ducilor din Orléans, avînd o rentă de 700.000 de livre pe an, Marea Domnișoară care fusese vorba să se mărite cu prinți, cu regi, cu împărați, se îndrăgostise de un gentilom oarecare și ținea morțiș să se mărite cu el.

Să spunem cîteva cuvinte despre cel pe care-l iubea.

Antonin Nompar de Caumont, duce de Lauzun, se născuse în 1632, deci era cu șase ani mai mare ca regele; la Paris venise sub numele de marchizul de Puyguilhn;

„era — după spusele lui Saint-Simon, care, după cum se știe, n-avea obiceiul să-i măgulească pe cei cărora le făcea portretele — *un bărbat scund și blond, bine făcut, trufaș și spiritual, plin de ambiții, de capricii și de fantezii ; gelos pe toată lumea, veșnic nemulțumit, dorind întotdeauna ceva, trist, solitar și sălbatic ; ceea ce nu-l împiedica să fie nobil din fire, răutăcios și șiret, crud și veșnic pornit pe ceartă ; dacă se nimerea să se împrietenească cu cineva, lucru foarte rar, era statornic în prietenie ; rudă bună, amestecîndu-se cu plăcere în toate certurile de familie, neîndurător cu defectele altora, extrem de brav și de curajos atunci cînd era cazul ; curtean cînd ironic și batjocoritor, cînd josnic pînă la slugărnicie ; slujindu-se ca să-și ajungă țelurile, de intrigi și de vicleșuguri ; neîndurător cu miniștrii, temut de toți, plin de idei neprevăzute, cu neputință de realizat, dar care, prezentate de el, păreau lesne de înfăptuit și foarte seducătoare*".

În 1658, a venit la Paris, din Gasconia, fără nici o lețcaie în buzunar, dar cu ferma convingere că va reuși. Se înrudea de departe cu ducele de Grammont, așa că se duse la el. Bătrînul mareșal era foarte bine văzut la Curte, atît de miniștri și de Mazarin, cît și de regina-mamă. Fiul său, contele de Guiche, despre care am mai vorbit, era în vremea aceea unul dintre cei mai frumoși și mai străluciți cavaleri de la Curte. El îl introduse pe marchizul de Puyguilhem la contesa de Soissons, unde-l cunoscu pe Ludovic. Tînărul plăcu atît de mult regelui, încît acesta îi încredință regimentul său de dragoni, numindu-l căpitan. La puțină vreme după asta, îl numi guvernator în Berry, apoi aghiotant, apoi înființă pentru el funcția de colonel-general de dragoni. Nu după mult, ducele de Mazarin, nepotul cardinalului, voi să-și vîndă funcția de ministru al artileriei. Puyguilhem află, dădu fuga la rege și-i ceru această funcție. Regele, care nu-i putea refuza nimic favoritului său, i-o făgădui, cu con-

diția să nu spună nimănui nimic pînă în clipa numirii. Lui Ludovic îi era frică să nu afle Louvois, ministrul de război, care nu-l putea suferi pe Lauzun. Lucrurile merseră bine pînă în ziua semnării decretului. Așteptîndu-l pe rege, care se afla la consiliu, Puyguilhem se apucă să flecărească cu valetul Nyert; din una în alta, fiind de-acum sigur de numire, îi spuse lui Nyert ce anume aștepta el acolo. Nyert rămase încremenit. Uitîndu-se la ceas și prefăcîndu-se că a uitat să îndeplinească o poruncă pe care i-o dăduse regele, ieși val-vîrtej din odaie, urcă treptele cîte patru deodată și se năpusti în cabinetul lui Louvois, spunîndu-i acestuia că regele se pregătea să-l facă pe Lauzun ministru al artileriei. Louvois rămase stupefiat. O funcție atît de înaltă, care ținea de ministerul de război, dată unui om ca Lauzun avea să aducă după sine o mulțime de neplăceri. Îl sărută pe amîndoi obrajii pe Nyert, îl trimise să reia discuția cu Lauzun de acolo de unde o lăsase, iar el înșfăcă prima hîrtie care-i veni la mînă ca să poată intra în sala de Consiliu. Regele, crezînd că s-a întîmplat ceva grav, se ridică și-i ieși înainte. Louvois îl trase după sine în ambrazura unei ferestre, îi spuse despre ce era vorba, exageră cusururile lui Lauzun și declară că această numire va fi o sursă nesfîrșită de certuri între el și noul ministru al artileriei, certuri ce vor dăuna nu numai slujbei lui, ci și liniștei majestății-sale, care va fi tot timpul luată drept arbitru. Regelui îi displăcu grozav indiscreția comisă de Lauzun. Nu numai că nu-i semnă decretul de numire, dar pînă seara se prefăcu a nici nu-l vedea pe bietul marchiz. Înainte ca Ludovic să se ducă la culcare, Lauzun își luă inima în dinți, se apropie de el și-l întrebă dacă semnase decretul. Dar regele îi răspunse pe un ton sec:

— Acest lucru încă nu e posibil...

Era clar că intervenise ceva care-l făcuse să-și schimbe hotărîrea. Dar ce? Ros de supărare și de curiozitate, se

hotărî să se adreseze doamnei de Montespan, cu atît mai mult cu cît favorita avea unele obligaţii faţă de el. Căci înainte de rege, Lauzun fusese fericitul iubit al doamnei de Montespan. Cînd apăruse Ludovic, marchizul nu numai că se dăduse, complezent, la o parte, dar chiar se oferise să dea o mînă de ajutor, înlăturînd unele piedici din calea celor doi, cu o iscusinţă şi o migală ce nu meritau acum un asemenea refuz din partea regelui.

Puyguilhem se adresă deci doamnei de Montespan. Aceasta îi făgădui marea cu sarea. Totuşi, în ciuda acestor făgăduieli, trecură opt zile, fără ca regele să fi revenit asupra hotărîrii luate. Convins că doamna de Montespan îl mînţea, se dădu bine pe lîngă camerista acesteia, care-l ascunse într-o după-amiază sub patul stăpînei sale. Regele obişnuia s-o viziteze pe doamna de Montespan cam pe la ora trei, aşa că la două şi jumătate Lauzun se şi afla la postul său. Printr-o fericită întîmplare, chiar în ziua aceea regele se apucă să-i istorisească iubitei sale tot ce se petrecuse cu marchizul de Puyguilhem. Aşa că acesta, din locul unde se pitise, află despre trădarea lui Nyert, despre împotrivirea lui Louvois şi mai ales despre puţinul zel depus de doamna de Montespan ca să-i apere interesele. O mişcare cît de mică l-ar fi pierdut pe Lauzun, care a stat pitit sub pat, aproape fără să răsufle, mai bine de două ceasuri. După ce Ludovic şi doamna de Montespan au ieşit din odaie, s-a retras şi el ; peste vreun ceas a intrat din nou în anticamera favoritei, aşteptînd-o să iasă, căci avea repetiţie la balet. Cînd a dat ochii cu ea, Lauzun a întîmpinat-o cu zîmbetul pe buze, i-a întins galant mîna şi a întrebat-o dacă discutase cu regele. Favorita i-a răspuns că da şi i-a înşirat, dintr-o răsuflare, toate vorbele bune pe care chipurile, le spusese despre el. Lauzun a lăsat-o să-şi depene scornelile pînă la capăt, apoi aplecîndu-se spre ea, i-a şoptit :

— Numai că toată povestea asta are un mic cusur...

— Ce cusur ? întrebă doamna de Montespan.

— Că ai mințit de la un capăt la altul, ca o țicăloasă!

Doamna de Montespan scoase un strigăt și-și smuci brațul. Dar Lauzun o ținea zdravăn.

— Stai un moment ca să-ți dovedesc că am dreptate.

Și-i istorisi în amănunt tot ce se spusese și se făcuse cu un ceas mai înainte în odaia cu pricina. Povestirea o înfricoșă atît de tare pe doamna de Montespan, încît, intrînd în sala de balet, leșină. Regele, speriat, o luă repede în brațe, iar aceasta, venindu-și în fire, îi istorisi totul. Regele se înroși de furie, dar nu-i spuse nimic lui Lauzun, ci continuă să-l ignore ca și mai înainte. Numai că marchizul nu era omul care să bată în retragere. Îl pîndi pe Ludovic pînă ce-l găsi singur în cabinetul său, intră și-i spuse fără nici o ceremonie :

— Sire, am crezut că un gentilom e obligat să-și țină întotdeauna cuvîntul și că titlul de rege te obligă și mai tare la acest lucru. Dar, după cîte văd, m-am înșelat.

— Ce vrei să spui, domnule ? întrebă Ludovic.

— Vreau să spun că majestatea-voastră mi-a făgăduit funcția de ministru al artileriei și că nu s-a ținut de cuvînt.

— E adevărat, spuse regele, dar și dumneata mi-ai făgăduit să păstrezi secret acest lucru și nu l-ai păstrat.

— Foarte bine, dacă așa stau lucrurile, atunci nu-mi mai rămîne decît să-mi frîng spada, ca să nu mai simt vreodată dorința de a sluji un rege care-și ia într-un fel atît de urît cuvîntul înapoi !

Și traducîndu-și amenințarea în fapt, își scoase într-adevăr spada, o frînse pe genunchi și-o aruncă la picioarele regelui.

Mînia învăpăie ca o flacără obrazul regelui. Fără să-și dea seama, ridică bastonul pe care-l ținea în mînă asupra cutezătorului gentilom. Dar venindu-și imediat în fire, aruncă bastonul pe fereastră, strigînd :

— Nu, domnule, n-am să te bat, ca să nu se spună vreodată că am ciomăgit un gentilom !

A doua zi, Lauzun fu condus la Bastilia. În aceeași zi funcția de ministru al artileriei fu dată lui Lude. Dar atît de puternică era influența lui Lauzun asupra regelui, încît acesta trimise, după cîteva zile, pe unul dintre slujitorii săi să-i propună marchizului în schimbul funcției pe care nu i-o putuse da, locul de căpitan al gărzilor regelui, care rămăsese vacant. După ce se lăsă îndelung rugat, Lauzun primi, ieși din temniță și se duse să-l salute pe rege și să depună jurămîntul în noua sa funcție. După cincisprezece zile incidentul era uitat și Lauzun obținea, în plus, compania celor o sută de gentilomi ai casei regale și titlul de locotenent-general. Cu asta năbădăiosul gentilom o lua de la capăt cu excentrițăile, ajungînd pînă acolo încît la un moment dat începu să vorbească nu numai despre dragostea pe care i-o nutrea Marea Domnișoară, ci și despre dorința fierbinte a acesteia de a-l lua de bărbat. Treaba asta întrecea cu mult povestea cu artileria, și totuși spre uimirea întregii Curți, regele fu de acord ca acest modest gentilom, care se trăgea din mica nobilime gasconă, să se însoare cu Domnișoara și să devină vărul lui. Căsătoria era pe punctul de a se încheia, cînd Lauzun, în îngîmfarea lui nesăbuită, făcu prostia s-o mai amîne, ca să facă livrele noi tuturor servitorilor săi. Această amînare i-a fost fatală. Supărați de impertinența acestui boernaș de țară, prințul de Condé și Filip de Orléans insistară atît de mult pe lîngă rege să renunțe la o astfel de înrudire, încît acesta își retrase cuvîntul. Domnișoara începu să tune și să fulgere ; dar Lauzun, contrar tuturor așteptărilor, nu se supără deloc. Vrem totuși să-l informăm pe cititor că regele nu-și dăduse consimțămîntul la o căsătorie atît de nepotrivită, nici din prietenie pentru Lauzun, nici din condescendență pentru verișoara sa. Nu, omul care afirmase într-o zi că : „Statul sînt eu !, n-avea

astfel de slăbiciuni ; acel consimțământ, judecat în altfel feluri de cei din jur, nu era altceva decît un calcul politic. Domnișoara era singura reprezentantă a vechii opoziții ; era încarnarea Frondei dispărute, în noua societate care se ridicase. Măritată cu un prinț de sînge, putea da trecutului o importanță deosebită, care să se reflecte în viitor ; măritată cu Lauzun, rămînea cea mai bogată moștenitoare din Franța dar decădea din rangul ei de prințesă, devenind nevasta unui simplu gentilom. Ceea ce regelui i-ar fi convenit de minune.

Capitolul XXXVI

1669

Nemulțumirea lui Ludovic împotriva Provinciilor-Unite. — Proiectul de alianță al Franței cu Anglia. — Doamna Henriette în postură de diplomat. — Succesul misiunii sale. — Nemulțumirea Domnului. — Nemulțumirea Doamnei față de soțul ei. — Cavalerul de Lorena. — Boala Henriettei, Moartea ei. — Crima este dată în vileag.

Tratatul de la Aix-la-Chapelle apropiase Franța de Olanda care urmărise cu destulă neliniște progresele unui vecin atît de periculos cum era Ludovic al XIV-lea. Olanda avea într-adevăr motive să se neliniștească, fiindcă regele Franței nu căuta decît un pretext ca s-o trateze drept dușmană pe vechea sa aliată. Pămîntul fertil al Olandei smuls dunelor și bălților, marina ei formidabilă, care făcea să intre în porturile Indiei cam douăzeci de vase olandeze la un vas francez, arsenalele uriașe ce se întindeau de la un capăt la celălalt al golfului Zuiderzee, toate acestea îl

ispiteau atît de tare pe Ludovic, încît — avînd în vedere firea sa lacomă — erau greu de presupus că va rezista unei astfel de tentații. Pe de altă parte, exagerîndu-și importanța de simpli mediatori între Franța și Spania, olandezii se cam obrăzniciseră. Din cinci sau șase pamflete, apărute într-o lună, două sau trei erau în mod invariabil îndreptate împotriva Franței. Într-unul din acele pamflete se spunea, negru pe alb, că Europa își datora pacea Olandei și că dacă olandezii nu i-ar fi venit în ajutor, grăbind semnarea tratatului de pace, Ludovic ar fi fost bătut măr de spanioli. Mai mult decît atît, olandezii scoaseră o medalie, care înfățișa un soare palid și șters, deasupra căruia scria : *„In conspectu meo stetit sol"* [1]. Insulta era cît se poate de directă. Toate aceste jigniri, în vremuri obișnuite, ar fi fost niște fleacuri ; dar în situația specială care se crease, ele nu mai erau fleacuri, ci dimpotrivă, însemnau foarte mult. Și iată că războiul pe care Ludovic al XIV-lea îl declarase de multă vreme, în sinea sa, olandezilor, acum fu declarat aievea, în Consiliu. Prima grijă a Franței, într-o asemenea situație, a fost să se asigure de neutralitatea Spaniei și de ajutorul Angliei. Marchizul de Villars a fost repede trimis la Madrid ca să le arate spaniolilor că doborîrea Provinciilor-Unite îi interesa și pe ei tot atît de mult ca și pe francezi, fiindcă olandezii erau și dușmanii lor. Regelui Angliei i s-a trimis un ambasador mai deosebit : pe însăși sora sa, Henriette de Orléans, soția Domnului și cumnata regelui. Ea era însoțită de o tînără încîntătoare, numită domnișoara de Kerouałbe-Louise-Renée de Panakoët — care primise instrucțiuni secrete și căreia Ludovic al XIV-lea îi spunea în glumă „plenipotențiara seducătoare". Rolul era pe cît de important, pe atît de dificil : „plenipotențiara" trebuia să-l smulgă pe regele Angliei de sub influența celor șapte iu-

[1] Soarele a încremenit în fața mea (lat.).

bite ale sale — contesa de Castelmaine, domnișoarele Stewart și Welles, Nelly Gwyn, una dintre cele mai zvăpăiate curtezane din acea epocă, *miss* d'Avys, comediană celebră, dansatoarea Bell Urkay și o maură numită Zinga — și să-l binedispună în așa fel, încît să uite de starea jalnică a finanțelor, de murmurele poporului și de plîngerile Parlamentului. Toate aceste intrigi politice, bineînțeles că erau manevrate din umbră de doamna Henriette, spre furia soțului ei care nu fusese de acord ca dînsa să plece în Anglia. Filip era cu atît mai furios pe nevastă-sa, cu cît înainte de a pleca la Londra, aceasta îl determinase pe Ludovic să-l exileze la Roma pe cavalerul de Lorena, cel mai bun prieten al lui Filip. Vom vedea mai tîrziu ce urmări catastrofale a avut această exilare asupra Henriettei.

Negocierile celor două femei izbutiră cu mult mai bine decît se așteptau ele : Carol al II-lea o găsi pe domnișoara de Keroualbe nespus de încîntătoare ; după ce Henriette îi dădu cîteva milioane de livre și-i făgădui că tînăra Keroualbe va rămîne la Londra, Carol fu de acord cu tot ce i se propusese. E adevărat că, pe de altă parte, și el ura Olanda ai cărei calviniști înflăcărați îi instigau mereu la revoltă pe protestanții din țara sa.

Domnișoara de Keroualbe rămase deci în Anglia, unde Carol al II-lea o făcu, în 1673, ducesă de Portsmouth ; tot în același an, Ludovic îi dărui, pentru serviciile aduse, o mare moșie în Aubigny, aceeași pe care Carol al VII-lea i-o dăduse lui Jean Stuart, drept răsplată pentru serviciile aduse în războiul împotriva englezilor. Deși serviciile domnișoarei de Keroualbe erau de cu totul altă natură, regele nu ezită să-i ofere aceeași răsplată. Urmarea strădaniilor „plenipotențiarei seducătoare", fu un tratat de alianță între Franța și Anglia, care cuprindea unsprezece articole ; cel mai important dintre ele era articolul cinci, în care se

prevedea că „*cei doi mari regi au hotărît să doboare Țările-de-Jos, să năruie puterea unei națiuni care dăduse dovadă, în nenumărate rînduri, de ingratitudine față de cei ce o creaseră, și care astăzi avea tupeul să se erijeze în postura de mediator și de judecător între țările mari ale Europei; că rămîne pe deplin hotărît că cei doi regi — ai Angliei și ai Franței — îi vor declara război, luptînd împotriva ei pe mare și pe uscat și că nici unul dintre ei nu va putea încheia un tratat de pace, de armistițiu sau de încetarea ostilităților, fără consimțămîntul celuilalt, etc.*“

Se înțelege cu ce onoruri a fost primită la Calais doamna Henriette, aducătoarea unor vești atît de bune. De la Calais, dînsa porni spre Paris, de unde urma să se mai ducă o dată în Anglia. Iată însă că înainte de a pleca la Londra, strigătul de groază scos de Bossuet răsună în întreaga Europă :

— Doamna a murit ! Doamna a murit !

E lesne de înțeles ce consternare a produs această veste atît în Franța, cît și în Anglia. Dar să coborîm puțin pe firul acestei tragedii atît de neașteptate și de dureroase.

Domnul era foarte gelos pe soția sa. Rar s-a văzut ca doi frați să semene mai puțin la chip și la suflet, ca Ludovic al XIV-lea și fratele său. Regele era voinic, avea părul de un blond cenușiu, un aer bărbătesc și o înfățișare trufașă ; Domnul era pirpiriu, avea părul și sprîncenele negre, nasul prea mare, gura prea mică și dinți urîți. Nu-i plăcea nici să se urce pe cal, nici să se joace cu mingea, nici să mînuiască armele ; soldații rîdeau de el, spunînd că se ferea mai curînd de soare decît de praful de pușcă. Îi plăcea în schimb să se înzorzoneze, să se fardeze și uneori să se deghizeze în femeie, dansînd și maimuțărindu-se în fel și chip. N-avea iubite, în schimb avea prieteni : pe contele de Beuvron, pe marchizul de Effiat și pe Filip de Lorena, cavaler

de Malta, căruia i se spunea mai pe scurt, cavalerul de Lorena. Acesta din urmă era favoritul Domnului. Înciudată pe afecțiunea deosebită pe care Filip i-o arăta acestui cavaler, Doamna se plînse regelui, rugîndu-l să-l îndepărteze de la Curte. Ludovic, sătul și el de scandalurile și de comportarea urîtă a cavalerului, satisfăcu pe loc dorința cumnatei sale, poruncindu-i acestuia să părăsească Franța. Filip, furios, vrînd să se răzbune pe nevastă-sa că-i alungase favoritul, începu să-i facă scene de gelozie.

Și iată că la cîteva zile după întoarcerea la Paris, Henriette muri, și, după toate probabilitățile, otrăvită. Zvonul se răspîndi cu iuțeala fulgerului și cum vina cădea, cum era și firesc, asupra Domnului, Ludovic ordonă o anchetă discretă. Primele cercetări dezvăluiră că, în seara zilei de 29 iunie, Doamna băuse înainte de a se culca, o ceașcă cu cicoare ; că din clipa aceea începuse să se simtă rău și că din pricina acestui rău, în cîteva zile murise. Cercetările odată extinse, Ludovic află că, în ziua morții cumnatei sale, un băiat, intrînd pe neașteptate în anticamera Doamnei, îl găsise pe marchizul de Effiat scotocind într-un dulap. Întrebat ce făcea acolo, marchizul declară că-i fusese sete și, știind că în acel dulap se afla un ulcior cu apă, voise să-și potolească setea care-l chinuia. De la același băiat regele află că Purnon, majordomul Henriettei, n-ar fi fost chiar străin de această crimă. Regele trimise de îndată să-l aducă pe vinovat la el, și ca să nu-l sperie, începu să-l chestioneze cu blîndețe.

— Amice, îi zise el, ascultă-mă cu atenție : dacă ai să-mi spui adevărul în legătură cu moartea cumnatei mele, îți dau cuvîntul meu de rege că te iert ; dacă însă ai să mă minți, nu mai ieși viu de aici !

— Sire, răspunse omul tremurînd, sînt gata să vă răspund la orice m-aţi întreba.

— Bine. Doamna a fost otrăvită?

— Da, sire.

Regele păli.

— De cine? întrebă el.

— De cavalerul de Lorena.

— Cum se poate una ca asta? Cavalerul e la Roma!

— A trimis otrava unor prieteni de aici.

— Cui i-a trimis-o?

— Marchizului de Effiat şi contelui de Beuvron.

— Ce anume l-a împins la o astfel de crimă?

— Faptul că domnul cavaler fusese exilat le strica celor trei toate socotelile; şi cum erau siguri că atîta vreme cît Doamna va trăi, cavalerul nu va fi rechemat la Curte, s-au gîndit să scape de ea...

— E adevărat că marchizul a fost prins de un băiat pe cînd scotocea în dulapul cumnatei mele?

— Da, sire.

— Cum se face că dacă cicoarea a fost otrăvită, n-au mai murit şi alte persoane?

— Pentru că marchizul a frecat cu otravă doar marginea ceştii din care avea să bea Doamna...

— Spune-mi, întrebă regele după o pauză, fratele meu are vreun amestec în crima asta?

— Nu, sire, răspunse Purnon, nici unul dintre cei trei nu era atît de prost să-i spună ceva; el n-ar fi putut păstra acest secret şi atunci ei ar fi fost pierduţi.

La acest răspuns, regele scoase un oftat adînc de uşurare.

— Sper că mi-ai spus adevărul, zise regele.

— Jur, sire, răspunse Purnon.

Consolat cu moartea Doamnei şi liniştit că fratele său nu avea nici un amestec în această crimă, regele porunci

ca majordomul să fie lăsat liber. Nu răzbună în nici un fel moartea acelei prințese fermecătoare, de care pe vremuri el însuși fusese îndrăgostit, și care adusese la Curte atîta exuberanță și veselie. Cu timpul, nu numai că-l iertă pe cavalerul de Lorena, dar chiar îi îngădui să se întoarcă la Curte. Iar dacă e să-i dăm crezare lui Saint-Simon, cavalerul a mai fost și copleșit cu favoruri.

Capitolul XXXVII

1670 — 1684

Războiul împotriva Olandei. — Trecerea Rinului. — Moartea ducelui de Longueville. — Starea teatrului. — Pacea de la Nimègue, din 1678. — Privire retrospectivă. — Ludovic al XIV-lea și poeții. — Conspirația cavalerului de Rohan. — Prințesa Palatină ; portretul ei. — Firea și purtarea ei la Curte. — Copiii naturali ai lui Ludovic al XIV-lea. — Doamna de Maintenon. — Părintele La Chaise. — Boala regelui. — Sfîrșitul reginei Maria-Tereza. — Reîntoarcerea lui Lauzun. — Starea Franței în această perioadă.

...Venise, în sfîrșit, clipa în care Ludovic le putea declara război olandezilor. Aceștia asistaseră cu spaimă la uriașele pregătiri despre care am vorbit. Ludovic al XIV-lea și Louvois, ministrul său de război, desfășuraseră o activitate fără egal ca să pregătească această campanie împotriva Olandei, la care toată nobilimea Franței se oferise să ia parte. La fel ca pe vremea războaielor feudale, fiecare castel pusese la dispoziția seniorului său, oamenii, caii și armele necesare. Acum erau gata de luptă

118.000 de soldați și o sută de guri de tun. În mijlocul trupelor franceze, puteau fi recunoscuți, după costumele lor, 3.000 de catalani, purtîndu-și în bandulieră mantiile vărgate, apoi două regimente savoiarde — unul de infanterie și altul de cavalerie; 6.000 de elvețieni, o mulțime de cavaleri mercenari din Germania și Italia, rămășițe ale vechilor condotieri care-și vindeau sîngele oricui voia să-l cumpere, precum și o mare mulțime de oameni din popor care — știind că Olanda era o țară bogată, urmăreau să se înfrupte și ei din bogata pradă de război. Această uriașă armată avea în frunte pe Condé, Turenne, Luxembourg și Vauban. Treizeci de vase de mare tonaj se alăturară flotei engleze, care număra o sută de corăbii și care era comandată de ducele de York, fratele regelui. Toate aceste pregătiri de război înghițiseră cincizeci de milioane de livre. Consternate, Provinciile-Unite îi scriseră lui Ludovic întrebîndu-l, umile, dacă nu cumva toată acea armată uriașă fusese ridicată împotriva lor, arătîndu-se gata — în caz că-l supăraseră cu ceva — să-i ceară scuze și să-i ofere orice despăgubire ar vrea. Ludovic le răspunse că nu era obligat să dea socoteală nimănui de faptele sale și că-și va folosi trupele așa cum va crede el de cuviință. Din acest răspuns olandezii înțeleseră că ei erau cei vizați. Așa că se apucară să încropească și ei o armată și să pună în fruntea ei un general. Abia reușiră să adune 25.000 de oameni, în fruntea cărora îi puseră pe generalul german Wurtz și pe marchizul de Montbas, iar ca general-șef îl aleseră pe prințul de Orania.

Wilhelm de Orania, această figură gravă și sobră, era în acea epocă încă departe de cutezătorul care avea să-și întindă mîna spre coroana Angliei și să-și proiecteze umbra asupra tronului Franței.

Deocamdată la douăzeci și doi de ani era slab și deșirat, melancolic, taciturn și rece ca și strămoșul său;

un tînăr care nu luase încă parte la nici o bătălie şi la nici un asediu, aşa că nimeni nu putea şti dacă era un ostean viteaz şi un general abil. Cei care-l cunoşteau foarte bine spuneau că-i întreprinzător, ambiţios şi pătrunzător, perseverent şi făcut pentru adversităţi, că nu-i plăceau nici distracţiile, nici femeile. Era, după cum se poate lesne vedea, opusul lui Ludovic al XIV-lea.

Regele Franţei porni la luptă în fruntea casei sale militare şi a celor mai arătoase trupe însumînd cam 30.000 de oameni, de care răspundea mareşalul de Turenne. Condé, cu o oaste tot atît de mare, porni şi el. Restul armatei, comandat de Chamilly şi Luxembourg, stătea gata să li se alăture în caz de nevoie. Hotărîră să asedieze patru oraşe olandeze deodată : Rhinberg, Orsoy, Wesel şi Burick. Regele în persoană asedie Rhinbergul. Oraşele căzură toate în aceeaşi zi. Întreaga Olandă aştepta cu groază să fie cucerită la fel, de îndată ce Ludovic avea să treacă Rinul. Prinţul de Orania, recunoscînd imposibilitatea de a ţine piept armatelor franceze, începu să se retragă cu mica lui oaste spre celălalt mal al Rinului, ca să-l ţină totuşi o vreme în loc pe Ludovic. Regele însă ajunse la malul Rinului mult mai repede decît socotise Wilhelm de Orania ; voia să-i ia prin surprindere pe olandezi, să taie orice legătură între oraşele Haga şi Amsterdam şi să-i determine pe prinţul de Orania şi pe generalul Wurtz să se predea. Cît despre marchizul de Montbas, acesta se retrăsese cu cele patru sau cinci regimente ale sale, susţinînd că nu se putea bate cu o oaste condusă de un rege. Singurul care mai rămăsese să împiedice trecerea Rinului era Wurtz, cu patru regimente de cavalerie şi două de infanterie.

Ludovic hotărîse la început ca trecerea să se facă pe un pod de vase ; dar ţăranii din împrejurimi îl informaseră pe rege că apa scăzuse mult din pricina secetei şi că, în

apropiere de turnul numit Toll-Huys, ar exista un vad, pe unde se putea trece foarte ușor. Condé trimise repede un ofițer să caute vadul; acesta se întoarse și spuse că într-adevăr vadul exista și că putea fi trecut cu piciorul, cu excepția unei porțiuni de vreo douăzeci de pași, unde și cai și oamenii erau nevoiți să înoate. Bucuros, regele porunci ca a doua zi dimineață armata franceză să treacă Rinul. Tabăra se afla la șase leghe de fluviu. La unsprezece noaptea armata se îndreptă spre Rin ajungînd la trei dimineață în fața vadului. Ofițerul care descoperise vadul trecu primul, urmat de regimentul de cuirasieri al lui Revel și de cîteva sute de gentilomi. Regele dădu să treacă și el, dar Condé îl opri. Prințul suferea de gută și avea de gînd să treacă dincolo cu barca; or, dacă regele trecea înot, era obligat să treacă și el tot în același fel. Dacă regele ar fi cedat primului său imbold și ar fi trecut odată cu trupele, s-ar fi acoperit de o glorie veșnică, iar ostașii săi l-ar fi divinizat întocmai cum l-au divinizat perșii pe Alexandru în lupta de la Granicos. Dar Ludovic a cedat rugăminților lui Condé și poate și spiritului său de conservare, privîndu-se în felul acesta de niște lauri pe care i-ar fi putut cuceri fără riscuri. În momentul în care barca în care se afla Condé părăsea malul, se auzi o voce strigînd:

— Stați! Așteptați-mă și pe mine! Unchiule, dacă nu mă iei cu dumneata, trec singur înot!

Condé se întoarse și-l zări pe nepotul său, tînărul duce de Longueville, băiatul născut de sora sa în timpul primei Fronde din Paris. Auzind că armata regelui plecase fără el, băiatul — căci era încă foarte tînăr — o ținuse într-o goană pînă la malul Rinului. Văzîndu-l cît era de obosit, Condé, de frică să nu se înece dacă ar fi trecut înot, îl luă în barcă. Dar din nefericire, pe celălalt mal, exact în locul

în care acostaseră ei, îi aştepta un pîlc de olandezi. Tînărul Longueville, cînd îi văzu, se înfurie. Pînă să apuce unchi-său să-l oprească, scoase pistolul şi trase. Olandezii, care n-aveau de gînd să-i atace, ripostară : ciţiva oameni de-ai lui Condé căzură sub focul armelor, iar printre ei şi tînărul său nepot, cu pieptul ciuruit de gloanţe ; astfel muri, în floarea vîrstei, acest prinţ nefericit, frumos ca o fată, sfielnic şi cutezător. Năucit de durere, Condé sări din barcă pe ţărm, dar chiar în acea clipă căpitanul olandez Ossembrock se apropie de el şi-i puse pistolul în piept. Condé îndepărtă repede ţeava armei cu mîna ; dar glonţul, care de-acum pornise, îi zdrobi pumnul. Atunci francezii, înfuriaţi de moartea tînărului duce şi de rana prinţului, se năpustiră asupra olandezilor care începură să fugă încotro vedeau cu ochii. Moartea lui Longueville a fost foarte regretată de toată lumea. După ce s-a făcut inventarul hîrtiilor tînărului duce, s-a găsit un testament, prin care lăsa moştenire cinci sute de mii de livre fiului său zămislit cu soţia mareşalului de La Ferté. Cum aceasta era de două ori mai în vîrstă decît tînărul duce şi pe deasupra şi măritată, se înţelege că acel testament a stîrnit mare vîlvă. Regele a pus însă hotărît piciorul în prag, l-a potolit pe mareşal şi a curmat pe loc toate clevetirile, poruncind recunoaşterea acelui copil şi pregătindu-şi astfel lui însuşi terenul pentru copiii din afara căsătoriei. În consecinţă, dădu poruncă Parlamentului să-l legitimeze imediat pe copilul ducelui, omiţîndu-se ca în actul de legitimare să fie pomenit numele mamei ; lucrul acesta nu se mai făcuse niciodată şi deşi o astfel de poruncă era împotriva legilor statului, ea fu executată fără crîcnire de Parlament.

Să-l lăsăm acum pe Ludovic să-şi continuie campania împotriva olandezilor, iar noi să vedem ce s-a mai petrecut în această perioadă la Paris.

În capitală au fost reprezentate piesele : *Mizantropul* (vineri 4 iunie 1666), *Attila* (februarie 1667), *Andromaca* (10 noiembrie 1667), *Certăreții* (noiembrie 1667), *Tartuffe* (5 februarie 1669), *Britannicus* (15 decembrie 1669) și, în sfîrșit, *Baiazid* (5 ianuarie 1672).

În 1662 domnișoara de La Vallière părăsise Curtea și se retrăsese la Chaillot ; dar Ludovic îl trimisese pe Colbert s-o aducă înapoi. După doi ani însă, nemaiputînd îndura jignirile noii favorite și indiferența celor care-o adulaseră odinioară, ea se retrase din nou, de astă dată la Mănăstirea Carmelitelor din foburgul Saint-Germain unde se călugări, sub numele de Louise de la Misericorde.

Nu vom urmări fazele cînd pline de succes, cînd de insuccese ale acelui lung război din Flandra și Germania, în care și Condé și Turenne au făcut cinste numelui lor, dar și prințul de Orania numelui său. Vom stărui doar asupra urmărilor.

Ludovic al XIV-lea începuse războiul împotriva Olandei bazîndu-se pe alianța întregii Europe ; dar încetul cu încetul suveranii aliați cu el, văzîndu-l la porțile Amsterdamului, începură să se teamă de marea sa putere. Prima care s-a rupt de el a fost Spania ; pe urmă Austria care, înarmîndu-se, se pregăti chiar să-l înfrunte. Pe urmă se rupse și Anglia care, după ce și-a proclamat neutralitatea, s-a declarat dușmana Franței. Războiul împotriva unei țărișoare ca Olanda devenise acum un război european. Pornită să zdrobească o mică republică, Franța nu numai că n-o zdrobise, dar își mai ridicase în cap alte trei state mari ale Europei. Singură Suedia îi rămăsese fidelă. Ludovic își dădu seama că dacă va trata cu toate țările deodată, pretențiile unora vor isca pretenții și mai mari din partea celorlalte și că în felul acesta nu vor ajunge niciodată la o înțelegere. Recomandă deci plenipo-

tenţiarilor săi să trateze separat cu fiecare ţară. Prima care se arătă gata să discute fu Olanda, cea care suferise cel mai mult de pe urma acestui război şi care era cea mai vlăguită. Totuşi nici ea nu discuta de pe poziţii n t inferioare, pentru că între timp Wilhelm de Orania îşi cîştigase în acest război un nume şi o reputaţie. În plus, se vorbea despre căsătoria lui cu fata cea mare a ducelui de York, fratele regelui Angliei. Cum pacea era deopotrivă de dorită şi la Haga şi la Versailles, a fost repede statornicită. Ludovic se angajă să dea înapoi Olandei toate oraşele pe care le cucerise ; prinţul de Orania obţinea restituirea tuturor bunurilor pe care le avea în Franţa, precum şi dreptul de moştenire asupra unor pămînturi ; în sfîrşit, cheltuielile de război urmau să fie plătite de ambele ţări. După Olanda veni rîndul Spaniei ; dar pentru această ţară pacea a fost mai puţin avantajoasă decît pentru Olanda. Spania fu obligată să cedeze Franţei comitatul de Bourgogne şi oraşele : Valenciennes, Bouchain, Cambrai, Aire, Saint-Omer, Maubeuge, Dinant şi Charlemont.

Tratatul cu împăratul Austriei a fost semnat ultimul. Ludovic înapoia Imperiului oraşul Philipsburg ; împăratul ceda Franţei oraşul Friburg ; în sfîrşit, ducele de Lorena îşi putea reocupa ducatul afară de oraşul Nancy, care revenea domeniilor coroanei. Toate aceste tratate — semnate în 10 august 1678 cu Provinciile-Unite, în 17 septembrie a aceluiaşi an cu Carol al II-lea şi în 5 februarie 1679 cu împăratul Austriei — au rămas cunoscute în istorie sub numele de Pacea de la Nimègue.

În timpul acestui război s-au semnalat două mari catastrofe : o parte a Palatinatului a ars şi domnul de Turenne a fost rupt în două de o ghiulea.

Să vedem acum ce se petrecuse la Paris în timp ce Ludovic se războise cu Olanda. Regele venise peste iarnă în Capitală şi doamna de Montespan, acum atot-

puternică, își făcuse o Curte a ei, alcătuită din cei mai mari poeți și artiști. La Fontaine își scria *Fabulele* care aveau să-l facă celebru ; Boileau îl ridica în slăvi pe Ludovic ; Molière își juca *Bolnavul închipuit ;* Racine — *Baiazid, Mitridate, Ifigenia* și *Fedra ;* iar Corneille, *Pulcheria* și *Surena.*

Tragediilor pe care le-am amintit și care aveau privilegiul de a emoționa inimile strămoșilor noștri li s-a adăugat una adevărată, care a produs o consternare adîncă nu numai în Paris, ci în întreaga Franță. E vorba de execuția cavalerului de Rohan.

Cavalerul de Rohan era breton : avea 27 sau 28 de ani, și fiind bine făcut avea mare succes la femei. Dar iată că dintr-o dată, cavalerul s-a supărat și s-a retras de la Curte. Ochiul atent al Spaniei l-a urmărit pînă în castelul unde se retrăsese. În acea epocă, în Franța existau mari nemulțumiri din pricina impozitelor pe care le născocea zilnic Colbert. Gentilomii din Bretania și din Guyenne, provincii care se socoteau de multă vreme independente, își păstraseră legăturile cu Spania, care nu-și prețuia aurul cînd era vorba de interesele ei. Acest aur îi fu oferit și cavalerului de Rohan care, nemulțumit de Curtea Franței și lacom de onoruri, îl acceptă. Imediat cavalerului îi fu expediat un filozof, pe nume Affinius Van Enden, care să-l ajute să elaboreze și să definitiveze un plan de instaurare a republicii în Franța. Cavalerul era deci vinovat nu numai de crimă de înaltă trădare împotriva persoanei regelui, ci și de atentare la forma de organizare a statului. Normandia trebuia să se răscoale, Olandei urmau să-i fie predate orașele Havre și Honfleur ; spaniolii trebuiau să intre în provincia Guyenne încinsă încă de pe urma războaielor Frondei, plină de castelani care nu vedeau cu ochi buni atotputernicia regelui întinzîndu-se peste seniorile lor feudale.

Dar Ludovic al XIV-lea devenise as în arta diplomației și tragerii de limbă a ambasadorilor. Conjurația fu descoperită la vreme ; nu mai avu loc decît o răscoală izolată în Bretania, provocată de impozitul pe tutun ; cavalerul de Rohan fu arestat și adus la Paris, judecat și condamnat la moarte prin decapitare ; Affinius Van Enden fu condamnat la spînzurătoare. Supliciul celor doi avu loc în piața Bastiliei. Moartea acestor doi oameni li s-a părut francezilor îngrozitoare, cu atît mai mult cu cît nu mai văzuseră așa ceva de pe vremea lui Richelieu, adică de mai bine de treizeci de ani.

Acum, să spunem cîteva cuvinte despre Prințesa Palatină cu care se însurase Filip de Orléans, după ce rămăsese văduv. Cea de a doua soție a lui Filip, dacă e să te iei după portretul pe care și-l face singură, era departe de a semăna cu prima. Dar mai bine s-o lăsăm pe ea să vorbească ; această francheță a femeilor față de ele însele e un caz atît de rar, încît merită să fie consemnat în paginile acestei cărți :

„M-am născut la Heidelberg, în 1652, în cea de a șaptea lună a anului. Trebuie să știți că sînt urîtă ; am trăsături neregulate, ochi mici, un nas scurt și gros, buze lungi și subțiri, obrajii căzuți și o față lătăreață ; sînt mică, bondoacă și am picioare scurte ; într-un cuvînt, sînt o pocitanie. Dacă n-aș fi avut suflet bun, nu m-ar fi suportat nimeni. Cred că nu veți găsi pe tot pămîntul mîini mai urîte decît ale mele și de cîte ori regele îmi spune acest lucru, rîd din toată inima ; fiindcă atunci cînd mi-am dat seama că n-am nici măcar o fărîmă de frumusețe, am luat hotărîrea să rîd prima de urîțenia mea. Așa, mai am și eu de ce rîde...“

E lesne de înțeles ce impresie a putut produce la Curtea Franței — adică la o Curte unde trăiau cele mai frumoase femei din lume — o prințesă ce recunoștea

singură a fi o pocitanie. Domnul, căruia îi era indiferent cu cine se însoară, o primi cu silă, iar regele cu ezitare. Într-adevăr, pe lîngă alte cusururi, cea de a doua Doamnă mai avea și o comportare specific nemțească; spre deosebire de „prețioasele" care trîndăveau în pat pînă către prînz, ea se scula dimineața cu noaptea în cap, apoi mînca de una singură, doar cîteva felii de pîine cu unt. Nu-i plăceau nici ceaiul, nici cafeaua, nici ciocolata, vărsa ori de cîte ori era obligată să guste o lingură cu supă, îi plăcea la nebunie varza acră și nu trăia decît cu jambon și cîrnați.

Sosind la Saint-Germain, i se păru că a păşit într-o lume anapoda, cu atît mai mult cu cît habar n-avea de eticheta franceză. În primele zile după venirea ei la Curte, regele n-o slăbi o clipă din ochi; la recepții se așeza lîngă ea, și ori de cîte ori trebuia să se ridice ca să salute vreun prinț sau vreun duce, regele îi dădea un ghiont. Doamna sărea ca arsă, își făcea reverența, apoi se așeza la locul ei. Cu timpul, lumea de la Curte începu să se obișnuiască cu ea, afară de două persoane care n-o puteau suferi: doamna de Montespan, care în epoca în care ne aflăm (1680) începuse să cadă în dizgrație și doamna de Maintenon, care începea să se afirme. Cu doamna de Montespan regele avusese șase copii, care — în pofida legilor franceze — fuseseră recunoscuți toți de către rege. Pe măsură ce dragostea regelui pentru copiii lui creștea, dragostea față de favorită scădea. Lucru firesc dealtfel, pentru că doamna de Montespan avea acum aproape patruzeci de ani și farmecele care-l încîntaseră odinioară pe rege, pieriseră unul cîte unul. Regele era încă tînăr, iar în jurul lui roiau, aidoma unor fluturi atrași de lumină, o puzderie de tinere care rîvneau să ia locul favoritei. După cîteva iubiri trecătoare, dintre care amintim pe doamnele de Soubisse, de Loudre și pe

domnișoara de Fontanges, Ludovic se opri asupra celei care nu numai că va exercita o puternică influență asupra sa, dar îl va determina s-o ia și de nevastă: doamna de Maintenon, fostă doamna Scarron.

Rămasă văduvă și pierzînd — prin moartea reginei-mame — pensia pe care i-o fixase aceasta, doamna Scarron fu obligată să se mute într-o cămăruță, situată la etajul al patrulea, unde se putea ajunge pe o scăriță îngustă și ponosită ca o scară de pod. Sfătuită de cîțiva prieteni, văduva trimise regelui jalbe peste jalbe, în care cerea să i se dea o pensie ca să aibă din ce trăi. Cum Ludovic nu se grăbea să-i rezolve cererea, doamna Scarron apelă la doamna de Montespan, favorita regelui.

— Ah, strigă regele cînd văzu hîrtia, încă o cerere de la femeia aia? E a zecea pe care-o primesc!

— Sire, răspunse doamna de Montespan, vă mărturisesc că sînt foarte mirată să aud că încă n-ați făcut dreptate unei femei ale cărei rude s-au ruinat pentru majestatea-voastră.

— Bine, din moment ce mă rogi dumneata... Dă încoace cererea aia!

Și luînd hîrtia, o semnă. Văduva Scarron avea de acum încolo din ce trăi. După ce doamna de Montespan îl născu pe ducele de Maine, primul ei copil, își aduse aminte de protejata sa și-i propuse postul de guvernantă. I se dădu o casă în Marais și o leafă considerabilă. Pe măsură ce numărul copiilor sporea, leafa se mărea, dar odată cu ea și îndatoririle guvernantei, căci nu era vorba de o educație obișnuită ci de una aproape regală. Cu timpul, între stăpînă și guvernantă începură să aibă loc discuții destul de aprige pe tema educării acestor copii. Doamna Scarron voi să plece. Doamnei de Montespan îi era greu cu ea, dar și mai greu fără ea. Văduva rămase, dar cu o condiție: să-i educe pe copii așa cum înțelegea ea și să nu dea socoteală în privința acestei

educații decît tatălui copiilor, adică regelui. Pretextînd diverse lucruri legate de această educație, doamna Scarron începu să-i scrie lui Ludovic. Era epoca în care toate femeile scriau bine, dar — poate cu excepția doamnei de Sévigné — doamna Scarron scria mai bine decît toate. Scrisorile guvernantei produseră asupra regelui o impresie deosebită, pe care prezența ei o accentuă și mai mult. Singurul lucru care nu-i plăcea regelui era numele ei. Atunci, inteligenta și spirituala guvernantă își luă numele de doamna de Surgères. Dar cum doamna Scarron, care o făcea pe virtuoasa, avea prostul obicei de a da tuturor sfaturi, chiar atunci cînd nu i le cerea nimeni, într-o zi, doamna de Montmorency se prefăcu a-i greși numele și-i spuse doamna de Suggère (care sugerează, care dă sfaturi). Curtea se amuză copios pe seama acestei porecle ; supărată, doamna Scarron, cum tocmai își cumpărase moșia de la Maintenon, își schimbă pentru a treia oară numele, de data asta zicîndu-și doamna de Maintenon. Încetul cu încetul, guvernanta copiilor începu să capete asupra regelui o influență care întristă profund Curtea, cu atît mai mult cu cît acesteia veni să i se alăture în curînd o alta : influența părintelui La Chaise.

Să spunem cîteva cuvinte despre acest iezuit, al cărui nume îl rostim acum pentru prima oară, și care a avut o mare influență asupra epocii de care ne ocupăm.

Părintele La Chaise era nepotul faimosului părinte Cotton confesorul lui Henric al IV-lea. Unchiul său dinspre tată, părintele d'Aix, îl făcuse iezuit ; cu timpul ajunsese rectorul orașelor Grenoble și Lyon, apoi egumenul întregului ținut. Era un gentilom ce se trăgea dintr-o familie de vază. Tatăl său slujise cu credință în Forez și poate că s-ar fi îmbogățit dacă n-ar fi avut o duzină de copii. Unul din acești copii — părintele La Chaise — ajunse scutierul arhiepiscopului de Lyon,

iar un frate al său, egumen. Cînd iată că în 1675, scutierul fu chemat la Paris pentru a-l înlocui pe părintele Ferriez, confesorul regelui. „*Părintele La Chaise* — spune Saint-Simon — *avea un spirit mediocru, dar în schimb era cinstit, drept, înțelept, blînd și modest, dușman neîmpăcat al delațiunii și al violenței; avea onoare, probitate, omenie și bunătate; era politicos, modest, ba chiar respectuos; și, lucru extraordinar, și el și fratele său păstraseră o vie recunoștință, ba chiar o anumită supunere față de familia de Villeroy pe care o slujiseră odinioară. Era un om cu totul dezinteresat. Sigur că au circulat și pe seama lui destule răutăți, dar austeritatea moravurilor sale a făcut ca ele să se risipească de la sine.*"

Părintele La Chaise găsi în doamna de Maintenon un aliat cum nu se poate mai potrivit. Amîndoi își puseră în gînd să-l „*salveze pe rege de la pierzanie*". Poate că n-ar fi reușit totuși să-și atingă țelul propus, dacă o împrejurare neprevăzută n-ar fi venit în ajutorul lor: regele, care fusese întotdeauna sănătos tun, făcu un buboi. Cazul era grav și chirurgia, mult mai înapoiată decît în zilele noastre, nu-i dădu prea mari speranțe. Părintele La Chaise și doamna de Maintenon în loc să-l liniștească, dimpotrivă, îl speriară și mai tare, zugrăvindu-i-o mai ales, în culori din cele mai negre, pe biata doamnă de Montespan care, spuneau ei, „*era îngerul lui negru ce-l împingea la păcat*". Înfricoșat, regele o rugă pe „buna" doamnă de Maintenon să-i comunice doamnei de Montespan nu numai că nu mai voia să aibă de a face cu ea, dar că nici măcar nu voia s-o mai vadă. Perfida doamnă de Maintenon se lăsă îndelung rugată pentru a accepta această însărcinare, susținînd că dacă **regele** avea de gînd să se răzgîndească, ea urma să plătească oalele sparte. În sfîrșit, prefăcîndu-se că ezită și făcînd-o pe îndurerata, transmise favoritei rugămintea regelui. Lovi-

tura dată doamnei de Montespan era mortală. Distrusă, favorita părăsi Parisul și se închise în palatul din Rambouillet.

Cam tot în acea vreme, Maria-Tereza se îmbolnăvi; făcu un abces la subțioară, care la început nu îngrijoră pe nimeni, dar care în cîteva zile se agravă. Fagon, medicul ei, îi luă sînge și-i dădu un vomitiv; doctorul Gervais, cînd văzu că regina se simte și mai rău, își sfătui colegul să nu-i mai ia încă o dată sînge, susținînd că o nouă sîngerare o va ucide. Și așa a și fost: în ziua de 30 iulie 1683, la ora unsprezece dimineață, reginei i s-a luat din nou sînge. La ora trei după-amiază era moartă. Fusese o femeie de treabă, dar de o ignoranță crasă, ca mai toate spaniolele; credea orbește în tot ce-i spunea regele, fie că era bun sau rău. Avea dinți negri și stricați, fiindcă mînca tot timpul ciocolată, era scurtă și groasă și, ca și mătușă-sa Ana de Austria, mînca mult și des. Îi plăcea enorm jocul de cărți, dar nu cîștiga niciodată, fiindcă juca prost. Pe rege îl iubea cu patimă. Cînd se afla în aceeași odaie cu ea, nu-l slăbea o clipă din ochi, îl devora cu privirea și se străduia să-i prevîntîmpine cea mai mică dorință. Dacă regele îi surîdea sau îi adresa cîteva vorbe era veselă toată ziua. Dacă își petrecea noaptea cu ea rîdea bucuroasă și, frecîndu-și mîinile, povestea tuturor fericita întîmplare. Regele n-o iubea, dar o stima. Așa că atunci cînd auzi de moartea ei fu sincer îndurerat.

Cam tot în acea vreme reapăruse la Paris vechea noastră cunoștință, ducele de Lauzun, care petrecuse între timp ani îndelungați la închisoarea din Pignerol. După refuzul regelui de a i-o da de nevastă pe verișoara sa, domnișoara de Orléans, Lauzun o luase de la capăt cu sfidările și aroganțele sale, uitînd că-i avea ca dușmani pe Louvois și pe doamna de Montespan, adică pe

favorita care-i măgulea regelui orgoliul bărbătesc și pe ministrul care-i măgulea ambiția de mare comandant de oști. Fiecare din cei doi începură să-i amintească zilnic lui Ludovic cînd de jignirea adusă favoritei, cînd de sabia ruptă și aruncată la picioarele regelui, cînd de dijmuirea averii domnișoarei de Orléans, avere din care Lauzun se înfruptase serios sub pretextul că se va însura cu Domnișoara. Sătul el însuși de ifosele și de insolențele lui Lauzun, regele porunci să fie arestat, fapt care se și petrecu la sfîrșitul anului 1671. Arestat de domnul d'Artagnan[1], căpitan-locotenent al primei companii de muschetari ai regelui, Lauzun fu închis mai întîi la Pierre-Encis iar de acolo fu mutat la Pignerol.

Lauzun avea patru surori care erau cu toatele foarte sărace. Cea mai mare, fostă dumnișoară de onoare a reginei-mame, se măritase în 1663 cu Nogent, camerierul Anei de Austria. Doamna de Nogent, care era cea mai descurcăreață dintre toate patru, se ocupă cu atîta grijă și străduință de averea fratelui ei, încît atunci cînd acesta ieși din închisoare era mai bogat decît înainte. Domnișoara de Orléans, neconsolată de lunga și aspra detențiune a iubitului ei, făcu tot ce putu ca să-i obțină eliberarea; perseverență, atîta îl pisă pe rege la cap, încît acesta se învoi să-i dea drumul lui Lauzun, cu condiția ca Domnișoara să-i cedeze fiului său și al doamnei de Montespan — ducele de Maine — comitatul Eu, ducatul Aumale și principatul Dombes. Din păcate însă, primele două, împreună cu ducatul Saint-Fargeau și cu frumoasa moșie Thiers din Auvergne îi fuseseră dăruite de Domnișoară

[1] *Charles de Batz, conte d'Artagnan* (1611—1673), gentilom gascon. Căpitan al muschetarilor lui Ludovic al XIV-lea, apoi aghiotant, a fost ucis în asediul de la Maastricht. A devenit celebru datorită romanelor *Cei trei mușchetari* și *După douăzeci de ani* ale lui Al. Dumas (n.tr.).

lui Lauzun. Spolierea era atît de flagrantă și mai ales atît de nedreaptă, încît oricît de mare ar fi fost dorința prințesei de a-l revedea pe Lauzun, cînd auzi ce i se cere, aproape că fu gata să renunțe. Dar Louvois și Colbert o asigurară că dacă nu-l determină pe Lauzun să cedeze pămînturile cerute, se putea să nu-l mai vadă niciodată. În sfîrșit, în 1679, Lauzun sătul de pușcărie, unde petrecuse aproape opt ani, cedă regelui moșiile cerute. La insistențele iubitei sale, căpătă învoirea de a veni la Paris ; era încă tînăr, mai ironic și mai răutăcios ca niciodată și, deși fusese jecmănit fără rușine de către rege, era totuși bogat ca un prinț. Dar cum Curtea Franței nu-l mai interesa, ceru îngăduința să plece în Anglia, unde-l vom regăsi mai tîrziu.

Epoca pe care am parcurs-o și care s-a ocupat de anii 1670—1684, în timpul cărora Ludovic al XIV-lea a trecut de la vîrsta de treizeci și doi de ani la cea de patruzeci și șase, este epoca cea mai frumoasă și mai strălucitoare atît a domniei cît și a vieții sale. În timpul acestei epoci, regele a făcut din Franța una dintre marile puteri maritime ; i-a încredințat lui Turenne, care s-a luptat cu austriecii, o armată de optzeci de mii de oameni ; lui Condé, care l-a înfruntat pe prințul de Orania, o armată de patruzeci de mii de oameni ; a pus pentru a doua oară stăpînire pe Franche-Comté, iar după ce Turenne a fost ucis, l-a pus pe Condé să-l înfrunte pe Montecuculli; în sfîrșit, prin pacea de la Nimègue, pe care a impus-o celor patru puteri dușmane, a obținut numeroase beneficii, apărînd în ochii vecinilor săi ca unul dintre cei mai puternici monarhi din Europa. După asta a început construirea portului Toulon, unde au fost adăpostite o sută de vase de război, unele avînd cîte o sută de guri de tun și deservite în total de peste șaizeci de mii de mateloți. În sfîrșit, o invenție teribilă, pe care Ludovic o va

încerca primul, îi va îngădui să bombardeze Algerul, oraşul care nu putea fi cucerit cu nici un chip.

Să nu uităm, de asemenea, să mai consemnăm în această perioadă faptul că în august 1679 s-a stins din viaţă cardinalul de Retz, fostul coadjutor al Parisului, în jurul căruia s-a făcut atîta vîlvă în timpul Frondei, şi care după douăzeci şi ceva de ani muri se uitat de toată lumea.

Capitolul XXXVIII

1684 — 1685

Războiul împotriva Algerului. — Inventarea bombelor explozive. — Petit-Renau. — Primul bombardament. — Tratatul de pace. — Moartea lui Colbert. — Ingroparea acestuia. — Războiul împotriva Genovei. — Al doilea bombardament. — Suspendarea ostilităţilor. — Ambasadorul genovez în faţa lui Ludovic al XIV-lea.

În vremea asta, se pregăteau două expediţii, menite să ridice pe cea mai înaltă culme gloria şi faima lui Ludovic al XIV-lea : una împotriva Algerului şi alta împotriva Genovei. Să le luăm în ordine cronologică şi să începem cu expediţia împotriva Algerului. Iată mai întîi motivele ei : în luna iunie 1681, nişte corsari tripolitani puseseră mîna pe cîteva bastimente franceze, urmărindu-le pînă pe coasta Provencei. Corsarii se înşelaseră însă asupra epocii în care se aflau, fiindcă sub Ludovic al XIV-lea nu le mai erau îngăduite asemenea cutezanţe. Astfel, fără să-i fi dat careva vreun ordin şi acţionînd din proprie iniţiativă, Duquesne, pe atunci în

virstă de șaptezeci și unu de ani, porni cu cele șapte vase ale sale în urmărirea corsarilor, îi ajunse aproape de insula Scio și-i lovi cu atîta putere, încît aceștia, speriați, se refugiară în portul orașului cu același nume, care aparținea sultanului. Domnul de Saint-Aman, ofițer al flotei franceze, fu expediat la pașa din Scio ca să-l poftească pe acesta să-i alunge pe corsari din port, spunîndu-i-se răspicat că dacă nu-i gonește, flota franceză va dărîma orașul pînă la temelii. Pașa refuză să-și abandoneze prietenii tripolitani. Atunci Duquesne ancoră la o lovitură de tun de zidurile orașului și începu o asemenea canonadă încît, după un sfert de ceas, pașa trimise un parlamentar ca să-i roage pe francezi să înceteze focul, arătînd că e gata să discute cu Duquesne. Afacerea era tocmai pe cale de a se lichida, cînd Duquesne primi ordinul să se întoarcă imediat în Franța și să se pregătească pentru expediția împotriva Algerului. Această expediție fusese hotărîtă încă din 1670, epocă în care piraților algerieni puseseră mîna pe cîteva nave franceze. Deși francezii le ceruseră stăruitor înapoi, aceștia refuzaseră să le dea. Acum, cînd Ludovic își organizase temeinic flota, supărat și de furtul piraților tripolitani, se gîndi că sosise, în sfîrșit, momentul să-i pedepsească pe algerieni, în așa fel încît această pedeapsă să le fie pildă tuturor celor care ar mai cuteza să-și însușească vase franceze.

Adevărul e că Duquesne se gîndise timp îndelungat cum să scape de acești pirați, un adevărat flagel al Mediteranei; scrisese, în acest sens, două memorii în care propunea — într-unul — să se închidă intrarea în portul Alger, așa cum făcuse pe vremuri Richelieu cu portul orașului La Rochelle, iar în celălalt, Algerul să fie atacat, ars și distrus. Colbert citise și răscitise cele două memorii, nehotărîndu-se însă pe care din ele să-l adopte,

cînd iată că o invenție neașteptată veni să ofere regelui un mijloc de răzbunare nu numai mult mai rapid, dar și mult mai pe gustul său. Un bărbat de treizeci de ani inventase bombele explozive navale. De-acum Ludovic, întocmai ca și Jupiter, putea azvîrli oricînd trăsnetul asupra muritorilor. Inventatorul acestei arme cumplite se numea Bernard Renau d'Éliçagaray; se născuse în Béarn în 1652 și, din pricină că era foarte scund, i se spunea Petit-Renau. Tînărul era nu numai un bun matelot ci și un foarte bun matematician. Iute ca orice om de acțiune, visător ca un poet, distrat ca un astronom, cînd studia o problemă devenea calm și chibzuit ca un consilier bătrîn. Crescut de domnul Colbert du Terron, infendentul orașului La Rochelle, familiarizat deci din copilărie cu porturile și cu marea, Renau își petrecuse tinerețea pe șantierele, în arsenalele și în atelierele unde se construiau navele, însușindu-și astfel solide cunoștințe în materie de marină. Renau, ca toți oamenii de valoare care au ca profesori doar practica și bunul simț, fusese preocupat încă din copilărie de ideea unor inovații care să perfecționeze marina; tocmai izbutise să definitiveze proiectul unei nave cu viteză și cu manevre de două ori mai mari decît cele existente, cînd domnul du Terron îl recomandă vărului său; acesta, la rîndul său, îl recomandă tînărului conte de Vermandois, fiul natural al lui Ludovic și mare amiral al Franței. Într-o zi, cînd tocmai se discuta despre noua formă pe care s-o aibă vasele franceze, Renau vorbi cu atîta competență despre felul cum trebuia construită o navă, încît antrenat de întrebările celor din jur, trecînd de la amănunte la ansamblu, propuse un sistem cu totul nou de construcție. Acest sistem, care consta în a ușura pupa și prora navelor și a le degaja de enormele cetățui din față și din spate, era un lucru atît de simplu, încît toți cei de față se mirară

cum de nu le venise în minte și lor. Dar, deși sistemul a fost adoptat cu mare succes mai tîrziu, rutina, comoditatea și invidia îi făcură pe marinarii închistați în vechile lor principii să se opună la început proiectului, declarînd că, teoretic, el era foarte frumos, dar că practic era cu neputință de realizat. Cel mai înverșunat dintre toți fu bătrînul amiral Duquesne, care declară sus și tare că vasele nu puteau renunța la cele două cetățui, din față și din spate, fiindcă în caz de abordaj, echipajul se putea retrage în ele întocmai ca într-o fortăreață.

— Fortărețele, spuse Renau, sînt bune pe pămînt, unde terenul e solid, și nu pe mare unde puntea ți se clatină sub picioare. Dumneavoastră considerați vasele niște fortărețe și de asta ele înaintează pe mare cu atîta greutate!

Vorbele erau destul de cutezătoare pentru un bărbat încă tînăr și care lua cuvîntul pentru prima oară la un consiliu al marinei. La cîtăva vreme după asta, în urma unei discuții pe care o avu cu ministrul Colbert, Renau obținu o primă victorie. Colbert auzise despre propunerile tînărului în legătură cu forma noilor vase și, la un moment dat, îl întrebase foarte serios ce-ar face el dacă ar fi ministru al marinei.

— Dacă aș fi ministru al marinei, primul lucru pe care l-aș face, răspunse el, ar fi să întemeiez o școală de construcții navale.

Într-adevăr, pînă în acea epocă nu exista o școală pentru astfel de construcții. În fiecare port se afla cîte un meșter dulgher, care făcea corabia așa cum apucase el din bătrîni; căpitanii și inginerii n-aveau voie să asiste, fiindcă meșterul își păstra cu strășnicie secretul. Or, cum acele vase, cam șubrede, îi creaseră adesea lui Colbert multe momente de panică, ministrul fu încîntat

de propunerea tînărului și, după o lună, dădu o hotărîre prin care se puneau bazele primelor școli de construcții navale în porturile Toulon, Rochefort și Brest.

În vremea asta, Renau era preocupat de una dintre cele mai mari invenții ale epocii despre care nu vorbise încă nimănui : galiotele cu bombe explozive. Și iată-ne în epoca în care Duquesne fu chemat de urgență de la Scio unde-i urmărea pe corsarii tripolitani, ca să ia parte la expediția din Alger. În consiliul care avu loc cu acest prilej, se discutară în amănunt cele două propuneri ale lui Duquesne privitoare la nimicirea Algerului, arătîndu-se și părțile lor bune, dar și cele rele. Renau ascultă cu mare atenție tot ce se spuse, fără să-și dea nici o părere. Colbert, văzîndu-l că tace, se întoarse spre el și-l întrebă :

— Ei bine, Renau, ce ai de spus despre cele două propuneri ?

— Monseniore, răspunse tînărul, dacă aș fi eu șeful acestei expediții, aș nimici Algerul cu bombe.

Răspunsul avu același efect pe care l-a produs în 1804 răspunsul lui Fulton care i-a spus lui Napoleon Bonaparte :

— Sire, dacă aș fi în locul majestății-voastre, aș debarca în Anglia nu cu vaporul cu zbaturi ci cu vaporul cu aburi !

Nimeni nu auzise de acele faimoase bombe inventate de Renau, așa că tînărul fu întrebat despre ce anume era vorba. Atunci, cu simplitatea lui obișnuită, Renau explică limpede ce erau bombele, ce erau mortierele și cum avea el de gînd să plaseze acele mortiere pe galiotele sale, de unde urma să bombardeze Algerul. Proiectul era atît de măreț, încît ului pe toată lumea, dar tocmai din pricina acestei măreții ale sale nimeni nu crezu că s-ar putea realiza vreodată.

— Aveţi dreptate să nu mă credeţi, spuse Renau, fiindcă n-aţi văzut încă nici o probă cu această nouă armă. Cînd o s-o vedeţi, o să mă credeţi.

Colbert avea un fiu numit de Seignelay. Era un om extrem de deştept şi foarte avid de lucruri noi; auzindu-l pe taică-său vorbind despre invenţia lui Renau, îşi determină părintele să aprobe construirea unei galiote în portul Havre, pentru ca tînărul inventator să-şi poată încerca bomba. Ministrul aprobă şi Renau, nebun de bucurie, plecă la Havre. Aici, porunci să se construiască, sub ochii lui, o corabie uşoară, pe care puse un tun de calibru mic, cu care făcu prima probă. Aceasta, reuşind cum nu se poate mai bine, Renau îi scrise lui Seignelay să vină la Havre şi, în prezenţa lui, mai făcu o a doua probă, care reuşi chiar mai bine decît prima. Auzind de acest rezultat nesperat, Colbert porunci imediat să se construiască încă două galiote la Havre şi alte două la Dunkerque. Dar celebritatea îi aduse tînărului inginer şi o mulţime de duşmani. Dacă nu mai puteau nega prima invenţie — cea a bombelor care fusese experimentată cu atita succes — aceştia începură să strige că galiotele, fiind acum încărcate cu o greutate mult prea mare, nu vor mai putea pluti pe apă şi se vor scufunda.

— Dacă ţineţi neapărat, le răspunse Renau, am să-mi aduc galiotele încărcate cu mortiere şi cu bombe de la Dunkerque, la Havre şi atunci o să vedem dacă pot pluti sau nu.

— Foarte bine, spuse Colbert căruia îi plăcu grozav răspunsul tînărului, chiar aşa să şi faci! Asta va fi cea mai bună dovadă cu care vei închide gurile tuturor acestor răuvoitori!

În primele zile ale lui decembrie, cele două galiote din Dunkerque fură gata; Renau se aşeză la cîrma uneia

din ele, prietenul său Combes, la cîrma celeilalte și porniră la drum. Dar cînd ajunseră în Canalul Mînecii, cerul se acoperi brusc de nori, marea începu a se burzului și nu peste mult izbucni o furtună de toată frumusețea, care ținu nici mai mult nici mai puțin decît șaizeci de ceasuri. Toată lumea era convinsă că cele două galiote pieriseră de mult în valuri cînd, în seara celei de a treia zile, fură văzute intrînd nevătămate, în portul Havre. În fața unei asemenea dovezi de necontestat adusă de Renau în privința trăiniciei navelor sale, nimeni nu mai putu spune nimic. Singura favoare pe care o ceru inginerul, fu să facă parte din expediția împotriva Algerului. Colbert se grăbi să i-o acorde și cele cinci galiote porniră la drum îndreptîndu-se spre Toulon, unde urmau să se întîlnească cu flota condusă de Duquesne. Rezultatele acelui bombardament se cunosc. Baba-Hassan a cerut imediat încetarea ostilităților, dar tocmai cînd urma să aibă loc conferința de pace, guvernatorul a fost omorît de un anume Mezzo-Morte care, proclamîndu-se guvernator în locul lui, declară că el voia să continuie lupta, deși Algerul era pe jumătate distrus. Din nenorocire, vînturile puternice care suflă de obicei în luna septembrie, în aceste locuri, veniră în ajutorul piraților și Duquesne fu obligat să plece fără să fi ajuns la nici un rezultat. Totuși, în prima jumătate a lunii aprilie 1684, Ludovic izbuti să încheie pace cu acești piraţi din Barbaria. Prin această pace algerienii se angajau :

1. Să elibereze pe toți francezii aflați în sclavie în regatul Alger, iar Franța să-i elibereze pe toți piraţii puși la galere pe corăbiile franceze.

2. Să nu se mai apropie decît la o distanță de zece leghe de coastele franceze.

3. Să ajute vasele franceze urmărite de dușmanii Franței sau eșuate pe coastele Algerului, să nu ofere ajutor, nici protecție corsarilor din Barbaria, etc.

Tratatul fu încheiat pe termen de o sută de ani.

Astfel se sfîrși campania din Alger, care a costat Franța douăzeci de milioane de livre. Auzind acest lucru, noul guvernator al Algerului îi spusese domnului de Tourville :

— Dacă împăratul ăsta al vostru îmi dădea doar jumătate din banii ăștia, distrugeam cu mîna mea Algerul, fără să mai fie nevoie de atîta tevatură !

Cam tot pe atunci, Colbert, în vîrstă de șaizeci și patru de ani, muri în casa lui din strada Neuve-des-Petits-Champs. Ura împotriva acestui ministru fusese mare. Ludovic al XIV-lea îl ura pentru că-l urau Louvois și doamna de Maintenon, și pentru că presimțea că va fi obligat să-l numească „cel mare" sau „marele Colbert". ceea ce nu-i convenea deloc ; marii seniori îl urau pentru că ministrul fusese un nimeni care, cu timpul ajunsese *„cel mai puternic senior, mesir Jean-Baptiste Colbert, cavaler, marchiz de Château-Neuf-sur-Cher, baron de Sceau și Lignières, consilier al regelui, comandor și mare trezorier, ministru și secretar de stat al marinei și al comandamentelor majestății-sale, controlor general al finanțelor, supraintendent și ordonator general al clădirilor"* ; burghezii îl urau pentru că ordonase suspendarea rentelor de la primărie ; în sfîrșit, poporul îl ura pentru că era bogat și puternic și pentru că-l înpovărase cu tot soiul de legi și de edicte, care mai de care mai grele și mai ruinătoare.

Fiind atît de urît de toată lumea, regele nu cuteză să-i facă funeralii naționale, ci porunci să fie îngropat noaptea, pe ascuns, în biserica Saint-Eustache.

Lovit drept în inimă de purtarea crudă a lui Ludovic, care nu îngăduise fiului său să vină să-şi îmbrăţişeze tatăl aflat pe moarte, Colbert, în ultimele sale clipe, mărturisise celor din jur :

— Bine că mor şi n-am să mai aud niciodată de acest rege nerecunoscător, pentru care am făcut mai mult decît pentru bunul Dumnezeu !

Într-adevăr, ar fi greu să enumerăm aici tot ce a realizat Colbert pentru Ludovic ; un singur calcul ne va ajuta să ne facem o idee despre imensa activitate depusă de acest ministru. În 1661, adică în anul în care a fost numit ministru, marina franceză avea :

3 vase de rangul întîi cu 60 pînă la 70 de tunuri.
8 vase de rangul doi cu 40 pînă la 50 de tunuri.
7 vase de rangul trei cu 30 pînă la 40 de tunuri.
4 vase de război pentru transportat armamentul.
8 vase de pe care se aruncau torţe aprinse.
În total 30 vase de război.

În 6 septembrie 1683, adică în anul morţii sale, marina avea :

12 vase de rangul întîi cu 76 pînă la 120 de tunuri.
20 de vase de rangul doi cu 64 pînă la 74 de tunuri.
39 vase de rangul trei cu 50 pînă la 60 de tunuri.
25 vase de rangul patru cu 40 pînă la 50 de tunuri.
21 vase de rangul cinci cu 24 pînă la 30 de tunuri.
25 de vase de rangul şase cu 6 pînă la 24 de tunuri.
7 vase de aruncat torţe, de 100 pînă la 300 de tone.
20 de vase de război de 80 pînă la 300 de tone.
17 bărci lungi.

În total 186 bastimente de război, fără a mai pune la socoteală cele 68 de bastimente aflate în construcţie, ceea ce făcea 254 de vase.

Atita vreme cît trăise Colbert, acest mare partizan al păcii, Louvois, rivalul şi mai ales duşmanul său, dorise cu ardoare războiul, întîi pentru că el potolea acea sete continuă de faimă a lui Ludovic al XIV-lea, apoi pentru că făcea ca el, Louvois, să fie absolut indispensabil stăpînului său; dar Colbert odată mort, Louvois deveni supraintendent al clădirilor şi, în această calitate, începu să dorească la rîndul lui pacea, socotind că regele va fi tot atît de avid de construcţii somptuoase, pe cît fusese de gloria cîştigată în războaie. De data asta, cel care dori cu ardoare războaiele fu domnul de Seignelay, fiul lui Colbert; numit ministru al marinei, el schimbă teatrul operaţiunilor din Flandra şi Austria şi-l aduse în Mediterană şi pe Ocean. Tot el fu şi cel care organiză expediţia împotriva Genovei. Ludovic avea împotriva acestei cetăţi cîteva motive serioase de nemulţumire şi anume:

1. Că genovezii vînduseră pulbere şi arme algerienilor cu care Franţa era în război;

2. Că refuzaseră trecerea prin Savoia a sării trimisă de Mantua în Franţa;

4. Că ar fi rostit cuvinte injurioase la adresa lui Ludovic, etc.

Flota care trebuia să răzbune onoarea regelui plecă din Toulon în 6 mai 1684 şi ajunse în faţa Genovei în 17 mai. Bineînţeles că fu pusă din nou în aplicare teribila invenţie a lui Renau: trei mii de bombe au fost aruncate asupra acelui superb oraş, toate periferiile arse şi cea mai mare parte a palatelor sale transformate în cenuşă. Pagubele pricinuite de acest bombardament au fost evaluate cam la o sută de milioane de livre.

Seignelay, care a luat parte la acest atac, i-a adus la cunoştinţă dogelui că dacă n-avea de gînd să-i dea satis-

facție regelui, urma să se întoarcă în anul următor și să distrugă tot ce mai rămăsese. În februarie 1685, genovezii, speriați, au cerut pace. Primul articol al acestui tratat de pace prevedea următorul lucru :

„Dogele și patru senatori se vor afla în aprilie următor la Marsilia, de unde se vor îndrepta de îndată spre orașul unde se va afla atunci majestatea-sa. Cînd vor fi admiși în audiență, îmbrăcați în hainele lor de ceremonie, dogele își va exprima, în numele republicii, extremul regret de a fi displăcut majestății-sale, alegînd cuvintele cele mai pline de umilință și de căință, dar și cele mai respectuoase, încît majestatea-sa să simtă oarecare tragere de inimă în a ierta această republică, arătîndu-se, pe viitor, binevoitoare față de ea.“

În virtutea acestui articol, dogele plecă din Genova în 29 martie 1685, împreună cu patru senatori ; în 18 aprilie ajunse la Paris, unde fu găzduit într-o casă din fobur-gul Saint-Germain și unde așteptă aproape o lună de zile pînă să fie primit în audiență.

În sfîrșit, în 15 mai, fu anunțat să se prezinte la rege, care-l primi în noul palat din Versailles ; acest palat era atît de frumos, încît lăsase cu mult în urmă toate celelalte reședințe regale. Pentru a ajunge la acest rezultat, regele făcuse aproape imposibilul : poruncise să se transporte copacii uriași din pădurile de la Fontainebleau, de la Marly și de la Saint-Germain, în grădinile de la Versailles, să se aducă piatră pentru construcție din creierul munților, marmură de cea mai bună calitate din Italia și apă de la mari depărtări. Pe marginea aleilor de carpeni fură așezate grupurile statuare executate de Coyse-

vox [1], Girardon [2], Desjardins [3] şi Puget [4]. Plafoanele pictate de Lebrun şi Mignard [5], înfăţişau o întreagă lume mitologică, în care Ludovic poruncise să fie inclusă şi familia sa. Doar capela nu era încă terminată. Regele îşi aşezase tronul la capătul galeriei, alături de Salonul Păcii. În ziua audienţei, marele apartament şi galeria erau pline de curteni. Dogele sosi, urmat de cei patru senatori, şi fu primit de Ludovic, care de îndată ce-l zări îşi puse imediat pălăria pe cap; dogele şi-o puse şi el, apoi îşi rosti cu mare grijă discursul, în termenii specificaţi în tratatul de pace.

Discursul, e adevărat, fu umil, dar cel care-l rosti fu mîndru şi demn. După ce isprăvi, se descoperi şi odată cu el şi prinţii din suita regelui. După-amiază dogele fu

[1] *Antoine Coysevox* (1640—1710), sculptor francez, născut la Lyon, autorul *Cailor înaripaţi* din Tulleries, al *Nimfei cu scoica* şi al mai multor busturi reprezentînd celebrităţi ale vremii, ca de pildă, pe Marele Condé (n.tr.).

[2] *François Girardon* (1628—1715), sculptor francez, reprezentant al clasicismului fastuos de la Versailles. Printre cele mai de seamă lucrări ale sale se numără: *Răpirea Proserpinei*, *Apollo slujit de nimfe*, *Pallas-Atena* (n.tr.).

[3] *Martin Van den Bogaert*, zis *Desjardins* (1640—1694), sculptor francez de origine olandeză. A executat o serie de sculpturi celebre pentru palatul Versailles, dintre care amintim: *Diana* precum şi o minunată statuie ecvestră a lui Ludovic al XIV-lea, din care nu s-au mai păstrat decît basoreliefurile aflate acum la Luvru (n.tr.).

[4] *Pierre Puget* (1620—1694), sculptor francez născut la Marsilia. Baroc şi realist, în contradicţie cu arta oficială a vremii sale, este printre altele, autorul *Atlantelor* de la vechea Primărie din Toulon (n.tr.).

[5] *Nicolas Mignard zis Mignard din Avignon* (1606—1668), pictor francez care l-a făcut portretul lui Ludovic al XIV-lea. Fratele său *Pierre*, zis *Romanul* (1612—1695), după ce a decorat Domul din Val-de-Grâce, a devenit portretistul oficial al Curţii şi i-a succedat lui Lebrun în toate slujbele avute de acesta (n.tr.).

poftit la Delfinul Franței și la ceilalți prinți. După câteva zile fu din nou poftit la Versailles, unde i se făcu cinstea de a asista la sculatul regelui, la masa și la balul dat de acesta. La plecare, i se dărui o splendidă cutie de aur, în care se afla portretul lui Ludovic precum și câteva tapiserii de mare preț de la Gobelins. După ce se văzură afară, senatorii genovezi, uluiți de bogăția pe care o contemplaseră, îl întrebară pe doge ce anume îl mirase cel mai mult la Versailles.

— Faptul că m-am văzut acolo, le răspunse acesta.

Capitolul XXXIX

Privire asupra literaturii, științelor și artelor frumoase în această epocă. — Molière, La Fontaine, Bossuet, doamna de Sévigné, Fénelon, La Rochefoucauld, Pascal, Boileau, doamna de La Fayette, Saint-Simon, Quinault, Lully. — Pictura, sculptura arhitectura. — Literatura și științele în Anglia, Germania, Italia și Spania. — Progresul industriei franceze în această perioadă. — Înfrumusețarea Parisului. — Progresul artei militare. — Marele Delfin și fiii săi. — O zi din viața lui Ludovic al XIV-lea. — Etichetа Curții sale.

Să adăstăm un moment asupra culmii unde Ludovic urcase cu atîta greutate și de pe care, în ciuda facticei sale divinități — supus și el slăbiciunilor omenești — va trebui în curînd să coboare.

Corneille murise și odată cu el pierise și ultimul reflex al literaturii spaniole în Franța; sceptrul tragediei este preluat de Racine, adică de eleganța modernă și de imitația greacă; bineînțeles că această imitație își pierde

forma sa antică nu ca să ia o formă franceză ci ca să se plece în fața gustului și capriciilor lui Ludovic.

Molière, care n-a avut înaintași și care nu va avea urmași, rămîne cel mai de seamă dramaturg al epocii, deși Boileau nu pierde nici un prilej să-l defăimeze și să-i conteste meritele. După *Tartuffe* și *Mizantropul*, dă la iveală, acele admirabile farse, care au rămas, după mai bine de două secole, adevărate modele de bun-simț și veselie.

La Fontaine, care face parte din curtea doamnei de Montespan, dă, din cînd în cînd, la iveală cîte una din acele incomparabile fabule ale sale, căci, deși inspirate de scrierile lui Esop și Pilpay [1], ele continuă să rămînă adevărate capodopere de finețe și bonomie.

Bossuet scrie *Istoria universală* și admirabilele sale *Oraţii funebre*. Prima o scrisese în 1667, la moartea reginei-mame, a doua în 1669, intitulată *Elogiul funebru adus reginei Angliei*, privită ca o adevărată capodoperă a genului pînă în 1670, cînd apăru cea închinată Henriettei, soția lui Filip de Orléans.

Bussy-Rabutin scrie *Istoria amoroasă a galilor* — unul dintre cele mai curioase documente privind intrigile galante din acea epocă — pe care l-a scris în timp ce se afla la Bastilia.

Doamna de Sévigné face risipă de *Scrisorile* sale, adevărate modele de spirit, de limbă și de lipsă de sensibilitate, dacă nu cumva luăm drept sensibilitate „sensibleriile" sale adresate doamnei de Grignan. Doamna de Coulanges nu se lasă nici ea mai prejos și scrie epistole tot atît de frumoase ca și ale ei.

[1] *Pilpay* sau *Bidpay*, brahman legendar care ar fi transcris vechile povești ale Indiei (n.tr.).

Fénelon, discipolul și prietenul lui Bossuet, care va deveni mai tîrziu rivalul și apoi dușmanul său, își începe *Aventurile lui Télémaque*. Dacă această carte a slujit, așa cum s-a spus, la educarea ducelui de Bourgogne, atunci pare cel puțin ciudat să pui în mîna unui fiu al Franței o carte care începe cu iubirea dintre Calipso și Eucharis și care se termină cu o critică vehementă a strămoșului micului duce, cu atît mai mult cu cît în triumfătorul și orgoliosul Sesostris îl recunoaștem pe Ludovic al XIV-lea, iar în Protesilas, dușmanul neîmpăcat al marilor căpitani, pe Louvois care l-a persecutat pe Turenne și l-a anihilat pe Condé.

La Rochefoucauld, pe care l-am văzut mare frondeur și mare îndrăgostit, încetează să mai fie îndrăgostit, dar continuă să rămînă frondeur. Rănile primite din pricina doamnei de Longueville l-au făcut mizantrop, așa că s-a apucat să-și scrie renumitele *Maxime*.

În 1656, Pascal dă la iveală *Scrisorile provinciale*, carte completată mai tîrziu de celebrul profesor de istorie Jules Michelet. Toată lumea știe ce succes au avut aceste *Provinciale*; dar ceea ce nu știe toată lumea e faptul că într-o zi, episcopul de Luçon întrebîndu-l pe Bossuet o lucrare i-ar fi plăcut să scrie, dacă nu le-ar fi scris pe ale sale, acesta răspunsese :

— *Scrisorile provinciale !*

Boileau, care încetase să mai scrie de cînd Ludovic încetase să mai lupte și să mai învingă, nemaiavînd de descris nici campania din Olanda, nici trecerea Rinului, a hotărî să dea la iveală *Arta poetică*, *Satirele* și *Lutrin*.

Doamna de La Fayette isprăvește de scris *Istoria Doamnei Henriette a Angliei*, doamna de Caylus, romanele sale, iar doamna de Deshouilières, *Idilele*.

Fontenelle născocește *Lumile*[1] și-și plimbă cititorii prin țara himerelor, pe unde după douăzeci de ani avea să se plimbe și Descartes.

Saint-Simon, aproape un copil, ia note după care va scrie mai tîrziu admirabilele sale *Memorii*.

După istorie și poezie, să trecem la muzică. Quinault, atacat tot timpul de Boileau, și Lully, lăudat tot timpul de acest poet ironic, își dau mîna și scriu împreună primele opere franceze : *Armida* și *Athis*. Înainte de Lully nu exista decît cîntecul obișnuit, căci bucățile interpretate la teorbă sau la ghitară veneau din Spania sau din Italia. Cei douăzeci și patru de violoniști ai regelui erau singura orchestră organizată în Franța.

Pictura începuse să se afirme încă de pe vremea lui Ludovic al XIII-lea. Rubens, venind s-o picteze pe Maria de Medicis, îl admirase pe Poussin, iar Lebrun prețuia mai mult decît toți pictorii pe care-i avea Italia în vremea aceea .

Trebuie să spunem un cuvînt și despre arhitecți, deși nici unul din arhitecții noștri cu faimă nu se pot compara cu acei arhitecți anonimi care au ridicat catedrala Notre Dame, catedralele din Reims, Rouen, Strasbourg, Beauvais, Caudebec, bisericile și primăriile presărate pretutindeni, pe pămîntul francez, și care au înflorit ca o splendidă vegetație de piatră, începînd din secolul al X-lea și pînă în al XVI-lea.

Dintre lucrările mai importante realizate în timpul domniei lui Ludovic, trebuie amintit faptul că în 1667 Colbert a pus bazele Academiei de Pictură din Roma, iar în 1671 ale Academiei de Arhitectură din Paris.

Sculptura era mai privilegiată decît arhitectura ; cînd

[1] Titlul exact : *Discuții asupra pluralității lumilor*. (n.tr.).

Bernini [1], solicitat să vină în Franța și să construiască acea faimoasă colonadă a Luvrului, a ajuns la Toulon, primul lucru pe care l-a văzut în acest oraș a fost fațada primăriei, susținută de două cariatide sculptate de Puget. S-a oprit în fața lor și, după ce le-a privit cu atenție vreun sfert de ceas, a spus :

— N-aveți nevoie de artiști de la Roma cînd aveți un asemenea om în Franța !

Și Bernini avea dreptate. Palatul de la Versailles a constituit el singur cea mai apreciată școală de sculptură din Franța, unde marmora și bronzul au înflorit sub dalta și ciocanul lui Girardon și Coysevox, mai repede decît copacii mîngîiați de aripile moi ale ploii și ale vîntului.

La rîndul ei, Europa părea că vrea să se ia la întrecere cu Franța. Lui Shakespeare, acel rege al dramei și poeziei, mai mare decît toți poeții și dramaturgii englezi la un loc, îi urmează Dryden, Milton și Pope, adică elegia, epopeea și filozofia. În afară de ei, Marsham studiază Egiptul, Hydè, Persia, Sale, Turcia ; astronomul Halley, marinar pe unul din vasele regelui, fixează poziția stelelor la Polul Nord și determină variațiile busolei în diversele colțuri ale pămîntului, iar Newton descoperă, la douăzeci și patru de ani, calculul infinitezimal.

Dacă ne aruncăm privirea spre nord vedem că nici țările de aici nu rămîn mai prejos. Helvetius trimite din Danzig un raport în care este determinată poziția exactă

[1] *Gian Lorenzo Bernini* (1598—1680), celebru pictor, sculptor și arhitect italian, născut la Neapole. Maestru al barocului monumental și decorativ, a construit porticul bisericii Sfîntul Petru din Roma, precum și numeroase alte monumente aflate în acest oraș : Fîntîna Tritonului, Extazul Sfintei Tereza, etc. Ludovic al XIV-lea l-a chemat în Franța în 1665 pentru colonada Luvrului, dar lucrarea a fost pînă la urmă încredințată lui Claude Perrault (1613—1688), fratele celebrului povestitor Charles Perrault (n.tr.).

a lumii; Leibnitz, savant, jurisconsult, filozof, teolog şi poet îi dispută lui Newton uluitoarea sa descoperire, după cum Amerigo Vespucci îi dispută lui Columb descoperirea Americii. Pînă şi Holsteinul îl dă pe Mercator, precursorul lui Newton în geometrie.

Italia luptă din greu cu trecutul: nenorocirea ei consta în faptul de a fi avut un Dante şi un Petrarca, apoi pe Ariosto, Rafael, Michelangelo, Tasso, Galileo Galilei. Din pricina acestor titani, acum nu mai poate rosti decît cu umilinţă nişte nume ca: Chiabrena, Lappi, Felicaia, Cassini, Maffei, Bianchini.

Spania, care nu mai are savanţi încă de pe vremea arabilor, care nu mai are poeţi de la Calderon de la Barca şi Lope de Vega, nici pictori de la Murillo şi Velasquez, nici regi de la Carol Quintul şi Filip al II-lea, începe să decadă şi Ludovic, care ştie de la nepoata sa Maria-Luiza cît de neputincios este Carol al II-lea, pregăteşte pentru unul din fiii săi tronul acestei ţări lipsit de moştenitori direcţi.

Dar Franţa nu este superioară tuturor ţărilor din jur numai prin ştiinţă şi artă, ci şi prin industrie. Fiecare an al ministeriatului lui Colbert este marcat nu numai de cîteva capodopere ale lui Corneille, Molière sau Racine, de fondarea unei Academii, de inaugurarea unui teatru, ci şi de înfiinţarea unei noi manufacturi. Sub Henric al IV-lea şi Ludovic al XIII-lea nu existau alte pînzeturi fine decît cele aduse din Olanda şi Anglia; în 1669, în Franţa se pot număra 44.200 de meseriaşi, iar în 1680, Ludovic încurajează cu atîta rîvnă manufacturile, alocînd pentru fiecare breaslă cîte două mii de livre, încît acum pînzeturile din Abbeville sînt cu mult mai frumoase decît cele aduse din străinătate. Mătăsurile urmează şi ele acelaşi drum. În sudul ţării sînt plantaţi duzi, şi iată că, în mai puţin de zece ani, mătasea făcută în Franţa

aduce țării un venit de cincizeci de milioane de livre pe an.

Covoarele se aduceau și ele pînă atunci tot din străinătate, adică din Turcia și din Persia. Începînd din 1670, covoarele din Savonnerie le detronează pe cele orientale; cine citește vechile cronici din secolele XV și XVI, vede cum ducii de Bourgogne dăruiesc prinților și suveranilor Europei și Asiei niște magnifice covoare făcute în Flandra. Acum, Ludovic al XIV-lea posedă cele mai frumoase tapiserii din lume, provenind din vastele ateliere de la Gobelins unde trudesc peste opt sute de lucrători care pot reproduce în războiul de țesut cele mai frumoase tablouri de Rafael sau Lebrun. Nici dantelele nu rămîn în urma celor din Italia sau din Malines. În acest scop au fost aduse în Franța treizeci de dantelărese din Veneția și două sute din Flandra, cărora li s-au încredințat ca să le învețe meserie, o mie șase sute de ucenice.

Încă din 1666 au început să se facă în Franța oglinzi tot atît de frumoase ca și cele din Veneția; dar pe Ludovic nu-l interesează să realizeze un lucru pe care-l realizează și vecinii săi, ci ține cu tot dinadinsul să-i întreacă. Așa se face că, după zece ani, oglinzile făcute în Franța erau cele mai mari, cele mai frumoase și cele mai pure din întreaga Europă. În fiece an, regele cumpără de un milion de livre obiecte de artă din întreaga lume, obiecte care constituie fondul Loteriei sale; această Loterie era un mijloc ingenios de a face daruri doamnelor de la Curtea sa. Spunem doamne, fiindcă începînd din 1673 domnișoarele de onoare fuseseră înlăturate. La urma urmei nimeni nu știa mai bine decît Ludovic cam ce fel de „domnișoare" erau acestea. Odată cu ele au dispărut și aventurile galante și mai ales scandalurile care se iscau zilnic din pricina lor. Doamnele de onoare aveau bărbați și mai ales neamuri, care știau să le țină bine în frîu.

Cînd Ludovic al XIV-lea s-a înapoiat la Paris, după fuga sa la Saint-Germain și după expediția de la Bordeaux, a regăsit intact Parisul lui Henric al IV-lea și al lui Ludovic al XIII-lea, adică un oraș prost pavat, prost luminat, întreținut de mîntuială ziua și păzit ca vai de lume, noaptea. Boileau arată într-una din satirele sale, scrisă prin 1660, că era o adevărată cutezanță să te plimbi pe stradă, vara, după ora nouă seara, iar iarna după ora șase. Ludovic porunci să se paveze și să se curețe străzile, să se aprindă cinci mii de felinare, să se repare vechile porți ale Parisului și să se construiască alte două ; instituî, de asemenea, un număr de gărzi pe jos și călare și numi un magistrat unic al poliției.

Tot sub domnia acestui rege a fost creată și armata. Înainte de Ludovic al XIV-lea existau niște oști, dar nu existau ostași. În 1667 au fost create primele herghelii de iepe, menite să dea caii necesari cavaleriei, cai care lipsiseră întotdeauna Franței ; infanteria adoptă, ca armă principală, baioneta. Înainte de Ludovic al XIV-lea, artileria nu exista. Regele fondează în acest sens școlile din Metz, Douai și Strasbourg, creează un regiment de bombardieri — folosindu-se din plin de invenția lui Renau, invenție care va deveni cu timpul una dintre cele mai distrugătoare — și un regiment de husari, constituie un corp de ingineri care — elevi ai lui Vauban — vor construi și vor repara o sută cincizeci de orașe fortificate și instituie ordinul Saint-Louis, pentru care nu trebuie să faci dovadă că ai sînge albastru, ca pentru ordinele Saint-Esprit și Saint-Michel. Astfel armata sa, care în 1672 uluiește Europa prin numărul ei mare de soldați (180.000), ajunge, în numai doisprezece ani, la 450.000 de oameni. Aceste oști sînt comandate, rînd pe rînd, de Condé, Turenne și Luxembourg, care și-au cucerit faima de mari generali.

Am arătat mai înainte cît de puternică devenise flota comandată de Duquesne, Jean-Bart și Tourville, flotă superioară altor țări și aproape egală cu flota Angliei.

Acum, după ce am trecut în revistă poeții, savanții, artiștii care au constituit gloria lui Ludovic al XIV-lea, și ne-am aruncat privirea asupra armatei, generalilor și amiralilor care au constituit puterea acestui rege, să ne întoarcem ochii asupra celor meniți să constituie fericirea lui, adică asupra copiilor.

În epoca în care ne aflăm, adică spre sfîrșitul anului 1684, Ludovic al XIV-lea are un fiu legitim numit Monseniorul Louis sau Marele Delfin; instruit de Bossuet, preceptorul său, își însușise de la acest profesor cîteva calități de prim rang care n-au putut totuși precumpăni marea cantitate de cusururi moștenite de la strămoșii săi. Acest prinț, care n-a urît niciodată pe nimeni, dar nici n-a iubit pe nimeni, era foarte răutăcios: cea mai mare plăcere a sa era să-i necăjească pe cei din jur; în plus, avea o fire cum nu se poate mai sticită; cînd îl credeai mai bine dispus, tocmai atunci era mai supărat, iar cînd bănuiai că e întors pe dos, el era în cea mai bună dispoziție. Era atît de ascuns, încît nimeni nu i-a putut dibui vreodată firea. Prințesa Palatină, care a trăit douăzeci și cinci de ani alături de el, mărturisea că nu mai văzuse un om mai ciudat și mai ascuns ca Marele Delfin. Nu se putea spune despre el că ar fi avut spirit, dar nici că era prost; meritul său deosebit — dacă acest lucru poate fi un merit — consta în faptul că sesiza imediat nu numai ridicolul celor din jur, ci de multe ori chiar și pe al său; deși părea indiferent și distrat, observa totul, după care povestea în amănunt faptele, ironizînd și luînd peste picior pe toată lumea. Cea mai mare teamă a lui era să fie rege, nu pentru că n-ar fi fost în stare să cîrmuiască

o țară, ci pentru că trebuia să se împovăreze cu o serie de răspunderi. Într-adevăr, Marele Delfin era de o lene fără pereche, din pricina căreia își neglija adesea chiar treburile cele mai importante. În locul sceptrului și al coroanei, prefera trîndăveala. Își petrecea întreaga zi tolănit pe cîte o canapea sau răsturnat în cîte un fotoliu, lovindu-și ușor cu o biciușcă de care nu se despărțea niciodată, cînd un pantof, cînd pe celălalt. Nu l-a auzit nimeni exprimîndu-și o părere, nici în artă, nici în literatură, nici în politică. Totuși, cînd se nimerea să vorbească și cînd era bine dispus, se exprima cu noblețe și eleganță; altcori însă părea prostia personificată. Îi era groază de curteni și de favoriți — dealtfel n-a avut niciodată vreun prieten — ceea ce nu-l împiedica să fie ahtiat după favoruri. Preocuparea lui de bază era străduința de a nu i se citi gîndurile, iar cînd, din întîmplare, cineva izbutea totuși să i le ghicească, aproape că turba de furie. Un respect prea mare îl deranja, lipsa de respect îl jignea. Rîdea destul de des și din toată inima. Față de rege era supus și temător. Am spus că n-a urît și n-a iubit niciodată pe nimeni, totuși singura persoană pe care n-o putea suferi era doamna de Maintenon.

În epoca în care ne aflăm, Marele Delfin era însurat cu Maria-Ana de Bavaria și avea deocamdată doi băieți: pe Ludovic, duce de Bourgogne care-l avu ca profesor pe Fénelon, și pe Filip, duce de Anjou, care a devenit mai tîrziu rege al Spaniei. Deocamdată n-avem ce spune mai mult despre ei pentru că unul avea doi ani și jumătate iar celălalt doar optsprezece luni.

În afară de fiul său legitim și de cei doi nepoți ai săi, Ludovic al XIV-lea, mai avea o mulțime de copii naturali, toți recunoscuți oficial de el; și anume: domnișoara de Blois, fiica Louisei de La Vallière, care s-a măritat cu

fiul-prințului de Conti ; ducele de Maine, însurat cu Louise de Condé ; domnișoara de Nantes măritată cu ducele de Bourbon ; a doua domnișoară de Blois, măritată cu ducele de Orléans și contele de Toulouse, însurat cu domnișoara de Noailles.

Să spunem cîteva cuvinte și despre copiii naturali ai lui Ludovic al XIV-lea, care s-au prăpădit : unul era băiatul domnișoarei de La Vallière, celălalt, al doamnei de Montespan. Primul era contele de Vermandois, amiral al Franței, al doilea, contele de Vexin, abate de Saint-Denis. Contele de Vermandois a murit la Courtray, în 15 iulie 1683, iar moartea sa a fost atît de neașteptată, încît a dat loc la tot soiul de bănuieli. Era politicos, bine făcut, arătos, deși privea puțin sașiu. Însă era atît de destrăbălat la o vîrstă la care alți tineri abia ies din copilărie, încît speriase întreaga Curte și-l mîniase atît de tare pe rege, încît acesta n-a mai vrut să-l vadă un an de zile. Vă închipuiți cam de la ce vîrstă trebuie să fi apucat pe un asemenea drum, dacă atunci cînd a murit abia împlinise șaisprezece ani. Contele de Vexin avea unsprezece ani cînd s-a prăpădit, dar spre deosebire de frate-său care a murit din pricina destrăbălării, acest copil a pierit din prea multă silință și dragoste de carte, căci toată ziua nu făcea altceva decît să învețe.

Acum, împrumutînd unele amănunte din *Memoriile* lui Saint-Simon și din *Ceremonialul regilor*, să urmărim o zi din viața regelui Franței.

În jurul orei opt, în timp ce regele mai dormea încă, un ofițer punea lemne pe foc în odaia lui, pajii întredeschideau încet ferestrele, luau gustarea [1] pregătită pentru noapte, în cazul în care regelui i s-ar fi făcut foame, mor-

[1] Gustarea aceasta se compunea dintr-o ceașcă de supă, dintr-un pui la frigare, pîine, vin și apă (n.tr.).

tierul[1] și patul de veghe[2]. După asta, primul valet de cameră, care dormise în odaia regelui și care între timp se îmbrăcase, în anticameră, intra în odaie și aștepta pînă ce pendula bătea opt și jumătate. Apoi, înainte ca sunetul ei să se stingă, îl trezea pe rege. Imediat intrau primul chirurg, primul medic și doica regelui; doica îl îmbrățișa, cei doi îi făceau o scurtă frecție, iar dacă era transpirat îl ajutau să-și schimbe cămașa. La nouă și un sfert era chemat marele șamblean, iar în lipsa lui primul gentilom de cameră; odată cu ei intrau o droaie de curteni. Unul dintre ei se repezea și dădea la o parte perdelele patului, iar un altul îi întindea agheasma aflată într-un agheasmatar, la capătul patului. Curtenii rămîneau o vreme în odaie și profitau de acest răgaz pentru a-i cere regelui diverse favoruri. Cînd nimeni n-avea nimic de cerut, cel care adusese agheasma aducea și cartea de rugăciuni, și trecea, împreună cu regele, în cabinetul de alături. Rugăciunea odată terminată, regele îi chema în cabinet și pe ceilalți; apoi șambelanul îi aducea hainele; din două în două zile un bărbier venea să-l radă. Cum nu avea în odaie nici o măsuță de toaletă, regelui i se întindea o oglindă. După asta Ludovic comunica celor de față ce urma să facă în ziua respectivă. Programul era respectat cu mare strictețe și numai în cazuri foarte grave era îngăduită abaterea de la el. Pe urmă, toată lumea se retrăgea și nu mai rămîneau în odaia regelui decît copiii lui și preceptorii acestora, adică domnii de Montchevreuil și d'O. În vremea asta, toată Curtea aștepta în galerie.

[1] Mortierul era un mic vas de argint, de forma unei pluliță, se umplea cu apă și în apa asta plutea o luminare de ceară galbenă. Era de fapt, un fel de veioză, mult mai mare și mai luxoasă decît veiozele obișnuite (n.tr.).

[2] Patul de veghe era patul în care dormea valetul de cameră (n.tr.).

La Marly, Curtea aştepta în salon ; la Trianon şi la Meudon, în odăile din faţă ; la Fontainebleau, în anticameră. După ce plecau copiii, urma perioada de „răstimp". În acest „răstimp", regele dădea audienţe ; era momentul primirii miniştrilor străini, în prezenţa domnului de Torcy. Acestea erau aşa-numitele „audienţe secrete", pentru a le deosebi de cele date, fără nici o ceremonie, în faţa patului, sau la ieşirea de la rugăciune, şi care se numeau „audienţe particulare", sau de cele date cu multă ceremonie, ambasadorilor.

Pe urmă regele se îndrepta spre capelă, unde muzicanţii săi cîntau un motet. Din odaie pînă la capelă, Ludovic chema pe cîte cineva lîngă el „pentru a-i adresa cuvîntul". Pe urmă, intra în galerie. Între timp, în odaia regelui se aduna consiliul. Cu asta, dimineaţa era ca şi terminată, pentru că de obicei consiliul ţinea pînă la douăsprezece jumătate sau unu. La ora unu urma masa. De obicei regele mînca singur în camera sa, pe o masă pătrată, vizavi de fereastra din mijloc ; masa era mai mult sau mai puţin îmbelşugată, după cum poruncise el încă de cu seară ; dar chiar şi în cazul unei mese „foarte modeste", bucatele erau foarte copioase, căci regele mînca foarte mult. Masa odată pusă, intrau în odaie curtenii. Primul gentilom îl anunţa foarte pompos pe rege că e servit ; regele se aşeza la masă şi marele şambelan începea să-l servească. Uneori, dar foarte rar, Marele Delfin şi copiii săi asistau la această masă, în picioare. Uneori Domnul îi întindea şervetul şi deşi fratele regelui, stătea şi el, ca toţi ceilalţi, în picioare. După ce-l servea, îndeplinind astfel oficiul de mare şambelan, regele catadicsea să-l întrebe dacă nu voia să stea jos. Domnul făcea, umil, o reverenţă, după care Ludovic poruncea să i se aducă un scaun. Scaunul era de fapt un taburet, care era aşezat

în spatele regelui. Domnul continua să stea în picioare, pînă cînd regele îi spunea a doua oară :

— Așază-te, frate !

În sfîrșit, Domnul se așeza și rămînea pironit pe taburet pînă la sfîrșitul mesei, cînd se ridica și-i întindea din nou șervetul, fratelui său. Nici o doamnă nu lua parte la această masă, afară de soția mareșalului de La Mothe, care se bucura de acest privilegiu avînd în vedere că era guvernanta copiilor Franței ; dar și ea era poftită foarte rar ; de îndată însă ce apărea, i se aducea imediat un scaun, fiindcă era ducesă.

Mesele de gală erau extrem de rare și ele aveau loc de obicei la Fontainebleau, cu prilejul marilor sărbători. După ce se ridica de la masă, regele intra în cabinetul său. Curtenii aveau din nou prilejul să-i vorbească, dar numai cîteva minute, după care toată lumea se retrăgea, afară de primul medic și de valetul de cameră. Momentele care urmau erau din nou dăruite copiilor ; dacă Marele Delfin nu apucase să-l vadă în cursul dimineții, venea și stătea puțin de vorbă cu regele. După ce copiii plecau, Ludovic dădea de mîncare cîinilor și se juca o vreme cu ei. Apoi își schimba hainele, în fața unui mic număr de gentilomi, pe care-i poftise între timp șambelanul. După ce isprăvea de îmbrăcat, Ludovic ieșea pe ușa din spate, cobora o mică scară și intra în Curtea de Marmură, de unde se urca în caleașca sa. Lui Ludovic nu numai că-i plăcea aerul curat, dar avea și mare nevoie de el, fiindcă dacă stătea prea mult în casă începea să-l doară cumplit capul. Atribuia această indispoziție parfumurilor violente pe care le folosea Ana de Austria ; din pricina asta toată viața lui nu putuse suporta nici un alt miros decît cel al florilor de portocal. Curtenii sau persoanele care se apropiau de el se fereau ca de foc să se

parfumeze. Această nevoie de aer curat îl călise strașnic pe rege, care nu mai era sensibil nici la frig, nici la căldură, nici chiar la ploaie. Cînd se plimba prin grădinile de la Versailles sau de la Trianon, nimeni n-avea voie să-l însoțească ; la Marly, dimpotrivă, îl putea însoți toată Curtea. Acest castel, unde Ludovic se retrăgea din cînd în cînd ca să mai scape de etichetă, mai avea și alte avantaje : în primul rînd că toți curtenii puteau — în prezența regelui — să stea cu pălăriile pe cap ; în al doilea rînd, dacă erau invitați la vînătoare de cerbi, puteau să vineze sau nu, puteau să se plimbe sau să doarmă, într-un cuvînt fiecare făcea ce poftea ; majoritatea invitaților purtau acea faimoasă jachetă albastră despre care am mai vorbit și care era cam de culoarea cerului, plină toată de galoane — unul de argint, două de aur — și căptușită cu mătase roșie. Dacă în pădure regele era ocupat cu vînatul cerbilor, în saloane juca tot soiul de jocuri printre care cel mai obișnuit era lansquenetul.

După ce se întorcea din nou la Versailles, își schimba hainele și intra în cabinetul său unde rămînea un ceas cu copiii ; apoi se îndrepta spre apartamentul doamnei de Maintenon, trecînd prin fostul apartament al doamnei de Montespan. La ora zece seara, regele se așeza la masă. Cu un sfert de ceas mai înainte slujitorii care erau de serviciu în acea seară gustau pîinea, sarea, cercetau cu atenție farfuriile, șervetele, furculița, lingura, cuțitul și scobitoarea regelui. Carnea îi era adusă după un ceremonial fixat prin ordonanța din 7 ianuarie 1681, adică era întotdeauna precedată de două gărzi, de un ușier, de dregătorul care aducea pîinea, de controlorul general, de controlorul bucătăriei, de scutierul bucătăriei ; toți aceștia erau urmați de două gărzi care nu dădeau voie nimănui să se apropie de bucata de carne adusă regelui. Cînd își

făceau apariția toți acești dregători, regele se așeza la masă, în fața *„navei“* [1] și a *„lăcătului“* [2]; apoi se uita în jur, unde se aflau adunați grămadă toți copiii și nepoții săi, toți curtenii și toate doamnele mai de vază. Pe urmă, poruncea tuturor să-și ocupe locurile, cu excepția a șase gentilomi care rămîneau în picioare, la capătul mesei, pentru a-l sluji. Cînd regele voia să bea, paharnicul striga :

— De băut pentru rege !

Șeful paharnicilor făcea o reverență și aducea imediat o cupă de argint și două carafe, apoi lua credința vinului. Abia după asta regele sorbea și el din cupă. În tot timpul mesei muzicanții regelui cîntau, dar încet, în așa fel încît cei de față să poată discuta între ei. După ce isprăvea de mîncat, regele se ridica de la masă și, odată cu el, toți cei de față. Precedat de ușier și de două dintre gărzi, străbătea salonul și intra în odaia de culcare. Aici, se oprea cîteva minute, rezemat cu spatele de balustrada patului, și făcea cîteva reverențe doamnelor ; pe urmă, trecea în cabinet, unde intrau din nou copiii și nepoții săi. Regele se așeza într-un fotoliu, Domnul, în altul, iar Marele Delfin și toți ceilalți prinți stăteau în picioare. Numai prințesele aveau voie să se așeze pe niște taburete. După moartea Marelui Delfin, locul acestuia a fost luat de Doamna, soția sa. Doamnele de onoare ale prințeselor așteptau cu toatele într-un cabinet alăturat. Către miezul nopții, regele se retrăgea și retrăgîndu-se își hrănea din nou ciinii. Apoi trecea în odaia de culcare și-și făcea rugăciunea. Pe urmă, începea dezbrăcatul, în timpul căruia

[1] *Nava* era un fel de vas de aur sau numai lăcuit, în care se afla șervetul regelui (n.tr.).

[2] *Lăcătul* era sipetul ce conținea furculița, cuțitul și lingura regelui (n.tr.).

diverşi curteni veneau să discute cu el unele lucruri sau să-i ceară diverse favoruri. Tot acum se aducea în odaia regelui gustarea de noapte; fotoliul, halatul de casă şi papucii erau aşezaţi lîngă sobă. Bărbierul pregătea toate cele necesare pentru toaleta de a doua zi, iar lîngă fotoliu, pe o masă, era aşezat faimosul sfeşnic cu două lumînări, după care se măsura adesea favoarea regală. Regele se îndrepta spre fotoliu, scoţîndu-şi cordonul, cravata şi vesta, pe care i le dădea gentilomului ce le avea în grijă. Apoi se aşeza în fotoliu; atunci, unul dintre valeţii de cameră îi scotea jartierele, pantofii, ciorapii şi pantalonii. Imediat doi paji îi aduceau papucii. După asta, Delfinul se apropia şi-i întindea cămaşa de noapte, încălzită la sobă de un valet. Primul valet de cameră lua apoi sfeşnicul în mînă; atunci regele numea pe seniorul care trebuia să-i lumineze drumul pînă la pat; apoi, această alegere odată făcută, uşierul striga:

— Gata, domnilor, plecaţi!

Şi toţi cei de faţă ieşeau din odaie. După asta regele îndica valetului ce costume voia să poarte a doua zi; mai apoi, se băga în pat şi-i făcea semn medicului care se apropia de el şi-l cerceta cu atenţie. În acest timp, valetul de cameră aprindea lumînarea din mortier. În sfîrşit, ieşea şi medicul, urmat de toţi valeţii. Rămas singur, valetul de cameră trăgea draperiile patului regal, punea zăvorul la uşă şi se culca şi el pe patul de veghe, pus din timp în odaia regelui.

În timpul campaniilor, eticheta se schimba. Numai consiliul se ţinea în mod invariabil la aceeaşi oră. La masă, regele nu mînca decît cu cei care aveau dreptul la această onoare. Cei care socoteau că au acest drept, veneau, fără jenă, să-i ceară această favoare şi dacă regele socotea că cererea era îndreptăţită, a doua zi spunea solicitantului:

— Domnule, te poți așeza la masă!

Invitația odată făcută era pe toată viața. Pentru a te putea bucura însă de această cinste, trebuia să fii un nobil de cea mai aleasă stirpe. Nici măcar marii generali n-aveau acest drept. Vauban s-a așezat pentru prima oară la masa regelui după asediul de la Namur. Preoții n-aveau voie să mănînce împreună cu regele. Nu era exceptat de la această regulă decît abatele de Grancey, care se expusese de nenumărate ori pe cîmpul de luptă ca să-i spovedească pe muribunzi și să încurajeze trupele. În timpul acestor mese, luate în tabără, toată lumea era obligată să stea cu pălăria pe cap, afară de rege, care se așeza la masă cu capul gol. Dacă regele se adresa vreunui curtean, acesta trebuia să-și scoată imediat pălăria.

După ce a trecut de treizeci și cinci de ani, Ludovic a început să se îmbrace în culori închise; hainele, în diverse nuanțe de cafeniu, nu mai erau croite pe talie și erau mai puțin împodobite cu broderii. Uneori se îmbrăca din cap pînă în picioare în catifea neagră, fără nici o altă podoabă decît cîțiva nasturi de aur; avea însă întotdeauna, pe deasupra, o vestă cu broderii bogate, cînd roșie, cînd verde, cînd albastră. Nu mai purta inele, iar pietrele scumpe nu se mai vedeau decît la cataramele pantofilor, la jartiere și la pălărie. Spre deosebire de înaintașii săi, purta cordonul albastru de rege pe sub haină, cu excepția nunților și a sărbătorilor, cînd și-l punea pe deasupra. Atunci, își punea chiar un cordon foarte lung și încărcat cu pietre prețioase, care valorau cam opt sau zece milioane de livre.

Această etichetă odată adoptată, ea a fost urmată fără abateri, toată viața, pînă în ziua în care Ludovic s-a îmbolnăvit și a murit.

Capitolul XI

1685 — 1690

Calviniştii şi catolicii. — Vexaţiuni anterioare edictului de revocare. — Care a fost purtarea doamnei de Maintenon în aceste persecuţii. — Revocarea edictului din Nantes. — Abatele de Chayla. — Cruzimile sale. — Proiect de căsătorie între Ludovic al XIV-lea şi doamna de Maintenon. — Rezistenţa Delfinului. — Firea acestui prinţ. — Suirea pe tronul Angliei a lui Iacob al II-lea. — Purtarea lui nechibzuită. — Prinţul de Orania îl detronează pe socrul său. — Iacob şi familia sa se refugiază în Franţa. — Întoarcerea lui Lauzun. — Liga de la Augsburg. — Boala lui Ludovic al XIV-lea. — Fereastra palatului Trianon.

Odată cu începutul anului 1685, doamna de Maintenon — noua favorită — şi-a pus în minte două lucruri importante : revocarea edictului din Nantes şi căsătoria ei cu regele. Cum primul de care s-a ocupat a fost edictul din Nantes, să ne ocupăm şi noi mai întîi de el. Acest act de revocare, dat la insistenţele doamnei de Maintenon şi ale părintelui La Chaise, părea totuşi să fi fost plănuit de multă vreme, căci el constituise o spaimă permanentă pentru Henric al IV-lea şi o dorinţă către care năzuise toată viaţa, Richelieu. Henric al IV-lea, prevăzînd această revocare ce avea să aibă loc mai devreme sau mai tîrziu, adăugase la libertăţile religioase acordate calviniştilor şi un număr însemnat de cetăţi fortificate care, în caz de persecuţie, să le poată sluji de adăpost. Dar duşmanii calviniştilor fuseseră isteţi : îi deposedaseră pe reformaţi mai întîi de cetăţile lor şi apoi revocaseră edictul. Într-adevăr, unul cîte unul, le fuseseră luate protestanţilor toate oraşele

întărite, așa încît, în 1657, adică sub cardinalul Mazarin, în urma unei răscoale în Nîmes, centrul permanent al luptelor religioase, persecuția ar fi fost gata să se dezlănțuie dacă nu intervenea Cromwell.

„Am auzit — îi scrisese el lui Mazarin — *că într-un oraș din Languedoc, numit Nîmes, ar exista niște răscoale ; aș dori ca aceste răscoale să fie potolite fără vărsare de sînge și cu cît mai multă blîndețe.“*

Din fericire pentru hughenoți, Mazarin avea în acel moment nevoie de Cromwell ; așa că amînă pe mai tîrziu persecuțiile. În sud însă, aceste lupte religioase aveau de acum o adevărată tradiție. Ele țineau de mai bine de trei sute de ani pe acel nefericit pămînt udat cînd de sînge de catolic, cînd de sînge hughenot. Dacă învingeau protestanții, răzbunarea era publică, brutală, furioasă ; dacă învingeau catolicii, represaliile erau ascunse, ipocrite josnice.

Învingători, protestanții dărîmau bisericile, preschimbau în cenușă mănăstirile, le batjocoreau pe călugărițe, îi alungau pe călugări, ardeau crucifixele, și țintuiau în cuie, pe cruce, cadavrele nelegiuiților spînzurați pe la răscruci.

Învingători, catolicii îi puneau pe calviniști să plătească impozite grele, îi obligau la tot soiul de dări, în așa fel încît după fiecare înfrîngere se trezeau mai bogați decît după o victorie. Protestanții acționau pe față, dărîmau casele dușmanilor lor în sunetele trîmbiților, topeau clopotele bisericilor catolice în piețe publice ca să facă din ele tunuri, se încălzeau arzînd stranele popilor catolici, își afișau tezele pe ușile catedralelor și preschimbau locurile sfinte în abatoare și depozite de gunoaie.

Catolicii preferau să acționeze pe ascuns ; tenebrele le erau complice, noaptea — ocrotitoarea lor ; pășeau fără zgomot, intrau pe neașteptate prin case, își plasau peste tot spionii iezuiți și cum aveau întotdeauna relații la Curte și contau pe sprijinul regelui, îi denigrau pe protestanți și-i puneau în cea mai defavorabilă lumină.

Astfel, în 1630, adică doar la douăzeci de ani după moartea lui Henric al IV-lea, Consiliul din Châlon-sur-Saône a hotărît ca nici un protestant să nu mai fie admis la fabricarea produselor comerciale din oraș.

În 1642, adică doar la șase luni după urcarea pe tron a lui Ludovic al XIV-lea, lenjeresele din Paris întocmesc un regulament în care declară că fetele și nevestele hughenoților sînt nedemne de a practica această meserie.

În 1654, adică la doi ani după majoratul său, Ludovic al XIV-lea poruncește ca orașul Nîmes să suporte cheltuielile de întreținere ale spitalului protestant, dar și pe cele ale spitalului catolic, contribuind astfel cu o sumă de 4000 de livre pe an. În 9 august 1654 o hotărîre a Consiliului prevede că staroștii artizanilor vor fi catolici; în 16 decembrie, o altă hotărîre interzice protestanților să trimeată deputății la rege; în sfîrșit, în 20 decembrie, o hotărîre prevede că spitalele vor fi administrate numai de catolici.

În 1662 li se interzice protestanților să-și îngroape morții ziua, fixînd și numărul rudelor care au voie să conducă mortul la groapă.

În 1664, Parlamentul din Rouen interzice negustorilor de mărunțișuri să ia ucenici calviniști.

În 1665, această lege se extinde și asupra aurarilor și argintarilor.

În 1666, o declarație dată de rege prevede că funcțiile de grefieri ai caselor consulare sau de secretari ai breslelor de ceasornicari, precum și orice alte funcții municipale să fie deținute numai de catolici.

În 1669, observîndu-se că protestanții încep a emigra, se votează un edict în care se prevede, printre altele, următoarele:

„Avînd în vedere că mulți dintre supușii noștri au plecat în alte țări, interzicem cu strășnicie calviniștilor să mai

plece fără îngăduința noastră, sub pedeapsa întemnițării și a confiscării bunurilor și poruncim celor care au plecat să se înapoieze de îndată în Franța.“

În 1670, regele îi exclude pe medicii calviniști din colegiul din Rouen ; în 1680 apare o altă hotărîre a regelui, care interzice femeilor protestante să fie moașe ; în 1681, se hotărăște ca protestanții care vor să treacă la catolicism să fie scutiți, timp de doi ani, de impozite și de încartiruirea ostașilor ; în sfîrșit, în luna iulie a aceluiași an este închis Colegiul din Sedan, singurul care le mai rămăsese calviniștilor din întreaga țară, pentru instruirea copiilor lor.

În 1682, regele ordonă notarilor, procurorilor și aprozilor calviniști să-și dea demisia din funcțiile lor, declarîndu-i inapți pentru aceste profesii.

În 1684 consiliul statului extinde această hotărîre și la titularii funcției de secretar al regelui ; în sfîrșit, în 1685, starostele negustorilor din Paris poruncește negustorilor calviniști să-și vîndă privilegiile într-o lună de zile și să isprăvească cu negustoria.

După cum se vede, datorită tuturor acestor hotăriri, persecuțiile religioase și sociale îl luau pe protestant încă din leagăn și nu-l mai părăseau decît după ce era vîrît în sicriu. Copil, nu mai are nici un colegiu unde să învețe. Tînăr, nu poate îmbrățișa nici o meserie, fiindcă n-are voie să fie nici portar, nici negustor de mărunțișuri, nici medic, nici avocat. Bărbat în toată firea, dacă a moștenit o brumă de avere de la părinții săi, este obligat să întrețină cu ea spitalele și colegiile catolicilor. Bătrîn, agonia îi este tulburată, căci dacă moare în credința părinților săi, nu se poate odihni alături de ei, iar la groapă nu poate fi urmat decît de cel mult zece persoane și înmormîntat pe întuneric, ca un paria.

În sfîrșit, dacă în timpul vieții cutează să părăsească pămîntul dușmănos al Franței, unde nu se poate nici naște, nici trăi, nici muri, este declarat rebel, bunurile îi sînt confiscate, iar dacă dușmanii săi izbutesc să pună mîna pe el, atunci poate fi sigur că, în cel mai bun caz, își va petrece restul zilelor pe galere, laolaltă cu tîlharii și ucigașii.

În 1682, Ludovic al XIV-lea, care se pregătea să revoce edictul din Nantes, îl chemă din India pe abatele de Chayla și-l trimise la Mende cu titlul de arhipreot și de inspector al misiunilor religioase din Cévennes. Abatele era fiul mai mic al familiei de Langlade și, în ciuda curajului de care dăduse dovadă în nenumărate rînduri, a fost obligat de ai săi să renunțe la cariera armelor și să se facă preot. Dar cum acest tînăr înflăcărat rîvnea să înfrunte pericole și să doboare piedici, s-a gîndit să se facă misionar și să se ducă să impună religia catolică necredincioșilor de pe meleagurile îndepărtate ale Indoneziei. Tînărul misionar ajunse astfel la Pondichéry chiar în momentul cînd regele Siamului ucisese în chinuri și torturi cumplite mai mulți misionari străini care, după părerea sa, exageraseră în privința zelului religios. Așa stînd lucrurile, misionarii francezi primiră poruncă să nu se avînte pe teritoriul acestui rege hain. Dar abatele de Chayla, care ardea de nerăbdare să-și arate bravura, nu ținu seamă de această interdicție și păși, cu curaj, peste granița regatului interzis. După trei luni, fu prins și dus în fața guvernatorului din Bankan, unde fu pus să aleagă între renunțarea la religia sa și tortură. Vajnicul misionar alese, cum lesne vă puteți închipui, torturile. După ce a îndurat cele mai cumplite chinuri — mîini și picioare zdrobite, pieptul brăzdat de arsuri, spatele însîngerat de vergi și de bice — a căzut într-un leșin adînc; călăii crezînd că a murit, l-au legat de un copac și l-au lăsat acolo ca să le fie învățătură de minte tuturor celor care vor cuteza să mai nesocotească

ordinele regelui lor. Seara, a dat peste el un biet paria, care l-a dus în coliba lui, l-a îngrijit și l-a readus la viață.

Ambasadorul Franței, informat despre martiriul acestui preot, i-a cerut socoteală regelui Siamului de moartea misionarului. Regele, fericit că acesta scăpase cu viață, i l-a trimis repede ambasadorului, mutilat — e adevărat — dar viu.

Acesta este deci omul pe care Ludovic al XIV-lea — gîndindu-se că revocarea edictului din Nantes va aduce după sine o serie de răscoale în sudul Franței — l-a trimis la Mende cu titlul de arhipreot [1] și de inspector al misiunilor din Cévennes. Aici, din persecutat cum fusese, abatele deveni la rîndul său persecutor. Insensibil la durerile altora, așa cum fusese și la ale sale, abatele nu numai că folosi toate torturile pe care le îndurase el însuși în Orient, dar inventă altele care — dacă e să ne luăm după *Memoriile* vremii — le întrecea cu mult în cruzime pe cele ale barbarilor printre care trăise. În scurt timp s-a făcut atît de temut și de urît de hughenoții pe care îi chinuia într-un mod înspăimîntător, încît numai la simpla rostire a numelui său, aceștia tremurau din cap pînă în picioare și-i treceau zece rînduri de sudori.

În 18 octombrie 1685, regele semnă revocarea edictului din Nantes, adăugînd — cu acest prilej — la deviza lui obișnuită — *„Nec pluribus impar"* — încă una : *„Lex una sub uno"*, adică „Sub un singur cîrmuitor, o singură lege".

Vom reveni mai tîrziu asupra urmărilor acestui edict cînd vom arăta în ce fel a trebuit să plătească Franța oalele sparte.

Această treabă odată terminată, doamna de Maintenon socoti că venise vremea să se gîndească puțin și la ea. După retragerea doamnei de Montespan, am spus că viața la

[1] Titlu dat preoților anumitor biserici catolice și care le conferă un avantaj onorific asupra celorlalți preoți (n.tr.).

Curte devenise cumplit de monotonă și de plicticoasă. Doamna de Maintenon începuse să capete asupra regelui acel ascendent pe care-l va păstra pînă la sfîrșitul vieții acestuia. Poate că izbutise să-l capete datorită rezistenței neobișnuite pe care Ludovic o întîmpinase din partea ei. Toate celelalte femei, la primul cuvînt mai tandru rostit de rege, cădeau, ca muștele, în brațele lui; pe cînd doamna de Maintenon nu răspundea la insistențele acestuia decît cu cuvintele: „Mă tem de iad și vreau să-mi salvez sufletul!" Cînd observă că Ludovic își cam pierduse răbdarea îl făcu să intre în joc pe părintele La Chaise, complicele ei din umbră. Duhovnic al regelui, cînd acesta i se plînse de rezistența doamnei de Maintenon, La Chaise îl sfătui s-o ia de nevastă, cununîndu-se cu ea în taină. Ludovic șovăi. Atunci, doamna de Maintenon, făcînd pe virtuoasa, îi mărturisi regelui că, întrucît nici ea nu mai putea rezista ispitei, ca să nu păcătuiască fără voia ei, luase hotărîrea de a se retrage la o mănăstire, unde avea să-și petreacă restul vieții rugîndu-se pentru salvarea sufletului augustului ei stăpîn. Și pentru că piesa fusese pusă în scenă după toate regulile artei, la cîteva minute după ce ea ieși, intră ducele de Maine, băiatul lui Ludovic și al doamnei de Montespan, singurul om de la Curte care o iubea pe fosta lui guvernantă mai mult decît pe propria lui mamă. Plîngînd cu hohote, îl rugă pe Ludovic să nu-l despartă de cea care-l crescuse și-l îngrijise, pe care-o iubea și o venera atît de mult, încît socotea că n-ar putea trăi departe de ea. Rugămințile tînărului prinț mișcară cu atît mai mult inima tatălui, cu cît nici el nu credea că s-ar putea despărți de doamna de Maintenon. Pe jumătate convins, regele voi totuși să afle și părerea lui Bossuet. Acesta se împăca foarte bine cu doamna de Maintenon, așa că-l sfătui pe rege s-o ia de nevastă. Bucuria favoritei fu atît de mare încît, deși extrem de ascunsă și de prevăzătoare, mărturisi cîtorva prieteni că în curînd va fi regină.

Unul dintre ei — nu s-a aflat niciodată care — dădu fuga să-l anunțe pe Marele Delfin. Acesta, ieșind pentru prima oară din apatia și indolența sa, alergă la Versailles și dădu buzna în odaia regelui, la o oră la care acesta nu obișnuia să-și primească odraslele. Marele Delfin discută cu el mai întîi ca un fiu supus și iubitor, apoi ca moștenitorul coroanei. Deși nu prea obișnuit să întîlnească piedici în calea voinței sale, cuvintele fiului său i se părură regelui atît de pline de bun-simț și de judecată, încît făgădui să mai ceară părerea cîtorva persoane. Marele Delfin îi indică doi oameni socotiți a fi cei mai fideli și mai devotați slujitori ai regelui — Fénelon și Louvois. Firește că amîndoi, mult mai puțin complezenți decît părintele La Chaise și Bossuet, fură împotriva acestei căsătorii, împotrivire care i-a făcut mai tîrziu să se căiască amar, căci Fénelon și-a pierdut trecerea pe care o avea la Curte, iar Louvois, viața. Convins, Ludovic îi făgădui Delfinului că această căsătorie nu se va face. Mîndru de promisiunea făcută, Marele Delfin plecă liniștit la Meudon. Dar după cîteva săptămîni, mai precis în ianuarie 1686 auzi că regele se însurase cu doamna de Maintenon. Ludovic mergea pe patruzeci și opt de ani iar mireasa avea cincizeci și unu. Din clipa aceea începură în familia regală acele disensiuni care au înstristat cumplit sfîrșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea.

Marele Delfin s-a stabilit definitiv la Meudon. Pe la Versailles venea foarte rar și niciodată nu înnopta acolo. Toate străduințile regelui de a-l împăca cu mama sa vitregă au fost zadarnice. Se înțelege că doamna de Maintenon îi purta fiului ei vitreg o ură crîncenă, care îi era plătită cu aceeași monedă. Nu exista zi în care Curteă de la Meudon să nu dea la iveală cîte un pamflet sau cîte un sonet cum nu se poate mai jignitor. Regele, supărat, ceru să se facă o anchetă, dar cînd i se aduse la cunoștință că autorii erau proprii săi copii, ordonă imediat oprirea acelei anchete. În plus, mai apăru și o scrisoare, care începu

să circule pe sub mină la Curte, în care se combătea în termeni extrem de vehemenţi şi nu prea eleganţi revocarea edictului din Nantes.

Să vedem acum ce fapte mai importante se petreceau la vecinii Franţei. În Anglia, murise Carol al II-lea (în 16 februarie 1685) şi se urcase pe tron Iacob al II-lea, fratele său. Carol al II-lea avusese o domnie destul de liniştită, lucru ce se datorase mai ales totalei sale indiferenţe în materie de religie. Iacob al II-lea, dimpotrivă, era pornit pe convertiri. Dacă ar fi fost discipol al lui Mahomed sau al lui Confucius, sau chiar ateu, englezii — sătui de revoluţiile care-i zguduiseră înainte de moartea lui Carol I şi după moartea lui Cromwell — l-ar fi lăsat în credinţa lui, cu condiţia ca şi el să-i lase într-a lor. Dar, încurajat de pilda lui Ludovic al XIV-lea şi presat de iezuiţi să le restabilească creditul, atît al lor cît şi al catolicismului, Iacob al II-lea începu să acţioneze ca şi cum schimbarea pe care dorea s-o facă în folosul papalităţii s-ar fi şi realizat. Îl primi deci cu multe onoruri pe nunţiul papal la Curtea sa şi azvîrli în închisoare şapte episcopi anglicani. În loc să acorde — la urcarea pe tron, aşa cum făcuse Carol al II-lea — noi privilegii oraşului Londra, el, dimpotrivă, anulă cîteva din cele date de fratele său. Cardinalul, văzînd cît de nesocotit se poartă regele, ceru Papei Inocenţiu al XI-lea să-l excomunice, ca pe unul care ducea de rîpă şi fărîma de catolicism ce mai rămăsese în Anglia. În vremea asta, prinţul de Orania stătea cu ochii aţintiţi asupra tronului socrului său, căci Iacob neavînd băieţi, la moartea acestuia tronul urma să-i revină lui. Dar iată că dintr-o dată se răspîndi zvonul că regina, care era însărcinată, născuse un băiat. Începînd din această clipă toate nădejdile Stathouderului se năruiră. Cum însă Wilhelm nu era omul care să renunţe prea uşor la planurile sale, se hotărî să ia cu forţa ceea ce nu i se dădea de bunăvoie. În acest scop, îmbarcă pe corăbii cam cincisprezece

mii de soldați și lansă zvonul că această flotă se îndreaptă împotriva Franței ; faptul nu miră pe nimeni : toată lumea știa cît de tare se urau Stathouderul Olandei și regele Franței, mai ales de cînd Ludovic voise să-i dea nevastă pe una dintre fetele sale naturale. Wilhelm se supărase cumplit și-i răspunsese lui Ludovic că *„prinții de Orania erau obișnuiți să se însoare cu fiicele celor mai mari regi ai Europei și nu cu fetele lor din flori"*. Deși mai bine de două sute de persoane știau precis încotro se îndreaptă flota Olandei, secretul fu păstrat cu străşnicie de toată lumea. Abia cînd flota începu să se apropie de coastele Angliei, Iacob înțelese pe cine anume viza ea. Speriat, Iacob le scrise imediat lui Ludovic și împăratului Austriei. Dar împăratul răspunse foarte categoric : „Ți se întîmplă exact ceea ce ți-am prezis." Ludovic se grăbi să vină în ajutorul vecinului său. Dar tocmai cînd intenționa să adune flota, primi vestea că regina Angliei și prințul de Galles sosiseră cu bine la Calais, conduși de Lauzun. Într-adevăr, vicleanul curtean, care se refugiase la Curtea Angliei, cîștigase prietenia lui Iacob al II-lea, așa cum o cîștigase odinioară și pe cea a lui Ludovic al XIV-lea. Cînd Iacob se văzu părăsit de împăratul Austriei și urmărit cu furie de Wilhelm de Orania, îl rugă pe favoritul său — Lauzun — să-i ducă soția și copilul în Franța și să-i pună sub protecția lui Ludovic. Acesta, manifestîndu-și ura față de dușmanul comun și simpatia față de regina Angliei, se văzu obligat să-și arate recunoștința față de curteanul care o adusese pe regină în Franța. Într-adevăr, ieșindu-le înainte pînă la Chatou, Ludovic se înclină în fața lor, spunînd :

— Deocamdată vă fac, doamnă, un serviciu neînsemnat, dar nădăjduiesc ca foarte curînd să vă fac unul mult mai mare !

Apoi se întoarse spre Lauzun şi-i întinse mîna, pe care acesta i-o sărută cu respect. Intrînd în castelul Saint-Germain, care începînd din acel moment deveni reşedinţa auguştilor exilaţi, regina Angliei fu înconjurată de toţi cei care o slujiseră pe vremuri pe Maria-Tereza. În plus, găsi pe măsuţa ei de toaletă o pungă cu zece mii de ludovici. A treia zi sosi şi Iacob al Angliei, căruia i se puse la dispoziţie un număr de slujitori egal cu cel al lui Ludovic şi i se fixă o rentă de şase sute de mii de livre pe an. În plus, regele Franţei începu să se ocupe foarte serios de restabilirea lui pe tronul Angliei. Din nenorocire pentru Iacob al II-lea, chiar în toiul acestor pregătiri, Ludovic se îmbolnăvi grav.

Deşi în vîrstă doar de patruzeci şi nouă de ani, regele Franţei începuse să dea semne de bătrîneţe. Avusese mai multe atacuri de gută, cînd iată că o boală mult mai serioasă îi sperie pe toţi cei din jur. Regele făcuse o fistulă. Răul părea cu atît mai grav, cu cît chirurgia era departe, în acea epocă, de a fi atît de avansată ca astăzi. Félix, chirurgul regelui, cel mai dibaci din vremea aceea, se închise în spitalul Hôtel-Dieu, şi timp de o lună de zile îşi exersă mîna pe toţi bolnavii de fistule. Cînd socoti că poate efectua cu succes operaţia, îl anunţă pe rege. Culmea e că nimeni nu ştia că regele e bolnav, afară de patru persoane : doamna de Maintenon, Louvois, Marele Delfin şi chirurgul Félix. Şi nici nu era bine să se ştie, căci chiar în acel moment o nouă ligă europeană, Liga de la Augsburg, al cărei suflet era noul rege al Angliei, Wilhelm de Orania, acum Wilhelm al III-lea, se pregătea să-l atace pe Ludovic. Vestea că regele Franţei era bolnav putea să-i determine pe duşmanii săi să grăbească războiul. Aşa că, pentru a se ascunde această boală, soţia Delfinului primi

poruncă să continue a da recepții, baluri și serbări cum obișnuia să dea cînd regele era sănătos. Operația, făcută în prezența celor patru persoane pe care le-am pomenit, reușì atît de bine, încît de îndată ce fu isprăvită, regele voi să se arate curtenilor. Franța află deci despre vindecare odată cu boala și cu pericolul prin care trecuse regele.

În vremea asta, pacea poate că n-ar fi fost tulburată dacă nu s-ar fi petrecut un fapt ce dovedește de ce fleacuri poate depinde uneori liniștea statelor.

După ce a terminat de construit palatul Versailles, Ludovic s-a apucat să renoveze palatul Trianon. Cum avea o pasiune deosebită pentru construcții și-i plăcea să se amestece și să-și dea părerea, într-o zi i se păru că una dintre ferestrele acestui palat n-ar fi egală cu celelalte. Pretinse acest lucru față de Louvois care — vrînd să-și apere demnitatea de mare intendent al clădirilor — pretinse dimpotrivă, că fereastra era egală cu celelalte. Le Notre, luat drept arbitru, se apucă să măsoare fereastra cu pricina. Rezultatul operațiunii dovedi că regele avusese dreptate. Ludovic, care pînă atunci se abținuse, îi spuse pe șleau intendentului că era sătul pînă în gît de încăpățînările sale și că mulțumea cerului pentru povestea cu fereastra, fiindcă, în sfîrșit, putea să-i spună tot ce-i stătea pe limbă de atîta vreme.

Cum scena se petrecuse de față cu Curtea și cu toți lucrătorii, Louvois se simți cumplit de umilit și întorcîndu-se acasă începuse să strige :

— Dacă nu-i dau o ocupație acestui om care-și vîră nasul peste tot, sînt pierdut ! Și cum numai un război l-ar putea abate de la afurisitele astea de construcții, ei bine, pe toți dracii, am să-i fac rost de acest război !

Capitolul XII

1691—1695

Războiul general. — Arde Palatinatul. — Luxembourg. — Delfinul. — Catinat. — Cucerirea oraşului Philipsburg. — Bătălii cîştigate şi pierdute. — Urmarea războiului civil din Cévennes. — Sfîrşitul cumplit al abatelui Chayla. — Moartea prinţului de Condé. — Lupta dintre doamna de Maintenon şi Louvois. — Regele şi ministrul. — Moartea lui Louvois. — Regina Spaniei moare otrăvită.

Europa se văzu deci virită într-un nou război general, pentru că o fereastră a Trianonului fusese mai mică decît celelalte şi pentru că regele avusese ghinionul să triumfe asupra ministrului său. Acest nou război avu ca rezultat :

Două bătălii pe mare : una la Réveziers, cîştigată de Tourville, alta în oraşul La Hougue, cîştigată de amiralul Russell.

Reluarea ostilităţilor din Italia şi cîştigarea bătăliei de la Staffarde, în urma căreia italienii pierdură Savoia şi majoritatea oraşelor din Piemont ; dar, datorită Austriei — care a contribuit cu patru mii de oameni, comandaţi de prinţul Eugen — ducele Amedeo a început acel război de guerilă la care se pretau atît de bine munţii, prăpăstiile şi hăţişurile ţinutului său. Prinţul Eugen i-a obligat pe francezi să renunţe la asediul de la Coni, iar ducele Bavariei i-a obligat să treacă înapoi Alpii.

În Spania, mareşalul de Noailles cucerise oraşul Urgel, care-i deschidea drum spre Aragon, iar contele d'Estrées bombardase Barcelona.

Pe Rin, în lipsa lui Condé, mort cu cîţiva ani în urmă şi a lui Créqui, mort cu un an în urmă, Henri de Durfort,

mareşal de Duras, sluji direct sub ordinele Marelui Delfin, fiul lui Ludovic. Printre locotenenţii săi generali se mai aflau Catinat şi Vauban ; acesta din urmă condusese asediul de la Philipsburg, unde Marele Delfin luase pentru prima oară parte la o bătălie. După luptă, regele îi spusese :

— Fiule, cînd te-am văzut comandîndu-mi armatele, am jurat să-ţi dau prilejul să te remarci ! Fă-o în aşa fel încît atunci cînd eu nu voi mai fi, Europa să nu observe că Ludovic a murit !

Aşa se face că dacă Philipsburgul fusese luat în nouăsprezece zile, celelalte oraşe căzură numai după cîteva : Manheim — în trei zile, Franckendall — în două, iar Spire, Worms şi Oppeinheim se predară numai la simpla apariţie a francezilor. În toiul acestui război, Louvois a dat ordinul ca Palatinatul să fie ars şi transformat în cenuşă. Luminat de flăcările acelui uriaş incendiu, Wilhelm de Orania, înscăunat pe tronul socrului său, trecu marea şi se năpusti asupra francezilor. Era un comandant de la care aveai ce învăţa — şi francezii au învăţat destule, din păcate însă, pe spinarea lor. Trebuia deci să i se opună un comandant pe măsura lui. Regele îl alese pe Luxembourg, căzut de vreo trei ani în dizgraţia lui Louvois, care-l ura pe acest mareşal, aşa cum îl urîse şi pe Turenne, aşa cum ura tot ce era mare şi puternic.

Luxembourg debută în această campanie cu victoria de la Fleury, care-i aduse porecla de „tapiser al catedralei Notre-Dame", fiindcă cele două sute de drapele şi stindarde duşmane, trimise regelui, fuseseră expuse în celebra catedrală. Tot în această campanie au mai avut loc asediile de la Mons şi Namur, comandate de însuşi Ludovic, precum şi cele două bătălii de la Steinkerque şi Nerwinde, unde ducele de Chartres fiul fratelui regelui — pe atunci

în vîrstă doar de cincisprezece ani — a făcut minuni de vitejie.

Dar Franța nu era zguduită de războaie numai în afară, ci era roasă de lupte și pe dinăuntru. Revocarea edictului din Nantes începuse să dea roade ; flăcările care mistuiseră Palatinatul se întinseseră pînă în Cévennes. Ne aducem aminte de acel popă crud, de acel misionar nemilos trimis la Mende ca inspector al misiunilor. Abatele de Chayla, fidel principiilor sale, aplicase legea revocării edictului cu o asprime nemaivăzută. Îi despărțise pe copii de părinții lor și-i închisese în mănăstirile catolice unde — pentru a fi spălați de erezia părinților lor — erau supuși la asemenea chinuri, încît mureau pe capete. Aplecîndu-se peste patul micilor muribunzi, în loc să-i mîngîie și să-i liniștească, îi ocăra și-i afurisea, proferînd cele mai urîte și mai murdare cuvinte.

De cînd abatele de Chayla era arhipreot în Cévennes, nu trecea zi în care să nu aibă loc cîteva arestări, cîteva schingiuiri sau cîteva execuții. La un moment dat, toți cei care suferiseră sau care purtau doliu din pricina lui — și numărul acestora era mare — se strînseră sub comanda unui fierar, pe nume Laporte, și a unui oarecare Esprit Séguier și o porniră spre schitul Montvert unde-și avea arhipreotul reședința. Toți erau înarmați cu coase, halebarde, săbii ; cîțiva aveau pistoale și puști.

Abatele se afla în oratoriu cînd — cu toată porunca pe care o dăduse să nu fie deranjat în timpul rugăciunii — un servitor speriat se năpusti înăuntru și-i spuse că o ceată de protestanți coborau coasta muntelui. Abatele își zise că era probabil vorba de o mînă de oameni, care veniseră să-i salveze pe cei șase prizonieri închiși de el în acel schit. Foarte calm, porunci comandantului gărzii să trimită cîțiva soldați și să-i împrăștie pe răzvrătiți. Coman-

dantul, văzînd numărul mare al rebelilor, socoti că în loc să-i atace el pe ei, ar fi mai cuminte să se apere pe sine. Porunci deci să se închidă porţile şi-şi aşeză soldaţii în dosul unei baricade ridicată în grabă sub bolta care ducea către apartamentele arhipreotului. Nici nu isprăvi bine aceste pregătiri că poarta cea mare zbură în ţăndări, lovită din plin de o grindă groasă, de care rebelii se slujiră ca de un berbece. După care, se năpustiră în prima curte, unde începură să-i ceară pe prizonieri. Abatele ordonă soldaţilor să tragă. Un hughenot căzu mort, alţi doi fură grav răniţi. Înfuriaţi, asediatorii se năpustiră asupra baricadei pe care o înlăturară cît ai bate din palme. În fruntea lor se aflau Laporte şi Esprit Séguier, care aveau de răzbunat unul — moartea tatălui — celălalt — moartea fiului. Soldaţii se refugiară într-o sală joasă, situată sub odaia unde se afla abatele. Cum hughenoţii omoriseră doi dintre ei şi răniseră alţi cinci, comandantul luă hotărîrea să-i elibereze pe cei şase prizonieri şi să-i predea rebelilor. Aceştia fură aduşi de îndată, cu picioarele vîrîte în butuci : erau trei copii şi trei fete tinere, care fuseseră prinşi în clipa cînd voiau să fugă din Franţa. Stîlciţi în bătaie, cu oasele aproape rupte, cei şase prizonieri nu se mai puteau ţine pe picioare. La vederea acelor copii schingiuiţi, plini de răni şi de sînge închegat, rebelii se aprinseră de furie. Răcnind : „Foc ! Foc !“, dădură într-adevăr foc la tot ce era în jur : bănci, scaune, mese, mobile înghesuite sub boltă ; cît ai clipi, abaţia se transformă într-un rug uriaş. Abatele de Chayla, văzînd flăcările, sări pe fereastră ; hughenoţii îl văzură şi răcnind cît îi ţinea gura : „Moarte arhipreotului ! Moarte călăului !“ se năpustiră asupra lui.

— Mori, ticălosule ! strigă Laporte izbindu-l cu pumnalul. Na ! Asta-i pentru tata pe care l-ai ars de viu la Nimes !

După care îi trecu pumnalul lui Esprit Séguier.

— Na ! strigă Séguier, asta-i pentru fiul meu pe care l-ai tras pe roată la Montpellier !

Şi trecu pumnalul mai departe unui al treilea, care avea şi el de răzbunat pe cineva. Abatele primi astfel cincizeci şi două de lovituri de pumnal.

După o asemenea răzbunare, se dezlănţui un măcel în lege, care a făcut pereche cu cel din noaptea sfîntului Bartholomeu. Nu vom urmări în amănunt acest crîncen război civil, dealtfel atît de cunoscut ; vom aminti doar faptul că mai tîrziu, unul dintre şefii săi cei mai de temut, faimosul Jean Cavalier, a avut curajul să apară chiar şi la Curtea Franţei.

În timpul perioadei pe care am parcurs-o, au murit doi oameni de seamă care s-au remarcat în acest secol al XVII-lea, unul ca general, celălalt ca ministru. Primul era prinţul de Condé, cel de al doilea marchizul de Louvois.

Marele Condé, pe care moartea l-a ocolit de atîtea ori pe cîmpul de luptă, a murit în urma unei vizite pe care i-a făcut-o nepoatei sale, bolnavă de vărsat. Era ultimul reprezentant al acelei mari seniorii care urmase după vasalitate ; era ultimul prinţ care cutezase să se ridice făţiş împotriva regelui său. Talentul său militar era mai curînd instinctiv decît raţional, aşa cum am văzut la Turenne şi la Catinat şi cum vom vedea mai tîrziu la mareşalul de Saxa. De şapte sau opt ani, Condé trăia foarte departe de Curte. Oare să se fi depărtat de Ludovic pentru că măreţia acestuia îl deranja şi-l jignea ? Sau Ludovic îl îndepărtase de lîngă el pentru că nu putea admite să i se spună „Marele Condé" unui om care fusese într-o vreme duşmanul său ? Pe patul de moarte, totuşi, prinţul se întorsese către rege, iar după moartea lui, regele se întorsese către prinţ. Muribundul i-a cerut lui Ludovic, printr-o scrisoare, reîntoarcerea la Curte a fratelui său, prinţul de Conti, dizgraţiat ; dar cînd Ludovic a primit scrisoarea, Condé nu mai

era. Atunci, se zice că regele ar fi spus, plin de amărăciune :

— L-am pierdut pe cel mai bun căpitan al meu !

Şi a acceptat pe loc ca prinţul de Conti să revină la Curte.

Cît despre Louvois, moartea i-a fost înconjurată de mare mister. Am spus mai înainte că în lupta împotriva doamnei de Maintenon, Fénelon şi-a pierdut creditul de care se bucura, iar Louvois, viaţa. Să explicăm acest lucru.

De îndată ce s-a măritat, situaţia doamnei de Maintenon s-a schimbat uluitor. Încă nu cuteza să poarte insemnele regale ale soţului ei care erau şi ale Franţei, dar le-a suprimat imediat pe cele ale răposatului Scarron, împreună cu insemnele văduviei. La opt zile după măritiş, i-a fost dăruit un apartament la Versailles, la capătul scării celei mari, la acelaşi etaj cu apartamentul regelui. Începînd din ziua nunţii, în orice loc s-ar fi aflat, locuia întotdeauna alături de rege ; mai mult decît atît ; discuţiile, consiliile, sfaturile începură să se ţină cu regularitate în apartamentul ei. În timp ce regele şi miniştrii discutau, doamna de Maintenon citea sau lucra la gherghef. În felul acesta era la curent cu tot ce se punea la cale în sfatul ţării. Uneori se amesteca şi ea în discuţie, alteori însuşi regele îi cerea părerea. Atunci ea răspundea cu multă măsură, nu se interesa nici de lucrurile, nici de persoanele de care era vorba şi dădea impresia că nu se amestecă în nimic, deşi aranja întotdeauna lucrurile, mai dinainte, cu miniştrii. Cît despre relaţiile cu celelalte persoane de la Curte, singura la care se ducea uneori în vizită era regina Angliei ; niciodată nu călcase pragul vreunei prinţese de sînge şi cu atît mai mult al cumnatei sale, Prinţesa Palatină ; dar nici aceste prinţese nu veneau la ea. Alteori trimitea după cîte una din fiicele regelui, pe care o certa

zdravăn, cu sau fără vină, încît bietele fete ieşeau mai întotdeauna de la ea plîngînd în hohote. Singurul pe care-l iubea cu adevărat era ducele de Maine, care putea intra la ea oricînd, fiind întotdeauna primit cu braţele deschise de fosta lui guvernantă.

După ce s-a văzut măritată cu regele, doamna de Maintenon a început să insiste zilnic pe lîngă augustul ei soţ să declare în mod public această căsătorie; şi ca să fie sigură că va izbuti să-l convingă, i-a luat ca aliaţi pe Bossuet şi pe ducele de Maine. Regele, strîns cu uşa, a cedat în faţa rugăminţilor fiului şi a elocinţei preceptorului, făgăduindu-le că va face şi acest pas. Dar Louvois, care cheltuia cu poliţia lui secretă mai bine de o sută de mii de livre pe an, află şi de manevrele doamnei de Maintenon şi de făgăduiala pe care i-o făcuse regele. Furios, îl chemă de îndată pe arhiepiscopul Parisului, domnul de Harlay, care fusese de faţă la căsătoria favoritei, şi împreună cu el se duseră la rege. Ludovic, care se pregătea să plece la plimbare, se opri mirat şi-l întrebă pe Louvois ce-l aducea la o oră la care nu avea obiceiul să-i facă vizite.

— Ceva extrem de urgent şi de important, care nu trebuie spus decît numai majestăţii-voastre.

Curtenii şi valeţii ieşiră imediat; dar lăsară uşile întredeschise nu numai ca să audă ce se discuta, dar ca să şi vadă ce anume se petrecea în cabinetul regelui. Louvois venise să-l roage pe rege să nu oficializeze căsătoria sa cu doamna de Maintenon. Regele, luat prin surprindere, începu să se bîlbîie, să ocolească răspunsul, apoi ca să scape de ministru, făcu pe grăbitul şi se îndreptă spre uşă. Dar Louvois, aruncîndu-se în genunchi înaintea lui, îşi scoase de la brîu spada scurtă de care nu se despărţea niciodată şi dîndu-i-o regelui, spuse:

— Sire, mai bine omoriți-mă, ca să nu mai apuc ziua în care majestatea-voastră veți declara oficială această căsătorie !

Regele, furios, îi porunci lui Louvois să se dea la o parte și să-l lase să treacă. Dar Louvois, în loc să-l asculte, îi îmbrățișă genunchii, îi vorbi despre nepotrivirea strigătoare la cer dintre stirpea sa regală și cea din cale-afară de modestă a doamnei de Maintenon, despre deosebirea dintre prima sa soție, de un neam atît de ales și cea de a doua, de o condiție atît de umilă, despre compătimirea ce s-ar fi citit nu numai în ochii poporului său, ci și în ochii întregii Eorupe. Regele, ascultînd cu atenție cele spuse de ministrul său, socoti că avea dreptate și-i făgădui să nu oficializeze niciodată această căsătorie atît de compromițătoare.

În vremea asta, doamna de Maintenon aștepta, plină de nerăbdare, să fie declarată regină a Franței. După opt zile, văzînd că regele n-avea de gînd să traducă în fapt ceea ce-i făgăduise, cuteză să-i amintească de promisiunea pe care o făcuse lui Bossuet și ducelui de Maine. Dar regele i-o reteză scurt, poftind-o să nu-i mai vorbească niciodată despre această afacere. Doamna de Maintenon, care-și avea și ea poliția ei, cercetă, se informă și află tot ce se petrecuse între Ludovic și Louvois. Cuprinsă de o ură fără margini, jură să se răzbune pe ministru și să n-aibă liniște decît atunci cînd acesta va plăti cu viața răul pe care i-l făcuse. Și iată că la puțină vreme după asta, Louvois poruncise ca Palatinatul să fie din nou trecut prin foc și sabie. Actul acesta gratuit de cruzime îl indispusese foarte tare pe Ludovic, cu atît mai mult cu cît ministrul acționase cu de la sine putere. Doamna de Maintenon, profitînd de această nemulțumire a regelui față de ministrul său, începu să strecoare acestuia tot soiul de răutăți pe seama lui Louvois, astfel încît, încetul cu încetul, regele începu să nu-l mai poată suferi.

În vremea asta, Louvois, felicitîndu-se că arsese Palatinatul, veni să-i propună regelui să ardă și orașul Trèves, din care dușmanul făcuse o redută foarte periculoasă. De astă dată, Ludovic — în loc să-l aplaude — îl refuză categoric. Dar cum Louvois nu era omul care să bată în retragere, la consiliul de a doua zi, care avea loc de obicei la doamna de Maintenon, îi spuse regelui :

— Sire, mi-am dat seama ieri că numai un scrupul de conștiință v-a împiedicat să-mi dați dreptate în legătură cu arderea orașului Trèves ; ca să nu aveți mustrări de cuget, aflați că mi-am asumat singur răspunderea acestei fapte și că am și trimis un curier cu ordinul ca Trèves să fie ars !

Dar se pare că paharul răbdării regale se umpluse, ba începuse să mai dea și pe dinafară, căci numai așa se explică furia fără margini a lui Ludovic, de obicei calm și stăpîn pe sine. Apucînd cleștele de la sobă, se repezi cu el asupra ministrului și, mai mult ca sigur că l-ar fi ciomăgit zdravăn, dacă doamna de Maintenon nu s-ar fi aruncat între ei, strigînd cu dojană în glas :

— Vai, sire, ce faceți ?

Louvois, profitînd de intervenția ei, se năpusti spre ușă. Atunci Ludovic strigă după el, furios :

— Trimite imediat un alt curier ca să-l întoarcă din drum pe primul, altfel vei plăti cu capul nebunia pe care vrei s-o săvîrșești !

Louvois n-avu nevoie să mai trimită un al doilea curier, fiindcă primul aștepta la ușă rezultatul îndrăznețci tentative a ministrului.

O a doua întîmplare, tot atît de supărătoare ca și prima, îl determină pe Ludovic să se descotorosească de acest ministru incomod. Regele hotărîse ca la începutul lunii mai 1691 să cucerească orașul Mons și ținea ca la asediul acestui oraș să ia neapărat parte și doamnele de la

Curte — evident, ca simple spectatoare — așa cum mai asistaseră și la asediul orașului Namur. Dar Louvois se opuse cu străşnicie, declarînd categoric că n-avea parale de risipit pentru astfel de fleacuri. Ludovic fu adînc jignit de faptul că i se refuza această plăcere, dar cum, într-adevăr, Louvois n-avea bani de risipit, cuceri orașul Mons, lipsit de prezența agreabilă a doamnelor.

Acum, înlăturarea lui Louvois părea inevitabilă. Dar iată că în 16 iulie 1691, fără să fi fost o clipă bolnav, fără să fi suferit de ceva, Louvois muri pe neașteptate, făcînd să cadă baltă toate planurile de răzbunare ale lui Ludovic. Moartea aceasta năprasnică a iscat tot soiul de bănuieli, din păcate confirmate aproape imediat de autopsie, care a scos la iveală faptul că ministrul fusese otrăvit. Louvois bea foarte multă apă, și ca s-o aibă la îndemînă ori de cîte ori îl apuca setea, avea întotdeauna o cană mare, plină ochi, pe șemineul din cabinetul lui. Ancheta ordonată de rege descoperi că, mai înainte cu cîteva minute ca Louvois să se ducă la consiliu, o slugă își făcuse de lucru în cabinetul lui, învîrtindu-se pe lîngă șemineu. În pragul plecării, Louvois băuse o cană zdravănă cu apă ; în timpul consiliului se simți dintr-o dată atît de rău, încît regele îl trimise repede acasă. Aici se așeză în pat și după un ceas era mort. Sluga fu imediat arestată, dar după patru zile procurorul primi ordin să-i dea drumul și să stingă procesul.

Moartea lui Louvois nu stîrni prea mare vîlvă, pentru că între timp o altă moarte, mult mai importantă și mai dramatică, zgudui Curtea. Într-o dimineață, după ce se sculă, regele spuse celor care-l înconjurau :

— Domnilor, am aflat chiar acum că regina Spaniei a murit otrăvită ! Otrava a fost pusă într-o turtă de anghilă ; contesa de Pernitz și cameristele Zapata și Mina, care au mîncat resturile acelei turte, au murit în același chip ca și stăpîna lor !

Această regină a Spaniei era Maria-Luiza de Orléans, fiica lui Filip și a Henriettei, deci nepoata bună a lui Ludovic. Fusese otrăvită pentru că-i dezvăluise unchiului ei neputința de a avea urmași a regelui Spaniei, Carol al II-lea, soțul ei. Ludovic, care se așteptase la un astfel de asasinat, îi trimisese, cu mai multe săptămîni înainte, o contraotravă, dar — culmea ghinionului — această contraotravă ajunse la Madrid la două zile după moartea reginei.

Capitolul XLII

1696—1700

Situația din Europa, spre sfîrșitul războiului. — Tratatul cu Savoia. — Pacea de la Riswick. — Primul testament al regelui Spaniei. — Alegerea prințului de Conti ca rege al Poloniei. — Bătălia de la Zenta. — Pacea de la Karlowitz. — Potcovarul din Salons. — Contele d'Aubigné. — Tînăra ducesă de Bourgogne. — Primirea ei în Franța. — Sosirea la Montargis, la Fontainebleau și la Versailles.— Celebrarea căsătoriei. — Portretul ducelui de Bourgogne.

Și acum, să spunem cîteva cuvinte despre situația armatei franceze și despre nevoia generală de pace care începea a se face din ce în ce mai simțită.

Spre începutul anului 1696, Franța avea pe cîmpul de luptă patru oștiri : una, de optzeci de mii de oameni, în Flandra, sub conducerea lui Villeroi ; alta, comandată de mareșalul de Choiseul, numărînd patruzeci de mii de oameni, staționa pe malurile Rinului ; Catinat, cu treizeci și cinci de mii de oameni, ținea în șah Piemontul ; ducele

de Vendôme, era comandantul unei oştiri de patruzeci şi cinci de mii de oameni cu care tocmai cucerise Barcelona.

Întreaga armată număra deci două sute de mii de oameni care, deşi slăbiţi după treizeci de ani de războaie, ţineau cu succes piept Ligii de la Augsburg.

În vremea asta, aşa cum se întîmplă după nişte războaie lungi, fiecare dintre popoarele participante simţea nevoia să-şi strîngă acasă forţele risipite pe cîmpurile de luptă, unde fusese vărsat atîta sînge.

Wilhelm de Orania, după ce cucerise Anglia şi după ce anexase Irlanda, năzuia către acea linişte atît de necesară monarhilor aflaţi la început de drum.

Împăratul Austriei voia să-şi recheme soldaţii din Italia, pentru a-i putea înfrunta pe turcii care declaraseră război Germaniei, Poloniei, Veneţiei şi Rusiei.

Ducele de Savoia începuse să-şi dea seama că adevăratul său aliat era regele Franţei, cu care dealtfel şi urmărea să se încuscrească.

În sfîrşit, Carol al II-lea al Spaniei, simţindu-se din zi în zi mai rău, avea nevoie de pace ca să-şi poată alege în linişte un moştenitor printre prinţii Europei.

Pînă şi Ludovic al XIV-lea, îmbătrînit, încurcat în tot soiul de datorii pe care nimeni nu se pricepea să le mai descurce de la moartea lui Colbert, mîhnit de disensiunile din familie, dorea cu ardoare pacea, sau dacă nu, măcar un răgaz care să-i îngăduie să pună pe tronul Spaniei pe unul dintre nepoţii săi.

Primul care a cerut pacea a fost ducele de Savoia. Ludovic i-a desemnat ca negociatori pe contele de Tessé şi pe mareşalul de Catinat; în urma tratativelor dintre Franţa şi Savoia, ducele de Savoia îşi recăpăta ducatul şi mai primea şi nişte bani pe deasupra, cu condiţia să-şi mărite fata — pe foarte tînăra Marie-Adélaïde — cu ducele de Bourgogne, nepotul regelui, posibilul moştenitor

al tronului Franței. Pretextînd că se duc în pelerinaj la Papă, cei doi negociatori — contele de Tessé și mareșalul de Catinat — plecară la Roma pentru ca tratatul încheiat cu Savoia să fie întărit și de Vatican. Papa Inocențiu al XII-lea era și el cît se poate de interesat să scape Italia de francezi, dar și de austriecii care o ruinau în egală măsură. Așa că în tratat ducele de Savoia stipulă — la cererea Papei — ca Austria să se retragă din Italia. Austria — firește — se înfurie, dar Savoia se alie cu Franța și-n mai puțin de o lună, după ce fusese generalisimul împăratului Leopold, ducele de Savoia deveni generalisimul regelui Franței. Această schimbare spectaculoasă îl determină pe împăratul Austriei să accepte tratativele. Olandezii care, la rîndul lor, aveau mult de cîștigat de pe urma păcii, propuseră ca ea să fie semnată în castelul din Riswick. Mediator fu numit Carol al XI-lea al Suediei, care muri în toiul conferinței, lăsînd tronul fiului său Carol al XII-lea ; această moarte n-a amînat totuși pacea, care a fost semnată în 20 septembrie 1697.

Prin această pace, Ludovic înapoia Spaniei tot ceea ce-i luase în Pirinei și în Flandra ; împăratului Austriei îi înapoia orașele Kelh, Philipsburg, Friburg și Brisach. Fortificațiile din Huningue și Neuf-Brisach urmau să fie dărîmate. Electorul de Trèves își recăpăta orașul, Palatinul — pămînturile, ducele de Lorena — ducatul. Prințul de Orania — care fusese pînă atunci socotit uzurpator și tiran — fu recunoscut ca rege legitim al Angliei și Ludovic se angajă să nu dea nici un ajutor dușmanilor săi. Or, dușmanii lui Wilhelm erau regele Iacob și fiul său, găzduiți la Saint-Germain.

În timpul ăsta, Carol al II-lea al Spaniei își lăsă coroana moștenire lui Leopold de Bavaria, prinț care încă nu împlinise cinci ani, dar care se trăgea din Filip

al IV-lea și deci era nepotul lui Carol al II-lea. În momentul în care regele Spaniei își lăsa tronul unui prinț ce avea dealtfel să moară, polonezii aleseră și ei pe tronul țării lor un rege care însă nu avea să domnească nici măcar un ceas. Cardinalul de Polignac îndreptase această alegere către prințul de Conti, cel care se distinsese la Steinkerque și la Nerwinde. Din păcate, la două ceasuri după ce partidul majoritar îl alesese pe Conti, partidul minoritar îl alese la rîndul lui pe August, elector de Saxa. August, în calitate de prinț suveran, adunase de multă vreme bani grei pentru această ocazie și stătea gata să intre cu armată în Polonia ca să reclame o coroană la care rîvnea de atîta timp. Prințul de Conti, dimpotrivă, n-avea alți protectori decît numele său și influența cardinalului de Polignac, n-avea altă armată decît trei sau patru gentilomi care-l însoțeau, n-avea alți bani decît cîteva scrisori de schimb. Sosind la Danzig, află că rivalul său tocmai fusese încoronat rege ; neavînd încotro, trebui să se întoarcă în Franța fără un sfanț în buzunare, căci scrisorile sale de schimb — neinspirînd încredere nici unui bancher — nu putuseră fi onorate pe drum.

În vremea asta, prințul Eugen îi bătea pe turci la Zenta și în vreme ce Occidentul semna pacea de la Riswick, Orientul o semna pe cea de la Carlowitz. Cheltuielile de război fură, bineînțeles, suportate de turci. În plus, aceștia trebuiră să cedeze veneției lor Moreea, moscoviților — Azovul, polonezilor — Kameniță, iar împăratului Austriei — Transilvania.

După asta, popoarele lumii se priviră cu o mirare fără margini căci de la Neva la Tigru și de la Bosfor la Gibraltar era pace. Doar pentru țarul Petru și pentru noul rege al Suediei — Carol al XII-lea — această pace n-avea să fie decît un armistițiu.

Acum, să ne întoarcem la Versailles.

Louvois murise și această moarte reînsufleți se nădejdile doamnei de Maintenon că va fi proclamată regină. Ca să-și ajungă mai repede scopul, de data asta recurse la un șiretlic, nădăjduind că regele, care respinsese sfaturile celor în viață, se va pleca în fața unui glas venit, chipurile, de dincolo de mormînt.

Așa se face că, într-o bună zi, un potcovar amărît din orășelul Salons, din Provence, sosi la Versailles și ceru stăruitor să vorbească cu regele. Dar domnul de Brissac, comandantul gărzilor, îl puse pe goană. Țăranul nu se lăsă și, pînă la urmă, Ludovic porunci domnului de Pomponne să-l primească și să afle ce voia. Potcovarul îi povesti acestuia cum într-o seară, în timp ce se întorcea acasă, a zărit sub un copac o lumină mare ; în mijlocul acelei lumini se afla o femeie frumoasă, voinică și bălaie, îmbrăcată în straie regești, care-i spusese :

— Sînt regina Maria-Tereza ; du-te și-l caută pe rege, iar după ce-l vei găsi să-i repeți cuvînt cu cuvînt ceea ce-ți voi spune eu acum. Dacă regele se va îndoi că ești trimis de mine, să-i spui un lucru pe care nu-l știe nimeni în afară de el, și atunci se va convinge că vii din partea mea. Taina pe care ți-o voi împărtăși acum n-ai voie s-o spui nimănui decît regelui. Dacă n-ai să duci la bun sfîrșit ceea ce te-am rugat, vei muri !

După care, năluca răposatei regine i-ar fi încredințat potcovarului taina ce trebuia împărtășită regelui.

Oricît a insistat domnul de Pomponne, n-a putut scoate mai mult de la potcovar, care o ținea una și bună : că trebuie să vorbească cu regele. Domnul de Pomponne îi istorisi lui Ludovic ceea ce-i spusese potcovarul. Deosebit de curios, regele porunci ca acesta să fie adus în cabinetul lui. Discuția dură mai bine de un ceas, iar după ce omul

plecă, regele li se păru tuturor atît de căzut pe gînduri, încît domnul de Duras, unul dintre cei mai buni prieteni ai lui Ludovic, spuse rizînd dispreţuitor :

— Ori potcovarul ăsta e nebun, ori regele nostru nu-i nobil, dacă catadicseşte să stea de vorbă cu un astfel de om !

Regele, auzindu-l, se întoarse şi-i răspunse :

— Din păcate, domnule duce, omul nu-i nebun, fiindcă tot ceea ce mi-a spus este plin de judecată şi de bunsimţ.

Aceste cuvinte fură rostite cu atîta gravitate, încît îi surprinseră pe cei de faţă ; şi cum domnul de Duras îşi îngădui totuşi să spună că nu crede acest lucru, Ludovic adăugă :

— Află, domnule, că omul ăsta mi-a vorbit despre un lucru care mi s-a întîmplat în urmă cu douăzeci de ani, pe care nu-l ştie nimeni, fiindcă n-am vorbit nimănui despre el.

Şi acum iată şi adevărul descoperit de cei care nu s-au lăsat induşi în eroare tot atît de uşor ca Ludovic de minciunile unui potcovar şmecher şi pus pe căpătuială.

Doamna de Maintenon avea o foarte bună prietenă — o anume doamnă Armond, văduvă săracă şi slută care trăia la Marsilia ; împreună cu ea ticluise această punere în scenă, ca să-l determine pe rege s-o proclame regină. Doamna Armond, care îl cunoştea bine pe potcovarul ce urma să joace rolul principal în această afacere, îl instrui pe acesta, povestindu-i şi întîmplarea petrecută în urmă cu douăzeci de ani — pe care Ludovic i-o istorisise totuşi favoritei sale — după care îl trimise la Versailles. Potcovarul, un tip de şarlatan cum găseai cu zecile pe vremea aceea, îşi jucă atît de bine rolul, încît se umplu de bani şi din partea favoritei şi din partea regelui. Secretul în-

părtășit lui Ludovic era, firește, rugămintea Mariei-Tereza de a o proclama regină a Franței pe doamna de Maintenon. Regele aproape că se și hotărîse să facă acest lucru, cînd Fénelon și Bossuet îi reamintiră de cuvîntul dat răposatului Louvois. Aceasta a fost dealtfel ultima încercare făcută de favorită de a fi proclamată regina Franței. „*Căci* — spune Saint-Simon — *și-a dat, în sfîrșit, seama că nu va avea sorți de izbîndă și atunci a preferat să-și înăbușe în sinea ei această dorință, ca nu cumva să-l supere pe rege cu insistențele și să caște astfel o prăpastie între ei. Regele îi fu recunoscător pentru această purtare plină de chibzuință și-și dublă afecțiunea, considerația și încrederea în ea.*"

Dar, deși nevastă de rege, doamna de Maintenon nu era scutită de necazuri. Aceste necazuri îi erau pricinuite mai ales de fratele ei, contele d'Aubigné care — cu toate că nu fusese niciodată decît un modest căpitan de cavalerie — vorbea fără încetare despre meritele sale militare, susținînd sus și tare că i se făcea o nedreptate cumplită cîtă vreme nu i se înmîna bastonul de mareșal al Franței.

— E adevărat, adăuga el, că aș prefera echivalentul acestei funcții în bani !

Acest frate îi făcea surorii sale mii de reproșuri că nu-l făcuse duce, sau pair, sau ministru în consiliul statului ; se plîngea peste tot că soră-sa nu făcuse nimic pentru el, deși fusese guvernator în Belfort, apoi în Aignes-Mortes, apoi în provincia Berry. Pe deasupra, era foarte îngîmfat, foarte egoist și foarte destrăbălat. Alerga după toate fustele care-i ieșeau în cale, lua peste picior pe toată lumea, iar lui Ludovic nu voia să-i spună decît „cumnate". Vă dați seama cît de mult o stingherea pe doamna de Maintenon un om cu o asemenea fire și cu purtări atît de nerușinate. Așa că neavînd încotro, luă hotărîrea să se scuture

de o asemenea povară. Singura metodă prin care putea să-l aducă la sentimente mai bune era să-l lase fără parale. Căci în ciuda ţinuturilor pe care le avea în stăpînire şi a caselor pe care le poseda, era veşnic în căutare de bani, pe care-i risipea cu o uşurinţă neînchipuită. Cum rămînea fără bani, cum se întorcea la soră-sa cuminţit şi spăsit, ca un şcolar care a făcut o poznă şi care aşteaptă să fie iertat. Soră-sa îl punea atunci să jure că se va cuminţi, el făgăduia tot ce voia ea, înşfăca banii şi o lua de la capăt cu nesocotinţele.

Dar iată că într-o zi, cînd veni din nou la soră-sa după bani, aceasta puse piciorul în prag şi-i spuse că nu va mai vedea un sfanţ de la ea dacă nu se va căi stînd o lună de zile într-o mănăstire, unde să se roage şi să încerce să-şi spele măcar o parte din păcate. Strîns cu uşa, contele n-avu încotro şi intră pentru o lună la Saint-Sulpice, mai ales că doamna de Maintenon îi făgăduise, drept răsplată pentru căinţa lui, douăzeci şi cinci de mii de livre, în ziua cînd va ieşi din mănăstire.

După ce trecu luna şi i se înmînă banii, se pregăti s-o şteargă din confreria de la Saint-Sulpice. Decanul însă, care primise anumite porunci de la doamna de Maintenon, îi dădu un însoţitor, cu porunca să se ţină după el, ca o umbră. Într-o zi, contele exasperat, puse mîna pe bietul om şi-l bătu măr. Contele fu pedepsit de decanul mănăstirii să stea şase săptămîni închis într-o chilie. După asta i se dădu un alt însoţitor şi la fiecare nouă ispravă iar era ferecat în chilie, aşa că bietul conte era mai mult închis decît liber, spre bucuria surorii sale, care începu să răsufle ceva mai uşurată.

Acum să ne întoarcem la căsătoria pe care am pomenit-o mai înainte şi despre care n-am spus decît cîteva cuvinte : căsătoria ducelui de Bourgogne cu mica prinţesă

de Savoia. Imediat după încheierea tratatului de pace, ducele de Savoia își trimise fata, în vîrstă de numai unsprezece ani, în Franța. În 16 octombrie 1696, mica prințesă puse piciorul pe pămîntul francez și fu condusă la locuința care i se rezervase. După trei zile, se despărți de toată Curtea italiană care o condusese, afară de cameristă și de medicul ei. Apoi fu luată în primire de Curtea franceză. Prin toate orașele pe unde trecu fu ovaționată ca o mică regină, slujită cu mult respect, mîncînd singură, servită la masă de ducesa de Lude.

Duminică 4 noiembrie 1696, regele, Marele Delfin și Domnul se îndreptară spre Montargis spre a o întîmpina. La ora șase seara, regele o conduse în apartamentul pus la dispoziția ei și unde îi fură prezentați Marele Delfin, Domnul și ducele de Chartre. Mica prințesă, foarte vioaie, foarte politicoasă, fusese foarte bine instruită de tatăl ei, atît în privința regelui cît și a tuturor persoanelor mai importante de la Curte. Se purtă deci așa cum fusese învățată, și regele fu mai mult decît încîntat de manierele elegante și pline de respect ale prințesei, de vorba chibzuită, de spiritul și de gingășia ei. A doua zi, la ora cinci, ajunseră la Fontainebleau și intrară în „Curtea calului alb". Toată nobilimea era adunată la picioarele „Scării în potcoavă". Regele o conduse pe mica prințesă — pe care după expresia lui Saint-Simon *„părea că o scosese din buzunarul jiletcii sale"* — pînă în apartamentul care-i fusese rezervat. Apoi Ludovic aduse la cunoștința celor de față că mica prințesă se va numi, începînd din acea clipă, doamna contesă de Bourgogne sau mai pe scurt, Prințesa ; că va mînca singură, servită la masă de ducesa de Lude ; că nu va fi înconjurată decît de persoanele pe care i le va alege el ; că Prințesa făcea parte — de acum încolo — din familia regală, și că ducele

de Bourgogne o va putea vizita doar o dată la cincisprezece zile, iar fraţii săi o dată la o lună.

În 8 noiembrie, Curtea sosi la Versailles. Prinţesei i se dădu apartamentul răposatei Maria-Tereza. După opt zile, mica ducesă de Bourgogne îi fermecase pe toţi cu felul ei de a fi; regele căpătă o mare slăbiciune pentru ea, începu s-o iubească mai mult chiar decît dacă i-ar fi fost fiică şi-i spunea tot timpul „nepoată". Doamna de Maintenon o îndrăgi şi ea, mai ales că fetiţa avusese fericita inspiraţie de a-i spune „mătuşă" şi de a o îmbrăţişa cu dragoste.

În ziua cînd copila împlini doisprezece ani, se oficie căsătoria ei cu ducele de Bourgogne. Evenimentul se petrecu într-o sîmbătă, în ziua de 7 septembrie 1697.

Cu cîteva zile mai înainte, regele îşi exprimase dorinţa ca nunta să fie plină de măreţie şi Curtea împodobită cu ce avea mai de preţ. El însuşi, care de multă vreme nu mai purta decît veşminte foarte simple şi în culori închise, porunci să i se facă, pentru această zi, un costum de culoare deschisă, împodobit de sus şi pînă jos cu aur şi cu pietre scumpe. Această dorinţă a regelui le-a stimulat în asemenea măsură pe doamnele de la Curte, încît aurul şi argintul nici n-au mai fost băgate în seamă. Acum, toate rochiile lor şiroiau de perle şi de diamante, de rubine şi de smaralde; luxul lor atinsese o asemenea culme, încît regele începu a se căi că-şi exprimase o dorinţă ce prilejuise nişte cheltuieli atît de nesăbuite, declarînd că nu-şi închipuise că în Franţa ar putea să existe atîţia bărbaţi nebuni care să se lase ruinaţi de rochiile nevestelor lor.

Deci, aşa cum am mai spus, în ziua de 7 septembrie 1697, la ora douăsprezece, avu loc logodna, iar la ora unu, cununia. Slujba fu făcută de cardinalul de Coislin.

Seara, după banchet, o conduseră pe proaspăta căsătorită în apartamentul ei. După ce toți bărbații fură poftiți afară din odaie, regina Angliei îi aduse Prințesei cămașa de noapte. Ducele de Bourgogne se dezbrăcă de față cu Ludovic — bunicul său — iar cămașa de noapte îi fu adusă de Iacob al II-lea, regele Angliei. Apoi cei doi copii fură așezați în pat, ducele în dreapta, Prințesa în stînga. După asta, Ludovic și Curtea sa se retraseră, iar în odaie rămaseră numai tatăl mirelui — adică Marele Delfin — doamnele de onoare ale Prințesei și doamna de Lude. După un sfert de ceas, Marele Delfin își dădu băiatul jos din pat, îi îngădui să-și sărute soția, apoi îl trimise în apartamentul său. A doua zi, regele se supără foarte tare fiindcă nepotul său cutezase să-și sărute nevasta, căci cei doi soți, fiind prea tineri, căsătoria propriu-zisă urma să se consume ceva mai tîrziu.

Dealtfel, biata Prințesă nu fusese prea favorizată de soartă : micul duce era urît și pe deasupra și cocoșat. Crescut însă cu grijă de Fénelon, era foarte instruit și foarte spiritual. În plus, era cucernic, blînd și milos. Cînd văzu că — în ciuda cusururilor sale — mica lui nevastă îl iubește, dragostea lui se schimbă cu timpul într-o adevărată adorație. La cîteva zile după nuntă, în timpul uneia dintre acele vizite îngăduite de rege, prințesa îi mărturisi că un astrolog vestit îi prezisese că se va mărita cu un prinț din casa regală a Franței, dar că va muri la vîrsta de douăzeci și șapte de ani.

— Dacă mi s-ar întîmpla o asemenea nenorocire, zise ea, cu cine te vei însura, domnule ?

— Nu te gîndi la așa ceva, răspunse ducele, căci dacă vei muri înaintea mea, după opt zile voi muri și eu !

Și bietul duce se ținu de cuvînt : ducesa — după cum vom vedea — muri în 12 februarie 1712, iar ducele în 18 ale aceleiași luni.

Capitolul XLIII

1700 — 1701

Noul testament al regelui Spaniei. — Sfatul Papei Inocenţiu al XII-lea. — Franţa este, în sfîrşit, preferată Austriei. — Moartea lui Carol al II-lea. — Deschiderea testamentului. — Purtarea lui Ludovic. — Ducele de Anjou este recunoscut rege al Spaniei. — O recepţie la Meudon. — Sfîrşitul lui Racine. — Cauza morţii sale. — Naşterea lui Voltaire.

Am văzut mai înainte că regele Carol al II-lea alesese ca moştenitor al monarhiei sale pe prinţul Leopold de Bavaria. De îndată ce acest testament a fost divulgat, cardinalul de Porto-Carrero l-a anunţat pe marchizul de Harcourt, ambasadorul Franţei, care l-a trimis imediat la Paris pe domnul Ingleville cu această veste. Auzind-o, Ludovic al XIV-lea n-a părut nici surprins, nici nemulţumit. Dar nu acelaşi lucru se petrecu şi cu împăratul Austriei, care avu ghinionul şi durerea de a-l pierde pe tînărul prinţ de Bavaria ; bietul copil murise — după toate probabilităţile — în acelaşi chip ca şi regina Spaniei, adică otrăvit.

Tînărul prinţ murind, regele Carol al II-lea se văzu pus într-o mare încurcătură, fiindcă, obligat de sănătatea lui şubredă să facă de îndată o nouă propunere — nu ştia asupra cui să se fixeze. Porto-Carrero, consilierul său, îl sfătui să se pronunţe în favoarea lui Filip de Anjou, cel de al doilea fiu al Marelui Delfin şi deci nepotul lui Ludovic al XIV-lea. Cum lui Carol al II-lea nu-i surîdea această propunere, se hotărî să-l consulte pe Papa Inocen-

țiu al XII-lea. Îi scrise deci Papei o scrisoare lungă, în care îl ruga să-l sfătuiască ce să facă. Papa — care era și el foarte bolnav, îi răspunse că singurii și adevărații moștenitori ai tronului Spaniei nu erau și nu puteau fi decît copiii Marelui Delfin ; că prinții din casa de Austria n-aveau nici un drept la această moștenire și că dacă voia într-adevăr să dea dovadă de înțelepciune și de dreptate, nu mai trebuia să stea nici o clipă în cumpănă, ci să-l numească moștenitor pe Filip de Anjou.

De îndată ce primi acest răspuns, Carol al II-lea trecu la întocmirea testamentului, pe care-l scrise, îl semnă și-l parafă cu mîna lui, arzîndu-l pe cel făcut mai înainte în favoarea prințului de Bavaria ; se înțelege că toate aceste treburi se făcură în cel mai mare secret. Cel de al doilea testament fusese făcut la timp, pentru că la cîteva zile după ce-l semnase, adică în 1 noiembrie 1700, regele muri.

De îndată ce-și dădu duhul, se puse problema deschiderii testamentului. Secretul fusese păstrat cu atîta străşnicie, încît toată lumea aștepta cu răsuflarea tăiată să audă numele moștenitorului. Escurialul era plin de miniștri, de curteni și mai ales de ambasadori, care trăgeau peste tot cu urechea doar, doar vor putea afla ceva înaintea celorlalți. Domnul de Blécourt, însărcinatul cu afaceri al Franței, stătea și el ca toți ceilalți, în anticameră, alături de domnul de Harach, ambasadorul Austriei și cît mai aproape de ușa cabinetului unde se citea testamentul, ca să afle printre primii, vestea.

Cel dintîi care ieși din cabinet fu domnul de Abrantès ; era un om fin și ironic, care nu-l putea suferi pe domnul de Harach. Toată lumea se năpusti spre el să afle cine era moștenitorul. El însă, după ce-l căută cu ochii pe domnul de Harach, se îndreptă spre el și, rîzînd fericit, i se adresă cu cuvintele :

— Ah, domnule conte, ce bine-mi pare că vă văd! Bucuria mea este cu atît mai mare, cu cît... (aici făcu o pauză) cu cît am plăcerea să vă văd... (o nouă pauză) să vă văd pentru ultima oară și să-mi iau adio și de la dumneavoastră și de la augusta casă de Austria!

Apoi, lăsîndu-l pe contele de Harach cu gura căscată de uimire în urma unui asemenea „compliment", se întoarse spre ceilalți curteni și le spuse clar și răspicat:

— Domnilor, am plăcerea să vă anunț că ducele de Anjou a fost ales rege al Spaniei! Trăiască regele Filip al V-lea!

Și, făcîndu-și drum prin mulțimea uluită de o asemenea veste, dispăru. Domnul de Blécourt ieși și el și se duse acasă ca să-i scrie lui Ludovic. În clipa cînd termină scrisoarea, un slujbaș de la Consiliu îi aduse o copie a testamentului, pe care-o puse alături de scrisoare. Marți, 9 noiembrie 1700, scrisoarea ajunse în mîinile regelui. De îndată ce primi această veste, regele își pofti întreg consiliul în apartamentul doamnei de Maintenon. Consiliul dură de la trei pînă la șapte seara, iar după ce miniștrii plecară, regele mai lucră încă trei ceasuri cu domnii de Torcy și de Barbezieux. A doua zi, avură loc alte două consilii, tot la doamna de Maintenon. Deși discuțiile ținuseră multe ceasuri, nu răsuflă nimic pînă duminică 14 noiembrie, cînd domnul de Torcy — după ce stătuse multă vreme de vorbă cu regele — îl anunță pe ambasadorul Spaniei ca a doua zi seara să fie la Versailles. Luni 15 noiembrie, regele plecă în cursul dimineții la Fontainbleau, iar la ora patru după-amiază se întoarse la Versailles. Seara îl primi pe ambasadorul Spaniei, cu care stătu îndelung de vorbă în cabinetul său, de unde ambasadorul se zice că ar fi ieșit lac de sudoare. În sfîrșit,

marți 16, după ce se sculă, regele îl pofti din nou pe ambasador în cabinetul său unde se afla și ducele de Anjou, pe care regele i-l prezentă, spunîndu-i :

— Domnule, iată-l pe ducele de Anjou, pe care de acum încolo îl vei saluta ca pe regele dumitale !

Imediat după asta porunci să se deschidă ambele canaturi ale ușii și, poftind înăuntru pe toată lumea care se afla afară, spuse, punînd mîna dreaptă pe creștetul nepotului său :

— Domnilor, îl aveți în fața dumneavoastră pe regele Spaniei. Răposatul rege i-a recunoscut prin testament dreptul de a domni în această țară. Asta a fost voința cerului, în fața căruia mă plec cu bucurie și cu smerenie !

Apoi, întorcîndu-se către Filip, adăugă :

— Să fii un rege bun și să ții cu poporul tău ! Dar să-ți aduci întotdeauna aminte că ești francez și să păstrezi legăturile cu țara unde te-ai născut. În felul acesta ai să-i faci fericiți și pe spanioli și pe francezi și ai să menții pacea în Europa !

În aceeași zi se hotărî ca în 1 decembrie regele Spaniei să plece la Madrid, însoțit pînă la frontieră de cei doi frați ai săi ; domnul de Beauvilliers, preceptorul său, avea să fie șeful întregii suite ce trebuia să-l conducă pe tînărul rege : prinți, curteni, gărzi, trupe, ofițeri, slujitori și slugi ; dacă preceptorul se îmbolnăvea sau murea pe drum, urma să fie imediat înlocuit de domnul duce de Noailles, mareșal al Franței. Se înmînă apoi cite cincizeci de mii de livre fiecăruia dintre cei doi șefi, ca să aibă pentru cheltuielile călătoriei.

Totul se petrecu așa cum prevăzuse Ludovic, cu excepția datei plecării, care fu aminată cu trei zile.

Pe data de 2 decembrie, Filip se duse la Meudon să-și ia rămas bun de la tatăl său. Întreaga Curte a Delfinului

fu anunțată să fie de față la această solemnitate. Doamna ducesă, sora vitregă a Marelui Delfin, la care acesta ținea foarte mult, își convinse fratele ca la solemnitate să participe și mama ei, doamna de Montespan. Delfinul consimți bucuros, mai ales că prin această invitație putea împușca doi iepuri dintr-o dată : să îndeplinească rugămintea surorii sale și s-o înfurie pe doamna de Maintenon, care nu fusese niciodată invitată să treacă pragul palatului de la Meudon.

Doamna de Montespan se retrăsese de multă vreme de la Curte, alungată — după cum se știe — de propriul ei fiu, ducele de Maine, care-i spusese răspicat că prezența ei la Versailles constituia un afront adus doamnei de Maintenon. Plîngînd cu hohote, fosta favorită se retrăsese la mănăstirea Saint-Josèph, clădită de ea.

În sfîrșit, doamna de Montespan fu invitată la Meudon. Cînd fu anunțat regele, biata femeie — simțind cum i se moaie picioarele — voi să se retragă. Dar doamna de Montmorency, prietena ei, n-o lăsă să plece.

— De ce te temi de rege, doamnă ? spuse ea. Majestatea-sa va fi, dimpotrivă, încîntat să te vadă ! Dealtfel cred că i-ar plăcea și lui să-i fie din cînd în cînd necredincios bătrînei sale favorite. În ce mă privește, află, doamnă, că amărăciunea pe care-o va încerca baborniță de Maintenon, mă va face să întineresc cu zece ani. Dacă aș fi în locul dumitale, l-aș ruga pe rege să-mi încredințeze slujba de supraintendentă pe lîngă bătrîna lui nevastă !

De-abia isprăvi doamna de Montmorency de spus aceste vorbe și iată că regele își și făcu apariția. După ce-i adresă cîteva cuvinte ambasadorului Spaniei, care-l însoțea pe ducele de Anjou, începu să facă înconjurul

apartamentului, invitîndu-le pe doamne să se aşeze. După cîteva cuvinte schimbate cu ducesa de Bourgone, apoi cu fiica sa, doamna ducesă, se opri în faţa doamnei de Montespan care, palidă şi tremurînd, abia se ţinea să nu leşine.

— Doamnă, îi spuse el după ce-o privi cîteva clipe, eşti la fel de proaspătă şi de frumoasă ca şi odinioară. Nădăjduiesc de asemenea că eşti şi fericită !

— Sînt într-adevăr, sire, răspunse doamna de Montespan, pentru că am onoarea şi bucuria de a aduce un respectuos omagiu majestăţii-voastre.

Regele îi luă mîna, i-o sărută, apoi trecu mai departe. Cînd ajunse destul de departe ca să n-o poată auzi, doamna de Bourgogne o întrebă pe doamna de Montespan de ce părăsise Curtea.

— Vai, doamnă, nu eu am părăsit-o, ea m-a părăsit pe mine !

Aceasta a fost ultima întîlnire a regelui cu doamna de Montespan.

La scurt timp după asta, toate puterile Europei, în afară de Austria, îl recunoscură pe Filip, care fu proclamat rege al Spaniei în 24 noiembrie 1701.

În timpul perioadei ce se scursese şi în care se petrecuseră evenimentele pe care le-am relatat, Racine — care îi supravieţuise cu douăzeci şi şase de ani lui Molière — muri şi el. După ce s-a bucurat multă vreme de favorurile regelui şi ale doamnei de Maintenon — pentru care a scris *Athalie* şi *Esther*, a murit în plină dizgraţie. Şi iată din ce cauză :

Funcţia sa de istoriograf al regelui îi îngăduia să stea adesea de vorbă cu Ludovic şi cu noua lui nevastă. Într-o seară, în timp ce se afla în această augustă companie, după ce vorbiră despre teatru şi operă, discuţia alunecă asu-

pra comediei. Regele, care nu mai participase de multă vreme la un spectacol, se informă ce piese se mai jucau, ce actori buni mai apăruseră, după care îl întrebă pe Racine de ce decăzuse comedia atît de mult.

— Din cauză că nu mai avem piese noi, răspunse Racine, și sîntem nevoiți să apelăm la dramaturgii de odinioară și mai ales la Scarron, care a fost cel mai slab dintre toți și pe care nici un teatru nu mai vrea să-l pună în scenă și nici un actor să-l mai joace !

La aceste vorbe doamna de Maintenon roși puternic, nu pentru că Racine atacase reputația literară a primului ei soț, ci pentru că după cincisprezece ani cineva cutezase să rostească acest nume în fața celui de al doilea soț. Răceala de gheață care urmă după aceste cuvinte îl făcu pe bietul Racine — dealtfel foarte distrat din fire — să-și dea seama de gafa săvîrșită. Urmă o tăcere penibilă, de cîteva minute, după care regele îl rugă pe Racine să plece, pretextînd că avea de lucru. După asta, nici regele nici favorita nu numai că nu-l mai poftiră la ei, dar ori de cîte ori se întîlneau cu el, se făceau că nu-l văd. Din acel moment, bietul Racine, care era foarte mîndru de favorurile regale, se întristă, deveni din ce în ce mai abătut, pînă cînd în 22 aprilie 1699 își dădu sufletul, lăsînd cu limbă de moarte să fie îngropat la Port-Royal-des-Champs.

Singurul care mai rămăsese în viață din acea pleiadă de scriitori ce se născuseră cam în aceeași vreme cu Ludovic, era Boileau Despréaux, fiindcă La Fontaine murise și el în 13 aprilie 1695.

E adevărat însă că între timp se născuse — în 20 februarie 1694 la Chatenay, lîngă Paris — cel care avea să le ia locul și să se urce pe cea mai înaltă culme a gloriei literare : François-Marie Arouet zis Voltaire.

Capitolul XLIV

1701 — 1705

Barbezieux; portretul, firea, dezmățurile și moartea sa. — Chamillart, originea ciudată a averii sale. — Sfîrșitul lui Iacob al II-lea. — Ultimele sale clipe. — Aprecieri asupra acestui rege. — Declarația lui Ludovic al XIV-lea. — Purtarea lui Wilhelm al III-lea, regele Angliei. — Boala acestui prinț. — Firea sa. — Omul cu masca de fier. — Povestea lui. — Cercetările făcute in legătură cu el. — Presupunerea autorului.

Anul 1701 începu cu moartea lui Louis-François-Marie-Letellier, marchiz de Barbezieux, ministru de război al Franței.

Era, după cum se știe, fiul lui Louvois ; dar, spre deosebire de tatăl său, pe care noua favorită a regelui nu-l putea suferi, el se bucura din plin de simpatia acesteia, arătîndu-i întotdeauna o considerație deosebită și un respect fără margini.

Barbezieux era un bărbat cu o înfățișare trufașă, cu o figură plăcută și plin de spirit. Muncea cu o ușurință nemaipomenită și rezolva toate problemele repede și bine, după care se odihnea. Căci foarte preocupat de treburile sale personale, rezolva în două ceasuri lucruri pe care colegii săi nu izbuteau să le descurce nici într-o zi întreagă. Era tipul de om pe care-l simpatizezi la prima vedere ; vorbea cu ușurință, dovedea maniere curtenitoare, exprimare aleasă și totuși firească ; nimeni n-avea un aer mai semeț și nu se comporta cu mai multă trufie ca el, deși

noblețea sa nu era chiar atît de veche. Cînd își punea în cap să placă cuiva, devenea de-a dreptul încîntător ; cînd făcea un bine cuiva, îl făcea într-un asemenea mod, încît persoana respectivă îi purta recunoștință veșnică ; nimeni nu izbutea să pătrundă mai bine ca el miezul unei afaceri, să-și însușească toate amănuntele și s-o rezolve mai repede și mai mulțumitor. Numai că în afară de zilele lui vesele și plăcute, Barbezieux, avea și zilele lui negre. Atunci devenea de o trufie fără margini, cutezător, insolent, vindicativ, gata să jignească pe oricine. Știa și el cît de nesuferit era în acele zile, dar singur mărturisea că nu se putea stăpîni. Repezit și dur din fire, în acele zile devenea brutal și capabil de orice insultă, de orice act necugetat. Dacă trăgea prea mult la măsea, ceea ce i se întîmpla destul de des, sau punea la cale vreo escapadă, ceea ce i se întîmpla și mai des, îl anunța pe rege că nu putea lucra, fiindcă nu se simțea bine. Ludovic nu se supăra : știindu-l atît de harnic și de priceput, era sigur că-și va recupera repede timpul pierdut și, deși nu se lăsa înșelat de această pretinsă boală, îi trecea cu vederea toate abaterile pentru ușurința și competența cu care muncea. Cum era mai mult ca sigur că noua succesiune la tronul Spaniei avea să aducă după sine un lung și crud război, Barbezieux lucrase pe rupte și pusese la punct, împreună cu regele, cîteva lucruri de mare importanță pentru viitorul Franței. După ce isprăvise, în loc să se odihnească, ceru cinci zile de concediu, se închise împreună cu cîțiva prieteni în casa pe care-o avea, între Versailles și Vaucresson, la capătul parcului Saint-Cloud, și-i trase un chiolhan strașnic. După patru zile, cînd apăru la Versailles, începu să-l doară atît de tare gîtul, încît abia mai putea vorbi. La început nu dădu atenție acestei boli, dar după două zile, simțindu-se rău, trimise după

doctorul Fagot. Acesta, cu brutalitatea lui obișnuită, îi spuse că nu-i mai rămînea altceva de făcut decît să-și scrie testamentul și să se spovedească. Barbezieux primi vestea cu fruntea sus, își făcu testamentul și muri la numai treizeci și trei de ani, în mijlocul alor săi, în aceeași odaie în care murise și tatăl său.

De îndată ce regele află această veste, îl chemă imediat pe domnul de Chamillart, pe care cu opt zile mai înainte îl făcuse controlor general al finanțelor. De îndată ce acesta intră în cabinetul său, Ludovic îl anunță că va prelua și funcția lui Barbezieux. Mirat de această nouă favoare care i se făcea, Chamillart voi să renunțe la funcția primită cu o săptămînă mai înainte, dar regele nu fu de acord și-i răspunse că de mult urmărea să încredințeze conducerea celor două ministere unei singure persoane, care să le conducă cu o mînă fermă. În realitate, această mînă fermă n-avea să fie a lui Chamillart, ci a lui.

Într-adevăr, Chamillart avea de ce să se mire de norocul care dăduse peste el.

Era un bărbat înalt, care mergea clătinîndu-se, și a cărui mutră nu vădea nici bunătate, nici blîndețe, nici inteligență. Tatăl său, raportor la Consiliul statului, murise în 1675 la Caen. În anul următor, fiul său căpătă funcția de consilier în Parlament. Cum era sîrguincios, muncitor și nu iubea decît societatea celor serioși, reputația pe care și-o făcu — de om priceput și așezat — îl ajută să treacă din cercul magistraților în cel al militarilor. Singura lui calitate, într-adevăr surprinzătoare, consta în faptul că era un as al biliardului. Or, tocmai atunci regele prinsese gust de acest joc, și iarna, aproape în fiecare seară, făcea niște partide interminabile cînd cu domnul de Vendôme, cînd cu mareșalul de Villeroi, cînd cu ducele de Grammont. Într-o zi, nu știu cine le vorbi celor

trei de Chamillart. Aceştia, curioşi să-l vadă cum joacă, îl invitară să facă o partidă cu ei. Chamillart primi, îi bătu pe toţi trei, purtîndu-se atît de politicos şi de respectuos, încît deşi învinşi, adversarii fură încîntaţi. Chiar în acecaşi seară îi vorbiră regelui despre el. Regele, din cale-afară de curios, îl rugă pe domnul de Vendôme să-l poftească pe Chamillart la Versailles.

Condus în sala de biliard, Chamillart începu prin cîteva lovituri greşite ; era un mod de a-şi arăta respectul faţă de rege, căruia îi plăcea să creadă că prezenţa sa îi intimida întotdeauna pe oameni. Dar încet, încet, Chamillart se prefăcu a se linişti şi făcu nişte carambolaje atît de iscusite şi de precise, nişte blocări atît de măiestrite, încît Ludovic rămase mut de admiraţie şi din ziua aceea îl pofti la toate partidele de biliard. Odată admis, dificultatea era să se menţină ; or, abia acum începu să-şi arate Chamillart adevărata sa iscusinţă : deşi plăcuse şi regelui şi doamnei de Maintenon, continua să rămînă la fel de modest şi de respectuos şi faţă de cei mari, şi faţă de cei de seama lui. Cu toate că era deseori invitat la Versailles, continua să trăiască alături de confraţii lui, muncind cu seriozitate, fără să se îngîmfe şi fără să jignească pe nimeni. Nu după mult, regele îl făcu raportor la Consiliul statului şi-i dădu o locuinţă la Versailles, lucru nemaiîntîmplat încă unui om de condiţia lui. După trei ani, adică în 1689, regele îl numi intendentul oraşului Rouen. Atunci Chamillart, deşi funcţia era foarte mare, veni plîngînd să-l roage pe rege să nu-l îndepărteze de lîngă sine. Mişcat, regele îi îngădui să vină de trei ori pe an la Versailles, unde să petreacă de fiecare dată cîte şase săptămîni. După trei ani de şedere la Rouen, regele îi încredinţă slujba de ministru al finanţelor, pe care o îndeplini pînă în epoca în care ne aflăm, jucînd deseori biliard cu Lu-

dovic, deşi acest joc nu prea mai era la modă. Am văzut cum — atunci cînd se aştepta mai puţin — fu numit în locul lui Barbezieux.

Cam tot în vremea asta, Iacob al II-lea — ca şi cum n-ar fi aşteptat decît ca Wilhelm să fie confirmat pe tronul Angliei, ca să moară — paraliză. Ludovic al XIV-lea făcu tot ce-i stătu în putinţă ca să-l salveze : îl trimise la băile de la Bourbon-l'Archambault, îi plăti cu largheţe toate cheltuielile de călătorie, dar după cîteva săptămîni bolnavul se întoarse la Paris în aceeaşi stare. În 8 septembrie îl cuprinse o asemenea slăbiciune, încît nimeni nu mai nădăjdui într-o vindecare. În 13, regele veni să-l vadă, dar Iacob abia mai putu deschide ochii. Ludovic se apropie de patul său şi-i spuse că putea să moară liniştit, fiindcă îl va ajuta pe prinţul de Galles să-şi reciştige tronul. Toţi nobilii englezi care se aflau de faţă se aruncară în genunchi în faţa regelui Franţei şi-i mulţumiră cu lacrimi în ochi. Apoi Ludovic trecu alături, unde se afla ex-regina Angliei şi fiul ei, prinţul de Galles, şi făcu şi în faţa lor acelaşi legămînt. În 16 septembrie 1701, la ora trei după-amiază, Iacob îşi dădu sufletul. În aceeaşi seară, trupul îi fu depus la benedictinii englezi din Paris, a căror mănăstire se afla pe strada Sfîntul-Iacob. Aici, sicriul fu închis într-o capelă unde urma să rămînă pînă ce avea să poată fi transportat la Westminster.

Iacob al II-lea este exemplul cel mai concludent al regalităţii care se cramponează cu înverşunare de aşa-zisul drept divin, în virtutea căruia trebuie neapărat să domnească. Exilat la Saint-Germain, fără avere personală, fără armată, trăind din mila lui Ludovic al XIV-lea, Iacob al II-lea n-a încetat nici măcar o clipă să se creadă singurul, unicul şi adevăratul rege al Angliei. Pentru el, Wilhelm de Orania — învingător — nu era decît un re-

bel, iar după ce a fost recunoscut rege — un uzurpator. Pînă în ultima clipă a vieții sale, acest urmaș al Stuarților, alungat de pe tron, n-a avut decît un singur gînd, o singură dorință : să-și recapete tronul.

Moartea socrului său îl găsi pe Wilhelm la reședința sa din Loo, în Olanda. Tocmai se așezase la masă, înconjurat de o mulțime de prinți germani, cînd i se aduse la cunoștință, odată cu moartea lui Iacob, și legămîntul făcut de Ludovic la patul muribundului, de a-l ajuta pe fiul acestuia să se așeze pe tronul Angliei. Wilhelm se înroși ca racul, își îndesă furios pălăria pe cap, apoi dădu imediat ordin ca Poussin, ambasadorul Franței, să fie alungat din țară. Pe urmă, cum Iacob al II-lea era totuși socrul său, porunci ca toată lumea să poarte doliu violet. Apoi se apucă să ducă la bun sfîrșit acea formidabilă Ligă numită mai tîrziu Marea Alianță ; după ce-și puse la punct treburile în Olanda, se întoarse în Anglia, ca să ceară bani Parlamentului. Dar de îndată ce ajunse la Londra, se îmbolnăvi ; dîndu-și seama de gravitatea bolii sale, se străduí o vreme să și-o ascundă. Chiar și atunci cînd abia mai putea răsufla și cînd curtenii credeau în fiece clipă că are să se sufoce, Wilhelm continua să lucreze în cabinetul lui, cu o dîrzenie rar întîlnită și o voință neînduplecată. În sfîrșit, în 19 martie 1702, muri, în vîrstă de cincizeci și doi de ani, nelăsînd în urma lui nici un urmaș.

Prințesa Ana, cumnata lui — cea de a doua fiică a lui Iacob, măritată cu prințul George al Danemarcei — fu repede proclamată regină.

Pentru că Wilhelm al III-lea a fost una dintre figurile marcante ale epocii sale, să încercăm a-i schița portretul.

Wilhelm al III-lea a fost prototipul omului puternic și inteligent ; prinț prin naștere, a ajuns general ; odată

general, nu i-a mai plăcut să fie un simplu prinț și a devenit rege; ca militar, a luptat cu succes împotriva lui Condé, Turenne și Luxembourg; ca om politic, a luptat în mod constant împotriva lui Colbert, Louvois și Ludovic al XIV-lea. Geniul său l-a ajutat să cucerească autoritatea supremă de Stathouder în Olanda, coroana Stuarților în Anglia și să se impună întregii Europe. Viața lui n-a fost decît o luptă surdă și tristă, dar laborioasă, din care poate că n-ar fi ieșit învingător, dacă n-ar fi fost un implacabil reprezentant al calvinismului. În sfîrșit, Wilhelm al III-lea n-a fost atita urmașul lui Iacob al II-lea, cît mai curînd continuatorul lui Cromwell.

Aproape în aceeași vreme în care cei doi regi morți erau consemnați de istorie, preotul bisericii Saint-Paul din Paris făcea în registrul său această simplă însemnare a morții unuia dintre deținuții de la Bastilia: *„În anul 1703, în 19 noiembrie, a murit la Bastilia Marchialy; a fost înmormîntat în cimitirul Saint-Paul în 20 ale aceleiași luni, în prezența domnului Rosarger, maior, și a domnului Reilhe, chirurgul Bastiliei, care au semnat și actul de deces."*

Acest Marchialy se zice că nu era altul decît acel faimos personaj cunoscut sub numele de *Omul cu masca de fier*, de care s-a ocupat foarte puțin epoca lui Ludovic, dar în jurul căruia s-a făcut multă zarvă mai tîrziu. Primul care a dat alarma în legătură cu acest personaj a fost Voltaire. Să spunem și noi, la rîndul nostru, cîteva cuvinte despre el.

Să începem cu niște lucruri pozitive, adică cu cifrele și datele pe care ni le dă istoria; după certitudini, vom veni cu ipotezele.

Omul cu masca de fier a apărut la Pignerol între 2 martie 1680 și 1 septembrie 1681, fără să se poată arăta

cu precizie nici ziua, nici luna cînd a fost adus aici. Imediat, domnul de Saint-Mars, guvernatorul acestei fortărețe, fiind numit guvernator la Exilles, l-a luat pe prizonier cu sine; în 1687, Saint-Mars devenind guvernatorul insulei Sainte-Marguerite, l-a tîrît din nou pe captiv după el. Se mai păstrează și azi o scrisoare a acestui guvernator adresată lui Louvois, în care se spune printre altele: *„Am dat asemenea ordine în ce privește paza prizonierului meu, încît sînt gata să-mi asum orice răspundere în legătură cu siguranța sa..."*

Domnul de Saint-Mars, așa cum arată acest fragment de scrisoare pe care-l înfățișăm cititorilor noștri, dădea într-adevăr o atenție cu totul deosebită pazei acestui prizonier. Ca să fie cît mai sigur că n-o să-i scape, pusese să i se construiască o odaie specială, care n-avea decît o singură fereastră ce dădea spre mare, prevăzută cu două rînduri de gratii groase și situată la o înălțime de vreo cincisprezece picioare. Domnul de Saint-Mars intra foarte rar în celula prizonierului său, fiindcă de cîte ori intra, era obligat să închidă ușa în urma lui și-i era frică să nu tragă careva cu urechea la ce se discuta înăuntru. În ultima vreme luase obiceiul să rămînă în prag, fiindcă așa putea vedea orice persoană care se ivea la un capăt sau la celălalt al coridorului.

Într-o zi, pe cînd discuta astfel cu prizonierul, fiul unuia dintre prietenii săi, căutîndu-l pe guvernator prin toată clădirea, ca să-i ceară o barcă, îl zări stînd în pragul acelei odăi. Cum discuția era foarte însuflețită, guvernatorul nu-l văzu și nu-l auzi pe băiat decît atunci cînd fu la doi pași de el. Saint-Mars trînti cu putere ușa și, palid ca un mort, îl întrebă pe băiat ce anume auzise din discuție. Acesta îi demonstră că, din locul unde se afla, i-ar fi fost cu neputință să audă ceva. Abia atunci își veni și guvernatorul în fire. Dar chiar în aceeași zi, îl pofti pe băiat să plece acasă, scriindu-le părinților și din ce

pricină fusese obligat să-l trimeată atît de repede la ai săi și încheind astfel : *„Puțin a lipsit ca această întîmplare să-l coste viața pe fiul vostru. Mă grăbesc să vi-l trimit acasă, de teamă să nu facă vreo nouă imprudență“.*

Se înțelege că pe cît de strașnic îl păzea domnul de Saint-Mars pe captiv, tot pe-atît de mult dorea acesta să scape din temniță. Dintre tentativele încercate, două ne-au fost transmise în toate amănuntele.

Într-o zi, *Omul cu masca de fier* scrise cu un cui cîteva rînduri pe dosul unei farfurii de argint, în care avea obiceiul să mănînce, și-o aruncă, printre gratiile ferestrei. Un pescar, găsind farfuria pe mal și socotind că nu putea proveni decît din argintăria de la castel, o aduse guvernatorului, care examinînd-o cu atenție, citi cu groază rîndurile scrise pe ea.

— Ai citit ce scrie aici ? îl întrebă guvernatorul pe pescar.

— Nu știu să citesc, răspunse acesta.

— A mai văzut și altcineva farfuria asta ?

— Nimeni. Cum am găsit-o am și adus-o excelenței-voastre, ascunzînd-o sub vestă de teamă să nu cumva să fiu învinuit că am furat-o.

Saint-Mars rămase o clipă pe gînduri, apoi spuse :

— Du-te, omule, și mulțumește lui Dumnezeu că nu știi să citești !

A doua întîmplare l-a avut ca erou pe un biet ucenic al unui felcer. În timp ce se scălda, băiatul văzu plutind la doi pași de el o cămașă albă, din pînză foarte fină, pe care prizonierul — cu ajutorul unui os de pui muiat într-un amestec de clei, funingine și apă — își scrisese povestea. Bietul ucenic aduse cămașa, guvernatorului. Guvernatorul îi puse aceeași întrebare pe care i-o pusese și pescarului. Ucenicul știa să citească. Domnul de Saint-Mars nu spuse nimic și-l trimise pe băiat acasă ; dar a doua zi dimineața ucenicul fu găsit mort în patul său.

În 1698, domnul de Saint-Mars primi ordinul de a-și transfera prizonierul la Bastilia. Se înțelege că, pentru această călătorie de două sute patruzeci de leghe, precauțiile fură dublate. *Omul cu masca de fier* fu vîrît într-o litieră precedată de trăsura domnului de Saint-Mars și înconjurată de o mulțime de călăreți care, la cea mai mică încercare a prizonierului de a fugi, aveau ordinul să tragă. Trecînd pe lîngă una dintre moșiile sale numită Palteau, guvernatorul făcu un popas de o zi și o noapte. Masa li se servi într-o sală scundă, ale cărei ferestre dădeau în curte. Prin acele ferestre, cîteva slugi îi zăriră pe guvernator și pe captiv. Numai că acesta din urmă fusese așezat cu spatele spre fereastră. Era un bărbat înalt, îmbrăcat în cafeniu, iar pe față avea o mască, de sub care scăpaseră cîteva șuvițe de păr alb. Domnul de Saint-Mars, care stătea în fața lui, avea — de o parte și de alta a farfuriei — cîte un pistol încărcat. Îi servea un singur valet, care închidea imediat ușa după el ori de cîte ori intra sau ieșea din odaie. Noaptea, guvernatorul porunci să-i fie pus un pat în odaia prizonierului, pat pe care și-l așeză de-a curmezișul ușii. În sfîrșit, călătorii ajunseră, în 18 septembrie 1698, la Bastilia. *Omul cu masca de fier* fu imediat condus într-o odaie din turnul Basimière. De îndată ce se întunecă, domnul Dujonca, pe atunci guvernator al Bastiliei, îl mută în cea de a treia odaie din turnul Bertaudière „*care odaie* — spune domnul Dujonca în *Jurnalul* său — *fusese mobilată cu tot confortul, ba chiar cu oarecare lux*". Masa i-o servea chiar guvernatorul în persoană, care — după ce captivul mînca — aduna cu grijă toată vesela. Prizonierul rămase închis aici pînă în 19 noiembrie 1703, dată la care, după cum am văzut, s-a săvîrșit din viață. La ziua însemnată cu această dată, în *Jurnalul* domnului Dujonca se pot citi următoarele : „*Prizonierul necunoscut — care purta tot*

timpul pe față o mască de catifea neagră (dar, ne întrebăm noi, dacă purta tot timpul o mască de catifea de ce i se spusese *Omul cu masca de fier?*) *venind ieri de la slujbă nu s-a simțit prea bine. Astăzi, la ora zece seara, fără să fi fost grav bolnav, a fost găsit mort în patul său. Va fi înmormîntat mîine, marți 20 noiembrie, la ora patru după-amiază, în cimitirul Saint-Paul din parohia noastră. Înmormîntarea sa a costat patruzeci de livre.*"

Dar ceea ce nu mai spune nici *Jurnalul* de la Bastilia, nici registrul bisericii Saint-Paul e faptul că precauțiile care au fost luate față de acest prizonier în tot timpul vieții sale au continuat și după moarte. Chipul i-a fost desfigurat cu vitriol, ca în caz de dezgropare să nu-l mai poată recunoaște nimeni, cu atît mai mult cu cît s-a spus că semăna ca două picături de apă cu regele. Mobilele i-au fost arse, podeaua desfăcută, toate colțișoarele scotocite și răs-scotocite ; pereții au fost văruiți din nou, tavanul cercetat cu grijă ca nu cumva prizonierul să fi ascuns pe undeva vreun bilețel în care să fi arătat cine era în realitate.

Cînd în 14 iulie 1789 Bastilia a capitulat în fața tunurilor revoluției, prima grijă a învingătorilor a fost să-i salveze pe cei în viață. N-au mai găsit în sinistra fortăreață decît opt prizonieri, căci toți ceilalți fuseseră transportați pe ascuns în celelalte închisori de stat. Apoi, după interesul pentru cei vii, a urmat curiozitatea pentru cei morți.

Printre umbrele care s-au ridicat dintre ruinele fumegînde ale Bastiliei, cea mai mare, cea mai sumbră, a fost năluca *Omului cu masca de fier*. Curioșii au dat fuga în turnul Bertaudière, unde se știa că stătuse timp de cinci ani misteriosul captiv. Dar toate cercetările au fost zadarnice. Pînă și din registrul închisorii, foaia care purta data de 19 noiembrie 1703, data morții prizonierului, fusese ruptă.

Napoleon se străduí şi el să dezlege secretul *Omului cu masca de fier*, dar toate cercetările s-au soldat cu acelaşi eşec ca şi cele întreprinse în 1789.

Din lipsă de dovezi, oamenii au început să se lanseze în tot soiul de presupuneri.

Richelieu pretindea că *Omul cu masca de fier* era fratele geamăn al lui Ludovic al XIV-lea. Noi, departe de a avea pretenţia că am elucidat acest mister, presupunem că în realitate era vorba de primul copil din flori al Anei de Austria şi al lui Mazarin, a cărui naştere — cine ştie din ce motive — nu putuse fi declarată.

Capitolul XLV

1705 — 1709

Puterile Europei se declară împotriva lui Ludovic al XIV-lea. — Marea Alianţă. — Duşmanii şi aliaţii Franţei. — Boala Marelui Delfin. — Sfîrşitul Domnului, fratele regelui. — Firea acestuia. — Privire asupra operaţiilor de război. — Villeroi. — Vendôme, portretul său. — Jean Cavalier. — Vizita sa la Versailles. — Sfîrşitul războiului civil din Cévennes. — Ultimele clipe ale doamnei de Montespan. — Foametea din 1710. — Zeciuiala. — Sfîrşitul părintelui La Chaise. — Le Tellier, succesorul său. — Nenorocirile Franţei.

Urcarea lui Filip al V-lea pe tronul Spaniei a fost una dintre cele mai mari catastrofe, care a rupt într-un ceas echilibrul unei bune părţi din omenire. Europa era demult convinsă că Ludovic al XIV-lea se străduia să ducă la bun sfîrşit ceea ce nu izbutise să desăvîrşească regele

Carol Quintul, adică acea monarhie universală, visată de Alexandru cel Mare în Orient și de Carol cel Mare în Occident. Unirea Franței cu Spania, care se făcuse — după spusele lui Ludovic al XIV-lea — *„ștergînd Pirineii de pe harta lumii"*, speriase de moarte puterile europene, care-și dădură seama că regele Franței avea acum toate șansele să reușească în acel faimos proiect de monarhie universală. Cînd Carol Quintul voia să-i pedepsească pe gantezii revoltați sau să țină un consiliu la Köln ori la Ratisbonne, era obligat să-l roage pe dușmanul său, Francisc I, să-l lase să treacă prin ținuturile sale sau să se urce într-una din galerele sale cu sute de vislași, lăsîndu-se în voia capriciilor Mediteranei, care-l mai făcuse o dată să eșueze pe coastele Algerului.

Ludovic al XIV-lea dimpotrivă, avînd acum Spania aliată sau mai bine-zis vasală, putea ajunge oricînd — prin Țările-de-Jos — în Germania; prin Gibraltar — în Africa; prin Neapole și Sicilia — în Orient; și toate astea fără a mai pune la socoteală cele două Americi, acea Lume Nouă descoperită după Indii, din care se revărsau bogății fără seamăn. Iată de ce dușmanul înverșunat al lui Ludovic, Wilhelm al III-lea, atițînd pe toată lumea împotriva Franței, inițiase înainte de a muri acea Ligă numită Marea Alianță. Scopul acestei Alianțe era să pună pe tronul Spaniei pe arhiducele Carol, fiul împăratului, sau — dacă nu izbuteau să-l înlăture pe Filip al V-lea — cel puțin să instituie, în jurul Franței și Spaniei, un fel de cordon militar, care să nu poată fi niciodată trecut de ambițioșii regi ai celor două țări.

Drept urmare, Olanda, această mică republică de negustori, în urmă cu treizeci de ani, ocupată în mai puțin de două luni de către Ludovic al XIV-lea, se angajă să înarmeze împotriva învingătorului de odinioară, acum bă-

trin și obosit, două sute de mii de ostași, fie în garnizoane, fie în tabere. La rîndul său, Anglia făgădui patruzeci de mii de ostași, fără a mai pune la socoteală flota ; contrar obiceiului regilor care nu-și prea țin cuvîntul, în anul următor Anglia puse la dispoziția Marei Alianțe cincizeci de mii de ostași, iar mai tîrziu, aproape două sute de mii de mateloți. În sfîrșit, Austria, cea mai interesată în reușita acestei Ligi, trebuia să înarmeze nouăzeci de mii de oameni.

Aliații Franței erau : Portugalia, care urmărea să se separe de Spania ; ducele de Savoia, care-i ceruse regelui Franței să-i mărească pensia de la cincizeci de mii de scuzi la două sute de mii și care, veșnic nemulțumit, mai ceruse pe deasupra și orașul Mantua precum și o parte din ținutul Milanului ; și în sfîrșit, regele Suediei, Carol al XII-lea, căruia țarul Petru I îi dădea prea mult de furcă pentru a mai avea răgazul să se amestece în această nemulțumire generală.

În afară de acești trei aliați, Franța mai conta pe ajutorul nobilei case de Bavaria, adică a lui Maximilian-Emanuel.

În toiul acestor pregătiri de război, două întîmplări tragice tulburaseră palatul Versailles ; boala Marelui Delfin și moartea fratelui regelui.

Sîmbătă 19 martie 1701, înainte de Duminica Floriilor, regele auzi din camera sa niște strigăte de ajutor și imediat îi chemă pe medicii săi Fagon și Félix ; peste cîteva secunde, cineva veni să-i spună că Marele Delfin se simțea foarte rău. După ce mîncase la prînz, la Meudon, seara venise la Versailles să ia masa cu tatăl său. Mare mîncău, ca toți cei din familia sa, înfulecase de unul singur un calcan cît toate zilele. Fără să dea nici cel mai mic semn de indispoziție, după masă intrase în odaia lui,

pregătindu-se de culcare. Dar dintr-o dată își pierdu cunoștința și căzu jos leșinat. Atunci valeții și cei cîțiva curteni care se aflau în jurul lui începură să strige, trimițînd imediat după medici. Cînd Ludovic intră în odaia Marelui Delfin, își găsi fiul pe jumătate despuiat, tîrît de colo, colo prin odaie, de cîțiva servitori, ca să-l trezească din leșin. Cu chiu, cu vai, își reveni, dar atacul fusese atît de puternic, încît prințul nu-i mai recunoscu nici pe rege, nici pe medici, nici pe cei din jur. Imediat doctorul Félix, îi luă sînge și-i dădu un vomitiv. Cele două leacuri își făcură efectul, și la ora două dimineața Marele Delfin era în afară de orice pericol. Aflînd această veste, regele, care pînă atunci plînsese cu hohote, se duse să se culce, dînd poruncă să fie imediat sculat dacă fiul său s-ar mai simți rău. La ora cinci, Marele Delfin adormi și a doua zi nu mai avea nimic.

Domnul, mai puțin norocos decît nepotul său, muri în urma unui atac asemănător, în 8 iunie 1701.

De cîtăva vreme, Domnul nu se mai înțelegea cu regele, din pricina ieșirilor nelalocul lor ale ducelui de Chartres, fiul prințului. Ducele de Chartres se căsătorise, cu mulți ani în urmă, cu domnișoara de Blois, fiica lui Ludovic al XIV-lea și a doamnei de Montespan. Această căsătorie mirase, la vremea respectivă, pe toată lumea, căci ducele de Chartres era nepotul regelui și strănepotul lui Ludovic al XIII-lea. Se zice chiar că Prințesa Palatină, cea de a doua soție a fratelui regelui, mîndră de noblețea sa ca și de cele treizeci și două de generații de strămoși al căror blazon nu fusese mînjit de nici o pată, primi vestea acestei căsătorii ca și cum ar fi căpătat o palmă pe obraz. Dealtfel, această căsătorie silită n-a fost fericită. După cîtva timp, prințul se îndepărtă de soția sa, arătînd

că nu se mai putea apropia de o femeie care trăgea atît de zdravăn la măsea cum făcea doamna ducesă.

Saint-Simon ne arată că ducesa de Chartres era din cale-afară de grasă. Aceste cusururi ale nurorii sale şi mai ales felul în care-i fusese impusă această căsătorie, îl făcuseră pe Domnul foarte indulgent faţă de greşelile fiului său. Părăsindu-şi nevasta, prinţul se încurcă în tot soiul de aventuri, care-i displăcură foarte tare lui Ludovic, acum cînd îmbătrînise şi cînd era tutelat de acel popă cu fustă care se numea doamna de Maintenon. Ultima aventură puse însă capac la toate celelalte : prinţul de Chartres se îndrăgosti puternic de foarte tînăra Séry de la Boissière, domnişoară de onoare a Doamnei Palatine, cu care avu un copil — pe cavalerul de Orléans — ajuns mai tîrziu Marele Prieur al Franţei.

Ludovic al XIV-lea socoti că venise vremea să pună lucrurile la punct şi cînd Domnul veni să ia masa cu el, îl copleşi cu reproşuri pentru purtarea dezmăţată a fiului său. Acesta, fiind într-o proastă dispoziţie, îi ripostă destul de înţepat că părinţii care duseseră ei înşişi o viaţă destul de zgomotoasă în tinereţea lor nu mai aveau dreptul să-şi dojenească fiii. Regele, înghiţind afrontul, îl rugă pe frate-său să-i spună nepotului ca măcar să aibă bunul simţ să-şi cruţe nevasta şi să nu se mai arate cu amanta în lume. Iritat la culme, Domnul îi ripostă lui Ludovic că era persoana cea mai puţin indicată să-i dea astfel de lecţii fiului său, el care — pe vremea răposatei Maria-Tereza — se plimbase în trăsura nevesti-si cu amîndouă iubitele deodată, adică cu domnişoara de La Vallière şi cu doamna de Montespan. Regele se înfurie şi cei doi începură să se certe în gura mare. Scena se petrecea într-un cabinet care n-avea uşi ci numai nişte draperii, aşa că toţi valeţii şi curtenii din anticameră fură martori la

acest scandal de pomină. Poate că cearta s-ar fi încins şi mai tare, dacă valetul n-ar fi anunţat că masa era servită. Ludovic — pe care nici un lucru de pe lume nu-l putea determina să încalce eticheta — ieşi din cabinet şi se îndreptă spre sufragerie. Domnul, care-l urmă, avea faţa atît de încinsă, ochii atît de învăpăiaţi de mînie, încît cîteva persoane spuseră în şoaptă că ar trebui să i se ia sînge. Masa decurse ca de obicei. Domnul, deşi furios, înfulecă zdravăn. După masă, îşi conduse nora la Saint-Germain, ca să facă o vizită reginei Angliei, apoi se întoarse cu ea la Saint-Cloud. Seara, la masă, în timp ce turna vin doamnei de Bouillon, bîlbîi ceva, apoi scăpă cupa din mînă şi căzu în braţele domnului de Chartres, care se afla lîngă el. Toată lumea începu să strige, să se agite, căci toţi văzură că era vorba de un atac de apoplexie. Îl duseră repede în apartamentul său, îl scuturară ca să-şi vină în fire, îi luară sînge de vreo două, trei ori, dar totul fu zadarnic. Careva trimise repede un servitor la rege să-i spună că Domnul trăgea să moară. Dar regele, care alerga la frate-său pentru orice fleac, chiar şi cînd era vorba de o zgîrietură, de data asta, ca un făcut, nu se grăbi deloc. Abia peste vreun ceas şi jumătate binevoi să se urce în trăsură şi să plece. Cînd văzu starea în care se afla fratele său, regele izbucni în plîns. Căci Domnul, Delfinul şi copiii săi din flori erau singurele fiinţe pe care le iubea cu adevărat. Şi apoi frate-său nu era decît cu doi ani mai mic decît el, şi moartea acestuia îl făcea să se gîndească la faptul că nici a lui nu era prea departe. Regele îşi petrecu noaptea la Saint-Cloud. A doua zi, cum starea bolnavului păru şi mai disperată, ducele de Chartres se aruncă la picioarele lui Ludovic şi plîngînd cu hohote, spuse :

— Ce am să mă fac dacă-l pierd pe tata ? Căci dumneavoastră nu mă puteți suferi !

La aceste vorbe, regele îl ridică de jos, îl sărută și-i făgădui să-l iubească întocmai ca pe copilul lui.

Ludovic se ținu de cuvînt. De îndată ce Domnul se prăpădi, fiul său moșteni toată averea și toate titlurile acestuia. În plus — lucru nemaivăzut încă pînă atunci la un prinț — i se dădu o gardă de elvețieni, un cancelar și un procuror general ca să-i apere interesele ; căpătă titlul de duce de Orléans, primi regimentele pe care le avusese tatăl său precum și cîteva companii de jandarmi și de cavalerie ușoară.

Înmormîntarea Domnului se făcu cu un fast nemaipomenit, iar regele ținu doliu după el, șase luni. Pierzîndu-l pe Domnul, Curtea pierdea și ultima rămășiță de viață plăcută și de distracții, căci el își păstrase înclinarea către amuzamente, la care fratele său renunțase de mult, devenind cucernic. Învățase de la mama sa, Ana de Austria, arta de a ține o Curte, în așa fel încît fiecare să se bucure de deplină libertate, fără ca totuși respectul și demnitatea să aibă de suferit. După ce am văzut părțile bune ale Domnului, acum să le vedem și pe cele rele.

Fratele regelui nu era nici prea spiritual, nici prea instruit, nici prea citit. Singurul lucru pe care-l știa la perfecție era istoria alianțelor matrimoniale și arborele genealogic al caselor nobiliare din Franța. Avea o fire slabă, era superficial și neserios. Nici un prinț n-a fost mai tutelat, mai disprețuit și mai dus de nas de favoriții săi, așa cum a fost el. Pisălog și indiscret ca și femeile în mijlocul cărora îi plăcea să-și petreacă vremea, pălăvrăgind, iscînd bîrfe și discuții în mica lui Curte, simțind o plăcere deosebită să-i facă pe oameni să se certe între ei, pentru ca apoi să se amuze copios cu vorbele pe care aceștia și

le aruncau unii, altora. Domnul avea toate cusururile femeilor, care se răzbunau pentru concurența ce le-o făcea bîrfindu-l și discreditîndu-l în ochii tuturor.

Să ne întoarcem acum la războiul care se pregătea. Mareșalul de Boufflers, care comanda armata din Flandra, veni la Bruxelles, ca să se pună de acord cu Electorul. Secretul acestei discuții fu păstrat cu strășnicie, mișcările trupelor se făcură cu atîta grijă și într-o ordine atît de desăvîrșită, încît — în ziua hotărîtă — treizeci de mii de soldați francezi, comandați de domnul de Puységur, își făcură apariția în fața principalelor orașe din Țările-de-Jos, în momentul în care acestea tocmai își deschideau porțile; francezii puseră stăpînire pe ele cît ai clipi, fără să fi tras nici măcar un singur glonte. Garnizoanele se predară imediat; cum erau alcătuite numai din olandezi, aceștia fură trimiși, de îndată, cu arme și bagaje, în orașul Haga, în nădejdea că acest act de generozitate al francezilor va determina Provinciile-Unite să se rupă de Marea Alianță.

O altă armată, comandată de mareșalul Catinat, trecu Alpii și se stabili la Cremona, pivotul viitoarelor operații militare franceze. Doi din generalii dușmani primiră sarcina — unul în Anglia și altul în Italia — de a opri marșul francezilor; cei doi generali erau: englezul Churchill, conte și mai tîrziu duce de Marlborough, proclamat în 1702 general al trupelor engleze și olandeze și prințul Eugen, despre care am mai vorbit, dar despre care abia acum vom da unele amănunte. Fiu al contelui de Soissons și al Olimpiei Mancini, nepoata lui Mazarin, băiatul, sortit de la început Bisericii, aruncase cît colo haina preoțească și se dusese să-i înfrunte pe turci. La reîntoarcerea din acea cruciadă în care se făcuse remarcat, îi ceru lui Ludovic comanda unui regiment, dar acesta îl

refuză. Atunci îi scrise regelui o scrisoare în care îi spuse că, jignit de acest refuz, va intra în slujba împăratului Austriei. Ludovic se amuză copios citind această scrisoare, pe care o socoti ca pe o impertinență a unui tînăr fără minte. Mai tîrziu însă avea să se căiască enorm că refuzase să și-l apropie, deoarece tînărul avea să-i căsuneze destule necazuri.

Generalul Marlborough, care a pricinuit și el mult rău Franței, și pe care francezii aveau să se răzbune făcîndu-i un cîntec nu prea cuviincios, era pe atunci mîna dreaptă a reginei Angliei, pe de o parte fiindcă izbutise să se facă indispensabil, iar pe de alta datorită puternicei influențe pe care soția sa, lady Marlborough, o avea asupra reginei. Numai că pe general nu-l interesau atît favorurile regale, cît sprijinul Parlamentului, fără de care nici regina nu putea face nimic. Atunci, ca să-și asigure acest sprijin, își mărită fata cu Godolphin, marele trezorier. Discipol al lui Turenne, sub comanda căruia luptase ca voluntar, în tinerețe, tot atît de mare politician ca și Wilhelm de Orania, contele de Marlborough era, dintre toți generalii epocii, cel mai calm în momentele de mare tensiune și cel mai sigur pe el în momentele de mare primejdie. Soldat neobosit în timpul luptelor, negociator dibaci în perioadele de liniște, bătea adesea drumurile Germaniei ca să provoace resentimente față de Franța ori ca să-i trezească acestei țări interesul pentru vreo acțiune pe care-o avea el în vedere. Mareșalul de Boufflers, așa cum am mai spus, comanda trupele franceze, avîndu-l sub ordinele sale pe ducele de Bourgogne. Dar, chiar de la începutul acestei campanii, soarta fu de partea contelui de Marlborough și, după mai multe eșecuri succesive, ducele de Bourgogne fu rechemat de rege, care nu voia să-și expună nepotul. Boufflers continuă să lupte cu generalul englez,

dar fără să mai poată prelua ofensiva ; Marlborough continuă să înainteze, fără să-şi piardă nici măcar o clipă superioritatea şi cuceri unul după altul oraşele Venloo, Ruremonde şi Liège.

Prinţul Eugen, pe atunci în vîrstă de treizeci şi şapte de ani, deci în toată puterea maturităţii şi a geniului său militar, coborî în Italia, prin Veneţia, cu treizeci de mii de austrieci şi germani, unde acţionă fără să fie deranjat de nimeni.

Cei doi generali aveau un mare avantaj asupra generalilor francezi, în sensul că se puteau mişca liberi şi nestingheriţi, în vreme ce Catinat şi Boufflers trebuiau să urmeze întocmai instrucţiunile date de Ludovic care avea pretenţia de a fi unul dintre cei mai mari generali ai epocii sale, după cum era convins că era şi cel mai mare politician al lumii, pretenţii care-l făcuseră să nu ţină seama nici de sfaturile lui Turenne şi Condé, nici de cele ale lui Colbert şi Louvois.

Catinat nu fu nici el mai norocos ca Boufflers, în înfruntarea sa cu prinţul Eugen. Căci generalul austriac, luînd cu asalt postul din Capri, puse stăpînire pe tot teritoriul ce se întindea între Adige şi Adda, pătrunse în Bressan şi-l sili pe Catinat să se retragă pînă dincolo de Oglio. Ludovic socoti că venise momentul să se folosească de talentele favoritului său Villeroi, şi-l trimise în Italia ca şef al lui Catinat. Mareşalul duce de Villeroi, care venise să-i comande învingătorului de la Staffarde şi de la Marsailles, era fiul bătrînului duce de Villeroi, fostul preceptor al lui Ludovic al XIV-lea. Crescut alături de rege, luase parte la toate războaiele şi mai ales la toate distracţiile regelui. Se bucura de reputaţia de a fi un om foarte curajos şi foarte cinstit. Era bun, sincer şi plin de mărinimie, dar aceste calităţi nu erau suficiente pentru un

om trimis să lupte cu unul dintre cei mai mari generali ai epocii. Villeroi debută deci printr-un eşec : încercînd să-l atace pe prinţul Eugen la postul din Chiari, fu bătut şi luat prizonier cu o parte a statului său major. Cum toţi curtenii îl duşmăneau pentru simpatia deosebită pe care i-o arăta regele, atacurile care urmară împotriva lui fură atît de violente, încît însuşi Ludovic se văzu obligat să intervină, spunîndu-le curtenilor săi pe şleau :

— V-aţi pornit cu toţii împotriva lui pentru că ştiţi că este favoritul meu !

Cum armata din Italia nu putea rămîne fără şef, Ludovic îl trimise acolo pe domnul de Vendôme.

Louis-Joseph, duce de Vendôme, era strănepotul lui Henric al IV-lea şi fiul ducelui de Mercoeur şi al Laurei Mancini. Nu prea înalt, bondoc, dar solid construit, era sprinten şi isteţ ; înainte de accidentul care-l va desfigura, cum vom vedea îndată, avea un chip mîndru şi plăcut, o ţinută plină de eleganţă şi de noblеţe, vorbea cu uşurinţă, era spiritual şi deştept, avea multă cutezanţă şi curaj. Curtean înnăscut, a ştiut să profite pînă şi de cusururile regelui său. Politicos, de o politeţe bine chibzuită, insolent atunci cînd socotea că trebuie să fie, familiar şi popular cu soldaţii şi cu oamenii de rînd, ascundea sub această familiaritate un orgoliu fără pereche. Pe măsură ce creştea în rang, sporeau orgoliul, trufia şi încăpăţînarea sa. Mai tîrziu, ajunse să nu mai suporte lîngă el pe nimeni care l-ar fi putut contrazice şi se înconjură numai de valeţi care-i ascultau orbeşte ordinele. Însă cusurul cel mai mare al domnului de Vendôme — de care Saint-Simon se mira foarte tare că regele i-l trece cu vederea — era lenea. De vreo zece ori, puţin a lipsit să nu fie luat pe sus de duşman, cu pat cu tot, pentru că ţinuse morţiş să locuiască într-o casă extrem de

confortabilă, dar departe de tabără. Din cauza lenii sale a pierdut bătălii și a lăsat să-i scape multe avantaje atunci cînd ieșea învingător. Rar izbutea să se scoale înainte de patru după-amiază. Din pricină că se dădea jos din pat atît de tîrziu, nu mai avea vreme suficientă să se ocupe de toaleta sa, așa că era din cale-afară de murdar. Cu timpul, această murdărie devenind o a doua natură a sa, ajunsese chiar să se laude cu ea. „*Patul lui* — spunea Saint-Simon — *era plin de cîini care dormeau laolaltă cu el și de cățele care-și fătau puii peste așternuturile stăpînului.*" Susținea că de fapt oamenii erau niște ființe tot atît de murdare ca și animalele și că numai o falsă pudoare îi împiedica să mărturisească acest lucru. Doamna ducesă, sora vitregă a Marelui Delfin, care nu-l putea suferi, spunea adesea că dacă sirenele erau pe jumătate femei și pe jumătate pești, domnul de Vendôme era pe jumătate bărbat și pe jumătate scaun găurit, fiindcă avea prostul obicei de a-și petrece ceasuri în șir pe un astfel de scaun.

Domnul de Vendôme putea să aibă în epoca pe care o descriem, vreo patruzeci de ani și se remarcase ca un bun militar, în 1695, cînd comandase armata din Catalonia, unde-l înlocuise pe domnul de Noailles. În această campanie, îl prinsese pe Ostarric, bătuse cavaleria spaniolă și intrase în Barcelona, după ce acordase acestui oraș o capitulare onorabilă. Numit vice-rege, lăsase totul baltă și se înapoiase grabnic la Paris din motive de sănătate. Intrat pe mîinile chirurgilor săi, scăpase doar cu o jumătate de nas și cu vreo șapte sau opt dinți scoși. Pocit în felul acesta și nemaiputînd suporta compătimirea celor din jur, ceru să i se dea un post cît mai departe de Curte. I se încredință postul de general al armatei din Italia, înmînîndu-i-se totodată patruzeci de mii de ludovici. Jacques-

Fitz-James, fiul natural al lui Iacob al II-lea și al Arabellei Churchill, sora contelui de Marlborough, cunoscut sub numele de ducele de Berwick, naturalizat francez, a fost trimis în Spania, în locul lui Vendôme.

Să-i lăsăm pe Berwick în fața portughezilor care între timp rupseseră alianța cu Franța, pe Vendôme în fața austriecilor din Italia și pe Villars în fața englezilor, triplă luptă care se va solda cu victoriile de la Friedlingen, Hochstet, Cassano și Almanza și cu înfrîngerile de la Blenheim, Ramilliers și Malplaquet, iar noi să ne întoarcem la Versailles.

Înainte de a se duce la armata lui din Flandra, Villars aproape că izbutise să potolească răscoala din Cévennes. Unul dintre principalii șefi ai răsculaților, Jean Cavaliers, despre care am mai vorbit, se înțelesese cu Villars că, dacă va pune capăt răscoalei, va căpăta drept răsplată un regiment și gradul de colonel. Cavaliers era un om foarte tînăr, de vreo douăzeci și șapte de ani, deosebit de bine făcut și de frumos : avea o față delicată, înconjurată de bucle blonde și niște ochi neasemuit de frumoși. Doi ani de lupte îndîrjite făcuseră din el un adevărat cavaler, cu o ținută țanțoșă și elegantă. Toată lumea se îmbulzi să-l vadă pe cevenezul care-i dăduse atîta bătaie de cap regelui. Ludovic însă nu-i iertă cutezanța de a-i fi instigat pe cevenezi la revoltă. Nu numai că nu-i acordă gradul și regimentul făgăduit, dar cînd dădu cu ochii de el, spuse cu glas tare ca să-l compromită :

— Aha, dumnealui e fostul brutar din Anduze, nu-i așa ?

Apoi, îi întoarse disprețuitor spatele. În aceeași seară, furios, Cavaliers plecă spre Dinan ; de acolo, traversînd munții Belliard, își părăsi patria nerecunoscătoare și poposi la Lausanne. După o vreme, plecă în Anglia, unde datorită curajului și vitejiei sale, căpătă în scurtă vreme

și gradul de colonel și regimentul pe care le rîvnise atîta în Franța. Norocul îi surîse și, la bătălia de la Almanza, unde regimentul comandat de el urma să înfrunte un regiment francez, se luptă cu atîta furie și sete de răzbunare, încît — după spusele mareșalului Berwick — distruse în întregime regimentul francez, provocîndu-i lui Ludovic o pierdere considerabilă. Cavaliers, care scăpase teafăr din acest măcel, fu numit, de către regina Angliei, ofițer-general și guvernator al insulei Wight.

În anul în care se isprăvi răscoala din Cévennes muri doamna de Montespan. Conform dorinței sale, trupul trebuia să-i fie îngropat la Poitiers, alături de neamurile sale, iar inima și măruntaiele, la schitul Saint-Menoux. În sfîrșit, după multe certuri între rude, trupul fu dus la Poitiers, iar inima și măruntaiele, închise bine într-o lădiță, au fost încredințate unui țăran, ca să le ducă la schitul Saint-Menoux. Pe drum, țăranul, care habar n-avea ce cară în spinare, mort de curiozitate să afle ce era în ladă, se opri și o descuie. Crezînd că cineva voise să-i joace un renghi, aruncă întreg conținutul lădiței în șanțul de lîngă drum. Cîțiva porci, care se tăvăleau în șanț, se năpustiră și înfulecară cu lăcomie ofranda țăranului.

Întîmplarea este atît de grăitoare încît, după părerea noastră, nu mai are nevoie de nici un comentariu.

Cum nenorocirile păreau să se țină lanț în Franța la sfîrșitul domniei lui Ludovic al XIV-lea, în afară de război se mai abătu asupra țării și o foamete cumplită, cunoscută în istorie sub numele de „foametea din 1710". Măslinii, cea mai importantă sursă de hrană din sudul țării, se uscară; în restul țării, pomii nu mai rodiră, iar recolta era total compromisă. Cum în Franța nu existau magazine care să aprovizioneze populația, s-a încercat să se aducă grîu din Levant, dar grîul odată încărcat pe co-

răbii, a fost capturat, cu vase cu tot, de flota engleză. Soldații francezi crăpau de foame în timp ce olandezii, care avuseseră o recoltă extraordinară, aprovizionau din belșug, cu grîu și furaje, la prețuri derizorii, armatele dușmane. Disperat, Ludovic porunci ca toată vesela lui de aur și de argint să fie topită și preschimbată în bani. Cancelarul se supără foarte tare, arătîndu-i regelui că gestul era aproape gratuit, întrucît banii realizați în acest mod erau ridicol de puțini ; pe deasupra, mai dăduse și apă la moară dușmanilor, care aflară astfel în ce situație jalnică se afla Franța. Într-adevăr, poporul începuse să sufere crîncen de foame și cum de la foame se trag întotdeauna multe nenorociri și necazuri, începură să apară pretutindeni afișe și pancarde injurioase la adresa regelui. Disperați, neștiind cum să iasă dintr-o situație atît de grea, miniștrii îl sfătuiră pe rege să instituie zeciuiala, prin care fiecare cetățean trebuia să dea statului a zecea parte din venitul său. Ludovic stătu multă vreme în cumpănă dacă să aprobe sau nu acest nou impozit. Dar duhovnicul său, Le Tellier — care luase locul părintelui La Chaise, mort în 20 ianuarie 1709, în vîrstă de optzeci de ani — un om lipsit de scrupule, prefăcut și lingușitor — îl sfătui să aprobe, fără mustrări de conștiință, noul impozit. Cum foametea luase o amploare nemaiîntîlnită — pînă și doamna de Maintenon ajunsese să mănînce turte de ovăz — regele își călcă, în sfîrșit, pe mîndrie și-i rugă pe olandezii, atît de disprețuiți odinioară, să facă pace cu el și să-i vîndă grînele de care avea atîta nevoie. Hotărîrea aceasta îi fusese impusă, pe de altă parte, și de înfrîngerile succesive de la Blenheim, Ramilliers, Torino și Malplaquet. Bătălia de la Blenheim l-a costat pe regele Franței întregul ținut de la Rin, iar pe prințul Bavariei, aliatul Franței, toate statele lui. După înfrîngerea de la Ramilliers, Franța a pierdut întreaga Flandră, iar oștile ei, crunt bătute au fost puse pe goană și nu s-au mai

oprit decît la porţile oraşului Lille. În urma luptei de la Torino, regele Franţei a pierdut toate posesiunile din Italia. În sfîrşit, dezastrul de la Malplaquet a obligat armata franceză să se retragă de pe malurile Sambrei pînă dincolo de Valenciennes.

Această ultimă bătălie a fost cea mai crîncenă din toate cîte s-au dat sub domnia lui Ludovic ; în toiul ei s-au tras — lucru nemaiauzit pînă atunci — unsprezece mii de ghiulele, fiind consemnată în istorie drept una dintre cele mai sîngeroase din întreg secolul al XVII-lea.

Capitolul XLVI

1709 — 1711

Boala ducesei de Bourgogne. — Copiii doamnei de Bourgogne. — Operaţiuni militare. — Villeroi în Flandra. — Înfrîngerea de la Ramilliers. — Ducele de Orléans în Italia. — Deruta de la Torino. — Ducele de Orléans în Spania. — Scrupulele ciudate ale lui Ludovic. — Afacerea de la Lerida. — Intrigi împotriva ducelui de Orléans. — Situaţia critică a lui Filip al V-lea. — Arhiducele Carol cucereşte Madridul. — Propunerile pline de umilinţă ale lui Ludovic al XIV-lea. — Asprimea duşmanilor săi. — Vendôme chemat în Spania.

În toiul tuturor acestor amărăciuni, singurul lucru care mai înveselea Curtea era gentileţea şi vioiciunea tinerei doamne de Bourgogne, care continua să exercite aceeaşi influenţă asupra regelui şi asupra doamnei de Maintenon. Dar, după moartea Domnului pe care ea îl iubise foarte mult, ducesa — spre disperarea lui Ludovic — păru o

bucată de vreme foarte abătută. Apoi într-o zi, după ce se scăldase într-o apă cam rece, se îmbolnăvi. Cum treaba asta se întîmpla în luna august, cînd toată Curtea trebuia să plece la Marly, regele se simți foarte încurcat, pentru că nu voia nici să-și întîrzie plecarea, nici s-o lase pe bolnavă singură la Versailles. Biata ducesă, ca să nu-l supere pe rege, porni la drum așa bolnavă cum era. În sfîrșit, la Marly, datorită luărilor de sînge și vomitivelor — aproape singurele leacuri pe care le cunoștea medicina în secolul al XVII-lea — doamna de Bourgogne se simți ceva mai bine. Dar imediat după asta, ducesa, care mai avea doi băieți, rămase însărcinată. Vestea, în loc să-l bucure pe Ludovic, dimpotrivă, îl supără. El voia ca tînăra ducesă să-l însoțească peste tot pe unde pleca, și, în situația în care se afla ea, lucrul devenea dificil, dacă nu chiar imposibil. Pe vremuri, regele avusese obiceiul să le ia peste tot, după el, pe iubitele sale însărcinate sau care de-abia născuseră. Așa că în loc s-o lase pe ducesă liniștită, la Marly, o aduse cu sine la Versailles. Dar după cîteva zile, din pricina oboselii, doamna de Bourgogne pierdu copilul. Cînd auzi această veste, regele — în loc să se întristeze — replicase cu un cinism care-i uluise pe toți cei din jur :

— Slavă Domnului că a scăpat ! Nu-mi făcea nici o plăcere să fiu incomodat în călătorie de tot felul de doctori și de moașe. Acum, n-am decît să mă duc oriunde am chef, fără să mai fiu cicălit de nimeni !

Curtenii tăcură mîlc, lăsîndu-și, jenați, ochii în jos, foarte prost impresionați de egoismul regelui.

În vreme ce toate aceste întîmplări pe care le-am istorisit își urmau cursul și în vreme ce ducele de Vendôme — în ciuda lenii și a nepăsării sale — restabilea lucrurile în Italia, Villeroi — pe care prințul Eugen, ca să scape de boacănele sale, îl trimisese înapoi, lipsindu-se pînă și de răscumpărare — preluase comanda celor optzeci de mii de

oameni rămaşi în Flandra, făgăduind să repare, prin nişte victorii strălucite, ceea ce el numise ghinionul său, dar ceea ce istoria numise greşelile sale. Această încăpăţînare a regelui, de a împinge înainte un favorit fără nici un fel de merite, a fost reprobată de toată lumea, deşi, pe faţă, toţi l-au complimentat. Înainte de a pleca în tabără, curtenii se grăbiră să-l felicite pe general, convinşi însă în sinea lor că o asemenea alegere nu putea să ducă la nimic bun. Doar mareşalul Duras, căruia Villeroi îi reproşase că nu-şi alăturase şi el felicitările lîngă cele ale celorlalţi, avusese curajul să-i spună :

— Complimentele mele, domnule mareşal, nu diferă de ale celorlalţi, numai că eu le păstrez pentru cînd vă veţi întoarce.

Şi iată că previziunile sale nu întîrziară să se realizeze. La Blenheim, unde lupta a durat opt ceasuri încheiate, au murit cinci mii de oameni ; la Ramilliers, armata franceză n-a putut rezista nici patruzeci de minute, timp în care Villars a pierdut douăzeci de mii de soldaţi.

În urma bătăliei de la Blenheim, Franţa a pierdut Bavaria şi oraşul Colonia ; în urma bătăliei de la Ramilliers, a pierdut întreaga Flandră. Marlborough, făcut duce după ultimele sale victorii, intră triumfător în Anvers, Bruxelles, Ostende şi Menin. Villeroi tăcu mîlc cinci zile, fără a cuteza să-i scrie regelui ce nouă ispravă făcuse, deşi vestea ajunsese de mult la Versailles. Ludovic nu mai avu curajul să-i lase armata pe mînă şi-l chemă înapoi. Toată lumea ceru ca în locul lui să fie numit Vendôme, singurul în stare să repare dezastrele din Flandra.

Vendôme era într-adevăr, în acea epocă, generalul cel mai popular şi pînă şi cei de la Luvru fredonau cupletele pe care le cînta în cinstea lui norodul de pe ulîţele Parisului.

Ducele de Orléans a fost deci trimis în Italia ca să-l înlocuiască pe Vendôme. Dar cum a pus piciorul dincolo de Alpi au și început necazurile. Ajuns în tabăra de la Torino, ducele a constatat că-i avea ca locotenenți generali pe ducele de Feuillade, unul dintre oamenii cei mai străluciți și mai plăcuți de la Curte — cel care îi ridicase lui Ludovic al XIV-lea o statuie în piața Victoriilor, pe propria sa cheltuială — și pe mareșalul de Marsin, cel care pierduse bătălia de la Blenheim ; iar ca dușmani îi avea pe temutul prinț Eugen, și pe ducele de Savoia ; ultimul după ce fusese multă vreme aliatul Franței, acum uitase că se înrudea cu Ludovic și trecuse, ca un trădător, de partea împăratului Austriei. Ducele de Orléans, dîndu-și seama că va fi în curînd atacat și că va pierde toate avantajele obținute de Vendôme în Italia, adună imediat consiliul de război ; acesta se compunea din mareșalul Marsin, din ducele de La Feuillade, din Allergotti și din Saint-Fremont. După ce le expuse cît se poate de clar situația, încheie propunînd să preia el ofensiva și să-l atace pe dușman. Planul era atît de limpede și prezenta asemenea avantaje, încît fiecare socoti că, într-adevăr, singurul lucru care se impunea era ofensiva. Dar Marsin se opuse. Întrebat de ce nu era de acord cu planul ducelui, mareșalul scoase din buzunar un ordin semnat de rege, prin care Ludovic poruncea tuturor generalilor, inclusiv prințului de Orléans ca, în cazul în care vor vrea să acționeze împotriva dușmanului să țină seamă de părerea lui Marsin : iar Marsin declară că el nu era de acord cu ofensiva, ci că dimpotrivă, ținea foarte mult ca armata să rămînă liniștită pe pozițiile sale.

Indignat că fusese pus sub comanda unui simplu mareșal, ducele de Orléans nu avu încotro și așteptă ca prințul Eugen să-l atace. După două ore de luptă, acesta îl obligă

să iasă din liniile sale de apărare. Armata se risipi şi toate bagajele, proviziile, muniţiile şi lăzile militare căzură în mîna duşmanului. Ducele de Orléans şi mareşalul Marsin fură amîndoi răniţi. Un chirurg îi tăie mareşalului piciorul zdrobit, dar la cîteva ore după operaţie acesta muri, apucînd totuşi să-i mărturisească ducelui de Orléans că regele îl pusese să jure că nu va ataca el primul, ci că va aştepta să fie atacat.

Din pricina acestui ordin neghiob, două mii de oameni au fost ucişi, iar şaizeci de mii, împrăştiaţi ; fugarii n-au mai fost decît cu greu prinşi şi readuşi la oaste, iar Franţa a pierdut, în cîteva luni, Milanul, Mantua, Piemontul şi la urmă şi regatul Neapolului.

După reintoarcerea sa la Paris, ducelui de Orléans i s-a încredinţat comandamentul din Spania, cu depline puteri de general pe care dacă le-ar fi avut şi la Torino mai mult ca sigur că n-ar fi eşuat în Italia. Înainte de a pleca în Spania, ducele îşi alcătui cu foarte mare grijă, Consiliul de război, alegînd numai oameni de mare curaj şi pe care era sigur că se poate baza. La plecare, regele vru să vadă şi el lista persoanelor pe care ducele urma să le ia cu sine. Cînd citi pe această listă numele domnului de Fontpertuis, regele strigă :

— Cum, nepoate, îl iei cu tine pe fiul unei femei care l-a iubit pe domnul Arnauld şi care a alergat, în văzul lumii, după el ? Pe domnul de Fontpertuis, un jansenist înfocat ?

— Pe legea mea, sire, răspunse ducele, nu iau apărarea mamei sale, dar ca să spuneţi că Fontpertuis e jansenist cînd el e ateu sadea, zău că mi se pare nedrept !

— Pe cuvîntul dumitale, domnule, că e ateu ?

— Pe cuvîntul meu, sire.

— Atunci poţi să-l iei în Spania, zise liniştit regele.

Din aceste cîteva replici se poate vedea limpede în ce stare îl adusese doamna de Maintenon pe Ludovic, dacă acesta ajunsese, în acea epocă de exaltare mistică, să prefere un ateu unui jansenist.

Ducele de Orléans plecă deci în Spania cu cine vru el și acolo se întîlni cu ducele de Berwick care — cu cîteva zile mai înainte — cîștigase bătălia de la Almanza, învingîndu-l pe Galloway. Îndată ce ajunse, ducele asedie Lerida, care trecea drept o cetate de necucerit, și care fu luată după un asediu de numai șase zile. Imediat după asta, ducele voi să cucerească orașul Tortose ; dar, fiindcă se apropia iarna, fu nevoit să amîne campania pînă spre primăvară. Se întoarse deci la Versailles, unde fu primit în chip strălucit de rege, care-i spuse :

— E o mare glorie pentru dumneata, nepoate, că ai reușit acolo unde pînă și prințul de Condé a dat greș.

Într-adevăr, nu numai prințul de Condé, ci și contele de Harcourt fusese obligat să renunțe la asediul Leridei.

În anul următor, ducele se reîntoarse în Spania ; dar în această țară domnea acum o asemenea sărăcie, încît consilierii Aragonului, nefiind plătiți de o bună bucată de vreme, înaintaseră o jalbă majestății-sale catolice Filip al V-lea, în care îl rugau să le îngăduie să ceară de pomană la drumul mare. Trebuia găsit imediat un mijloc de a scoate țara din acest impas. Treaba asta îi luă ducelui o bună bucată de vreme. Cum la Paris avea o droaie de dușmani, printre care familia de Condé — căreia îi ajunsese la ureche cele spuse de rege în legătură cu bătălia de la Lerida — și mai ales pe doamna de Maintenon, care nu pierdea nici cel mai mic prilej ca să-l denigreze în ochii regelui, aceștia răspîndiră zvonul că ducele de Orléans întrerupsese războiul fiindcă se îndrăgostise de regina Spaniei. Zvonurile ajunseră la urechile ducelui care

— știind de unde proveneau — își spori ura împotriva celor din casa Condé și mai ales împotriva doamnei de Maintenon, cu care se războia de mai bine de zece ani. Aceasta avea în Spania o bună prietenă — pe doamna de Ursins — care avea mare influență la Escurial — dirijînd războaiele și finanțele — așa cum făcea și doamna de Maintenon la Versailles. Gurile rele le și spuneau, de altfel, nevestei lui Ludovic — „doamna căpitan", iar doamnei de Ursins — „doamna locotenent". Cei doi „ofițeri cu fustă" unindu-și forțele, îl determinară pe Ludovic să-l recheme pe ducele de Orléans în Franța. Numai că în clipa în care ducele părăsi Madridul, afacerile Spaniei se încurcară atît de mult, încît nimeni nu le mai putu descurca. Portugalia rupsese alianța cu Franța și trecuse de partea Angliei; o armată anglo-portugheză începu să înainteze în Estramadura, iar arhiducele Carol, recunoscut de Marea Alianță ca rege al Spaniei și ca stăpîn al Aragonului, Valenciei, Cartaginei și a unei părți din provincia Grenada, începu să recruteze soldați din Catalonia, ajutat în această treabă de milordul Galloway, care comanda armata anglo-portugheză. Speriat, Filip al V-lea părăsi Madridul și se retrase în Pampelune. Situația părea atît de disperată, încît Vauban îi propuse lui Filip să plece în America. Filip s-ar fi dus cu dragă inimă oriunde, numai ca să scape de necazurile din Spania. Soția lui, și mai speriată decît el, își trimise în Franța toate bijuteriile și pietrele scumpe, printre care și faimoasa perlă numită „La Périgrine" care valora numai ea un milion de livre.

În vremea asta armata dușmană se îndreptă nestingherită spre Madrid și intră ca la ea acasă în această capitală, fără ca cineva să încerce s-o oprească. Dar iată că în orașul invadat de dușmani se întîmplă un lucru care-l făcu pe arhiducele Carol să înțeleagă ce puține șanse avea

de a domni în Spania şi cît de popular era, dimpotrivă, Filip al V-lea ; toată nobilimea, toţi granzii de Spania, toţi burghezii bogaţi îşi dăruiră aurăria şi argintăria pentru plata trupelor ; preoţii nu numai că îi puseră pe enoriaşii lor să jure credinţă lui Filip, dar îşi despuiară bisericile de odoare şi de vasele sacre, dăruindu-le armatei lui Filip ; se zice că pînă şi curtezanele îşi aduseră umilul lor obol la eliberarea patriei : răspîndindu-se printre soldaţii austrieci, îi uciseră pe capete, făcînd să piară mai mulţi — spun *Memorile* vremii — decît ar fi pierit în cea mai crîncenă bătălie.

Cum situaţia lui Filip părea disperată, granzii Spaniei îl sfătuiră pe ducele de Orléans să profite de faptul că regele părăsise Madridul şi să pună el mîna pe coroana Spaniei, în calitate de nepot al Anei de Austria, bunica sa. Prinţul primi cu bucurie această propunere, cu condiţia ca Filip să plece în Indii. Trebuind să se întoarcă la Versailles, prinţul de Orléans încredinţă această afacere ofiţerilor săi Flotte şi Renaud ; dar aceştia, purtîndu-se în chip nechibzuit şi flecărind în dreapta şi în stînga, dezvăluiră micul complot, care ajunse foarte repede la urechile doamnei de Ursini ; doamna de Maintenon, înştiinţată imediat, avu grijă să umfle de aşa manieră lucrurile, încît regele Franţei să nu mai aibă nici un fel de îngăduinţă faţă de nepotul său. Acuzaţia era atît de gravă, încît atunci cînd regele se convinse că era adevărată, porunci cancelarului Pontchartrain să-l aresteze pe prinţ şi să-i intenteze proces. Dar cancelarul, dîndu-şi seama că regele acţiona atît de drastic numai din pricina doamnei de Maintenon, îi spuse lui Ludovic că domnul duce de Orléans nu putea fi urmărit şi condamnat în Franţa pentru o crimă pe care o săvîrşise în altă ţară.

— Dacă prinţul s-a făcut vinovat de ceva în Spania, atunci Spania trebuie să-l judece ! Fiind nevinovat faţă

de coroana Franței pentru nimic în lume nu poate fi urmărit în țara sa natală, fiind vorba de un delict săvîrșit pe alte meleaguri.

La această observație a domnului de Pontchartrain, afacerea fu abandonată.

Nici lui Vendôme lucrurile nu-i mergeau mai strălucit în Flandra. După o încăierare mai serioasă, în care urmărise să-l ia prizonier pe Marlbourough, dar în care îl luase captiv pe prietenul acestuia — Cadogan — generalul recăzuse în lenea lui obișnuită și-l lăsase pe dușman să-i ia toate orașele din Flandra care-i erau mai la îndemînă.

Acesta a fost momentul culminant al celei mai dezastruoase etape din domnia lui Ludovic al XIV-lea. În Franța era o sărăcie cumplită, iar banii lipseau cu desăvîrșire. Umilindu-se în fața bancherului Samuel Bernard, poftindu-l la Versailles și ploconindu-se în fața lui mai ceva ca în fața unui cap încoronat, Ludovic izbuti să-i smulgă cîteva milioane de livre. Apoi încercă să trateze din nou cu dușmanii săi cu care încercase dealtfel să trateze și mai înainte. După înfrîngerile de la Blenheim, Ramilliers și Torino se oferise să-i cedeze arhiducelui Carol coroana Spaniei și ținuturile din Lumea Nouă, cu condiția ca regatul Neapolului și al Siciliei și posesiunile spaniole din Italia și din Sardinia să-i rămînă lui Filip al V-lea. După dezastrele din 1707 și 1708 își reînnoise propunerile, oferind în plus Milanul și porturile Toscanei. În sfîrșit, în primele luni ale anului 1709, Ludovic declară că era gata să renunțe la întregul regat spaniol, la porturile Toscanei, la Milan, la Țările-de-Jos, la insulele și la continentul american, nedorind să păstreze pentru sine decît regatul Neapolului, Sicilia și Sardinia, dar dînd de înțeles că, la nevoie, era gata să renunțe și la acestea din urmă. Apoi,

ca să-i determine pe olandezi să medieze această pace, le propuse să le dea patru locuri mari de pășune, să le înapoieze orașele Strasbourg și Brissac, să renunțe la suveranitatea asupra Alsaciei — nepăstrînd din ea decît prefectura — să distrugă toate forturile și întăriturile franceze începînd din Bâle și pînă în Philipsburg, să închidă portul din Dunkerque și să cedeze Statelor Generale orașele Lille, Tournai, Menin, Ypres, Condé, Furnes și Maubeuge. Și asta încă nu era tot : plenipotențiarii francezi merseră pînă acolo încît făgăduiră că dacă Filip al V-lea nu accepta de bunăvoie să părăsească tronul Spaniei, regele avea să pună la dispoziție pînă și banii necesari armatelor care trebuiau să se ducă și să-l detroneze. Dar, cum în clipa în care Ludovic făcea aceste propuneri, aliații cuceream orașele Douai și Bethune, iar generalul german Guy de Staremberg repurta asupra trupelor lui Filip victoria de la Saragossa, i se ceru regelui Franței ca, în schimbul păcii pe care o solicita, să-și alunge singur nepotul din Spania și asta cu propria sa armată. Se zice că atunci cînd auzise ce i se cerea, bătrînul rege ar fi strigat:

— Din moment ce trebuie să continui acest război, prefer să-l duc împotriva dușmanilor țării și nu împotriva copiilor mei !

Dar dacă refuzase să-l atace pe Filip al V-lea, nu mai putea nici să-l susțină, fiindcă între timp fusese obligat să-și retragă trei sferturi din trupele pe care le avea în Spania, ca să poată opune o mai mare rezistență în Savoia, pe Rin și mai ales în Flandra.

Văzîndu-se abandonat de armata franceză, consiliul regelui Spaniei ceru lui Ludovic ca să le trimeată măcar un general, dacă altceva n-avea ce trimite. Acest general fu Vendôme care, după campania dezastruoasă din Flandra, se retrăsese în castelul d'Anet.

Capitolul XLVII

1711 — 1715

Succesul lui Vendôme în Spania. — Căderea lui Marlborough. — Paharul cu apă. — Moartea împăratului Iosif I. — Dezastre în familia lui Ludovic. — Boala și moartea Marelui Delfin. — Boala ducesei de Bourgogne. — Moartea sa; portretul său. — Boala și moartea ducelui de Bretagne, cel de al treilea Delfin. — Boala și moartea ducelui de Berry. — Sfîrșitul ducelui de Vendôme. — Victoria de la Denain. — Pacea de la Utrecht.

Necazurile par să aibă și ele o culme a lor dincolo de care — dacă ai apucat să treci — lucrurile se întorc în bine; Ludovic trecuse peste această culme, iar cel care dădu semnalul reîntoarcerii unei epoci mai fericite fu Vendôme. De îndată ce-și făcu apariția în Spania, aureolat de succesele din Italia, spaniolii își regăsiră pe loc curajul. Înainte de a veni el nu mai existau nici bani, nici entuziasm și nici soldați. Cum sosi Vendôme în Spania, toți se grăbiră să-i pună la dispoziție tot ce aveau și, așa cum pe vremuri Bertrand Duguesclin se zice că scosese o armată din pămînt, lovind cu piciorul în glia țării, tot așa și Vendôme se trezi dintr-o dată în fruntea foștilor ostași scăpați din bătălia de la Saragossa, cărora li se alăturară zece mii de recruți; cu ei, ducele îi urmări neobosit pe dușmanii care simțiră, în sfîrșit, că sunase și ceasul înfrîngerii lor; apoi îl aduse înapoi, la Madrid, pe Filip, îl reinstală în palatul Escurial, îl izgoni pe dușman din Spania și-l împinse spre granițele Portugaliei; urmărindu-l pas cu pas, trecu rîul Tago, îl luă prizonier pe generalul Stanhope cu cei cinci mii de englezi ai lui, ajunse la Staremberg și dădu

bătălia de la Villaviciosa, unde repurtă o victorie atît de strălucită, de deplină şi de decisivă, încît ridică din nou moralul Franţei abătute şi al Spaniei îngenuncheate, puse capăt disperării şi reaşeză pentru totdeauna dubla coroană a Spaniei şi a Indiei pe capul lui Filip al V-lea.

Lui Vendôme nu i-au trebuit decît patru luni ca să ducă cu bine la capăt această campanie extraordinară, care nu şi-a mai aflat pereche în istorie decît în incredibilele campanii ale lui Napoleon.

Imediat după acest măreţ eveniment, în Franţa se răspîndi vestea dizgraţierii ducelui şi ducesei de Marlborough. Vestea era cu atît mai uluitoare, cu cît toată lumea ştia că ducesa de Marlborough o guverna pe regină, iar bărbatul ei guverna statul; căci prin Gondolphin, soţul uneia dintre fiicele sale, ducele ţinea în mînă finanţele; prin secretarul Sunderland, alt ginere al său, ţinea în mînă consiliul; toată casa reginei era sub dominaţia nevestei sale; toată armata, pe care o manevra cum voia, era la dispoziţia lui. Deşi lăsase întreaga avere celor patru copii ai săi, ducelui îi mai rămînea totuşi o rentă anuală de un milion cinci sute de mii de livre. Şi toată această situaţie strălucită, tot acest edificiu clădit cu atîta trudă se prăbuşise, pentru că lady Marlborough vărsase intenţionat un pahar cu apă pe rochia rivalei sale — milady Marsham — care începuse să-i ia locul pe lîngă regina Ana. Acest gest necugetat duse la o ceartă zdravănă între ducesă şi regină, ceartă în urma căreia ducesa fu obligată să se retragă pe moşiile sale. După asta, regina îi scoase din slujbă pe Sunderland şi pe Gondolphin, iar la urmă şi pe generalul Marlborough. La cîteva zile după această spectaculoasă destituire, adică spre sfîrşitul lunii ianuarie 1711, un preot necunoscut — un oarecare abate Gauthier — care fusese odinioară strîngător de milostenii la mareşalul de Tallard, ambasadorul Franţei în Anglia pe vremea lui Wilhelm

al III-lea — sosi la Versailles și ducîndu-se întins la marchizul de Torcy, îl întrebă fără nici un fel de introducere :

— Vreți pace, domnule ? Vă ofer mijloacele de a o impune !

Marchizul de Torcy se holbă la el crezînd că avea de-a face cu un nebun. Dar abatele îi istorisi pe îndelete toată povestea cu dizgrația lui Marlborough ; marchizul de Torcy pricepu imediat că, din ură față de Marlborough, noul ministru va fi cît se poate de bucuros să încheie pacea cu Franța. În același timp, Ludovic mai primi o veste pe cît de neașteptată, pe atît de bună : împăratul Iosif murise, lăsînd coroana Austriei, imperiul german și pretențiile sale asupra tronului Spaniei și Americii, fratelui său Carol, proclamat împărat.

Dar ca și cum soarta ar fi urmărit să se despăgubească pentru bucuriile dăruite lui Ludovic pe tărîm politic, începu să-l copleșească cu nenorociri personale : în 14 aprilie 1711 muri unicul său fiu legitim, Marele Delfin ; în 12 februarie 1712, se prăpădi ducesa de Bourgogne ; o săptămînă mai tîrziu, în 18 februarie, se stinse ducele de Bourgogne ; în sfîrșit, după trei săptămîni, cel mai mare dintre cei doi băieți ai ducelui, îl urmă pe tatăl său în mormînt. Nu mai rămăsese din această veche ramură și din această triplă generație decît cel de al doilea băiat al ducelui de Bourgogne, un copil slab și pipernicit care în 1715 avea să devină rege cunoscut în istorie sub numele de Ludovic al XV-lea. Să spunem cîteva cuvinte despre aceste morți atît de apropiate unele de altele și care au produs o asemenea impresie, încît toată lumea a fost convinsă că n-au fost cîtuși de puțin naturale.

Să începem cu Marele Delfin care, în acea epocă, era în vîrstă de cincizeci de ani.

În 1711, a doua zi după Paști, Marele Delfin plecă la Meudon. Pe drum se întîlni cu un preot care se ducea să împărtășească un bolnav de vărsat, aflat pe moarte. Del-

finul avusese vărsat cînd fusese mic, dar într-o formă extrem de ușoară. Boala asta făcuse o asemenea impresie asupra lui, încît avea o groază continuă de ea. Cînd auzi că preotul se ducea să împărtășească un om ce se prăpădea de o asemenea boală, simți un junghi în inimă. Ajungînd la Meudon, îi mărturisi medicului său Boudin că n-ar fi de mirare să se îmbolnăvească și el de vărsat. Joi 11 aprilie se sculă la ora obișnuită. În ziua aceea plănuise să meargă la o vînătoare de lupi. Dar, după ce se îmbrăcă, se simți dintr-o dată atît de slăbit, încît căzu sleit de puteri, pe un scaun. Doctorul îl sili să se vîre în pat și îndată ce se culcă se dezlănțui și febra. Regele, înștiințat imediat, crezu că e vorba de o indispoziție. Ducele și ducesa de Bourgogne, care se aflau la Meudon și care putură vedea cu ochii lor cît de gravă era boala, nu se mai duseră la masă la rege și nu-l mai părăsiră pe bolnav, îngrijindu-l cu o dragoste și o abnegație rar întîlnite, pînă în ultima clipă a vieții sale. Cînd regele auzi că fiul său era serios bolnav se urcă imediat în trăsură și veni la Meudon. Aici, interzise cu strășnicie celor care nu avuseseră vărsat — și mai ales copiilor — să intre în odaia bolnavului. Boala se dezlănțui cu furie, dar bolnavul izbuti să depășească punctul ei culminant. După cîteva zile începu să se simtă mai bine și toată lumea îl crezu salvat. Dar iată că boala îl întoarse și Delfinul începu din nou să se simtă rău. În după-amiaza zilei de 14 aprilie Fagot, năpustindu-se în odaia lui Ludovic, strigă speriat :

— Sire, nu mai e nici o speranță ! Marele Delfin va muri !

Cînd auzi această veste, regelui i se muiară picioarele și căzu grămadă pe un scaun. Apoi se ridică și se îndreptă către apartamentul fiului său. La ușă o găsi pe doamna de Conti, care nu-l lăsă să intre înăuntru. Zdrobit, Ludovic, cuprins de o nouă slăbiciune, se prăvăli pe canapeaua de lîngă ușă. Doamna de Maintenon veni după el să-l aducă

la Versailles, dar regele, plîngînd cu hohote, declară că nu se va urni de acolo pînă ce fiul său nu-şi va afla liniştea. După un ceas, Fagot îl anunţă pe rege că totul se sfîrşise. Abia atunci doamna de Maintenon, ducele, ducesa de Bourgogne şi doamna de Conti izbutiră să-l smulgă pe rege de acolo şi să-l determine să plece la Versailles.

Marele Delfin, fiul lui Ludovic şi al reginei Maria-Tereza, era un bărbat destul de înalt şi foarte gras ; cu toate acestea, avea o înfăţişare distinsă, care nu era nici aspră, nici trufaşă. Era foarte blond, avea chipul bronzat şi ar fi fost aproape frumos, dacă în copilărie, prinţul de Conti, jucîndu-se cu el, nu i-ar fi zdrobit nasul. Avea nişte picioare lungi şi frumoase, dar cu talpa atît de mică şi de delicată, încît era obligat să meargă foarte încet de frică să nu cadă ; pe cal, avea o înfăţişare măreaţă, dar din păcate era lipsit de îndrăzneală şi de curaj. Deşi era foarte lacom, după indigestia din pricina căreia era să moară, nu mai mînca decît o dată pe zi.

În ce priveşte firea acestui prinţ, era mai mult decît comună ; bunul simţ, manierele elegante, măreţia le dobîndise prin educaţie ; încăpăţînat peste măsură, viaţa sa nu fusese decît o urzeală de fleacuşteţe plănuite şi realizate cu grija şi interesul cu care un om deştept ar fi combinat nişte lucruri grandioase. Blînd din lene şi nu din bunătate, ar fi fost un om aspru şi dur dacă violenţa n-ar fi iscat în el un sentiment care-i era foarte neplăcut. Apropiat de subalternii şi slugile sale, le puncea adesea unele întrebări foarte amănunţite în legătură cu viaţa lor, dar numai din complezenţă sau din pură curiozitate. Total insensibil la mizeria şi la durerile celor din jur, tăcut uneori pînă la muţenie, nu vorbea şi nu se amesteca niciodată în treburile statului. După ce rămăsese văduv, îşi găsise o ibovnică, pe domnişoara Choin, o femeie cu mult bun simţ,

cu care pînă la urmă se însurase în secret, așa cum făcuse și tatăl său cu doamna de Maintenon.

După moartea Marelui Delfin, fiul său, ducele de Bourgogne, fu declarat imediat Delfinul Franței.

Vineri, 5 februarie 1712, ducele de Noailles îi dărui doamnei ducese de Bourgogne o cutie plină cu tutun spaniol, al cărui miros îi plăcea în mod deosebit acestei tinere doamne. Ducesa puse cutia pe o masă din cabinetul ei, unde nu intra nimeni niciodată, iar ea se duse în vizită la rege. Pe la cinci, intrînd în cabinet, mirosi de cîteva ori tutunul din cutie. Simți imediat un frison puternic, apoi o slăbiciune; după două ceasuri, începînd să aibă febră, se vîrî în pat. A doua zi, în 6 februarie, deși se simțise toată noaptea foarte rău, se dădu jos din pat și-și petrecu ziua ca de obicei. Duminică 7 februarie, pe la ora șase seara, fu apucată de o durere de cap atît de crîncenă, încît nu-l putu primi în vizită nici chiar pe regele care venise s-o vadă. Durerea deveni din ce în ce mai insuportabilă, nu cedă la nici un leac și dură fără încetare pînă vineri 12 februarie. Boala aceasta atît de neașteptată și de ciudată alarmă pe toată lumea. Era epoca morților subite și oamenii, speriați, începuseră a presupune că toate aceste nenorociri aveau cu totul alte cauze decît cele firești. Vineri, după ce se vîrise în pat, doamna ducesă rugase să i se aducă acea cutie cu tutun spaniol, care se afla pe măsuța din cabinetul ei. Dar doamna trimeasă după cutie se întoarse și spuse că pe măsuța din cabinet nu exista nici o cutie cu tutun. Începînd din acel moment, toată lumea intră la bănuieli; casa fu răscolită de sus și pînă jos, dar cutia nu mai fu găsită. În noaptea de 11 februarie, ducesa căzu într-un soi de somnolență ciudată, din care nu ieșea decît ca să se vaite de cumplita durere de cap. Pe piele îi apăruseră niște pete roșii, așa cum apar la pojar. Medicii hotărîră să-i ia singe înainte de-ai crește

febra și, bineînțeles, să-i dea un vomitiv. Dar nici unul din cele două leacuri n-avu vreun efect. Ziua trecu în niște chinuri cumplite pentru biata bolnavă, care în sfîrșit, odată cu căderea nopții, își dădu ultimul suspin.

Doamna ducesă de Bourgogne nu era o femeie frumoasă : avea fruntea prea bombată, obrajii îi atîrnau, buzele erau prea groase, dinții rari și stricați, gîtul prea lung și cu un început de gușă ; în schimb pielea ei era de o albeață și de o frăgezime deosebită, ochii de o frumusețe neasemuită, părul, genele și sprîncenele negre ca smoala ; poseda de asemenea o privire foarte expresivă, un surîs fermecător, era înaltă, subțire și bine făcută și avea — cum spunea Virgiliu — un mers de zeiță. În afară de aceste haruri, era plină de grație, simplă și naturală, cînd plină de candoare, cînd plină de vervă și de spirit.

Doamna ducesă a fost foarte regretată de Curte și mai ales de bărbatul ei, care nu se putea deloc consola cu această pierdere. Cum apartamentul ducelui se afla chiar deasupra celui în care murise soția sa, fapt ce-l tulbura foarte tare, regele hotărî să fie mutat într-un apartament din Marly. În 13 februarie, ducele de Bourgogne se urcă în trăsură și sosi la Marly atît de obosit și de distrus sufletește, încît de îndată se și vîrî în pat. Regele, care nu-l mai văzuse de două zile, veni să-i facă o vizită și se sperie cînd surprinse privirea fixă și disperată a nepotului său. Chipul alb ca marmora începuse să bată în verde, din pricina acelei palori cadaverice. A doua zi, duminică 14 februarie, Delfinul începu să se simtă rău și-i mărturisi doctorului Boudin că nu credea că se va mai face bine. Răul spori fără încetare pînă miercuri 17, cînd ducele începu să se vaite de niște dureri cumplite de stomac. Durerile deveniră atît de violente, încît bolnavul, cu toate leacurile

care i se dădură, nu le mai putu suporta și joi, 18 februarie, muri, cu cîteva luni înainte de a împlini 30 de ani.

Ducele de Bourgogne nu era un bărbat înalt. Chipul îi era prelung și brun, ochii deosebit de frumoși, privirea inteligentă, cînd blîndă, cînd pătrunzătoare. Și cam asta era tot ce avea mai frumos, căci partea de jos a feței era ascuțită ca la cocosați ; nasul îi era peste măsură de lung, buzele și gura îi erau frumoase numai cînd tăcea. De îndată ce începea să vorbească, falca de sus cădea de așa manieră peste cea de jos, încît îl făcea pur și simplu dizgrațios. Fiindcă era cocoșat și adus de un umăr, ca să-și corecteze cît de cît ținuta, începu să calce într-un chip nefiresc, așa încît, cu timpul, bietul duce deveni și șchiop.

Acest tînăr prinț, la început moștenitorul sigur, apoi prezumtiv al coroanei, avusese în tinerețe o fire care-i făcea să tremure pe toți cei din jur. Aspru și minios, lăsîndu-se adesea pradă furiei, nesuportînd nici cea mai mică împotrivire din partea nimănui, încăpățînat din caleafară, pătimaș în sentimente, plăcîndu-i grozav să mănînce, să bea și să meargă la vînătoare, iubind cu înflăcărare muzica, uneori crud, barbar și nemilos cu cusururile altora, ducele de Bourgogne își privea semenii — din vîrful Olimpului patern — ca pe niște biete ființe de rînd, cu care el, zeul, n-avea nici un fel de asemănare.

Ducele de Beauvilliers, preceptorul său, simți chiar în ziua în care îl luă în primire din mîna dădacelor, că se înhăma la o treabă nespus de grea. Ajutat de Fénelon, de Fleury și de valetul Moreau, începu să combată unul cîte unul aceste cusururi ale prințului. „*Cu ajutorul cerului* — spune Saint-Simon — *își îndeplini cu succes greaua misiune și, la douăzeci de ani, ducele de Bourgogne ieșise din prăpastia, doldora de cusururi, a tinereții, blînd, uman, chibzuit, răbdător, modest, sever cu sine însuși, milostiv și compătimitor față de alții.*“

Domnul de Bourgogne a lăsat niște *Maxime* foarte înaintate, atît pentru vîrsta sa cît și pentru epoca în care a trăit. Iată cîteva din ele :

„Regii sînt făcuți pentru supuși, nu supușii pentru regi ; trebuie să pedepsească cu dreptate, fiindcă ei sînt de fapt păzitorii legilor ; să acorde recompense, pentru că aceste recompense nu sînt altceva decît achitarea unor datorii pe care le au față de supușii lor".

Într-o zi, ducele dori să-și cumpere o mobilă care-i plăcuse foarte mult, dar părîndu-i-se foarte scumpă, renunță. Un curtean încercă să-l convingă, totuși, să și-o cumpere.

— Nu, domnule, îi răspunse prințul, poporul nu poate dobîndi strictul necesar decît atunci cînd prinții renunță la lucrurile de prisos !

După moartea ducelui de Bourgogne, titlul de Delfin reveni fiului său mai mare, ducele de Bretagne. Dar se pare că acest titlu purta ghinion. Duminică 6 martie, cei doi băieți ai ducelui, adică noul Delfin și fratele său, ducele de Anjou, se îmbolnăviră. Regele ordonă imediat să fie amîndoi botezați cu numele de Ludovic. Cel mare avea cinci ani, cel mic doi. Peste două zile băiatul cel mare muri și fu dus la Saint-Denis, cu același car funebru cu care fuseseră duși cu trei săptămîni mai înainte mama și tatăl său.

Micul duce de Anjou, viitorul Ludovic al XV-lea, scăpă. Ducesa de Ventadour îl luă sub aripa ei ocrotitoare și, ajutată de femeile din casa sa, sfidînd toate amenințările și interdicțiile medicilor, nu dădu voie, cu nici un chip, nici să i se dea copilului leacuri, nici să i se ia sînge. În plus, cum începuse să circule zvonul că ducele și ducesa muriseră otrăviți, își procură un antidot bun pentru orice fel de otravă, din care începu să-i dea zilnic, cîte puțin, micului prinț, călindu-l.

După moartea micului duce de Bretagne, Ludovic al XIV-lea își puse toate nădejdile în ducele de Berry, cel de al treilea și ultimul dintre băieții Marelui Delfin. Dar și acest ultim sprijin avea să se ducă. În 4 mai 1714, la ora patru dimineața, după ce se chinui patru zile, ducele de Berry muri la douăzeci și opt de ani, de o boală care prezenta simptome întru totul asemănătoare cu cele ale fratelui și cumnatei sale, adică prințul și prințesa de Bourgogne. Era cel mai frumos și mai plăcut dintre toți copiii Marelui Delfin. Era foarte inteligent, dar fiindcă nu-i plăcuse cartea era și foarte ignorant, căci în afară de scris și de citit nu mai știa nimic altceva. Mai tîrziu, cînd își dădu seama de această imensă lacună din educația sa, deveni de o timiditate exagerată, necutezînd să mai deschidă gura în fața persoanelor pe care nu le cunoștea, de teamă să nu spună vreo prostie. Se însurase cu fata mai mare a ducelui de Orléans, pe care o vom vedea jucînd, în timpul regenței, un rol destul de important.

Înainte de moartea acestui prinț, Franța a mai avut de deplins o pierdere care a stîrnit tot atîta jale ca și cea a prinților de sînge : în 11 iunie 1712 a murit, într-un tîrg din Catalonia, situat pe malul mării, unde venise să mănînce pește după pofta inimii, generalul duce de Vendôme. După o lună petrecută în acel tîrg, se simți dintr-o dată foarte rău. Chirurgul său crezînd, la început, că era vorba de o simplă indispoziție, datorată meselor prea îmbelșugate, îl puse pe bolnav la o dietă foarte severă. Dar răul spori și boala începu să se manifeste atît de ciudat, încît în acea epocă în care otrăvurile erau la modă, nimeni nu se mai îndoi că bietul duce fusese otrăvit. Atunci, toți cei care-l înconjurau dădură bir cu fugiții și-l lăsară pe mîna slugilor. Acestea, de îndată ce se văzură singure, înșfăcară tot ce găsiră prin dulapuri și cînd nu mai avură ce

fura, îi luară învelitoarea și-i trasără salteaua de lînă de sub el, în ciuda rugăminților muribundului, care-i implora cu lacrimi în ochi să nu-l lase să moară ca pe un ciine doar pe mîndirul de paie.

Cînd s-a prăpădit, ducele avea cincizeci și opt de ani.

După atîtea nenorociri și necazuri, cerul dărui în sfîrșit, regelui Franței și o bucurie : victoria de la Denain, din 25 iulie 1712, care aduse după sine pacea de la Utrecht.

Și iată acum ce a cîștigat fiecare dintre statele beligerante în urma acestei păci semnată în 1713, după ce Filip al V-lea a făgăduit că va renunța pentru totdeauna la coroana Franței și după ce Ludovic al XIV-lea a jurat că strănepotul său Ludovic — viitorul Ludovic al XV-lea — nu va rîvni niciodată coroana Spaniei.

Ducelui de Savoia căruia i se recunoștea, în sfîrșit, titlul de rege, după care tînjise atîta, i se dădea în Mediterană — Sicilia, iar pe continent — Fenestrelles, Exilles și valea Pragelas ; i se restituia, de asemenea, orașul Nisa și tot ceea ce i se luase în timpul războiului ; în plus, era declarat moștenitor al coroanei Spaniei, în cazul în care Filip al V-lea ar fi murit fără să lase moștenitori.

Olanda izbuti să obțină acea „barieră a cetăților" la care rîvnise atîta împotriva năvălitorilor francezi, adică o serie de mici cetăți olandeze în Țările-de-Jos spaniole. În plus, căpăta aceleași avantaje comerciale ca și Anglia în coloniile spaniole. Era de la sine înțeles că Franța nu putea fi în nici un caz tratată ca națiune privilegiată în statele regelui Filip al V-lea și, desigur, comerțul ei nu putea sta pe picior de egalitate cu comerțul Provinciilor Unite.

Împăratului i se oferi supremația în opt provincii și jumătate din Flandra spaniolă ; i se asigurară regatele Neapolelui și Sardiniei, tot ceea ce posedase mai înainte în Lombardia, precum și patru porturi pe coastele Toscanei. Cum oferta nu satisfăcu pretențiile împăratului, războiul cu Germania urma să continue

Anglia obținu ca portul Dunkerque să fie blocat, rămînînd totodată stăpîna Gibraltarului și a insulei Minorca, pe care le înșfăcase în timpul războiului. Franța trebuia să-i cedeze, în America, golful Hudson, insula Terra-Nova și Acadia ; în plus, Ludovic al XIV-lea făgădui englezilor să elibereze din închisori pe toți hughenoții.

Electorul din Brandenburg obținu titlul de rege al Prusiei și cedarea orașului Haute-Gueldre, a principatului Neufchâtel și a altor cîtorva posesiuni.

Portugalia căpătă și ea cîteva ținuturi pe malurile Amazoanelor.

Cît despre Franța, i se înapoie orașele : Lille, Orchie, Aires, Saint-Venant și Bethune ; regele Prusiei trebuia să-i cedeze principatul de Orania și cele două seniorii — Chalon și Chatel-Belin — din Bourgogne.

Ca să recupereze pierderea portului Dunkerque, Ludovic porunci să se mai lărgească puțin canalul Mardick. Contele de Stairs, pe atunci ambasador la Paris, veni repede la Versailles să protesteze.

— Domnule, îi răspunse Ludovic, am fost întotdeauna stăpîn la mine acasă, ba uneori chiar și la alții. Cred că nu-i nevoie să-ți mai aduc aminte !

Mareșalul Villars și prințul Eugen avură gloria de a reglementa, la Rastadt, interesele suveranilor lor. După un compliment pe care prințul Eugen i-l făcu mareșalului, acesta îi răspunse :

— Domnule, noi nu sîntem dușmani ! Adevărații dumitale dușmani sînt la Viena, iar ai mei la Versailles !

Discuțiile fură lungi și furtunoase. Se mai vede și azi pe ușa cabinetului unde s-au desfășurat aceste discuții, urma unei călimări grele, pe care Villars a aruncat-o într-un moment de furie. În urma acestui tratat, Ludovic păstra orașele Strasbourg și Landau, Huninque pe care mai înainte propusese să-l dărîme, dreptul de supremație

în Alsacia, pe care o scăpase de două ori din mînă şi restabilirea în statele lor a electorilor de Bavaria şi de Colonia.

Împăratul obţinea regatele Neapolului şi Sardiniei şi ducatul Milanului.

După această pace, Ludovic îşi aruncă uşurat privirea asupra Europei : Europa era liniştită. Atunci privi în urma sa, numără cei şaptezeci şi şase de ani de viaţă şi cei şaizeci şi unu de domnie şi văzînd că depăşise — ca rege — limitele regalităţii şi ca om limitele vieţii, nu se mai gîndi decît la moarte.

Capitolul XLVIII

1714 — 1715

Bătrineţea lui Ludovic al XIV-lea. — Tristeţea sa. — Curtea se împarte în două partide. — Calomnia împotriva ducelui de Orléans. — Cauzele şi urmările acestei calomnii. — Purtarea regelui în această împrejurare. — Predilecţia pentru partidul prinţilor bastarzi. — Protestele. — Ducele de Maine este copleşit de favoruri. — Testamentul smuls lui Ludovic al XIV-lea. — O eclipsă. — O ultimă trecere în revistă a casei regelui. — Boala lui Ludovic al XIV-lea. — Discuţia regelui cu ducele de Orléans. — Ultimele recomandări ale lui Ludovic al XIV-lea. — Ultimele sale clipe. — Sfîrşitul.

Într-adevăr, Ludovic al XIV-lea era bătrîn. Trecuse multă vreme de cînd pe acest cap mîndru şi trufaş fusese aşezată acea coroană atît de glorioasă şi totuşi atît de apăsătoare. Trist şi morocănos, devenise — după spusele doamnei de Maintenon — „omul cel mai plicticos din

Franța". Rupînd-o cu eticheta, căpătase obiceiuri bătrînești : se scula tîrziu, primea lume și mînca în pat, iar odată sculat, rămînea ceasuri în șir între pernele de catifea ale marelui său fotoliu. În zadar îi spuneau toți că avea nevoie de mișcare, că somnolența asta nu era bună ; în zadar medicii îi aduceau aminte de petele violacee pe care le avea pe picioare și-i recomandau să meargă mult pe jos ; el le dădea dreptate la toți, dar n-avea curajul să lupte împotriva acelei slăbiciuni aproape octogenare, și singurul exercițiu pe care accepta să-l facă era să se lase plimbat prin magnificele grădini ale palatului Versailles, acum triste ca și regele lor. Dealtfel, avea de ce să fie trist căci, profitînd de bătrînețea sa, Curtea se împărțise în două tabere : una era tabăra prinților de sînge, din care făceau parte familiile de Orléans, de Condé, de Conti, într-un cuvînt toți cei care, trăgîndu-se din os de rege, proveneau din căsătorii legitime ; aceștia își afișau cu mîndrie pe frontcanele palatelor și pe ușile trăsurilor blazoanele princiare moștenite din tată în fiu ; ducii și pairii făceau cauză comună cu ei, căci aveau aceleași uri și aceleași interese.

Cealaltă tabără era cea a bastarzilor, recunoscuți în mod oficial de rege, și care era alcătuită din ducele de Maine, din contele de Toulouse, din ceilalți copii naturali ai lui Ludovic și din doamna de Maintenon, care nu pierduse nici acum, la bătrînețe, nădejdea că va fi recunoscută regină a Franței. Primul partid avea de partea lui, legea, al doilea, intriga.

Prima lovitură pe care o dădu partidul bastarzilor celui al prinților legitimi fu acuzația de otrăvire adusă ducelui de Orléans. Scopul principal al acestei calomnii era să-l înlăture pe prinț de la regența care-i revenea de drept și în locul lui să fie numit ducele de Maine.

Părintele Tellier, care știa cît de mult îi ura prințul de Orléans pe cei de teapa sa, intră în partidul bastarzilor. Și în vreme ce prințul era acuzat, în gura mare, pe stradă, și la palat, el îi strecura în urechea lui Ludovic tot soiul de minciuni, spunînd că nepotul său lucra mînă în mînă cu chimistul Hubert nu pentru simpla lui plăcere sau în scopul științei, ci împins de criminala ambiție de a-și înlătura rivalii și de a ajunge pe tronul Franței.

Împroșcat cu noroi, ducele de Orléans îl rugă pe rege ori să-i facă pe calomniatori să tacă, ori să-i îngăduie să se ducă direct la Bastilia și să stea acolo pînă va fi judecat. Regele îl primi cu o mutră sumbră și misterioasă și cînd ducele își repetă dorința de a se duce la Bastilia, acesta îi spuse :

— Nu vreau scandal, și-ți interzic să-l faci !

— Dar de ce să nu mă duc la Bastilia ?

— Dacă te duci la Bastilia, te voi lăsa să putrezești acolo !

— Dar sire, insistă ducele, judecați-l cel puțin pe Hubert ca să se vadă că e nevinovat !

Regele ridică din umeri și ieși fără să-i răspundă.

Ducele de Orléans se întoarse acasă și povesti nevestei sale și celorlalți prinți cum îl primise regele. Era o lovitură dată întregii ramure legitime. Doamna ducesă de Orléans, deși bastardă, propuse ca toată familia să se ducă la rege și să-l roage să le facă dreptate. Domnul de Pontchartrain, aflînd de demersul pe care-l pregăteau prinții, îl rugă pe ducele de Orléans să nu întreprindă nimic și să-l lase mai întîi pe el să vorbească cu majestatea-sa. Ducele fu de acord și, lăsîndu-l pe Pontchartrain să vorbească cu regele și să facă pe intermediarul, se întoarse cu toți ai săi la Saint-Cloud. Cortegiul care-l însoțea pe viitorul regent al Franței, acuzat de otrăvirea rudelor sale,

era atît de numeros, de impunător, de nobil şi de demn, încît, impresionată, mulţimea de gură-cască de pe uliţe nu mai cuteză să scoată nici măcar un singur strigăt de acuzare sau de ameninţare. Domnul de Pontchartrain îşi ţinu cuvîntul şi regele recunoscu cu glas tare nevinovăţia nepotului său, care-i era totodată şi ginere. Dar cum neîncrederea apucase să se strecoare în inima lui Ludovic, acesta începu să ia partea partidului bastarzilor. Regele dăduse încă din 1673 ducelui de Maine şi contelui de Lautrec, singurii care mai rămăseseră în viaţă dintre băieţii lui naturali, numele de Burboni, deşi fuseseră născuţi în perioada în care doamna de Montespan mai era încă măritată cu soţul ei, iar regele era însurat cu Maria-Tereza. În 1680, regele, prin nişte scrisori oficiale, le-a dat posibilitatea acestor doi copii ai săi să succeadă unul altuia, urmînd întocmai ordinea succesiunilor legitime ; în 1694, regele a acordat ducelui de Maine şi contelui de Toulouse rangul imediat următor după prinţii de sînge şi precăderea asupra prinţilor francezi care aveau pămînturi şi slujbe dincolo de graniţele ţării ; prin edictul înregistrat în 2 august 1714, regele a dat dreptul la coroană celor doi prinţi bastarzi cît şi urmaşilor lor, în dauna prinţilor de sînge ; în sfîrşit, în 23 mai 1715, deci după discuţia cu Pontchartrain, Ludovic al XIV-lea declară oficial că prinţii bastarzi deveneau egali în rang cu prinţii de sînge.

Curtenii, uluiţi de această favoare fără precedent, se înghesuiră în jurul lor ca să-i felicite. Contele de Toulouse, care era un om cu mult bun simţ şi deloc ambiţios, spuse doar atît :

— Lucrul e mult prea frumos ca să dureze şi ca să ne ajute să mai avem prieteni.

Academicianul Valaincourt, cel mai bun prieten al contelui, fu singurul care cuteză să-şi exprime îngrijorarea.

— Monseniore, iată o coroană de trandafiri pe care mă tem să n-o văd preschimbată în cunună de spini după ce florile se vor usca.

Dar iată că doi oameni avură curajul să protesteze fățiș împotriva acestei hotărîri a regelui : Aguesseau, strigînd sus și tare că edictul contravenea legilor și moravurilor Franței și susținînd că Parlamentul se dezonorase votîndu-l ; și Pontchartrain, care proceda și mai drastic. În calitate de cancelar, îi spuse regelui că n-avea voie să dispună de coroana care, conform legilor țării, aparținea urmașilor legitimi ; apoi, înapoindu-i lui Ludovic marele sigiliu, adăugă că era gata să-și sacrifice viața pentru regele său, dar nu și numele și onoarea. Ludovic insistă ca Pontchartrain să ia înapoi marele sigiliu ; dar cum acesta refuză cu îndărătnicie, Ludovic i-l încredință lui Voisin, sluga preaplecată a doamnei de Maintenon, care în urmă cu șase ani luase locul domnului de Chamillart căzut nu în dizgrația regelui, ci a favoritei.

Acum, ducele de Maine bucurîndu-se de favoarea regelui și de ocrotirea doamnei de Maintenon, nu mai avea de rîvnit decît un singur lucru : ca regele să facă un testament prin care să-l înlăture de la regență pe domnul de Orléans. Cancelarul Voisin se arătă gata să-l sprijine, dar cum să rostească în fața celui care se crezuse ani în șir, nemuritor, cuvîntul „testament" ? Presat, pe de o parte de favorită, pe de alta de ducele de Maine, cuteză să deschidă discuția în fața regelui ; dar neavînd curajul să pronunțe cuvîntul „testament", îi vorbi lui Ludovic despre „necesitatea de a-și transmite voința". Dar chiar și la aceste cuvinte, oricît de măsurate părură ele, regele tresări puternic și, întorcîndu-se spre cancelar, spuse :

— Legea îi dă dreptul ducelui de Orléans la regență și eu nu vreau ca testamentul meu să aibă soarta pe care

l-a avut cel al tatălui meu. Atîta timp cît trăim putem face tot ce poftim ; după moarte, nu mai sîntem decît niște simpli particulari !

Atunci, începură acele persecuții josnice și urîte care întristară atîta ultimele zile ale lui Ludovic al XIV-lea. Cînd bastarzii văzură că nici rugăminții duhovnicului, nici sfaturile cancelarului, nici pisălogeala favoritei nu dau rezultate, hotărîră să-l lipsească pe rege de orice fel de distracții, și să-l lase pradă singurătății și bătrîneții sale înaintate. Cînd bătrînul, copleșit de gînduri din ce în ce mai negre, se ducea să stea de vorbă cu femeia pe care o făcuse regină ori cu bastarzii pe care-i făcuse prinți, aceștia se fereau din calea lui sau, dacă binevoiau să rămînă, atunci făceau pe supărații și abia dacă deschideau gura. Sfîrbit de acest război surd, regele se declară învins și acceptă să treacă printre furcile caudine ale văduvei Scarron și ale copiilor din flori ai doamnei de Montespan.

În sfîrșit, testamentul odată smuls, regele le spuse persecutorilor săi :

— L-am făcut, pentru că m-ați obligat să-l fac. Dar mă tem c-o să vă fie de tot atît puțin folos cît a fost și cel pe care l-a lăsat tatăl meu.

Testamentul — încredințat primului președinte al Parlamentului și procurorului general fu vîrît într-o adîncitură din zidul unul turn al palatului, pus sub un grilaj de fier și ferecat cu trei lacăte.

Atunci doamna de Maintenon și prinții bastarzi, răsuflînd ușurați, socotiră că regele merită o mică distracție și-l primiră, în sfîrșit, pe Mehmet-Risa-Beg, ambasadorul Persiei, care aștepta cam de multișor să-l vadă pe rege. Cu acest prilej, se reprezentară la Versailles ultimele comedii pe care Ludovic a mai apucat să le vadă. După plecarea ambasadorului, Curtea a recăzut în tristețea și plictiseala de mai înainte.

În 3 mai 1715, regele se sculă cu noaptea în cap ca să urmărească o eclipsă de soare, care se anunța foarte spectaculoasă. Într-adevăr, timp de cincisprezece minute, pământul fu învăluit în întuneric, iar temperatura scobori brusc cu două grade sub zero. Cum Cassini adusese la Marly toate instrumentele necesare, regele putu urmări eclipsa în toate detaliile ei; spre seară, Ludovic se simți atît de istovit, încît abia se mai putea ține pe picioare. Invitat să cineze la ducesa de Berry, pe la jumătatea mesei se ridică și plecă. Ajuns în apartamentul său, se viri repede în pat. Într-o clipă, zvonul că regele era grav bolnav se răspîndi peste tot, iar ambasadorii străini își anunțară suveranii — unii — că și murise, alții — că era pe moarte. Ludovic află, și cum zvonul că ar fi pe moarte i se păru o insultă adusă regalității sale nepieritoare, hotărî să se dea jos din pat și să-și viziteze palatul de la Marly. Vizita avu loc în 20 iunie. Pentru ultima oară companiile de jandarmi și de cavalerie ușoară se înșiruiră în toată splendoarea și măreția lor, în fața terasei de la Marly, unde îl văzură pe rege îmbrăcat într-un costum bogat, la fel ca pe vremea cînd era tînăr și plin de neastîmpăr, ținîndu-se drept și țanțoș în ciuda anilor ce-l împovărau. Ajuns pe ultima treaptă a peronului, se săltă cu oarecare dificultate în șa și rămase patru ceasuri călare, lăsîndu-i uluiți pe ambasadorii care trimiseseră suveranilor lor vestea că regele Franței murise.

În ajunul zilei sfîntului Ludovic, regele părăsi palatul Marly și se întoarse la Versailles. În acea zi, regele dădea întotdeauna un mare banchet. Dar după obrazul scofîlcit și tras și după paloarea chipului său, îți puteai da lesne seama că strădaniile pe care le depusese trei luni de zile ca să dovedească lumii că trăia se apropiau de sfîrșit. După banchet se simți din nou rău și făcu brusc febră. A doua

zi — ziua numelui său — se simți ceva mai bine. Spre prînz, cei douăzeci și patru de violoniști ai săi, tocmai se pregăteau să-și înceapă concertul festiv, cînd iată că draperiile de la odaia regelui fură date deoparte și cîțiva curteni speriați îi porniră pe violoniști să iasă și-i chemară repede pe medici. Aceștia găsiră pulsul regelui atît de slab, încît trimiseră, la rîndul lor, după duhovnic. După ce se împărtăși, regele bău un pahar mare cu apă ca să-și mai vină în fire. Apoi îl chemă pe mareșalul de Villeroi, căruia îi spuse :

— Mareșale, sînt pe moarte ; după ce nu voi mai fi, să-l conduci pe noul dumitale rege la Vincennes și să execuți întocmai poruncile pe care ți le-am dat.

Apoi, după ce Villeroi plecă, îl chemă pe ducele de Orléans. După ce prințul se apropie de pat, Ludovic făcu semn celor din jur să se îndepărteze ca să nu audă nimeni ce urmau să discute. Mai tîrziu, ducele pretinse că regele îi arătase o dragoste și o prețuire deosebite, destăinuindu-i că-i întărise prin testament, toate drepturile pe care le avea ca prinț legitim. Mai mult decît atît, pretindea chiar că regele i-ar fi spus, înainte de a-și lua rămas bun de la el :

— Nepoate, dacă Delfinul moare, tu vei fi rege, căci coroana îți aparține pe drept. Am luat măsurile pe care le-am socotit mai înțelepte ; dar cum nu poți prevedea chiar totul, dacă ți se va părea că ceva nu merge, să faci cum socoți tu că e mai bine.

Nimeni nu crezu însă că regele ar fi cutezat să rostească asemenea minciuni imediat după împărtășanie.

De îndată ce ducele de Orléans ieși, fu chemat ducele de Maine, apoi contele de Toulouse ; regele vorbi cu ei vreun sfert de ceas. După asta intrară medicii, ca să-i bandajeze piciorul cangrenat, iar cînd isprăviră, traseră draperiile patului, lăsîndu-l pe Ludovic să se odihnească.

Luni 26 august, regele mîncă în pat, de față cu toți curtenii care intraseră să vadă cum se mai simte. După ce isprăvi, le făcu tuturor semn să se apropie, apoi le spuse :

— Domnilor, vă cer iertare pentru exemplele proaste pe care vi le-am dat. Vă mulțumesc pentru felul în care m-ați slujit, ca și pentru atașamentul și fidelitatea de care ați dat dovadă. Vă cer să depuneți aceleași strădanii și să fiți la fel de credincioși și față de strănepotul meu. Adio, domnilor ! Simt că mă înduioșez și că vă înduioșez, așa că vă cer iertare. Trag nădejde că din cînd în cînd vă veți mai aduce aminte de mine.

Apoi îl chemă pe mareșalul de Villeroi ca să-l anunțe că-l numise preceptorul micului Delfin. Pe urmă o chemă pe doamna de Villeroi ca să-l aducă pe copilul ce urma să-i ia locul și care era atunci în vîrstă de cinci ani. Cînd copilul fu adus, regele — făcîndu-i semn să se apropie de pat — îi spuse :

— Dragul meu băiat, ești pe cale de a deveni rege ; nu mă imita în slăbiciunea pe care am avut-o eu pentru construcții, nici în înclinarea pentru războaie. Încearcă să trăiești în pace cu vecinii. Dă-i lui Dumnezeu ceea ce i se cuvine, străduiește-te să ușurezi viața norodului — lucru pe care eu mă căiesc amarnic că nu l-am făcut — și nu uita niciodată recunoștința pe care i-o datorezi doamnei de Ventadour, cea care te-a salvat de la moarte și te-a crescut.

Apoi, după ce-l sărută și-l îmbrățișă pe micul prinț, adăugă :

— Scumpul meu copil, te binecuvîntez din toată inima!

A doua zi, regele împreună cu doamna de Maintenon și cu Voisin — noul cancelar — triară și arseră o mulțime de hîrtii. Seara, Ludovic îl chemă pe fostul păstrător al sigiliului, domnul de Pontchartrain, căruia îi porunci ca

imediat după moartea sa, inima să-i fie trimisă la Biserica Iezuiților, unde se afla și inima tatălui său.

Miercuri, 28, își luă rămas bun de la doamna de Maintenon, într-un fel care-i displăcu total favoritei.

— Doamnă, îi spuse Ludovic, singurul lucru care mă consolează în clipa morții e faptul că ne vom revedea foarte curînd !

Doamna de Maintenon nu răspunse, dar după cîteva clipe se ridică și ieși, spunînd :

— Ba să mă ferească Domnul de o asemenea întîlnire! Omul ăsta nu s-a iubit niciodată decît pe el !

Bois-le-Duc, spițerul regelui, care se afla în dosul ușii, auzi aceste vorbe și le spuse, la rîndul său, celorlalți.

În 29 august, regele se simți ceva mai bine ; dar în 30 fu din nou cuprins de o mare slăbiciune. Văzînd starea în care se afla, doamna de Maintenon intră repede în apartamentul ei, dar domnul de Cavoie se luă imediat după ea. Favorita tocmai înșfăca niște hîrtii și o casetă grea și se pregătea s-o șteargă. Dar domnul de Cavoie se opuse cu strășnicie, spunîndu-i că domnul de Orléans îi poruncise să nu dea voie nimănui să se atingă de vreo hîrtie.

— Dar cel puțin îmi veți îngădui să dispun cum cred de cuviință de mobilele mele ! spuse ea foarte ofensată.

— Sigur, doamnă, cu excepția celor care aparțin coroanei.

— Ordinele astea pe care mi le dai, domnule, sînt cam îndrăznețe ; vezi că regele n-a murit încă și s-ar putea să te căiești amarnic că le-ai executat ! ripostă favorita.

— Dacă regele se mai face bine, doamnă, trag nădejde că-și va da, în sfîrșit, seama cine sînt adevărații săi prieteni și se va purta ca atare. Apoi adăugă : Dacă vreți să mai intrați la rege, să știți că intrați numai în calitate de ținătoare, dacă nu vreți să mai intrați, am ordin să vă însoțesc imediat la Saint-Cyr.

Fără să răspundă nimic, doamna de Maintenon își împărți mobilele servitorilor ei și plecă, însoțită de Cavoie. Superioara o primi mai mult cu răceală decît cu respect și apropiindu-se de Cavoie il întrebă :

— Domnule, oare nu ne compromitem primind-o aici pe doamna de Maintenon fără îngăduința domnului de Orléans ?

— Doamnă, răspunse Cavoie indignat de atîta ingratitudine, ați uitat că doamna de Maintenon este fondatoarea acestui institut ?

A doua zi, în 31 august, regele nu-și mai veni decît de puține ori în fire. Cangrena înainta văzînd cu ochii și de la genunchi trecu la coapsă. Către ora unsprezece se simți atît de rău, încît preoții care se aflau de față începură să rostească rugăciunile pentru morți. După ce rugăciunile fură isprăvite, regele mai deschise o dată ochii și, recunoscîndu-l pe cardinalul de Rohan, repetă de mai multe ori :

— *Nunc et in hora mortis* [1]. Apoi șopti îndurerat : Doamne, fie-ți milă de mine și scapă-mă !

Acestea au fost ultimele cuvinte pe care le-a mai rostit. Duminică 1 septembrie 1715, la ora opt și un sfert dimineața, cu patru zile înainte de a împlini șaptezeci și șapte de ani, și-a dat sfîrșitul în cel de al șaizeci și doilea an de domnie.

Niciodată Europa n-a mai văzut o domnie atît de lungă și nici un rege atît de bătrîn.

După ce i-a făcut autopsia, Maréchal, primul său chirurg, l-a găsit toate organele atît de sănătoase, încît a declarat că dacă nu se prăpădea din pricina acelei cangrene, ar mai fi trăit vreme îndelungată. Un lucru care i-a mirat

[1] Acum și în ceasul morții (lat.) (n.tr.).

pe toți a fost faptul că stomacul și intestinele regelui erau de două ori mai mari decît ale celorlalți oameni, ceea ce a explicat teribila sa poftă de mîncare și faptul că după acele mese copioase nu se simțea niciodată rău. Mărunțaiele au fost duse la Notre-Dame, inima la Iezuiți, iar trupul i-a fost înmormîntat la Saint-Denis.

Astfel s-a sfîrșit — nu spunem unul dintre cei mai mari oameni — dar în mod sigur unul dintre cei mai mari regi din cîți au existat.

Cuprins

Prefață 5

Capitolul I

Împrejurările cărora Ludovic al XIV-lea le datorează viața. — Ana de Austria anunță că e însărcinată. — Favoarea pe care o cere cu acest prilej, regelui. — Privire retrospectivă. — Ludovic al XIII-lea. — Ana de Austria. — Maria de Medicis. — Cardinalul de Richelieu. — Doamna de Chevreuse. — Neînțelegeri între Ludovic al XIII-lea și Ana de Austria. — Cardinalul de Richelieu îndrăgostit de regină. 9

Capitolul II

1624—1625

Misiunea contelui de Carlisle în Franța. — Sosirea ducelui de Buckingham. — Măreția sa. — Istoria capătă forma unui roman. — Strădaniile lui Buckingham ca să placă reginei. — Cei șaptesprezece. — Buckingham la balul Curții. — Aventura din grădină, la Amiens. — Despărțire. — O nouă vizită a lui Buckingham la regină. — Urmările scenei din grădina de la Amiens. 32

Capitolul III

1626

Domnul de Chalais. — Firea sa. — Conspirația ducelui de Anjou dezvăluită de Chalais, cardinalului. — Cardinalul

și ducele de Anjou. — Proiect de căsătorie. — Arestarea, la Blois, a lui Cézar de Vendôme și a Marelui Prieur al Franței, fiii naturali ai lui Henric al IV-lea. Contele de Rochefort. — Mănăstirea capucinilor din Bruxelles. — Complotul s-a copt. — Arestarea, procesul și executarea lui Chalais. — Regina este adusă în plin consiliu. — Răspunsul reginei. . . . . .

Capitolul IV
1627—1628

Ce s-a întîmplat cu dușmanii cardinalului. — Planurile politice și amoroase ale lui Buckingham. — Situația critică a cetății La Rochelle. — Sfîrșitul tragic al lui Buckingham. — Regretele reginei. . . . . .

Capitolul V
1629—1638

Sfîrșitul și urmările războiului. — Zvonuri în legătură cu sarcina Anei de Austria. — Primul copil. — Nașterea lui Ludovic al XIV-lea. — Bucurie generală. — Horoscopul noului născut. — Darul Papei. — Cortegiul viitorului rege.

Capitolul VI
1639—1643

Nașterea ducelui de Anjou. — Observații curioase în legătură cu luna septembrie. — Favoarea făcută lui Cinq-Mars. — Academia franceză. — *Mirame*. — Prima reprezentație a acestei tragedii. — Fontrailles. — La Chesnaye. — Fabert. — Conspirația. — Călătoria regelui în sud. — Boala cardinalului. — Richelieu îi doboară pe conspiratori. — Ultimele clipe ale cardinalului. — O dublă apreciere asupra acestui ministru. . . . . .

Capitolul VII

1643

Intrarea lui Mazarin în consiliu. — Favoarea făcută domnului Des Noyers. — Bassompierre iese de la Bastilia. — Rămăşiţele reginei-mame. — Boala regelui. — Declararea regenţei. — Botezul Delfinului. — Ultimele clipe ale lui Ludovic al XIII-lea. — Moartea sa. — Aprecieri asupra acestui rege. — Avariţia, cruzimea, neseriozitatea lui. . . 110

Capitolul VIII

1643—1644

Mazarin. — Originea sa. — Începuturile sale. — Părerea lui Richelieu despre el. — Încercarea. — Prezicerea unui ambasador. — Partidele în care era împărţită Curtea. — Trei partide. — Cel mai cinstit om din regat. — Purtarea reginei. — Declaraţia Parlamentului. — Rivalităţile izbucnesc. — Mazarin şi camerierul reginei. 118

Capitolul IX

1643—1644

Ducele de Enghien. — Charlotte de Montmorency. — Ultima iubire a lui Henric al IV-lea. — Bătălia de la Rocroy. . . 127

Capitolul X

1643—1644

Situaţia Anei de Austria. — Întoarcerea supuşilor ei. — Purtarea doamnei de Chevreuse. — Principesa de Condé. — Generozitatea lui Mazarin faţă de doamna de Chevreuse. — Doamna de Hautefort. — Nemulţumirea creşte. — Regele Halelor. — Partidul Importanţilor. — Două scrisori. — Cearta dintre doamna de Montbazon şi prinţesa de Condé. — Disgraţia doamnei de Chevreuse. — Conspiraţia împotriva lui

545

Mazarin. — Arestarea ducelui de Beaufort. — Fuga doamnei de Chevreuse. — Sfîrşitul cabalei Importanţilor 136

Capitolul XI
1643—1644

Curtea părăseşte Luvrul şi se mută la Palatul Regal. — Copilăria lui Ludovic al XIV-lea. — Educaţia regelui. — Lecţiile valetului său. — Aversiunea regelui faţă de Mazarin. — Trista stare a veşmintelor sale. — Avariţia ministrului cardinal. — Portretul lui Mazarin făcut de La Rochefoucauld. 145

Capitolul XII
1644—1646

Revolta lui Toisé. — Apariţia jansenismului. — Prima reprezentaţie a piesei *Rodogune*. — A doua căsătorie a lui Gaston. — Nunta Mariei de Gonzagues. — Măreţia polonezilor. — Campania din Flandra. — Bassompierre şi moartea; portretul său. 153

Capitolul XIII
1647—1648

Starea operaţiunilor militare. — Calmul din ţară. — Familia lui Mazarin. — Nepoatele şi nepoţii săi. — Paul de Gondy. — Începuturile sale. — Duelurile. — Sentimentele lui Richelieu faţă de Gondy. — Călătoria în Italia. — Gondy prezentat lui Ludovic al XIII-lea. — Devine coadjutor al episcopiei Parisului. — Răzmeriţe din pricina impozitelor. — Noi edicte. — Rezistenţa se organizează. 164

Capitolul XIV
1648

Fuga lui Beaufort. — Reapare coadjutorul. — Victoria de la Lens. — Coadjutorul şi Mazarin. — Neliniştea po-

porului. — Arestarea lui Broussel. — Mişcări populare. — Purtarea coadjutorului. — Comedie politică. — Disimularea unora, groaza altora. — Minia reginei. — Misiunea coadjutorului. — Gondy îl salvează pe la Meillerale. — Pericolul către care aleargă el însuşi. — O nouă vizită la Palatul Regal. — Răspunsul reginei. — Coadjutorul în faţa mulţimii. 171

Capitolul XV
1648

Coadjutorul şi prietenii săi. — Temerile şi sfaturile lor. — Gîndurile ambiţioase ale lui Gondy. — Pregătirile războiului civil. — Poruncile coadjutorului. — Mişcarea populară. — Baricadele. — Planurile Curţii. — Demersul Parlamentului pe lîngă regină. — Parlamentul obţine eliberarea lui Broussel. — Neliniştea Curţii. — Triumful lui Brousel. — Hotărîrea Parlamentului. — Înlăturarea baricadelor. . . . 191

Capitolul XVI
1648—1649

Curtea se retrage la Rueil. — Victoriile şi rana prinţului de Condé. — Moţiune energică făcută Parlamentului. — Declaraţia reginei. — Influenţa lui Condé. — Curtea se întoarce la Paris. — Noi ostilităţi ale Parlamentului faţă de Mazarin. — Sfatul nefast al prinţului de Condé. — Curtea îşi propune să se întoarcă la Saint-Germain. — Plecarea din Paris. — Groaza parizienilor. — Hotărîrea Parlamentului — Izbucneşte războiul civil. 284

Capitolul XVII
1649

Un cuvînt despre ducele de Elbeuf, ducele de Bouillon, prinţul de Conti, doamna de Longueville şi coadjutor. — De ce erau ei nemulţumiţi. — Înţelegerea dintre Gondy şi

doamna de Longueville. — Ovaţionarea coadjutorului pe Podul Nou. — Vizita lui Brissac la Gondy. — Sosirea prinţului de Conti. — Neîncrederea poporului în familia Condé. — Prinţii la Parlament. — Lupta dintre Conti şi Elbeuf. — Intrigile coadjutorului. — Doamnele de Longueville şi de Bouillon, la Primărie. — Conti este declarat generalisim al Parlamentului. 212

Capitolul XVIII
1649

Condé se declară de partea Curţii. — Sosirea ducelui de Beaufort la Paris. — Măsurile frondeurilor. — Sărăcia lucie a reginei Angliei. — Contele de Harcourt. — Misiunea care i se încredinţează. — Succesele parizienilor. — Condé atacă şi recucereşte satul Charenton. — Demersurile paşnice ale Curţii. — Tratatul particular. — Sfîrşitul primului act al războiului civil. — Revoluţia din Anglia. 223

Capitolul XIX
1649—1650

Ducele de Orléans se întoarce la Paris. — Proiect de alianţă între casa Vendôme şi Mazarin. — Plecarea reginei la Compiègne împreună cu cei doi copii, cu Mazarin şi Condé. — Starea de spirit a lui Condé. — Cearta dintre el şi Mazarin. — Întoarcerea Curţii la Paris. — Afacerea taburetelor. — Nemulţumirea şi răzbunarea lui Condé. — Întrevederea lui Gondy cu regina. — Vizita lui Condé la regină. — El şi fratele său sînt arestaţi. 230

Capitolul XX
1650

Doamna de Longueville în Normandia. — Ajunge în Olanda. — Încercarea de fugă a doamnei de Bouillon. —

Doamna de Condé la Bordeaux. — Purtarea lui Gaston. — Turenne tratează cu spaniolii. — Neliniștea Curții care pleacă din nou la Compiègne. — Orașul Bordeaux îi primește pe prinții nemulțumiți. — Curtea pornește împotriva acestui oraș. — Actul de cruzime al reginei. — Represaliile bordelezilor. — Sfîrșitul războiului din sud. — Coadjutorul intră în partidul prinților. — Condițiile acestei alianțe. — Campania lui Mazarin. — Sfîrșitul prințesei de Condé, mama lui Condé, Conti și a doamnei de Longueville. — Hotărîrea Parlamentului. — Cardinalul se întoarce la Paris. . . . 236

Capitolul XXI

1651

Intrigile lui Mazarin după înapoierea sa la Paris. — Refuzul Domnișoarei. — Fidelitatea lui Gaston. — Plîngerile Parlamentului. — Discursul lui Gondy. — O nouă furtună amenință Curtea. — Ducele de Orléans și Mazarin. — Măsurile luate de Gaston. — Izbucnește furtuna împotriva cardinalului. — Plecarea lui Mazarin. — Sfatul coadjutorului. — Nehotărîrea Domnului. — Răscoala Parisului. — Poporul la Palatul Regal. — Eliberarea celor trei prinți. — Împăcarea reginei cu Gondy. — Înțelegeri. — Majoratul regelui. 250

Capitolul XXII

Cum era societatea în acea epocă. — Ce femei au avut influență asupra ei. — Marion Delorme. — Ninon de Lenclos. — Doamna de Choisy. — Domnișoara de Scudéry. — Primele ei lucrări. — *Cronicile de simbătă*. — Marchiza de Rambouillet — Camera albastră. 267

Capitolul XXIII

Începuturile teatrului. — Palatul de Bourgogne. — Teatrul din Marais. — Starea precară a actorilor. — Gaultier

Garguille. — Henri Legrand. — Gros-Guillaume. — Beaupré. — Montdory. — Familia Béjart. — Molière. — Autorii dramatici. — Scudéry. — Bois-Robert. — Scarron. — Rotrou. — Corneille. 274

Capitolul XXIV

1652

Majoratul regelui. — Moşnegii. — Starea Franţei înăuntru şi în afară. — Domnul. — Prinţul de Condé. — Mazarin. — Coadjutorul. — Domnişoara. — Cardinalul intră în Franţa. — Pe capul lui se pune preţ. — Străbate liniştit Franţa şi vine la Poitiers ca să se alăture reginei. — Mareşalul de Turenne îşi oferă serviciile, regelui. — Curtea se îndreaptă spre Orléans. — Domnişoara cucereşte Orléansul. . . . 283

Capitolul XXV

1652

Prinţul de Condé ia conducerea armatei rebele. — Starea armatei regale. — Sărăcie generală. — Reîntoarcerea Domnişoarei la Paris. — Se pregăteşte o luptă. — Domnul refuză să acţioneze. — Îi dă puteri depline Domnişoarei. — Propunerile făcute consilierilor. — Lupta din foburgul Saint-Antoine. — Domnişoara trage cu tunul din Bastilia, în armata regelui. — Retragerea armatei regelui. — Domnişoara este lăudată la Luxembourg. 295

Capitolul XXVI

1652

Adunarea de la Primărie. — Noi încurcături ale Domnului. — Proiectul de uniune. — Atacul de la Primărie. — Noua misiune a Domnişoarei. — Curajul acestei prinţese. — Sosirea ei la Primărie. — Îl salvează pe starostele negustori-

lor. — Curtea se retrage la Pontoise. — Declarația Parlamentului în favoarea Domnului. — Hotărîrea Consiliului regal 30

Capitolul XXVII

1652

Dezbinare între prinți. — Urmarea certei dintre domnul de Nemours și cumnatul său, ducele de Beaufort. — Condé este pălmuit. — Domnul își pierde unicul fiu. — O nouă opoziție a Parlamentului. — Mazarin pleacă a doua oară. — Regele se reîntoarce la Paris. — Încurcătura Domnișoarei. — Plecarea prinților; sînt învinuiți de crimă de lesmajestate. — Rechemarea lui Mazarin. — Imprudența coadjutorului. — Curtea vrea să scape de el. — Arestarea cardinalului de Retz. — Sfîrșitul celei de a doua Fronde. — Reîntoarcerea lui Mazarin. 31

Capitolul XXVIII

1653

Primele măsuri ale lui Mazarin. — Împărțirea recompenselor. — Privire asupra societății pariziene în acea epocă. — Françoise d'Aubigné. — Copilăria. — Sosirea la Paris. — Cunoștința cu Scarron. — Căsătoria. — Succesele sale în societate. — Doamna de Longueville se retrage la mănăstire. — Căsătoria prințului de Conti. — Condamnarea la moarte a lui Condé. — Vederile lui Mazarin în legătură cu Ludovic al XIV-lea. — Petreceri la Curte. — Ludovic este uns rege. — Prima sa campanie. — Moartea lui Broussel. 39

Capitolul XXIX

1654—1656

Gondy devine arhiepiscop al Parisului. — Opoziția Curții. — Oferte strălucite. — Refuzul lui Retz. — Ce anume îl de-

termină să-şi dea demisia. — E transferat la castelul din Nantes. — Papa nu vrea să-i aprobe demisia. — Încurcătura lui Retz. — Fuga din închisoare. — Dragostea lui Ludovic pentru Olimpia Mancini. — Gondy ajunge la Roma. — Nunţi şi distracţii la Curtea Regală. — Regina Cristina în Franţa. — Portretul acestei regine făcut de ducele de Guise. — Moartea doamnelor de Mancini şi de Mercoeur. — Căsătoria Olimpiei Mancini. — Sfîrşitul vieţii politice a lui Gaston de Orléans. 328

Capitolul XXX
1656—1658

Maria-Mancini. — Proiecte de însurătoare. — Infanta Maria-Tereza. — Nădejdile lui Mazarin. — Opoziţia Anei de Austria. — Trădarea şi moartea mareşalului Hoquincourt. — Boala regelui. — Călătoria la Lyon. — Întrevederea dintre Curtea Franţei şi Curtea Savoiei. — Purtarea regelui Spaniei. 341

Capitolul XXXI
1658—1659

Renunţarea la proiectul de căsătorie cu prinţesa de Savoia. — Bucuria regelui. — Reprezentaţia piesei *Oedip*. — La Fontaine. — Bossuet. — Racine. — Boileau. — Planul unui tratat între Franţa şi Spania. — Plecarea Mariei Mancini. — Curtea pleacă în sudul Franţei. — Conferinţele din Insula Fazanilor. — Tratatul Pirineilor. — Întoarcerea lui Condé. — Moartea lui Gaston de Orléans. — Sfîrşitul ultimei Fronde. 347

Capitolul XXXII
1660—1661

Nunta regelui. — Portretul tinerei regine. — Reîntoarcerea familiei regale la Paris. — Restabilirea regalităţii în An-

glia. — Boala lui Mazarin. — Regretele cardinalului. — Ultimele sale momente. — Moartea. — Testamentul lui Mazarin. — Aprecieri asupra acestui ministru. — Ambiția și avariția sa. 352

Capitolul XXXIII
1661

Letellier. — Lyonne. — Fouquet. — Firea lor. — Colbert și comoara. — Ludovic al XIV-lea la douăzeci și trei de ani. — Filip de Anjou, fratele său. — Retragerea Anei de Austria. — Regina-mamă a Angliei se întoarce în Franța. — Căsătoria lui Filip de Anjou. — Portretul doamnei Henriette. — O zi din viața lui Ludovic al XIV-lea. — Domnișoara de La Vallière. — Serbarea de la Vaux. — Călătoria la Nantes. — Arestarea lui Fouquet. — Ura contra lui Colbert. 362

Capitolul XXXIV
1661—1666

Nașterea Delfinului. — Starea de spirit în acea epocă. — Construirea palatului Versailles. — Noii cavaleri ai ordinului Saint-Esprit. — Jacheta albastră. — Boala reginei-mame. — Sfîrșitul Anei de Austria. — Aprecieri asupra firii și purtării sale. 376

Capitolul XXXV
1667—1669

Urmările morții Anei de Austria. — Doamna de Montespan. — Firea noii favorite. — Pregătiri de război. — Campania din Flandra. — Șiretenia lui Ludovic. — Marea Domnișoară și Lauzun. — Portretul lui Lauzun. — Întemnițarea lui Lauzun la Bastilia. — Regele consimte la căsătoria lui Lauzun cu Marea Domnișoară. — Motivele care-l determină să-și retragă consimțămîntul. 382

Capitolul XXXVI
1669

Nemulțumirea lui Ludovic împotriva Provinciilor-Unite. — Proiect de alianță al Franței cu Anglia. — Doamna Henriette în postură de diplomat. — Succesul misiunii sale. — Nemulțumirea Domnului. — Nemulțumirea Doamnei față de soțul ei. — Cavalerul de Lorena. — Boala Henriettei. — Moartea ei. — Crima este dată în vileag. 390

Capitolul XXXVII
1670—1684

Războiul împotriva Olandei. — Trecerea Rinului. — Moartea ducelui de Longueville. — Starea teatrului. — Pacea de la Nimègue, din 1678. — Privire retrospectivă. — Ludovic al XIV-lea și poeții. — Conspirația cavalerului de Rohan. — Prințesa Palatină; portretul ei. — Firea și purtarea ei la Curte. — Copiii naturali ai lui Ludovic al XIV-lea. — Doamna de Maintenon. — Părintele La Chaise. — Boala regelui. — Sfîrșitul reginei Maria-Tereza. — Reîntoarcerea lui Lauzun. — Starea Franței în această perioadă. . . . 396

Capitolul XXXVIII
1684—1685

Războiul împotriva Algerului. — Inventarea bombelor explozive. — Petit-Renau. — Primul bombardament. — Tratatul de pace. — Moartea lui Colbert. — Îngroparea acestuia. — Războiul împotriva Genovei. — Al doilea bombardament. — Suspendarea ostilităților. — Ambasadorul genovez în fața lui Ludovic al XIV-lea. 412

Capitolul XXXIX

Privire asupra literaturii, științelor și artelor frumoase în această epocă. — Molière, La Fontaine, Bossuet, doamna de

Sévigné, Fénelon, La Rochefoucauld, Pascal, Boileau, doamna de La Fayette, Saint-Simon, Quinault, Lully. — Pictura, sculptura, arhitectura. — Literatura şi ştiinţele în Anglia, Germania, Italia şi Spania. — Progresul industriei franceze în această perioadă. — Înfrumuseţarea Parisului. — Progresul artei militare. — Marele Delfin şi fiii săi. — O zi din viaţa lui Ludovic al XIV-lea. — Eticheta Curţii sale. 424

Capitolul XL
1685—1690

Calviniştii şi catolicii. — Vexaţiuni anterioare edictului de revocare. — Care a fost purtarea doamnei de Maintenon în aceste persecuţii. — Revocarea edictului din Nantes. — Abatele de Chayla. — Cruzimile sale. — Proiect de căsătorie între Ludovic al XIV-lea şi doamna de Maintenon. — Rezistenţa Delfinului. — Firea acestui prinţ. — Suirea pe tronul Angliei a lui Iacob al II-lea. — Purtarea lui nechibzuită. — Prinţul de Orania îl detronează pe socrul său. — Iacob şi familia sa se refugiază în Franţa. — Întoarcerea lui Lauzun. — Liga de la Augsburg. — Boala lui Ludovic al XIV-lea. — Fereastra palatului Trianon. . . 443

Capitolul XLI
1691—1695

Războiul general. — Arde Palatinatul. — Luxembourg. — Delfinul. — Catinat. — Cucerirea oraşului Philipsburg. — Bătălii cîştigate şi pierdute. — Urmarea războiului civil din Cévennes. — Sfîrşitul cumplit al abatelui de Chayla. — Moartea prinţului de Condé. — Lupta dintre doamna de Maintenon şi Louvois. — Regele şi ministrul. — Moartea lui Louvois. — Regina Spaniei moare otrăvită. 454

Capitolul XLII
1696—1700

Situația din Europa, spre sfîrșitul războiului. — Tratatul cu Savoia. — Pacea de la Riswick. — Primul testament al regelui Spaniei. — Alegerea prințului de Conti ca rege al Poloniei. — Bătălia de la Zenta. — Pacea de la Karlowitz. — Potcovarul din Salons. — Contele d'Aubigné. — Tînăra ducesă de Bourgogne. — Primirea ei în Franța. — Sosirea la Montargis, la Fontainebleau și la Versailles. — Celebrarea căsătoriei — Portretul ducelui de Bourgogne. 464

Capitolul XLIII
1700—1701

Noul testament al regelui Spaniei. — Sfatul Papei Inocențiu al XII-lea. — Franța este, în sfîrșit, preferată Austriei. — Moartea lui Carol al II-lea. — Deschiderea testamentului. — Purtarea lui Ludovic. — Ducele de Anjou este recunoscut rege al Spaniei. — O recepție la Meudon. — Sfîrșitul lui Racine. — Cauza morții sale. — Nașterea lui Voltaire. 475

Capitolul XLIV
1701—1705

Barbezieux ; portretul, firea, dezmățurile și moartea sa. — Chamillart, originea ciudată a averii sale. — Sfîrșitul lui Iacob al II-lea. — Ultimele sale clipe. — Aprecieri asupra acestui rege. — Declarația lui Ludovic al XIV-lea. — Purtarea lui Wilhelm al III-lea, regele Angliei. — Boala acestui prinț. — Firea sa. — Omul cu masca de fier. — Povestea lui. — Cercetările făcute în legătură cu el. — Presupunerea autorului. 482

Capitolul XLV
1705—1709

Puterile Europei se declară împotriva lui Ludovic al XIV-lea. — Marea Alianţă. — Duşmanii şi aliaţii Franţei. — Boala Marelui Delfin. — Sfîrşitul Domnului, fratele regelui — Firea acestuia. — Privire asupra operaţiilor de război. — Villeroi. — Vendôme, portretul său. — Jean Cavalier. — Vizita sa la Versailles. — Sfîrşitul războiului civil din Cévennes. — Ultimele clipe ale doamnei de Montespan. — Foametea din 1710. — Zeciuiala. — Sfîrşitul părintelui La Chaise. — Le Tellier, succesorul său. — Nenorocirile Franţei. 493

Capitolul XLVI
1709—1711

Boala ducesei de Bourgogne. — Copiii doamnei de Bourgogne. — Operaţiuni militare. — Villeroi în Flandra. — Înfrîngerea de la Ramilliers. — Ducele de Orléans în Italia. — Deruta de la Torino. — Ducele de Orléans în Spania. — Scrupulele ciudate ale lui Ludovic. — Afacerea de la Lerida. — Intrigi împotriva ducelui de Orléans. — Situaţia critică a lui Filip al V-lea. — Arhiducele Carol cucereşte Madridul. — Propunerile pline de umilinţă ale lui Ludovic al XIV-lea. — Asprimea duşmanilor săi. — Vendôme chemat în Spania. 508

Capitolul XLVII
1711—1715

Succesul lui Vendôme în Spania. — Căderea lui Marlborough. — Paharul cu apă. — Moartea împăratului Iosif I. — Dezastre în familia lui Ludovic. — Boala şi moartea Marelui Delfin. — Boala ducesei de Bourgogne. — Moartea sa; portretul său. — Boala şi moartea ducelui de Bretagne, cel

de al treilea Delfin. — Boala şi moartea ducelui de Berry. — Sfîrşitul ducelui de Vendôme. — Victoria de la Denain. — Pacea de la Utrecht. 518

Capitolul XLVIII
1714—1715

Bătrineţea lui Ludovic al XIV-lea. — Tristeţea sa. — Curtea se împarte în două partide. — Calomnia împotriva ducelui de Orléans. — Cauzele şi urmările acestei calomnii. — Purtarea regelui în această împrejurare. — Predilecţia pentru partidul prinţilor bastarzi. — Protestele. — Ducele de Maine este copleşit de favoruri. — Testamentul smuls lui Ludovic al XIV-lea. — O eclipsă. — O ultimă trecere în revistă a casei regelui. — Boala lui Ludovic al XIV-lea. — Discuţia regelui cu ducele de Orléans. — Ultimele recomandări ale lui Ludovic al XIV-lea. — Ultimele sale clipe. — Sfîrşitul. 538